ALLES • KOMT • TERECHT

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

GESCHRIFTEN UIT DEN TIJD DER HERVORMING IN DE NEDERLANDEN

OPNIEUW UITGEGEVEN

EN VAN INLEIDINGEN EN AANTEEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

Dr. S. CRAMER, en Dr. F. PIJPER,

Hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam en aan het Doopsgezind Seminarium aldaar

Hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden

ZESDE DEEL

'S-GRAVENHAGE

MARTINUS NIJHOFF

1910

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

GESCHRIFTEN UIT DEN TIJD DER HERVORMING IN DE NEDERLANDEN

OPNIEUW UITGEGEVEN
EN VAN INLEIDINGEN EN AANTEEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

Dr. S. CRAMER, en Dr. F. PIJPER,

Hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam en aan het Doopsgezind Seminarium aldaar

Hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden

ZESDE DEEL:

Geschriften van Joann. Pupper van Goch en Corn. Grapheus; Confutatio determinationis Parisiensis contra M. L.

BEWERKT DOOR

Dr. F. PIJPER

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1910

LEIDEN : BOEKDRUKKERIJ VAN L. VAN NIFTERIK HZ.

INHOUD.

VOORREDE.

Herhaalde dank zij hier gebracht aan Heeren Directeuren van Teyler's stichting te Haarlem, Bestuurderen van het Haagsch Genootschap ter verdediging van den Christelijken godsdienst, de Directie van het Provinciaal Utrechtsch genootschap van kunsten en wetenschappen te Utrecht, en eenige particulieren, voor den geldelijken steun dien zij aan deze uitgave schenken. De heeren Dr. C. P. Burger, *bibliothecaris der universiteits-bibliotheek te Amsterdam, Dr.* W. G. C. Byvanck, *bibliothecaris der Koninklijke bibliotheek te 's-Gravenhage, Tit.-Prof.* Berhard Bess, *bibliothecaris der universiteits-bibliotheek te Halle,* Karl Gerhard, *Direktor derzelfde bibliotheek, Geh.-Rat Dr.* Georg von Laubmann, *Direktor der K. Bayr. Hof- u. Staatsbibliotheek te Munchen, Prof. dr.* R. Maere, *bibliothecaris der universiteits-bibliotheek te Leuven, Pastor* Medenwald, *bibliothecaris van de bibliotheek der Groote Kerk te Emden, Prof. Dr.* Gustav Milchsack, *Oberbibliothecar der Herzoglichen Bibliothek te Wolfenbuttel, dr.* P. C. Molhuysen, *conservator voor de handschriften aan de universiteits-bibliotheek te Leiden, Dr.* A. G. Roos, *bibliothecaris der universiteits-bibliotheek te Groningen, Ds.* J. C. van Slee, *bibliothecaris der Stedelijke bibliotheek te Deventer,* J. F. van Someren, *bibliothecaris der universiteits-bibliotheek te Utrecht, en Prof. Dr.* S. G. de Vries, *bibliothecaris der universiteits-bibliotheek te Leiden hebben wegens het ter leen verstrekken van zeer zeldzame drukwerken aanspraak op mijne warme erkentelijkheid. Mijnen vriend, den heer Ds.* D. A. Brinkerink, *Ned. Hervormd predikant te Bovenkarspel, met wien ik eenmaal de lessen van onzen gemeenschappelijken leermeester* Acquoy *volgde, zeg ik hartelijk dank voor de vervaardiging van het register; mijnen leerling, den heer* H. W. te Winkel, *Candidaat tot den H. Dienst te Scheveningen, voor de samenstelling van de Lijst der aangehaalde bijbelplaatsen. Mijn jongste zoon,* G. F. Pijper, *heeft mij bij de correctie terzijde gestaan.*

Leiden, 5 Nov. 1909. F. P.

Joannes Pupper van Goch,
De libertate christiana.

INLEIDING [1].

De beroemde leerlingen, die in de scholen der Broeders des gemeenen levens gevormd werden, zijn vele. Wessel Gansfoort, Rudolf Agricola, Thomas à Kempis, Desiderius Erasmus, — welke namen! Zonder gedruisch, door de tijdgenooten ternauwernood opgemerkt, hebben de Broeders hun werk gedaan. Doch in hunne leerlingen trad hunne ongemeene beteekenis in het volle licht. Het is duidelijk, dat onder hen opvoedkundigen moeten gescholen hebben van den eersten rang. Wij weten trouwens dat de bekwame paedagoog Sturmius zijne onderwijsmethode aan hen had ontleend, en dat Calvijn bij de oprichting zijner vermaarde school te Genève het voorbeeld van Sturmius tot richtsnoer heeft genomen. Ook moeten de Broeders des gemeenen levens bekwame taalkenners bezeten hebben, vroeger dan iemand in Noord-Europa toegankelijk voor de nieuw-ontwaakte waardeering van de klassieken, zich toeleggende op de studie van de beste Latijnsche schrijvers. En omtrent het diepste wezen der ware christelijke godsdienst hebben zij andere gevoelens voorgestaan dan aan de meerderheid van het toen levende geslacht eigen waren. Zoo werden zij, zonder zich hiervan helder bewust te zijn, zelfs meenende te arbeiden aan de bevestiging van het bestaande, wegbereiders van den nieuweren tijd.

Met genoegzame zekerheid kan worden aangenomen, dat Joannes Pupper van Goch tot de kweekelingen van de Broeders des gemeenen levens heeft behoord. De vervaardiger van een schitterend

1) Voor het volgende heb ik veel te danken aan het voortreffelijke werk van Lic. Dr. Otto Clemen, *Johann Pupper von Goch* (in de *Leipziger Studien aus dem Gebiet der Geschichte,* herausg. von Buchholz, Lamprecht u. a.), Leipz. 1896.

verweerschrift van de zijde der Hervormingsgezinden heeft hem in éénen adem genoemd met Luther, Karlstadt, Melanchthon, Oecolampadius en Wessel Gansfoort [1]). Dezelfde schrijver heeft er zijne blijdschap over uitgesproken, dat kort te voren Wessel en Goch voor den dag waren gebracht [2]). Niemand minder dan Luther heeft gejuicht over het in het licht geven van een werk van Goch, naast de „Duitsche theologie" en geschriften van Tauler en Wessel Gansfoort [3]). Is Johannes Pupper van Goch van even groote beteekenis geweest als de genoemde mannen? Door den herdruk van twee zijner werken hierachter wordt de onzekerheid welke dienaangaande langen tijd heerschte voor een groot deel opgeheven. Aan de ijveraars die zich toegelegd hebben op het verbranden van kettersche boeken, is het bijna gelukt de allerlaatste exemplaren zijner geschriften te vernietigen. Gerdes verklaarde in 1763 van deze geschriften: „omnia sunt rariora" [4]). Reeds Seckendorf heeft den wensch geuit, dat zij herdrukt mochten worden [5]). Waarschijnlijk is van „De libertate christiana" slechts een tweetal exemplaren overgebleven [6]). Vóór mij heeft Walch werken van Goch aan de vergetelheid ontrukt [7]). Met hetgeen hierachter volgt zullen al zijne geschriften voorzoover ze nog bestaan, of tot heden opgespoord konden worden, tot gemeengoed

---

1) *Confvtatio determinationis doctorum Parrhisiensium, contra M. L..... Adiecta est Disputatio Groningae habita,* Basil. 1523, p. 253.

2) Ibidem, p. 253.

3) In de *Epistola gratulatoria* voor de *Fragmenta aliquot D. Joann. Cocchii Mechliniensis,* fol. iij r (zie den herdruk hierachter).

4) D. Gerdes, *Florilegium historico-criticum librorum rariorum,* Gron. 1763, p. 142 seq.

5) V. Seckendorf, *Commentarius historicus de Lutheranismo,* Lips. 1694, *Ad indicem I. historicum scholia,* n. 30: rubricae scriptorum Gochii profecto desiderium excitant ut recudantur, quae non possunt non clarissimum Evangelicae veritati ante Lutherum in mediis Romanae Ecclesiae corruptelis servatae testimonium exhibere.

6) In de bibliotheek der Groote kerk te Emden en in de Herzogliche Bibliothek te Wolfenbuttel.

7) *Ioannis Gochii de scholasticorvm scriptis et religiosorvm votis epistola apologetica,* is herdrukt in de *Monimenta medii aevi,* ex bibliotheca regia Hanoverana prod. et praef. est C. G. F. Walchivs, Goetting. 1761, Vol. II, fasc. 1, p. 3—24; *Joannis Gochii de qvatvor erroribvs circa legem evangelicam exortis et de votis et religionibvs factitiis Dialogvs,* in dezelfde *Monimenta,* Vol. I, fasc. 4, Goetting, 1760, p. 73—239.

der geleerden gemaakt zijn. De lezing zal doen zien, dat Goch althans met Wessel Gansfoort op één lijn mag gesteld worden. Hoewel hij nog dikwijls scholastieke uitdrukkingen bezigt, is zijn stijl klaarder dan die van Wessel. Bij den laatste moet men meermalen naar de beteekenis raden, bij Goch is dit zelden of nooit het geval. Onder het lezen van Wessel gevoelt men soms te doen te hebben met een ouden schrijver, wiens gedachtenwereld ons ten deele vreemd is, en wiens taal bij wijlen in nieuwere termen overgebracht moet worden om verstaanbaar te wezen — een bezwaar dat voor Luther en Albertus Hardenberg nog niet gold, maar voor ons wel. Doch Joannes Pupper van Goch spreekt ons, niet overal maar op menige bladzijde, toe als een man van den nieuweren tijd. Verrassend frisch klinkt hier en daar zijn woord. Ook wat de belangrijkheid van den inhoud aangaat, kunnen zijne geschriften de vergelijking met die van Wessel Gansfoort doorstaan. Wessel heeft voornamelijk over de leer der boete en over de aflaten nieuwe inzichten verkondigd. Goch heeft zijn arbeid over een ruimer veld uitgestrekt. Zijne behandeling van het monnikwezen — om uit het vele enkele der voornaamste punten te noemen — sluit welbezien eene volstrekte veroordeeling van de geheele instelling in zich. Zijne bespreking van het gezag der Schrift, hoe voorzichtig, hoe aarzelend ook hier en daar, toont dat hij neigde tot terzijdestelling van de traditie, de kerkvaders en conciliën, voorzoover deze met de Schrift niet in overeenstemming zijn. In de leer der genade heeft hij het gansche Roomsch-Katholieke leerstelsel tot in zijne diepste grondslagen aangetast. Vooral om deze reden moet Luther met zijn werk ingenomen geweest zijn. En wat hij leert over de christelijke vrijheid, voert zoo duidelijk terug tot schoone evangelische waarheden, verkondigt zoo krachtig de waarde der inwendige vroomheid, wijst zoo overtuigend aan welke de bron is der ware deugden, maakt den vrome zoo onafhankelijk van menschenwetten, en doet zoo klaar de onwaarde beseffen van uitwendige ceremoniën, dat de Hervormingsgezinden der XVIde eeuw hem als een vroegen voorganger en banierdrager hebben moeten begroeten, en de Protestanten van alle eeuwen hem mogen beschouwen als een die onder het middeleeuwsche priesterkleed de beginselen van het Protestantisme in den boezem gekoesterd heeft.

Reeds om deze reden zouden geschriften van hem eene plaats in de „Bibliotheca reformatoria” verdienen. Zij doen dit te meer, wijl zij in de Hervormingsgeschiedenis eene niet onbelangrijke rol vervuld hebben. Gedurende ruim veertig jaren waren zij niet anders dan in handschrift bewaard geworden. Bij de eerste opkomst der Hervorming werden zij echter gedrukt om de beweging, door Luther te voorschijn geroepen, te steunen. En ze behoorden mede tot de eerste geschriften van Hervormingsgezinde zijde waarvan de verbreiding krachtig werd tegengegaan. Hieraan knoopt zich de tragische geschiedenis vast van Cornelius Grapheus, den bekenden secretaris van Antwerpen. Toen Karel V in het j. 1520 uit Spanje te Antwerpen aankwam, had Grapheus niet alleen een groot aandeel in het ontwerpen der eerepoorten, voor den feestelijken intocht des Keizers opgericht, maar hij begroette den vorst ook met een gedicht, dat in druk verscheen. In dit stuk toonde hij een ideaal te koesteren dat zeer ver afweek van den bestaanden toestand. Hij hoopte namelijk den Keizer nog eens te zien optreden als alleenheerscher over de wereld, in den trant zooals dit geschilderd is in Dante's „Monarchia”. De paus zou zich dan moeten vergenoegen met de geestelijke macht zonder meer [1]). In Juni 1521 teekende Albrecht Dürer, te Antwerpen vertoevende, in zijn dagboek aan: „Cornelius, de secretaris, schonk mij Luther's ‚Babylonische gevangenis‘; ter beantwoording daarvan schonk ik hem mijne drie groote boeken” [2]). Reeds had Grapheus toen in de maand Maart, hieraan voorafgaande, zijne uitgave van Goch's werk „Over de christelijke vrijheid” laten verschijnen. Hij had haar voorzien van eene voorrede, gedagteekend 28 Maart 1521. Niet alleen toonde hij het met den schrijver geheel eens te zijn, maar hij drukte zich zelfs scherper uit dan deze. Over punten, waaromtrent Goch zich nog weifelend had uitgelaten, gaf Grapheus vierkant zijn oordeel ten beste, en deed zich kennen als naderende tot het standpunt van Luther. Hiertoe moet hij gekomen zijn langs den weg van het Humanisme. Hij juicht over twee dingen:

---

1) *Divi Caroli || Imp. Caes. opt. || Max. desyderatissimvs || ex Hispania in Germa-||niam reditvs* || Cor. Gra-||pheo avtore. || Antverpiae. Michael Hilenius || Imprimebat [1520]. In 4°.

2) *Dürer's Briefe, Tagebücher und Reime,* mit Einl. von M. Thausing, Wien, 1872, S. 129; verg. *Albrecht Dürer in de Nederlanden,* uitg. door F. Verachter, Antw. 1840, blz. 82.

„de fraaie letteren herleven, het evangelie van Christus is herboren" [1])! Hij schaart zich onder de lieden, van wie de behoudende theologen smalend plegen te zeggen dat zij van niets anders weten dan van mooi Latijn. De wijze waarop hij den draak steekt met de heerschende dialektiek die hare kracht zoekt in Aristoteles, Thomas, Scotus of Alexander van Hales [2]), doet geheel denken aan Erasmus [3]). Reeds zijn eerste woord, dat Jezus Christus in de wereld gekomen is en geleden heeft om ons de aanneming tot kinderen Gods te doen verwerven, klinkt zuiver Erasmiaansch [4]). Het is trouwens bekend, dat hij nog naderhand met Erasmus in briefwisseling heeft gestaan. Toen hij in benarde omstandigheden was komen te verkeeren, werd hem door Erasmus warme belangstelling betoond [5]); zelfs heeft deze, vreezende dat een man die een beter lot verdiend had gebrek leed, hem in zijn laatste beschikkingen een vrij aanzienlijk bedrag in geld vermaakt [6]). Omstreeks 1520 moet Grapheus blijkens het aangehaalde gedicht op Karel V veel gevoeld hebben voor dat patriotische of nationale Humanisme, dat destijds in Ulrich van Hutten, Frans van Sickingen, Crotus Rubianus en anderen zijne aanvoerders had, dat, evenals Grapheus, droomde van een keizerschap waaraan de gansche wereld, ook de paus en de geheele hiërarchie onderworpen zouden zijn. Het is licht te begrijpen hoe hij, mèt Luther, van het geschrift „Aan den Christelijken adel", waarin deze aan de voormannen van dat nationale Humanisme de hand scheen te reiken, komen kon tot het standpunt van de ras daarop verschenen verhandeling „Over de Babylonische ballingschap". Straks laat Grapheus den drukker Michael Hillenius te Antwerpen het werk van Goch „Over de christelijke vrijheid" ter perse leggen. Hij is overtuigd dat de tijdgenooten in de veelbewogen dagen die zij be-

---

1) Corn. Grapheus, Voorrede voor Goch's *De libertate christiana,* quat. a, fol. iiij r, hierachter, blz. 38.

2) Corn. Grapheus, Ibidem, quat. a, fol. iij r, hierachter, blz. 37.

3) Vgl. *Bibl. Ref. Neerland.*, Dl. III, blz. 12.

4) Corn. Grapheus, Voorrede, quat. a, fol. ij r, hierachter, blz. 35. Vgl. F. Pijper, *Erasmus en de Nederlandsche Reformatie,* Leiden 1907, blz. 13, 19.

5) *Erasmus Rot. Cornelio Grapheo,* in Erasmus' *Opera,* T. III, Ep. MXXII, p. 1162.

6) Desiderius Erasmus, *Epistola ad Conradum Goclenium,* in zijne *Opera,* Lvgd. Bat. 1703, T. I, quat. ***, fol. 4 r; vergelijk het Testament van Erasmus, ibidem, quat. ****, fol. 2 v.

leven, deze stem uit een nog niet afgesloten verleden zullen willen hooren, dat zij hun in de ooren zal klinken als eene openbaring. Moest het niet verrassen dat Joannes Pupper van Goch reeds zulke uitmuntende dingen gezegd had? dingen waarvan de beteekenis thans eerst recht werd ingezien? De voorrede die Grapheus er aan doet voorafgaan, toont geschreven te zijn door iemand die zijn hart lucht geeft, die juicht nu de gelegenheid gekomen is om uit te spreken wat reeds lang en diep werd gevoeld. Wanneer dan ook weldra de Inquisitie hem tot haar slachtoffer maakt, valt men hem minder hard om het feit dat hij Goch's werk heeft verbreid als om den inhoud dier voorrede. Want reeds den 5 Feb. 1522 werd Grapheus uit Antwerpen gevankelijk weggevoerd naar Brussel [1]) om daar terecht te staan voor de keizerlijke inquisiteurs: Nikolaas van Egmond, den bekenden Karmeliet, Jacobus Latomus, Frans van der Hulst, raad van Brabant, Floris Oom van Wijngaarden uit Dordrecht e. a. [2]). Zijne zaak was spoedig afgehandeld. De moed schijnt hem bijna onmiddellijk in de schoenen gezonken te zijn. Reeds den 23sten April onderteekende hij een uitvoerig stuk dat zijne herroeping bevatte. Hierin werd niet alleen alles wat hij in de voorrede op Goch's werk verkondigd had als dwaling veroordeeld, maar punt voor punt werd de Roomsche leer er tegenover gesteld en als de eenig ware beleden [3]). Enkele dagen later heeft zijne openbare terechtstelling plaats gehad. Op de Groote Markt te Brussel heeft hij een schavot moeten beklimmen, de herroepings-akte voorlezen en de bedoelde voorrede in de vlammen werpen. Den 6den Mei heeft hij van den kansel der O.-L.-V. kerk te Antwerpen zijne herroeping moeten herhalen, waarna hij opnieuw naar Brussel vervoerd werd. Tot straf toch was het hem verboden zich buiten die stad te begeven. Op zijn bovenkleed

---

1) Van Kessel, *Annales Antwerpienses,* in Hs. in de Stedelijke Archieven te Antwerpen, aangehaald bij P. Génard, *Antwerpsch Archievenblad,* Antw., z. j., Dl. VII, blz. 126, aant.

2) De *Annales Antwerpienses,* t. a. p.; aanteekening van Gerardus Geldenhauer Noviomagus in zijne *Collectanea,* uitg. door Dr. J. Prinsen, Amst. 1901 (in de *Werken uitg. d. h. Historisch Genootschap te Utrecht*), blz. 47.

3) *Cornelii Graphei Antverpiani Revocatio et Abjuratio, A. 1521,* afgedrukt [bij Gerdes], in het *Scrinium antiquarium,* Gron. 1756, T. V, P. I, p. 496—508; herhaald bij Paul Fredericq, *Corpus documentorum inquisitionis neerlandicae,* 's-Gravenh. 1900, T. IV, p. 105—110.

moest hij voor op de borst en achter aan den nek een grijzen lap dragen die als een herkenningsteeken voor de ketters diende [1]). Daarenboven waren zijne goederen, die trouwens weinig te beteekenen hadden, verbeurd verklaard. Zoowel hij als zijne vrouw en kinderen, die te Antwerpen waren gebleven, vervielen nu weldra tot armoede. Nog in 1522 richtte hij een ootmoedigen brief tot Joannes Carondelet, aartsbisschop van Palermo en kanselier van Brabant, met eene uitvoerige beschrijving van zijn beklagenswaardig lot en de dringende bede, dat hem in plaats van de stad Brussel de stad Antwerpen als gedwongen verblijf mocht worden aangewezen [2]). Verder heeft hij gedurende zijne gevangenschap in dichterlijken vorm zijnen nood kenbaar gemaakt aan zijnen vriend Gerardus Geldenhauer [3]), die ongetwijfeld belang in hem stelde, daar men in zijne nagelaten papieren eene aanteekening over Grapheus' gevangenneming en terechtstelling heeft gevonden [4]). En Geldenhauer heeft Grapheus ook als dichter gewaardeerd [5]). Waarschijnlijk heeft het een en ander slechts weinig uitgewerkt. Wel wordt in den brief aan Carondelet op aangrijpende wijze geschilderd, aan welke gemoedsbewegingen iemand als Grapheus moest blootstaan, inzonderheid bij de gedachte aan de ellende, die was uitgestort over vrouw en kinderen. Welke ontzettende rampen de kettervervolging over de menschen bracht, komt hier in schrillen vorm aan den dag. Toch was deze brief weinig geschikt om voor den schrijver sympathie te wekken. Hiervoor was de toon niet oprecht genoeg. Een voornamen grond van verontschuldiging achtte hij hierin gelegen, dat de bladzijden waarom men hem veroordeeld had, reeds gedrukt waren vóór de verschijning van het keizerlijke plakkaat tegen de Lutheraansche ketterij: „Ik hadt voor seker boeksken van Jan Goech, dat den naem droeg van de Vry-

---

1) *Annales Antwerpienses*, van Van Kessel, bij Génard, Dl. VII, blz. 126 v., aant.; J. C. Diercxsens, *Antverpia Christo nascens*, Antv. 1773, T. III, p. 365 seq.

2) De brief is in vertaling bewaard bij G. Brandt, *Historie der reformatie*, Amst. 1677, Dl. I, blz. 71—79; herhaald bij Paul Fredericq, a. w., blz. 145—151.

3) *Cornelii Graphei, captivi, ad Deum Opt. Max. quaerimonia, in carceris angustia non sine lacrymis effusa*, ed. L. J. F. Janssen, in het *Archief voor kerkelijke geschiedenis*, verz. door N. C. Kist en H. J. Royaards, Leid. 1835, Dl. VI, blz. 151—167; ook bij Paul Fredericq, a. w., blz. 152—156.

4) Zie aant. 2 op blz. 8.

5) Gerardus Geldenhauer, *Collectanea*, p. 72; vgl. 124.

heit der Christelyke Religie, sekre Voorreden geschreven. Dese is lang voor 's Keisers plakkaet gedrukt. In de selve heb ik, meer uit onvoorsichtigheit dan krijgelheit, de geene die den Christenen met eenige dienstbaerheit beswaerden berispt, en dat ten dien tijde, toen 't seggen en schryven van sulke dingen noch niet verboden was, en sulke schriften overal en by elk met toejuyching wierden gepresen" [1]. Zonderlinge uitvlucht! De klaagzang tot Geldenhauer bevat opnieuw eene treffende beschrijving van den vreeselijken toestand, waarin de dichter gedurende een paar maanden in de gevangenis te Brussel gedompeld was:

.... „non est noctuve dieve
Ulla quies; noctem optamus, sed somnus acerbus
Aut properat spectris, aut mox procul aufugit; inde
Optamus lucem, sed lux invisa dolorem
Intendit, longo miseris vel longior anno.
Claudunt infoelix immensa repagula claustrum
Obice ferrato, crebris ferrata columnis
Altera pars horret, squalentem habet altera murum,
Vix nisi per tenueis coeli exoptabile lumen
Aspicimus rimas, spissis obtusior aura
Incrassata umbris, flatus offendit anhelos
Pulmonis miseri et tetro contristat odore
Infirmas nareis; nulla hic solatia, nullus
Est hominum accessus, nemo hic confortat amico
Colloquio miseros, soli atra animalia mures
Et nigri pulices et pendula aranea filo
Se librans tenui atque horrenda silentia, circum
Triste sodalitium praestant lugentibus, atque
Interdum turpes tristi solamine glires
Nos circum ducunt choreas".

Opmerkelijk is de schildering, hoe Christus zelf hem komt vertroosten in den kerker:

„Optimus haud quaquam Christus nos deserit! Ecce,
Christus adest, micuit paries, micuere columnae
Carceris et tremulo resplendent lumine diri
Fornicis anfractus; medio stans lumine Christus
Accedit moestos" ....

---

1) Bij Brandt, a. w., blz. 72.

Doch de kruiperige toon, waarop gesmeekt wordt den „rechtmatigen toorn" des jongen Keizers te sussen, herinnert weder aan de aangehaalde volzinnen uit het verzoekschrift aan Carondelet. De dichter bidt, dat Christus:

.... „aliquem Divinitus ipsa
Mercurium mittet, molli qui affamine mentem
Caesaream tentet, Majestatemque tremendam
Blanditiis flectens, veniam pacemque misellis
Impetret, et justum, suasa pietate, furorem
Avertat penitus" .... [1]).

Jaren later heeft Grapheus verlof gekregen zich opnieuw te Antwerpen te vestigen, zooals uit zekere archiefstukken blijkt. In 1536 verklaarde men, dat hij „verscheidene jaren onderwijs had gegeven aan de kinderen van Joris Veseleer". In 1537 was hij „gezworen examinateur vanden getuygen" aldaar. In 1540 werd hij opnieuw aangesteld als secretaris van Antwerpen. Is hij der Hervorming in zijn hart genegen gebleven? [2]) Naar buiten heeft hij daarvan weinig of niets laten blijken. Volgens een Roomsch tijdgenoot heeft hij verder als een lid der katholieke kerk geleefd en is hij als zoodanig „vromelijk gestorven" [3]), den 19 Dec. 1558, in den ouderdom van 76 jaren. Hij werd begraven in de Groote of St.-Jakobskerk te Antwerpen onder een grafteeken dat hij nog bij zijn leven had laten vervaardigen [4]).

Doch laat ons tot Joannes Pupper van Goch terugkeeren. Zijne lotgevallen bieden niet zulke tragische tegenstellingen aan als die van Cornelius Grapheus. Men mag aannemen, dat de bescheidene man slechts in geringe mate de aandacht der tijdgenooten tot zich getrokken heeft. Van zijn leven valt slechts zeer weinig te verhalen. Kortheidshalve is Joannes Pupper van Goch ook wel als „Joannes van Goch" aangeduid geworden [5]). Onder deze laatste

---

1) Bij Janssen, in het *Archief*, Dl. VI, blz. 162 vlg., 166; bij Paul Fredericq, blz. 153, 155.

2) Brief van Corn. Grapheus aan Alb. Dürer, 23 Feb. 1524, bij Thausing, *Dürer's Briefe*, Einleitung, S. XVI; vgl. O. Clemen, *Johann Pupper von Goch*, S. 58 f.

3) Diercxsens, *Antverpia Christo nascens*, Antv. 1773, T. IV, p. 183: „catholicè vixit et hoc anno piè obiit".

4) Bij Diercxsens, l.l., p. 184, het grafschrift.

5) Zie bijv. het aangehaalde stuk van Grapheus, hierboven, blz. 9; verder den

benaming zijn echter meer personen bekend geweest [1]), zoodat het nu en dan moeilijk is den een van den ander te onderscheiden.

Dat Joannes Pupper van Goch het levenslicht had aanschouwd in het stadje Goch, dicht bij de tegenwoordige grens van Nederland, wordt afgeleid uit zijnen naam [2]) en bevestigd door enkele kroniekschrijvers [3]). Het geboortejaar is onbekend; men mag aannemen dat het viel in het eerste vierendeel der vijftiende eeuw, als men let op den tijd toen hij blijkbaar in de kracht van het

---

titel van een zijner werken: *Epistola Apologetica D. Ioannis Gochii*, bij Walch, *Monimenta medii aevi*, Vol. II, fascic. I, p. 3.

1) In 1479 kwam een Joannes van Goch voor in het Fraterhuis te Zwolle (zie Iacobus Traiecti alias De Voecht, *Narratio de inchoatione domus clericorum in Zwollis* uitg. door Dr. M. Schoengen, Amst. 1908 [in de werken van het *Historisch Genootschap*]), blz. 492. Tot hetzelfde huis heeft een leekebroeder Joannes Bode van Goch behoord: a. w., blz. 30, 32, 226. Volgens Gerardus Geldenhauer was een Joannes Gochius tegenwoordig bij de verbranding van Jan de Bakker. Zie het *Itinerarium Gerardi Geldenhaurii Noviomagi, Antverpia Vitebergam, Anno 1525*, ed. L. J. F. Janssen, in het *Archief voor kerkelijke geschiedenis*, verz. door Kist en Royaards, 1838, Dl. IX, blz. 510; in de *Collectanea*, uitg. door Prinsen, blz. 79. Waarschijnlijk is dit dezelfde Joannes Gochius die straks als vicaris-generaal van den bisschop van Utrecht werkzaam was: H. F. v. H[eussen], *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, Antv. 1755, T. I, *Episcopatus Ultrajectensis*, p. 33; T. II, *Episcopatus Harlemensis*, p. 43. Een Johannes de Gogh was in 1410 rector der universiteit te Keulen, zooals blijkt uit *Die Matrikel der Universität Köln*, bearb. von Dr. H. Keussen, Bd. I, Bonn 1892 (in de *Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde*), S. 119. Onder de studenten die hij inschreef, behoorde „Joh. de Goch", kanunnik van St. Servaas te Maastricht (ald., S. 120). Een „Johannes Goch, kanunnik van St. Servaas te Maastricht", liet zich in 1434 inschrijven als student te Leuven: *Matricule de l'université de Louvain*, publ. par E. Reusens, Brux. 1903 (uitg. der *Académie royale de Belgique*), p. 120. Nog werden Johannes van Goch's ingeschreven te Keulen in 1457 en 1459 (bij Keussen, p. 463, 481). En van 1435—1441 is er een Johannes van Goch kanunnik te Xanten en „fabriekmeester" der Victorskerk aldaar geweest. Zie Stephan Beissel, *Die Bauführung des Mittelalters, Studie über die Kirche des hl. Victor zu Xanten*, Freib. 1889 (*Stimmen aus Maria-Laach*, Ergänzungsheft, 23, 24, 27, u. 33), Th. I, S. 158; II, S. 3; III, S. 3, 5. (Aangehaald bij Clemen, a. a. O., S. 30). Nog is sprake van „wijlen Johan van Goch" in het klooster Termunten in Groningen in 1472: *Lijst van stukken betreffende Aduard*, achter de *Kroniek van Aduard*, medeged. door Dr. Brugmans, in *Bijdragen en mededeelingen van het Hist. Genootschap*, Amst. 1902, Dl. XXIII, blz. 114.

2) Dr. P. Bergrath, *Johannes von Goch, Ein Beitrag zur Geschichte desselben*, in de *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein*, Köln 1855, S. 277 f.

3) *Provincie, stad, ende district van Mechelen*, door *** [Van den Eynde], Bruss. 1770, in 4°, Dl. II, blz. 176; Foppens, *Bibliotheca Belgica*, Brux. 1739, T. II, p. 714.

leven verkeerde [1]). Het stadje Goch behoorde destijds tot het hertogdom Gelre. Omstreeks het j. 1364 werd er door twee geestelijken een huis van de Broeders des gemeenen levens opgericht [2]). In 1400 gaat dit over in een klooster van reguliere kanunniken van de congregatie van Windesheim [3]). Na van 1407 af tot een ander verband behoord te hebben, keert het in 1430 terug tot de Windesheimsche vereeniging, om hierbij te blijven [4]).

Verscheidene schrijvers hebben als zeer waarschijnlijk aangenomen, dat hij onderwijs had ontvangen op eene school van de „Broeders des gemeenen levens", en dat hij naderhand tot deze Broeders heeft behoord [5]); en terecht. De wijze waarop hij spreekt over het „gemeenschappelijke leven" (de „vita communis") en het verheerlijkt tegenover het kloosterleven, geeft hiertoe inderdaad aanleiding. Het „gemeenschappelijke leven", waarbij men vrijwillig uit liefde afstand doet van eigen bezit, is volgens hem de volmaakte vervulling der voorschriften van het evangelie. Het was het leven der oudste Christenheid. In het allervroegste tijdperk, toen God zijne genadegaven rijkelijk over de geloovigen uitstortte, wist men, zegt hij, van geen geloften [6]). Missschien is de Joannes van Goch, die genoemd wordt als een der eerste bestuurders van het Fraterhuis te Harderwijk [7]), in 1441 opgericht [8]), dezelfde geweest als onze Joannes Pupper van Goch. Den 12den Jan. 1452 heeft Nycolaus Cele van Hasselt aan heer Goderde van Kempen, heer Henrike van der Helle, heer Johan van Goch en heer Johan van

---

1) Vgl. Bergrath, a. a. O., S. 278; Clemen, a. a. O., S. 12, 32.

2) Dr. P. B. Bergrath, *Das Brüderhaus und die Augustiner-Kanonie in der Stadt Goch, Geschichte und Urkundenbuch*, Cleve 1860, S. 4.

3) Bergrath, *Das Brüderhaus*, S. 17—20, 40—44; Acquoy, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, Utr. 1880, Dl. III, blz. 42 vlg.

4) Acquoy, a. w., Dl. III, blz. 43 vlg.

5) C. Ullmann, *Reformatoren vor der Reformation*, Gotha 1866, Buch I, *Johann von Goch*, S. 18 f.; A. Knaake, *Johann von Goch*, in de *Theologische Studien und Kritiken*, Gotha 1891, S. 742 ff.; Clemen, a. a. O., S. 13—25.

6) *Ioannis Gocchii De qvatvor erroribvs circa legem evangelicam exortis et de votis et religionibvs factitiis Dialogvs*, c. 22, bij Walch, *Monimenta medii aevi*, fascic. 4, p. 226; *De libertate christiana*, lib. IV, c. 1, qu. E, fol. iiij v; lib. II, c. 42, qu. y, fol. 1 r en v.

7) G. H. M. Delprat, *Verhandeling over de broederschap van Geert Groote en over den invloed der fraterhuizen*, Arnh. 1856, blz. 146.

8) J. Schrassert, *Beschryvinge der Stadt Harderwyck*, t'Harderw. 1732, Dl. I, blz. 46.

Bernevelde, „bewoners van het Clerkehuys te Harderwijck", $4^1/_2$ morgen land geschonken [1]). Naar alle waarschijnlijkheid is hij spoedig vandaar vertrokken [2]). In Henric van Arnhem's „Kronyk van het fraterhuis te Gouda" leest men, dat na Pinksteren van het j. 1451 „heer Johannes Goch" uit het fraterhuis te Amersfoort is overgekomen om de leiding van het fraterhuis te Gouda op zich te nemen [3]). Is dit weder dezelfde als onze Joannes Pupper van Goch? Wij zouden dan moeten aannemen, dat hij uit Harderwijk overgeplaatst is naar Amersfoort, hier eenige maanden verblijf heeft gehouden en vervolgens vertrokken is naar Gouda. Men vraagt: hoe kan hij die Jan. 1452 gezegd wordt het klerkenhuis te Harderwijk te bewonen, na Pinksteren 1451 als bestuurder van het fraterhuis te Gouda opgetreden en daar gebleven zijn? Misschien bevond hij zich Jan. 1452 niet werkelijk meer te Harderwijk, maar verschijnt zijn naam nog slechts in de bedoelde schenkings-akte als die van een der rechthebbenden. Misschien ook hebben wij te denken aan een verschil in jaarstijl, terwijl bij eene gelijke telling in die akte van Jan. 1451 zou gesproken zijn. Eindelijk moet bedacht worden, dat de kroniekschrijver Henric van Arnhem zijne kroniek niet ter plaatse maar te Delft en eerst in 1483 heeft opgesteld [4]), zoodat hij zich in een jaarcijfer kan vergist hebben. Het Goudsche klerkenhuis was eene stichting van Hendrik van Herp, die in 1450 Gouda verliet, zich naar Rome begaf, Minderbroeder werd in het klooster der Observanten genaamd „Ara coeli" aldaar, en sedert door zijne geschriften eenen beroemden naam heeft verworven [5]). Eigenlijk was het toen nog geen „fraterhuis", of liever het was als zoodanig door de „Broeders des gemeenen levens" elders nog niet erkend, maar Johannes van Goch deed ernstige pogingen om het te doen erkennen [6]). Hij bewoonde het huis met drie of vier andere broeders [7]), die priester

---

1) Bij Dr. Schoengen, achter *Jacobus Traiecti alias de Voecht Narratio de inchoatione domus clericorum in Zwollis,* Bijl. III, No. 71, blz. 340.

2) Bij Dr. Schoengen, het volgende stuk, No. 72, blz. 340.

3) *Henric van Arnhem's Kronyk van het Fraterhuis te Gouda,* medeged. door Dr. A. H. L. Hensen, in de *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht,* Amst. 1899, blz. 25, 26.

4) *Henric van Arnhem's Kronyk,* uitg. door Dr. Hensen, blz. 8.

5) *Henric van Arnhem's Kronyk,* blz. 23.

6) Ald., blz. 27.

7) Ald., blz. 17, 26, 30 vlg.

waren gelijk hij [1]); te zamen verdienden zij hun brood met de handen, hoofdzakelijk met het afschrijven, „verluchten" (illustreeren) en binden van boeken [2]). Verder hield hij korte preeken voor het volk [3]). De kroniekschrijver, die in 't geheel geen genegenheid jegens hem verraadt, geeft hem evenwel den lof dat hij was: „een goed schrijver (bonus scriptor), iemand die de kunst om boeken met teekeningen te versieren bijzonder goed verstond (illuminator notabilis), een goed geestelijke (bonus clericus), een uitmuntend prediker (valde atque egregius predicator)". Hij voegt er aan toe, „dat hij in zijne preeken min of meer aanvallend optrad tegen de geheele geestelijkheid van Gouda, en zich bij de leden daarvan om die reden minder bemind maakte (concitans adversum se in collacionibus suis quodammodo universum clerum Goudensem, et idcirco minus dilectum se illis efficiens in collacionibus)" [4]). Openbaarde zich in die preeken reeds iets van den geest die later in zijne geschriften aan den dag zou treden? Vernamen de verraste toehoorders te Gouda reeds de taal van den voorlooper der Hervorming? Jammer dat de kroniekschrijver niet nader aanduidt wat het was dat aan de geestelijken aanstoot gaf. Hij deelt mede, dat de oude Thomas van Arnhem, die aan allen een stichtelijk voorbeeld gaf, die zoo zuinig was en zoo werkzaam, niet vermocht met Johannes Goch goede eendracht te houden, dat hij „op de zeden van laatstgenoemde aanmerkingen maakte (habens correcturam in moribus domini Johannis Goch), en van meening was dat deze den bloei van het huis niet zou vermogen te bevorderen". Stonden de grieven van den grijsaard tegen den jongen man ook in verband met diens nieuwe opvattingen? Waarschijnlijk wel. Want als de kroniekschrijver heeft bericht dat Johannes van Goch zich door zijn preeken bij de geestelijkheid minder bemind heeft gemaakt, gaat hij voort: „dit een en ander opmerkende, heeft Thomas, ook omdat een wagen waarvoor twee ongelijke ossen gespannen zijn, niet wel voortgetrokken wordt, tevens om de opkomst van het huis niet in den weg te staan, zich in stilte verwijderd" [5]). Een der broeders stierf aan de pest; een tweede kreeg de tering en keerde naar het ouderlijke huis terug; de twee laatsten, door ziekten op den rand des grafs ge-

1) *Henric van Arnhem's Kronyk*, blz. 25 vlg.
2) Ald., blz. 23, 25, 26, 31.
3) Ald., blz. 26; vgl. blz. 17.
4) Ald., blz. 26.
5) Ald., blz. 26.

bracht, begaven zich na hun herstel naar Mechelen, en werden daar monnik in het Franciskaner-klooster, waarvan Hendrik van Herp tijdelijk gardiaan was. Johannes Goch bleef nu alleen achter, wanhopig van armoede en verdriet. Ook hij verliet eindelijk het huis, omstreeks St. Jan (24 Juni) van het j. 1454, en begaf zich naar elders (transferens se ad alia). „Over het nijpende gebrek dat hij geleden had, heeft hij zich in zijne laatste preek openlijk voor alle menschen beklaagd. Gedurende den ganschen tijd van zijn verblijf alhier, zoo werd door hem verzekerd, had hij zich zelf en de zijnen, die vier in getal waren, uit de opbrengst van hunnen handenarbeid en verschillende andere inkomsten ternauwernood kunnen voeden en van het noodige voorzien, daar hij behalve voor het gewone voedsel ook veel had moeten uitgeven ten bate van de kranke broeders en voor de geneesheeren. In den tijd van drie jaren had hij onder de aalmoezen slechts eenmaal een gulden ontvangen van eene weduwe" [1]). „Intusschen had hij gelegenheid gevonden om uit de giften der geloovigen toch nog een zilveren kelk te laten maken, wegende 40½ lood en met de beeltenis van den Zaligmaker op den voet. Deze kelk werd onder zijn opvolger door den suffragaan-bisschop van Utrecht ingezegend en geconsecreerd" [2]). Hield de geringe offervaardigheid der Goudsche geloovigen ook verband met den geest zijner prediking? Wekte deze, behalve dat zij aan de geestelijken aanstoot gaf, bij de leeken weinig geestdrift?

Den 19 Dec. 1454 werd „Johannes Pupper van Goch, behoorende tot het bisdom Keulen", ingeschreven als student der Keulsche universiteit. Voor ons is dit de eerste datum in zijn leven die vaststaat. Hij liet zich inschrijven voor de studie der „rechten", dus zoowel van het kanonieke als van het Romeinsche recht [3]). De genoemde universiteit verkeerde destijds in een zeer bloeienden staat, en trok vele leerlingen uit alle gewesten der Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Heeft hij ook de universiteit te Leuven bezocht? Hieromtrent is moeilijk zekerheid te verkrijgen. Het gedrukte deel van de matrikel dezer universiteit loopt niet verder

---

1) A. w., blz. 33 vlg. 2) A. w., blz. 34.

3) *Die Matrikel der Universität Köln* bearb. v. Dr. H. Keussen, Bonn 1892 (*Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde*), Bd. I, S. 441, onder nummer 74: „d. Joh. Pupper de Goch, d. Col.; iur.; i[uravit]. et s[olvit].

dan het j. 1453. Er wordt de inschrijving in vermeld van „Johannes Goch, kanunnik van St. Servatius te Maastricht", in het j. 1434. Iemand met geheel denzelfden naam en bekleeder van dezelfde waardigheid werd reeds in 1410 te Keulen ingeschreven [1]). Doch er bestaat geen grond om aan te nemen dat een van deze inschrijvingen Joannes Pupper van Goch gegolden heeft. Nauwkeurige bekendheid legt deze aan den dag met den strijd, door het optreden van Hendrik van Zomeren aan de Leuvensche universiteit verwekt (waarover nader). De belangstelling welke hij hiervoor gevoelde, wijst er naar sommiger meening op, dat hij tot de kweekelingen dier universiteit behoord had. Doch toen de strijd plaats had, woonde hij in de nabijheid van Leuven, te weten te Mechelen; zijne bekendheid met hetgeen daar voorviel, kan dus geen verwondering baren. In het j. 1459 toch is hij rector of biechtvader geworden van het klooster Thabor der reguliere kanonikessen van St. Augustinus te Mechelen. Hieromtrent leest men bij Van den Eynde: „Het klooster van de canonickerssen regulieren, onder den tytel van den H. Vader Augustinus, genaemt Thabor, is het selve (volgens Schepene Brieven daer over gegeven den 4. Januarius ten jaere 1459., maer niet soo sommige schryven ten jaere 1451.) gesticht ende gefondeert door Jan Pupper, geboortigh van Goch in den Lande van Cleve. Desen Jan Pupper is voortydts geweest een notabel ende geleerdt Man, ende is gekomen met derthien Religieusen van dry Staeten, soo Nonnen, Conversinnen, als Donatinnen, de welcke waeren Religieusen in een seer goet en deughdelyck Klooster in de Stadt van Cleve. Met dese Religieusen heeft hy beginnen te planten ende te fonderen dit Klooster ter eeren ons Saligmaeckers Jesu-Christi in monte Thabor, ende ter eeren van den Heyligen Vader Augustinus, de Heylige Maget ende Martelaresse Agnes, ende alle Godts lieve Heyligen. Tot welcken eynde voorschreven den 16. Meert ten jaere 1459. heeft Joannes de Leu, Pensionaris alsdan deser Stadt Mechelen, in den naem, ende tot behoef van den voormelden Jan Pupper, ende der selve Religieusen gekocht van Ida van Wildere, ende haeren Mombaer Florus de Bock, de plaetse die alsdan genaemt was het Hof van Wilderen, hebbende voortydts genaemt

---

1) Zie boven, blz. 10, aant. 1.

geweest het Hof van Blydenberge, ontrent de vesten buyten de Catlyne Poorte; op den tydt van sesthien jaeren heeft den voorzyden Jan Pupper alsdan in dat Klooster geprofest ses-en-sestigh Nonnen, negen Conversinnen, ende vier Donatinnen, laetende vyf Novitien, ende thien Scholieren, te saemen vier-en-negentigh persoonen" [1]). Zijn bestaan aldaar moet wel door innerlijke tweespalt bewogen zijn geweest. Er was toch eene tegenstrijdigheid tusschen zijne positie, en zijn oordeel over het klooster-wezen. Met welke gewaarwordingen moest hij die de waarde der geloften zoo geringschatte, bij de inkleeding van zuster na zuster zijne medewerking verleenen? Doch misschien heeft hij in de prediking zijn gevoelen niet verborgen. Even goed als hij dit door geschriften wereldkundig heeft durven maken, zal hij den moed gehad hebben zijne toehoorderessen in de stilte van de kloosterkapel hiervan op de hoogte te brengen. De tweede helft der vijftiende eeuw was trouwens reeds een tijd van gisting. De verkondigers van afwijkende opvattingen werden nog niet zoo stelselmatig vervolgd als later. Verscheidenen spraken zulke opvattingen uit zonder dat men zich hierover al te zeer verbaasde.

Met levendige belangstelling heeft hij waarschijnlijk den grooten strijd gevolgd tusschen Van Zomeren en de universiteit te Leuven. Onze beroemde landgenoot Doctor Hendrik van Zomeren [2]) had een tijd lang te Parijs onderwijs gegeven in de theologie, van nominalistisch standpunt, en daar Wessel Gansfoort onder zijne toehoorders en bewonderaars geteld (ofschoon Gansfoort moeite

---

1) [Van den Eynde], *Provincie, stad, ende district van Mechelen*, blz. 176; vgl. Van Gestel, *Historia episcopatus Mechliniensis*, T. I. p. 81; Foppens, *Bibliotheca Belgica*, T. II, p. 714 seq.

2) Hij vervaardigde op aandrang van kardinaal Bessarion eene verkorte bewerking van een gedeelte van een geschrift van Willem van Ockam. Het handelt over de ketters, voornamelijk over de vraag, wat er gedaan moet worden als de paus kettersche leeringen voorstaat. De pauselijke onfeilbaarheid wordt hier vierkant geloochend (quat. r, fol. 4 r). Van Zomeren's werk verscheen eerst na zijnen dood, nl. in 1480, in druk. Het exemplaar der Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage mist het eerste blad. Het tweede (a, 2 recto) vangt aan: *Epistola magistri Henrici de zoemeren .... Ad dominum Bissarionem Cardinalem.* Op de keerzijde (a, 2 verso) wordt de titel gevonden: *Epithoma prime partis dyalogi. G. ockam que intitulatur de hereticis que et continet septem libros Recollectum per magistrum Henricum de zoemeren in wienna Austrie* .».. [Aan het einde onder r, 5 recto: Impressum Louanii per me Ioannem de westfalia Sub Anno .... M.CCCC.Lxxxi.] — Groot-in-8°.

deed in de debatten, waarvan de universitaire lessen toen pleegden vergezeld te gaan, het realisme te verdedigen en tot dit gevoelen zelfs den docent over te halen) [1]. Naderhand (sedert 1460) is Van Zomeren te Leuven werkzaam geweest, waar zijn optreden tot hevige beroering aanleiding gaf.

Daar onze Pupper van Goch met Wessel Gansfoort bevriend is geweest [2]), zou men het reeds waarschijnlijk mogen achten, dat hij aan den kant van Van Zomeren heeft gestaan. Anders zou hij trouwens niet met een zeker welbehagen in zijn werk op den voor de tegenpartij onaangenamen afloop van den strijd teruggekomen zijn. Maar bovendien toonen zijne geschriften de duidelijkste geestverwantschap met Van Zomeren. Het onderwerp van den strijd was de leer aangaande de toevallige toekomstige dingen (de futuris contingentibus), de goddelijke voorwetenschap (Dei praescientia) en de quaestie, in hoeverre God de dingen die gebeuren vooraf wil (Dei praevolitio). In zekeren zin kan deze twist, die reeds groote afmetingen heeft aangenomen en waarin velen zijn betrokken geworden, gelden als voorspel van den strijd die een eeuw later aan dezelfde universiteit om de leeringen van Baius en weder een eeuw later om die van Jansenius is gevoerd, of liever van de worsteling tusschen Augustinisme en Semi-pelagianisme, eeuwenlang aldaar voortgezet. Zonder zuiver Augustiniaansch te denken stond Van Zomeren de opvatting voor die vergelijkenderwijs het meest verwant was aan het Augustinisme. De woordvoerder van diens tegenpartij was meester Petrus de Rivo, kanunnik, later plebaan der St.-Pieterskerk en professor, bij wien zich ongeveer de geheele universiteit aansloot. Deze kwam op tegen de meening dat alle dingen met noodzakelijkheid moeten geschieden; hierin ging hij zoover, dat hij de goddelijke voorwetenschap (bijv. aangaande de zonde, de verloochening van Petrus) volstrekt loochende, vooral omdat voor God geen tijd en dus ook geen toekomende tijd bestaat (Praescientia Dei de futuris non necessario infert effectum futurum, quia non praecedit. Scientia Dei de futura negatione Petri illam negationem non praecessit. Deus non habet praescientiam, ut praenotat antecessionem, quia scientia Dei non antecedit res). Om

1) Albertus Hardenberg, *Vita Wesseli Groningensis*, in *M. Wesseli Gansfortii Opera*, Gron. 1614, qu. ††, fol. 2 v.

2) Foppens, *Bibliotheca Belgica*, II, p. 715.

dezelfde reden verwierp hij, dat God vooraf zou willen dat zekere dingen in de toekomst zouden plaats grijpen (quia respectu Dei nihil est futurum, et per consequens in Deo non est volitio respectu futuri) [1]. Hendrik van Zomeren verdedigde het tegenovergestelde gevoelen. In Januari 1470 werd aan beiden het zwijgen opgelegd, waaraan echter Van Zomeren zich niet stoorde. De „syndicus" der universiteit ving tegen hem en tegen een medestander, Dr. Henricus Schelwaert, een proces aan. Het oordeel der godgeleerde faculteit te Keulen werd ingeroepen. Van Zomeren vertrekt naar Rome, onder bescherming van een machtig persoon, Theodoricus de Tuldel, abt van het Premonstratenser klooster, genaamd Het Park, bij Leuven. (De rijkdom van dit klooster was tot den tijd der Fransche omwenteling buitengewoon groot; het bestaat nog, en vertoont er duidelijk de sporen van dat zijne abten weleer een soort van vorsten waren). Zij weten te bewerken, dat de universiteit naar Rome ter verantwoording wordt gedaagd. Te paard reizen Petrus de Rivo en Antonius Peck, een docent in het kanonieke recht, in 1472 naar Rome, waar zij echter, hoewel met groote verschooning bejegend, weinig succes hebben; immers de universiteit wordt door den paus in het ongelijk gesteld. Waarschijnlijk is de sympathie van het pauselijke hof aan hunne zijde; maar de stellingen waarvoor zij opkomen, zijn al te onhoudbaar. Petrus de Rivo buigt zich voor het vonnis, keert (1473) naar Leuven terug en is genoodzaakt zijne eigen leer openlijk te veroordeelen [2]. Hij blijft echter in zijne eer en waardigheden gehandhaafd. Tot zoover toont Joannes Pupper van Goch hier het verloop van den strijd te kennen [3], zoodat hij zijn „De libertate christiana" in of na 1473 geschreven of althans voltooid moet hebben. Dat hij aan de geestelijke bewegingen zijner dagen een levendig aandeel nam, blijkt o. a. ook nog uit het slot zijner voorrede. Hij spreekt daar

---

1) Bij Valerius Andreas, *Fasti*, p. 341. De opvattingen van Petrus de Rivo zijn eenigermate verwant aan die van Conradus Vorstius, *Tractatus de Deo*, Steinf. 1610; o. a. p. 43, n. 9; p. 47, n. 17; p. 49, n. 23.

2) Eene verzameling van stukken betreffende dezen strijd bij Du Plessis d'Argentré, *Collectio judiciorum de novis erroribus*, Lut. Par. 1724, T. I, p. 258—284; verder bij Valerius Andreas, *Fasti Academici stvdii generalis Lovaniensis*, Lov. 1640, p. 339—356; de voornaamste feiten bij Ioannes Molanus, *Historia Lovaniensium*, ed. P. F. X. de Ram (*Collection de chroniques Belges*), Brux. 1861, P. I, p. 506 seq., 581 seq.

3) *De libertate christiana*, qu. i, fol. iiij r, hierachter, blz. 93.

over eene verhandeling van een doctor der Predikheeren-orde, Engelbertus genaamd, die het voor de partij van Thomas heeft opgenomen [1]). Naar alle waarschijnlijkheid heeft hij het oog op Engelbertus Cultificis (Messmaker). Deze trad in 1465 op als lector in het Dominikaner-klooster te Zutfen, en is daarna de eerste prior geweest van het klooster der zelfde orde te Zwolle [2]). Hij heeft een boekje uitgegeven ter verdediging van de voorrechten der bedelmonniken [3]). Joannes Pupper van Goch heeft zich voorgenomen hem in de zesde afdeeling of aan het slot van zijn werk te wederleggen. In den eenigen vorm waarin ons zijn geschrift is overgeleverd, nl. in de uitgave van Grapheus, ontbreekt echter deze afdeeling. Waarschijnlijk bleef „De libertate christiana" onvoltooid, of heeft Grapheus slechts een onvolledig handschrift te zijner beschikking gehad. Dat er iets ontbrak, heeft hij aangeduid door het: „Reliqua desyderamus" aan het slot [4]).

Volgens Foppens is de schrijver den 28sten Maart 1475 gestorven, en in de oude kerk der zusters kanonikessen van Thabor bij Mechelen begraven [5]).

Sedert het j. 1531 prijken zijne geschriften op alle lijsten van verboden boeken [6]).

Thans volge nog het een en ander over den inhoud van „De libertate christiana". Hier en daar bevat het echt schoone bladzijden. In het evangelie „wordt niet gewaagd van geloften, omdat

---

1) *De libertate christiana*, quat. b, fol. ij r, hierachter, blz. 42 vlg.

2) Quetif et Echard, *Scriptores ordinis Praedicatorum*, Lut. Par. 1719, T. I, p. 875.

3) Eenzelfde bundeltje bevat verschillende geschriften van hem, hetwelk in bibliographische opgaven tot verwarring aanleiding heeft gegeven. (Vgl. O. Clemen, a. a. O., S. 49, Anm. 1). De titel luidt: *Declaratio et defensorium priuilegiorum fratrum mendicantium.* ¶ *De symonia vitanda in receptione nouitiorum et nouitiarum ad religionem.* ¶ *De Institutione noue vite.* ¶ *Speculum religiosorum etc.* Op qu. A, fol. 2 r leest men: „Prologus. Reuerendo in Christo patri .... Andree comitis . .. Frater Engelbertus cultificis". Aan het exemplaar der Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage, waaruit het bovenstaande is afgeschreven, ontbreekt het slot. Het boekje werd in 1479 en later meermalen gedrukt.

4) *De libertate christiana*, quat. I, fol. iiij r, hierachter, blz. 255.

5) Foppens, *Bibliotheca Belgica*, P. II, p. 714. Ook volgens inlichtingen die Grapheus verkregen had, was 1475 het sterfjaar van Van Goch. Zie Grapheus' voorrede voor de *Epistola apologetica*, beneden als Bijlage opgenomen achter den herdruk van Van Goch's *Fragmenta*.

6) F. H. Reusch, *Der Index der verbotenen Bücher*, Bonn 1883, Bd. I, S. 102, 106; Sepp, *Verboden lectuur*, Leid. 1889, blz. 31.

de evangelische wet eene wet des harten is, gelijk de Mozaïsche wet eene wet der werken .... Als de kerkelijke overheid iemand iets oplegt in dingen, waarin hij haar niet onderworpen is, bijv. als zij tracht te heerschen over de inwendige richting van den wil, behoeft de eene mensch den ander niet te gehoorzamen. Wat zijne inwendige richting aangaat, kan de wil nooit geboeid worden door de kluisters der slavernij, gelijk Seneca zegt: wie meent dat de slavernij den geheelen mensch beheerscht, dwaalt, want zijn beste deel is er van uitgezonderd. Het lichaam behoort den meester, maar de ziel heeft zelfstandige rechten. Hoort naar Jeremia, hoofdst. XXXI, en naar de vertaling der Zeventig daarvan: Zie er komen dagen, spreekt de Heer, dat ik voor het huis van Israël en voor het huis van Juda een nieuw verbond zal totstandbrengen, niet naar het verbond dat ik voor hunne vaderen gemaakt heb .... Want dit is het verbond, hetwelk ik na die dagen den huize Israëls beschikken zal: Ik geef mijne wetten in hun verstand en zal die schrijven in hunne harten" [1]). Uitmuntend is het betoog dat de ware gerechtigheid bestaat in afwezigheid van begeerlijkheid, in liefde en geloof, of „in het liefhebben van God met het geheele hart, de geheele ziel, en de geheele kracht" [2]). Ware werken der gerechtigheid kunnen niet uit vrees voor straf gedaan worden. „Als de H. Geest in onze harten de wet der liefde grift, vernieuwt hij den inwendigen mensch, en rekent hij ons de gerechtigheid toe, die door onze schuld was uitgewischt. Na de uitdelging der schuld waaraan de mensch als een slaaf gebonden was, wordt hij hersteld in de vrijheid der kinderen Gods, daar de wet der liefde, in zijnen boezem gegrift, eene wet der vrijheid is, onbestaanbaar met dwang of verplichting. Wie dus onder de evangelische wet werken der gerechtigheid doet uit vrees voor straf en niet uit liefde tot de gerechtigheid, doet niet de werken die God behagen. De vrees die den mensch noopt zekere daden in strijd met eigen lust te verrichten, terwijl hij liever anders zou handelen als hij het ongestraft mocht doen, maakt een goed werk niet tot een werk Gods, want God is liefde, en wat niet uit liefde voortkomt, kan Gode niet welgevallig zijn" [3]). Niet aanstonds is

---

1) *De libertate christiana*, quat. F, fol. iiij r; hierachter, blz. 232 vlg.
2) Ibidem, quat. c, fol. iiij v, seq.; hierachter, blz. 54.
3) Ibidem, quat. F, fol. iiij v, seq.; hierachter, blz. 234.

de mensch in het bezit eener volkomene, zedelijke vrijheid; hij klimt er toe op van trap tot trap. Op den trap der hoogste ontwikkeling, „in gloria" of in het hiernamaals, kàn hij niet meer van het goede wijken. Dàn, als hij de zonde niet meer dienen kan, zal zijn wil veel vrijer zijn, als toen hij nog het kwade deed zonder het te willen, en genoopt was met den Apostel te zeggen: het goede dat ik wil doe ik niet, maar het kwade dat ik haat, doe ik. Van dezen volmaakt goeden wil zegt de Apostel, Rom. VIII: „het schepsel verwacht de openbaring der kinderen Gods; niet gewillig is het der ijdelheid onderworpen; het hoopt, dat het zal vrijgemaakt worden van de dienstbaarheid der verderfenis, tot de vrijheid van de heerlijkheid der kinderen Gods" [1]). „De waarde der zedelijke handelingen hangt af van de bedoeling. Dit geldt van de werken der barmhartigheid, het spijzigen der hongerenden, het kleeden der naakten, het onderwijzen der onwetenden en dergelijke, in 't algemeen van de daden van het natuurlijke medegevoel. De zoon kan zijne ouders eeren en beminnen uit natuurlijke liefde, de mensch kan den arme uit natuurlijk medegevoel iets schenken, terwijl toch deze handelingen, hoewel op zich zelf goed, niet verdienstelijk zijn, omdat zij niet zijn gericht op het eenige hoogste doel, d. i. God" [2]). Ook bedoeling en bedoeling zijn twee. Er is eene bedoeling die voortvloeit uit eene natuurlijke neiging, en eene bedoeling die beheerscht wordt door een goed beginsel. Vele goede daden zelfs geschieden met eene goede bedoeling, zonder dat de eeuwige zaligheid er in 't minste aan verknocht is. Immers de boozen, die niet uit liefde handelen, verrichten soms vele goede daden, zonder dat zij hierom van God de eeuwige zaligheid mogen verwachten; zij kleeden de naakten, spijzigen de hongerenden, oefenen de overige werken van barmhartigheid uit tegenover hunnen lijdenden medemensch, zij bezoeken veelvuldig de kerken en zijn tegenwoordig bij de lofzangen ter eere van God. Doch de lof klinkt niet schoon in den mond des zondaars; want, naar het woord des Heeren bij den profeet Jezaja, is het hart van zulke lieden ver van God. Onder hart wordt hier bedoeling, richting van het gemoed verstaan. Dit volk, zegt hij, eert mij met de lippen, maar hun hart is verre van mij. Naar het uitwendige verrichten zij

1) *De libertate christiana*, quat. k, fol. ij v; hierachter, blz. 98.

2) Ib., quat. s, fol. ij v; hierachter, blz. 152 vgl.

goede daden, maar inwendig zijn zij door de richting van hun gemoed niet in overeenstemming met den goddelijken wil [1]). Eene hoogere godsdienstige vlucht neemt de schrijver, waar hij, in den geest der beste mystieken, de zaligheid beschrijft als een „genieten van God", en het één worden met God als het toppunt van geluk aanwijst. „God is liefde, en de liefde is God. Dit is voor allen en overal het éene noodige, het deel, dat Maria gekozen had. Wie met God één geworden is, kan, zoolang deze vereeniging duurt, geen kwaad doen; maar wie tegen God zondigt, geen goed zal in hem blijven" [2]). „Tusschen God en den mensch neme men niet eene zoodanige vijandschap aan als pleegt te bestaan tusschen twee menschen die elkander beleedigd hebben, en tot wier verzoening het noodig is dat de onderlinge genegenheid aan beide zijden vernieuwd worde. Doch de verhouding is er eene als tusschen gerechtigheid en ongerechtigheid; vijandschap bestaat er alleen aan den kant der ongerechtigheid. De Apostel zegt: Toen wij vijanden waren, zijn wij met God verzoend door den dood zijns zoons. Dit moet niet aldus verstaan worden alsof Christus ons door zijnen dood met God heeft verzoend op de wijze zooals de eene vijand met den ander verzoend pleegt te worden, in dier voege dat elkander wederkeerig liefhebben wie te voren elkander wederkeerig haatten. Maar op deze wijze worden wij met God verzoend, dat wij, waar onze ongerechtigheid wordt uitgewischt door den dood van Christus, aanvangen Hem lief te hebben die Zijne liefde nooit van ons heeft afgetrokken, maar ons heeft liefgehad vóór de grondlegging der wereld, ook te dien tijde toen wij vijandige daden jegens Hem pleegden" [3]).

Dit laatste klinkt Augustiniaansch. Het geheele boek draagt trouwens een Augustiniaanschen stempel. Ambrosius [4]), Hiëronymus [5]), Leo I [6]), Gregorius I [7]), Petrus Lombardus [8]), Nicolaus de

---

1) *De libertate christiana*, quat. t, fol. i; hierachter, blz. 157.

2) Ib., quat. v, fol. iij r; quat. x, fol. iij r; quat. v, fol. ij r; quat. G, fol. i r; C, fol. iiij v; hierachter, blz. 167, 174, 165, 235, 212.

3) Ib., quat. C, fol. ij r; hierachter, blz. 207.

4) Ib., quat. o, fol. ij r; quat. s, fol. i r; hierachter, blz. 124, 149.

5) Ib., quat. B, fol. iij v; F, i v; I, iij v; hierachter, blz. 203, 229, 254.

6) Ib., d, ij v; iiij v; hierachter, blz. 56, 60.

7) Ib., s, ij r; iij r; A, i v; hierachter, blz. 151, 153, 193.

8) Ib., f, iiij v; k, iiij v; hierachter, blz. 74, 102.

Lyra [1]), worden aangehaald, maar Augustinus ontelbare malen [2]). Het Pelagianisme wordt krachtig bestreden [3]). De grief van den schrijver is dat alle ketterijen uitgeroeid zijn behalve de Pelagiaansche [4]). Echt Augustiniaansch klinkt, dat de ziel door de ware liefde tot de gerechtigheid niet wordt voortgedreven, tenzij deze liefde tot de gerechtigheid haar eerst door God is ingeboezemd [5]). De kerkelijke leer der verdiensten wordt vierkant verworpen; geen plaats heeft de schrijver voor de onderscheiding dezer verdiensten, of de afdalende reeks van het „meritum digni", het „meritum congrui", en het „meritum condigni", terwijl men met het laatste reeds het eeuwige leven zou kunnen verwerven, en met het eerste zelfs te hulp komen aan verscheidene anderen [6]). In het werk der rechtvaardiging geschiedt volgens hem alles uit en tot God; niets wordt toegeschreven aan 's menschen vrijen wil [7]). Nooit kan de mensch, zelfs niet na het zorgvuldigste gewetensonderzoek, meenen, dat hij voldoende voorbereid is tot het ontvangen van het Avondmaal. Steeds blijft het gelden: „als gij alles gedaan hebt wat u was opgelegd, zegt, wij zijn onnutte dienstknechten" [8]). Uit genade gerechtvaardigd worden is gerechtvaardigd worden zonder eenige medewerking des menschen [9]). Ook het geloof is Gods gave [10]). Zedelijke vrijheid en het vermogen om werken der gerechtigheid te doen, zijn een geschenk der genade [11]). Het gevoelen, dat eene samenwerking aanneemt tusschen de genade en den menschelijken wil, wordt verworpen [12]). Door Gods gerechtigheid, niet door die des menschen worden wij behouden [13]),

---

1) *De libertate christiana*, I, fol. iiij r; hierachter, blz. 254.

2) Ib., g, iiij v; h, iiij r; i, i r; i, ij r; k, ij v; k, iij r; k, iij v; k, iiij r; l, i v; l, ij r; l, iij r; l, iiij r; l, iiij v; m, i v; m, ij v; m, iij r; m, iij v; m, iiij r; m, iiij v; n, i v; n, iij r; enz.; hierachter, blz. 81, 87, 88, 90, 98, 99, 100, 103, 105, 106, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 119, enz.

3) Ib., p, fol. ij v; iij r en v; z, fol. iij v; hierachter, blz. 132, 134, 189.

4) Ib., y, fol. iiij v; hierachter, blz. 184.

5) Ib., quat. b, fol. i r; hierachter, blz. 41.

6) Ib., y, iij v; hierachter, blz. 182.

7) Ib., r, iij v; hierachter, blz. 147.

8) Ib., quat. e, fol. iiij; hierachter, blz. 66 vlg.

9) Ib., g, fol. iiij v; hierachter, blz. 80.

10) Ib., h, i r; hierachter, blz. 81.

11) Ib., q, i r; bierachter, blz. 136.

12) Ib., o, iij v; iiij v; hierachter, blz. 127, 128.

13) Ib., h, ij r; hierachter, blz. 83.

door de genade alleen van Jezus Christus (per solam gratiam Jesu Christi) [1]), wiens gerechtigheid ons wordt toegerekend [2]). De schrijver deinst er niet voor terug het kwade iets negatiefs [3]), en de zonde een „nihil" te noemen [4]). Ook de leer der voorbeschikking [5]) en der uitverkiezing [6]) wordt bij hem gevonden. Men kan veilig aannemen dat het de bovenaangeduide Augustiniaansche gevoelens zijn die Luther, Grapheus en anderen in het werk van Joannes Pupper van Goch hebben aangetrokken. Toch valt ten opzichte van den menschelijken wil nog eenige aarzeling bij hem op te merken. Hij heeft moeite om zich geheel te ontworstelen aan het Semi-pelagianisme, dat door de tijdgenooten algemeen wordt aangenomen. In de rechtvaardiging moet volgens hem de vrije wil toestemming geven tot het werk van God. „De genade rechtvaardigt, maar niet zonder den vrijen wil, d. w. z. niet zonder dat de vrije wil toestemt (non sine libero arbitrio consentiente). Men hoede er zich echter voor dit te verstaan alsof er gezegd werd: niet zonder dat de vrije wil medewerkt (sed non sine libero arbitrio cooperante)" [7]). Volgens hem heeft God aan de vrije wilsbepaling des menschen vóór den val overgelaten, of hij van het goede, dat hem van nature eigen was, zou afwijken [8]). Dit vermogen der vrije wilsbepaling was een geschenk, aan zijne natuur toegevoegd, dienende om hem te helpen (adiutorium superadditum) [9]). Dit verloren zijnde heeft de mensch zijne natuurlijke vermogens overgehouden. De wil was goed door God geschapen, en voorzien van de gaven der natuurlijke genade [10]). Deze wil kon door de zonde wel gewond, maar niet gedood worden. Anders zou des menschen herstel niet mogelijk geweest zijn, als het goede dat hij van nature bezat, geheel verloren of bedorven ware [11]). Evenwel blijft elk vermogen des men-

---

1) *De libertate christiana*, z, iiij r; hierachter, blz. 190.
2) Ib., h, iij; hierachter, blz. 85.
3) Ib., k, iij r; hierachter, blz. 99.
4) Ib., r, iiij r; hierachter, blz. 148.
5) Ib., h, i v; z, i r; hierachter, blz. 82, 185.
6) Ib., F, iij r; hierachter, blz. 231.
7) Ib., r, iij v; hierachter, blz. 147; vgl. l, i r; hierachter, blz. 102.
8) Ib., k, iiij v; hierachter, blz. 101.
9) Ib., k, iiij v; vgl. l, iij r; hierachter, blz. 102, 106.
10) Ib., n, iij v; hierachter, blz. 120.
11) Ib., l, i v; hierachter, blz. 104.

schen een geschenk der genade [1]; eerst daar waar de genade den mensch godewelgevallig maakt (gratia gratum faciens) [2], kan van verdienste en belooning sprake zijn [3]. Dan weder luidt het: „de liefde Gods staat den mensch met geestelijke gaven bij, werkende des menschen zaligheid in zijn binnenste met toestemming van den menschelijken wil" [4].

Dit vasthouden aan de beteekenis van den wil in de leer der rechtvaardiging hangt waarschijnlijk hiermede samen, dat het wezen der zonde in den wil gezocht wordt, terwijl eene alles overtreffende waarde wordt gehecht aan de vrijwilligheid van ware godsvereering en deugd. Ook dit moet op de mannen van den Hervormingstijd groote aantrekkingskracht uitgeoefend hebben. De beteekenis der erfzonde is volgens Van Goch meer die van eene straf (malum poenae) dan van eene schuld (malum culpae). Terecht, zegt hij, noemen geleerde theologen haar een gebrek (vitium), d. i. iets minder dan eene zonde. Zonde is eene verkeerdheid van den wil (malum voluntatis) [5]. De oorzaak der zonde is de willekeurige afwijking van den geschapen wil van de overeenstemming met den goddelijken wil [6]. Maar de wet van het evangelie is slechts eene wet der liefde, eene wet van volmaakte vrijheid; daarom zijn geloften met haar onbestaanbaar [7]. Buiten de evangelische vrijheid zijn aan de geloovigen geen lasten opgelegd [8]. Het is niet genoeg het goede te doen, men moet het doen uit liefde [9]. De drijfveer der handeling beheerscht alles; geen handeling wordt goed door het goede doel; aalmoezen bijv. van gestolen geld zijn waardeloos [10]. De vrijwillige gehoorzaamheid is de hoogste deugd. „Dit is de ware vrijheid, welke eene vrome onderwerping medebrengt, onderwerping nl. aan de

---

1) *De libertate christiana*, q, ij v; hierachter, blz. 139.
2) Ib., l, iij v; hierachter, blz. 107.
3) Ib., q, iij v; hierachter, blz. 141.
4) Ib., g, iiij; hierachter, blz. 80.
5) Ib., o, ij r; hierachter, blz. 124 vlg.
6) Ib., n, iij v; hierachter, blz. 120.
7) Ib., F, ij r; hierachter, blz. 229.
8) Ib., d, ij r; hierachter, blz. 56.
9) Ib., G, ij v; hierachter, blz. 238.
10) Ib., v, iiij r; hierachter, blz. 169.

gerechtigheid" [1]). De minste daad, uit liefde in vrijheid verricht, is meer waard dan het martelaarschap [2]). Tot deze ware gehoorzaamheid aan de wet des evangelies verbindt men zich niet door geloften [3]). Te volharden bij een goed voornemen is prijzenswaardig, maar zich te binden door geloften, is in het evangelie niet voorgeschreven [4]). Ware gerechtigheid behoeft noch gelofte, noch den band eener kloosterorde (noch „votum", noch „religio") [5]). Thomas van Aquino, die een goed werk, met eene gelofte verricht, verdienstelijker noemt dan een goed werk zonder gelofte, wordt bestreden [6]). Het eene goede werk is niet beter dan het andere [7]). Armoede is geen bewijs van deugd [8]). Zelfkastijding, vasten, onthouding en dergelijke, hebben zonder rechte bedoeling geen waarde [9]). Overtollige verdiensten bestaan niet [10]). Over het algemeen wordt monnikendeugd zonder meer te hoog geschat [11]). Ook in eene gewone broodwinning kan men Gode behagen [12]). (Vergelijk de Augsburgsche Geloofsbelijdenis, art. 26). De beste zeden, ook die van monniken, beteekenen niets zonder geloof en liefde [13]). Het geheele kloosterwezen wordt door den schrijver in den wortel aangetast waar het onderscheid tusschen voorschriften (praecepta) en raadgevingen (consilia) in het evangelie gezegd wordt niet te bestaan. Bij deze merkwaardige plaats zette de uitgever Grapheus terecht op den rand een kleinen handwijzer [14]). Joannes Pupper van Goch is hier bij de Augsburgsche confessie een halve eeuw vooruit. Geloften, zegt hij, komen in het Nieuwe Testament niet voor [15]), omdat het

---

1) *De libertate christiana*, l, i v; hierachter, blz. 103; vgl. d, i v; hierachter, blz. 55.
2) Ib., q, ij v; iij r; hierachter, blz. 139.
3) Ib., E, iiij r; hierachter, blz. 227.
4) Ib., F, i r; hierachter, blz. 227 vlg.
5) Ib., c, iiij v; hierachter, blz. 54.
6) Ib., z, iiij v; hierachter, blz. 190.
7) Ib., A, i r; ij r; hierachter, blz. 192, 193.
8) Ib., I, iij v; hierachter, blz. 254.
9) Ib., t, iiij r; hierachter, blz. 162.
10) Ib., y, iij v; I, i r; ij r; hierachter, blz. 182, 249, 251.
11) Ib., t, ij r; hierachter, blz. 159.
12) Ib., x, ij v; hierachter, blz. 173.
13) Ib., t, i v; hierachter, blz. 157 vlg.
14) Ib., H, iij v; hierachter, blz. 247; vgl. z, i v; G, iij r; hierachter, blz. 185 vlg., 238 vlg.
15) Ib., E, iiij r; hierachter, blz. 226.

evangelie de vrijheid wil van den inwendigen mensch [1]), omdat God den mensch wil opvoeden tot de hoogste vrijheid der heerlijkheid der kinderen Gods [2]). Stout is ook de bewering: „wie de evangelische wet waarneemt, neemt alle pauselijke en keizerlijke wetten waar; deze laatste zijn menschenwetten" [3]). De scherpte van het gezegde wordt echter verzacht door hetgeen volgt, dat nl. de besluiten der pausen (constitutiones papales) en de besluiten der kerk (constitutiones ecclesiae) noch mogen noch willen strijden met de leer van Christus [4]).

Met even groote warmte als over de liefde, handelt de schrijver over het geloof. Merkwaardig, vooral voor dien tijd, is het betoog, dat alleen het geloof de bedoeling des menschen leidt in de ware richting [5]). Met afkeuring spreekt hij over „menschen van onzen tijd, die zich belachelijk maken door, terwijl zij uit de Schrift weten dat wij alleen door genade behouden worden, nog iets aan den wil toe te schrijven" [6]). Genade nu, geloof en liefde staan met elkander in het allernauwste verband, inzooverre als het geloof eene gave der genade is [7]) en het geloof zich in liefde openbaart. Ja, „de genade is zelf dat geloof, dat door de liefde werkt". Herhaaldelijk drukt de schrijver in dezen vorm zijn gevoelen uit [8]). En dit geloof dat door de liefde werkt, dat is de genade van onzen Zaligmaker Jezus Christus, werkt de rechtvaardiging (justificationem operatur fides per charitatem operans, quae est gratia salvatoris nostri Jesu Christi) [9]). Dit geloof rust op de Schrift [10]). Elders zegt hij dat de Katholieke kerk en het geloof harer leden (ecclesia catholica et fides credentium) voornamelijk steunen op de voor-

---

1) *De libertate christiana*, F, iiij r; hierachter, blz. 233.

2) Ib., G, iij r; hierachter, blz. 238. Eene gunstige uitlating over het kloosterwezen komt voor op qu. i, fol. iij v; hierachter, blz. 92: „monastica institutio totaliter in charitate radicatur". De toestanden in vele kloosters worden ongunstig afgeschilderd op qu. y, fol. i v; hierachter, blz. 178.

3) Ib., y, ij r; hierachter, blz. 179.

4) Ib., y, iij r; hierachter, blz. 181.

5) Ib., t, ij v; hierachter, blz. 159.

6) Ib., r, ij; hierachter, blz. 145.

7) Ib., h, i r; hierachter, blz. 81.

8) Ib., p, iij v; s, ij v; z, iij v; C, iiij v; D, i v; D, ij r; F, i r; F, iij r; H, ij v; hierachter, blz. 138, 153, 189, 212, 213 vlg., 214, 215, 228, 231, 245.

9) Ib., r, iij r; hierachter, blz. 147.

10) Ib., b, ij r; hierachter, blz. 43.

schriften en raadgevingen des evangelies [1]). De „katholieke waarheid" [2]) is te vinden in de Heilige Schriften [3]). Het springt in het oog dat de schrijver ten opzichte van de Schrift, haar gezag en hare verhouding tot de kerk met zich zelven nog niet tot volledige klaarheid gekomen is. Herhaaldelijk spreekt hij over den inhoud der Schrift als de „kanonieke waarheid" [4]) of het „kanonieke gezag" [5]), betoogende dat uit deze bron zooveel mogelijk moet geput worden [6]). In het algemeen acht hij eene letterlijke uitlegging gewenscht [7]). Onheilen komen voort uit verdraaiïng van den letterlijken schriftzin naar een geestelijken zin [8]). Die schriftzin verdient de voorkeur die 't meest overeenstemt met de zuivere rede (recta ratio), daar God de hoogste redelijkheid is [9]). Des menschen natuurlijke verstand wordt in de Schrift verhelderd door het licht eener bovennatuurlijke kennis [10]); of „de kanonieke en bovennatuurlijke waarheid" voert het natuurlijke redelicht tot hoogere volmaking (veritas canonica et supernaturalis naturale lumen rationis perficit) [11]). De ware schriftuitlegging is te zoeken bij katholieke mannen die meer op de Schrift dan op de natuurlijke rede steunen [12]). Er is een tegenstelling tusschen de Schrift en de „meeningen der theologen (opinio doctorum)" [13]). Wat door den Bijbel, de „kanonieke Schrift", niet weersproken wordt, kan nog geduld worden; wat er mede strijdt, niet [14]). Toch wordt de leer van de algenoegzaamheid der Heilige Schrift bij Joannes Pupper van Goch niet gevonden. Hij gewaagt ergens van de „gezaghebbende waarheid in de Schrift en in de geschriften der kerkvaders, voorzoover zij hunne bewe-

1) *De libertate christiana*, z, i v; hierachter, blz. 186.
2) Ib., p, ij r; hierachter, blz. 131.
3) Ib., e, iij v; hierachter, blz. 65.
4) Ib., d, ij r; r, ij r; y, iij v; A, i v; iij v; hierachter, blz. 56, 145, 182, 193, 196.
5) Ib., B, ij r; hierachter, blz. 201.
6) Ib., s, i r; hierachter, blz. 150.
7) Ib., z, i v; hierachter, blz. 185.
8) Ib., G, iiij r; hierachter, blz. 240. Vgl. het in het voorbijgaan gezegde over den „sensus mysticus", A iij r; hierachter, blz. 195.
9) Ib., d, iij r; hierachter, blz. 57.
10) Ib., d, iij r; hierachter, blz. 58.
11) Ib., f, iij v; hierachter, blz. 72.
12) Ib., d, ij r; hierachter, blz. 56.
13) Ib., d, iiij r; vgl. E, iiij r; hierachter, blz. 59, 226.
14) Ib., o, iij v; hierachter, blz. 127.

ringen met het gezag der Heilige Schrift gestaafd hebben" [1]). Dan weder lezen wij: „als de waarheid vaststaat door de kanonieke schrift èn de uitspraak van katholieke leeraars, behoeft naar den logicus niet meer geluisterd te worden" [2]). De „heilige leeraars" komen voor als getuigen omtrent de jeugd van Jezus [3]). In het bijzonder komt zekere tweeslachtigheid uit, waar sprake is van de betrekking tusschen de Schrift en de kerk. Tweeërlei houdt de Schrift in, dingen die de geloofsleer bevatten (credibilia), en dingen die het zedelijke handelen betreffen (agibilia). De schrijver dringt er op aan onderscheid te maken tusschen de „credibilia" en de „agibilia" bij de uitlegging der kerk. Ten opzichte van de laatste „ziet de kerk als een mensch (videt ut homo)". Zij kan dwalen en heeft gedwaald, gelijk blijkt uit de geschiedenis van Chrysostomus en Origenes [4]). Maar meestal houdt Goch zich aan de rechtzinnige leer, volgens welke het gezag der Schrift berust op het gezag der kerk. Er bestaan dingen, zegt hij, waarin men van de Schrift mag afwijken. Welke zijn dit? 1°. Wat het geloof betreft, dingen waaromtrent door het gezag der kerk niet duidelijk is uitgemaakt wat men gelooven moet (quorum fides explicita non est auctoritate ecclesiae determinata); 2°. wat de zeden betreft, dingen die in de Heilige Schrift niet uitdrukkelijk als wet voorkomen, en waaromtrent door geen uitspraak der algemeene kerk is verklaard dat zij tot Gods wet behooren [5]). In éénen adem spreekt hij van „de Schrift die door de ingeving der profeten is geopenbaard en door het gezag der kerk aangenomen (scriptura prophetica illustratione revelata et ecclesiae auctoritate recepta)" [6]). De alleen onfeilbare bovennatuurlijke Schrift bestaat in: „de kanonieke schrift en de uitspraken der algemeene kerk (scriptura canonica et determinatio universalis ecclesiae)" [7]). „Die schriftzin is te aanvaarden die 't meest overeenstemt met de uitspraak der kerk" [8]). In de bewering: „dit leert niet de menschelijke rede, maar de katholieke en de kano-

1) *De libertate christiana*, e, iiij v; hierachter, blz. 67.
2) Ib., p, iij v; hierachter, blz. 134.
3) Ib., x, iij v; hierachter, blz. 175.
4) Ib., d, ij v; hierachter, blz. 57.
5) Ib., d, iij v; hierachter, blz. 58 vlg.
6) Ib., e, iij v; hierachter, blz. 65.
7) Ib., b, ij r; hierachter, blz. 43.
8) Ib., d, ij v; hierachter, blz. 57.

nieke waarheid (non humana ratio, sed catholica et canonica veritas)" staan kerk en Schrift weder naast elkaar [1]), daar met „catholica veritas" de kerkleer bedoeld wordt. In eene opzettelijke beantwoording der vraag, waarop het gezag der Schrift rust, wordt betoogd, dat het steunt op de uitlegging, bevestiging en vervulling door Christus, er aan gegeven [2]). Dit klinkt weder anders dan het zoo even aangehaalde, maar heeft in des schrijvers opvattingen geen overheerschende beteekenis. Als ketterij bestempelt hij wat door de algemeene kerk veroordeeld is als strijdende tegen de leer van Jezus [3]).

Waarschijnlijk heeft zijne doorloopende bestrijding van de heerschende philosophie nog het meest bijgedragen om zijne lezers heen te leiden naar den Bijbel. De nieuwerwetsche leeraars (doctores moderni), die theologie en philosophie vermengen [4]), disputeeren over de waarheden der Schrift, en maken dus wat vaststaat los [5]). Als men de philosophische leeringen op theologisch gebied onnut noemt, komen aan alle kanten bestrijders op; de wereld is vol van boeken die zijn samengeweven uit de „kanonieke waarheid (canonica veritas)" en de „philosophische ijdelheid (philosophica vanitas)" [6]). Heeft men de beoefenaars der philosophie noodig tegen de ketters? Neen. Want van wie heeft de katholieke waarheid meer aanvallen te verduren gehad dan van hen? [7]) Tegen de dwaalleer helpt alleen de Schrift (de „canonica veritas") [8]). De logische

1) *De libertate christiana*, i, iij r; hierachter, blz. 92.

2) Ib., e, iiij v; f, i r; hierachter, blz. 67 vlg.

3) Ib., n, fol. i r; hierachter, blz. 116.

4) Ib., f, ij r; hierachter, blz. 70.

5) Ib., g, iiij r; hierachter, blz. 79 vlg.: „catholicam veritatem planam, et ab antiquis doctoribus expositam, et serenatam philosophicis terminis, et logicis argumentis ita inuoluunt, quod lumen veritatis sub serenitate catholicae fidei, iam plane nemo aspiciat, dum rationibus et contentiosis argumentationibus certissimam et euidentissimam veritatem, quasi dubiam propositionem discutere laborant. Vnde fit quod verum vt dubium, firmum vt vacillans legentibus ostendant. Ex quo accidit vt dum naturalibus rationibus aduersus canonicam veritatem disceptant, in errores incidant .... suis logicis argumentationibus non sententiam magistri sed sententiam catholicae veritatis impugnantes". Vgl. y, iiij r, hierachter, blz. 183, betreffende de dwalingen der „moderni doctores" in hunne geschriften over den „Liber sententiarum".

6) Ib., g, ij r; hierachter, blz. 76.

7) Ib., i, iij r; hierachter, blz. 92.

8) Ib., i, iiij v; m, iiij r; n, ij r; hierachter, blz. 94, 114, 117.

bewijsvoering verduistert de „kanonieke waarheid" [1]). Het bestaan van tweeërlei waarheid, eene „katholieke (catholica veritas)" en eene „philosophische (philosophica veritas)" wordt door hem verworpen; hij erkent slechts één, de eerste, d. i. dezelfde als de goddelijke waarheid [2]). De „philosophica veritas" is „falsitas"; zij staat lijnrecht tegenover de „veritas canonica" [3]). Ja, de geschriften der wijsgeeren zijn boeken des doods (libri mortis) [4]). Zij schrijven de zaligheid toe aan den wil en de genade beide [5]). Zij berusten op de rede [6]). Zij geven alleen een richtsnoer voor het maatschappelijke leven [7]). De geloovigen moeten bij de philosophen niet bedelen wat de katholieke kerk in de schatkamers der Heilige Schrift in ruime mate bezit [8]). De philosophen zoeken tijdelijk voordeel. De schrijver richt tot hen hetzelfde verwijt als tot de priesters zijner dagen, dat zij nl. preeken voor geld [9]). Worden aldus de wijsgeeren der late middeleeuwen in het algemeen aangevallen, soms Thomisten, Scotisten en Albertisten in één adem genoemd [10]), de hardste bestrijding valt ten deel aan Thomas [11]) en de Thomisten [12]), zij het ook dat hij een enkelen keer eene lofspraak op Thomas houdt [13]), of zich bij eene andere gelegenheid op de Thomisten beroept [14]); hij bestrijdt ze ook wel met hun eigen wapenen [15]). Als afschrikwekkende voorbeelden van den verkeerden invloed der wijsbegeerte dienen hem de boven besproken strijd tusschen Hendrik van Zo-

---

1) *De libertate christiana*, p, iij r; y, iiij v; hierachter, blz. 133, 184.
2) Ib., f, iij v; hierachter, blz. 72.
3) Ib., f, iiij r; hierachter, blz. 73; vgl. y, iij v; hierachter, blz. 182.
4) Ib., e, i v; hierachter, blz. 62.
5) Ib., y, iiij v; hierachter, blz. 184.
6) Ib., e, ij v; hierachter, blz. 63.
7) Ib., e, ij v; hierachter, blz. 64.
8) Ib., g, iij v; hierachter, blz. 79.
9) Ib., g, i v; ij; x, ij v; hierachter, blz. 76 vlg., 173. Een minder gunstig oordeel over de priesters zijner dagen ook op qu. f, fol. iiij v; hierachter, blz. 74.
10) Ib., f, iiij v; hierachter, blz. 74.
11) Het geheele derde deel, voornamelijk c. 1—6, hierachter blz. 182—200, vormt eene bestrijding van Thomas van Aquino; zie verder y, iiij r; H, ij v; hierachter, blz. 183. Tegenstelling tusschen Thomas en Paulus, z, iiij r, hierachter, blz. 190.
12) Ib., n, i r; n, ij r; p, i r, ij r en v; E, iij v; F, i r; I, i v; hierachter, blz. 116, 118, 129, 131 vlg., 224,
13) Ib., y, iiij v; hierachter, blz. 184.
14) Ib., F, iiij r; hierachter, blz. 232 vlg.
15) Ib., I, iij v; hierachter, blz. 253.

meren en de universiteit te Leuven, waardoor nagenoeg de geheele universiteit tot dwaling verviel [1]), en de geschiedenis der ketterij, door de philosophie ontstaan aan de universiteit te Parijs, welke zaak leidde tot de veroordeeling van 219 „wijsgeerige" stellingen door bisschop Stephanus in het j. 1276 [2]). Dat in deze stellingen ook schitterende waarheden voorkwamen [3]), zooals de leer van de praecessie der dag- en nachtevening, was aan onzen schrijver onbekend; hare veroordeeling kon hem dus geen leedwezen berokkenen. Zij lagen op het gebied van natuur- en sterrenkunde, waarop hij, als vele anderen, een vreemdeling was.

In dit opzicht betoonde hij zich slechts een kind van zijnen tijd, gelijk in den dialektischen vorm, dien hij aan zoo menig hoofdstuk van zijn geschrift heeft gegeven. Hoezeer hij ook eene theologie die zich altijd maar bewoog rondom het oplossen van „quaesties", afkeurde [4]), hij zelf gebruikt nog zoovele distincties [5]), dat zijn geschrift hier en daar voor ons minder aangenaam leesbaar is geworden. Toch waait ons hier een frissche geest tegen. Getroost men zich de noodzakelijkheid om den uitwendigen schoolschen vorm te ontleden en tot de kern der gedachten door te dringen, dan wordt de genomen moeite steeds ruimschoots beloond [6]).

---

1) *De libertate christiana*, i, iiij r; hierachter, blz. 93.

2) Ib., f, ij v; i, iij v; hierachter, blz. 70, 93.

3) Ze zijn o. a. afgedrukt achter sommige uitgaven van Petrus Lombardus, zooals achter: *Petri Lombardi Parrhysiensis ecclesie quondam antistitis viri diuinarum rerum eruditissimi Sententiarum Textus .... Cuilibetque distinctioni Henrici Gorichemij propositiones .. . alludunt ....* [Basileae] Anno M,D.XIII, qu. O, fol. ij r—v r, en in de *Bibliotheca magna vetervm patrvm*, Par. 1644, T. IV, p. 918—926. Vergelijk F. Pijper, *Sterrenkunde en kerkleer in de middeleeuwen*, in den *Tijdspiegel*, 1895, Dl. I, blz. 281—288.

4) *De libertate christiana*, g, i v; hierachter, blz. 75.

5) Ib., e, iij v; k, ij r; k, iiij r; m, ij; m, iij v; iiij r; n, i r en v; ij r; hierachter, blz. 65, 97, 101, 111, 115, 116 vlg.

6) Het werk, waarvan thans de herdruk volgt, is gedrukt met Romeinsche letter in 4⁰-formaat. Pagineering ontbreekt. Signatuur: a ij—I ij. Aantal bedrukte bladen: 128. Aantal regels per blz.: 36. Hoogte: 20.5 c.M. Breedte: 14.1 c.M. De herdruk berust op het exemplaar der bibliotheek van de Groote kerk te Emden. Het exemplaar der Wolfenbuttelsche bibliotheek komt hiermede geheel overeen.

DE LIBER
TATE CHRISTIANA

prestantissimi Viri, Dñi Joan nis Pupperi Gocchiani.

Hic videre licebit De vario & multiplici intel lectu sacræ scripturæ,
De libertate voluntatis & eius operationibus,
De eo inquo sit meritum humani operis,
De voto religionis longe aliter quam Thomas alijque scholastici tractarunt.

Introspice hospes, nam & hic dij sunt.

An. D. XXI. Mensis Martij.
CVM GRATIA & PRIVILEGIO

CORNELIVS GRAPHEVS OMNIBUS FRATRI-bus vere Christianis ad Christianam libertatem anhelantibus, salutem in Christo Iesu, nostrae libertatis assertore. *a ij r*

ESVS Christus dominus noster, cui gloria et honor per omne aeuum, primum per manum Mosi, e grauissimo pharaonicae seruitutis iugo, deinde e Mosaicae legis maledictione, per sanguinis sui effusionem redemptos, in Euangelicam libertatem nos asseruit, factus ex muliere, factus sub lege, factus maledictum, factus peccatum, vt nos qui peccato, qui legi, qui maledicto obnoxij eramus, a lege, a peccato, a maledicto (aeterna inuenta redemptione) absolueret, vt adoptione ius filiorum acciperemus. Quoniam autem per misericordem dei dispensationem, adoptiui sumus haereditatis eiusdem filij, emisit deus spiritum filij sui in corda nostra clamantem, Abba pater. Itaque iam non sumus serui, sed filij, quod si filij et haeredes per Christum dominum nostrum. Sed proh dolor, proh lachrymae, proh gemitus, e tantae libertatis dulcedine, recidimus in seruitutem plusquam egyptiacam, in superstitionem plusquam iudaicam plusquam pharisaicam Recidimus a Christo ad Mosem, regressi sumus a Mose ad Pharaonem, non ferentes leuissimum euangelicae libertatis cibum, reuertentes e christianae vitae solitudine, ad egyptiacarum carnium ollas, nec euangelico contenti ocio, ad opus latericium nos iterum mancipantes, Christi spernentes iugum, leueque onus, ad humanarum constitutionum pondera vltro accurrentes, attendentes spiritibus impostoribus, non credentes euangelio, non fidentes certissimis Christi promissis, sed fabulis hominum. Et pro euangelio, decreta, pro Christo Aristotelem quemdam, pro pietate ceremonias, pro veritate mendacium sectantes, omnia timentes, nihil cum fiducia, cum amore agentes: // O nos stultos, o insensatos. Quis satan, quis ille im- *a ij v*
postor spiritus qui nos sic fascinauit? vt iam plus octingentis annis a libertate ad miseram seruitutem, a fide ad diffidentiam, a spe ad

anxietatem, a dilectione ad timorem, a syncera pietate ad frigidas ceremonias, a Christo ad Mosen, ab euangelio ad Iudaicam legem, quae inutilibus operibus constat tam misere prolaberemur, adeo vt quod olim spiritu coepimus, nunc carne consummemus. Olim eramus omnes nulla distinctione, siue liberi, siue serui, aequaliter christiani et fratres. Eramus genus electum, regale sacerdotium [1]), gens sancta, populus qui in lucrum accescit, eramus veluti viui lapides, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, ad offerendum spirituales hostias acceptabiles deo per Iesum christum. Nunc pro regibus et sacerdotibus serui hominum, pro genere electo, genus despectum, pro regali sanctoque sacerdotio, vulgus prophanum gens maledicta, populus qui (metuo) in exiguum accessit lucrum, lapides mortui, ad offerendum spirituales hostias inidonei, inacceptabiles. Olim eramus populus dei, nunc populus Mosi. Eramus misericordiam consecuti, nunc misericordia indigni. Olim vocabamur filij coelestis patris, fratres, et cohaeredes Christi. Nunc filij terreni Adam, nunc alij Sancti FRANCISCI, alij sancti Dominici, alij Augustini. alij Bernardi, non Christi appellari malunt Olim dicebamur discipuli Christi, nunc discipuli Aristotelis, Aquinatis, Scoti, Alberti. Olim simpliciter et syncere libereque verbum dei docebamur. Nunc cauillationibus, sophismatis, conclusionibus, distinctionibus cogimur, traducimur, decipimur. Tunc solum Christum cognouimus nostrae fidei fundamentum ducemque et caput, siquidem promisit se nobiscum fore vsque ad consummationem soeculi, nec vnquam relicturum nos orphanos. Nunc aliud nobis fundamentum ponitur, atque adeo pro duce, pro capite coelesti, mundanum ducem, mundanum caput et idolum quasi constituunt [2]). Olim patrem non in multiloquio (ethnicorum more) sed in spiritu et veritate, omni in loco adorabamus Nunc vix aliter licet supplicare quam multa superstitione, varijs et plusquam iudaicis ceremonijs, multis murmurationibus [3]). Olim gratis nobis ministrabatur, nunc nihil quod non pecunia sit redimendum, omnia nobis venalia sunt quantumuis
a iij r etiam sacra, adeo vt ne tan-//tillum quidem terrae nobis liberum

---

1) In Grapheus' herroepingsakte (zie boven, blz. 6): „Omnes Laici sunt Sacerdotes; sicut illi qui consecrati sacerdotes dicuntur, ita quoque omnes laici consecrare possent venerabile sacramentum, quamvis peccarent, si eis non daretur licentia consecrandi, exclusis tantum faeminis et pueris".

2) In de herroepingsakte: „Summus Pontifex est veluti idolum nobis institutum".

3) In de herroepingsakte: „Modus orandi, quem Ecclesiasticae personae observant in horis canonicis legendis, cantandis et aliis veluti rosariis, factitiis preculis, et similibus, est superstitiosus et Judaice ceremoniosus. Servitutis est, quod certis diebus et horis praecipimur in ecclesiis convenire ad orandum, cum olim omni loco citra praeceptum adorabatur".

relictum sit, quo mortuum christiani corpus contegatur [1]). Olim suauiter et christiane verbi diuini pabulo pascebamur, nunc pastores velut versi in lupos miserum christi pecus lacerant, deglubunt, mactant, perdunt, nec licet reclamare, quando continuo vt haeretici, blasphemi, immorigeri traducamur. Olim christianis liberum erat idoneos eligere pastores. Nunc nobis ingemiscentibus tyrannica vi, muneribus, minis, siue per fas, siue per nefas ad pastorale munus non per ostium sed aliunde ambitiosi irrumpunt. Sed neque id satis nobis, mercenarios indoctos, concubinarios, ganeones plerumque substituunt qui sceleratis suis exemplis simplices animas Christi sanguine redemptas (veh scelus) in damnationis praecipitium secum rapiunt. Quid si quando euangelicae doctrinae praedicanda sit veritas, aut sua inscitia perperam interpretantur euangelium, aut insulsos aliquot monachos admittunt, qui quaestus sui causa Christi verbum multo deterius tractant, pro Euangelio pro Paulo, nunc sua somnia, doctores subtiles, illuminatos, sanctos, seraphicos, hierarchicos irrefragabiles, profundissimos, summulas, canones, leges, Aristotelem, magistrum sententiarum subinde inculcantes [2]). Sed benedictus Christus in soecula, qui (etsi visibiles pastores nos reliquerint) in medio nostri inuisibiliter versatur, mansurus nobiscum in omne aeuum. Illum suae oues intus audiunt, illum sequuntur, ab illo pascuntur. Olim Christi doctrina omnibus citra vllum discrimen communis erat, excepto quod mulieribus in publico docendi munus non permittebatur. Nunc solis magistris nostris, licentiatis, baccalaureis, superciliosis thomistis, tenebricosis scotistis fas est tractare scripturas [3]). Nos autem despiciunt, nos e regno (soli vt putant ingressuri) excludunt, gens ista (inquiunt) quae non nouit legem maledicti sunt, nihil sapiunt, non licet eis disputare in theologia, non sunt graduati, non sciunt logicam, non consenuerunt in Aristotele, non viderunt sanctum Thomam, non legerunt subtilem Scotum aut irrefragabilem Alexandrum de hales, non sciunt facere vnum syllogismum. Sunt lanij, sunt pictores, aut crepidarij, sunt poetae, sunt oratores, et (vt verbis eorum vti pergam) non sciunt nisi pulchrum latinum Sunt laici sunt ideotae, non debent habere libros vernaculos, non intelligunt quae legunt, labuntur in graues errores O sortem christianam, // num ipsi omnia quae legunt *a iij v*

---

1) In de herroepingsakte: „Non est licitum pro administratione sacramentorum collatione sepulturae, et predicatione Verbi Dei accipere pecunias".

2) In de herroepingsakte: „Reprehendendi sunt praedicatores Verbi Divini, quod in concionibus suis totiens adducunt Scholasticorum Doctorum sententias".

3) „Sicut olim omnibus citra ullum discrimen exceptis mulieribus erat licitum in publico docere, et sacras literas interpretari, ita et nunc licet, et non solis magistris nostris, baccalauriis, aut licenciatis, aut deputatis ad hoc per ecclesiam".

capiunt? videmus quae sit eorum fides, sed nisi credideritis (inquit christus) non intelligetis. Arbitror quod christus pluris faciat fidem simplicium laicorum, quam fucatam aliorum religionem. An non Christus vbique laicos rudes, et illiteratos ad se primum vocauit, eosque diuinam suam philosophiam aperte docuit? Et quis nunc prohibere potest, atque adeo audet, proponere turbae et populo, quae Christus turbam docuit publice et priuatim? Paulus tarsensis electum Christi organum, cum admodum eruditus esset, non gloriatur nisi in cruce domini, nec profitetur se quicquam scire, nisi Christum Iesum, et hunc crucifixum. Christus sua mysteria solis rudibus idiotis sciri voluit. Christus patri suo coelesti gratias agit, quod suam sapientiam mundo, hoc est doctrina inflatis, absconditam, reuelauerit eam paruulis. Quid? an non ex ore infantium et lactentium perfecit deus laudem? Quid? an non spiritus dei in rudes primum illapsus est? An deus mendax est? an non praedixit per prophetam Iohelem, se effusurum de spiritu suo super omnem carnem? Vbi hic exclusi laici? an dei forte spiritus iam extinctus est? An non iam operatur, aut operari potens est, quae tunc operabatur? Optarem ego vt quemadmodum Christi philosophia communis est omnibus, ita in communem omnium linguam per eruditos et bonos interpretes syncere transfunderetur. Vt quisque religionis Christianae professor, saltem legendi peritus, coempto libello per spiritus promptitudinem in euangelicae philosophiae noticiam adduceretur. Et ne se doctore in humanas opiniones raperetur, optarem et eruditos singulis ecclesijs preesse praesbyteros, qui festis diebus Christi populum comportatis libellis in congregationem vocatum, euangelica et apostolica instituta bis in die, concionis loco, ad verbum fideliter edocerent. Vt iam deinceps non per ambages, non per humana somnia, aut diuerticula, sed regia via, recta ad Christum tendant Vere haec male habebunt (scio) ventricosos istos monachos (bonos semper excipio) qui libenter ad suum quaestum abutuntur verbo dei, sed hos nihil moramur, necesse est vt veritas suum aliquando habeat locum. Proinde fratres in Christo charissimi videtis quo res christiana reciderit, libertas nostra nobis, per hu-
a iiij r manas traditiones, ferme // ablata est. Sed vos agite, quicunque mecum christianam affectantes libertatem, Christo militatis, forti estote animo, ecce pulcherrimam vobis occasionem libertatis assequendae, (tantum ne libertatem detis in occasionem peccati) Renascuntur passim bonae literae, renatum est Christi Euangelium, reuixit Paulus [1]. Nam quid euangelium aliud spirat, quid Paulus

[1] In de herroepingsakte: „Renatum est Evangelium, et Paulus revixit, propter scripta Lutheri et aliorum qui ejus doctrinae adhaerent, quique in suis Opusculis protulerunt libertatem evangelicam".

aliud docet, clamat, inculcat, quam libertatem quae est in Christo iesu? In libertate (inquit) qua Christus nos liberauit, state, et ne rursus iugo seruitutis implicemini. Quod si circuncidamini, hoc est, si operum vestrorum meritis confidatis, nihil proderit vobis Christus [1]). Quapropter si quid pietatis zelus, si quid propriae saluti [2]) amor si christianae charitatis exhortatio aliquid valet apud vos christianae religionis amatores, obsecro atque exhortor per Iesum christum, cuius sanguine empti estis, vt eos legatis scriptores qui Christum doceant, qui in amorem diuinum inflamment cor charitate accendant, reiectis videlicet procul omnibus subtilibus scholasticis [3]), qui inflant, non edificant, qui intellectum erudiunt, sed affectum obscurant, inter hos vel precipuus est hic quem vobis nunc diuino numine repertum exhibemus Ioannes Gocchius, vir singulari eruditione, ac suo tempore nulli secundus [4]), libertatis christianae propugnator acerrimus, interpres legis euangelicae diligentissimus, hunc nocturna versate manu, versate diurna, maxime cum a sacris literis, Paulique epistolis, quibus semper primus labor debetur, vacauerit. Valete in CHRISO IESV Antuerpiae Anno a Christiano natali M,D.XXI. Quarto Calendas Apriles. // *a iiij* v

---

1) „Nulla Opera nostra sunt meritoria, et nullo modo in nostris meritis est confidendum. Cum Paulus scripsit ad Galatas: ‚Si circumcidamini, nihil proderit vobis Christus‘, intellexit: Si vestris operibus confidamini, nihil proderit vobis Christus".

2) Lees: salutis.

3) „Libri Marthini Lutheri et suorum sequacium legendi sunt, quia Christum nos docent exclusis et rejectis omnibus procul subtilibus scholasticis doctoribus".

4) „Legendus est liber Johannis Goichii de libertate Christiana intitulatus, prae caeteris doctoribus scholasticis, licet sanctis".

Paulus ad Ephesios. Ca. iiij.

Non amplius sumus pueri, qui fluctuemus et
circumferamur quouis vento doctrinae, per
versutiam hominum, per astutiam, qua
nos adoriuntur, vt imponant nobis,
sed veritatem sectantes in cha
ritate, adolescamus in illum
per omnia, qui est ca-
put, nempe, Chris-
tus.

 INCIPIT TRA- CTATVS DE LIBERTATE CHRISTIANE RE- ligionis V. patris D. Iohannis Pupper de Goch, confessoris Monialium apud Mechliniam, in Thabor

b j r

OVETE ET REDDITE domino deo vestro omnes qui in circuitu eius offertis munera psalm . lxxv. Psalmum de quo versus iste sumitur, tradunt expositores Dauid prophetando composuisse, ad laudandum deum de victoria facta per angelum contra Sennacherib, et exercitum eius obsidentem Hierusalem, temporibus Ezechiae regis, et Isaiae prophetae: Et ideo in fine psalmi per huiusmodi verba praescripta, populum ad gratiarum actiones, et ad laudes dei, pro collato beneficio liberationis excitasse. Et quia exterius munera offerre nihil est in conspectu dei, sine interiori affectu et deuotione voluntatis, ideo hortatur non solum vt munera offerant, verum etiam vt mentem prius per deuotionem offerant: et ex tali deuotionis affectu per exteriora munera deum laudent. Vnde dicit vouete, id est affectum mentis ad dei laudem offerte et reddite domino deo vestro illud, quod per affectum mentis in eius laudem facere decreuistis. Et dicitur notanter reddite, et non date, quia mens per verum amorem iustitiae non erigitur, nisi prius ipse amor iustitiae a deo sibi infundatur. Iuxta illud Iohannis. Non quasi nos dilexerimus deum sed quoniam ipse prior dilexit nos Qui ergo per amorem iustitiae mentem ad deum erigit, reddit deo, quod eius munere accepit. Vnde hoc verbum vouete, secundum veritatem sensus litteralis, de quo secundum Augustinum solummodo potest sumi efficax argumentum non videtur significare prout // quidam exponunt mentis per votum obli- b j v
gationem, sed mentis oblationem Quia intentio prophete fuit populum excitare, ad laudandum deum per sacrificiorum oblationem, propter beneficium liberationis pro tunc populo exhibitum, sed non fuit intentio eius populum ad hoc perpetue obligari, vt patet per totum discursum psalmi: Neque in historia regum, vbi factum narratur, quicquam speciale de aliquo ibidem recitatur. Consuetum autem fuit tali populo, dum ad aliquid speciale obligabatur, accipere illud per memoriale scripturarum, vt patet in multis locis veteris testamenti: Ceterum in omni loco scripturarum, vbi littera ad suum intellectum aliquid dubietatis relinquit: ad planiora loca scripturarum de simili materia est recurrendum: Dicit enim Augustinus in tertio de doctrina christiana Dubia sunt determinanda secundum

sententiam, quae de scripturarum planioribus locis accipitur: In multis autem locis psalmorum Dauid de voto offerendo loquitur: vt in psalmo: xlix: Deus deorum dominus, quem tradunt continere [1]) cessationem veteris legis, et nouae legis per Christum inchoationem: Vbi et dicitur: Immola deo sacrificium laudis, et redde altissimo vota tua: Quod secundum expositores generaliter ad omnes extenditur: dicitur enim in principio psalmi, A solis ortu vsque ad occasum, ex sion species decoris eius Constat sacrificium laudis, esse sacrificium libertatis, et non obligationis: Sed neque populus christianus, ad quem iste propheticus sermo dirigitur, in obligationem necessitantem: sed in charitatem libertantem vocatus est: Dicit enim Apostolus ad Gala. v. Vos in libertatem vocati estis fratres, tantum ne libertatem detis in occasionem carnis, sed per charitatem spiritus seruite inuicem Neque alius modus perfectior sub coelo datus est tendendi ad aeternam vitam, quam per spiritus libertatem: Vnde & in fine huius psalmi scriptum est Sacrificium laudis honorificauit me, et illic iter quod ostendam illi salutare dei. Sacrificium laudis, est sacrificium exultationis et libertatis, quod de mente charitate informata procedit In hoc sacrificio est iter salutis, quo ad aeterna gaudia peruenitur Sic et in alio psalmo scriptum est. Letamini in domino, et exultate iusti: quod refertur ad statum gratiae in presenti vita, et gloriamini omnes recti corde, quod erit in aeterna vita: Ex his ergo Propheticis et Apostolicis scriptis planioribus,
b ij r satis li-//quet manifeste, quod scriptura huius psalmi, obscurior in sua littera, non ad obligationem necessitantem est retorquenda, sed in libertatem spiritus secundum mentem prophetae est resoluenda. De his vero in sequentibus planius dicetur. Sed quia alij sunt, inter quos maxime est sanctus Thomas de aquino, qui hanc scripturam ad obligantem necessitatem dixerunt exponendam. Ideo considerari oportet qualiter hoc secundum veritatem canonicam poterit sustineri, cum in multis locis suis planioribus huic expositioni videatur contraire. Ad planiorem autem intelligentiam dicendorum, quedam sunt precipue consyderanda. Primum erit, de diuersitate scripturarum, cui inter alias, mentes fidelium fidem firmam et indubiam debent adhibere. Secundum erit de voluntate et actibus eius circa quos meritum hominis solet estimari. Tertium erit de merito et conditionibus et circunstantijs eius. Quartum erit de voto et conditionibus eius. Quintum erit de vouente et non vouente et de differentia vel identitate actuum eorum. Sextum erit responsio ad quendam tractatum a quodam doctore ordinis predicatorum

1) Dit slaat op den inhoud van den psalm. Het „Deus deorum dominus" zijn slechts de beginwoorden daarvan.

nomine, Engelberto compositum, qui pro parte Thomae partem nititur tenere affirmatiuam.

CIrca Primum notandumerit, cum scriptura sit lumen humani intellectus, sicut per psalmistam dicitur. Lucerna pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis, sicut intellectus duplici lumine illuminatur, ita duplex est scriptura. Vna supernaturalis. Alia naturalis. Supernaturalis scriptura est, qua intellectus illustratur cognitione summi veri, et voluntas imbuitur in amore summi boni. Haec est scriptura canonica, et determinatio vniuersalis ecclesiae, cui fides credentium tanquam firmae petrae contra ventos tentationum et aquas tribulationum immobiliter innititur: et per spem et desyderium aeternitatis sursum ascendens, amore deo inseperabiliter sociatur. Haec inquam scriptura sola est quae infallibiliter a prima veritate deriuata, irrefragabilem sui prebet auctoritatem. Haec vtique est, cui nihil subtrahi, nihil potest addi. Caetera scripta omnia tantam habent auctoritatem, quantam cum scriptura canonica conformitatem. De hac dicit Aug. // in epistola ad Hiero. Ego solum *b ij* ᵛ
eis libris, qui iam Canonici appellantur, didici hunc timorem amoremque referre, vt nullum eorum scribendo errasse audeam credere, acsi aliquid in eis offendero quod videatur contrarium veritati, nihil aliud existimo, quam vel mendosum esse codicem vel non esse assequutum interpretem, quod dictum est, vel me minime intellexisse non ambigam. Alios autem ita lego, vt quantalibet sanctitate quantaue doctrina polleant, non ideo verum putem quia ipsi ita senserunt, sed quia mihi per alios auctores, vel Canonicas, vel probabiles rationes, quod a vero non abhorreat persuadere potuerunt. Idem in epistola ad fortunatum. Neque quorumlibet disputationes quamuis catholicorum et laudatorum hominum, velut scripturas Canonicas habere debemus, vt nobis non liceat salua honorificentia, quae illis debetur hominibus, aliquid in scriptis eorum improbare atque respuere, si forte inuenerimus, quod aliter senserint, quam veritas habet diuino adiutorio ab alijs intellecta vel a nobis. Talis ego sum in scripturis aliorum, quales volo esse intellectores meorum. Quid de scripturis suis fieri velit Augustinus, insinuat in prologo de trinitate [1]). Noli meis litteris quasi Canonicis inseruire. Sed in illis quodcunque non credebas, cum inueneris incunctanter crede. In istis autem quod certum non habebas, nisi certum intellexeris noli firme credere. Est etiam

---

1) De schrijver schijnt uit het geheugen of alleen naar den zin te citeeren. Zie Augustinus, *De Trinitate*, L. I, in zijne *Opera* per theol. Lovan., Par. 1651, T. III, p. 86 col. 2, 87 col. 1.

notandum Quod scriptura Canonica quadruplicem habet sensum scilicet Literalem Allegoricum Tropologicum et Anagogicum iuxta versum. Littera gesta docet, quid credas Allegoria Tropologia quid agas, quid speres Anagogia. Nam iuxta Augustinum in enchiridio, tribus virtutibus theologicis deus colitur scilicet, fide, spe, et charitate, et per harum actus et exercitium omnis cultus diuinus completur. Et quia scriptura ad hoc est inspirata diuinitus, vt homo per eius ducatum ad aeterna gaudia subleuetur. Ideo oportuit omnia illa inueniri in ea, quae ad hoc poterant deseruire. Sensus igitur literalis docet quid gestum sit, et quae fuerit voluntas dei et intentio signata per voces in littera contentas. Et hoc primum et maxime necessarium est, scire quae sit intentio dei tradita in scripturis, ex cuius ignorantia omnes pene errores sumpserunt initium, dum
b iij r contra intentionem in littera contentam, scrip-//turam repugnantem ad sensum spiritualem conantur retorquere Allegoricus sensus docet ea quae ad fidei pertinent synceritatem, per quam homo initiatur ad vitam. Anagogicus sensus docet ea quae speranda sunt per quae homo promouetur a terrenis ad desyderium aeternorum: Tropologicus sensus docet ea quae agenda sunt per voluntatem charitate formatam. Charitas autem est illa, quae omissis terrenis, hominem coelestibus facit inherere. Triplex autem iste sensus generali nomine spiritualis sensus nominatur. Et sic omnis sensus sacrae scripturae duplex est. scilicet. literalis et spiritualis. Sensus litteralis est ille, qui a deo intenditur, et per voces in littera contentas significatur. Et sic sensus historicus non solum est sensus litteralis, verumetiam sensus propheticus et apostolicus per voces in littera contentas significatus. Et generaliter omnis scriptura vbi voluntas et intentio dei per voces in littera contentas signata plane potest intelligi, litteraliter debet exponi, vbi vero littera obscurior est, et intentio dei vel signis vel figuris obumbrata, ad spiritualem sensum recurrendum est, de quo Gregorius Cum ordo historiae deficit, sese nobis intellectus mysticus, quasi apertis iam foribus ostendit. Sensus spiritualis est ille, qui a deo intenditur, et ex significationibus rerum per voces in littera contentas significatarum colligitur, vel allegorice, vel tropologice vel Anagogice, secundum diuersas significationes rerum in vocibus litterae contentarum. Alius enim intellectus requirendus est in verbis apostoli ad Galathas .iiij: scriptum est. Quoniam Abraham duos filios habuit, vnum de ancilla, et vnum de libera. Sed neque alius quam illum quem exponit apostolus dicens. Quae sunt per allegoriam dicta. Et alius sensus in verbis Salomonis. Similis est dilectus meus capreae hinnuloque ceruorum. Et iterum. Equitatui meo in curribus pharaonis assimulaui te amica mea, quae Tropologice sunt exponenda quamuis etiam aliter possunt exponi.

Potest enim interdum vna scriptura exponi secundum omnes sensus quattuor predictos. Aliquando secundum tres. Aliquando secundum duos. Aliquando secundum vnum tantum. Aliquando etiam scriptura habet solum sensum litteralem, et nullum spiritualem. Aliquando spiritualem, et non litteralem. // Nam illa scriptura in *b iij v*
Genesi vbi loquitur dominus de descensu suo ad Zodomam et Gomorram, si litteraliter exponeretur, oporteret exponi de locali descensu dei, quod esset omnino falsum, quia deus localiter non mouetur.

Quod ex solo litterali sensu scripturarum potest sumi efficax argumentum contra aduersarios veritatis.

Capitulum secundum.

Est insuper notandum Quod quamuis omnes quattuor sensus sacrae scripturae predicti, sint idonei ordinare, et dirigere hominem in debitum finem scripturae sanctae quae est beatitudo aeterna, vbi tamen contentiones, et dissentiones inter doctos de veritate scripturae oriuntur, ex solo sensu litterali potest sumi efficax argumentum, quo improbitas aduersariorum veritatis conteratur, vt dicit August. in epistola ad Vincentium donatistam. Et hoc est intelligendum de scriptura quae sensum litteralem habet, et non de illa quae non habet. Vnde quantum ad hoc, sensus litteralis est principalior inter quattuor sensus predictos, quamuis alij tres in multis alijs litteralem sensum excedant. Et quia sensus litteralis tantum inter alios extollitur, vt eo solo aduersarijs veritatis resistatur, videndum est, quid ad hunc sensum pertineat vnde illi tanta facultas accrescat. Aug. in libro de vtilitate credendi dicit, ad sensum literalem tria pertinere. Vnum, cum littera simpliciter exponitur, secundum voces quae in littera continentur, secundum intentionem dei, tanquam principalis auctoris scripturarum, vt verbi gratia, cum exponitur illa scriptura Edificauit dominus deus costam quam tulerat de Adam in mulierem, secundum exigentiam illius rei gestae hunc sensum vocat historicum. Secundum, cum exponitur causa rei gestae, vt in exemplo posito, cum assignatur causa, quare de latere viri formata sit mulier, et non de alia parte corporis Et quare dormienti costa subtracta sit, et non vigilanti etc. Et hunc sensum vocat etymologicum Tertium cum ostenditur, quod veritas illius litterae non repugnat alterius litterae veritati, vt in exemplo iam posito, vbi dicitur quod mulier sit formata de latere viri, cum ostenditur quod hoc non repugnat alteri scripturae Genesis .1. vbi cum de creatione hominis scriptum est masculum et foeminam creauit eos. Ex // qua littera apparet, quod simul in eodem tem- *b iiij r*
pore fuerunt masculus et foemina creati, et non successiue, primo

masculus creatus deinde foemina de eius latere formata. Et hunc sensum vocat anagogicum. Est tamen aduertendum quod beatus Augustinus ex hoc non intendit triplicem assignare sensum litteralem. Sed prima expositio est tantum litteralis sensus. Secunda est redditiua causae ipsius litteralis sensus. Tertia vero est solutiua contrarietatis, quae potest obijci. Et sic per has duas expositiones litteralis expositio magis elucidatur, et perficitur, et roboratur. De his tribus litterae explanationibus potest dici id quod habetur .ij. Esdrae . viij. Et legerunt in libro legis dei aperte : ecce primum : et districte: ecce secundum et apposuerunt ad intelligendum : ecce tertium.

Quando scriptura sancta mystice est exponenda, et de octo regulis ab expositoribus sacrarum scripturarum vsitatis

Capitulum Tertium.

Est preterea notandum quando sensus litteralis acceptus a significatione, qua voces in littera positae significant res deficit, hoc est, quando non inducit aliquam instructionem in fide, seu in moribus vtilitatem, aut etiam aliquam honestatem in conuersatione humana, ad quem finem scriptura ordinatur. In tali casu secundum Gregorium recurrendum est ad sensum spiritualem, hoc est ad significationem, qua res per voces significatae aliud vlterius significant, quod pertinet ad mysticam expositionem. Et in talibus, sensus litteralis principaliter intellectus ab auctore deo, non est ille qui per significationem vocum primarie intelligitur, sed potius ille qui vlterius per significationem rerum per voces significatarum habetur. Contingit autem hoc in sacra scriptura multipliciter. Primo in loquutionibus parabolicis vt Matthei decimotertio. Exijt qui seminat seminare semen suum etc. Vbi postea ait Discipulis, vobis datum est nosse mysterium regni, caeteris autem in parabolis. In illa loquutione sub parabolico sensu seminis intelligitur mysticus sensus verbi dei. Et in descensu domini ad Zodomam, sub illo
b iiij v parabolico // sensu corporalis descensus, intelligitur mystica inclinatio diuinae voluntatis per suam prouidentiam, ad discutienda facta zodomorum, quorum clamor ascenderat ad eum in coelo: Secundo: Quando scriptura per connectionem loquitur de duobus simul: Sicut notat Isidorus primo libro de summo bono de domino Iesu christo, et eius corpore quod est ecclesia ex scriptura Isaie .lxi. Induit me vestimentis salutis, et indumento iustitiae circundedit me. Quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis. Quod dicitur quasi sponsum, intelligitur de Christo et quod subditur quasi sponsam, intelligitur de ecclesia. Similiter cantico .i. Osculetur me osculo oris sui, quia meliora sunt

vbera tua vino. Hoc verbum osculetur me, verbum est sponsae sponso frui desyderantis. Et hoc verbum, quia meliora etc. verbum est sponsi de ardore diuini amoris sponsam recommendantis. Vnde in talibus connexis, debet prudens lector diligenter attendere, quid conueniat capiti et quid corpori. Tertio. Quando scriptura sub vno contextu loquitur de corpore Christi vero et similato. Ecclesia enim quae est corpus Christi mysticum est sagena missa in mare, ex omni genere piscium congregans tam malos quam bonos, et nondum ad littus perducta. Et ideo in sacra scriptura aliquando commendantur mali cum bonis, quibus sunt permixti. Oseae .xi. Puer Israel et dilexi eum. Aliquando boni vituperantur cum malis. Ysaie .i. Cognouit bos possessorem suum, et asinus presaepe domini sui, Israel autem me non cognouit, et populus meus non intellexit. Aliquando etiam in eodem textu exprimitur, quid ad bonos pertineat, et quid ad malos Canti .1. Nigra sum sed formosa filiae hierusalem, sicut tabernacula caedar, sicut pelles salomonis, verba sunt sponsae, quae est ecclesia, quae propter malos in ecclesia dicit. Nigra sum. Et propter bonos subdit, sed formosa. Et debet textus sic ordinari. Nigra sum sicut tabernacula caedar, sed formosa sicut pelles Salomonis. Caedar descendit de ysmahel filio agar ancillae Abrahae. vt patet Gen. xxv. de quo descenderunt sarraceni et significat malos in ecclesia Salomon descendit de Ysaac filio Sarae vxoris Abrahae, et significat bonos in ecclesia. Quarto Quando scriptura loquitur simul sub eisdem verbis de figura et figurato vt .1. pa-//rali . xvij. dicit dominus de salomone filio Dauid, et de *cir*
Christo, sub eisdem verbis, Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium. Haec scriptura per modum figurae intelligitur de salomone secundum sensum litteralem, inquantum fuit filius dei per adoptionem in iuuentute, propter quod Nathan propheta vocauit eum amabilem domino, vt habetur .ij . Regum . xij. Sed secundum veritatem figuratam intelligitur de Christo, qui fuit filius dei secundum naturam, vt patet ad Hebre .1. Vbi apostolus adducit hanc scripturam de Christo, ad probandum quod Christus sit maior angelis. Talis autem probatio non potest fieri per sensum spiritualem: sed solum per sensum litteralem. vt patet per Aug. contra Vincentium donatistam: Vnde in talibus scripturis non est sensus litteralis figura, sed figuratum, quamuis posset talis expositio interdum dici mystica secundum quid. Quinto, quando scriptura sub vna narratione loquitur indistincte de toto et de parte et econuerso. Sicut Isaiae .xiij. Incipit loqui contra Babilonem specialiter, cum dicitur Onus Babilonis, et transit ad intelligendum verbum de toto mundo generaliter per hoc quod subditur A summitate coeli dominus et vasa furoris eius, vt disperdat omnem terram. Postea reuertitur ad loquendum contra Babilonem specia-

liter cum dicitur. Ecce ego suscitabo super vos medos qui argentum non quaerunt. Nam Darius medus cum Cyro nepote suo interfecit Balthasar regem babilonis et coepit Babiloniam vt habetur Danie .v. Et talis modus loquendi in scripturis interdum occurrit. Sexto, quando scriptura videtur deficere, vel sibi repugnare in distinctione temporum: et hoc fit tripliciter: Primo quando pars ponitur pro toto, sicut Christus dicitur tam a prophetis quam ab euangelistis tribus diebus iacuisse in sepulchro, et tamen prima dies et tertia non fuerunt integrae. Secundo, quando vna scriptura computat a priori termino et alia a posteriori. Sicut Genesis .xv. dicitur Abrahae. Scito prenoscens semen tuum futurum peregrinum quadringentis annis. et Exo . xij. dicitur quod mansio filiorum Israel in terra Egipti, fuit quadringentorum triginta annorum. Sed prima computatio incipit a natiuitate Isaac, qui fuit triginta annis post egressionem Abrahae de Aram. Et secunda incipit a tempore, quo
c i v dictum // fuit Abrahae Gene . xij. Egredere de terra et cognatione tua. Et sic vtraque redit in idem. TERTIO. Quando scriptura loquitur de futuro per modum praeteriti et econuerso sicut Isa . ix. Paruulus natus est nobis, et filius datus est nobis. Et hoc est propter certitudinem diuinae praescientiae, ex qua tanquam ex causa sola fit reuelatio prophetiae, cuius euentus est ita certus, sicut si iam praeterijsset. Aduertendum tamen quod talis modus loquendi non habet locum nisi in prophetia, quae procedit ex praescientia dei tanquam ex causa sola, quae infallabiliter futura intuetur, sicut praesentia et praeterita. In prophetia vero quae maxime dependet ex ordine causarum secundarum, sicut sunt demerita hominum non habet locum. Sicut est illa prophetia Ionae .iij. Adhuc quadraginta dies et Niniue subuertetur, Hanc subuersionem meruerunt peccata hominum illius ciuitatis. Et quia talis causa est mutabilis, ideo mutabilis est etiam effectus, ut in proposito. SEPTIMO. Quando in scriptura fit rerum gestarum vel anticipatio vel recapitulatio. Non enim semper scribuntur gesta et facta eo ordine, quo facta sunt. Sicut patet Genesis .x. de filijs Noe vbi dicitur. Ab hijs diuisae sunt insulae gentium in regionibus suis, vnusquisque secundum linguam suam. Et infra eodem capitu. Hij sunt filij Cham in cognationibus et linguis suis. Et postea ca . xi. Erat autem terra labij vnius et sermonum eorundem. Ex quo patet, quod illud quod praedicitur de diuisione linguarum dicitur secundum anticipationem. Similiter Genesis .ij. quod postquam Moyses descripsit creationem coeli et terrae primo capit. In .ij. dicitur. Iste sunt generationes coeli et terrae, quod dicitur per recapitulationem. OCTAVO. Quando scriptura sub vno conceptu loquitur de dyabolo, et eius corpore quod est ecclesia malignantium, vbi dum scriptura loquitur de

capite, sub vno contextu transit ad loquendum de corpore, vel econuerso sicut Isa .xiiij. loquens de rege Babilonis, transit ad loquendum de principe demonum cum subditur. Quomodo cecidisti Lucifer, qui mane oriebaris. Et Ezechie .xxviij. loquens de rege Tyri, transit ad loquendum de rege demonum cum subditur. Tu signaculum similitudinis dei plenus sapientia, et perfectus decore in delitijs paradisi dei fuisti. Haec praedicta sunt quaedam regulae // ab expositoribus *c ij r*
sacrae scripturae vsitatae, quibus occulta scripturarum declarantur.

Quod circa vnam sacram scripturam possunt a diuersis doctoribus diuersi tradi sensus litterales, dummodo omnes sint litterae conformes, et sibi inuicem compossibiles et determinationi ecclesiae aut alteri scripturae magis planae non repugnent.

Ca . iiij

EST etiam notandum quod circa vnam scripturam aliquando a sanctis doctoribus diuersi sensus litterales traduntur, quod tamen non est inconueniens vt ait Augustinus dummodo huiusmodi sensus non sunt sibi inuicem aduersi. Quia cum auctor sacrae scripturae deus suo simplici intellectu simul omnia comprehendat, non est inconueniens, quod plures doctores ex vna scriptura plures eliciant sensus literales, sicut ostendit magister in .ij. dist . xiij. dicens Quod circa principium Genesis quidam sanctorum patrum, qui verba dei atque arcana scrutati sunt quasi diuersa scripsisse videntur. Oportet tamen diligenter attendi pro conseruanda veritate scripturae, quod vbi circa vnam scripturam plures doctores diuersos tradunt sensus litterales, quod omnes illi sensus sint litterae conformes, et quod determinationi ecclesiae aut rectae rationi non repugnent, et quod sint inuicem compossibiles aut compatibiles. Si vero inuicem repugnent et sunt secum incompatibiles, necesse est dicere, quod tantum alter eorum sit verus sensus litteralis, ab auctore deo intentus. Quia iuxta apostolum deus non est dissensionis deus, sed pacis. Et iuxta Iacobum apostolum. Omnis sapientia desursum descendens primum quidam pudica deinde pacifica etc. Vnde beatus Gregorius tractans in moralibus illud danielis .x. de principe regni persarum, qui principi restitit sinagogae dicit, quod fuit angelus malus qui regno persarum praesidebat. Quidam vero alij dicunt quod fuit angelus bonus. Et hoc contingit in multis alijs locis scripturarum, maxime a modernis doctoribus.

De quatuor considerationibus quibus attendere potest diligens lector inter diuersos sensus litterales quis pro vero sit habendus.

Ca . v.

QVaeritur ergo in huiusmodi diuersitatibus sensus litteralis, quis pro vero sit habendus? Respondeo. Difficulter circa hoc

posset dari regula generalis, sed possunt assignari quaedam considerationes per quas diligens lector posset deduci ad cognitionem veritatis. Prima cum secundum Aug. scriptura sancta non est ita velata in quibusdam locis, vt non sit in alijs locis planioribus
c ij v serenata, et sensus litteralis est ille qui ante omnia // debet attendi, eo quod ipse est fundamentum cuiuscunque sensus spiritualis. Ideo ille sensus litteralis est verus, et videtur alijs praeferendus, qui litterae magis est conformis: siue in loco suo, siue in alio loco planiori: Dicit enim Aug. in .iij. de doctrina christiana. Quod dubia sunt determinanda secundum sententiam, quae de scripturarum planioribus locis accipitur. Ille vero sensus qui in suo loco secundum apparentiam litterae conformis, alteri litterae planiori repugnare inuenitur, est omnino repellendus: nisi sit ab ecclesia determinatus. Patet ex premissis quod litteralis expositio scripturae actuum Apostolorum ca. v. in qua nascentis ecclesiae narratur exordium male exponitur in eo quod multitudo credentium nisi sub obligante voto ad vnitatem fidei congregata declaratur. Ad quam falsitatem ostendendam duo suffragantur quae ex ipsa scriptura colliguntur. Primum Quod ipsa scriptura actuum apostolorum in suo loco nullam vel tenuissimam de voto facit mentionem vt patet eam intuenti. Esset autem hoc maxime exprimere necessarium, in quo secundum eos vniuersaliter consistit perfectio vitae. Nec est modus scripturae accessoria scribere et principalia reticere. Quod siquis velit contendere, quod votum ex hoc sufficienter elicitur, quod credentes erant omnes pariter: et erant illis omnia communia, et nullus aliquid suum esse dicebat, et possessiones et domos vendebant, et attulerunt precium ante pedes apostolorum. Et diuidebatur singulis prout cuique opus erat: et quod Ananias cum Saphyra vxore sua morte punitus est, quia de precio fraudauit. Ad quod respondetur quod voti obligatio non facit homines vnius esse voluntatis, et simul in vna domo habitantes omnia habere communia, et diuidere singulis prout cuique opus est. Sicut hoc maxime patet in monasterijs mendicantium et vagorum religiosorum, ita manifeste vt nulla possit tergiuersatione celari. Sed gratia spiritus sancti diffundens charitatem in cordibus hominum, haec omnia praedicta solet operari. Sicut de hoc per psalmum dicitur Deus in loco sancto suo, Deus qui habitare facit vnius moris in domo. Vnde praedicta charitatiua comunicatio suorum temporalium, et socialis vita credentium in exordio nascentis ecclesiae, non processit ex voto obligante sed ex
ciij r synceritate // catholicae fidei, quae tunc maxime feruebat, et ex plenitudine charismatum spiritus sancti, qua tunc mentes credentium repletae estuabant. Et hoc est quod spiritus sanctus vult intelligi in illa charitatiua et sociali communione credentium Sic

enim scriptum est ibi Et cum orassent, motus est locus, in quo erant congregati, et repleti sunt omnes spiritu sancto, et ceperunt loqui verbum dei cum fiducia. Posita hac dispositione credentium, qua per operationem spiritus sancti credentes erant dispositi ad veram vitam, quae est vita socialis et charitatiua, immediate subditur de hac vita credentium tanquam de effectu sequente suam causam cum dicitur Multitudinis autem credentium erat cor vnum et anima vna, nec quisquam aliquid suum esse dicebat sed erant illis omnia communia vt per hoc perspicue daretur intelligi, hanc credentium communionem procedere a fide credentium, ac plenitudine charismatum spiritus sancti et non a voto obligante. Quod haec expositio litteralis sit vera colligitur ex vsitatissima regula apud omnes scripturarum expositores, quae talis est. Quod scriptura in suo loco dubia debet per aliam scripturam planiorem declarari, de qua planiori scriptura infra dicetur. Si autem planiorem scripturam non habeat debent precedentia vel sequentia attendi, et secundum hoc exponi. Nam interdum precedentia, et interdum sequentia conferunt ad intellectum scripturae. Sicut potest ostendi in illa scriptura Iohannis .xv. Ego sum vitis vera. Et in illo Matthei .xxv. Hoc est corpus meum. Quod illa loquutio Ego sum vitis vera sit figuratiua, et non realis, aut litteralis, ex ipsa scriptura non potest intelligi, quod tamen ex sequente intelligitur cum subditur et vos palmites mei. Constat apostolos non esse illius vitis quae Christus est palmites reales, sed figurales et similitudinarios. Et quod illa loquutio, hoc est corpus meum, sit realis et non figuralis, non patet ex scriptura illa, sed ex sequente, cum subditur quod pro vobis tradetur. Constat corpus christi verum et reale esse traditum pro nobis ad mortem. Sic etiam dubium quod exoriri potest ex scriptura, Multitudinis autem credentium erat cor vnum etc: ex precedenti scriptura intelligitur, in qua congregati et repleti spiritu sancto esse nar-//rantur. Vt *c iij v*
intelligamus de plenitudine charismatum spiritus sancti procedere, quicquid perfectionis in vita primitiuorum credentium poterit reperiri. Multum enim distat aliquos in vnum congregari motu et operatione spiritus sancti quod est actus libertatis, aut congregari per voti obligationem, quod actus necessitatis, vt idem ipsi fatentur qui hoc dicunt.

Obiectio quorundam contra primam considerationem:

Capit .vi.

RVrsum sunt quidam qui volunt obijcere de Saphira et Anania, quod ideo tam crudeli sententia mortis puniti sunt, quia voti sui transgressores extiterunt. Alioquin merito puniri non debuis-

sent, si suae libertati relicti, de temporalibus suis disponere prout voluerunt potuissent. Quibus respondetur propter voti transgressionem puniti non sunt, sed ideo puniti sunt, quia simulatione suae duplicitatis synceritatem catholicae fidei maculauerunt, et ad veritatem euangelij non ambulauerunt, veritas enim euangelij est quod mittens manum ad aratrum, et retro respiciens, non est aptus regno dei. In hoc vterque iste deliquit in eo quod cum parte substantiae vel precij agri deo se obtulit, partem vero aliam praua sollicitudine ad proprium commodum reseruauit. Quod vere est manum mittere ad aratrum et retro respicere. Quo contra de vere fidelibus scriptum est relictis omnibus secuti sunt eum. Et iterum. Nisi quis renunciauerit omnibus quae possidet non potest meus esse discipulus Apostoli igitur sancti qui spiritu sancto edocti ad hoc ordinati erant vt sollicitudinem gererent ecclesiae in Christo fundatae, nihil magis curauerunt, quam vt nascentem ecclesiam venenum duplicitatis in sua radice non inficeret, sed magis succresceret in fidei synceritate, et euangelij veritate. Quod vtique plus fuit necessarium quam votum. Sicut patet in factis Pauli apostoli ad Gala. ij. Cum venisset inquit Petrus antiochiam in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Priusquam venirent quidam a Iacobo, cum gentibus edebat. Cum autem venissent subtrahebat, et segregabat se, timens eos qui ex circumcisione erant. Et simulationi eius consenserunt caeteri Iudaei, ita vt et Barnabas duceretur ab eis in illam simul-
c iiij r ationem. Sed cum vidissem quod non recte ambu-//larent ad veritatem euangelij dixi cephe coram omnibus. etc. Ecce quanta fuit eis sollicitudo ambulare recte ad veritatem euangelij, vt etiam illam simulationem, quam princeps apostolorum ex pietate exercuit, doctor tamen gentium a conuersatione credentium rigida increpatione abolendam iudicauit. Quanto magis illa simulatio duplicitatis quae ex auaricia processit dura fuit animaduersione percellenda. Haec fuit vna principalis causa apostolo scribendi suas epistolas, vt simulatores ad veritatem euangelij non ambulantes confunderet, et pios fideles instrueret, qualiter ad veritatem euangelij ambularent. Similem etiam causam habuerunt caeteri apostoli in suis epistolis vt patet intuenti.

Alio modo potest etiam ad hoc responderi. Si Ananias cum Saphira vxore sua propter voti transgressionem puniti sunt, sicut quidam exponunt, quaerendum est quando votum fecerunt. Ex ipso enim ordine rerum gestarum aliquando concipitur quod ex principali scriptura non inuenitur. Ananias igitur cum vxore sua, vel fecerunt votum ante agri venditionem, vel post, vel in ipso tempore oblationis pecuniarum. Non ante, quia ipsa scriptura manifeste contradicit. Ait enim Petrus ad eum Anania, Cur

tentauit sathanas cor tuum mentiri te spiritui sancto et fraudare de precio agri. Nonne manens tibi manebat, et venundatum in tua erat potestate. Si ante venditionem agri votum emisisset nulla ratione posset illa scriptura verificari, venundatum in tua erat potestate. Quia per voti emissionem moritur homo ciuiliter, et nullam retinet in bonis suis temporalibus potestatem. Sed interpretatione iuris fit vna persona cum illis, quibus per votum adunatur. Ideo cum scriptura dicit, venundatum in tua erat potestate, patet indubitanter votum eum non emisisse ante agri venditionem. Nec etiam fecit votum post agri venditionem, quia tunc iniuste argueretur de fraudatione precij. Nullus enim religionem ingressurus tenetur omnia temporalia sua assignare monasterio quod ingreditur, quia potest de illis distribuere secundum beneplacitum suae voluntatis, vel distribuere filijs si habuerit, vel legare testamentum amicis, vel quibuscunque vo-//luerit, vt est efficax argumentum *c iiij v*
.xix . q . ij . Si qua mulier [1]). Et ideo si Ananias non attulisset omne precium agri ante votum, non esset culpandus de fraudatione, quia non fuisset obligatus afferre plusquam voluisset. Nec etiam fecit votum in tempore quo precium attulit. Quia in tempore quo persona ad monasterium vel ad communem vitam recipitur, aliquid exigere a persona recipienda, est symoniacum, vt patet . i . q . ij . Quam pio [2]). in textu et in glossa. Non solum manifeste exigere, sed etiam exigere per speciem mali, vt extra de symo. [3]) quasi per totum. In principe autem apostolorum fuisset maxima species mali, tam metuenda mortis sententia ananiam punire, quia congregationi fidelium non tantum de temporalibus bonis attulit quam potuisset. Et ergo hoc sentire de initio nascentis ecclesiae omnino impium est, cum manifestum sit quanto studio ad veritatem euangelij ambulare studuerunt. Relinquitur ergo quod ananias, non propter voti transgressionem: sed propter fidei fictionem sit punitus: quae fictio impediuit eum ad veritatem euangelij non ambulare. Si queratur quae sit veritas euangelij? Respondetur quod quamuis omnis doctrina Christi sit generaliter veritas euangelij, compendiose tamen loquendo finis precepti est veritas euangelij: eo quod finis est potissimum in vnoquoque De hoc fine dicit apostolus .i. ad Thimote . i. [4]). Finis precepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta vbi Apostolus tria designat quae pertinent ad euangelij veritatem. Primum est nullam

---

1) In het *Decretum* van Gratianus, c. 9 C. xix. qu. 3 (niet 2). Het stuk is door Gratianus ontleend aan de novellen van Justinianus, *Nov. 123*, c. 38.

2) In het *Decretum* van Gratianus, c. 2. C. I, qu. 2.

3) In de Decretalen van Gregorius IX, X. de simo (V. 3).

4) 1 Tim. I: 5.

habere cupiditatem quod notatur in bona conscientia. Bona est conscientia, quae nullum habet peccatum. Nullum est peccatum vbi nulla est cupiditas, quia radix omnium malorum est cupiditas. Secundum est, omnem exequi charitatem quia charitas est forma omnium virtutum quod notatur in corde puro. Tertium est, simplicissimam et limpidissimam in vtrisque ad deum habere intentionem quod notatur in fide non ficta. Haec est illa perfecta iustitia de qua dominus loquitur ad Iohannem. Sine modo: sic enim decet nos adimplere omnem iustitiam. Haec iustitia vbicunque fuerit, nec voto nec religione quis indigebit. Haec iustitia est regula et mensura credentium, ad quam ab exordio nascentis ecclesiae corda
d i r fidelium sunt directa. Haec est iustitia illius primi precepti, quo // iubemur deum diligere ex toto corde, ex tota anima ex tota mente, et ex omnibus viribus, quod solum in illa vita implebimus vt dicit Augustinus in libro de littera et spiritu: vbi videbimus eum facie ad faciem. Sed ideo nobis hoc etiam nunc praeceptum est vt admoueamur, quid fide exposcere, quo spem praemittere, et obliuiscendo quae retro sunt, in quae anteriora nos extendere debeamus haec ille.

Alio modo ostenditur quod fideles in primitiua ecclesia ad communem vitam per votum non obligabantur

Capitulum .vij.

SEcundum principale de quo premissum est: quo ostenditur quod illa expositio quorundam, quae docet apostolos cum fidelibus primitiuae ecclesiae sub voto obligante christianam religionem obseruasse non est vera, Est scriptura ipsa planior in alijs locis hoc ipsum manifeste refellens. Pro cuius intellectu est notandum Quod ecclesia catholica per ministerium apostolorum ex iudeis et gentibus a spiritu sancto congregata ab exordio congregationis suae eiusdem videtur fuisse perfectionis et sanctitatis, quamuis quidam de ecclesia ex iudeis congregrata amplius aliquid sentire videantur. Et hoc est propter vnitatem fidei purificantis, propter vnitatem baptismi regenerantis et propter vnitatem spiritus vinificantis. De qua perfectionis aequalitate expresse satis loquutus est Petrus ad apostolos et seniores in Hierusalem actorum .xv. dicens Viri frates vos scitis: quoniam ab antiquis diebus in nobis elegit deus audire per os meum gentes verbum euangelij et credere. Et qui nouit corda deus, testimonium perhibuit dans illis spiritum sanctum: sicut et nobis Et nihil discreuit inter nos et illos, fide purificans corda eorum. Ecce quam efficax est hoc testimonium ad ostendendam perfectionis aequalitatem Deus inquit, qui nouit corda, nihil discreuit inter nos et illos. Et ponit ad hoc argumenta huius aequalis esti-

mationis de quibus praemisimus Testimonium inquit perhibuit dans illis spiritum sanctum, sicut et nobis. Et rursum: fide purificans corda eorum scilicet sicut et corda nostra purificata sunt. Vbi ergo facta est aequalitas purificationis per vnitatem fidei, et aequalitas sanctificationis per infusionem spiritus sancti: merito etiam ibi censeri debet aequalitas perfectionis et sanctitatis Quod // ergo *d i*^{v}
scriptura actuum de fidelibus ex Iudaismo congregatis obscure posuit, de modo ad religionem Christianam fideles assumendi, hoc scriptura apostolorum in epistolis suis plane determinat, ostendens quod non sub voto obligante, sed sub Euangelica libertate omnes ad religionem Christianam sunt assumpti. Dicit enim apostolus ad Galatas .iiij. Fratres non sumus ancillae filij sed liberae, qua libertate Christus nos liberauit. De qua libertate dixit Iesus ad Iudaeos Ioan . viij. Si vos filius liberauit vere liberi eritis. De hac iterum dicit apostolus ad Galatas .v. Vos in libertatem vocati estis fratres, tantum ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per charitatem spiritus seruite inuicem. Si quis vero velit obijcere apostolum intelligi voluisse illam libertatem de qua loquitur per comparationem ad Mosaicam seruitutem, cui respondetur. Si hoc sic intelligi voluit apostolus, quare cum dixisset vos in libertatem vocati estis fratres, statim subdit, tantum ne libertatem in occasionem detis carnis. Nunquid Mosaica seruitus tantae fuit efficaciae, vt posset reprimere petulantias carnis? Nequaquam. Sed per hoc voluit ostendere, vbi hanc libertatem debemus exercere. Non in carnis illecebris, sed in latitudine cordis Vnde et subdit, sed per charitatem spiritus seruite inuicem, quasi alijs verbis diceret. Ad hanc libertatem vocati estis, vt sub Christiana religione nihil agatis sub angaria necessitate [1]), sed vt per charitatem spiritus cum promptitudine voluntatis omnia agere studeatis Vt inquam non necessaria obligatio, sed voluntaria libertas spiritus quam charitas operatur vos moueat ad bonum operandum. Sicut idem dicit .i. ad Corinthios .ix. Vnusquisque inquit prout destinauit in corde suo. Non ex tristitia aut ex necessitate, hilarem enim datorem diligit deus, quod sic intelligi voluit illam libertatem de qua loquitur, ostendit cum subdit. Omnis enim lex in vno sermone impletur. Diliges proximum tuum sicut teipsum. Lex est directiua humanorum actuum. Quid est ergo? Omnis lex in vno sermone impletur, hoc est sola lex charitatis, quae est vniuersale directorium actuum humanorum, est per se sufficiens ad omne opus bonum, nec alio quocunque eget adiutorio. Omnis ergo lex in vno sermone impletur, quia omnis perfectio Euangelica per actum dilectionis, qui est actus Euangelicae liber-

1) Angaria necessitate = „gedwongen noodzakelijkheid".

d ij r tatis // consummatur. Concludendo ergo quod haec praemissa omnia secundum veritatem Canonicam sic se habeant, et quod Apostoli supra Euangelicam libertatem, nihil oneris per votum, vel quodcunque aliud, praeter quaedam necessaria ad legem charitatis fidelibus imposuerunt, vel etiam imponi permiserunt, apertissime hoc confirmat Apostolorum super hoc lata vniuersalis sententia, ex instinctu spiritus sancti. vt habetur actuum .xv. Apostoli et seniores fratres hijs qui sunt Anthiochiae, et Syriae, et Ciliciae fratribus ex gentibus salutem. Visum est spiritui sancto et nobis, nihil vltra imponere vobis oneris, quam haec necessaria, vt abstineatis vos ab immolatis simulachrorum, et sanguine, et suffocato, et fornicatione, a quibus custodientes, vos bene agetis Valete. Abstinere a fornicatione quam gentes licitam arbitrabantur, et nullum peccatum [1]), fuit necessarium sub Euangelica libertate, quia fornicatio est prohibita in decalogo. Abstinere vero ab immolatis simulachrorum, et suffocato, et sanguine, fuit necessarium propter dilectionem proximi, ad fouendam et conseruandam communem pacem, et charitatem fidelium ex gentibus, cum fidelibus ex Iudaeis. Iudaei enim huiusmodi escas abhominabantur, propter prohibitionem legalium praeceptorum. Et sic patet quod vltra Euangelicam libertatem, neque spiritus sanctus, neque Apostoli, fidelibus aliquid oneris non solum non imposuerunt, sed nec imponi voluerunt. Patet ergo quod nec votum eis imposuerunt.

Quae sit secunda consideratio.

Capitulum .viij.

SEcunda consideratio est quod ille sensus litteralis videtur caeteris praeferendus, qui traditur a catholicis doctoribus catholice viuentibus, et in suis expositionibus magis sacrae scripturae innitentibus, quam rationi naturali. Et ideo quantumcunque subtiliter ab infidelibus aliqua scriptura exponitur, non est tamen eis tanta fides adhibenda, sicut catholicis doctoribus adhibetur. Tum quia illi qui in gremio ecclesiae sunt, praesumuntur spiritu veritatis ad verum scripturae intellectum illustrati. Tum quia lumen naturalis rationis ex quo infideles loquuntur, non est sufficiens pertingere ad cogni-
d ij v tionem supernaturalium, quae // in sacra scriptura fidelibus per lumen fidei cognoscenda traduntur Vnde Leo Papa in quadam epistola ad Episcopum alexandrinum dicit. Quod inimici crucis Christi factis et verbis nostris insidiantur, Ideo nullam eis vel tenuem demus occasionem. Et ideo circa principium Genesis, vbi de creatione coeli et terrae loquitur, magis credendum est doc-

---

1) „Peccatum" hangt af van „arbitrabantur".

toribus catholicis in suis expositionibus, quam dictis Philosophorum, qui circa creationem rerum multa tradiderunt.

Quae sit tertia consideratio.

Capitulum. ix.

TErtia consideratio est. Quod ille sensus videtur alijs praeferendus, qui determinationi ecclesiae magis est conformis. Et ideo quantumcunque aliquis sensus est litterae conformis, non est pro vero sensu tenendus, si determinationi ecclesiae obuiare manifeste reperitur. Nam ecclesiae auctoritas est maxima auctoritas, quia vt dicit Augustinus. Si non crederem ecclesiae, non crederem euangelio Et istud locum habet in credibilibus, quae ecclesiae tam manifeste sunt a deo reuelata, et tam infallibili certitudini primae veritatis innixa, quod aliter se habere non possunt Et ideo nullius dubitationis locus est ibi derelictus. Alioquin deus negaret seipsum. In agibilibus vero, quantum ad particulares operationes, quibus fideles ad aeterna bona disponuntur, istud predictum locum non habet, nisi in loquutionibus generalibus. Quia in agibilibus non est ecclesiae tanta certitudo reuelata, sicut in credibilibus: sed magis sunt futuro examini reseruata. Iuxta illud Ecclesiast. ix. Sunt iusti atque sapientes, et opera eorum in manu dei sunt. Et tamen nescit homo, vtrum amore vel odio dignus sit: sed omnia in futurum reseruantur incerta [1]). Vnde in talibus quae secundum dei acceptationem iudicari habent, qui solus intuetur cor, ecclesia quae videt vt homo, non habet determinare, nisi quantum ad ea quae exterius patent. Maxime pro eo quod ipsa in talibus potest errare, et errasse perdoceri. Sicut ex decretis patet de Iohanne chrysostomo et Origene. Quorum prior auctoritate ecclesiae fuit in vita excomunicatus, et post mortem canonisatus. Alter vero scilicet Origenes, in vita sua fuit magnae reputationis, et post mortem anathematisatus.

Quae sit quarta consideratio.

Capitulum. x. // *d iij r*

QVarta consideratio est. Quod ille sensus videtur alijs praeferendus, cuius sententia magis innititur rectae rationi. Quia deus qui est prima veritas, a qua omnis scriptura deriuatur, est rationabilior quam quicunque homo, et rationabiliter procedit in omnibus scripturis. Vnde Augustinus super Genesim ad litteram. Cum scriptura diuina multipliciter exponi possit, nulli expositioni ita precise aliquis inhereat, quod si certa ratione constiterit hoc omnino falsum, quod aliquis sensus scripturae hoc assumere praesumat. Ex hoc enim scriptura ab infidelibus derideretur, et eis praecluderetur

1) Pred. IX: 1 en 2.

via credendi, haec ille. Hijs ergo et huiusmodi considerationibus inter varios scripturarum expositores, potest diligens lector vti ad cognoscendum, cui sensui firmiorem fidem debeat adhibere. Interdum enim procedit ex naturali lumine rationis, quod ab instinctu spiritus sancti creditur emanare maxime in hijs, qui dictis Philosophorum tam ardenti studio videntur inherere.

Quod quamuis scriptura sancta infallibiliter continet veritatem, tamen non eadem vbique obligat firmitate omnes indifferenter eidem veritati assentire.

Capitulum. xi.

PReter praemissas considerationes, est in scriptura sancta adhuc considerandum Quod non eadem vbique obligat firmitate omnes sibi assentire, quamuis infallibiliter continet vbique veritatem, et certitudinem supernaturaliter. Circa quod notandum Quod in scriptura sancta quedam tradita sunt a deo, ad illustrandum intellectum naturalem lumine supernaturalis cognitionis. Sicut illa quae pertinent ad fidem. Quaedam vero tradita sunt, ad subleuandum appetitum rationalem, ab amore temporalium, ad amorem aeternorum bonorum. Sicut illa quae pertinent ad bonos mores, quae moralia vel agibilia dici solent, vt patuit supra in tertia consideratione. Ad fidem autem aliquid pertinet duobus modis, similiter et ad bonos mores: Et sumitur haec distinctio non ex duplicitate veritatis scripturarum, quae simplicissima est, sed ex diuersitate humanae capacitatis, quae in diuersis hominibus diuersa est. Vno modo ad fidem pertinet aliquid principaliter et directe. Sicut illa quae in scriptura sacra habentur manifeste expressa, et sunt ad fidem om-
d iij v nibus indifferenter necessaria, atque auctoritate ecclesiae fidelibus exposita, tanquam // manifeste et explicite credenda, vt sunt articuli fidei. Haec scriptura omnes indifferenter fideles obligat, ita sibi assentire, vt absque peccato mortali, contrariae opinioni cuiuscunque magni doctoris nullo modo possint adherere. Quia haec sunt ad fidem ita necessaria quod sine eis fides vera esse non possit. Et iuxta Apostolum ad Hebraeos .xi. Sine fide impossibile est deo placere. Alioquin ignorantia potuisset excusasse eos, qui secuti sunt errores Arrij, et Nestorij, et similium. Multi enim simplices tunc decepti fuerunt qui tamen stante in eis errore illo, a peccato perfidiae excusari non potuerunt. Aliomodo ad fidem aliquid pertinet secundarie et indirecte, sicut sunt illa quae in scriptura sacra sunt diuinitus reuelata, quorum tamen fides explicita non est auctoritate ecclesiae determinata, neque omnibus fidelibus indifferenter ad veritatem fidei necessaria. Haec scriptura non obligat omnes indifferenter fideles sibi assentire. Sed potest quis contra-

rium eius tenere, absque periculo peccati, quamuis expresse habeatur contrarium in textu veteris ac noui testamenti. Sicut illa scriptura quod Abraham habuit duos filios, et quod Dauid erat filius Ysaiae, et innumerabiles tales per seriem veteris ac noui testamenti contentae. Dummodo haec contraria opinio non proueniat ex pertinacia peruersae voluntatis, sed ex ignorantia scripturae, et dummodo habeat quis in praeparatione animi sic tenere et credere, sicut tenet et credit Ecclesia, et sicut est in scriptura expressum. Huius dicti ratio est. Quia tunc homo solum tenetur huiusmodi scripturam explicite credere, quando ei constiterit in doctrina fidei eam contineri. Et ideo interim quod ei non constat, aut interim quod eam scire non obligatur. Potest aliquis contrariam opinionem tenere, dummodo fiat sine pertinacia peruersae voluntatis. Simili modo dicendum est de scriptura, quae continet bonos mores. Ad moralia aliquid pertinet duobus modis. Vnomodo principaliter et directe, sicut illa quae sunt in scriptura sacra, per modum legis expresse contenta, et ad sui obseruantiam pro vita aeterna necessaria, quemadmodum sunt praecepta decalogi, et similia, quae omnis homo ratione vtens tenetur scire, et opere adimplere, vt patet expresse Lucae // decimo, vbi Saluator noster Christus Jesus *d iiij r*
legisperito interroganti quid faciendo vitam aeternam possideret, dixit in lege quid scriptum est? quomodo legis? Ille respondens dixit, diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex omnibus viribus tuis, et ex omni mente tua, et proximum tuum sicut teipsum. Respondit legisperito infallibilis veritas, hoc fac et viues. Contra hanc scripturam, nullus rationis compos potest agere, quantumcunque currat super hijs contraria opinio doctorum quorumcunque Patet hoc per prophetam dicentem. Maledicti qui declinant a mandatis tuis. Aliomodo pertinet aliquid ad moralia secundarie et indirecte, sicut illa quae in sacra scriptura non sunt expresse per modum legis contenta, neque vniuersalis ecclesiae determinatione, quod ad legem dei pertineant, sunt promulgata, sed sunt adhuc sub varijs doctorum opinionibus ambigua, et confusa. Sicut potest exemplificari de pluralitate beneficiorum, de recipiendis ad religionem sine quacunque intentione temporalia cum eis recipiendi, de efficatia voti religionis, de actibus Euangelicae perfectionis, an maioris sunt meriti facti ex voto obligante, an ex voluntaria deuotione mentis. Et de diuersis humanis actibus tam malis quam bonis, quanti sint meriti, vel demeriti etc. Super quibus omnibus varie currunt doctorum opiniones sibi inuicem contrariantes. Sed nec scriptura de hijs aliquid expresse posuit, nec ecclesia aliquid determinauit. In talibus potest quis sine peccato absque offensa dei tenere vnam opinionem reiectis

alijs, nec tenetur eligere tutionem [1]), sed sufficit eligere tutam, eo quod tutiora simpliciter, in casu sunt multotiens periculosiora, et tuta sunt interdum magis secura. Ratio huius dicti ex hoc sumitur, Quia sicut omnes non obligantur scire explicite omnia, quae ad fidem pertinent, vt supra dictum est, eo quod non est eadem ratio de omnibus, quae ad fidem pertinent, quaedam enim sunt notiora alijs, vt quae ad fidem principaliter pertinent, quaedam vero obscuriora, sicut quae secundarie ad fidem pertinent Sic et inter operabilia siue moralia est distinguendum, Non enim omnium est scire, quae sint peccata mortalia, et quae species peccatorum, ac circun-
d iiij v stantiae aggrauantes. // Multominus qui actus virtutum sint maioris meriti, et in conspectu dei magis accepti, eo quod pro diuersitate temporum, et distinctione personarum, interdum magis placet deo bonum opus de suo genere minus, quam aliud de suo genere maius, vt patet de vidua mittente duo minuta in gazophilatium, vbi multi multa iactabant. Propterea extremae dementiae est de humanis actibus aliquid determinare, cum prima veritas ea voluerit in futurum reseruari incerta. Praemissa omnia possunt probari auctoritate Leonis Papae de penit. dist. xiij. dicentis. Sicut quaedam sunt quae possunt nulla ratione conuelli, ita multa sunt, quae aut pro necessitate temporum, aut pro consideratione aetatum oportet temperari. Illa semper conditione seruata, vt in hijs, quae vel dubia fuerint, vel obscura, illud nouerimus sequendum, quod nec praeceptis euangelicis contrarium, nec decretis sanctorum patrum inueniatur aduersum. Glosa super illud nulla possunt ratione conuelli, vt articuli fidei, praecepta decalogi, forma baptismi et forma conficiendi corpus domini.

Qualiter scriptura secundum sensum litteralem tantum: vel secundum sensum spiritualem tantum: vel secundum vtrumque simul exponi potest.

Capitulum. xij.

SCriptura illa quae secundum litteralem sensum ad facta veteris testamenti spectat, potest etiam secundum alios tres sensus spirituales exponi. Similiter ea quae ad litteram de Christo capite est, potest exponi litteraliter de gestis Christi. Et referendo eam ad corpus eius mysticum, quod est ecclesia, potest allegorice exponi: Referendo vero eam ad actus membrorum illius corporis, qui secundum ipsum caput debent regulari potest moraliter exponi: et referendo eam ad finem actuum membrorum illius corporis, quae est gloria aeterna, potest exponi Anagogice: eo quod in Christo capite est nobis iter gloriae demonstratum. Scriptura autem quae

1) Lees: »tutiorem".

litteraliter de ecclesia dicitur, potest exponi moraliter, et Anagogice. Et illa quae secundum litteram moraliter dicitur, hoc est cuius sensus litteralis est moralis, et non habet alium sensum litteralem, non consueuit exponi, nisi Anagogice. Illa autem quae secundum sensum litteralem pertinet ad statum gloriae, nullo alio sensu consueta est // exponi eo quod ipsa non est figura aliorum, e i r
sed ab omnibus alijs figurata, et scriptura non ob aliud exponitur, nisi pro eo quod per voces in littera contentas, aliquid amplius vlterius figuratur, aut signatur. Et ideo dicunt quidam, quod duo praecepta charitatis, in quibus tota lex pendet, et prophetae, iuxta sententiam domini Lucae .xv. non debent exponi, nisi tantum litteraliter, non obstante quod circa ea multa cadant exponibilia, et exponenda, tam quantum ad obiectum charitatis, quam ad eius actum, tam interiorem, quam exteriorem, quam etiam quantum ad eius ordinem, et multa talia, quae tamen omnia dicunt litteraliter exponenda. Et assignant talem rationem. Scriptura in qua nihil amplius continetur, quam quod a deo intenditur, et per voces in littera contentas signatur, aliter non debet exponi quam litteraliter. Sed scriptura duorum praeceptorum charitatis est huiusmodi, ergo etc. Minorem sic probant [1], per hanc vocem diliges dominum, et diliges proximum etc. nihil aliud intenditur, nisi quod per ipsam secundum etymologiam dictionis significatur. Similiter etiam dicunt tenendum esse de praeceptis moralibus veteris testamenti, et de consilijs Euangelicis etc. Simile etiam dicunt de epistolis Pauli, in quibus tamen multa profunda, et difficilia continentur, ad fidem pertinentia. Dicunt enim Apostolum fuisse doctorem vniuersalis ecclesiae ostendentem et exponentem concordantias vtriusque testamenti, et ob hoc ipsum mystice non exponendum, sed solum in sua expositione enucleandum, vt eius profunda sententia posset inueniri. Discursiue enim procedendo multa magna et profunda argumentatiue videtur inferre. Haec pauca pro intellectu sacrae scripturae placuit praemittere, vt diligens lector clarius possit intelligere, quae in sequentibus sunt dicenda.

Quae fides debet adhiberi scriptis philosophorum, et ex consequenti modernorum doctorum scriptis, quae canonicam et supernaturalem veritatem naturalibus philosophorum rationibus, frequenter probare, vel improbare inueniuntur.

Capitu. xiij.

REstat nunc aliqua dicere de scriptura naturali, quae est scriptura philosophorum circa quam tria occurrunt notanda. Primum

1) Den „minor" der sluitrede (den laatsten volzin) bewijzen zij als volgt.

e i v quid sit in se. Secundum de eius auctoritate. // Tertium de auctoritate scripturarum doctorum, qui per huiusmodi suas muniunt rationes. Circa primum notandum quod sicut libri sanctarum scripturarum merito nuncupantur libri vitae, eo quod contineant verba vitae aeternae, sic non immerito libri philosophorum nominantur libri mortis, eo quod verba contineant aeternae mortis, quod tripliciter potest ostendi. Primo ex modo producendi. Scriptura enim philosophorum est producta, et reperta ab hominibus, per inuestigationem humanae rationis, et ideo est scientia a naturali lumine rationis humanae deriuata. Naturale vero lumen humanae rationis, sine supernaturali lumine fidei, non operatur in homine cognitionem dei, quantum ad proprietates diuinas transcendentes inuestigationem humanae rationis, sed solum ad quasdam proprietates, quae de ipso possunt concludi, per inuestigationem rationis: procedentem ex creaturis, prout de talibus loquitur Apostolus ad Romanos .i. Inuisibilia dei, per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque eius virtus et diuinitas. Sed talis cognitio absque supernaturali cognitione fidei non prodest ad vitam, imo magis obest, sicut idem Apostolus in consequentibus declarat dicens. Qui cum cognouissent deum, non sicut deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Ex hijs verbis Apostoli datur intelligi, quod philosophi naturali lumine rationis cognouerunt tria de deo, scilicet eius operationem, virtutem, et diuinitatem. Per creaturarum namque creationem, gubernationem, et conseruationem, quae sunt operationes dei visibiles, cognouerunt operationes eius inuisibiles, similiter et virtutem, id est potentiam, et diuinitatem, id est essentiam eius. Sed haec cognitio non fecit eos per humilitatem in dei amorem proficere a quo cognouerunt omne bonum procedere, sed fecit eos per tumorem superbiae, in proprijs cogitationibus euanescere, quia intumuerunt corda eorum ex cognitione diuinitatis, quam erant assecuti, quasi ex propria industria ad haec peruenissent. Et non attenderunt, quod si magnum est talia apprehendere, quantum sit talia ac tanta operari.
e ij r Sed vt ait Aposto-//lus euanuerunt in cogitationibus suis, id est per talem cognitionem in tumorem superbiae se eleuauerunt. Sic et philosophorum sequaces per talium scripturarum exercitium, adepta aliquali scientia creatoris, et creaturarum, non in amorem dei ex ipsa cognitione proficiunt, sed tumore superbiae in cogitationibus suis euanescunt. De quibus dominus loquitur Hieremiae .ij. Ambulauerunt post vanitatem, et vani facti sunt. Ambulare post vanitatem est affectu mentis ad illa bona tendere, quae desiderium appetentis non solum non satiant, verum etiam cum adepta fuerint

optata quiete priuant. Talia sunt omnia bona commutabilia, propter quod vani fiunt, qui per ea desiderio mentis suae satisfacere quaerunt. Sicut in cantico Mariae scriptum est. Esurientes impleuit bonis, et diuites dimisit inanes. Diuites ibi non dicuntur, qui diuitias habent, vel qui temporalibus abundant, sed qui temporalia habere desiderant, et totum affectum mentis ad eorum acquisitionem et conseruationem exponunt. Denique minus malum est interdum diuitias habere, quam velle habere, quamuis vtrobique potest esse malitia completa. Affectus enim mentis potest aeque deordinari, tam in habitis diuitijs, quam in habendis: Propter quod ammonet propheta. Diuitiae si affluant, nolite cor apponere.

Secundo ostenditur ex effectu operandi. Naturale enim lumen rationis extra limites rationis se non potest extendere, et ideo non nisi naturae conuenientia potest ordinare. Vnde fit vt quamuis mentem quadam dei cognitione illuminat, affectum tamen mentis eius amore non inflammet. Mens vero dei amore frigida, et quadam eius naturali cognitione illustrata, mox in superbiam se erigit, et de adepta dei cognitione intumescit. Sicut Apostolus ostendit primo Corinthiorum octauo. Scientia inquit inflat, charitas autem aedificat. Hanc inflantem scientiam idem Apostolus ad Romanos .viij. vocat prudentiam carnis. Prudentia inquit carnis, mors est. Merito haec inflans scientia prudentia carnis est dicta, quia dum ea quae naturae conueniunt ordinat, prudenter ea quae carnis sunt exercet. Sed haec scientia dum vitae carnis inuigilat, // mortem animae *e ij v*
procurat. Prudentia inquam carnis mors est, id est mortem animae operatur. Vnde ibidem subdit apostolus. Sapientia carnis inimica est deo, legi enim dei non est subiecta, nec enim potest. Qui autem in carne sunt deo placere non possunt. Constat ex praemissis quod scientia philosophorum ex effectu operandi, mortem operatur, nec aliud operari potest, quia legi dei subiecta esse non potest. Tertio ostenditur ex fine intendendi. Philosophi enim vsi sunt naturali lumine rationis, ad acquirendam dei cognitionem, ex visibilibus operationibus eius, non ad alium finem, quam ad ipsum scire et speculari [1]) tamen in quantum ipsum speculari, est quaedam perfecto [2]) ipsius cognoscentis, et secundum hoc posuerunt summam felicitatem consistere in optimo intelligibili. Sed in hoc errauerunt et omnibus sequentibus suis doctrinam erroris propinauerunt, quia ad cognitionem verae felicitatis, quae consistit in amore dei non peruenerunt, propter quod ait Apostolus ad Romanos .i. Obscuratum est insipiens cor eorum. Quid est insipiens cor, nisi cor quod

1) Achter „speculari" zou men een leesteeken verwachten.
2) Lees: perfectio.

non habet saporem boni. Peruenerunt enim ad aliqualem cognitionem veri, sed non ad saporem boni propter quod, vt subdit idem Apostolus, tradidit illos deus in desiderio cordis eorum, in immunditiam, vt contumelijs afficiant corpora sua in semetipsis Quia enim omnis felicitas in dilectione consistit, ideo illos qui hanc in deo per amorem inherentem non quesierunt tradidit deus in delectationem reprobam, per quam aeternam calamitatem meruerunt. Patet igitur ex praemissis quod scriptura philosophorum, quia non docet nisi vitam politicam, nec ordinatur ad alium finem, quam ad felicitatem naturalem, quae est delectatio vitae praesentis, praesens autem vita comparata vitae aeternae et supernaturali, mors est dicenda, et non vita, non operatur vitam, sed mortem. Propter quod libri continentes hanc scripturam, merito nominari debent libri mortis. Quapropter in carthaginensi concilio quarto, ecclesia prohibuit huiusmodi libros legere, vt habetur .xxxvij . d . c. [1]). Episcopus libros gentilium non legat, haereticorum autem legat, aut pro necessitate, aut pro tempore, haec ibi. Cui consonat dictum beati Hieronymi super epistolam ad Tytum. Si quis inquit gram-
e iij r maticam artem // nouerit, vel dialecticam, vt recte loquendi rationem habeat, et vera et falsa dijudicet, non improbamus. Geometria autem, et Arithmetica et Musica habent in sua scientia veritatem, sed illa non est scientia pietatis. Scientia autem pietatis est nosse legem, scripturas, et intelligere Prophetias, Euangelio credere, Apostolos non ignorare. Grammaticorum autem doctrina potest etiam proficere ad vitam, dum fuerit in meliores vsus assumpta, haec ille. Ostendit in hijs verbis Hieronymus quod scientia naturalis, etsi suam habeat veritatem, non est tamen scientia pietatis, quae aeternae vitae deseruiat, sed solum vitae praesenti. Vnde et Apostolus Timotheum instruens ab hac scientia compescuit, et ad pietatem exhortando induxit, vt habetur .i. ad Timoth . iiij Ineptas inquit et aniles fabulas deuita. Exerce autem teipsum ad pietatem, nam corporalis exercitatio ad modicum vtilis est: Pietas autem ad omnia vtilis est, promissionem habens quae nunc est vitae, et futurae. Duplicem in hijs verbis designat Apostolus scientiam, scilicet scientiam vanitatis, quae est scientia naturalis, et scientiam pietatis, quae est scientia supernaturalis Scientia naturalis docet cultum naturae, qualiter colendus sit venter, et ideo solum habet promissionem vitae praesentis. Scientia pietatis docet colere deum actibus fidei, spei, et charitatis, et ideo promissionem habet vitae quae nunc est et futurae

---

1) In het *Decretum* van Gratianus, c. i. D. xxxvii.

Quae et quanta sit auctoritas scripturarum naturalium, quae sunt scripturae philosophorum.

Capit . xiiij.

CIrca secundum notandum quod auctoritas est euidens certitudo infallibilis veritatis, vbi tria tanguntur ad auctoritatem necessaria. Primum est, quod ibi sit certitudo veritatis, cui vt firmo fundamento fides credentium debet inniti. Nullum enim vacillationis dubium secum compatitur fides catholica supra firmam petram fundata, de qua firmitate Apostolus .i. ad Galatas loquitur dicens. Sed licet nos aut angelus de coelo euangelizet vobis praeterquam quod euangelizauimus vobis anathema sit. Sicut praediximus vobis et nunc iterum dico. Si quis vobis euangelizauerit praeter id quod accepistis anathema sit, huius Apostoli vnius sententiae repetitio est ipsius sententiae confirmatio. Tanta est enim certitudo catholicae // veritatis [e iij v] in scripturis sanctis, quod per nullam potentiam, etiam diuinam, aliter se potest habere: alias enim deus negaret seipsum Vnde et apostolus de hac certitudine secunda ad Thimotheum .ij. ait. Fidelis sermo scilicet scripturarum. Nam si commortui sumus, conuiuemus, si sustinebimus, et conregnabimus: si negauerimus et ille negabit nos: si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest. Secundum est ipsius certitudinis euidentia, qua cognoscatur. Vbi notandum quod triplex in scripturis reperitur certitudo. Prima est supernaturalis. Secunda est naturalis. Tertia moralis siue ciuilis. Certitudo supernaturalis quae est certitudo catholicae veritatis habet triplicem euidentiam. Prima est euidentia clara, et intuitiua, quam habituri sumus in patria, quando sublato enigmate, videbimus ipsam veritatem sicuti est Secunda est euidentia propheticae illustrationis aut reuelationis in lumine prophetiae, quam prophetae habuerunt in diuinis reuelationibus, quibus diuinam edocti veritatem annunciauerunt populo viam veritatis. Tertia est euidentia enigmatica in lumine fidei, hanc omnes fideles habent, quam diu peregrinantur in via: sicut per apostolum dicitur. Videmus nunc per speculum in enigmate. Hac euidentia certificati fideles Christi, non solum duodecim articulos fidei, verum etiam omnem scripturam prophetica illustratione reuelatam, et ecclesiae auctoritate receptam actu vel habitu, explicite vel implicite, fide tenent indubia. Ita vt prius relinquerent vitam, quam fidem. Alioquin fideles dici non mererentur [1]). In his tribus euidentijs, quae realiter sunt vna euidentia licet sint diuersi gradus videndi et cognoscendi diuinam veritatem,

1) Lees: mererentur.

consistit certitudo scripturarum sanctarum. Et ideo est in eis vera auctoritas, cui falsum subesse non potest. vnde nullus potest ei contradicere, quia potens est sua auctoritate omnes contradictores damnare. Certitudo naturalis, quae est certitudo primorum principiorum, habet euidentiam rationalem. Est autem euidentia rationis speculatiua illustratio rationis in lumine naturae. Consistit vero haec euidentia, non in conclusionibus deductis ex primis principijs, maxime deductis ex remotis, quia in huiusmodi multotiens concurrit error, sed in primis principijs per se notis, cognitis scilicet ex sola
[*e iiij r*] apprehensione termino-//rum. Vt quodlibet est vel non est. Et omne totum est maius sua parte. In hac euidentia consistit certiudo [1]) naturalis. Et ideo in scripturis philosophorum, nulla potest esse auctoritas, nisi naturalis, et hoc non in omnibus scripturis eorum, sed solum in primis principijs per se notis ex apprehensione terminorum Quia nulla ibi potest esse auctoritas, cui potest subesse falsitas. Auctoritas namque vigorem habet a veritate, quae dicitur non a dicente, veritas enim est quae super omnia vincit. Ipsa inquam quae vbique se inuictam exhibet, et omnibus eam dicentibus auctoritatem prebet. Certitudo moralis siue ciuilis, quae est certitudo conscientiae circa agibilia, non autem scientiae circa credibilia, non habet euidentiam omnino certam, sed tantum habet euidentiam probabilis coniecturae, magis ad vnam partem, quam ad aliam declinantis. Dicitur autem probabilis coniectura, quae pluribus et maxime sapientibus, et expertis apparet vera. Humana enim agibilia, quae tantam habent varietatem, vt magis vsu quam arte constare videantur, non requirunt tantam certitudinis euidentiam, quantam credibilia, quae nullam omnino recipiunt variationem. Dicitur etiam haec certitudo moralis siue ciuilis, quia euidentiam coniecturae accipit probabiliter a ciuilibus rebus ab extra. Vt exempli gratia Aliquis volens probabiliter certus esse de sufficienti dispositione eius, ad susceptionem sacramenti eucharistiae examinet conscientiam suam, si tanta diligentia eam discusserit, sicut fecisset pro magna temporali re lucranda, vel pro magno damno vitando. Et quod post talem discussionem non sit conscius de peccato mortali, vel de voluntate mortaliter peccandi. Et quod super hoc non sciat se habere aliquod impedimentum legittimum, per excommunicationem, vel infidelitatem, quo inhabilis reddatur, ad eucharistiae susceptionem. Talis secundum iudicium sapientum et expertorum, licet non habeat certitudinem euidentem ex omni parte, habet tamen certitudinem sufficienter euidentem, ex probabilitate coniecturae,

---

1) Lees: certitudo.

quod absque imputabilitate noui peccati, potest confidenter accedere ad eucharistiae sacramentum. Nam haec certitudo moralis, propter debilitatem et nebulositatem suae euidentiae, quae magis // consistit [e iiij v] in opinione, quam in scientia, secum compatitur quandam vacillationem conscientiae, et timorem de minus debita dispositione, quam venerationi tanti congruit sacramenti. Nec propter hunc timorem, debet se seruus dei subtrahere a susceptione eius, quia status viae per quam ambulamus, haec exigit, vt in timore nos teneamus, imo omnino refugit securitatem sine timore, qualem habent beati in patria scriptura attestante quae ait. Nisi te instanter tenueris in timore domini, cito subuertetur domus tua. Acceptabilior ergo est oculis dei mens illa quae cum quodam conscientiae timore humiliter ad eucharistiae sacramentum accedit, quam illa quae omni timore reiecto, tanquam ad plenum purgata, et condigne, praeparata securitate temeraria accedit. Quamuis enim ex parte hominis aliqua praeparatio requiratur, nihil tamen haec facit praeparatio, ad condignam huius sacramenti susceptionem. Quia totum quod ibi fit non operatur dignitas hominis, sed dignatio redemptionis. Cum feceritis inquit omnia, quae praecepta sunt vobis, dicite, quia serui inutiles sumus, quod facere debuimus, fecimus. Haec certitudo non est certitudo auctoritatis, quia consistit in vacillatione opinionum. Tertium ad auctoritatem necessarie requisitum est, quod sit ibi certitudo infallibilis veritatis. Infallibilis veritas dicitur illa, quae per nullam potentiam etiam diuinam aliter se potest habere, talis est veritas aeterna in scripturis sanctis reuelata. Vnde ex nulla alia scriptura potest directe sumi auctoritas, quam ex scriptura sancta, vel ex scripturis patrum, quas auctoritate sanctarum scripturarum roborauerunt. Patent omnia sufficienter ex praemissis.

Quod scriptura sancta non solum habet certitudinem ex euidentia propheticae illustrationis, verum etiam ex euidentia intuitiua.

Capit. xv.

POsset a quibusdam dubitari vtrum scriptura sancta diuinitus reuelata habeat certitudinem aliam, quam ex euidentia propheticae illustrationis. Quibus videtur respondendum, quod tam habeat certitudinem ex euidentia clara et intuitiua quam ex euidentia propheticae illustrationis. Patet hoc. Nam scriptura sancta a deo prius prophetis reuelata, postmodum est ab incarnato verbo declarata, approbata, et consummata. Sicut // patet per Apostolum ad Hebraeos .i. f i r Multifarie multisque modis olim deus loquens patribus in prophetis, nouissime diebus istis loquutus est nobis in filio, quem constituit haeredem vniuersorum, per quem fecit et saecula Christus autem,

non solum viator fuit, vt loqueretur nobis more prophetico, sed et fuit comprehensor loquens ex cognitione intuitiua, sicut de eo scriptum est. Erat enim docens sicut potestatem habens, hoc est, erat docens ex lumine proprio, non ex lumine reuelato. Ex illo inquam lumine quod ipse est, de quo Ioann . i. Scriptum est. Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Verbum igitur incarnatum primo scripturam sanctam declarauit Lucae .iiij. Cum ingressus esset synagogam, et traditus esset illi liber Ysaiae ac legisset, dixit ad eos. Hodie impleta est haec scriptura in auribus vestris. et Lucae vltimo. Ambulans cum duobus discipulis euntibus in Emaus, Incipiens a Moyse et omnibus prophetis, interpretabatur illis in omnibus scripturis, quae de ipso erant, et sic de multis alijs. Secundo approbauit, patet Lucae .iiij. vbi contra tentationes dyaboli, vsus est scripturarum testimonijs, tanquam efficacissimis veritatis iaculis, ad patrem mendacij dyabolum debellandum, dicens, scriptum est. Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo dei. Et iterum scriptum est. Dominum deum tuum adorabis, et illi soli seruies. et Lucae .xxij. Dico enim vobis, quoniam hoc quod scriptum est oportet impleri in me, et quod cum iniquis deputatus est. Et caetera talia multa. Tertio scripturam suppleuit, et consummauit, vt patet Mathae .V. Audistis quia dictum est antiquis Non moechaberis. Ego autem dico vobis, quia omnis qui viderit mulierem ad concupiscendam eam, iam moechatus est eam in corde suo. Et caetera multa ibidem. Ex praemissis igitur scripturarum locis, et multis alijs per seriem Euangelicam digestis, luce clarius patet, quod scriptura sancta a multis retro saeculis prophetice reuelata, in fine saeculorum est ab incarnato verbo eius intuitiua et comprehensiua cognitione declarata, approbata, et consummata. Vt omnibus legentibus esset manifestum veritatem in scripturis sanctis reuelatam, per quam mentes fidelium in via dei
fi v diriguntur, vnam et eadem [1]) esse cum il // la, quam reuelata facie beati in patria sunt visuri, videndo amaturi, amando fruituri. Denique lucem illam inaccessibilem diuinae veritatis, quam beati reuelata facie vident in patria, nos in via sub cortice et enigmate litterarum fide credimus, spe querimus, charitate amamus. Vnigenitus siquidem qui est in sinu patris ipse enarrauit. Omnia inquit quae audiui a patre meo nota feci vobis. Ex quo fonte maxime resultat certitudo veritatis in scripturis sanctis. Parum enim facere videretur prophetica reuelatio pro fundamento fidei, nisi hanc vnigenitus patris sua notificatione et approbasset et consummasset.

---

1) Lees: eandem.

Cuius auctoritatis censeri debent scripta doctorum siue antiquorum, siue modernorum.

Capitulum .xvi.

CIrca Tertium scilicet cuius auctoritatis debent scripta doctorum catholicorum censeri, est notandum dictum beati Augustini in epistola ad Hieronymum, et habetur . ix . d . ca. [1]). Ego solum eis libris, qui iam Canonici appellantur, didici hunc timorem amoremque referre, vt nullum eorum scribendo errasse audeam credere, vt si aliquid in eis offendero, quod videatur contrarium veritati, nihil aliud existimo, quam vel mendosum esse codicem, vel non esse assequutum interpretem. quod dictum est. vel me minime intellexisse non ambigam. Alios autem ita lego, vt quantalibet sanctitate, quantaue doctrina polleant, non ideo verum putem, quia ipsi ita senserunt: sed quia mihi per alios auctores, vel canonicas, vel probabiles rationes, quod a vero non abhorreat, persuadere potuerunt. haec ille. Ex hijs verbis beati Augustini colligitur manifeste. quod sola scriptura Canonica inirrefragabilem [2]) habeat auctoritatem. Caeterorum vero quorumcunque doctorum scripta, cuiuscunque fuerit sanctitatis, vel doctrinae, nullius reputat auctoritatis, nisi per reductionem eorum ad scripturam Canonicam. Sicut enim in scripturis philosophicis veritas naturalis cognoscitur, per reductionem eorum ad prima principia per se nota, ex apprehensione terminorum. Sic in scripturis traditis a doctoribus catholicis, veritas supernaturalis cognoscitur, quantum ad ea quae sunt fide credenda, spe quaerenda, charitate diligenda, per reductionem earum ad scripturam Canonicam, que tradita // est diuina reuela- *f ij r*
tione, et approbata incarnati verbi çonfirmatione: cui nullo modo falsum subesse potest, eo quod per nullam potentiam, etiam diuinam aliter se habere potest. vt supra ostensum est. Si ergo scripta doctorum quorumcunque non debent reputari alicuius auctoritatis, nisi per reductionem eorum ad scripturam Canonicam, vnde tota originatur et resultat auctoritas: quid tunc sentiendum erit de scriptis modernorum doctorum, qui in materia Theologica multa tradiderunt, quae non Canonica veritate, sed philosophica adinuentione probauerunt? Nunquid potest scientia naturalis concludere de sapientia supernaturali? concludere enim supponit comprehendere. Nunquid potest quis concludere id quod non potest comprehendere? Vtique potest, si cecus potest iudicare de colore, et surdus de sono melodiae. Sed hoc est impossibile, ergo et illud. Scientia phi-

1) In het *Decretum* van Gratianus, c. 5. D. IX.

2) Lees: irrefragabilem.

losophica habet suam veritatem in terminis comprehensionis suae, qui sunt termini naturalis capacitatis, sed nullam habet efficatiam respectu eorum quae supernaturaliter sunt apprehendenda. Quia nemo potest apprehendere illa, ad quae non potest pertingere, sed naturalis capacitas non potest pertingere ad cognitionem supernaturalium nisi quorundam [1]) proprietatum eorum, quae concludi possunt per inuestigationem rationis ex creaturis procedentem, vt habetur ad Romanos .i. Inuisibilia ipsius a creatura mundi, per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur. Sed haec apprehensio non operata est in philosophicis nisi tenebras erroris, et maliciam peccati, sic et modo, omnis error, et omnis malicia haeretica processit, et procedit ex dictis et scriptis doctorum, qui per philosophica scripta concludere volunt theologicam veritatem, vt infra declarabitur. Quod praedicta supernaturalium qualiscunque apprehensio per naturalem inuestigationem rationis, non est operata in philosophis nisi tenebras erroris, et maliciam peccati, ostendit idem apostolus, et primo de tenebris erroris. Cum inquit, cognouissent deum, non sicut deum glorificauerunt. Et mutauerunt gloriam incorruptibilis dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentum: ecce error. De malicia vero peccati subdit ibidem Apostolus. Et sicut non probauerunt
*f ij*ᵛ deum // habere in noticia, tradidit illos deus in reprobum sensum, vt faciant ea quae non conueniunt repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, et caetera multa ibidem.

Exemplum quoddam circa praemissa.

Cap. xvij.

ANno domini Millesimo Tricentesimo Septuagesimo sexto in vniuersitate accidit Parisiensi, quod studentes in artibus vtentes scientia philosophica, supra metas suae capacitatis, ad cognitionem rerum supernaturalium, ad tantam insaniam peruenerunt, quod in ducentis et decem et nouem articulis erroneis condemnari meruerunt. Sicut hoc probant litterae Episcopi Parisiensis desuper confectae, quae in huius rei memoriam cum ipsis articulis adhuc manent. Ex quibus pauca excerpsi quae sequuntur. Vniuersis praesentes litteras inspecturis Stephanus permissione diuina Pariensis ecclesiae minister indignus, salutem in filio virginis gloriosae. Magnarum et grauium personarum crebra, zeloque fidei incensa insinuauit nobis relatio, quod nonnulli Parisienses studentes in artibus, propriae facultatis limites excedentes quosdam manifestos, et execrabiles errores, imo

---

1) Lees: quarundam.

potius vanitates, et insanias falsas inferius sigillatim et distincte contentos, quasi dubitabiles in scholis tractare, et disputare praesumunt, presertim cum errores praedictos gentilium scripturis muniunt, quas prohpudor ad suam imperitiam adducunt. Dicunt enim vera esse secundum philosophiam, sed non secundum fidem catholicam, quasi sint duae veritates, veritas catholica et veritas philosophica. Et quasi contra veritatem sacrae scripturae possit aliquid veritas gentilium damnatorum. De quibus scriptum est. Perdam sapientiam sapientum, et prudentiam prudentum reprobabo. Quia vera sapientia perdet falsam sapientiam. Et infra. Ne igitur incauta loquutio simplices pertrahat in errorem. Nos tam doctorum sacrae paginae, quam aliorum virorum prudentum communicato consilio, districte talia et similia fieri prohibemus, et ea totaliter condemnamus, excommunicantes omnes istos qui dictos errores, ve [1]) aliquem de eisdem dogmatizauerint, aut defensare seu sustinere praesumpserint quoquo modo. Nec non auditores, nisi infra septem dies nobis vel Cancellario Pari-//siensi duxerunt reuelandum etc. Datum Anno domini M. CCC. LXXVI. die dominica qua cantatur Letare hierusalem. In curia Parisiensi. [*f iij r*]

Quod scientia philosophica est causa errandi circa supernaturalia.

Cap. xviij.

DE istis articulis gratia exempli quosdam hic pono, quosdam de credibilibus, quosdam vero de moralibus, siue agibilibus. De credibilibus. Primus quod deus non est trinus et vnus. Quia trinitas non stat cum summa simplicitate, Vbi enim est pluralitas realis, ibi necessario est compositio et additio, exemplum de aceruo lapidum. Secundus. Deus non potest generare sibi similem, quod enim generatur ab aliquo, habet principium aliquod, a quo dependet. Item nihil est aeternum a parte finis, quod non est aeternum a parte principij. Item non fuit primus homo, nec erit vltimus, quia semper fuit homo, et semper erit generatio hominis ex homine. Item resurrectio futura non debet concedi a philosopho, quia non potest inuestigari per rationem. Item mundus est aeternus, quantum ad omnes species contentas in eo, et quod tempus est aeternum, et quod motus est aeternus etc. De agibilibus. Homo quantum ad intellectum et affectum bene ordinatus, per virtutes intellectuales et morales, de quibus loquitur Philosophus in ethicis, est sufficienter dispositus ad felicitatem aeternam. Item voluntas hominis necessitatur per suam cognitionem, sicut appetitus bruti. Item

---

1) Lees: vel.

voluntas humana subiacet potestati corporum coelestium. Item non est possibile peccatum esse in superioribus potentijs animae, et peccat homo passione non voluntate. Item felicitas habetur in ista vita, et non in alia. Item non sunt possibiles virtutes aliae, quam acquisitae et innatae. Item continentia non est essentialiter virtus. Item simplex fornicatio, vtpote soluti cum soluta non est peccatum. Item quod fabulae et falsa sunt in lege Euangelica, sicut et in alijs. Item quod non est orandum, quia quicquid fit, necessario fit, et non potest non fieri. Tales articulos usque ad ducentos et decem et nouem repperi conscriptos, et vna sententia condemnatos. Quos defensores eorum ita defendere conabantur. Quod quamuis non erant veri secundum veritatem catholicam, erant tamen veri secun-
[*f iij* v] dum philosophicam veritatem, sed in // hoc decipiebantur, quia non est nisi vna veritas, quae est Catholica veritas. Imo quae est diuina veritas, quae sine additamento meretur dici veritas. Si quid autem veri est in scriptis philosophorum, hoc est in primis principijs per se notis, ex apprehensione terminorum. Illud potest dici veritas primorum principiorum sed non potest dici simpliciter veritas, aut veritas philosophica, quia scripta philosophorum in multis locis sunt falsa et haeretica, et a veritate omnino aliena Catholicae autem veritati in scripturis sanctis reuelatae, nullum omnino falsum subesse potest. Mala est ergo diuisio veritatis, in veritatem quae nulla falsitate potest corrumpi, et illam quae multis est falsitatibus corrupta

Quae sit vtilitas scriptorum quorumdam doctorum qui materiam theologicam de qua tractant scriptis philosophorum quasi auctoritate veritatis probare et munire reperiuntur.

Capitulum .xix.

QVia ergo vt ex praemissis manifeste colligitur, quidam doctores moderni canonicam scripturam philosophica (vt aiunt) veritate declarare, et probare nituntur, quam tamen ipsi canonicae veritati contrariam omnino ipsi fatentur in eo, quod dicunt aliam esse canonicam veritatem, et aliam philosophicam veritatem. Et errores suos de quibus supra dictum est defendentes, dicunt quod quamuis non sint veri secundum veritatem canonicam, sunt tamen veri secundum philosophicam veritatem. Manifestum est autem, tantum vnam esse veritatem, et non plures, et haec est veritas canonica et supernaturalis, quae et naturale lumen rationis perficit, et ad aeterne claritatis gaudia introducit Haec autem veritas tantae efficatiae et auctoritatis iudicatur, vt quicquid ei contrarium et repugnans reperitur, absque vlla ambiguitate haereticum, et ab omni veritate alienum esse censeatur. Sicut per Apostolum .1. ad Galatas dicitur. Sed licet nos aut angelus de coelo euangelizet vobis, praeterquam quod euan-

gelisauerimus vobis, anathema sit. In quibus verbis luce clarius ostenditur, illam veritatem quam incarnatum verbum per prophetas reuelatam docuit, et suis discipulis ad illuminationem gentium per vniuersum mundum deferre praecepit, sic esse vnam et solam, vt omnis quae alia ab ea dicitur, omnino aliena ab omni veritate habeatur. Cum ergo philoso-//phica veritas (vt ipsi dicunt) non [*f iiij r*] solum alia, sed et aliena sit a canonica veritate, quaeri non immerito potest. Quid vtilitatis conferre possunt ecclesiae Christi illa scripta, quae ex canonica veritate, et philosophica falsitate sunt contexta. Ad quod responderi potest, quod non prosunt Quia bona ex canonica veritate ibidem adunata non tantum prosunt, quantum nocent mala ex philosophica vanitate illis bonis admixta, vt per praemissa ostenditur, et in sequentibus magis ostendetur. Nec quemquam mouere debet, quod quae antea philosophica veritas est nominata, nunc philosophica falsitas nominetur. Quia cum verum et falsum diuidantur diuisione immediata, hinc est illud necesse esse falsum, quod non est verum. Et quia philosophica veritas est omnino aliena a canonica veritate, quae sola est veritas, congruum est vt recto nomine falsitas nominetur. Ipsa denique est illa per quam pseudo apostoli corinthios a fidei veritate abduxerunt, et in errorem perfidiae induxerunt, verbosa enim eloquentia quandam veritatis praetendunt imaginem, qua simplicium mentes illaqueant, et sub simulata veritatis imagine, falsitatem inducunt. Hoc modo Corinthij erant seducti, prout Apostolus diffuse prosequitur in prima epistola ad eos directa. Quia inqnit [1]) in dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam deum, placuit deo per stultitiam praedicationis, saluos facere credentes. Et iterum. Videte vocationem vestram fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, sed quae stulta sunt mundi elegit deus, vt confundat sapientes. Et rursum. Et ego cum venissem ad vos fratres, veni non in sublimitate sermonis, aut sapientiae annuncians vobis testimonium Christi. Et predicatio mea non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis, vt fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute dei. Apostolus dicens, quod praedicatio sua non fuit in persuasibilibus humanae sapientiae verbis, aut in sublimitate sermonis et sapientiae, ostendit pseudo apostolorum praedicationem tali modo processisse. Quadam enim honesta vrbanitate, Per totam illam epistolam pseudo apostolorum errorem ex inflante philosophiae scientia processisse designat. Si ergo apostolorum tempore, quando lumen catholicae veritatis per tanta luminaria in virtute sua resplenduit, et fides credentium summo charitatis feruore estuauit, // tantum [*f iiij v*]

1) Lees: inquit.

valuit philosophica falsitas, ut doctrinam Apostolicam inficeret, et fidem credentium macularet. Quid fiet nostris temporibus, in quibus fides tepescere, et fenestrae templi, hoc est, sacerdotes ecclesiae, terrenis occupationibus incipiant obtenebrari. Omnes scimus, omnes legimus, quanta animaduersione contentionem, ex philosophica superstitione inter Corinthios exortam, Apostolus damnauit, illam scilicet, qua vnusquisque eorum dixit. Ego sum Pauli, ego autem Appollo, ego quidem Cephae, ego vero Christi. Diuisus est Christus? Quae diuisio a pseudo Apostolis, per philosophicam elationem fuit introducta. Inflans enim scientia suum possessorem facit intumescere, et quantum potest alijs se praeferre. Quam mentis elationem quasi proprium quoddam, sequitur communitatis vnitatem diuidere, et multos quasi discipulos sibi agglutinare. Quo facto vnusquisque sequitur opinionem magistri sui, et sic veritas diuiditur, id est Christus, qui ait. Ego sum via, veritas, et vita. Et cum ista iam facta ex Apostolica scriptura sciamus, multo tamen hijs peiora, imo periculosiora iam fieri videmus, et non attendimus. Nonne Canonica veritas, quae tantae certitudini innititur vt per nullam potentiam etiam diuinam, aliter se habere possit, tot opinionum varietatibus subijcitur, ut quasi tot opiniones, ne dicam vanitates, quot auctores habeantur. Nec hoc solum circa agibilia et moralia, verum etiam circa credibilia, quae magis auctoritati, quam rationi innituntur, exercetur, quae tot logicarum, et philosophicarum rationum contentionibus obnubilant magis, quam serenant, vt lumen veritatis ab antiquis patribus sub planis verbis traditum, nemo plane aspiciat. Sicut videri potest in scriptis modernorum doctorum, circa sententias patrum, a domino Petro lombardo fidelissime coadunatas. Vbi singuli suas opiniones contentiose defendunt. Ex quo fonte malitiosus ille mos inoleuit, vt diuisa veritate indiuisibili, vnusquisque sequens magistrum suum dicat. Ego sum albertista. Ego vero thomista, ego autem schotista. Et iuxta Apostolum ibidem vnus inflatur aduersus alterum pro alio, dum discipulus Schoti, inflatur aduersus discipulum Thomae, eo quod teneat Schotum maioris esse auctoritatis, quam
g i r Thomam. Aut dum // discipulus thomae inflatur auersus [1]) discipulum alberti, ex eadem causa. Nonne videmus quotidie haec ita fieri? Nonne videmus discipulos singulorum magistrorum quotidie mutuo confligere, et singulorum opiniones aduersus seinuicem contentiosissime defensare? Cum haec ita sint Nunquid potest nostris temporibus esse bonum et licitum, quod temporibus apostolorum extitit tam perniciosum? Aut numquid ecclesiae dei nunc potest esse fructiferum, quod olim tantum ecclesiae intulit damnum Quod si ego

1) Lees: aduersus.

vellem dicere, certus sum multos contradictores, et impugnatores me inuenire, qui scripta doctorum ex canonica veritate et philosophica vanitate contexta, consueti sunt extollere, et prae omnibus alijs scripturis commendare. Caeterum veritas canonica nostro testimonio non eget, Ipsa se defendit Ipsa omnem aliam scripturam sibi contrariam, vel ad minus non conformem, sua auctoritate refellit. Ait enim ipsa per apostolum .i. ad Thimot. vi. Si quis aliter docet, et non acquiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu christi, et ei quae secundum pietatem est doctrinae, superbus, nihil sciens, sed languens circa quaestiones, et pugnas verborum, ex quibus oriuntur inuidiae, contentiones, blasphemiae, suspicitiones malae, conflictationes hominum mente corruptorum, et qui veritate priuati sunt, existimantium quaestum esse pietatem. Apostolus qui inhoc sexto capite instruit Thimotheum asiae episcopum, qualiter custodire deberet gregem sibi commissum, inter caetera, maxime ostendit a falsa doctrina gregem esse custodiendum. Distinguit autem duplicem doctrinam scilicet veram et falsam. Veram vocat omnem doctrinam domini nostri Iesu christi, quam duplici vocat nomine. Primo vocat eam sanum sermonem Dicitur autem sanum illud, cui nulla inest infirmitas. In quo designat eius auctoritatem, quae est euidens certitudo infallibilis veritatis, cui nullum falsum subesse potest, et quae per nullam potentiam etiam diuinam aliter se habere potest: vt merito sana debeat dici doctrina, eo quod est ab omni corruptione aliena. Secundo vocat eam doctrinam pietatis, propter effectum suae operationis. Est enim pietas cultus diuinus. Merito ergo doctrina christi, doctrina pietatis dicitur, quia docet hominem deum colere, et per cultum diuinum ad aeter // na gaudia peruenire, sicut idem *g i v* Apostolus .ij. ad Thimoth. iij. ostendit dicens. Omnis scriptura diuinitus inspirata vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, vt perfectus sit homo dei, ad omne opus bonum instructus. Secundo designat Apostolus in verbis praemissis, quae sit doctrina falsa. Vocat autem falsam omnem doctrinam, quae non est conformis doctrinae domini nostri IESV CHRISTI, quam duplici iudicio disignat. Primo vocat eam doctrinam falsam, quae languet citra [1]) quaestiones, et pugnas verborum, quia illa non est conformis doctrinae christi, eo quod illa habeat sanum sermonem. Sicut enim languor corporis sanitati corporis est difformis, sic doctrina languens circa pugnas verborum, est difformis doctrinae CHRISTI, quae sanum habet sermonem. Quod illa doctrina sit falsa quae languet circa quaestiones, et pugnas verborum, ex quibus oriuntur inuidiae, contentiones etcete. ostendit Apostolus Iacobus

---

1) Lees: circa.

in Canonica .iij. capitu. Si inquit zelum amarum habetis, et contentiones sint in cordibus vestris, nolite gloriari, et mendaces esse aduersus veritatem. Non est enim ista sapientia desursum descendens a patre luminum, sed terrena animalis, diabolica. Quae autem desursum est sapientia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens. Secundo vocat Apostolus illam doctrinam falsam, quae non ordinatur ad debitum finem, scilicet ad finem pietatis, sed ordinatur ad finem vanitatis. Finis autem vanitatis est omne bonum, quod est sub coelo. Iuxta illud ecclesiastes primo. Vidi quae fiunt cuncta sub sole, et ecce vniuersa vanitas, et afflictio spiritus. Illa ergo doctrina est falsa, quae quaestum aestimat pietatem. Pietas est cultus diuinus, quo ad dominum tenditur. Quaestus est cultus mundi, quo temporalia congregantur. Vnde illa doctrina, quaestum aestimat pietatem, quae in cultu mundi, et delectatione praesentis vitae, summam constituit felicitatem, et finem vltimum, ad quem tenditur. Talis est doctrina philosophorum, vt supra ostensum est. Talis etiam fuit finis pseudo apostolorum, qui officium predicandi exercebant propter temporalia
g ij r congreganda. Offitium // praedicationis est actus pietatis, qui ergo hunc actum exercet propter temporale lucrum, ille quaestum aestimat pietatem, hoc est finem boni operis commodum constituit temporale. Satis per praemissa ostenditur quod doctrina Philosophorum, cum sit aliena a Canonica veritate, vt ipsi fatentur, nullum fructum in ecclesia dei operatur. Propter quod et ab ipsa veritate sicut inutilis per Apostolum reijcitur, et reprobatur.

Quod a fidelibus Christi et discipulis veritatis doctrina philosophorum est fugienda.

Capit . xx.

QVia ex praemissis euidenter ostenditur, quod doctrina philosophorum in exercitijs Theologicis, non solum non prodest, sed detrimentum aeternae salutis operatur. Quaeri non inconuenienter potest, an a fidelibus Christi et discipulis veritatis debeat repudiari, ad quod responderi potest, quod si ego vel alius quicunque hoc dicere praesumeret multi impugnatores, et contradictores absque vlla ambiguitate insurgerent. Plenus est iam mundus scripturis, ex Canonica veritate et philosophica vanitate contextis. Et plures non minoris auctoritatis volunt teneri philosophicam vanitatem siue falsitatem, quam Canonicam veritatem. Ita vt magis aliquando defendere conantur philosophum, quam Christum, sed ex hoc facto philosophicae scientiae exilitatem ostendunt, quam a veritate, quae Christus est, reprobatam, tanto studio contra veritatem manu tenere coguntur. Si enim efficacem contineret veritatem, et infallibilem,

ipsa vtique se defenderet, et omnes contradictores suos repudiaret. Hoc est enim veritati proprium, omnia sibi contraria refellere, et super omnia se inuictam exhibere, vt habetur Esdreae .ij. Super omnia vincit veritas. Ad propositam ergo questionem, non respondeat homo, sed respondeat veritas omnia vincens, et neminem palpans. Sic loquitur ipsa per Ioannem in epistola secunda. Omnis qui recedit, et non permanet in doctrina Christi, deum non habet. Qui permanet in doctrina Christi, hic patrem et filium habet. Si quis venit ad vos, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec aue ei dixeritis. Qui enim dicit illi aue, communicat operibus eius malignis. Et iterum per Paulum Apostolum ad Galatas primo. // Si quis cuangelizauerit vobis preter id quod *g ij* accepistis, anathema sit. Et rursum secunda ad Thimoth . ij. Stultas et sine disciplina questiones deuita, sciens quia generant lites. Seruum autem domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos, qui resistunt veritati. Consonat hijs constitutio vniuersalis ecclesiae .xiij . dist . ca. [1]) Episcopus libros gentilium non legat, haereticorum autem legat, aut pro necessitate aut pro tempore.

Ex praemissis veritatis verbis, satis expresse videtur innotescere, quod disciputi veritatis nullam doctrinam recipere, nec praedicatores veritatis aliam debent predicare, quam quae fundamentum habet in sacro eloquio, et conformitatem cum canonica veritate. Sicut apostolus in secunda ad Corinth . ij. de se profitetur dicens. Non enim sumus sicut plurimi adulterantes verbum dei, sed ex synceritate, sicut ex deo, coram deo in christo loquimur. In quibus verbis ostendit apostolus quattuor necessaria ad veritatis predicationem, duo ex parte predicantis, et duo ex parte doctrinae praedicatae. Primum ex parte predicantis est, recta intentio, scilicet quod non predicetur propter quaestum, vel gloriam temporalem. hoc notatur in eo quod dicit ex synceritate. Secundum, quod praedicetur plane sine veritatis occultatione, sicut in scripturis est reuelata. hoc notatur in eo quod dicitur, coram deo. Primum ex parte doctrinae predicatae est, quod sit sine admixtione alienae doctrinae, quae in sacro eloquio non habet fundamentum, sicut est doctrina philosophorum: hoc notatur in eo quod dicitur, ex deo id est ex diuina reuelatione tradita. Secundo quod non excedat limites christianae fidei per praesumptuosam elationem, sed quod sit redacta per captiuationem intellectus in obsequium Christi: hoc notatur in eo quod dicitur, in Christo loquimur id est in veritate ab ipso reuelata, absque vlteriori rationis inuestigatione per fidem quieta-

1) In het *Decretum* van Gratianus, c. i. D. xxxvii.

mur Absque vlla enim ambiguitate, veritatem in scripturis sanctis reuelatam infallibilem esse cognoscimus, quamuis secundum capacitatem nostri intellectus, per inuestigationem rationis ad plenum eam capere non valemus. Et hoc est captiuare intellectum in obsequium Christi.

De quibusdam qui dicunt scripta philosophorum sane secundum //
[*g iij* r] rectam rationem intellecta Christianae deseruire fidei.

Capitulum .xxi.

SVnt quidam, qui dicere volunt, scripta Philosophorum sane intellecta Catholicae fidei plurimum deseruire. Et ideo ea non esse reijcienda, quia Canonicae veritati non repugnant. Horum talis est ratio, quia quamuis non sunt diuina reuelatione supernaturaliter in lumine prophetico reuelata, sunt tamen lumine rectae rationis naturaliter ostensa. Lumen vero rectae rationis est lumen a deo deriuatum. Vnde et alienum a deo non debet reputari, quod ab ipso procedit et descendit Ad quod alij dicunt philosophos nunquam peruenisse ad rectitudinem rationis, et ideo non potuerunt habere lumen rectae rationis. Et horum talis est ratio: Ratio humana per casum primi hominis deformata et obscurata, non potest reformari et rectificari per naturale lumen rationis, sed hoc oportet fieri per gratiam iustificantem, qua supernaturali fidei lumine ratio naturalis illustratur et rectificatur. Et ideo illa rectitudo rationis, non est rectitudo naturalis, sed est rectitudo gratuita et supernaturalis. Quare illud quod a deo tali ratione ostenditur, non ostenditur illi in lumine naturae, sed in lumine fidei et graciae Tale autem lumen non habuerunt philosophi, vt patet per Apostolum ad Romanos .i. (de philosophis, qui inuisibilia dei per ea quae facta sunt, intellecta conspexerunt) dicentem. Qui commutauerunt veritatem dei in mendacium, et coluerunt et seruierunt creaturae potius, quam creatori, qui est benedictus in soecula. Ex hoc quod commutauerunt veritatem dei in mendacium, manifeste ostenditur, quod non habuerunt rectitudinem rationis, quia recta ratio dictat quod creatori debet honor exhiberi, qui nullo modo potest conuenire creaturae. Sed ipsi contrarium fecerunt, quia hunc honorem soli deo debitum, exhibuerunt potius creaturae quam creatori. Propter quod et in maiorem lapsi sunt rationis obscuritatem, sicut Apostolus in sequentibus subdit. Et sicut non probauerunt deum habere in noticia, tradidit illos deus in reprobum sensum. Quid est, tradidit illos deus in reprobum sensum? Hoc est. Abstulit deus eis naturale lumen rationis, quo discernere poterant bonum a malo,
[*g iij* v] et reliquit eis solum sensi-//bus carnis, vt faciant ea quae non

conueniunt fieri, secundum naturale lumen rationis, sed quae solum deseruiunt ardori concupiscentiarum, prout Apostolus ibidem exemplificat, scilicet quod per immunditiam affecerunt corpora sua in semetipsis quod est peccatum molliciei. Et quod exarserunt in desiderijs suis in inuicem, quod est peccatum zodomiae. Talia autem opera non conueniunt fieri secundum naturale lumen rationis, quia sunt contra naturam. Vnde concludit Apostolus. Mercedem inquit quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes. Constat eos errasse, quos veritas ostendit errorem pro mercede accepisse. Satis expresse hic ostenditur, quod philosophi nec habebant lumen rectae rationis, quod est lumen fidei, nec habebant naturale lumen rationis, quod est lumen naturae, quia vtroque lumine docet eos esse priuatos Apostolus iusto iudicio dei. Ex quo colligitur scripta philosophorum non processisse ex dictamine rationis, sed ex sensibus carnis. Patet hoc Quia quidam eorum posuerunt summam felicitatem consistere in edendo et bibendo. Quidam vero in actibus venereis. Quod vero in quibusdam scriptis eorum quaedam de virtutibus reperiuntur, multis expertis et doctis viris videntur illa valde remota esse a virtutum veritate. Ridiculosumque est fidelibus Christi ab extraneis a fide mendicatiuo modo quaerere, quo ecclesia catholica in thesauris sanctarum scripturarum copiosissime abundat. Non quod ibi possit aliquid inueniri quod per se ecclesiae proficiat, nisi prius per lumen fidei fuerit vsibus ecclesiae adaptatum. Et cum hoc factum fuerit, tunc non est veritas philosophiae, sed theologiae. Quae praedicta sunt tam secundum agibilia, quam secundum credibilia de scriptis philosophorum accipiuntur.

Confirmatio quorundam quod scripta philosophorum multum proficiunt ecclesiae dei, et quod charitas creata ponenda est in anima, per quam fiunt opera meritoria.

Cap. xxij.

COntentiosissime quidam persistunt scripta philosophorum defendere dicentes, quod quamuis ecclesiae Christi non proficiunt quantum ad credenda, proficiunt tamen quantum ad moralia et agenda. Et ob hoc multum dicunt ecclesiae Christi // proficere [*g iiij* r] illos libros quos doctores moderni de Theologia et Philosophia circa moralia confecerunt. In quibus multa vtilia pro profectu virtutum posuerunt. Ad quod alij dicunt, bona ibi posita non tantum proficere, quantum nocent mala bonis inserta, quod maxime ex hoc prouenire dicunt, eo quod catholicam veritatem planam, et ab antiquis doctoribus expositam, et serenatam philosophicis terminis, et logicis argumentis ita inuoluunt, quod lumen veritatis sub serenitate catholicae fidei, iam plane nemo aspiciat, dum rationibus

et contentiosis argumentationibus certissimam et euidentissimam veritatem, quasi dubiam propositionem discutere laborant. Vnde fit quod verum vt dubium, firmum vt vacillans legentibus ostendant. Ex quo accidit vt dum naturalibus rationibus aduersus canonicam veritatem disceptant, in errores olim ex similibus casibus exortos, et ab ecclesia condemnatos et sepultos, iterum incidant, et doctrinam erroris sub nomine et imagine pietatis propinant. Sicut in articulis paulo ante positis ostenditur, et in exemplo sequenti edocetur. In .i. libro senten. distinctione .xvij. vbi magister tractans de inuisibili missione spiritus sancti in mentibus hominum. Per cuius praesentiam iuxta apostolum ad Romanos .v: Charitas dei diffunditur in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis multis ibidem catholicae veritatis testimonijs ostendit, ipsam charitatem per quam actus humani fiunt deo accepti, et per hoc vitae aeternae meritorij, non esse quid creatum in anima, sed quod sit ipsa charitas dei, quae deus est, quae spirituali dono assistit homini, operans cum consensu humanae voluntatis salutem hominis in medio eius Doctores vero moderni suis logicis argumentationibus, non sententiam magistri sed sententiam catholicae veritatis impugnantes, in scriptis suis super locum praedictum tradunt communiter, charitatem esse quid creatum. vnde contentiose argumentantes contra magistrum determinant charitatem creatam esse ponendam, quod maxime propter duas causas ponunt esse necessarium. Prima est: Quia alias anima non haberet formam per quam ageret opera interiora. Et hanc causam sumunt ex fundamento philosophico, vbi omnis actio naturalis cum sit in potestate hominis, pro-
[*g iiij* v] cedit a // forma quae est principium agendi. Sed hanc formam vt dicunt non dat animae praesentia et assistentia spiritus sancti. Ergo necesse est ponere charitatem creatam, quae sit forma et principium meritoriae actionis. Illam causam Canonica veritas, tam in se quam in dictis sanctorum antiquorum patrum in canonico fundamento fundatis apertissime refellit ostendens, quod animae non sit necessaria talis forma per quam agat. Quia in actione meritoria, anima nec operatur nec cooperatur, sed tantum cum consensu voluntatis, et cum gratiarum actione suscipit in se operantem dominum. Sicut hoc canonica veritas in se per apostolum ad . Philip . ij. ostendit dicens. Deus est qui operatur in nobis velle et proficere. Ecce actio meritoria dei operatione in nobis facta, sequitur pro bona voluntate, ecce hominis cooperatio, quae non est aliud nisi consensus bonae voluntatis. Et iterum ad Romanos .iij. Omnes peccauerunt et egent gloria dei. Iustificati per gratiam ipsius. Quid est gratis iustificari, hoc est iustificari sine aliqua hominis cooperatione, aut recompensatione ex sola dei miseratione, vt probat Augustinus

in Enchirid. Verum inquit haec pars humani generis, cui liberationem deus regnumque promisit aeternum Nunquid meritis operum suorum reparari potest? Absit Quid enim operari potest perditus, nisi quamtum fuerit a perditione liberatus? Numquid liberae voluntatis arbitrio? Absit Nam libero arbitrio male vtens homo, et se perdidit et ipsum. Sicut enim qui se occidit, vtique viuendo se occidit: sed se occidendo non viuit, nec seipsum poterit resuscitare, cum occiderit. Ita cum libero peccaretur arbitrio victore peccato, amissum est et liberum arbitrium. A quo enim quis deuictus est, huic et seruus addictus est. haec ille. Et rursum Apostolus ad Ephes. ij. Gratia inquit estis saluati per fidem, et hoc non ex vobis. Dei enim donum est, non ex operibus, vt ne quis glorietur. Ipsius enim factura sumus, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quae preparauit deus, vt in illis ambulemus. Quod exponens Augustinus in Enchirid. ait. Quomodo inquit quisquam de libero arbitrio in bono gloriatur opere qui nondum est liber ad operandum bene? Nisi se vana superbia inflatus extollat, quam cohibet apostolus dicens. Gratia salui facti estis per fidem. Et ne ipsam sibi saltem fidem sic arrogarent // vt non intelligerent diuinitus esse datam, *h i r*
sicut idem Apostolus alio loco dicit, se vt fidelis esset misericordiam consequutum hic quoque adiungit et ait. Et hoc non ex vobis Dei enim donum est, non ex operibus, ne forte quis extollatur. Et ne putarentur fidelibus bona defutura opera, rursus adiecit. Ipsius enim sumus figmentum creati in Christo Iesu in operibus bonis, quae praeparauit deus, vt in illis ambulemus. Tunc ergo efficimur vere liberi, cum deus nos fingit id est format et creat, non vt homines simus, quod iam fecit: sed vt boni homines simus, quod nunc gratia sua facit, ut simus in Christo noua creatura, secundum quod dictum est. Cor mundum crea in me deus. Haec ille. Et iterum Apostolus ad Romanos .viij. [1]) loquens de gratia iustificante per exemplum de Esau et Iacob. Cum inquit nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, et [2]) mali, vt secundum electionem propositum dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei, quia maior seruiet minori, sicut scriptum est. Iacob dilexi, Esau autem odio habui.
Et concludendo infert. Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est dei. Super quo Augustinus in enchirid. Ne quisquam inquit, et si non de operibus, de ipso glorietur voluntatis arbitrio, tanquam ab ipso incipiat meritum, cui tanquam debitum reddatur

1) Rom. IX: 11—13.
2) Lees: aut.

praemium bene operandi, audiat ipsa libertas eundem gratiae preconem dicentem. Igitur non volentis neque currentis, sed miserentis est dei, dum proculdubio si homo eius est aetatis vt ratione iam vtatur, non posset corde credere, sperare, diligere, nisi velit, nec peruenire ad palmam supernae vocationis dei, nisi voluntate concurrerit. Quomodo ergo non volentis neque currentis? nisi quia et ipsa voluntas (sicut scriptum est) a domino praeparatur. Alioquin si propterea dictum est, non volentis, neque currentis, sed miserentis est dei, quia ex vtraque fit id est ex voluntate hominis et misericordia dei, vt sic dictum accipiamus. Non volentis neque currentis, sed miserentis est dei, tanqnam [1]) diceretur, non sufficit sola voluntas hominis si non sit etiam misericordia dei, ergo non sufficit sola misericordia dei, si non sit etiam voluntas hominis. Ac per hoc si recte dictum est. Non volentis est hominis sed miserentis est dei, quia id voluntas hominis sola non implet: Cur non
h i v econtrario recte dicitur. // Non miserentis est dei, sed volentis est hominis, quia id misericordia dei sola non implet. Porro si nullus Christianus dicere audebit, non miserentis est dei, sed volentis est hominis, ne apostolo apertissime contradicat, restat vt propterea recte dictum intelligatur, non volentis neque currentis, sed miserentis est dei, vt totum deo detur, qui hominis bonam voluntatem et praeparat adiuuandam, et adiuuat praeparatam. Nam vtrumque legitur in sacris eloquijs. Et misericordia eius praeueniet me, et misericordia eius subsequetur. Nolentem praeuenit, vt velit volentem subsequitur, ne frustra velit haec ille. Ad idem est verbum apostoli ad Ro . viij. Quos inquit praedestinauit, hos et vocauit, quos autem vocauit, hos et iustificauit. Quos autem iustificauit, illos et glorificauit Attende lector in hijs verbis apostoli, quem dicat facere actus humanae iustificationis, deum iustificantem, an hominem iustificatum? Deum vtique iustificantem. Quos inquit praedestinauit, haud dubium, quoniam deus hos et vocauit. In praedestinatione notatur propositum, siue intentio diuinae voluntatis, ab aeterno hominem disponendi ad statum vitae aeternae. In vocatione vero et iustificatione ac glorificatione notatur effectus diuinae voluntatis hominem ad aeternam vitam actualiter disponentis in tempore. Omnia haec ostendit apostolus deum facere sine hominis cooperatione, vt in omnibus honorificetur deus, et non homo. Et ne cuiquam aliquid dubietatis preco gratiae relinquat, audi qualiter prosequendo gratiam hanc mediatoris quasi inculcare laborat. Quis inquam accusabit aduersus electos dei? Deus est qui iustificat, quis est

---

1) Lees: tanquam.

qui condemnet? Si deus est qui iustificat, planum est meritis propriorum operum hominem non iustificari. Sed hic posset aliquis obijcere. Consentio per gratiam iustificantem, me accipere voluntatem et potestatem operandi actus meritorios vitae aeternae, sed haec opera, mea sunt opera. Alioquin qualiter mihi essent meritoria. Ad quod respondemus, quod et homini sunt meritoria, et tamen a deo sunt operata. Sicut idem apostolus ad Romanos .iij. ostendit dicens. Nunc iustitia dei sine lege manifestata est, testificata a lege et prophetis. Iustitia autem dei per fidem Iesu Christi in omnes, et super om-//nes, qui credunt in eum. Non enim est *h ij r* distinctio, omnes enim peccauerunt, et egent gloria dei. Iustificati gratis per gratiam ipsius. Attende in hijs verbis apostoli haec duo commendari scilicet deum iustificantem, et hominem iustificationis praemium merentem. Primum designat cum dicit. Iustitia autem dei per fidem Iesu Christi, non dicit iustitia hominis per fidem Iesu Christi, sed iustitia dei, quod tamen dici oporteret, si homo actum iustificationis operatus esset, Actus enim actori attribuendus est. Nec alius agere, et alius debet dici actor. Quam sententiam ad Romanos .x. confirmat dicens. Ignorantes inquit iustitiam dei, et suam quaerentes statuere, iustitiae dei non sunt subiecti. Duplicem hic apostolus distinguit iustitiam, scilicet iustitiam dei, et iustitiam hominis. Iustitiam dei vocat illam, quam deus operatur in homine, per gratiam iustificantem, sine hominis cooperatione. Iustitiam hominis vocat illam, quam operatur homo per facultatem propriae voluntatis. Hanc iustitiam illi quaerunt statuere, qui per eam se praesumunt iustificari. Sed fallit eos sua ignorantia, quia ex operibus proprijs, non iustificabitur coram deo omnis homo vt testatur idem apostolus ad Romanos .xi. Sic inquit et in hoc tempore reliquiae secundum electionem gratiae saluae factae sunt Si autem gratia iam non ex operibus, alioquin gratia iam non est gratia. Secundum scilicet, quod dei iustitia est homini meritoria, designat in hoc quod ait. Iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quae est in Christo Jesu. Per hunc enim accessum habemus ad deum, et gloriamur in spe gloriae filiorum dei, vt ait apostolus ad Hebraeos .x. Habentes itaque fratres fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi, quam initiauit nobis viam nouam et viuentem, teneamus spei nostrae confessionem indeclinabilem. Fidelis est enim qui repromisit. Ex praemissis scripturarum testimonijs satis euidenter ostenditur, quod ad operandum opera meritoria, homo non indigeat forma, per quam agat, quae sit principium actionis meritoriae, cum spiritus sanctus haec omnia operetur, per specialem assistentiam in homine. Et ergo non oportet ponere charitatem creatam.

Quae sit secunda causa quare dicunt necesse esse ponere charitatem creatam.

Cap . xxiij. //

h ij [v] SEcunda causa quam ponunt, quare necesse sit ponere charitatem creatam est. Quod si spiritus sanctus operaretur in homine actus meritorios per specialem sui assistentiam, tunc tales actus non essent in potestate hominis, et ideo non essent actus hominis, et ob hoc nec homini meritorij. Ad quod responderi potest sicut in praemissis ostensum est, quod vtrumque verum est, scilicet quod actus iustificationis est opus dei, et opus hominis. Opus dei, quia ab ipso operatum, sicut scriptum est Isaiae .xxvi. Omnia opera nostra in nobis operatus es domine, prout in praecedenti capittulo sufficienter demonstratum est. Est etiam opus hominis, non quia ab ipso factum, sed quia ei a deo est donatum, sicut ait Apostolus ad Romanos .viij. Si deus inquit pro nobis, quis contra nos? Qui etiam proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit. Et rursum .ij. ad Corinthi . vij. Omnia inquit ex deo qui nos reconcilauit sibi per Christum. Quoniamquidem deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum. Et infra. Obsecramus pro Christo reconciliamini deo, Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, vt nos efficeremur iustitia dei in illo. Duo sunt attendenda in verbis Apostoli. Primum qualiter deus pater fecerit filium suum peccatum, id est sacrificium pro peccato. Secundum qualiter homo efficitur iusticia dei in Christo. Pro cuius intellectu est aduertendum. Quod Apostolus in hoc .v. capittulo vnde ista verba sumpta sunt loquitur de tribus. In prima parte loquitur de praemio aeternae beatitudinis In secunda parte de praeparatione hominis ad praemium, quod fieri habet per opus virtutis meritorium. In verbis vero allegatis, a quibus incipit tertia pars capituli, loquitur de causa effectiua vtriusque scilicet meriti et praemij ostendens, quod tam meritum quam praemium procedit a deo, tanquam a causa effectiua. Omnia inquit ex deo, qui nos reconciliauit sibi per Christum. Deus enim qui quodam singulari modo erat in Christo per assumptionem humanae naturae in vnitate personae, fecit filium suum sacrificium pro peccatis nostris, quo mundaret nos ab omni
[*h iij* [r]] iniquitate nostra, et faceret sibi populum accep // tabilem, per quod sacrificium reconciliauit nos sibi, non reputans nobis delicta nostra, quae per sacrificium Christi iam erant deleta. Propter quod Apostolus modo affectuosae exhortationis rogat, vt reconciliemur deo, id est vt operi tantae charitatis cum gratiarum actione nos conformemus. Cuius duplicem assignat causam Prima, quia deus pater fecit

filium suum peccatum, id est sacrificium pro peccatis. Secunda quia homo, dei operatione, factus est iustitia dei, id est perfecte iustificatus in Christo. Qualiter autem hoc factum sit ostendit Augustinus in enchirid. verba praedicta exponens. Christus inquit ipse factus a deo patre peccatum, non suum sed nostrum, non in se, sed in nobis constitutum, vt nos efficeremur iusticia, non nostra, sed dei, non in nobis, sed in Christo constituta, similitudinem carnis peccati, in qua crucifixus est demonstrauit. Haec ille. Pia enim miseratione et commutatione suam nobis donauit iusticiam, et nostrum suscepit peccatum, vt in carne sua, in qua peccatum non erat, sed similitudo carnis peccati, quae pati poterat, peccatum nostrum deleret, dum carnem morti exponeret, et sua iustitia nostram reuiuiscentem vitam reformaret. Reconciliauit ergo deus nos sibi per mortem filij sui, quem fecit sacrificium pro peccatis nostris, et iustificauit in eo quod donauit nobis iustitiam suam, non illam iustitiam, qua ipse iustus est, sed qua nos iustos fecit, sicut et donat fidem suam, non qua ipse fidelis est, sed qua nos fideles facit, similiter et diffundit charitatem suam in nobis, non qua ipse nos diligit, sed qua nos se diligere facit. In quibus tamen loquutionibus multa notanda est differentia, quia aliter operatur in nobis deus actum diligendi quam actus aliarum virtutum, vtpote, actum credendi, actum sperandi etc. Actum diligendi operatur in nobis per se tantum, sine alicuius virtutis medio, actum vero credendi, vel sperandi, vel patiendi, aut alicuius alterius virtutis operatur spiritus sanctus, mediantibus virtutibus, quarum sunt actus vtpote actum fidei qui est credere, mediante fide, actum spei qui est sperare, mediante spe, actum patiendi, qui est pati, mediante patientia, et sic de alijs. Similiter et in illa loquutione. Deus diffundit in nobis charitatem suam, non qua nos diligit sed qua nos se diligere facit, cum vtique eadem sit charitas, et qua nos se dili-//gere facit. Sed in tali loquutione ostenditur, [*h iij* v]
quod alia de causa vel ratione charitas dei ibi dicitur, quam in alijs loquutionibus. vt pote in illo Joann. Deus charitas est, et qui manet in charitate in deo manet, ibi charitas accipitur illa, qua deus nos diligit. In illa vero ad Romanos .v. Charitas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis, accipitur charitas illa, qua nos deus se diligere facit. Et per hoc in talibus diuersis loquutionibus non intelligitur diuersa charitas, quasi alia esset charitas, qua deus nos diligit, et alia qua nos se diligere facit, cum vna sit, sed solummodo per hoc diuersa ratio loquendi designatur. Satis igitur ostensum est, quod nemo timere debeat opera salutis, quae spiritus sanctus speciali sua assistentia in homine, et per hominem operatur, homini non esse meritoria, eo quod homo ea non operetur, cum adhoc a spiritu sancto in homine operantur

et operata homini donantur, vt tali eius specialis doni beneficio dignus aeterna beatitudine habeatur, ad quod alias idoneus esse non potest Denique beatissima dei genitrix virgo maria, quae spiritus sancti singularissima operatione filium dei concepit, licet ipsa ad hunc conceptum nihil fuerit cooperata, nisi fidei integritate, ipsum tamen benedictum fructum ventris sui, non veretur vocare filium suum, dicens ad eum sic, fili quid fecisti nobis sic. Quia hoc illi non proprijs meritis, sed singulari dono dei donatum est, vt mater dei diceretur, et esset. Numquid ergo mater dei non est, quia hoc proprijs meritis vt esset non meruit, sed dono dei gratuito ei datum est vt sit? Absit, sic et opera virtutum quae spiritus sanctus in nobis sine nobis operatur, ob hoc meritoria nobis non sunt, quia nos ea non operamur? Absit, quia vt sint nobis meritoria, diuina nobis operatione donantur. Deus enim qui prius dedit naturam, quae beatificari potest, et in fine daturus est praemium, quo natura erit beatificanda. In medio etiam donare dignatur meritum, quo ad beatitudinem disponitur, vt in omnibus deus honorificetur, et illud Apostoli compleatur. Quid habes, quod non accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris quasi non accepeperis? 1) Attende lector tu, qui de proprijs humanis meritis rigorose contendis, et considera quid de his tibi atten-
[*h iiij r*] dendum // proponit benignitas diuinae miserationis in exordio humanae reparationis. Sic dicit tibi sermo Euangelicus. Missus est angelus Gabriel a deo in ciuitatem Galileae, cui nomen nazareth ad virginem desponsatam viro, cui nomen erat Ioseph de domo dauid, et nomen virginis Maria. Et ingressus Angelus ad eam dixit. Aue gratia plena dominus tecum, benedicta tu in mulieribus. Reuoluite seriem totius veteris testamenti, et exhibe si potes nomen gratiae. Sed in exordio humanae reparationis gratia ab angelo est euangelizata, vt ostenderetur omnibus ab hac radice ortum habituris, quod non nisi ab humore gratiae essent germinandi. Vnde virgini gloriosae propria merita vt mater dei fieri mereretur? Quod si quis contendere velit magna in ea merita praecessisse, Quod si ita est, quare plena gratia, et non plena meritis ab angelo salutatur? Res enim duae diuersae sunt, merita propria, et diuina gratia, proprijs meritis deberetur praemium ex censura iustitiae. Diuinae vero gratiae nihil debetur, quamuis aliquid detur ex abundantia diuinae benignitatis et misericordiae. Salutatur ergo Maria gratia plena. vt quicquid in ea, et per eam diuina dispositione fieri conspicitur, totum ex dono dei nullis praecedentibus meritis fieri designetur. Ecce habes qualiter in exordio humanae reparationis praesumptio humanae facultatis deijcitur, in eo quod Maria plena gratia nun-

1) Lees: acceperis.

ciatur. Dicitur enim plena gratia, non solum ob reuerentiam virginis, verumetiam per significationem veritatis. Predicatur in ea plenitudo gratiae, vt nihil proprij meriti, sed totum quod in ea est gratia esse designetur. Sicut in persona eius confidenter sancta canit ecclesiae. Filiae hierusalem vt quid me ammiramini, diuinum est mysterium, hoc quod cernitis. Et iterum prout Augustinus ostendit in enchirid. Quid inquit humana natura in homine christo meruit vt in vnitate personae unici filij dei singulariter esset assumpta Quae bona voluntas? Cuius boni propositi studium? Quae bona praecesserunt quibus mereretur iste homo vt vna fieret persona cum deo? Nempe ex quo homo esse cepit non aliud cepit esse quam dei filius, idemque hominis filius. Vnde naturae humanae tanta gloria nullis precendentibus meritis, sine dubio gratuita? Nisi quia // magna hic, et sola dei gratia fideliter et sobrie considerantibus ostenditur euidenter, vt intelligant homines per eandem gratiam eius se iustificari a peccatis, per quam factum est vt homo Christus nullum habere posset peccatum, haec ille. Ecce habes in mediatore nostro Iesu Christo, quem operatione spiritus sancti virgo concepit, et peperit, gratiam commendatam. Qui cum esset vnicus dei filius, non gratia sed natura et ob hoc plenus veritatis, factus est hominis filius, vt esset etiam gratiae plenus. Sicut de eo scriptum est Ioann . i. Verbum caro factum est et habitauit in nobis. Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti a patre. Plenum gratiae, quantum ad naturam humanam assumptam, et veritatis quantum ad personam verbi assumentem Quia ergo in Christo Iesu, in quo secundum apostolum proposuit deus pater instaurare omnia, quae in coelis sunt, et in terra, tamquam in fonte, vnde totius humani generis deriuatur saluatio, nihil aliud inuenitur quam gratia vnde alicui aliquid aliud de proprio potest prouenire, per quod potest saluari, miranda nimium, imo potius miseranda humanae praesumptio facultatis, quae cum per humilitatem gratis saluari possit, propria impediente superbia gratis saluari non velit Omnes inquit Isaias propheta sitientes venite ad aquas. Et qui non habetis argentum et aurum properate, emite, et comedite. Emite absque vlla comutatione vinum et lac. [*h iiij v*]

Quod charitas sit spiritus sanctus qui diffunditur in cordibus fidelium.

Capit . xxiiij.

QVod charitas, quae sola diuidit inter filios regni et perditionis, non sit aliquid creatum, ex testimonijs veritatis inaeternum fundatis, pro parte ostendimus, super est vt quod sit spiritus sanctus tertia in trinitate persona eisdem veritatis testimonijs osten-

damus. Vbi primo est aduertendum, quod sicut spiritus sanctus est amor patris et filij, quo seinvicem amant, et nos, sic etiam est charitas, qua nos diligimus deum et proximum nostrum. Quae charitas, cum ita est in nobis vt diligamus deum et proximum nostrum, tunc spiritus sanctus dicitur mitti vel dari nobis. Et qui diligit ipsam dilectionem, qua diligit proximum, in eo ipso deum
ii r diligit, quia ipsa dilectio // deus est, id est spiritus sanctus. De hoc Augustinus in .viij. libr. de Trinitate ait. Qui proximum diligit, consequens est vt ipsam praecipue dilectionem diligat. Deus autem dilectio est, vt ait Ioannes apostolus. Vt quid ergo imus et currimus in sublimia coelorum et in ima terrarum quaerentes eum qui est apud nos, si nos esse velimus apud eum. Nemo dicat. Non noui quid diligam, diligat fratrem, et diligat eandem dilectionem. Magis enim nouit dilectionem qua diligit, quam fratrem quem diligit. Ecce iam potest deum notiorem habere quam fratrem, plane notiorem, quia praesentiorem, quia interiorem, quia certiorem. Amplectere dilectionem deum, et dilectione amplectere dominum Ipsa est dilectio quae omnes bonos angelos, et omnes dei seruos consociat vinculo sanctitatis. Quanto ergo saniores sumus a tumore superbiae, tanto sumus dilectione pleniores, et quo nisi deo plenus est qui plenus est dilectione? haec ille. Hijs verbis satis euidenter ostendit Augustinus ex verbis Ioannis apostoli quod dilectio qua diligimus deum, et proximum, deus est. Ad idem valet, quod beatus Augustinus in eodem libr. ait tractans illud verbum apostoli Ioann. Qui diligit fratrem suum in lumine manet, et scandalum in eo non est. Manifestum est inquit quod iustitiae perfectionem in fratris dilectione posuerit. Nam in quo scandalum non est, vtique pefectus[1]) est. Et tamen videtur dilectionem dei tacuisse, quod numquam faceret, nisi quia in ipsa fraterna dilectione vult intelligi deum. Apertissime enim in eadem epistola paulo post dicit ita. Dilectissimi diligamus inuicem, quia dilectio ex deo est, et omnis qui diligit, ex deo natus est, et cognouit deum. Qui non diligit, non cognouit deum, quia deus dilectio est. Ista contextio satis aperte declarat eandem ipsam fraternam dilectionem. Nam fraternam dilectionem, qua diligimus inuicem, non solum ex deo, sed etiam deum esse tanta constat auctoritate predicari. Cum autem ex dilectione diligimus fratrem, ex deo diligimus fratrem. Nec fieri potest vt eandem dilectionem non praecipue diligamus, qua fratrem diligimus, quoniam deus dilectio est. Haec ille. Ex hijs verbis tam Ioannis apostoli dicentis, quam Augustini ea exponentis, apertissime constat fraternam dilectionem esse deum. Est autem in

---

1) Lees: perfectus.

eadem epistola // apostoli Ioannis quod mouere potest legentem. *i i v* Dicit enim Charissimi, diligamus nos inuicem, quia charitas ex deo est etc. vt supra allegatum est. Vbi mouere potest legentem illa diuersitas Charitas ex deo est, et deus charitas est. Super hoc dicit Augustinus in .xv. libr. de trinitate. Manifestat apostolus eam se dixisse dilectionem deum, quam dixit ex deo. Deus ergo ex deo, est dilectio. Si in donis dei nihil est maius charitate, et nullum est maius donum dei quam spiritus sanctus, quid consequentius est, quam vt ipse sit charitas, qui dicitur deus, et ex deo, haec ille. Ex hijs ergo apparet, quod charitas non sit pater nec filius, sed spiritus sanctus, qui sic est deus, vt sit etiam donum dei. Sic inquam est deus, vt sit etiam ex deo. Deus ergo ex deo est dilectio. Ad idem ostendendum plura possunt adduci testimonia scripturarum Vt illud actuum .i. de exordio nascentis ecclesiae, quae in fide charitate formata fundabatur, scriptum est. Repleti sunt omnes spiritu sancto, et ceperunt loqui varijs linguis, prout spiritus sanctus dabat eloqui illis. Et iterum actuum .xv. Petrus ad coapostolos suos dixit. Viri fratres, vos scitis, quoniam ab antiquis diebus in nobis elegit deus, per os meum audire gentes verbum euangelij, et credere, et qui nouit corda deus, testimonium perhibuit, dans illis spiritum sanctum, sicut et nobis. Et ne quis per spiritum sanctum in hoc loco intelligi velit non deum spiritum sanctum, sed donum eius, aperte hoc ostendit veritas ipsa in euangelio Ioannis vbi pluries mentionem faciens de hoc dono dando et mittendo deum eum ostendit dicens. Cum venerit inquit paraclitus, quem ego mittam vobis a patre, spiritum veritatis qui a patre procedit, ille testimonium perhibebit de me. Et iterum. Cum venerit ille spiritus veritatis docebit vos omnem veritatem. Non enim loquetur a semetipso, sed quaecunque audiet loquetur, et quae ventura sunt annunciabit vobis. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annunciabit vobis. Satis aperte [1]) in hijs verbis spiritum sanctum, quo fideles replebantur in exordio nascentis ecclesiae, et per quem quotidie charitas diffunditur in cordibus nostris, dum ad vitam gratiae reformamur, non esse solummodo donum dei, verum etiam ipsum esse deum, qui a patre filioque // procedit. Vt dum spiritu sancto *i ij r* repleti sumus, deo nos repletos esse veraciter credamus. Quod in hoc manifeste innuitur, quod spiritus sanctus qui fidelibus promittitur, et a patre procedere [2]), et a filio mitti, et de eo quod filij est accipere, in verbis praemissis expresse designatur. Sufficienter

1) Men moet hier „ostenditur" of iets dergelijks bijdenken.

2) De werkwoorden „procedere", „mitti" en „accipere" hangen alle drie af van „promittitur".

vt credo est ostensum, quod charitas quae per spiritum sanctum cordibus fidelium infunditur, non est quid creatum, nec etiam solummodo est donum dei, sed est deus spiritus sanctus amor patris et filij, ab vtroque procedens, quo pater et filius se et nos diligunt, et nos se et proximum diligere faciunt. Et quod ipse spiritus sanctus in se immobilis permanens mouet mentes fidelium ad credendum, sperandum, et diligendum, atque ad alios actus virtutum, quasi esset virtus mentis, aut animi affectio. Atque in se neque proficiens, neque deficiens, mentibus fidelium, maiorem vel minorem infundit charitatem, secundum quod vnicuique secundum dispositionem suae benignissimae voluntatis viderit expedire, Aliquando se subtrahit, aliquando vero largioris benedictionis gratiam infundit. Donec vnicuique pro modo suae perfectionis propria mensura compleatur. Denique vt ait Augustinus super Joann. Christo qui est dei filius, non ad mensuram datus est spiritus sanctus. Caeteris autem omnibus ad mensuram datus est, et datur alij minus, alij amplius, sed et vnicuique nunc minus, nunc amplius, per quem charitas diffunditur in cordibus fidelium. Quae cum sit deus, nec proficit nec deficit in se. Homo vero cui donata est in ea proficit, et deficit aliquando et tunc ipsa dicitur proficere vel deficere, vt ostendit Augustinus in omelia super epistolam Ioann. Probet se quisque quantum in illo profecerit charitas, vel potius, quantum ipse profecerit in charitate. Nam si charitas deus est, nec proficit nec deficit. Sic ergo dicitur proficere in te charitas, quia tu in ea proficis, haec ille

Obiectio quorundam contra praemissa.

Capitulum .xxv.

COntra praemissa quidam dupliciter obijciunt ex verbis Augustini in libro de littera et spiritu dicentis. Vnde est dilectio nisi vnde et ipsa fides id est a spiritu sancto. Non enim esset in nobis, nisi
i ij v diffunderetur in cordibus nostris per spiritum sanctum. // Charitas autem dei dicta est diffundi in cordibus nostris, non qua ipse nos diligit, sed qua nos facit dilectores suos. Sicut iustitia dei dicitur qua nos iusti eius munere efficimur, et domini salus, qua nos saluat, et fides Christi, qua nos fideles facit. Haec verba beati Augustini videntur discordare ab hijs, quae ante sunt memorata, in quibus ex verbis sancti Joannis apostoli manifeste est ostensum, quod charitas qua nos deum et proximum diligimus sit illa, qua deus se et nos diligit. Sed si veritas diligenter attenditur, diuersum non erit, quod diuersum esse videtur. Nam in hijs verbis Augustini non alia charitas qua nos deus diligit, neque alia qua nos se diligere facit ostenditur, sed diuersa causa aut ratio vtriusque dilectionis

designatur. Alia enim ratione dicitur charitas dei, qua nos se diligere facit, et alia qua nos ipse diligit. Et haec diuersitas rationis sumitur ex diuerso modo loquendi in scripturis sanctis. Cum enim dicitur in .i. Joann . iiij. Deus charitas est, et qui manet in charitate in deo manet, et deus in eo, manifestum est secundum illum modum loquutionis charitatem dei ibi designari, qua nos diligit. Et ad Romanos .v. cum dicitur. Charitas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis, manifestum est charitatem dei ibi dici, qua nos deus se diligere facit Per hoc tamen intelligere non debemus diuersam nobis in scripturis sanctis charitatem designari, vt supra ostensum est. Sed sunt alia quaedam, quae ex verbis Augustini praedictis obijciunt. Primum quod dicit, quod charitas est a spiritu sancto, sicut fides est ab ipso. Ex quo concludunt, fides sic est a spiritu sancto, vt tamen non sit spiritus sanctus. Ergo eodem modo charitas sic debet esse a spiritu sancto, vt tamen non sit spiritus sanctus. Ad quod respondetur. Quod charitas ideo est a spiritu sancto, et cum hoc est ipsa spiritus sanctus, quia non solum est donum vel datum dei, sed est etiam deus, fides autem est a spiritu sancto et non est spiritus sanctus, quia ipsa solum donum vel datum est, et non deus dans. Dicit enim scriptura. Deus charitas est sed non dicit deus fides est. Secundum quod obijciunt est. Si charitas spiritus sanctus est, et charitas est a spiritu sancto, ergo spiritus sanctus a seipso est, quod est absurdum. Ad quod // [*i iij r*] respondetur. Charitas spiritus sanctus est, et charitas a spiritu sancto est, vt testatur Joannes in epistola sua, quia deus ex deo est dilectio, et tamen spiritus sanctus non est a seipso. Nam iuxta proprietatem loquutionis, spiritus sanctus est charitas, qua nos diligit, et sic est amor patris et filij procedens ab vtroque, sed non a seipso. Est etiam charitas a spiritu sancto qua nos deus se diligere facit, et haec non est alia quam spiritus sanctus, et hanc dat spiritus sanctus cum patre et filio in cordibus fidelium. Et hoc modo charitas est spiritus sanctus, et a spiritu sancto, non quo spiritus sanctus dat se sibi, sed quo dat se nobis, diffundens se in cordibus nostris, faciensque nos suos dilectores. Non est ergo a seipso, sed tamen datur nobis a seipso. Et sic alia est ratio quare charitas est spiritus sanctus, et quare est a spiritu sancto, sed non est diuersa charitas.

Conclusio omnium praedictorum, quod charitas quae cordibus fidelium infunditur sit spiritus sanctus, et non sit quid creatum.

Capit . xxvi.

CHaritatem quae fidelium mentibus infunditur, non esse quid creatum, sed ipsum spiritum sanctum, amorem patris et filij, ter-

tiamque in trinitate personam, non humana ratio, sed catholica et canonica veritas, per praemissa in testimonium adducta, apertissime ostendit. Nec hoc solum facit, verum etiam sua triumphatrice palma, qua omnia vincit, omnes philosophicas argumentationes contrarium aliquid dogmatizare molientes damnat, et refellit, atque ab auribus et vsibus omnium Christifidelium anathematizatas ostendit. Sed dicis: Infideles et haeretici harum litterarum studijs dediti, catholicae fidei simplicitatem suis astutijs faciliter inficerent, si in ecclesia Christi non essent, qui huiusmodi scientijs eruditi catholicam veritatem defensarent, ob hoc ergo necessarium est huiusmodi litterarum studium in ecclesia Christi exerceri, vt tempore necessitatis in promptu habeantur, qui oportunis remedijs eidem poterunt subuenire. Tu qui hoc opponis, responde si potes, An catholica veritas vllam tantam impugnationem passa est, quantam ab hijs qui studijs philosophiae dediti, naturalis rationis inuestigatione [*i iij* r] supernaturalem veritatem comprehen // dere et concludere praesumebant. Nonne poene omnes haereses ab huiusmodi praesumptoribus constat esse exortas? Inde Arrius, et Nestorius, Manicheus, et Pelagius, et caeteri poene omnes educati contentiosa praesumptione ecclesiam Christi rumpere et laniare a sua vnitate laborabant. Quid tale vnquam a simplicibus catholicae fidei cultoribus legimus perpetratum, qui iuxta praeceptum apostoli ad Corinthios, omnem intellectum suum in obsequium Christi captiuantes plusquam oportet sapere noluerunt. Nam et si quosdam ex antiquis fratribus in heremo ex simplicitate errasse legimus, ille tamen error non prouenit eis ex ignorantia scientiae philosophicalis, nec per eius cognitionem fuisset eis remediandus, sed prouenit eis ex ignorantia canonice veritatis, cuius cognitione illustrati, statim erant emendati. Verumtamen hic error non fuit vniuersalis, sed particularis, nec erat error pertinacis et pernitiosae voluntatis, sed error intellectus et rationis. Vnde et si potuisset fuisse haeresis initium, tamen non potuit esse haeresis complementum. Ex errore enim intellectus haeresis oritur, sed pertinacia peruersae voluntatis completur. Quid ad haec dicturi sumus vel quid dicere possumus? Quam depopulationem, quod scandalum, quodque detrimentum vnquam intulit ecclesiae Christi catholica simplicitas? Et si ex monastica vita quidam reperti sunt qui sinceritati catholicae fidei damnum intulerunt, vt Pelagius monachus, Almantius, et quidam tales, hoc venenum non hauserunt ex sinceritate monasticae institutionis, sed ex studio philosophiae quod habuerunt in saeculari vita, et ad monasteria secum portauerunt. Monastica enim institutio, quae totaliter in charitate radicatur, non docuit pelagium per actus propriae voluntatis absque charitate posse aeterna gaudia promereri.

In quo tamen sua haeresis maxime consistebat. Sed philosophica vanitas hoc illi infudit, quae hominem per actus propriae voluntatis posse felicitari insanissime dogmatizat. Sic et paulo ante est ostensum, qualiter pene tota vniversitas Parisiensis ad haereticam dilapsa fuerat prauitatem, per insanissimam doctrinam scientiae philosophicalis. Ita vt in ducentis et decem et nouem articulis vno tempore et vna vice condem-//nari meruerunt. Quid nostris temporibus in [*i iiij* r] vniuersitate Louaniensi accidit, vbi praeter vnum doctorem, nomine magistrum Henricum Zomeren, ad defendendam illam propositionem philosophi: De futuris contingentibus non est determinata veritas, poene tota vniuersitas in tanta perstitit pertinacia voluntatis, quod nulla canonicae veritatis auctoritate a sua pertinacia potuit emolliri, asserens multa esse vera secundum veritatem philosophicam, quae non sunt vera secundum canonicam veritatem, quem haustum hauserant ex fonte Thomistarum, absque dubio haereticum et ab ecclesia condemnatum. Diuidunt enim inter veritatem creatam et increatam, non attendentes quod in propheta scriptum est Omnis homo mendax, si homo mendax est, ergo omnis creatura mendax, quia homo est omnis creatura. Marci vltimo. Praedicate euangelium omni creaturae, id est homini. Si omnis creatura mendax, ergo omnis creata sapientia mendax, et sic nulla est veritas creata. Vnde prefatus magister, ob huiusmodi erroris eradicationem compulsus Romanam curiam adire, et Romano Pontifici huius erroris sententiam patefecit. Romanus vero Pontifex citato ad suam praesentiam huius erroris principe, et diligenti discussione veritate examinata, errorem ipsum damnauit, Principemque ipsius poenitentem absoluit, ac pro poenitentia salutari iniunxit, vt ad vniuersitatem Louaniensem rediret, ac propositionem ipsam cum vniuerso errore inde exortam proprio ore damnaret, et damnatam imperpetuo praedicaret. Satis vt reor est ostensum, quod ex studio litterarum philosophicarum magis errores oriuntur quam exterminantur. Quid ergo fieret contra errores continuo insurgentes. Quibus armis, quibusque iaculis vtetur contra sagittantes in occulto, vt interficiant innocentem? Videamus quid in hoc casu canonica veritas dicit esse faciendum. Apostolus enim instituens Titum de constitutione episcopatus et presbyterij ait ad Titum primo. Oportet inquit episcopum sine crimine esse, sicut dei dispensatorem etc. Et inter caeteras virtutes, quas dicit illi esse necessarias, subiungit de scientia illi necessaria contra impugnatores catholicae veritatis ostendens non omnem scien-// [*i iiij* v] tiam ad hoc sufficere, sed solummodo scientiam pietatis, quae est scientia canonicae veritatis ad hoc valere. Cum enim dixisset Episcopum debere esse sobrium, iustum, sanctum, et continentem statim subiunxit. Amplectentem eum qui secundum deum est

fidelem sermonem, vt potens sit exhortari in doctrina sana, et eos qui contradicunt arguere. Quis est iste fidelis sermo, et quae est haec doctrina sana, qua Apostolus docet Episcopos et Presbyteros praedicatores vtique veritatis ornatos esse debere, ad defensionem et conseruationem catholicae veritatis? Fidelis sermo est verbum dei, omnis inquam scriptura diuinitus reuelata. Quae ideo fidelis sermo aut verbum fidei dicitur, quia nulla naturalis rationis inuestigatione attingitur, sed illustratione supernaturali in lumine fidei videtur. Sana doctrina est eruditio vel praedicatio praedicti fidelis sermonis, qui est sermo Canonicae veritatis. Qvae doctrina ideo sana dicitur, quia ei nullum falsum inesse potest. Hunc fidelem sermonem docet apostolus efficacem esse, ad exhortandum in doctrina sana, et ad arguendum contradicentes. Quia quod infidele est, fidem instruere non potest, et quod infirmum est sanitatem non potest operari. Si vero contentiose resistere fideli sermoni per varias quaestiones et disputationes voluerint, quid dicit apostolus ad Timothaeum. Stultas et sine disciplina quaestiones deuita. Et ad Thitum .iij. Stultas autem quaestiones, et genealogias, et contentiones, et pugnas legis deuita. Sunt enim inutiles, et vanae. Haereticum hominem post vnam et secundam correptionem deuita, sciens quia subuersus est, qui eiusmodi est, et delinquit, cum sit proprio iudicio condemnatus. Nonne doctor gentium et lumen omnium ecclesiarum nouit, qualiter impugnatoribus veritatis esset resistendum? vtique Et ipse docet resistere eis, non per logicas disputationes, sed per fidelem sermonem, hoc est, per scripturam sanctam diuinitus reuelatam. Docet etiam stultas quaestiones, hoc est philosophicas vanitates esse deuitandas. Docet insuper, cum haereticis et peruersis non esse contentiose disputandum, sed pie admonitos modo fraternae correctionis, post primam et secundam
ki r correptionem esse deuitandos. Haec est forma a ve-//ritate tradita et approbata pro defensione, et conseruatione catholicae veritatis. Concludendo ergo omnia quae predicta sunt ad ostendendum cuius auctoritatis scriptura sit dicendum est. Quod ab exordio ex verbis beati Augustini, in epistola ad Hieronymum allegatum est. Vbi dicit. Ego solum eis libris, qui iam Canonici appellantur, didici hunc timorem amoremque referre, vt nullum eorum scribendo errasse credere audeam, vt si aliquid in eis offendero, quod videatur contrarium veritati, nihil aliud existimo, quam vel mendosum esse codicem, vel non esse assequutum interpretem quod dictum est, vel me minime intellexisse non ambigam. Alios autem ita lego, vt quantalibet sanctitate, quanta ve doctrina polleant, non ideo verum putem, quia ita ipsi senserunt. Sed quia mihi per alios auctores, vel canonicas, vel probabiles rationes, quod a vero non

abhorreat, persuadere potuerunt, haec ille. Et habetur .ix . di . cap: Ego [1]), vbi et de hoc plura eiusdem sententiae ponuntur. Haec beati Augustini verba confirmat veritas canonica per apostolum ad Galatas .i. dicentem. Sed licet nos aut angelus de coelo euangelizet vobis praeter quam quod euangelizauimus vobis, anathema sit. Sicut praediximus vobis, et nunc iterum dico, Si quis euangelizauerit vobis praeter id quod accepistis, anathema sit. Hoc idem facit per Ioannem apostolum in .ij. epistola sua Omnis qui recedit et non permanet in doctrina Christi, deum non habet. Qui permanet in doctrina Christi, hic patrem et filium habet. Si quis venit ad vos et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum, in domum, nec aue ei dixeritis. Qui enim dixerit illi aue communicat operibus eius malignis. Haec est sententia veritatis de scripturarum auctoritate, cui haec non placet, aliam ab homine non quaerat, quia omnis homo mendax, deus autem verax, qui est super omnia benedictus in saecula Amen.

Finis Primi Libri. //

---

1) In het *Decretum* van Gratianus, c.5.D. IX.

Ostquam in prima distinctione huius opusculi de scripturarum auctoritate pauca dicta sunt Restat vt ad materiam dicendorum accedamus, propter quae ea quae praemissa sunt placuit anteferre. Quia enim nihil dicere intendimus, nisi quod ex testimonijs veritatis inaeternum fundatis haurire poterimus, prout dominus donauerit, congruum fuit quaedam praemittere, ex quibus posset prudens lector aduertere, ex quo fonte illa veritatis testimonia sunt haurienda, quae inaeternum fundata nulla vnquam, nec etiam ipsius dei potentia possint refragari. Et quia de merito humanorum operum, quod in augmentatione verae libertatis consistit, et ob hoc de libertate Christianae religionis in hoc tractatu pauca dicere intendimus, necesse est vt [1]) humana voluntate, et eius actibus, in qua naturalis libertas radicatur, aliqua dicere incipiamus. Vt cognito illo quod per creationem homo naturaliter accepit, facilius ea ad quae supernaturaliter per gratiam eleuari poterit cognoscamus. Et vt hoc clarius innotescat quaedam generaliter de natura et gratia praemittere oportet. // *k i v*

---

1) Hier is het woordje „de" uitgevallen.

Quae sit differentia inter naturam et gratiam et gloriam, cum tamen sint omnia dona dei. *k ij r*

Capitulum primum.

QVia enim tam natura rerum, quam gratia et gloria sunt generaliter dona dei, et inter eius benefitia computanda, non operibus merita, sed gratuite donata. Quaeri non immerito potest, cum vnum sint in re, quare diuerso designentur nomine, vt vnum donum dicatur natura, aliud gratia, alterum vero gloria. Ad quod breuiter responderi poterit. Quod haec diuersitas non sumitur ex diuersitate doni dati, cum sit vtrobique vnum, quantum ad realitatem, quamuis distet quantum ad doni quantitatem, sed sumitur ex intentione dei diuersimode dantis, et ex diuersa dispositione hominis cui datur. Omne enim quod alicui a deo donatur, vt sit, natura est, quod vero donatum est homini in prima creatione, vt bonus esset bonitate naturali, donum naturae fuit. Illud vero quod datur homini in via, vt bonus sit, bonitate supernaturali, gratia est. Hoc autem quod datur electis in patria, vt sint consummati in bonitate supernaturali, gloria est. Et sic in hominis consummatione triplici vtitur dispositione suae moderationis vniuersorum conditor et gubernator. Primo dat naturam quae beatificari potest. Secundo dat gratiam ad beatitudinem disponentem. Tertio addit gloriam naturam beatificantem, vnde in hijs tribus statibus intelligitur homo diuersimode dispositus. Nam in primo statu habet voluntatem naturalem, bonum supernaturale nec volentem, nec facere potentem, quamuis possit aliquod habere desiderium, quo desideret talem habere voluntatem, qua hoc bonum velle et facere posset Iuxta illud quod per prophetam in persona talis hominis dicitur. Concupiuit anima mea desiderare iustificationes tuas in omni tempore. In secundo statu habet homo voluntatem gratuitam per spiritum sanctum infusam, bonum supernaturale et volentem, et facere potentem. De qua per apostolum ad Philip . ij. dicitur. Deus est qui operatur in nobis velle et perficere pro bona voluntate. Et iterum in euangelio Ioannis. // Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios dei fieri, hijs qui credunt in nomine eius. Qui non ex san- *k ij v*

guinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex deo nati sunt. In tertio statu habebit homo voluntatem omnino perfectam et in bono consummatam, bonum supernaturale non solum volentem, et facere potentem, verum etiam ab eius amore et operatione declinare non potentem. Nec hoc erit in suae libertatis praeiudicium. Multo enim liberior erit voluntas, cum iam peccato seruire non poterit, quam illa quae modo nolens et inuita peccato seruit, et cum apostolo dicere cogitur Non enim quod volo bonum hoc facio, sed quod odio malum hoc ago. De hac consummata in bono voluntate apostolus ait ad Roma. viij. Expectatio inquit creaturae reuelationem filiorum dei expectat. Vanitati enim creatura subiecta est, non volens, sed propter eum qui subiecit eam in spe. Quia et ipsa creatura liberabitur a seruitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum dei. Libertas gloriae filiorum dei, quam homo expectat in aeterna vita, erit illa libertas voluntatis, qua homo liberatus ab omni seruitute corruptionis, amplius peccato seruire non poterit, et inseparabili amore aeterno bono adhaerebit. Vnde sicut voluntas hominis in hac vita non vult habere miseriam, sic in aeterna vita nullam omnino velle iniquitatem est habitura.

De natura et corruptione eius.

Capit. ij.

NAtura igitur est omne id quod rebus donatum est a deo vt sint. Ab illa enim summe et aequaliter atque incommutabiliter bona trinitate, creata sunt omnia, donatumque est eis, non esse summe aut aequaliter aut incommutabiliter bona, sed tamen bona singula, et vniuersa bona valde. Sicut in primo Genes. scriptum est. Vidit deus cuncta quae fecerat et erant valde bona. Sicut enim Augustinus tradit in enchirid. Ex omnibus consistit vniuersitatis quaedam ammirabilis pulchritudo. In quo etiam illud quod malum dicitur bene ordinatum et loco suo positum commendat bona, vt magis placeant et laudabiliora sint dum comparantur malis. Neque enim deus omnipotens cui summa est potestas, cum summe [*k iij r*] bonus sit, vllo mo-//do sineret mali esse aliquid in operibus suis, nisi vsque a deo [1]) omnipotens esset et bonus, vt benefaceret de malo, haec ille. Omne igitur quod ab illa summa et incommutabili natura diuina per creationem in esse productum est, inquantum est, natura est, et inquantum natura est bonum est, quia omnis natura bona. Sed ex hoc quaestio oritur. Si omnis natura bona,

1) Lees: adeo.

ergo natura mala etiam bona est. Est enim natura mala, sicut voce veritatis in euangelio dicitur. Malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala. Notum est hominem esse naturam, imo malum hominem, qüia est. Et per prophetam ex nomine domini dicitur. Ego dominus creans malum. Et vtique quod creatur ad esse producitur et omne quod est, bonum est. Ad quod respondetur. Duplex est malum. Vnum quo bonum naturae corrumpitur. Alterum quo peccatum corruptionis punitur. Malum quo bonum naturae corrumpitur peccatum est, et ideo nihil est, nec a deo creatur, sed est quaedam diminutio et priuatio boni naturalis. Sicut Augustinus ostendit in enchirid. Sicut inquit corporibus animalium nihil est aliud morbis et vulneribus affici, quam sanitate priuari, neque id agitur cum adhibetur curatio, vt mala illa quae inerant, id est morbi et vulnera hinc recedant et alibi sint, sed vtique vt non sint. Non enim vlla substantia sed carnalis [1]) vitium est. Ita etiam animorum quaecunque sunt vitia naturalium sunt priuationes bonorum. Quae cum sanantur, non aliquo transferuntur, sed ea quae ibi erant nusquam erunt, quando in illa sanitate non erunt, haec ille. Malum quo vitium corruptionis punitur, est poena peccati, quae est iustitia dei iuste peccatori inflicta. Hoc malum est illud, quod iuxta prophetam a deo creatur, quod non solum malum est, sed est etiam bonum. Malum naturae corporis quam corrumpit, bonum naturae mentis quam sanat. Ac per hoc simul et bonum et malum sicut homo malus simul et semel bonus et malus, quamuis alia ratione bonus et alia malus. Bonus quia homo. Malus quia iniquus. Quid est ergo aliud malus homo, nisi malum bonum? Et quis defendet illam logicorum regulam qua dicunt. Nulli rei duo simili inesse contraria? Quae possunt dici magis contraria quam verum et falsum, aut bonum et malum? Et haec iuxta cano-//nicam veritatem [*k iij v*] simul sunt in eodem subiecto scilicet in homine. Cum igitur contraria ea esse nullus ambigat, non solum simul in eodem sunt, verumetiam mala sine bonis omnino, et nisi in bonis esse non possunt, quamuis bona sine malis esse possunt, vt patet in angelis et hominibus beatis in quibus bona sine malis sunt. Mala vero sine bonis esse non possunt. Quia si bona non essent quae possint corrumpi, mala non essent quae corrumperent, cum malum non sit aliud nisi boni corruptio. Bonum igitur illud quod in nullo corrumpi potest, magnum profecto bonum est et perfectum. Illud vero quod sic corrumpi potest, vt ex omni parte bonitate sua priuetur, vbi desinit esse bonum quod corrumpere poterit corruptio amplius non erit.

---

1) Lees: carnis.

Obiectio quae posset obijci contra praemissa.

Capit . iij.

COntra praemissa posset adhuc obijci quaestio quam mouet Augustinus in enchirid. et soluit. Cum inquit mala ex bonis orta esse dicimus, non putetur hoc dominicae sententiae refragari qua dicit. Non potest arbor bona malos fructus facere. Arborem volens intelligi bonam hominis voluntatem, fructus vero actus virtutum de bona voluntate procedentes. Ad quod respondet ibidem sententialiter, licet non eisdem verbis. Quod quamuis de bona voluntate non possunt prodire opera mala, nec de mala voluntate opera bona, sicut nec de spinis possunt colligi vuae, nec de tribulis ficus. Videmus tamen ex bona terra et vites nasci posse et spinas. Sicut ex bona natura hominis oriri voluntas et bona potest et mala. Nec fuit prorsus vnde primitus oriretur voluntas mala, nisi ex angeli et hominis natura bona. Quod et ipse dominus apertissime ostendit. Ait enim. Aut facite arborem bonam et fructum eius bonum, aut facite arborem malam et fructum eius malum, satis admonens ex arbore quidam [1]) bona, malos, aut ex arbore mala, bonos nasci fructus non posse. Ex ipsa tamen terra cui loquebatur vtramque oriri posse arborem.

Alia obiectio.

Capitu . iiij.

QVaeritur etiam Cum voluntas sit de natura animae, et omnis natura in quantum natura bona est, et natura animae in quantum natura immutabilis est, qualiter potest voluntas naturalis fieri [*k iiij r*] mala. Ad quod respondetur. Quod voluntas dupliciter acci-//pitur vnomodo pro vi naturali id est secundum quod est potentia volendi naturaliter animae insita, et sic nunquam est mala. Quia secundum Augustinum in xv. libr. de trinitate loquentem de imagine animae. Erat inquit etiam inter vitia natura bona. Aliomodo accipitur voluntas pro actu huius vis naturalis, secundum quod actualiter tendit ad aliquid adipiscendum vel non admittendum. Et sic potest corrumpi et esse mala, quando tendit in finem malum, vel quando non est rectus ordo mediorum in finem debitum. Voluntas ergo prout est potentia naturalis, est natura bona et incorrupta sub vitiosis et corruptis actibus suis. Idem debet dici de potentia intelligendi et memorandi, hoc modo intelligi debent dicta doctorum dicentium de potentijs animae rationalis quod non sunt corruptae. Quia secundum quod potentiae naturales sunt et imago dei, sunt

1) Misschien moet „quidem" gelezen worden.

incorruptibiles. Sed secundum quod sunt actus potentiae tendentes in finem suum, possunt corrumpi. Corruptis autem actibus, manet potentia incorrupta. Et sic natura bona, manet bona sub corruptione. Et impletur quod per prophetam dicitur. Verumtamen in imagine pertransit homo.

De voluntate hominis quid sit et quotuplex.

Cap . v.

POstquam aliqua de natura, gratia, et gloria, atque de naturae corruptione generaliter dicta sunt, restat vt de eisdem per comparationem ad humanam voluntatem aliqua magis specialiter dicamus. Est igitur notandum secundum Augustinum in .libr. de duabus animabus. Quod voluntas est animi motus, nullo cogente ad aliquid non admittendum vel adipiscendum, haec descriptio principalius accipienda videtur de voluntate prout est actus potentiae quam prout est potentia. Quia vt supra dictum est, voluntas prout est potentia est incorruptibilis, et sic non potest ei conuenire motus, vt vere dici possit quod sit animi motus, quia omne quod mouetur mutatur. Voluntas igitur hoc modo accepta est triplex. Prima naturalis. Secunda gratuita. Tertia glorificata. Naturalis et gratuita mutantur per virtutis augmentum vel decrementum. Glorificata vero non mutatur propter appetitus quietationem, et consummatam perfectionem, sicut nec naturalis voluntas, prout est potentia non mutatur propter naturae incorruptibilitatem. Natura enim non recipit magis et minus. De quarum singulis in sequentibus erit aliud specialiter dicendum //

De naturali hominis voluntate. [*k iiij* v]

Capit . vi.

CReauit deus hominem de limo terrae, et inspirauit in faciem eius spiraculum vitae, et factus est homo in animam viuentem. In qua viuente anima dedit deus homini bonam voluntatem tanquam bonam arborem de bona terra orientem, hoc est de bona natura mentis, vt conseruaret bonum naturae quod per creationem accepit, huic bonae naturae voluntatis addidit deus auxilium gratiae naturalis, scilicet naturalem potentiam et libertatem, qua stare poterat et conseruare bonum naturae, quod acceperat, et non declinare ab eo si voluisset. Velle autem non declinare a bono naturae quod acceperat dimisit arbitrio voluntatis eius. Nam si velle non declinare, sicut posse accepisset, non cecidisset. vnde Augustinus in libr. de gratia et corruptione. Dederat inquit deus homini bonam voluntatem, in illa quippe fecerat eum rectum. Dederat adiutorium

sine quo non posset in ea manere si vellet, et per quod posset si vellet. Acceperat posse si vellet, sed non habuit velle quo posset. Quod si habuisset, perseuerasset. Et iterum in eodem. Si hoc adiutorium vel angelo vel homini, cum primum facti sunt defuisset, quoniam non talis natura facta erat, vt sine diuino auxilio posset manere si vellet, non vtique sua culpa cecidisset, defuisset quippe adiutorium, sine quo manere non posset, haec ille. Si quaeratur, quod fuerit illud adiutorium naturae gratuitae superadditum. Respondet magister in .ij. sententiarum Quod fuit libertas arbitrij ab omni labe et corruptela immunis, atque voluntatis rectitudo, et omnium naturalium potentiarum animae sinceritas atque viuacitas. Haec enim non erant naturae increata, sed erant ei dono superaddita, quo posset si vellet bona naturae conseruare. Et ideo quando homo peccauit, est illis bonis gratuitis spoliatus, et in natura potentiarum naturalium vulneratus, non inquantum potentiae sunt, sed inquantum sunt actus potentiarum naturalium. Denique ex inobedientiae malo, quo homo sua creata voluntate voluntarie declinauit a conformitate diuinae voluntatis, duo alia mala subintrauerunt, scilicet ignorantia rerum agendarum, et concupiscentia *l j r* rerum noxiarum, quibus quasi duo comites error et // dolor subinferuntur, ex quibus morborum fontibus omnis miseria naturae rationalis emanare sentitur.

De triplici libertate et potestate humanae voluntatis, dono gratuito humanae naturae in auxilium collata.

Cap. vij.

TRiplicem libertatem, similiter et potestatem dedit deus humanae naturae in auxilium pro conseruatione boni naturalis. Prima est libertas a coartione vel necessitate. Haec est de natura voluntatis inquantum est potentia, et ideo est aeque in omnibus tam in malis quam in bonis. Haec etiam est radix quare malum opus imputatur homini ad peccatum, eo quod habet electionem faciendi vel non faciendi, nec a quocunque cogi potest. Quod diabolus serpentina calliditate aduertens, cum ad malum tentaret hominem inducere, non impellendo, sed callide persuadendo est aggressus. Quare merito voluntas apud deum iudicatur, cum semper sit libera a necessitate, et nunquam cogi potest. Nam vbi est necessitas, ibi non est libertas, et vbi non est libertas, ibi non est voluntas, quia vt dictum est de natura voluntatis est, quod sit libera. Secunda est libertas a peccato hanc habuit homo ante peccatum, quia nihil habuit, quod ad malum impellebat. Et super hoc habuit adiutorium ad bonum, non super se adipiscendum, sed in se et iuxta se con-

seruandum Vnde tunc sine difficultate ratio iudicare, et voluntas bonum appetere poterat. Hac [1]) libertatem homo peccando amisit, quia haec libertas est libertas voluntatis, non inquantum est potentia, sed inquantum est actus potentiae, et ergo potest per malum actum amitti et redigi in seruitutem peccati, iuxta vocem domini. Qui facit peccatum seruus est peccati. Et iuxta apostolum. Cum essetis serui peccati, liberi fuistis iustitiae. Esse autem seruum peccati et liberum iustitiae, id est a iustitia, vtrumque malum est, quia habere peccatum, et non habere iustitiam, vtrobique malum est. Haec libertas non reparatur in homine, nisi per gratiam mediatoris. Sicut veritas ait in euangelio Ioan . ix. Si filius vos liberauit, veri liberi eritis, et apostolus ad Gala . iiij. Non sumus ancillae filij sed liberae, qua libertate Christus nos liberauit. Est etiam notandum quod haec libertas a peccato post lapsum primi hominis, quam facit gratia mediatoris, non est ex // omni parte talis, sicut fuit ante lapsum, lj v
quando nullum malum erat impellens ad peccatum. Sed est talis vt non regnat [2]), aut dominetur peccatum in nostro mortali corpore. Premitur enim homo etiam post reparationem in hac vita a concupiscentia, quamuis non vincitur, quia habet quandam infirmitatem in malo licet habeat gratiam adiuuantem in bono. Ita vt possit peccare propter naturalem libertatem et concupiscentiae infirmitatem, et hoc ad minus venialiter. Quia iuxta Ioannem apostolum. Si dixerimus quia peccatum non habemus ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est, posset etiam non peccare ad mortem propter libertatem a peccato, et gratiam adiuuantem. Et haec est vera et bona libertas, quae bonam et piam parit seruitutem, quae est seruitus iustitiae. De qua apostolus ad . Roman . vi. Liberati inquit a peccato serui facti estis iustitiae. De qua Augustinus in enchiridio. Ad iustitiam faciendam non erit aliquis liber, nisi a peccato liberatus, esse ceperit iustitiae seruus. Et ipsa est vera libertas propter recti facti laeticiam, simul autem et pia seruitus propter praecepti obedientiam, haec ille. Rursus etiam notandum est. Quod dictum beati August. in enchi. quo dicit libertatem voluntatis per peccatum esse perditam, de libertate a peccato et a miseria accipiendum est, sed non de libertate a necessitate. Ait enim. Libero arbitrio male vtens homo, et se perdidit, et ipsum. Cum enim libero arbitrio peccaretur, victore peccato, amissum est et liberum arbitrium. A quo enim quis deuictus est, huic seruus addictus est haec ille. Dicens igitur Augustinus victore peccato amissum est et liberum arbitrium, plane manifestat, quam velit dicere libertatem amissam. Illam scilicet quae est a peccato, et ob

1) Lees: hanc. 2) Lees: regnet.

hoc etiam quae est a miseria, quae est iusta poena consequens peccatum, sed non illam quae est a necessitate. Haec enim est de natura voluntatis quae per peccatum potuit vulnerari, sed non poenitus amitti vel deleri. Alioquin non possit fieri hominis reparatio, si totum bonum naturae esset amissum vel corruptum. Ipse denique est ille homo, qui incidit in latrones, quem gratuitis quidem bonis, quae ante memorauimus, quae per gratiam creationis naturalibus addita fuerat [1]) pro eorum conseruatione, spoliauerunt, et in naturalibus bonis, quae sunt memoria, intellectus, et voluntas vulnerauerunt, non prout sunt po-//tentiae, sed prout dicunt actus potentiarum,
l ij r
et abierunt semiuiuo relicto. Semiuiuus est ergo omnis homo, et infirmus nullam habens vitae respirationem nisi naturalis, qui nondum est reparatus per gratiam. Sed nec per gratiam nemo perfecte sanatur in hac vita, nisi quando iuxta apostolum, mortale hoc induerit immortalitatem, et corruptibile hoc incorruptionem. Quando deuicta morte infirmitas fuerit perfecte absorpta, et gratia per gloriam consummata. Tunc enim perfecta erit libertas, quae nec vinci poterit nec praemi, quia tunc habebit homo non posse peccare. Tertia est libertas a miseria. Nullum enim primus homo in anima sentiebat timorem, quia cunctis praelatus erat, aut dolorem, quia omnia ad nutum ei seruiebant, aut errorem, quia singulis rebus nomina imponens omnium rerum propter se conditarum, sed et suijpsius ad dei quantam sibi congruit cognitionem habebat, sicut de hijs omnibus et singulis principium Genes. testimonium perhibet. Faciamus inquit hominem ad imaginem et similitudinem nostram, vt praesit piscibus maris et volatilibus coeli Et iterum. Omne quod vocauit Adam nomine animae viuentis, ipsum est nomen eius. Sic nec in corpore vllam habuit poenalitatem, propter concordem virium tam corporis quam animae armoniam, et loci in quo erat temperatam amoenitatem. Sed hanc amisit per peccatum, sicut illi praedixerat conditor suus, quod quando comederet de ligno vetito morte moreretur. Sic enim scriptum est Genes. ij. Ex omni ligno paradisi comede, de ligno autem scientiae boni et mali ne comedas. In quacunque enim die comederis ex eo, morte morieris. Ex quo manifeste ostenditur, quod primus homo ante peccatum liber fuit ab omni miseria, quia immortalis fuit, non ex natura conditionis, sed ex beneficio conditoris. Quod beneficium notatur in praecepto illo affirmatiuo. Cum dixit. Ex omni ligno paradisi comede, inter quae ligna erat lignum vitae, ex cuius vsu fuisset homo immortalis, si non peccasset. Nec ille vigor inerat illi arbori, ex conditione naturae, praeter fructus aliorum lignorum paradisi, sed ex

1) Lees: fuerant.

ordinatione diuinae voluntatis, quae talem virtutem habere voluit illam arborem, inspiratione salubritatis occulta cum virtute obedientiae. Sicut Augustinus ostendit super Genes. dicens. Qnodammodo creatus est homo immortalis, quod erat ei de ligno vitae, non de conditione naturae. Mortalis erat // conditione corporis animalis, *l ij* [v]
immortalis beneficio conditoris. Non enim immortale erat quod omnino mori non posset, quod non erit, nisi cum fuerit spirituale, haec ille. Solet a quibusdam dubitari, qualiter prae caeteris animantibus corpus primi hominis potuerit esse immortale, cum eandem escam pro naturalis vitae conseruatione communem cum caeteris accepisset. Sicut .i. Genes. scriptum est. Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen super terram, et vniuersa ligna quae habent in semetipsis sementem generis sui, vt sint vobis in escam et cunctis animantibus terrae. Ad quod responderi potest, quod alia fuit esca, quae transgressori homini seruit communiter cum caeteris animantibus prouisa, et alia quae praecepti diuini obseruatori fuit assignata. Illam enim mox creatus extra paradisum accepit, vt ipsa scriptura manifestat. Hanc vero in paradiso positus solus pro se et suis posteris, prae caeteris animantibus in specialem et priuatum vsum habuit. Ex omni inquit ligno paradisi comede, sub quo mandato caetera animantia non sunt compraehensa. Primus ergo homo immortalis non fuisset ex vsu illorum lignorum, quae communiter cum caeteris animantibus in escam acceperat, sed ex vsu ligni vitae de quo illi deus in paradiso speciale mandatum dederat, vt vesceretur ex eo. Sicut Augustinus super Genes. ostendit dicens. Quaeritur quomodo immortalis factus sit homo prae alijs animantibus, et quomodo cum illis communem accepit alimoniam. Caro Adae ante peccatum ita immortalis creata est, vt per alimoniam adiuta esset mortis et doloris expers. Sic ergo immortalis et incorruptibilis condita est humana caro, vt suam immortalitatem et incorruptionem per obseruationem mandatorum dei custodiret. In quibus mandatis hoc continebatur vt de illis lignis concessis manducaret, et ab interdicto abstineret. Per horum edulium immortalitatis dona conseruaret, donec corporalibus incrementis perductus ad aetatem, quae conditori placeret, multiplicata progenie ipso iubente sumeret de ligno vitae, quo perfecte immortalis factus cibi alimenta vlterius non requireret, haec ille. Hijs verbis videtur Augustinus tardere [1]) quod caro primi hominis immortalitatem in se habuit, quae per ciborum alimoniam // conseruaretur vsque ad [*l iij* [r]]
tempus translationis suae in meliorem statum, quando sic de ligno vitae semel comederet, vt fieret omnino immortalis ita vt non possit

1) Lees: tradere.

mori. Ait enim in eodem. Alia est immortalitas carnis, quam in Adam accepimus, alia quam in resurrectione speramus per Christum. Illa factus est homo immortalis, vt posset non mori si non peccaret, moreretur autem si peccaret. Filij vero resurrectionis nec poterunt vltra peccare nec mori. Caro nostra non tunc egebit refectione ciborum, quia nulla poterit esse defectio, haec ille. Ex praemissis manifeste relucet quae fuerit libertas voluntatis humanae in statu innocentiae. Et quae corruptio seruitutis per peccatum Adae naturali libertate illata.

De triplici potestate humanae voluntatis.

Cap . viij.

SIcut humana voluntas triplicem habuit libertatem, sic etiam triplicem accepit potestatem. Prima fuit potestas incogibilis. A nullo enim potuit cogi, sed ipse vniuersis potuit imperare, non solum infra se conditis verum etiam sibiipsi, et onibus [1]) motibus propriae mentis. Quia iuxta Augustinum. Nihil est tam in voltatis [2]) potestate, quam ipsa voluntas. Et ideo tam faciliter potest imperare proprijs motibus quam alijs motibus potentiarum tám mentis quam corporis. De hac potestate scriptum est Genes . i. Vbi deus benedicens homini quem formauerat, ait. Crescite et multiplicamini, et replete terram et subijcite eam, et dominamini piscibus maris et volatilibus coeli, et vniuersis animantibus, quae mouentur super terram, hanc potestatem partim retinuit et partim per peccatum amisit. Retinuit enim propter imaginem dei, qua est insignitus, sed amisit partim propter malum corruptionis, quod naturae imaginis per peccatum intulit. Vnde nec rebus dei imperio sibi subiectis plene imperat, nec mentis motus proprios ad libitum subiectos habet. Iusto enim dei iudicio factum est vt dum deo praecipienti obedire noluit, illarum rerum dominium amitteret, quod de auctoritate accepit. Secunda est potestas standi in bono naturali quod acceperat. Hanc potestatem non habuit ex conditione naturae, sed ex auxilio gratiae, naturae superaddito. Vnde si hoc auxilio caruisset, stare in bono naturae non potuisset. Quia na-//
[*l iij* v] tura humana talis facta non fuerat, vt per se posset subsistere si vellet, sed vt dei auxilio indigeret, quo posset si vellet. De hac Augustinus in enchirid. Sic factus est homo rectus, vt et manere in ea rectitudine posset, non sine diuino adiutorio, et suo fieri peruersus arbitrio, vt si vtrumlibet horum elegisset, dei voluntas fieret, vel ab illo vel de illo. Et quia suam maluit facere volun-

---

1) Lees: omnibus. 2) Lees: voluntatis.

tatem quam dei, de illo facta est voluntas dei. Est autem notandum. Quod quamuis homo per gratiam creationis potuit perseuerare in bono naturae, non tamen potuit per eandem gratiam proficere ad bonum supernaturale, quale est bonum aeternae gloriae, sed adhoc indigebat auxilio gratiae supernaturalis, quae est gratia gratum faciens. Aliud est enim seruare quod habemus per potestatem quam accepimus, et aliud acquirere quod non habemus, ad quod potestas nobis non suppetit attingendi. Naturalis enim potestas supernaturalia attingere non potest, quomodo et minor virtus naturaliter maiorem superare non potest. Tertia est potestas non moriendi, habuit ex conditione naturae homo aptitudinem moriendi, sed non necessitatem, quia potuit non peccare, non gustando de ligno vetito, et gustando de ligno vitae. Cuius edulio, non ligni efficacia, sed inspiratione salubritatis occulta, immortalis perseuerasset. Peccando vero hanc potestatem amisit, et necessitatem moriendi incurrit. Sicut diuina voce dictum est ei. In quacunque die comederis ex eo morte morieris. Hoc diuinae voluntatis consilium ineuitabiliter sequutum est quod ab eo est decretum. Moriendi ergo necessitatem homo incurrit per peccatum, quia deus et si aliquando suam mutat sententiam, nunquam tamen mutat suae concilium voluntatis. Haec de naturali libertate et potestate humanae voluntatis dicta sufficiant. Quae ob hoc memorata sunt, vt dum cognoscitur quid homo per naturam extitit, facilius cognoscatur quid sit gratia, quae naturam ad aeterna bona capienda disponit.

De modo qualiter in primis parentibus natura voluntatis est corrupta, et qualiter per gratiam Christi regenerata solet quotidie iterum corrumpi. //

Capitulum .ix. *[l iiij r]*

LIcet in praemissis aliqualiter est ostensum quae sit natura humanae voluntatis, et quae corruptio eius, nondum tamen modus est assignatus, quo vel in primis parentibus corrupta, vel in nobis quotidie solet corrumpi. Vbi aduertendum quod sicut in primis parentibus conuenerunt serpens suadens, mulier serpentis suasioni consentiens, et vir mulieris voci magis quam diuinae obtemperans ad naturam voluntatis corrumpendam, sic et quotidie in vno homine haec tria conueniunt. Sunt autem haec tria sensualitas, ratio inferior, et ratio superior, vt sensualitas sit serpens, ratio inferior mulier, et ratio superior vir. Inter hunc virum et hanc mulierem est quoddam spirituale coniugium, naturalisque contractus, in quo superior ratio quasi vir debet praeesse et dominari. Inferior vero ratio quasi mulier debet subesse et obedire. Et sicut in cunctis animantibus, quae creauit deus super terram, non est

inuentum Adae adiutorium simile sibi, sed de latere eius sumptum est sibi simile adiutorium, quod ei formaretur in coniugium. Ita in partibus animae, quas cum pecoribus habemus communes id est in sensualitate et motibus eius, nullum superiori rationi est inuenire simile sibi adiutorium. Sed de natura eius sumpta est inferior ratio, tanquam mulier quae ei formaretur in coniugium. Hic est ille vir qui secundum apostolum ad Corinthi. dicitur imago et gloria dei, et haec est illa mulier quae secundum eundem dicitur gloria viri. Et ideo vir non debet habere velamen super caput sed mulier. Quod autem haec ita se habeant in homine ostendit Augustinus in .xij. libro de Trinitate ita dicens. Videamus inquit vbi sit quasi quoddam hominis exterioris interiorisque confinium. Quicquid enim habemus in animo commune cum pecore, recte dicitur ad exteriorem hominem pertinere. Non enim solum corpus exterior homo deputabitur, sed adiuncta quadam vita sua, qua compages corporis et omnes sensus vigent, quibus instructus est ad exteriora sentienda.

[*l iiij* v] Ascendentibus ergo nobis introrsum quibusdam gradibus // considerationis per animae partes vbi incipit aliquid occurrere, quod non sit nobis commune cum bestijs, ibi incipit ratio, vbi homo interior iam possit agnosci. Rationis autem pars superior aeternis rationibus conspiciendis vel consulendis inheret. Portio inferior ad temporalia gubernanda deflectitur. Et illa rationis intentio, qua contemplamur aeterna, sapientiae deputatur, illa vero qua bene vtimur temporalibus rebus, scientiae deputatur. Cum vero disserimus de natura mentis humanae, de vna quadam re disserimus, nec etiam eam in haec duo commemorantes nisi per offitia geminamus. Carnalis autem vel sensualis motus animae, qui in corporis sensus intenditur, nobis pecoribusque communis est, qui seclusus est a ratione sapientiae, rationi autem scientiae vicinus est, haec ille. De eodem Augustinus in eodem libro clarius exponit dicens. Illud nostrum quod in actione temporalium tractandorum ita versatur, vt non sit nobis commune cum pecore, rationale est quidam [1]), sed ex illa rationali mente, qua subheremus intelligibili et incommutabili veritati, tanquam ductum et inferioribus tractandum gubernandumque deputatum est. Sicut enim in omnibus pecoribus non est inuentum viro simile adiutorium illi, nisi de illo tractum in coniugium formaretur, ita menti nostrae, qua supernam consulimus veritatem nullum est ad vsum rerum temporalium, quantum naturae hominis sat est, simile adiutorium ex animae partibus, quas communes cum pecoribus habemus. Ideoque rationale nostrum, non

1) Lees: quidem.

ad vnitatis diuortium separatum, sed in auxilium societatis, quasi deriuatum in suo dispartitur offitio. Et sicut vna est caro in masculo et in femina, sic intellectum nostrum et rationem siue actionem et appetitum rationalem, vel si aliquid significantius dici possunt, vna mentis natura complectitur. Vt sicut de illis dictum est, erunt duo in carne vna, sic de his dici possit, duo in mente vna. Ecce habes ex verbis Augustini qualiter in anima hominis sit imago illius coniugij, quod in paradiso inter virum et mulierem celebratum est, et qualiter in singulis nostrum spiritualiter sunt tria illa, scilicet vir, et mulier, et serpens. Ita vt nemo nostrum indigeat extraneo impugnatore, cum quo bellum spirituale geratur, sed vnusquisque a se et // in se habeat, vnde impugnetur, contra *m i r* quod eum bellum oportet assumere vt paradisum suum custodiat, et bona naturae integra et illibata a corruptione praeseruet. Quod apostoli Iacobi confirmat sententia, qua dicit. Vnusquisque tentatur a propria concupiscentia abstractus et illectus.

De modo qualiter natura voluntatis per gratiam reformata iterum solet corrumpi.

Capit . x.

IAm videamus qualiter per haec tria natura voluntatis per gratiam reformata iterum corrumpatur. Pro quo notandum quod sicut in prima naturae corruptione serpens suasit, mulier consensit, et vir vxori plusquam deo obediuit, sic et in secunda naturae reformatae corruptione, motus sensualis concepta peccati illecebra, inferiori parti rationis tanquam mulieri serpens suggerit, vt illecebram in sensualitate conceptam attingat, et quae sit eius suauitas simul et vtilitas experiendo degustet. Quod cum fit, tunc serpens alloquitur foeminam. Si ergo tunc in sensuali motu tantum illecebra peccati detenta fiunt, veniale ac leuissimum peccatum reputatur. Si vero inferior pars rationis quae in rebus temporalibus gerendis ratiocinandi viuacitate versatur, persuasam attingit peccati illecebram, ita vt sola cogitationis delectatione sine voluntate perficiendi teneatur, tunc mulier sola manducauit et non vir, cuius auctoritate cohibetur voluntas, ne ad opus vsque perueniat. Quando vero mulier sine viro gustat, aliquando est mortale, aliquando veniale peccatum. Mulier enim vt dictum est, tunc sine viro gustat, quando ita delectatione cogitationis peccatum tenetur vt faciendum non decernatur, vel cum a viro quidam terminus, vel mensura peccato adhibetur, vt non liceat mulieri progredi in peccatum effrenata libertate. Verumtamen vtrobique peccatum est, quia huic illecebrae consentire, de ligno vetito est manducare Sicut enim hoc lignum fuit humanae naturae corruptiuum, non ex natura ligni, sed ex vigore

praecepti, sic illecebra peccati, quae est inordinatus amor temporalium, est reformatae naturae corruptiua. Naturae vero corruptio semper peccatum est. Si vero ratio superior illecebrae peccati ab inferiori ratione susceptae ita consentit, vt si potestas adsit, non
m i[r] solum cogitationis delectatione tenen//dam, verumetiam opere adimplendam esse decernat, sic accipiendum est quod mulier dederit viro cibum interdictum manducare, etiam si opere non perficiatur. De hijs dicit Augustinus in .ij. libr. contra manichaeos. Non (inquit) ratio nostra deduci ad consensionem peccati potest, nisi cum delectatio mota fuerit in illa parte animi, quae debet obtemperare rationi, tanquam rectori, vel viro suo. Etiam in vnoquoque nostrum nihil aliud agitur nunc, cum ad peccatum quisque dilabitur, quam tunc actum est in illis tribus, serpente, muliere, et viro. Nam primo fit suggestio, siue per cogitationem, siue per sensus corporis, vel videndo, vel tangendo, vel audiendo, vel gustando, vel olfaciendo. Quae suggestio cum facta fuerit, si cupiditas nostra non moueatur ad peccandum, excluditur serpentis astutia. Si autem mota fuerit, quasi iam mulieri persuasum est. Sed aliquando ratio viriliter etiam commotam cupiditatem refrenat atque compescit, quod cum fit non labimur in peccatum, sed cum aliqua luctatione coronamur. Si autem ratio consentiat, et quod libido commouerit faciendum esse decernat, ab omni bona vita tanquam a paradiso expellitur homo. Iam enim peccatum imputatur, etiam si non sequatur factum, quando rea tenetur in consensione conscientia, haec ille. Notandum ex hijs verbis Augustini, quod inferiorem rationem, quam ante peccati corruptionem in praecedentibus mulierem nominauerat, post illecebram peccati in se susceptam, libidinem nominat et cupiditatem, sicut homo infirmus, ante infirmitatem homo, post vero, infirmus solet nominari. Sic etiam dominus Petrum apostolum, quem ob fidei synceritatem Simonem Bariona, et Petrum nominauerat, postea propter passionis horrorem, quem male abhorruit, Sathanam vocauit dicens. Vade post me Sathanas scandalum mihi es. Sicut hoc in scripturis frequenter reperitur vt vel a bono virtutis, vel a malo peccati, natura cui hoc vel illud inest nominetur. Vt illud Abacuc prophetae. Iustus autem ex fide viuit. Et illud apostoli ad Romanos .vi. Concupiscentiam nesciebam esse peccatum, nisi lex diceret, non concupisces. Concupiscentiam volens intelligi corruptionem appetitus rationalis, a malo appetitus appetitum denominans. //

m ij[r] Qualiter ratio cum sit virtus apprehensiua dicitur consentire ad bonum vel ad malum, cum hoc pertineat ad virtutem motiuam sicut est voluntas.

Capitulum .xi.

QVod doctores sancti rationem consentire dicunt ad bonum vel ad malum, sic accipere non debemus, quod consentire in actum vt fiat, ad rationem proprie pertineat, cum sit virtus animae apprehensiua, sed ad voluntatem proprie pertinet, cum sit virtus animae motiua omnes vires, tam mentis quam corporis mouere ad actus suos. Vnde et consentire cum sit motus mentis, non competit proprie rationi, sed voluntati. Dicitur autem et ratio consentire, non prout est distincta potentia a voluntate, sed prout est vna natura mentis cum voluntate. Tres enim sunt potentiae, memoria ratio, et voluntas, secundum distincta attributa, sunt tamen vnum in vna mentis natura. Attribuitur enim memoriae rationes, rerum retinere, rationi causas rerum discutere et deliberare, voluntati vero mouere et imparare ac deliberata effectum mancipare. Quamuis tamen haec ita sint, nunquam tamen actus perficitur in quo haec tria mutuo non cooperantur. In omni enim actu siue bono, siue malo, memoria meminit actus qui fit, ratio dirigit et intelligit, voluntas vero vel elicit vel imperat vt fiat. Vnde sicut creatura est opus summae et increatae trinitatis, sic actus quicunque siue bonus siue malus est opus creatae trinitatis, quae est memoria ratio, et voluntas. Et sicut in opere increatae trinitatis relucet quoddam vestigium trinitatis, quae sunt vnitas, species, et ordo. Vnitas scilicet naturae corporum et animarum, species scilicet figurae vel qualitates corporum, ac doctrinae vel artes animarum. Ordo vero vt sunt pondera vel collocationes corporum, ac amores vel delectationes animarum. Sic in opere creatae trinitatis relucet vnitas naturae trium potentiarum, in memoria reminiscente, vnde ratio et voluntas originantur, ars rationis dirigentis, et amor voluntatis elicientis vel imperantis. Et ideo ratio non dicitur consentire, vel mouere in actum, inquantum est distinc-//ta potentia a memoria *m ij v*
et voluntate, sed inquantum operatio eius est vna, et indiuisa cum operatione memoriae et voluntatis. Quia sicut opera trinitatis increatae sunt indiuisa, sic et opera creatae trinitatis, non secundum omnimodam parilitatem sed secundum quandam paruam et imparem similitudinem sunt indiuisa. De hijs Augustinus in .vi. libr. de trinitate. Oportet vt creatorem per ea quae facta sunt intellecta conspicientes trinitatem intelligamus. Huius enim trinitatis vestigium in creaturis apparet. Haec enim quae arte diuina facta sunt, vnitatem quandam in se ostendunt, et speciem, et ordinem, et ita in creaturis praelucet vestigium trinitatis. In illa enim trinitate summa est origo omnium rerum, et perfectissima pulchritudo, et beatissima delectatio, haec ille. Qualiter autem deus pater sit summa origo omnium, ex quo omnia, et filius sit perfectissima

pulchritudo, id est forma omnium, per quem omnia, et spiritus sanctus sit beatissima delectatio omnium, in quo omnia requiescunt ostendit Augustinus in libr. de vera religione dicens. Summa origo omnium intelligitur deus pater, a quo sunt omnia, a quo filius, et spiritus sanctus. Perfectissima pulchritudo intelligitur filius, scilicet veritas patris, nulla ex parte ei dissimilis, quam cum ipso, et in ipso patre veneramur, quae forma est omnium quae ab vno facta sunt, et ad vnum referuntur. Quae tamen omnia nec fierent a patre per filium, neque suis finibus salua essent, nisi deus summe bonus esset, qui et nulli naturae, quod ab illo bona esset inuidit, et vt in bono ipso maneret, alia quantum vellet, alia quantum posset dedit. Quae bonitas intelligitur spiritus sanctus, qui est donum patris et filij, quare ipsum donum dei cum patre et filio aeque incommutabile colere et tenere nos conuenit, haec ille. Ex praemissis verbis Augustini patet, qualiter per considerationem creaturarum intelligimus vnius substantiae trinitatem. Vnum deum patrem a quo sumus tanquam a summa origine. Et filium, per quem sumus tanquam per perfectissimam pulchritudinem, et spiritum sanctum in quo sumus tanquam in beatissima delectatione, hoc est, deum patrem qui dixit Fiat, et verbum per quod factum est omne quod substantialiter et naturaliter est, et donum benignitatis eius qua
[*m iij r*] pla-//cuit quod ab eo per verbum factum est, et reconciliauit auctori vt non interiret Patet ergo qualiter ratio in actum bonum vel malum potest dici consentire, propter vnitatem naturae et essentiae eius cum memoria et voluntate, propter quod et opera eorum sunt indiuisa.

Quod memoria intelligentia et voluntas sunt imago dei in anima, sicut pictura in tabula, et quomodo anima aliquando imago dei dicitur, aliquando vero imago dei dicitur esse in ea.

Capitulum .xij.

SOlet a quibusdam dubitari, qualiter anima imago dei aliquando dicitur, cum imago dei in ea esse frequentius dicatur. Ad quod respondetur. Quod sicut tabula aliquando dicitur imago alicuius rei propter imaginem quae est in ea depicta, sit [1]) et anima aliquando, dicitur imago propter imaginem dei quae est in ea. Quae quidem imago trinitatis sunt memoria intelligentia et voluntas, siue mens, noticia, et amor. Et capitur ibi mens non pro anima, sicut communiter accipi solet, sed pro illo quod est excellentius in anima, quod est memoria, quae pro ea dicitur excellere in anima, non

1) Lees: sic.

quod vna potentia sit maior alia, sed quia ipsa est principium aliarum potentiarum in anima, sicut pater est principium in trinitate. De hac imagine dicit Augustinus in .xiiij. libro de trinitate. Licet humana mens non sit eius naturae cuius deus est, imago tamen illius, qua nihil melius est, ibi requirenda et inuenienda est, quo natura nostra nihil melius habet, id est in mente. In ipsa enim mente, etiam antequam sit particeps dei, eius imago reperitur. Et si etiam amissa dei participatione deformis sit, imago dei permanet. Eo enim ipso, imago dei est mens, quo capax eius est, eiusque particeps esse potest. Et rursum. Iam (inquit) in ea trinitatem, quae deus est inquiramus. Ecce enim mens meminit sui, intelligit se, diligit se. Haec si cernimus, cernimus trinitatem, nondum quidem deum, sed imaginem dei. Hic enim apparet quaedam trinitas memoriae intelligentiae, et amoris. Haec ergo tria potissimum tractemus memoriam, intelligentiam, voluntatem.

Qua ratione memoria intelligentia et voluntas sunt vnum et tria.

Capitulum .xiij. //

MEmoria intelligentia et voluntas sunt vna vita, vna essentia, [*m iij* v] ex eo quod vnaqueque earum dicitur ad seipsam et non ad aliud, sunt autem tria, quia relatiue dicuntur ad aliquid, hoc est ad se inuicem. vnde Augustinus in .x. libr. de trinit. Non sunt (inquit) tres vitae, sed vna vita, nec tres mentes, sed vna mens, vna essentia, scilicet memoria, intelligentia, et voluntas. Memoria vero dicitur ad aliquid id est ad intelligentiam, et voluntas siue dilectio similiter ad aliquid dicitur Vita vero dicitur ad seipsam, et mens, et essentia. Haec ergo tria eo vnum sunt, quo vna vita, vna mens, vna essentia, et quicquid aliud ad seipsa singula dicuntur, etiam simul non pluraliter sed singulariter dicuntur. Eo vero tria sunt, quo ad seinuicem referuntur. Sunt etiam aequalia, non solum singula singulis, sed etiam singula omnibus. Alioquin non se inuicem caperent, se autem inuicem capiunt. Capiuntur enim et a singulis singula, et a singulis omnia. Memini enim me habere memoriam, intelligentiam, et voluntatem, et intelligo me intelligere velle et meminisse et volo me velle meminisse et intelligere. Singula etiam tota illa tria capiunt, quia totam meam memoriam, et intelligentiam, et voluntatem simul memini. Quod enim memoria mea non memini, illud non est in memoria mea, nihil autem tam in memoria est quam ipsa memoria, totam ergo memini. Item quicquid intelligo, intelligere me scio, et scio me velle quicquid volo, quicquid autem scio et volo, memini. Totam ergo intelligen-

tiam totamque voluntatem meam memini. Similiter et de intelligentia et voluntate dicendum est. Cum enim haec tria intelligo, tota simul intelligo, et cum hec tria volo siue diligo, tota simul volo et diligo. Cum itaque inuicem a singulis et omnia et tota capiantur, aequalia sunt tota singula totis singulis, et tota singula simul omnibus totis. Et haec tria vnum, vna vita, vna mens vna essentia. Ecce illius summae vnitatis atque trinitatis vbi vna est essentia et tres personae, imago est humana mens, licet impar.

De imparitate vel dissimilitudinis imagine creatae et increatae.

Capit. xiiij. //

[*m iiij r*] HVmana mens est imago illius summae vnitatis et trinitatis, licet impar et dissimilis, quae dissimilitudo in tribus attenditur. Primo quia homo, quamuis habeat illam imaginem, tamen non est ipsa imago. Et aliud est trinitas res ipsa, et aliud est imago trinitatis in re alia. Vnde homo quamuis per ista tria meminit, intelligit, et diligit, non est tamen memoria, intelligentia, aut voluntas, sed ipse haec habet. Vnus ergo homo habet haec tria, sed non est haec tria. In illius vere summae simplicitate naturae quae deus est, quamuis vnus sit deus, et tres personae. Pater et filius et spiritus sanctus, sunt tamen hae personae vnus deus. Secundo quia ista imago quae homo est habens ista tria, scilicet memoriam, intelligentiam, et voluntatem, vna persona est, non tres personae, illa vero trinitas quae deus est, non est vna persona, sed sunt tres personae. Vnde in ista imagine trinitatis creatae non haec tria vnus homo, sed vnius hominis sunt. In illa vero trinitate increata, cuius haec imago est, non vnius dei sunt illa tria, sed vnus deus. Tertio, quia ista imago trinitatis, quae homo est, non dicitur eodem modo imago, sicut dicitur in summa trinitate filius imago patris. Homo enim sic dicitur imago dei, quod etiam sit ad imaginem, eo quod non sit aequalis deo, sed quadam accedit similitudine ad deum. Filius vero imago est sed non ad imaginem, quia aequalis est patri. Propter quod Genes. i. scriptum est. Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Quae verba tractans Augustinus in. libr. vij. de trinitate ait. Faciamus et nostram pluraliter dixit, vt facere intelligatur, pater et filius et spiritus sanctus, ad imaginem patris et filij et spiritus sancti, vt subsisteret homo imago dei. Sed quia non omnino aequalis fiebat illa imago, tanquam non ab illo nata, sed ab eo creata ideo ita imago dicitur, quod et ad imaginem, quia non aequalis parilitate, sed accedit quadam similitudine. Filius autem imago est, sed non ad imaginem, quia aequalis patri. Dictus est ergo homo ad imaginem propter imparem simili-

tudinem, et ideo nostram, vt imago trinitatis esse homo intelligatur, non trinitati aequalis, sicut filius patri, haec ille.

Quod homo non sit imago vel filij vel spiritus sancti, sed totius trinitatis.

Capit. xv. //

FVerunt quidam dicentes hominem esse factum ad imaginem filij, [*m iiij v*] et ad similitudinem spiritus sancti, vt facere patri ad imaginem filio, ad similitudinem spiritui sancto attribueretur [1]). Quorum opinionem erroneam elidit ipsa veritas, cum dicit faciamus, quod cum sit plurale, non potest vni attribui, et cum subdit ad imaginem et similitudinem nostram, quod cum sit aeque plurale, non potest imago vel similitudo vni soli attribui, sed pluraliter toti trinitati. Factus est ergo homo ad imaginem dei, et similitudinem secundum mentem, qua irrationabilia antecellit, sed ad imaginem secundum memoriam intelligentiam et voluntatem, ad similitudinem vero secundum innocentiam et iustitiam, quae in mente rationali naturaliter creata sunt. vnde Augustinus in libr. de quantitate animae. Anima facta est similis deo, quia immortalem et indissolubilem fecit eam deus. Imago ergo pertinet ad formam, similitudo ad naturam. Factus est ergo homo secundum animam ad imaginem et similitudinem, non patris tantum, vel filij, vel spiritus sancti, sed totius trinitatis. Ita et secundum animam dicitur esse homo imago dei quia imago dei in eo est. Sicut imago dicitur et tabula et pictura, quae in ea est, sed propter picturam quae in ea est, simul et tabula imago appellatur. Itaque propter imaginem trinitatis etiam illud in quo est, haec imago, nomine imaginis vocatur, haec ille Ex praemissis colligitur quod homo sit imago dei, quia quadam similitudine accedit ad deum, est tamen impar imago trinitatis, quia aequalis deo non est, nec illius naturae cuius deus. Et ideo dicitur imago ad imaginem et similitudo ad similitudinem dei, et hoc non solius patris, aut solius filij, vel solius spiritus sancti, sed totius simul trinitatis. Vnde sicut in deo est vnitas essentiae et trinitas personarum, sic in homine est vna natura et essentia mentis et trinitatis personarum. Pater est principium trinitatis in essentia dei, sic memoria est principium trinitatis potentiarum in natura et essentia mentis. Inter quae tamen haec est disparitas, quia imago dei sic est in deo, vt sit etiam deus. In homine vero sic est imago trinitatis, non vt sit etiam homo sed vt in homine sit.

1) Het „maken" zou dan betrekking hebben op den Vader, het „naar ons beeld" op den Zoon, en het „naar onze gelijkenis" op den H. Geest.

Obiectio quorundam quod potentiae animae, non sunt vna es-//
n i r sentia mentis, sed quod sunt in anima sicut accidens in subiecto.

Capitulum .xvi.

TRadunt quidam, inter quos sunt Thomistae, quod tres potentiae animae non sunt vna mens, vna vita, vna essentia sed quod sunt realiter inter se distinctae, et ab essentia animae fluentes, sicut accidens a subiecto, quod multis probat [1]) rationibus, quarum vnam vel duas pono. Prima. Actus et potentia sunt in eodem genere. Sed actus istarum potentiarum sunt in genere actionis, ergo potentiae sunt accidentia animae. Secunda. Anima est per seipsam forma sui actus. Ergo si potentiae sunt idem quod sua essentia, sequitur quod sicut anima est principium viuendi, ita est principium intelligendi, sed anima semper est principium viuendi, ergo semper intelligit, quod est falsum. Confirmatur. Agens per essentiam semper agit, sed anima non semper agit, ergo non est agens per essentiam, ergo potentia per quam agit non est sua essentia. Ad praemissa respondet veritas Canonica in praecedentibus allegata. Quod hoc sentire cum pertinacia voluntatis est haereticum, et ab ecclesia condemnatum. Quod sic ostenditur. Ab ecclesia est condemnatum, quicquid sanae doctrinae et sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi aduersatur. Patet per apostolum ad Galat. i. dicentem. Si quis vobis euangelazauerit [2]) praeter id quod accepistis anathema sit. Et per Ioann. in epistola .ij: Omnis qui recedit et non permanet in doctrina Christi, deum non habet. Qui permanet in doctrina Christi hic patrem et filium habet. Si quis venit ad vos et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec aue ei dixeritis. Qui enim dicit illi aue communicat operibus eius malignis. Sed sentire quod potentiae animae non sunt vnum cum essentia animae, sanae doctrinae et sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi aduersatur. Patet quia iuxta scripturam Genes. i. Factus est homo ad imaginem et similitudinem dei. Sed haec imago et similitudo non potest in homine reperiri nisi in anima et potentijs eius, sicut superius diffusae [3]) ostensum est, et in diuersis libris patrum maxime sancti patris Augustin. de trinitate multi-
n i v pliciter declaratum, et ab vniuersali ecclesia extitit appro-//batum. Illa vero imago non posset edoceri esse in anima, et in potentijs eius, si non posset ostendi quod esset ibi aliqua similitudo vnitatis et trinitatis id est quod illae potentiae in aliquo conuenirent in vnum, et in aliquo differrent a se inuicem, secundum propria attributa. Sed hoc non posset ostendi si non essent vnum vnitate

1) Probant. 2) Euangelizaverit. 3) Lees: diffuse.

naturae vel essentiae, quae essentia ad seipsam diceretur, et non ad aliud, et si non essent tria relatiue ad aliquid dicta, hoc est ad se inuicem. Ergo sentire quod potentiae animae non sunt sua essentia, sed sunt accidentia animae, quamuis inseparabilia, haereticum est, quia est sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi aduersum. Confirmat praemissa sententia sancti patris Augustin. in .ix. libr. de trinit. vbi dicit Mens enim seipsam amare et meminisse non potest, nisi etiam nouerit se. Nam quomodo amat, vel meminerit quod nescit. Miro itaque modo tria illa inseparabilia sunt a semetipsis, et tamen eorum singulum et simul omnia vna essentia sunt, cum et relatiue dicantur ad inuicem, haec ille. Patet ex hijs quod memoria, intelligentia, et voluntas, cum sint vna essentia mentis, et inseparabilia, non sunt accidentia animae, prout Thomistae dicunt. Quod et Augustin. in eodem libro diffusius declarat dicens. Admonemur si vtrumque videre possumus, haec in anima existere substantialiter, non tanquam in subiecto vt color in corpore. Quia et si relatiue dicuntur adinuicem, singulatamen substantialiter sunt in substantia sua. Ecce aperte dicit Augustinus memoriam intelligentiam et voluntatem non in anima sicut accidens in subiecto, sed esse substantialiter in anima, sicut in substantia sua. Quod et idem ostendit in xv. libr. de trinitat. In mente (inquit) naturaliter diuinitus instituta quisquis viuaciter perspicit quam magnum sit in ea vnum, potest etiam sempiterna immutabilisque natura recoli, conspici, concupisci. Reminiscitur enim per memoriam, intuetur per intelligentiam, amplectitur per dilectionem, profecto repperit illius summae trinitatis imaginem, haec ille. Ad argumenta quae adducunt pro opinione sua posset simpliciter responderi, quod essent falsa, nec responsione digna. Verum tamen quia falsitas quo magis ostenditur, eo magis confunditur, congruit ostendere quod argumenta sunt falsa, et nihil concludunt. Ad primum, vbi dicitur. Actus et potentia sunt in eodem genere. Respondetur. Potentia dupliciter // accipitur, vnomodo prout est differentia entis, et sic *n ij r*
verum est quod sunt in eodem genere. Aliomodo potentia accipitur prout est principium productiuum actus, et tali modo oportet eam recipere in hoc loco, et tunc falsum est quod potentia et actus eius sunt in eodem genere. Vnde tali modo debuisset formata fuisse propositio. Potentia et actus eius sunt in eodem genere, sed tunc fuisset simpliciter falsa et neganda. Dicere ergo de potentia et actu eius, et formare propositionem de potentia et actu absolute sumpto, est loqui per fallaciam aequiuocationis, et est verbum veritatis adulterari, quia hoc magis proficit ad subuersionem, quam ad profectum legentium. Ad .ij. cum dicitur. Anima est per seipsam forma sui actus etc. Respondetur, quod hoc argumentum est totaliter fal-

sum. Nam anima alia ratione est principium viuendi, et alia intelligendi. Formale principium viuendi est per se, principium autem intelligendi vel volendi non est nisi per reductionem eius ad genus causae efficientis, sicut hoc ipsum ipsi alibi fatentur, ergo non est simile. Ad confirmationem qua dicitur, quod agens per essentiam semper agit dicendum. Quod agens per essentiam dupliciter accipitur Vnomodo prout distinguitur contra agens dependens, et sic soli deo competit agere per essentiam, quia omne agens creatum est agens dependens. Aliomodo accipitur prout distinguitur contra agens per accidens, et sic propositio est falsa, quia nullum agens creatum agit nisi prius motum fuerit a primo mobili ad actionem suam. Neque forma quae est principium actionis, quantumcunque ponatur perfecta, potest procedere in actionem suam, nisi per virtutem primi mouentis. Sicut ipsi Thomistae circa hanc materiam exemplificant de calore ignis de quo dicunt quod non alteraret, si non moueretur a primo mobili in ordine causarum secundarum. Consideratis ergo hijs omnibus absque vlla ambiguitate tenendum est, quod secundum canonicam veritatem homo sit factus ad imaginem et similitudinem summae trinitatis. Et quod haec imago et similitudo sit in anima, et in potentijs eius, et ideo oportet quod sit ibi aliqua realis similitudo vnitatis essentiae et trinitatis potentiarum, vt sint vnum et tria secundum quandam imparem similitudinem illius summae et increatae vnitatis et trinitatis. Ita vt homo per cogni-
n ij v tionem suae creatae // vnitatis et trinitatis, manu ducatur ad contemplandam excellentem claritatem summae et imprehensibilis trinitatis. In cuius intuitiua cognitione consistat delectatio aeternae felicitatis

Quod in anima hominis sit imago trinitatis, non solum quantum ad essentiam, verumetiam quantum ad actum emanationis.

Capitulum .xvij.

IN anima hominis imago trinitatis est, non solum quantum ad esse, verumetiam quantum ad actus secundae emanationis. Generat enim memoria intelligentiam, intelligentia nascitur a memoria, et voluntas procedit a memoria et intelligentia. Quod Augustinus ostendit in .ix. libr. de trinitat. dicens Mens et noticia eius et amor tria quaedam sunt. Mens enim nouit se et amat se, nec amare se potest, nisi etiam nouerit se. Duo quaedam sunt mens et noticia eius, et duo quaedam sunt, mens et amor eius. Cum ergo se nouit mens et amat se, manet trinitas, scilicet mens, noticia, amor. Haec tria cum sint distincta a seinuicem, dicuntur tamen esse vnum,

quia in anima substantialiter existunt. Et est ipsa mens quasi parens, et noticia eius quasi proles eius. Mens enim cum se cognoscit, noticiam sui gignit, et est sola parens suae noticiae. Tertius est amor qui de ipsa mente et noticia procedit, dum mens cognoscit se, diligit se Non enim posset se diligere nisi cognosceret se. Amat etiam placitam prolem id est noticiam suam, et ita amor quidem complexus est parentis et prolis. Nec minor est proles parente, dum tantam se nouit mens quanta est. Nec minor est amor parente et prole id est mente et noticia, dum tantum se diligit mens, quantum se nouit, et quanta est. Sunt etiam haec singula in seipsis, quia et mens amans in amore est, et amor in amantis noticia, et noticia in mente noscente est. Ecce qualiter in hijs tribus relucet imago summae et increatae vnitatis et trinitatis, licet in aequali et impari similitudine. Accipitur autem hic mens non pro anima, sed pro eo quod est excellentius in anima id est pro memoria, quae est principium trinitatis potentiarum in vna essentia animae. Vnde mens rationalis considerans haec tria et illam vnam essentiam, in qua ista sunt, extendit se ad contemplationem creatoris, et videt vnitatem in // trinitate, et trinitatem in vnitate. [*n iij r*]

Quid sit imago.

Capit. xviij.

DE imagine quid sit, diuersimode dicunt. Thomas parte prima dicit. Quod imago sit illud quod representat distincte sub ratione indiuidui. Vestigium vero quod representat indistincte sub ratione speciei. Et exemplificat de imagine, vt imago Iouis representat Iouem et non Caesarem. De vestigio vero, vt si equus transiret per pulueres impressio derelicta ex pede equi esset vestigium, et cognosceretur quod qui transisset fuisset equus, et non homo. Alij dicunt quod imago est representatiua totius, vestigium autem representatiuum partis. Vtrasque has opiniones destruit Augustin. in libr. quaest. q. vi. dicens. Si essent duo oua similia vnum representaret alterum, et tamen vnum non esset imago alterius. Vnde ponit Augustinus ibidem veram sententiam de imagine dicens. Quod imago est representatiua totius per imitationem eius cuius est imago, quia imago sequitur eum cuius est imago per imitationem. Quia ergo imago dei est in anima debet representare deum per imitationem, cum sit eius imago, licet impar et dissimilis. Quare sicut in deo est vnitas essentiae et trinitas personarum ita quod vnaqueque sit ipsa essentia diuina. Sic in anima sit vnitas essentiae et trinitas potentiarum, ita quod tres istae potentiae sint vna vita non tres vitae, vna mens non tres mentes, vna essentia non tres essentiae, sicut superius diffuse declaratum est.

Quae sit causa corruptionis humanae voluntatis et generaliter totius humanae naturae quantum ad actus eius.

Capitulum .xix.

QVoniam supra dictum est de natura humanae voluntatis et de corruptione eius per peccatum primi parentis, similiter et quomodo in primis parentibus haec corruptio facta sit, et in hijs qui per gratiam Christi noua natura regenerati sunt quotidie fieri solet. Restat nunc dicere quid sit ipsa corruptio qua natura bona vitiari solet. Circa quod primo quaeri potest, quae fuerit causa ex qua orta est corruptio in natura, quae a deo bona creata est, et bene instituta. Ad quod respondetur. Quod absque vlla ambiguitate tenen-
[*n iij* r] dum est, // causam bonarum rerum quae ad nos pertinent, solam esse bonitatem dei, quamuis aliquando per medias causas deus suam bonitatem circa nos operetur. Ipse enim solus facere merito dicitur quicquid sua omnipotens bonitas circa nos decreuit, dum omnibus per quos operatur virtutem tribuit, per quam facere possunt quod decreuit. Sine me inquit nihil potestis facere. Causam vero malarum rerum id est peccatorum constat esse voluntatem creatam, quae est voluntas mutabilis boni scilicet vel angeli vel hominis, a conformitate increatae et diuinae voluntatis deficientem. Nec alia potuit esse causa in angelo vel in homine peccante, quam voluntaria declinatio suae creatae voluntatis a conformitate diuinae voluntatis. Nihilque praecessit voluntatem angeli vel hominis, vnde illa mala voluntas oriretur, nisi bona voluntas in eis, quam deus bonam in eis condidit, et dono naturalis gratiae quo stare possent si vellent decorauit. Non ergo nisi ex bono malum peccati sumpsit exordium vel in angelo vel in homine, et hoc non nisi ex bono voluntarie deficiente, nullamque causam ad malum impellentem habente, sed econtrario bonam pro conseruatione boni naturalis habente causam, id est donum gratiae naturae superadditum. Quare vtraque creatura iuste a deo punita est, quia neutra ex se habuit vnde vrgeretur ad casum, et vnaqueque accepit donum naturae, quo iuuaretur ad standum. Amplius tamen punitus est angelus quam homo, quia angelus sic punitus est vt inaeternum non resurgat, hominem vero et si caeciderit, misericordia conditoris post lapsum in parte reparauit. Et non mirum quod homine reparato angelus inaeternum traditus est igni gehennae cruciandus. Quia angelus, neque ex se, neque ab extrinseco habuit, quo ad malum impelleretur. Homo vero et si ex se vnde tentaretur non habuit, exteriori tamen tentatione pulsari permissus est, qua vrgeretur ad cadendum. Et ideo quia aliquam licet modicam cadendi habuit occasionem, diuinae bonitatis dignatione actum est, vt qui inuidia diaboli pro-

stratus est, dei gratia erigeretur. Et qui diabolum habuit incitatorem ad malum, deum haberet reparatorem ad bonum. Verumtamen et si homo quantum ad sufficientiam dei repa-//rantis ex toto [*n iiij* r]
redemptus esse potest, tamen quantum ad efficientiam, non nisi ex parte reparatus est. Vt illi qui reparati sunt agnoscant quid eis contulit gratia, dum angelicis choris inserti in coelestibus viderint illos quos infecit totius humani generis damnata massa, vnde ipsi per gratiam extracti sunt, cum desertoribus angelis aeternis gehennae ignibus mancipatos. De quo Augustinus in enchirid. Remanentibus (inquit) angelis et hominibus reprobis in aeterna poena, tunc sancti plenius scient, quid eis contulit gratia. Tunc rebus ipsis euidentibus apparebit quod in psalmo scriptum est. Misericordiam et iudicium cantabo tibi domine, quia nisi per indebitam misericordiam nemo liberatur, et nisi per debitum iuditium nemo damnatur. Tunc non latebit quod nunc latet, cum de duobus vnus erit assumendus per misericordiam, alius relinquendus per iudicium. In quo iste qui assumetur cognoscet, quid sibi per iudicium deberetur, nisi misericordia subuenisset, cur ille potius quam iste fuerit assumptus, cum vna causa esset ambobus Cur apud quosdam non factae sunt virtutes, quae si factae fuissent, egissent vtique illi homines poenitentiam, et factae sunt apud illos, qui non fuerant credituri. Apertissime namque dominus dicit. Ve tibi corrozaim, et ve tibi bethsaida, quia si in tyro et sidone factae fuissent virtutes quae factae sunt in vobis, olim in cilicio et cinere poenitentiam egissent. Nec vtique deus iniuste noluit saluos fieri, cum possint salui esse si vellent. Tunc in clarissima sapientiae luce videbitur quod nunc piorum fides habet, antequam manifesta cognitione videatur. Quod certa et immutabilis et efficacissima sit voluntas dei, quam multa possit et non velit, nihil autem velit quod non possit, quamque sit verum quod in psalmo canitur. Deus autem noster in coelo, omnia quaecunque voluit fecit, haec ille.

Quod corruptio carnis est vitium pollutionis, et corruptio voluntatis est peccatum.

Capit. xx.

OStenso quod malum non habet ortum nisi ex bono, nec habet esse nisi in bono. Consequenter videndum est quid sit ipsum malum Pro cuius intellectu est aduertendum, quod sicut in homine duplex est natura, scilicet corporalis et spiritualis, ita duplex est malum // Et sicut corporalis natura vitam et vigorem habet ex [*n iiij* v]
natura spirituali, sic et malum naturae corporalis ab exordio humanae conditionis a malo spiritualis naturae initium accepit. Deficiente enim humana voluntate per inobedientiam a conformitate

diuinae voluntatis, subito dissoluta armonia virium naturae corporalis, languor quidam naturae, qui concupiscentia vel lex carnis dicitur, vniuersa corporis membra occupauit. Et sic originale peccatum quod dicitur fomes peccati, cum quo omnes concupiscentialiter geniti peccatores nascuntur, ex actuali Adae peccato, siue ex actuali eius inobedientia processit, vt et in illo esset, et in omnes transiret. Sed non eodem modo originale peccatum transit ad posteros, quo venit in Adam. In Adam enim ex actuali peccato inobedientiae, quo primo corrumpebatur natura voluntatis processit vitium concupiscentiae, quod est peccatum originale in natura corporis, eamque corrupit et sautiauit [1]) languore pollutionis et foeditatis. In alijs vero omnibus, qui lege peccati id est concupiscentia carnis ab Adam propagantur, a carne concupiscentia libidinis seminata, et a parentibus in prolem traducta, anima cum infunditur maculam trahit, qua polluitur et ex eius contactu vitio concupiscentiae maculatur, quod est peccatum originale. Vnde sicut a corrupta Adae voluntate, corpus eius corruptum est, sic a carne corrupta per libidinosum conceptum, voluntas animae incorrupta per contactum carnis corrumpitur, et rea id est aeternae damnationi obnoxia iudicatur. De hijs duobus modis, quibus diuersimode peccatum originale venit, aliter in Adam, et aliter transit in posteros eius, manifeste loquitur apostolus ad Roman . v. De primo ait. Per inobedientiam vnius hominis peccatores constituti sunt multi id est ex actuali peccato inobedientiae Adae processit peccatum originale in Adam, quod ab eo lege peccati disseminatum est in posteros omnes, qui ex eo nascuntur constituti sunt peccatores. De secundo ait. Per vnum hominem peccatum intrauit in mundum, in quo omnes peccauerunt, quod de originali peccato esse dictum apostolus vult intelligi, quod anima a contactu carnis concupiscentia libidinis seminatae contrahit. Hoc enim modo peccatum originale in hunc
oir mundum // id est in vniuersitatem humani generis per propagationem carnis traducitur, et omnes in eo peccato peccantes peccatores nascuntur. De quo per prophetam dicitur. Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea. In quibus verbis propheta duplicem notat conceptum. Primus est conceptus carnis in vtero matris, cum dicit. Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, per hoc designans conceptum illum, quo per feruorem libidinis parentes sibi mutuo copulati seminant carnem de carne sua, tanquam massam vnde proles formatur futura. De quo Augustinus in libr. de fide ad Petrum. Dum sibi inuicem vir mulierque miscentur sine libidine non est parentum concubitus, ob hoc filio-

1) Lees: sauciavit.

rum ex eorum carne nascentium, non potest sine peccato esse conceptus. Vbi peccatum in paruulos non transmittit propagatio, sed libido. Nec foecunditas naturae hunc facit hominem cum peccato nasci, sed foeditas libidinis, quam homines habent ex illius iustissima damnatione peccati. Ideoque beatus Dauid ait. In iniquitatibus conceptus sum, haec ille. De hac libidine carnalis concupiscentiae, qua caro polluta est per peccatricem animae voluntatem, ait Augustinus de verbis apostoli. Semper pugna est in corpore mortis huius, quia ipsa concupiscentia cum qua nati sumus, finiri non potest, quamdiu viuimus. Quotidie minui potest, finiri non potest. Quae est concupiscentia cum qua nati sumus? Vitium vtique est, quod paruulum habilem ad concupiscendum facit, adultum vero etiam concupiscentem reddit. Sicut enim in oculo caeci, in nocte vitium caecitatis est, sed non apparet nec discernitur inter videntem et caecum, nisi luce veniente. Sic in puero vitium esse non apparet, donec aetatis prouectioris tempus occurrat, haec ille. Secundus est conceptus animae in corpus, talis conceptus celebratur, quando corpori organizato tempore debito, anima infunditur, et ex contactu libidinosae et illecebrosae carnis anima maculatur. Qui conceptus quoniam fit cum peccato in verbis prophetae intelligitur cum dicit, et in peccatis concepit me mater mea. In illo conceptu peccatum originale formaliter, quantum ad culpam et reatum contrahitur, quod in conceptu primo solummodo materialiter quantum ad // aptitudinem peccandi erat contractum. *O i r* Quia enim non potest esse peccatum nisi in voluntate, constat in carne per feruorem libidinis seminata, ipsam libidinem siue foeditatem non esse peccatum ante infusionem animae, sed vitium quoddam concupiscentiae, quod animam suo contactu posset inficere, et causam peccati eidem ministrare. Causa est ergo peccati libido carnis sed non peccatum, nisi quum illi se coniunxerit appetitus voluntatis. Quod qualiter in adultis fieri possit manifestum est. In hijs vero, qui maternis vteris tenentur inclusi, et quibus nulla est facultas rationis et voluntatis, qualiter fieri potest, a multis solet dubitari, qualiter scilicet voluntas ex contactu libidinosae carnis potest peccato originali obligari? Ad quod respondet Augustinus in libr. de ciuitat. dei. Non fuit corruptio corporis quae aggrauat animam causa primi peccati, sed poena. Nec caro corruptibilis animam peccatricem fecit, sed anima peccatrix carnem concupiscibilem fecit, haec ille. Ex hijs beati Augustini verbis aperte intelligi datur, quod anima infusa corpori ex contractu [1]) libidinosae carnis, non maculatur per vitium concupiscentiae, quod est in carne, sed per peccatricem voluntatem

1) Lees: contactu.

primi hominis, qui propriam carnem et omnem posterorum carnem lege peccati a se et a suis propagandam, hoc concupiscentiae vitio foedauit. Et sic in concupiscentia carnis duo notanda sunt. Primum est ipsa foeditas naturae carnalis, siue vitium concupiscentiae quod per se sumptum non est peccatum, sed est poena peccati voluntatis peccatricis primi hominis, et causa peccati originalis in posteris lege peccati propagandis. Secundum est causa huius libidinosae concupiscentiae in carne, quae est peccatrix voluntas primi hominis, non est causa efficiens, sed deficiens. Non enim boni, verumetiam mali causa est, sed boni est causa efficiens, ex quo aliquid positiuae [1]) fit, quod prius non erat, mali vero solum est causa deficiens ex qua procedit corruptio boni, quod prius erat incorruptum. Primum ergo scilicet vitium concupiscentiae est in carne tanquam in loco proprio, non peccatum, sed poena peccati. Secundum autem id est peccatum voluntatis peccatricis non est in carne illa, nisi vt causa in suo effectu, vel magis proprie vt causa deficiens in
o ij r suo // defectu, quia in re irrationali vt est caro inanimata non potest esse peccatum, quamuis possit in ea esse causa peccati. Hanc ergo causam peccati anima infusa carni, in carnis vitio reperiens, ex carnis coniunctione incurrit, et peccatum originale a vitio carnis contractum, tanquam sibi proprium assumit. Et sic in vitio carnis est peccatum originale materialiter, et aliquo modo supra dicto causaliter, in voluntate vero formaliter. Vnde de hijs ait Ambrosius in [2]) de verbis apostoli. Quomodo habitat peccatum in carne cum non sit substantia, sed priuatio boni. Ecce primi hominis corpus corruptum est per peccatum, ipsaque corruptio per conditionem offensionis manet in corpore, robur tenens diuinae sententiae datae in Adam, cuius consortio anima maculatur peccato. Per id ergo quod tracti peccati causa manet, inhabitare dicitur peccatum in carne, hoc est lex peccati: Idem non habitat peccatum in anima sed in carne, quia peccati causa ex carne, non ex anima est. Quia caro est ex origine carnis peccati, et per traducem omnis caro fit causa peccati. Anima vero non traducitur, et in se causam peccati non habet, haec ille. Similiter et Augustinus in quodam sermone de verbis apostoli. Natura quippe humana non opere dei cum vitio primitus est instituta, sed ex voluntatis arbitrio priorum hominum, venienti vitio est sautiata. Ita vt non sit ex carne bonum, sed vitium quo inficitur anima, haec ille. Ex verbis Ambrosii et Augustini manifeste patet quod ex voluntate primi hominis deficiente caro eius corrupta est, et ex corruptione carnis quae per traducem

---

1) Lees: positiue.
2) Hier is een woord uitgevallen, nl. „commentario”.

in posteros transmittitur, anima in peccato originali maculatur. Concludendo igitur dicendum est, quod malum carnis est vitium libidinis vel concupiscentiae, quod per se sumptum non est malum culpae sed poenae, propterea dicitur a doctoribus vitium id est defectus, quod in minus sonat quam peccatum. Multi enim sunt defectus in humana natura corrupta, qui tamen non sunt peccata, quamuis possint esse causa peccati. Malum vero voluntatis est peccatum id est inobedientia coelestium praeceptorum, vel incuruatio voluntatis a sua rectitudine per auersionem eius a bono incommutabili, et conuersionem ad bonum commutabile. Haec sunt illa corruptionis naturae humanae, quae per gratiam mediatoris reparantur. Sed malum voluntatis per gratiam Christi in praesenti vita totaliter repellitur // malum vero carnis id est vitium concupiscen- o ij v
tiae, et si per gratiam Christi quotidie minuitur, in praesenti tamen vita omnino non deletur, sed ad exercitium virtutis relinquitur pro certamine quotidiano. Sicut Augustinus ostendit in libr. de baptismo paruulorum Gratia inquit per baptismum id agitur, vt vetus homo crucifigatur, et corpus peccati destruatur. Non ita vt in ipsa viuente carne concupiscentia respersa et innata repente absumatur et non sit, sed ne obsit mortuo, quae inerat nato. Nam si post baptismum vixerit, in carne habet concupiscentiam cum qua pugnet, eamque adiuuante deo superet, si tamen non in vacuum eius gratiam susceperit. Non itaque hoc praestatur in baptismo nisi forte miraculo ineffabili creatoris, vt lex peccati quae est in membris prorsus extinguatur et non sit, sed vt quicquid mali ab homine factum, dictum, cogitatum sit, totum aboleatur et velut factum non fuerit habeatur. Ipsa vero concupiscentia, soluto reatus vinculo, quo per illam diabolus animam retinebat, et a suo creatore separabat maneat in certamine, haec ille.

Recapitulatio eorum quae de natura hominis dicta sunt.

Capitulum .xxi.

REcapitulando igitur que de natura hominis dicta sunt est aduertendum. Quod natura hominis sic a deo primitus est instituta, vt caro esset subiecta spiritui, et spiritus deo, non eo modo quo caro erit in resurrectione spiritualis et animalis. Neque spiritus eo modo quo erit subiectus deo, cum fuerit adoptatus in libertatem gloriae filiorum dei, sed eo modo quo congruebat perfectioni naturali. Et non erat tunc caro aggrauans animam, quia nullum ei inerat vitium libidinis corrumpens. Sed corrupta est haec bona natura carnis per vitium concupiscentiae, quod est pondus aggrauans et impellens ad peccatum. Voluntas tunc erat libera et potens libera a necessitate, a culpa, et a miseria, sed libertatem a culpa

et a miseria corrupit peccatum, sed non libertatem a necessitate. Hanc enim obtinuit homo etiam in voluntate peccatrice, ne si totum bonum suum amitteret, spes resipiscendi in eo nulla remaneret. Potens erat voluntas a nullo cogendi, in bono naturae standi, non [o iij r] peccandi, et non moriendi, sed standi in bono // naturae et non peccandi, ac moriendi potestatem omnino perdidit, et necessitatem peccandi et moriendi incurrit. Haec sunt illa mala contra quae bellum quotidianum omnibus Christifidelibus indicitur a quibus nemo nisi gratia mediatoris liberatur. Sicut in euangelio Ioann. scriptum est. Si filius vos liberauit vere liberi eritis.

De gratia et gratuita voluntate.

Capit . xxij.

DIctum est supra de natura hominis et de naturali eius voluntate ac de corruptione vtriusque. Consequenter dicendum est de gratia et gratuita voluntate, per quam natura corrupta reformatur, et ad amorem summi boni eleuatur. Et quia voluntas gratuita est ex gratia, sicut voluntas naturalis ex natura. Ideo primo dicendum erit de gratia quid sit et qualiter homini infunditur. Deinde de voluntate gratuita qualiter per eius operationem homo ad aeterna gaudia sublimatur.

Quid sit gratia.

Capi . xxiij.

VT ex praemissis patet. Gratia est donum dei, quod datur homini in via ad liberandam eius voluntatem a vinculo concupiscentiae, et ad inflammandam eam in amorem iustitiae, quo dignus efficiatur praemio retributionis aeternae. Et ob hoc quidam dixerunt gratiam esse fidem per dilectionem operantem, eo quod tali fide homo iustificatur. Iuxta illud apostoli ad Ephes . ij. Gratia estis saluati per fidem et hoc non ex vobis, dei enim donum est, non ex operibus, vt ne quis glorietur Quidam vero dixerunt gratiam esse charitatem illam scilicet de qua apostolus ait ad Roman . ij. Charitas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis. Et hij tali causa mouentur, quod gratia et charitas sint vnum in re, quamuis diuerso nomine designentur. Et quod verba apostoli in omnibus epistolis suis, in quibus ostendit iustificationem hominis fieri aliquando per gratiam, aliquando per charitatem, pro eodem dicunt accipienda. Hij duo modi dicendi satis concordant et in vnum coincidunt. Et inter alios est iste modus dicendi sancti patris Augustini. Alij vero dicunt gratiam esse bonam qualitatem mentis siue formam, quae est principium actus, et animam informat. Et [o iij v] quod ipsa non est motus vel affectus animi, sed // quod per eam liberum arbitrium iuuatur, vt ad bonum moueatur et erigatur. Et

ita ex gratia et libero arbitrio nascitur bonus motus vel affectus animi, et exinde bonum opus procedit exterius. Hij mouentur per sensibile exemplum de pluuia et terra. Dicunt enim, quod sicut pluuia rigatur terra, vt germinet et fructum ferat, nec pluuia est terra, nec germen, nec fructus, neque terra germen, nec fructus, nec germen fructus. Ita gratis terrae mentis nostrae, id est arbitrio voluntatis infunditur pluuia diuinae benedictionis, id est inspiratur gratia, quod solus deus facit non homo cum eo, qua rigatur voluntas hominis vt germinet ac fructificet, id est sanatur et praeparatur, vt bonum velit, secundum quod dicitur operans, et iuuatur vt bonum faciat, secundum quod dicitur cooperans. Et illa gratia, virtus non incongrue nominatur, quia voluntatem hominis infirmam sanat et adiuuat. Isti qui hoc dicunt sentiunt, quod gratia non sit sola causa humanae iustificationis, sed quod sit quaedam concausa cum arbitrio voluntatis, sed tamen concausa principalis, quod tamen est manifeste contra sententiam apostoli in omnibus epistolis suis. In quibus non solum sufficienter verumetiam copiosissime, quasi inconculcando [1]) laborat hunc errorem a mentibus omnium Christifidelium radicitus exterminare. Ita vt quasi multitudine disputationum fatigatus, tandem concludendo subinfert. Quid habes quod non accepisti, si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis. Nos igitur qui opinionum riuulos sectari non intendimus, sed inquantum deo adiuuante possumus ex testimonijs veritatis inaeternum fundatis haurire quod legentibus proponamus, ea quae apostolo sunt contraria, cum apostolo reprobamus. Quamuis enim aliquomodo potest tollerari illa opinio, quae non habet ex Canonica scriptura quod dicit, dummodo illi scriptura non contradicit, tamen omnino reijcienda est illa opinio, cui scriptura Canonica expresse contradicit, prout apostolus ostendit ad Galatas primo. Si quis vobis euangelizauerit praeter id quod accepistis, anathema sit. Sicut ergo in pri-//ma distinctione huius opusculi, per diuersa et multa scripturarum testimonia ostendimus, nullam formam creatam ponendam esse in anima, siue charitatem siue gratiam, per quam operaretur homo opera meritoria, sed quod spiritus sanctus tertia in trinitate persona, spirituali sua assistentia cum consensu humanae voluntatis opera meritoria in homine operatur, ipso tamen in sua immobilitate permanente. Sic et nunc dicimus cum apostolo et Augustino. Quod gratia est illa charitas, quae per spiritum sanctum cordibus fidelium infunditur. Vt sicut charitas est illa, qua deus se et nos diligit, ac nos se et proximum diligere facit, sic et gratia est eadem charitas quae ob hoc gratia [*o iiij r*]

1) Lees: inculcando.

nominatur, vt per hoc intelligamus, quod ipsa charitas, qua se et nos deus diligit, ac nos se diligere facit, nullo modo sit a nobis merita, sed eius munere sit nobis gratis data. Propter hoc enim Apostolus aliquando charitatem proprio nomine, aliquando vero gratiam eam vocat, vt sine vllis praecedentibus meritis gratis datam esse designet. Gratia ergo cum sit idem quod charitas, non est quid creatum in anima, sicut nec charitas, nec forma creata, quae sit principium actionis meritoriae, sed est spiritus sanctus, qui speciali beneficio dignationis suae mouet voluntatem hominis, vt bonum velit, expellens ab ea omnem concupiscentiam qua languebat, et hoc modo eam sanat, atque infundens et [1]) amorem iustitiae supernaturalis liberat eam, vt absque necessitate impediente bonum velit. Et haec est prima gratia, quae dicitur operans, qua se nobis gratiosum deus exhibet, et nos sibi gratos facit. Deinde voluntatem bonam spiritus sanctus a se infusam et operatam, vt bonum velit quod ante noluit, suo beneficio adiuuat, vt bonum efficaciter velit id est ad effectum perducat. Et haec est secunda gratia quae dicitur cooperans. Et si haec omnia operatur, non forma creata in anima, sed vnus atque idem spiritus diuidens singulis prout vult. Quod haec omnia de gratia ita tenenda sunt, ostendit apostolus prima ad Chorinth . xij. vbi de gratia loquens ait. Diuisiones gratiarum sunt, idem autem spiritus. Et diuisiones ministeriorum sunt, idem autem dominus. Et diuisiones operationum sunt, idem autem [*o iiij* [v]] deus, qui operatur omnia in omnibus. // In hijs verbis apostolus trifarie de gratia loquitur. Vnomodo generaliter de gratia in communi, cum dicit. Diuisiones gratiarum sunt, idem autem spiritus, vbi ostendit omnem gratiam originaliter procedere a spiritu sancto. Aliomodo specialiter de gratia gratis data, cum addit. Et diuisiones ministeriorum sunt, idem autem dominus. Dominus est nomen potestatis, ministrationes vero sunt gratiae gratis datae, quae dantur fidelibus ad profectum aliorum, vt sunt operatio virtutum, gratia sanitatum, prophetia discretio spirituum, genera linguarum, inter pretatio sermonum. Et dicuntur haec ministrationes non propter actum ministrandi, sed propter auctoritatem ministrandi Tertio modo spetialiter [2]) de gratia gratum faciente cum subdit. Et diuisiones operationum sunt idem autem deus. Per operationes ibidem intelliguntur actus virtutum, quibus aeterna vita meretur. Haec omnia dicit apostolus deum operari in omnibus. Manifestum est ergo quod nihil aliud a deo, et nihil aliud cum deo operatur hominis iustificationem, cum omnia quae ad gratiam iustificantem pertinere possunt solus deus in omnibus operetur. Gratia igitur est

1) Lees: ei. 2) Lees: specialiter.

idem quod charitas, et haec non solum donum dei sed et spiritus sanctus, qui absque medio per seipsum mouet hominis voluntatem, vt bonum velit quod prius noluit, et bonam voluntatem adiuuat, vt bonum volitum ad effectum perducat. Et sic deus operatur omnia in omnibus, dum prius bonam voluntatem, et postea actum bonae voluntatis operatur. Rursum quod gratia cum sit idem quod charitas, sit non solum donum dei, verumetiam spiritus sanctus tertia in trinitate persona, patet actuum .ij. vbi in exordio nascentis ecclesiae fideles spiritu sancto iustificati esse narrantur, cum dicitur. Repleti sunt omnes spiritu sancto, et ceperunt loqui linguis varijs prout spiritus sanctus dabat eloqui illis. Ecce hic ostenditur mentes fidelium non solum gratia spiritus sancti, sed spiritu sancto repletos fuisse. Ex cuius repletione noxia concupiscentia fugabatur, et amore iusticiae voluntas inflammabatur. Sed numquid voluntas inflammata amore iustitiae potuit vlterius per se procedere in opus iustitiae, sine auxilio spiritus sancti, quae nec amorem habere potuit iustitiae, sine eius operatione? Nequaquam. Idem enim spiritus ope-//ratur in homine opus iustitiae, qui prius amorem iustitiae *p i r*
est operatus. Quod ipsa scriptura manifestat cum dicit. Et ceperunt loqui varijs linguis, prout spiritus sanctus dabat eloqui illis. Non loquebantur prout volebant, sed prout spiritus sanctus dabat eloqui illis. Manifestum est ergo non sufficere ad salutem, quod spiritus sanctus dat bonam voluntatem, quae bonum vult facere, nisi det etiam potestatem bonum faciendi. Claret ex praemissis pro eodem esse accipiendum spiritum sanctum, et gratiam spiritus sancti, sicut pro vno accipitur charitas et spiritus sanctus, quod ex ipsius scripturae testimonio edocetur actuum .ix. vbi commemorata gentium per Petrum conuersione, scriptura dicit. Adhuc loquente Petro verba haec, caecidit spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum. Et obstupuerunt ex circuncisione fideles, quia et in nationes gratia spiritus sancti effusa est. Et iterum actuum .x. Cum autem cepissem loqui cecidit spiritus sanctus super eos, sicut et in nos in initio. Et paulopost. Si ergo eandem gratiam dedit illis deus sicut et nobis, qui credidimus in dominum Iesum Christum, ego quis eram qui possem prohibere deum. Ecce qualiter scriptura aliquando gratiam nominat spiritum sanctum, aliquando gratiam spiritus sancti plane designans pro eodem esse accipiendum.

Obiectio sancti Thomae contra praemissa, quod gratia non sit idem quod charitas.

Capi . xxiiij.

Contra praemissa militant dicta Thomistarum dicentium, quod gratia non sit idem quod charitas. Quod talibus probant ratio-

nibus. Prima. Sic se habet gratia ad virtutes, sicut lumen ad colores, sed lumen non est color, cum posset color manere sine lumine, ergo gratia non est virtus, sed charitas est virtus, ergo gratia non est charitas. Secunda. Si gratia esset virtus maxime esset charitas, sed gratia non est charitas, probatur. Quae habent subiecta realiter distincta non sunt idem, sed gratia et charitas sunt huiusmodi, quia charitas est in potentia animae, gratia vero in essentia animae ergo non sunt idem. Tertia. Quae possunt ab inuicem separari non sunt idem, sed gratia et charitas possunt ab inuicem separari. Probatur, quia in deo est charitas, secundum illud Ioann. Deus cha-
*p i*ᵛ ritas est // sed gratia, cum sit quid limitatum, non ponitur in deo, ergo non sunt idem. Hijs rationibus probant quod gratia non sit idem quod charitas. Ad has rationes responderi potest quod sunt inefficaces et nihil concludunt. Ad primam, cum dicitur. Sic se habet gratia ad virtutes, sicut lumen ad colores. Respondetur distinguendum esse de illa similitudine. Vel volunt eam intelligi de omnibus alijs virtutibus, excepta charitate, sic vere adducitur et propositio est vera. Si vero volunt eam intelligi de omnibus virtutibus absolute, etiam inclusa charitate, sic est male adducta et propositio est falsa. Quia charitas cum sit forma omnium virtutum, dans omnibus nomen, et esse virtutis, est ipsum lumen de quo praesupponitur, quod gratiae nulla ratione competit, nisi eo quod sit idem cum charitate. Quod haec de charitate dicta sic se habeant patet, quia omnes virtutes possunt esse informes praeter charitatem, quae non solum semper virtus est et nunquam excidit, verum etiam semper est lumen et forma omnium virtutum. Vt patet per apostolum .i. ad Chorinth . xiij. Si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, et si tradidero corpus meum ita vt ardeam, charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest. Et infra. Charitas nunquam excidit, siue prophetiae euacuabuntur, siue linguae cessabunt, siue scientia destruetur. Ad .ij. rationem, qua dictum est, quod gratia et charitas habent subiecta realiter distincta, eo quod charitas est in potentia animae, gratia vero in essentia animae. Respondetur quod hoc est falsum, quia tam gratia quam charitas sunt in potentia animae. Quod gratia sit in potentia scilicet in voluntate sicut charitas probatur tali ratione. Gratia principalius est in eo, per quod anima conuertitur ad deum, sed anima conuertitur ad deum per voluntatem, ergo gratia est in voluntate. Item gratia est dispositio ad gloriam et beatitudinem, ergo per se est in illo subiecto in quo est beatitudo, sed beatitudo, cum consistat in actu beatifico, per se non est in essentia sed in potentia, sicut omnes actus sunt in potentia ergo etc. Item in eo loco debet esse gratia in quo est peccatum, tum quia peccatum est corruptio

voluntatis, et gratia est medicina istius corruptionis, tum quia peccatum et gratia sunt opposita, et opposita nata sunt fieri circa idem. Sed peccatum est in voluntate // ergo et gratia. Item quic- *p ij r*
quid augetur et minuitur non potest esse in essentia tanquam in subiecto, quia secundum Thomam essentia non recipit maius aut minus. Sed gratia augetur et minuitur, vt patet per se in omni homine, qui vno tempore habet maiorem gratiam quam alio. Ergo gratia non est in essentia animae sed in potentia. Contra praemissa sunt dicta Thomae prius posita, et alia circa hanc quaestionem principaliter determinata, vbi multas ponit rationes, de quibus quasdam hic pono. Prima. Gratia est radix et vita omnium bonorum patet per Augustinum de laude charitatis. Sed vita principalius pertinet ad essentiam, ergo gratia est in essentia. Secunda. Sicut habet se anima ad perfectiones naturales, sic et ad perfectiones supernaturales, sed in perfectionibus naturalibus principalius anima perficitur secundum essentiam, quam secundum potentiam, et gratia est quaedam perfectio supernaturalis, ergo gratia est principalius in essentia. Ad praedictas rationes responderi potest dupliciter. Primo generaliter, secundo specialiter ad vnamquamque. Generaliter dictum est quod omnes rationes quae nituntur probare quod gratia sit in essentia animae, sunt simplicitur negandae tanquam falsae et erroneae quod sic probatur. Gratia infunditur homini a deo, non solum ad imaginem dei in homine deformatam, verumetiam ad perficiendam eam supernaturali perfectione, et sic gratia efficit in homine quandam supernaturalem perfectionem, et perficit subiectum in quo est. Si ergo gratia esset principalius in essentia animae, sequeretur quod perficeret essentiam animae, alias enim esset ibi frustra. Si perficeret essentiam animae ex hoc sequerentur duo inconuenientia. Primum quod essentia reciperet maius et minus, quod tamen ipsi Thomistae negant. Nam omne perfectibile de sui natura est defectibile, quia vna est ratio recessus ab vno oppositorum, et accessus ad alterum oppositorum. Vnde si essentia animae inquantum essentia posset proficere per vlteriorem perfectionem, posset etiam deficere quod tamen est contra Canonicam veritatem, qua dicitur. Verumtamen in imagine pertransit homo. Quod catholici doctores, inter quos sunt praecipui Hieronymus et Augustinus de natura siue essentia animae dicunt accipiendum, quam dicunt etiam inter vitia et peccata bonam fuisse naturam. Et ideo catholica veritas ex diuersis sententijs patrum hoc tenet inconcusse, quod natura siue essentia animae, inquantum essentia, sicut nec potest deficere sic nec potest proficere, potest autem vtrumque ex actibus potentiarum suarum // Secundum. Quia essentia animae fieret aliquid supra *p ij v*
naturam, quod est impossibile, quia tunc vna et eadem essentia

esset naturalis et supernaturalis. Naturalis ex creatione, supernaturalis ex gratiae infusione. Quod hoc inconueniens sequeretur probatur. Omnis perfectio recipitur in perfectibili secundum modum suum, sed perfectio potentiae recipitur in potentia per augmentationem potentiae, ergo perfectio recipitur in essentia per augmentationem essentiae. Sed augmentatio essentiae facta per gratiam esset essentia supernaturalis, et sic vna essentia animae esset naturalis et supernaturalis, quod est impossibile, sicut impossibile est quod lapis ex natura sua sit grauis et leuis. Quia et si aliqua res potest alieno adiutorio ferri vel eleuari supra naturam suam, sicut lapis fertur sursum ictu iactantis, et sagitta fertur auxilio et virtute balistae vel arcus nulla tamen res potest aliquid esse supra naturam. Sic et anima potest eleuari supra naturam suam per actus potentiarum suarum, qui procedunt ex virtute et auxilio gratiae tanquam supernaturalis agentis diuinitus infusae, sed nullo modo potest esse aliquid supra naturam. Nam et animae beatorum in patria [1]) actibus potentiarum suarum, qui sunt actus diuinae fruitionis, feruntur supra se. Sicut hoc idem tenent Thomistae dicentes Quod sicut se habet primum ad secundum, sic se habet natura ad gratiam et gloriam. Et concludunt, quod sicut primum seruatur in secundo, sic natura seruatur in beatitudine, eo quod beatitudo semper est supra naturam. Secundo specialiter respondetur ad rationes adductas. Ad primam qua dicitur. Gratia est radix, et vna omnium bonorum. Sed vita principalius pertinet ad essentiam. Respondetur. Duplex est vita scilicet naturalis et supernaturalis. Vita naturalis principalius pertinet ad essentiam vita vero supernaturalis, quae est vita gratiae nullomodo pertinet ad essentiam, neque ad potentiam naturalem, quae est voluntas naturalis. Sed totaliter pertinet ad potentiam supernaturalem, quae est voluntas gratuita. Ad secundam qua dicitur. Sicut se habet anima ad perfectiones naturales sic et ad perfectiones supernaturales. Repondetur quod illa propositio est [*p iij r*] haeretica, quia est de fonte pelagiano hausta, pelagius // enim haereticus hanc insanam doctrinam propinauit, quod anima eodem modo se haberet ad perfectiones naturales et supernaturales, et quod naturali facultate posset homo seruare omnia mandata decalogi absque auxilio gratiae, quamuis difficilius sine gratia quam cum gratia. Contra quem Augustinus .i. libr. retractation. Id vero inconcusse et incunctanter teneamus, liberum arbitrium sine gratia praeueniente et adiuuante non sufficere ad iustitiam et salutem obtinendam, nec meritis precedentibus gratiam dei aduocari, sicut pelagiana haeresis tradit, haec ille. Ad tertiam rationem prin-

---

1) Het hemelsche vaderland.

cipalem, qua dictum est, quod gratia et charitas non sunt idem quia possunt ab inuicem separari, vt patet in deo in quo est charitas, sed non gratia. Respondetur. Gratia dupliciter accipitur. Vnomodo prout distinguitur contra naturam, sic gratia non est in deo, quia quicquid in deo est, natura est. Aliomodo gratia accipitut [1]) prout est virtus, quae est charitas, siue fides per charitatem operans, et sic gratia est in deo sicut charitas, quia in deo est omnis virtus. Imo deus est omnis virtus. Igitur donum dei siue fides iustificans aliquando dicitur charitas, aliquando gratia in scripturis sanctis. Dicitur charitas ad designandum actum iustificationis, quo nos se et proximum deus diligere facit, sed dicitur gratia ad designandum quod ipsa actum iustificationis, non propter nostra merita operatur, sed gratuite ex solo benefitio [2]) suae bonitatis. Et sic in charitate intelligi datur actus iustificationis, in gratia vero modus operis iustificandi.

Quod gratia sit idem quod charitas, conclusio omnium praemissorum.

Capitulum .xxv.

COncludendo igitur omissis logicis argumentationibus quae canonicam veritatem magis obnubilant quam saerenant dicimus, quod gratia est idem quod charitas. Quod ex verbis apostoli ad Romanos manifeste colligitur vbi dicit. Omnes inquit peccauerunt, et egent gloria dei, iustificati gratis per gratiam ipsius. Et iterum cap . v. Iustificati ergo ex fide, pacem habeamus ad deum. Ecce vtrumque dicit apostolus scilicet Iustificati gratis per gratiam ipsius, et iustificati ex fide, vt legentibus ostendat idem esse dicere, iustificati per gratiam, et iustificati ex fide aperte designans quod gratia est virtus, cum sit fi-//des. Et ne quis cogitare posset, quod gratia [*p iij* r] esset fides per se sumpta, sicut est fides informis, et non magis fides charitate formata, seipsum exponit ad Galat . v. vbi loquens de fide iustificante ait. Nam in Christo Iesu neque circumcisio aliquid valet neque praeputium, sed fides quae per charitatem operatur. Quia ergo gratia est illa fides quae per dilectionem operatur. Planum est quod gratia sit charitas, cum etiam fides nihil sit neque iustificet sine charitate. Sicut idem apostolus ostendit .i. ad Chorinth . xiij. Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero nihil sum, vbi satis manifeste ostendit apostolus, neminem posse veraciter habere quamcunque virtutem, nisi etiam habeat charitatem. Et ideo charitas generaliter loquendo est omnis virtus. Vnde non immerito gratia, cum iuxta

1) Lees: accipitur. 2) Lees: beneficio.

apostolum idem sit quod fides, est etiam idem quod charitas. Et ob hoc gratia est in voluntate sicut charitas, et non est in essentia animae. Quod gratia sit fides quae per charitatem operatur ostendit Augustinus scribens contra pelagianos ad Bonifacium Papam. Quomodo (inquit) iustificati sumus ex fide et tamen gratis? Vtrumque enim ait apostolus, qui dicit iustificati ex fide, alibi ait. Iustificati gratis per gratiam. Hoc ideo dixit, ne fides ipsa superba sit, ne dicat sibi. Si ex fide iustificati, quomodo gratis? Quod enim fides meretur cur non potius redditur quam donatur? Non dicat ista homo fidelis, quia cum dixerit, habeo fidem, vt merear iustificationem. Respondetur. Quid habes quod non accepisti? Fides enim qua iustificatus es, gratis tibi data est, haec ille hic aperte ostenditur, quod fides per dilectionem operans est causa iustificationis, et ipsa gratia et beneficium dei, quo hominis voluntas praeuenitur et praeparatur. Sicut idem Augustinus ostendit in enchirid. Ipsum (inquit) arbitrium liberandum est post illam ruinam a seruitute peccati. Nec omnino per seipsum, sed per solam dei gratiam, quae in fide Christi posita est liberatur, vt voluntas praeparetur, haec ille. Ecce aperte dicit gratiam, per quam liberatur arbitrium, et praeparatur voluntas, positam esse in fide Christi, quae per dilectionem operatur. Ergo non sunt audiendae logici disputationes, vbi constat ex canonica scriptura et sententia catholicorum doctorum de veritate.

Quid sit gratuita voluntas.

Ca. xxvi. //

[*p iiij r*] POstquam aliqua dicta sunt de gratia in genere, restat nunc aliqua dicere de gratuita voluntate. Est autem gratuita voluntas supernaturalis motus animi liber a coactione et peccato, ad volendum et operandum supernaturale bonum gratuite infusus. Dicitur autem haec voluntas esse supernaturalis motus animi ad distinctionem naturalis voluntatis, quae est naturalis animi motus, quo mouetur homo ad volendum et operandum bonum naturale. Dicitur etiam libera a coactione et peccato, ad distinctionem naturalis voluntatis in statu naturae corruptae, quia ante gratiae infusionem, non est illa libera a peccato etiam mortali. De voluntate nondum per gratiam reformata dicit apostolus ad Romanos .vi. Non quod volo bonum hoc ago, sed quod odio malum illud facio. Et iterum. Cum serui essetis peccati liberi fuistis iusticiae. De voluntate vero per gratiam reformata, apostolus dicit ad Roman . vij. Lex (inquit) spiritus vitae in Christo Iesu liberauit me a lege peccati et mortis. Quae est ista lex spiritus vitae id est viuificantis, haec est lex

charitatis quae per spiritum sanctum humano spiritui infusa a morte peccati animam resuscitat et ad vitam virtutum reformat. De qua per apostolum ad Romanos .v. dicitur. Charitas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis. Dicitur etiam haec voluntas motus animi gratuite infusus, ad distinctionem motus naturalis voluntatis qui est naturae animae increatus. Vel potest dici quod gratuita voluntas, est libertas volendi et potestas faciendi bonum supernaturale gratuite a deo donata. Et potest haec descriptio conuenienter accipi ex verbis apostoli ad Philipp . ij. Deus est qui operatur in nobis velle et perficere pro bona voluntate, quod duobus modis potest intelligi. Primodo [1]), vt sit sensus. Deus est qui operatur in nobis velle et perficere tale bonum, quod congruit fieri a bona voluntate, quale est bonum supernaturale. Quasi diceret, tale bonum quod excedit naturae facultatem, homo nec velle, nec facere posset, nisi deus donaret voluntatem qua vellet, et potestatem qua posset. Aliomodo. Deus est qui operatur in nobis velle et perficere, id est actus virtutis supernaturalis pro bona // voluntate, id est loco bonae voluntatis. [*p iiij v*] Quasi alijs verbis diceret. Sicut naturalis voluntas est principium omnium quae naturaliter volumus et facimus, sic deus est principium omnium quae supernaturaliter volumus et facimus. Hoc autem quod posterius dixi, magis videtur habere sensus apostolicus. Ipse enim in omnibus suis epistolis laborat commendare fidelibus gratiam domini nostri Iesu Christi, qua iustificati et reconciliati sunt deo patri, vt nemo meritis proprijs tribuat iustificationem suam, quam solus deus sua dignatione operatur.

De supernaturali libertate et potestate gratuitae libertatis

Capitulum .xxvij.

SIcut deus humanae voluntati in prima hominis creatione naturalem indidit libertatem et potestatem, sic in iustificatione impij infundit deus voluntati supernaturalem libertatem et potestatem. Libertatem inquam, qua liberata a vinculis concupiscentiae. libere se resoluit in amorem iustitiae. Potestatem vero, qua potest perficere opus iustitiae, quod amore est conceptum. De hac libertate dicit apostolus ad Galat . iiij. Fratres non sumus ancillae filij sed liberae, qua libertate Christus nos liberauit. Et Ioann . ix. Si filius vos liberauit vere liberi eritis. Et iterum ad Roman . viij. Lex spiritus vitae in Christo Iesu liberauit me a lege peccati et mortis. Ecce qualiter scripturarum testimonia concorditer asserunt, per

1) Lees: Primo modo.

gratiam mediatoris supernaturalem libertatem homini infundi, per quam homo a necessaria seruitute peccati eripitur, et in liberum amorem iustitiae sublimatur. Circa hanc libertatem duo notanda sunt. Primum, qualiter libertas amoris qua ad coelestia tenditur, naturali libertati superadditur. Circa primum scilicet, quod naturalis libertas non reparatur ex omni parte per gratiam mediatoris, sicut fuit in statu naturae incorruptae, sed secundum quod congruebat prouidentiae diuinae dispositionis et homini reparato. In statu enim incorruptae naturae fuit naturalis libertas a coactione, a peccato, et a miseria, sicut supra ostensum est. Sed in statu naturae per gratiam reformatae est libertas a coactione et a peccato, sed non a miseria. Neque etiam a peccato omnimodo sicut prima fuit libertas. Nam
q i r prima libertas quae fuit in naturae // integritate fuit immunis, non solum a peccato regnante et dominante, verumetiam a peccato in natura existente. Nihil enim tunc in natura erat, quod ad malum impellebat. Sed secunda libertas quae est per gratiam in natura reformata, quamuis sit immunis a peccato regnante, non est tamen immunis a peccato in natura existente. Sicut ostendit apostolus ad Roman. vi. vbi cum dixisset. Existimate vos mortuos quidem esse peccato, viuentes autem deo in Christo Iesu subiunxit. Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, vt obediatis concupiscentijs eius. Non enim dixit. Existimate vos sic mortuos esse peccato vt non sit in mortali vestro corpore, sed vt non regnet, plane designans peccatum esse in nobis, etiam postquam per baptismum sumus regenerati. Quod etiam in hoc notatur, cum dicitur, vt obediatis concupiscentijs eius. Nulla enim esset necessitas obedire concupiscentijs carnis, si in carne non essent. Sed quia concupiscentia in carne respersa etiam post baptismum manet in regeneratis ad exercitium virtutum, necesse est vnumquemque esse admonitum vt non obediat concupiscentijs eius. Ergo libertas illa voluntatis, quae est per gratiam [1]) immunis est a peccato, non vt non sit in carne, sed vt non obsit in Christo mortuo, quod obfuit in Adam nato, antequam esset in Christo regeneratus. Vnde Augustinus in libr. de baptismo paruulorum ait. Lex carnis quam apostolus appellat peccatum, cum ait non regnet peccatum in mortali vestro corpore, non sic manet in membris eorum, qui ex aqua et spiritu sunt renati, tanquam non sit eis facta remissio, vbi omnino plena fit remissio peccatorum. Sed manet in vetustate carnis tanquam superatum et peremptum, nisi ilico consensu quodam reuiuiscat, et in regnum proprium dominationemque reuocetur, haec ille. Sic ergo naturalis libertas, per gratiam iustificantem in homine reformatur,

---

1) Achter „gratia" zou bij moderne interpunctie een komma geplaatst worden.

vt concupiscentia quae in carne manet, non solum nolenti non obest, verumetiam si legittime contra eam bellum geritur, multis prodest ad augmentum virtutum. A miseria vero non liberatur homo omninò, vt dum peccati delectatio sensibus humanis se ingerit, ex quotidiana tribulatione quam patitur, agnoscat quale sibi praemium peccatum adduxit. Vt dum libido peccati stimu-//lat, miseria q i v
quam patitur peccatum in amaritudinem illi conuertat Circa .ij. qualiter scilicet naturalis libertas amoris per gratiam libertati naturali superaddatur, est sciendum Quod natura voluntatis non solum a vinculis concupiscentiae, quibus per peccatum Adae fuerat irretita liberatur, verumetiam in libertatem diuini amoris, quae est maior libertas ,quam libertas naturalis sublimatur. Et ideo quamuis naturalis libertas non est omni modo reperata [1]), sicut erat ante peccatum, est tamen multo nobilius et sublimius reparata, et in altiori statu collocata, quam erat in naturae integritate. Illa enim libertate amauit homo seipsum, et motu naturalis amoris ferebatur in quodcunque conueniens profectui naturae. Ista vero libertate amat homo deum plusquam seipsum, et motu supernaturalis amoris fertur alacri viuacitate in omne beneplacitum diuinae voluntatis. Tanto autem amor est nobilior et sublimior, quanto nobilius et sublimius est quod amatur. Quia amor causatur a re amata. Et ideo a valore rei amatae solet aestimari amor amantis. De hac libertate dicit apostolus ad Romanos .vi. vbi cum vilefecisset seruitutem peccati in illis, qui obedierant concupiscentijs carnis dicens. Cum enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiae. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis, nam finis illorum mors est, statim subiunxit de libertate facta per gratiam dicens. Nunc vero liberati a peccato, serui autem facti deo habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam. In quibus verbis designat illa duo praemissa, quae diximus per gratiam iustificantem simul voluntati infundi, scilicet liberationem a vinculis concupiscentiae, per quam voluntas sanatur et libertatem diuini amoris, per quam voluntas supra se in deum subleuatur. Primnm [2]) ostendit cum dicit. Nunc vero liberati a peccato, id est a concupiscentiae vinculis. Secundum cum subdit serui autem facti deo, deo seruire est per amorem iustitiae eius voluntati conformari. Nemo enim ei nisi per libertatem amoris vere seruire potest. Sicut ostendit apostolus .i. ad Corinth. vij. Qui in domino vocatus est seruus, libertus est domini. Similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi. Quomodo qui ex le//gali seruitute vocatus ad q ij r
seruitium dei, libertus est domini? Nisi quia spiritus sanctus volun-

1) Lees: reparata. 2) Primum.

tates omnium quos vocat, ad seruitium dei inflammat libertate amoris. Et ideo quamuis corporali obsequio ministrant dominis suis sicut antea fecerant, ipsum tamen ministerium ex amore iusticiae faciunt, quod prius ex necessitate seruitutis facere solebant. Et sic post vocationem liberti sunt domini cuius feruent amore, qui prius seruiebant ex angaria [1]) necessitante. De hac libertate amoris iterum dicit apostolus ad Galat. v. Vos in libertatem vocati estis fratres, tantum ne libertatem detis in occasionem carnis, sed per charitatem spiritus seruite inuicem. Ecce qualiter supernaturalis libertas amoris, naturali libertati voluntatis superaddita, est nobilior et sublimior quam libertas naturalis, quamuis non est ita libera ab omni malo sicut illa. Patet ergo quae et qualis sit libertas, quae per gratiam voluntati infunditur, per quam et naturalis libertas reparatur, et ad libertatem amoris anima praeparatur. Et quod libertas amoris sit distincta libertas a libertate naturali, eo quod per libertatem amoris seruit homo deo, et proficit ad deum, quod per libertatem naturalem facere non potuit.

De supernaturali potestate.

Ca. xxviij.

CIrca potestatem supernaturalem duo notanda sunt. Primum qualiter naturalis potestas per peccatum perdita reparatur, secundum qualiter reparatae potestati maior potestas superadditur. Circa primum sciendum quod per gratiam mediatoris naturalis potestas voluntatis non reparatur ex omni parte, sicut prius fuerat instituta, est tamen in melius aliquid reparata. Naturalis enim potestas fuit, non posse cogi, posse non peccare, et posse non mori si voluisset. Potestas vero reparata per gratiam, et si peccatum potest vitare mortale, veniale tamen peccatum ex toto vitare non potest, sicut dicitur in canonica .i. Ioann. Si dixerimus quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est et. apostolus ad Roman. vij. Velle inquit adiacet mihi, sed perficere bonum non inuenio. Non enim quod volo bonum hoc facio sed quod nolo malum hoc ago. In quibus verbis aperte designat apostolus hominem reformatum, per gratiam quidem habere voluntatem ab omni malo abstinendi, sed non habere potestatem omne malum vitandi. Quod ob hoc moderatione diuina ordinatum est, vt dum conspicit homo malum veniale et paruum quod vitare non potest, cognoscat quid illi confert gratia, cuius auxilio mortale malum vitare potest.
q ij v Sicut idem apostolus ait ad Roman. ix. // Non enim (inquit) vo-

1) Heerendienst.

lentis neque currentis, sed miserentis est dei Non est inquit volentis velle, neque currentis currere, sed miserentis est dei vtrumque donare scilicet bonum velle et posse. Qui quem vult indurat per iudicium debitum, et cui vult miseretur per gratiam non debitam, sed gratuite donatam. Sic ergo sanatur potestas naturalis per gratiam, vt quamuis omne peccatum vitare non possit, tamen facere potest, vt ipsum peccatum sibi non obsit, sed magis proficiat per incrementa virtutum Quod fit, dum homo ex peccato quod vitare non potest, in omnibus se humiliat, vel sollicito [1]) a minori malo se custodiendo, maius malum non incurrit aut in magnis virtutibus non eleuetur [2]) in superbiam, dum in paruis se videt deficere, et non posse defectum illum vitare. Circa .ij. est sciendum. Quod potestati naturali, non solum bonum naturae eo modo quo dictum est restituitur, verumetiam supernaturalis potestas illi augetur qua potest id quod prius non potuit, scilicet per actus virtutum supra se in deum tendere, et infatigabili amore illi iugiter adherere. De qua potestate Ioann . i. scriptum est. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios dei fieri hijs qui credunt in nomine eius. Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex deo nati sunt Haec est illa potestas, quae hominem a terrenis ad coelestia eleuat, et humanam voluntatem per actum diuini amoris in dei voluntatem transformat. Sine hac potestate nullus potest aduersus inimicos humanae salutis legittime contendere, nullusque pie viuere potest. Sine hac etiam potestate primus homo adhuc in statu innocentiae, non potuisset supra se ad coelestia tendere, et per actus virtutum aeterna gaudia promereri. Haec ergo potestas sola est, quae de filio diaboli facit filium dei, et quae quicquid ab homine fit oculis diuinae bonitatis acceptabile reddit. Sine hac potestate actus virtutis, quantumcunque magnus et arduus non potest prodesse homini ad meritum, et cum ea actus virtutis quantumcunque modicus sufficit ad promerendum regnum coelorum. Patent ista ex scriptura in qua actus martyrij pro nihilo reputatur sine hac potestate, cum qua largitio calicis aquae frigidae a domino sufficiens iudica-//tur. De primo dicit [*q iij* r] apostolus .i. ad Chorinth . xiij. Si tradidero corpus meum ita vt ardeam, charitatem non habuero, nihil mihi prodest. De secundo vero Mathe . x. scriptum est. Quicunque potum dederit vni ex istis minimis calicem aquae frigidae tantum in nomine discipuli, amen dico vobis, non perdet mercedem suam. Ecce quanta est illa supernaturalis potestas, quam operatur charitas, quantumque excellit naturalem potestatem, etiam quando adhuc erat in naturae integri-

1) Lees: sollicite. 2) Lees: eleuatur.

tate ante peccatum. Illa enim potuit homo stare in bono naturae, sed vlterius non proficere. Ista vero et natura corrupta reparatur, et ad supernaturalem aeternae beatitudinis vitam sublimatur. Sunt etiam istae duae potestates in vno homine realiter a se inuicem distinctae Nam naturali potestate nihil potest homo facere, nisi actus naturales, et ideo non cooperatur ad supernaturales actus virtutum, nisi volendo, non autem operando. Verum tamen hoc velle non est id quo pie viuitur, vt postea patebit. Supernaturali vero potestate fiunt actus virtutum supernaturales, quibus aeterna beatitudo meretur. Potestate naturali credit homo informiter amat naturaliter, potestate vero supernaturali credit formaliter, amat supernaturaliter.

Quod in homine gratificato sunt duae voluntates, vna qua mereri desiderat, alia qua meretur.

Cap . xxix.

DVae sunt in homine gratificato voluntates. Vna naturalis, alia gratuita, et hoc est intelligendum inquantum voluntas est actus potentiae. Naturalis est animae ab exordio humanae conditionis concreata, gratuita vero est naturali voluntati per gratiam Christi gratuite superaddita et donata. Naturalis voluntas neque in statu naturae integrae potuit, neque in statu naturae corruptae quicquam facere potest ad meritum aeternae beatitudinis, nisi quoddam habere naturale desiderium ad habendum aliquod gratuitum auxilium, quo adiuuetur ad hoc consequendum. Et hoc desiderium inest naturae hominis, ex eoque vnaquaeque res tendit naturaliter ad finem proprium sibi determinatum. Aeterna vero beatitudo est finis proprius hominis ad quem ab aeterno est praedestinatus. Et ideo etiam inter
[*q iij* ᵛ] vitia retinet [1]) illius finis desiderium naturale. Vnde // etiam naturale quoddam desiderium habet ad media, quibus ad hunc finem peruenitur, cuiusmodi sunt virtutes supernaturales et actus earum Sic accipienda sunt verba beati Augustini in libr. senten. prosperi [2]), quibus ait. Quod posse habere fidem, sicut posse habere charitatem natura est hominum, habere autem fidem sicut habere charitatem, gratia est fidelium. Quod non ita accipiendum est tanquam ex libero arbitrio possit naturaliter haberi fides vel charitas, sed quod mens hominis habet naturalem aptitudinem ad credendum vel diligendum, quae aptitudo cum gratia dei praeparatur et adiuuatur,

---

1) N.l. de mensch.
2) Bedoeld zijn de *Sententiae ex S. Augustini Operibus à Prospero Aquitanico collectae.*

ex supernaturali potestate gratiae potest, quod naturali potestate non potuit. Gratuita vero voluntas quam spiritus sanctus per infusionem supernaturalis libertatis et potestatis naturali voluntati superaddit, est a qua procedunt motus vel affectus supernaturales, et exinde deo cooperante procedit opus virtutis exterius. Et sic causatur in homine meritum, cui non ex debito iustitiae, sed ex abundantia diuinae pietatis et misericordiae praemium tribuetur. Vnde Augustinus ad Sixtum presbyterum. Quid est hominis meritum ante gratiam? Cum omne bonum meritum nostrum non in nobis facit nisi gratia. Quando ergo inter scripta doctorum scriptum inuenitur, quod meritum procedit a gratia et a voluntate, de gratuita voluntate intelligi debet quod dicunt Alioquin si de voluntate naturali velint intelligi, nullomodo sustineri potest. Etiam [1]) de voluntate per gratiam sanata capiendo eam infra limites naturalis sanitatis. Qualiter enim voluntas post corruptionem sanata poterit, quod ante corruptionem sana et integra non potuit. Tunc enim absque supernaturali libertate et potestate per gratiam infusa mereri non potuit, sed solum in naturali bonitate perstitisse si voluisset. Pro cuius intellectu est sciendum. Quod gratia duo operatur in homine. Primum est quod voluntatem naturalem corruptam sanat a languore concupiscentiae, et liberat a seruitute peccati, et a reatu aeternae poenae. Secundum quod praeparat eam ad bonum et hoc dupliciter. Primo quod per infusionem supernaturalis libertatis et potestatis praeparat eam vt // per amorem iustitiae [*q iiij r*] bonum velit, quod ex naturali amore prius voluit. Secundo, quod voluntati ex amore iustitiae bonum volenti cooperatur, vt efficaciter velit, id est eius cooperatione ad effectum perducatur. Et sic gratia primo sanat et liberat voluntatem a malo. Secundo eam praeparat ad bonum, et hoc dupliciter. Primo, vt bonum velit. Secundo, vt bonum operetur. Primus effectus gratiae conuenit naturali voluntati, quae nihil facit ad meritum, quia vitare peccatum [2]) et si semper vitat poenam, tamen non meretur semper gloriam. Duo autem secundi effectus gratiae conueniunt gratuitae voluntati, quia bonum velle et facere ex amore iustitiae semper meretur gloriam. Et istae duae voluntates sunt realiter inter se distinctae, et a se inuicem separabiles. Quia naturalis voluntas est de natura animae ab exordio ei concreata ad faciendum actus naturales, et ipsa est principium eorum quae naturaliter volumus et facimus. Vnde et ab anima separari non potest. Voluntas vero gratuita semper est

---

1) Weggelaten is: si velint intelligi. De zin: hunne meening kan evenmin aangenomen worden, als zij het willen verstaan enz.

2) „Vitare peccatum" is het onderwerp van den zin.

naturae animae supernaturalis, nihil habens commune cum natura, a spiritu sancto dono gratiae infusa ad faciendum actus supernaturales, quibus natura posset promereri ad beatitudinem aeternae vitae id est ad bene et beatae [1]) viuere, quae per se non nisi naturaliter viuere poterat. Et haec voluntas sola est principium omnium eorum quae supernaturaliter volumus et possumus, et ideo ab ipsa est omne meritum. Huic voluntati naturalis voluntas non cooperatur in actibus meritorijs, quia alias sola gratia non esset causa omnis meriti, quod esset manifeste contra apostolum ad Roman. ix. Non est volentis, neque currentis, sed miserentis est dei. Et ad Ephesios .ij. Gratia estis saluati per fidem, et hoc non ex vobis, dei enim donum est, non ex operibus vt ne quis glorietur. Et ad Philipp. ij. Deus est qui operatur in nobis velle et perficere pro bona voluntate, id est loco bonae voluntatis deus operatur velle et perficere bonum supernaturale in nobis ex amore iustitiae. Et ergo non sunt audiendi, qui dicunt motum vel affectum mentis non causari in anima nisi ex libero arbitrio, cum motus vel affectus supernaturalis non possit causari nisi a deo, qui solus agit
[*q iiij* v] supra naturam. // Nam qualiter naturalis potestas posset excedere limites naturalis facultatis? Denique potest natura agi supra se virtute agentis extrinseci, sicut lapis fertur sursum cum sit grauis, virtute iactantis, sed nullomodo natura potest agere supra se ex propria virtute intrinseca. Quicquid ergo fit in homine ad eum iustificandum et glorificandum, totum procedit a dono dei tanquam extrinseco agente, et promouente naturam supra se, et nihil ab intrinseca virtute naturae. Sicut apostolus concludit .i. ad Chorinth. iiij. Quid habes quod non accepisti, si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis? Contra praemissa a quibusdam obijcitur ex verbis Augustini in de littera et spiritu. Iustificati (inquit) sumus, non per liberam voluntatem, sed per gratiam Christi, non quod sine voluntate nostra fiat, sed voluntas nostra ostenditur infirma per legem vt sanet gratia voluntatem, et sana voluntas impleat legem, haec ille. Ex hijs verbis Augustini satis apparet quod naturalis voluntas cooperetur gratiae dei ad hominis iustificationem. Dicendo enim quod quamuis iustificati sumus per gratiam Christi, non tamen sine voluntate nostra, et quod gratia sanat voluntatem, et eadem voluntas sanata implet legem, per cuius impletionem homo iustificatur, satis ostendit quod voluntas naturalis et gratia mutuo cooperantur in hominis iustificationem. Ad quod alij dicunt Augustinum sic non esse intelligendum, alioquin contradiceret sibijpsi. Dicit enim in enchirid. super verbis apostoli ad

1) Lees: beate.

Roman . ix. Non est volentis neque currentis, sed miserentis est dei. Si (inquit) propterea dictum est. Non est volentis, neque currentis, sed miserentis est dei, quia ex vtroque fit, id est ex voluntate hominis et misericordia dei, vt sic dictum accipiamus. Non est volentis, neque currentis, sed miserentis est dei, tanquam diceretur. Non sufficit sola voluntas hominis, si non sit etiam misericordia dei, ergo non sufficit sola misericordia dei, si non sit etiam voluntas hominis. Ac per hoc si recte dictum est, non volentis est hominis, sed miserentis est dei, quia id voluntas hominis sola non implet. Cur non econtrario recte dicitur. Non miserentis est dei, sed volentis est hominis? Porro si nullus Christianus dicere audebit, non miserentis dei, sed volentis est hominis, ne apostolo apertissime con-//tradicat, restat vt propterea recte dictum intelligatur, r i r
non est volentis, neque currentis, sed miserentis est dei, vt totum deo detur, qui hominis bonam voluntatem et praeparat adiuuandum [1]), et adiuuat praeparatam. Nam vtrumque legitur in sacris eloquijs. Et misericordia eius praeueniet me, et misericordia eius subsequetur me. Nolentem praeuenit vt velit, volentem subsequitur ne frusta velit, haec ille. Ex hijs verbis Augustini vbi hominis iustificationem docet totaliter attribuendam gratiae dei, et nihil humanae voluntati attribuendum, priora verba vbi hanc videtur attribuere simul gratiae dei et sanatae voluntati, sic dicunt accipienda. Quod sanata voluntas non est ibi accipienda pro primo effectu sanationis, sed pro secundo. Diximus enim ante, quod gratia duos effectus operatur in homine iustificato. Primus est quo voluntatem a malo liberat, et a languore concupiscentiae sanat. Et sic sanata voluntas non cooperatur ad hominis iustificationem. Secundus effectus gratiae est voluntatem inflammare ad bonum, quod fit duobus modis scilicet vel infundendo amorem iustitiae ad bonum supernaturale volendum, vel cooperando subsequenter vt bonum quod desideratur impleatur. Et quia hic secundus gratiae effectus nihil commune habet cum natura animae, sed est illi semper supernaturalis causatus a spiritu sancto, ideo dicunt hunc gratiae effectum esse gratuitam voluntatem, quam aliquando etiam dei vocant voluntatem ad bene et pie viuendum a solo deo infusam, et hanc esse voluntatem perfecte sanam, quam cum gratia dicit Augustinus operari hominis iustificationem. Et sic dicunt omnia dicta beati Augustini concordanda de gratia et voluntate. Nam quando voluntati dicit nihil tribuendum de hominis iustificatione, sed soli deo et eius gratiae, de voluntate naturali debet intelligi. Quando vero dicit hominis iustificationem fieri ex gratia et voluntate, de volun-

1) Waarschijnlijk moet „adiuuando" gelezen worden.

tate gratuita debet intelligi. Et sic vnum erit, quod diuersum videtur.

Confirmatio praedictorum de duabus voluntatibus ex auctoritate scripturarum.

Capit. xxx.

DVas in hominis gratificatione, siue iustificatione concurrentes voluntates propheta designat vbi ait. Concupiuit anima mea
r i v desiderare iustificationes tuas in omni // tempore. In quibus verbis duplicem exprimit appetitum in vno homine, et vnum ab alio realiter distinctum, et ob hoc vnumquemque alicuius distinctae voluntatis. Primum appetitum exprimit cum ait Concupiuit. Secundum in verbo quod sequitur desiderare. Concupiscere est actus naturalis voluntatis et ideo etiam naturalis voluntas. Desiderare vero est actus gratuitae voluntatis, et ob hoc etiam est gratuita voluntas, quia vt ab initio ostensum est non loquimur hic de voluntate prout est potentia, sed prout est actus potentiae. Et ideo siue dicatur voluntas vel actus voluntatis in idem redit. In hoc ergo quod propheta dicit. Concupiuit anima mea, naturalem voluntatem designat, cui ex retenta naturali bonitate inest quoddam naturale desiderium summi et aeterni boni, quod est finis eius proprius ad quem est praedestinata, propter quod etiam naturali amore fertur ad media, quibus peruenitur ad hunc finem, sicut sunt iustificationes, quae fiunt per amorem supernaturalem a deo infusum et operatum. Haec autem voluntas, quia praecedit fidem et charitatem aliasque iustificationes, non est illa, qua pie viuitur, sed qua petitur et concupiscitur illa supernaturalis et bona voluntas, quam deus vt pie viuatur gratuite infundit. Ista voluntas est bonum quoddam naturale, et ideo ad vitam supernaturalem cooperari non potest. Illa vero est bonum quoddam magnum et supernaturale, et ideo ea pie viuitur, et ad aeternam vitam peruenitur. Haec igitur supernaturalis et gratuita voluntas est illa, quam propheta designat cum dicit desiderare iustificationes tuas in omni tempore. Ista igitur voluntas, cum non sit de natura hominis, sed semper est naturae humanae supernaturalis, nullomodo potest esse in homine ex eius operatione vel cooperatione, quia naturalis facultas ad huiusmodi operationem vel cooperationem se nullatenus extendere potest. Sed semper necesse est vt a solo deo sit, cui nihil est supernaturale et ob hoc nec impossibile, cui non solum hoc est esse quod viuere, sicut hoc etiam quadam similitudine animae rationali competere potest, verumetiam hoc est illi esse, quod bene et beate viuere. Ille ergo solus potest conferre homini bene et beate viuere, cuius natura est vt bene et beate inaeternum viuat. Homini autem nunquam potest esse naturale vt bene et beate

viuat, // quamuis quadam impari similitudine datum est ei esse r ij r
naturale quod semper viuat Nam et illi qui in inferno sunt, semper quidem necesse est vt viuant, licet in multa miseria. Voluntas igitur gratuita et supernaturalis, quae nihil commune habet cum natura, sed est ab ea realiter distincta, est illa qua pie et iuste viuitur, et ad beate viuere dei auxilio peruenitur. Et sicut hanc naturalis voluntas praecedit, sic et naturalem voluntatem praecedit intellectus. Sicut exponit Augustinus super hunc versum. Concupiuit anima mea desiderare iustificationes tuas in omni tempore Videmus inquit ratione nonnunquam quam vtiles sint iustificationes dei, sed infirmitate praepediti aliquando non desideramus. Praeuolat ergo intellectus, sequitur tardus aut nullus affectus. Scimus bonum, nec delectat agere, et cupimus vt delectet. Sic iste olim desiderare concupiscebat, quae bona esse cernebat, cupiens earum [1]) habere dilectionem, quarum potuit videre rationem. Ostendit igitur quibus quasi gradibus ad eas perueniamur. Prius igitur est vt videatur quam sint vtiles et honestae. Deinde vt earum desiderium concupiscatur. Postremo vt proficiente gratia delectet earum operatio, quarum sola ratio delectabat, haec ille. Ecce ex praemissis habes, quod naturalis voluntas praecedit voluntatem gratuitam, et quodam naturali amore concupiscit eam habere. Verumtamen ipsa non meretur habere eam, et cum gratuite donata fuerit ipsa non cooperatur ei ad hominis iustificationem, quamuis consentiat, et complaceat sibi in hoc, quod hominis iustificatio operetur. Sicut homo qui propria potestate ad aliquid quod desiderat, peruenire non potest, consentit in auxilium extrinsecum, quo ad optatum promoueri potest. Promouetur quidam alieno adiutorio ad optatum, ad quod per se venire non potuit, et complacet sibi in adepto et completo desiderio. Verumtamen certissime sibi constat, quod nisi alieno adiutorio adiutus fuisset, ad optatum nunquam peruenire potuisset. Nonne talis homo merito deridendus esset, si proprijs viribus ascriberet, cui vel in minimo cooperatus non fuisset. Sic et nostri temporis homines merito deridendi sunt, qui cum certissime sciant ex canonica veritate se per solam gratiam posse iustificari, et non aliunde, proprie tamen voluntatis facultate // ad suam iustificatio- r ij v
nem gratiae cooperari, insanissime affirmare non desistunt.

Recapitulatio et conclusio omnium, quae de natura et gratia sunt praemissa.

Capit . xxxi.

RECapitulando igitur et concludendo omnia quae de natura et gratia sunt praemissa, dicendum est quod duo sunt principia

1) Dit „earum" moet slaan op de „iustificationes dei".

humanorum actuum in praesenti vita, scilicet natura et gratia. Natura est principium eorum actuum, qui fieri possunt a naturali potentia homini concreata, quae est voluntas naturalis, per quam vt supra ostensum est etiam cum auxilio naturali naturae superaddito, homo in statu innocentiae non poterat mereri vitam aeternam, sed adhoc indigebat auxilio supernaturali, quod est auxilium gratiae, quanto minus nunc in statu naturae corruptae hoc poterit. In quo et si natura sanatur per gratiam, tamen natura manet natura sub gratia sicut sub corruptione. Quia natura per gratiam cum sanatur non transformatur in gratiam vt fiat gratia, quae prius fuit natura, sed superuestitur et decoratur gratia, et altiori ac fortiori virtute induitur, qua ad supernaturalem vitam sublimatur Manet tamen natura in sua naturali potentia, etiam cum fuerit supra se eleuata, sicut lapis reseruat suas naturales qualitates, etiam cum fuerit ictu iactantis sursum leuatus. Vnde et dominus Iesus ad coelos ascensurus praecepit discipulis suis, vt in ciuitate Hierusalem manerent, donec induerentur virtute ex alto. Non dixit donec natura transformaretur in virtutem supernaturalem ex alto, sed donec indueretur virtute ex alto, manifeste designans naturam in gratiam non transformari, sed gratia indui et vestiri. Sicut et hoc idem ostendit apostolus de gratia consummata id est gloria .ij. ad Chorinth . v. Scimus (inquit) quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod edificationem ex deo habeamus domum non manufactam aeternam in coelis. Nam et in hoc ingemiscimus habitationem nostram quae de coelo est superindui cupientes, si tamen vestiti et non nudi inueniamur. Nam et qui sumus in hoc tabernaculo ingemiscimus grauati, eo quod nolumus ex spo-
[*r iij r*] liari sed super vestiri [1]), vt absorbeatur quod morta-//le est a vita. In quibus verbis apertissime ostendit apostolus quod natura animae maneat in suis naturalibus qualitatibus tam sub gratia quam sub gloria, eo inquit quod nolumus expoliari a bono naturali quod vtique bonum est, sed volumus superuestiri bono gratiae et gloriae vt hac eminentiori virtute absorbeatur quod mortale est a vita, hoc est vt peccati corruptio quae naturam grauat mortis similitudine a vita gratiae in praesenti, et a vita gloriae in futuro absorbeatur et occidatur, vt cum Christo resurgentes in nouitate vitae ambulemus. Gratia vero est principium eorum actuum qui fieri possunt a supernaturali potentia homini infusa, quae est voluntas gratuita, per quam potest mereri vitam aeternam, quae etiam in statu innocentiae fuit homini necessaria ad merendum vitam aeternam. Accipitur autem haec voluntas dupliciter. Vnomodo pro potentia

1) Men leze: „exspoliari" en „supervestiri".

volendi, et sic mouet hominem ad bonum ex amore iustitiae volendum, et causat boni delectationem, quam ex naturali inclinatione habere non potest. Aliomodo accipitur voluntas gratuita pro actu volentis, et illa prosequitur homo actu bonum ex amore et delectatione conceptum. Haec est illa voluntas perfecte sana qua recte viuitur, et vita aeterna meretur. De qua per apostolum ad Galatas .v. dicitur. Nam in Christo Iesu neque circuncisio aliquid valet neque praeputium, sed fides quae per charitatem operatur. In quibus verbis manifeste ostendit apostolus quia neque opera legis, quae per circuncisionem designat, neque opera iusticiae facta per naturalem facultatem voluntatis, quae designat per praeputium aliquid valent, id est nihil cooperantur ad hominis iustificationem, sed hanc solummodo operatur fides per charitatem operans, quae est gratia saluatoris nostri Iesu Christi. De primo dicit idem apostolus ad Romanos .iij. Ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo, omnis caro, id est omnis homo, accipiendo partem pro toto, sicut Ioann . i. Et verbum caro factum est, id est verbum homo factum est. De .ij. idem ad Tytum. Cum (inquit) benignitas et humanitas apparuit saluatoris nostri dei non ex operibus iusticiae quae fecimus nos, sed secundum suam misericordiam saluos nos fecit, per lauachrum regeneratio-//nis et renouationis spiritus [r iij v] sancti, quem effudit in nos abunde per Iesum Christum saluatorem nostrum, vt iustificati gratia ipsius haeredes simus secundum spem vitae aeternae. Ecce habes quod neque ex operibus legis, neque ex operibus iusticiae homo iustificatur, sed ex gratia domini nostri Iesu Christi. Conclusiue ergo hoc tenendum est de gratuita voluntate, quod est quaedam supernaturalis libertas, et potestas charitatis a spiritu sancto gratuite causata, et infusa cordibus nostris, ex qua procedunt opera iusticiae cum spiritus sancti cooperatione, quibus non ex debito iusticiae, sed ex abundantia diuinae pietatis et misericordiae, datur praemium retributionis aeternae, et sic tota iustificatio et glorificatio hominis procedit a gratuito dono dei, cui nec in minimo cooperatur naturalis facultas liberi arbitrij, nisi quod deo in operante voluntate consentit Quia iuxta Augustinum in libro de littera et spiritu. Accipere et habere non potest anima dona dei, nisi consentiendo. Nemo quippe cogitur accipere, si non vult, haec ille. Et sic intelligi vult Augustinus omnia dicta sua, vbi loquitur de gratia iustificante, non tamen sine libero arbitrio, id est non sine libero arbitrio consentiente, sed non sine libero arbitrio cooperante, quia hoc est illud quod cum apostolo tanto studio laborat improbare dicente. Quid habes quod non accepisti? Si autem accepisti quid gloriaris quasi non acceperis? Haec de voluntate dicta sufficiant.

De actibus humanae voluntatis et qualitatibus et circunstantijs eius.

Capitulum .xxxij.

DIcto de humana voluntate et de qualitatibus eius. Dicendum est de actibus et circunstantijs earum. Vbi notandum quod inter catholicos tractatores de actibus humanae voluntatis variae sunt opiniones et diuersae sententiae Quidam enim dicunt omnes actus voluntatis tam malos quam bonos inquantum sunt esse a deo auctore. Et ideo omnes inquantum sunt esse bonos. Et isti innituntur dictis beati Augustini in libr . lxxxiij. quaestion. vbi ait. Deus tantummodo boni causa est, quo circa mali auctor non est, quia omnium quae sunt auctor est, quae inquantum sunt in tantum [*r iiij r*] sunt bona. // Et iterum in .i. libr. de doctrina Christiana. Ille summus et primus est, qui omnino incommutabilis est, et caetera quae sunt nisi ab illo esse non possunt, et in tantum bona sunt inquantum acceperunt vt sint, haec ille. Ex hijs verbis sic concludunt. Actus voluntatis tam mali quam boni dum fiunt sunt, nemo autem negare potest eos non esse dum fiunt. Si ergo omne quod est, inquantum est bonum est, et actus mali sunt, ergo boni sunt. Et distinguunt inter actus voluntatis, et inter vitia actuum, sicut distingui solet inter substantiam vel naturam et inter vitia naturae. Et ideo dicunt actus malos esse bonos, inquantum sunt. Quia vt sic dicunt eos esse substantias. Sed dicunt eos esse malos, propter vitia quae in eis sunt, vitia actuum nominantes in directum ordinem per quem, et in debitum finem, propter quem fiunt. Hij etiam quosdam actus dicunt esse bonos ex genere, vt reficere esurientem, qui est de genere operis misericordiae. Dicunt etiam quosdam actus esse absolute et perfecte bonos, quosdam vero bonos ex causa et fine, sicut illi qui veniunt ex bona voluntate et tendunt ad debitum finem. Sunt alij qui dicunt voluntatem malam et actum malum semper esse peccatum, et nulla ratione posse esse bona, vel ex deo auctore esse, quia sine deo fiunt, vt dicitur Ioannis primo. Et sine ipso factum est nihil id est peccatum. Dicitur autem peccatum nihil, non quia non sit actio vel voluntas mala, quae aliquid est, sed quia separat homines a vero esse, et ad malum trahit, et sic ad non esse deducit. Qui enim a summi boni participatione recedunt, quod solum verum bonum est, merito non esse dicuntur. Et hij dicunt voluntatem malam atque actionem et loquutionem malam peccata esse, quia sunt preuaricationes legis diuinae et inobedientia coelestium praeceptorum. Dicunt etiam actus huiusmodi siue bonos siue malos non esse naturas vel substantias, et dicta beati Augustini prius allegata, dicunt esse accipienda de natura vel substantia, vt cum dicitur. Omnium quae sunt deus est auctor, quae inquan-

tum sunt, in tantum sunt bona, de naturis rerum atque substantijs oportet accipere et non de actionibus. Et isti nomine naturae vel substantiae dicunt significari ipsas substantias vel naturas, aut quae naturaliter habent, sicut illa quae // concreata sunt eis. Sicut anima [r iiij r] naturaliter habet memoriam, rationem, et voluntatem, et huiusmodi. Isti hanc suam distinctionem muniunt verbis beati Augustini in libro retractationum vbi distinguens inter substantias siue naturas, et actiones bonas et malas aperit quomodo quoddam ab eo traditum in libro de vera religion. dicit. Hoc de substantijs atque naturis dictum est. Inde enim disputabatur non de bonis actionibus atque peccatis Haec ille Augustinus videtur in hijs verbis aperte diuidere inter substantias siue naturas, et inter actiones bonas siue peccata. Idem etiam dicit in prima responsione contra pelagianos Opera diaboli quae vitia dicuntur, actus sunt, non res. Idem in iiij. Omne malum natura non est, sed actus accidens alicui ex defectu boni. Quamobrem quod natura non est, deus non fecit, quia natura est omne quod fecit. Ad idem facit quod dicit Augustinus super illum versum psalmi. Infixus sum in limo profundi, et non est substantia dicens. Substantia dicitur illud quod sumus, quicquid sumus, homo, pecus, sol, terra. Omnia ista substantiae sunt, eo enim ipso quo sunt naturae ipsae substantiae dicuntur. Nam quod nulla est substantia, nihil omnino est. Substantia, ergo est aliquid esse, deus fecit hominem substantiam, sed per iniquitatem lapsus est homo a substantia in qua factus est. Iniquitas quippe ipsa non est substantia. Non enim iniquitas est natura quam formauit deus, sed iniquitas est peruersio quam fecit homo. Naturae omnes per ipsum factae sunt. Iniquitas per ipsum facta non est, quia iniquitas non est substantia, haec ille. Hijs et huius modi dictorum beati Augustini testimonijs muniti dicunt, quod prius allegata beati Augustini testimonia sic debent intelligi Alioquin Ipse contradiceret sibi ipsi. Sunt alij qui dicunt actus omnes voluntatis esse indifferentes, et quod per se nec boni sunt nec mali, sed ex causa, intentione, vel fine accipiunt quod sint vel boni vel mali. Secundum istos quilibet actus potest esse bonus, si fiat ex bona causa, hoc est ex gratuita voluntate, et ex bona intentione, id est si debitum habet ordinem mediorum, et si ordinatur ad debitum finis [1]) qui solus est, et vnicus principalis scilicet aeterna beatitudo. Econtrario vero quilibet actus potest esse malus, si fiat ex mala causa, ex mala // intentione, et propter malum finem. Isti inni- s i r tuntur verbis Ambrosij et Augustini. Ambrosij vbi ait. Affectus tuus operi tuo nomen imponit. Augustini super psalmum .xxxi.

1) Lees: finem.

Nemo computet bona opera sua ante fidem. Ita enim videtur mihi esse vt magnae vires et cursus celerrimus praeter viam, quia vbi fides non erat, bonum opus non erat, bonum enim opus intentio facit intentionem fides dirigit. Non valde attendas quid homo faciat, sed quid intendit cum facit, haec ille.

Alia distinctio humanorum actuum secundum Canonicam veritatem.

Capit. xxxiij.

NObis vero, qui vbi possumus de Canonica veritate haurimus, quod legentibus proponimus, vt nihil de nostro influere videamur, aliter de actibus humanae voluntatis videtur distinguendum. Sunt enim quidam actus, qui ita sunt boni vt nunquam possint esse mali, sicut sunt actus charitatis, de quibus dicit apostolus .i. ad Chorinth. xiij. Charitas benigna est patiens est, Charitas non emulatur, non agit perperam, non inflatur non est ambitiosa, non quaerit quae sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati, omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet, charitas nunquam excidit. Ecce in hijs verbis apostolus ostendit omne quod humano potest cogitari ingenio si malum est charitatem non facere, si vere bonum est, charitatem facere. Actus ergo charitatis semper est bonus, et nunquam potest esse malus. Sunt etiam quidam actus qui semper sunt mali et nunquam boni esse possunt, sicut sunt actus cupiditatis. Sicut enim quod procedit a charitate non potest esse malum, ita quod procedit ex cupiditate non potest esse bonum Sicut de hijs testatur apostolus ad Galat. v. Manifesta sunt opera carnis, quae sunt fornicatio, immunditia, impuditia [1], luxuria, idolorum seruitus, veneficia, immicitiae [2], contentiones, aemulationes, irae, rixae, dissensiones, sectae, inuidia, homicidia, ebrietates, comessationes et hijs similia, quae praedico vobis, sicut praedixi, quoniam qui talia agunt regnum dei non consequentur. Ecce habes manifeste ex apostoli sententia, quod actus horum vitiorum quos enumerat, sic sunt mali quod nunquam possunt esse boni, eo quod //
s iv concludit quod eorum operationes regnum dei non consequentur quod manifestum est signum maliciae eorum. Quamquam enim nullus actus potest esse ita malus, quod non sit interdum in aliquo casu minus malus quam in alio, puta propter actum interdum minus completum, aut propter alias circunstantias concurrentes, quibus malicia actus alleuiatur, propter hoc tamen actus minus completus, non est bonus, quamuis actus completus est magis

1) Lees: impudicitia. 2) Lees: inimicitiae.

malus. Sicut ebrietas quam aliquis incurrit ex minori aduertentia et custodia sui, minus malum est, quam illa quam quis ex proposito studiose procurat, propter hoc tamen minor non est bona, quamuis sit minus mala cum omnis ebrietas sit mala. Actus ergo praedicti et eorum similes sic sunt mali quod nunquam possunt esse boni, quamquam interdum possunt esse minus mali, interdum vero peiores. Sunt etiam alij actus qui simul sunt boni et mali, sed alia ratione boni, et alia ratione mali. Sicut sunt omnes actus peccatorum, qui ita sunt peccata vt etiam sint poena peccati. Isti actus sunt mali inquantum peccata sunt, et boni sunt inquantum poena peccati. Quia inquantum peccata sunt ab homine sunt, inquantum vero sunt poena peccati, a deo auctore sunt, et in bonis operibus dei connumeranda sunt. Sicut per prophetam dicitur. Ego sum creans malum et faciens bonum, quod de malo poenae, non de malo peccati intelligendum est. Malorum enim poena quae a deo est, mala est quidem malis, sed tamen in bonis operibus dei connumeranda, quoniam iustum est vt mali puniantur, et vtique bonum est omne quod iustum est. De hijs actibus dicit apostolus ad Roman. i. de quibusdam, ita inquiens. Qui cum cognouissent deum non sicut deum glorificauerunt aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum etc. Et infra. Propterea tradidit illos deus in passiones ignominiae, nam foeminae eorum immutauerunt naturalem vsum in eum vsum, qui est contra naturam. Similiter et masculi relicto naturali vsu foeminae exarserunt in desiderijs suis inuicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes. Ecce constat hos ignominiosos actus esse quidem a deo et ab homine. A deo quidem inquantum poena sunt peccati praecedentis scilicet superbiae, qua deum cognitum non glo-//rificauerunt, sed per tumorem superbiae euanuerunt in cogi- *s ij r* tationibus suis, quod notat apostolus cum dicit. Propterea tradidit illos deus in passiones ignominiae. Et vtique deus operatus est quod apostolus dicit eum esse operatum. Quod autem a deo operatum est, bonum est, quia omne opus dei bonum est. Sunt etiam isti actus ab homine, inquantum peccata sunt, sicut ostendit apostolus in sequentibus. Nam foeminae (inquit) eorum immutauerunt naturalem vsum. Similiter et masculi relicto naturali vsu foeminae exarserunt in desiderijs suis inuicem, vbi aperte designat eos propria voluntate hos [1]) esse operatos. Et ideo tales actus, sunt simul et boni et mali dum fiunt, sed alia ratione vt supra dictum est. De

1) Lees: hoc.

hijs actibus Gregorius in moralium. Peccatum quod ex peccato oritur, non solum peccatum sed et poena peccati est. Quia iusto iudicio deus cor peccantis obnubilat, vt praecedentis peccati merito etiam in alia cadit. Quem enim liberare noluit deserendo percussit. Et Augustinus super praemissis verbis apostoli. Praecedentis (inquit) est haec poena peccati, et tamen etiam ipsa peccatum. Iudicio enim iustissimi dei traditi sunt, vt ait apostolus de quibusdam siue deserendo, siue aliomodo explicabili vel inexplicabili in passiones ignominiae, vt crimina criminibus vindicarentur. Et supplicia peccantium non tantum sint tormenta, sed et vitiorum incrementa. Illa ergo peccata quae enumerat apostolus, quia de superbia sunt, non solum peccata, sed et supplicia sunt, haec ille. Quod vero praedicti actus inquantum sunt poena peccati sint boni. Augustinus ostendit in .i. libr. recta [1]). Videndum est (inquit) ne male intelligatur quod dixi. Deus auctor mali non est, qui et omnium quae sunt auctor est, et inquantum sunt in tantum sunt bona. Et ne hinc putetur non ab illo esse poena malorum, quae vtique malum est hijs qui puniuntur. Sed haec dixi ita, sicut dictum est. Deus mortem non fecit, cum alibi scriptum sit. Mors et vita a domino est. Malorum ergo poena quae a deo est, malum est quidem malis, sed in bonis dei operibus est. Quoniam iustum est vt mali puniantur. Et vtique bonum est omne quod iustum est. Sic ergo dicitur deus non fecisse mortem, quia non fecit illud, pro quo mors infligebatur, id est
s ij v peccatum, haec ille. Sunt adhuc alij actus humanae // voluntatis, qui nec boni sunt ex se nec mali, sed capiunt suam bonitatem vel maliciam a causa ex qua procedunt, ab intentione per quam diriguntur, et a fine propter quem fiunt. Sicut sunt omnes actus indifferentes. Dicuntur autem omnes actus indifferentes non solum illi, qui procedunt ex motibus naturalium qualitatum, vt comedere tempore famis, quiescere tempore fatigationis etc. Verumetiam omnes illi, qui non sunt ita boni, vt nulla possent mala intentione corumpi [2]). Sicut sunt actus charitatis de quibus supra dictum est, vel qui non sunt ita mali vt nulla possint bnoa [3]) intentione ad bonitatem formari. Sicut sunt actus cupiditatis et ignominiosae peruersitatis. De quibus etiam supra dictum est. Omnes alij actus quorum bonitas vel malitia dependet a voluntate intentione et fine sunt indifferentes, vt reficere esurientem, vestire nudum, docere indoctum, et omnes tales. Est etiam notandum, quod non loquimur hic de bonitate actuum capiendo bonitatem, prout distinguitur contra maliciam, sed capiendo eam pro bonitate meritoria et remunerabili,

1) De *Retractationes* zijn bedoeld.
2) Lees: corrumpi. 3) Lees: bona.

potest enim actus esse bonus, et tamen non esse meritorius et remunerabilis, vt sunt actus naturalis pietatis. Potest filius diligere et honorare parentes amore naturali, et homo subuenire indigenti pietate naturali, hij tamen actus, cum sint boni, non sunt remunerabiles, quia non sunt ordinati in deum, tanquam in vnicum finem beatificum.

Qualiter actus humani indifferentes capiant suam bonitatem remunerabilem a voluntate intentione et fine.

Capitulum .xxxiiij.

QVod praedicti actus indifferentes capiant suam bonitatem remunerabilem a voluntate intentione et fine ostendi potest auctoritate scripturarum. Et primo de voluntate gratuita, quae est causa bonorum remunerabilium, dicit apostolus ad Roman . xiij. Omne quod non est ex fide, peccatum est. Fides de qua hic apostolus loquitur, est quae per dilectionem operatur. Et fides per dilectionem operans est ipsa voluntas gratuita, quae est causa bonorum remunerabilium a deo infusa, sicut per eundem ad Roman . v. dicitur. Charitas dei diffusa est in cordibus nostris, per spiritum sanctum qui da-//tus est nobis. Cum ergo dicitur [*s iij r*] omne quod non est ex fide peccatum est, idem est ac si diceretur, omne quod non est ex charitate vel gratuita voluntate peccatum est. Et ergo huius modi actus praedicti, si non procedunt ex gratuita voluntate non sunt remunerabiles. vnde Augustinus super praemissa verba apostoli. Omnis infidelium vita peccatum est, et nihil bonum est sine summo bono. Vbi deest agnitio aeternae veritatis, falsa virtus est etiam in optimis moribus. Vnde et Iacobus in epistola Canonica ait. Qui offendit in vno scilicet in charitate, factus est omnium reus. Qui ergo fidem et charitatem non habet, omnis eius actus peccatum est, haec ille. De intentione dicit saluator Lucae .xi. Lucerna corporis tui est oculus tuus. Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Si autem nequam fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit. Corpus hoc loco intelligitur actus virtutis, sicut a contrario sensu per apostolum, actus peccati dicitur corpus peccati. Huius corporis lucerna est oculus, id est intentio mentis, de qua dicit Gregorius. Intentio priusquam in actione se exerceat, hoc iam quod appetit contemplatur, et vnaquaeque actio intentionem suam quasi oculum intuentem sequitur. Dicit ergo veritas. Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit, hoc est. Si intentio mentis tuae fuerit simplex, sine admixtione erroris in cognitione veri, et sine admixtione alicuius rei amatae in amore summi boni, totus

actus virtutis quem operaris erit lucidus, id est statu [1]) aeternae lucis aptus. Vnde manifeste datur intelligi, quod huius modi actus capit suam bonitatem ab intentione qua, dirigitur in debitum finem. Econtrario vero si intentio esset nequam, id est maliciosa, totus actus esset tenebrosus, id est statui aeternae damnationis aptus. Et tunc caperet ipse actus suam malitiam ab intentione praua. Sicut ipsa veritas ait. Si autem nequam fuerit, etiam totum corpus tuum tenebrosum erit. De fine dicit veritas ipsa Math . v. Beati estis cum maledixerint vobis homines et persequuti vos fuerint et dixerint omne malum aduersum vos mentientes propter me. Gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in coelis. Et iterum
[*s iiij**] cap . vi. Attendite ne iustitiam vestram faciatis // coram hominibus vt videamini ab eis. Alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum qui est in coelis. Te autem faciente eleemosinam, nesciat sinistra tua, quid faciat dextera tua, vt sit eleemosina tua in abscondito, et pater vester qui videt in abscondito reddet tibi. Duplicem in verbis hijs ostendit saluator finem actuum humanorum scilicet aeternum et temporalem. Aeternum cum dicit propter me, et iterum cum dicit pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi. Aeterna enim beatitudo quae consistit in cognitione et fruitione dei est proprius finis humanorum actuum, quia hic finis solummodo satiat et quietat cordis appetitum. Temporalem finem ostendit cum dicit. Attendite ne iusticiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis. Finis est id propter quod aliquid fit. Qui ergo bonum facit, vt videatur ab hominibus, et ab eis laudetur, pro mercede accipit laudes hominum, quae ob hoc temporales mercedes sunt, quia cum tempore transeunt, et vsque ad aeternitatem non pertingunt. Propter quod et saluator docet ab ea esse cauendum, alioquin mercedem non habebimus apud patrem. Ex praemissis ostensum est per sacrae scripturae auctoritatem, qualiter actus indifferens, qui ex se non habet quod sit bonus vel malus, accipit suam bonitatem remunerabilem, vel maliciam damnabilem, a causa scilicet voluntate intentione ac fine, secundum quod haec fuerint vel bona vel mala. Concludendo ergo dicendum est quod omnis actus humanae voluntatis, aut ex se est bonus, aut ex se est malus, aut indifferens Ex quibus ille qui indifferens est, quibusdam videtur futuro examini reseruari iudicandus, ac ille qui ex se bonus est, nulla indigere discussione iudicij. Ille vero qui ex se malus est, iam videtur esse iudicatus, sicut ipsa veritas ait. Qui non credit, iam iudicatus est. Infidelium enim consortio se sociat, qui peccando mortaliter fidem, quam professus est peccatrice vita blasphemat.

---

1) **Lees: statui.**

De hijs tribus distinctionibus humanorum actuum dicit Augustinus in libr. contra mendacium. Interest (inquit) plurimum qua causa, quo fine, qua intentione quid fiat. Sed ea quae constat esse peccata nullo bonae causae intuitu, nullo quasi bono fine, nulla velit [1]) bona intentione facienda sunt. Ea quippe opera hominum si habuerint causas vel bonas vel malas, nunc sunt // bona nunc mala, [*s iiij r*] quae non sunt per se ipsa peccata. Sicut victum prebere pauperibus bonum est, si fit causa misericordiae, cum recta fide, et concubitus coniugalis quando fit causa generandi, si ea fide fiat vt gignantur regenerandi, haec rursus mala sunt, si malas habeant causas, velut si iactantiae causa pascitur pauper, aut lasciuiae causa concumbitur cum vxore, aut filij generantur non vt deo, sed vt diabolo nutriantur. Cum vero opera ipsa peccata sunt vt furta stupra, blasphemiae, quis dicat causis bonis esse facienda vel peccata non esse, vel quod absurdius est iusta peccata esse, haec ille.

Quod actus qui per se mali sunt nullam bonam intentionem habere possunt.

Capit. xxxv.

ACtus qui per se mali sunt nullam habent bonam intentionem, et ideo nulla bona intentione fieri possunt. Nam qui aliena furatur et pauperibus tribuit, non pro bono furatur, sed duplex malum committit. Peccat enim cum aliena rapit contra praeceptum decalogi. Non furtum facies, et peccat dum aliena pauperibus tribuit, quia abominabilis est deo impiorum oblatio. Et ideo nunquam potest in talibus esse pia causa, licet pia videatur, dum in aliquo pietatis obsequium alteri exhibetur. Non enim sunt facienda mala vt veniant quaecunque bona.

Quae sit differentia inter voluntatem intentionem, et finem.

Capit. xxxvi.

OStenso quod actus humanae voluntatis indifferentes capiunt suam bonitatem remunerabilem, vel maliciam damnabilem, a voluntate, ab intentione, et a fine. Consequenter ostendendum est, quae sit differentia inter voluntatem intentionem et finem. Vbi notandum quod voluntas est potentia vel virtus, qua aliquid volumus. Finis est illud quod volumus. Intentio est id per quod volumus, et sic intentio quodammodo mediat inter voluntatem et finem, et dirigit actum voluntatis in finem. Et potest de hijs poni exemplum tale. Volo vestire nudum vt habeam vitam aeternam, ibi voluntas est

---

1) Lees: velut.

qua volo vestire nudum et habere vitam aeternam. Intentio est vestitio nudi, vt per hoc medium habeatur vita aeterna. Finis est vita aeterna, quae propter se est appetenda. E regione potest exem-
[s iiij v] plificari de malo. Volo vestire nudum vt acquiram mihi // laudes hominum, ibi voluntas est qua volo vestire nudum, vt acquiram laudes hominum. Intentio est vestitio nudi, vt per hoc medium acquiram laudes hominum. Finis est laus hominum, quae non appetitur propter se, sed propter videri ab hominibus. Et inter haec tria finis est principalior, quia finis est potissimum quid in vnoquoque, eo quod omnia agunt propter finem Non est autem finis id propter quod omnia agunt, eo quod finit cursum et actum agentis id est perficit, sed propter modum finiendi qui est delectari perfectum. Delectatio enim quae est in fine est id quod satiat, et quietat appetitum finiti, id est perfecti in bono et consummati. vnde Augustinus super illum versum psalmi. Consumetur nequitia peccatorum, et diriges iustum, scrutans corda et renes deus, ait. Deus solus scrutatur corda id est quid quisque cogitat, et renes id est quid quemque delectat, quia finis curae et cogitationis est delectatio, ad quam cura et cogitatione nititur quisque peruenire. Et infra. Opera nostra quae sunt in dictis et factis possunt homines videre, sed quo animo fiant, et quo venire cupiant, solus deus videt. Qui cum videt cor esse in coelo, et non delectari nos in carne, sed in domino, id est cum bonae sint cogitationes et earum fines, dirigit iustum, haec ille. Item super illum versum psalmi. In laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum dicit Augustinus. Pes animae est amor, qui si prauus est, dicitur cupiditas vel libido, si rectus dicitur charitas, eo mouetur anima ad locum quo tendit, id est ad delectationem bonam vel malam, quo se peruenisse per amorem laetatur, haec ille. Et sic patet quae sit differentia inter voluntatem, intentionem, et finem, vbi etiam hoc annectendum est, quod actus voluntatis maxime ex fine pensandus est, eo quod finis est quid potissimum in vnoquoque. Et quod nomine intentionis aliquando in scripturis doctorum voluntas accipitur, eo quod voluntas eodem modo vult finem et media, quae ducunt ad finem. Sed inquantum vult finem dicitur voluntas volens et eliciens, inquantum vult media dicitur voluntas tendens in finem, quod tamen magis proprie diximus conuenire intentioni quam voluntati, quamuis a multis pro eodem accipi solet. Similiter et nomine
t i r intentionis aliquando finis accipi-//tur. Et sic solet distingui inter finem intentum, et inter finem tendentem. Finis intentus est frui deo in lumine gloriae, qui est vnicus et principalis omnium ad quem omnia tendunt, maxime angeli, et homines beatificandi. Finis tendens sunt media, quibus in principalem finem tenditur,

quae ideo dicuntur media quia ducunt voluntatem in finem, et sic mediant inter voluntatem et finem. Dicuntur etiam aliquando fines per comparationem ad voluntatem, quae vult ea vt finem. Diximus ante quod finis est id quod volumus, et ideo quando voluntas vult media sicut vult finem, manifestum est quod media etiam sint finis voluntatis, licet finis minus principalis. Sicut in exemplo ante posito Volo vestire nudum vt habeam vitam aeternam, ibi vnus finis voluntatis est vestire nudum, et alius est habere vitam aeternam. Sed quia vnus est propter alium, ideo vnus finis est minus principalis vel secundarius, alius vero principalis et primus. Et haec sunt quae prudens lector diligenter considerare debet in scriptis doctorum, vbi haec occurrerint. Et quia de voluntate gratuita, quae est causa actuum remunerabilium, in praemissis sufficienter tractatum est. Ideo de intentione et fine pauca sunt hic annectenda.

De intentione.

Capit. xxxvij.

INtentio est mentis oculus dirigens voluntatem in finem, quem sibi ipsa praefixit. Quia enim voluntas est agens voluntarium, ipsa sibi praefigit finem, ad quem velit tendere, quod dicitur ad distinctionem agentis naturalis, cui ab alio praefigitur finis, ad quem tendat. Et sicut superius distinximus inter voluntatem naturalem et voluntatem gratuitam, ita etiam distinguendum videtur inter intentionem naturalem et intentionem gratuitam. Multa enim bona fiunt ex bona intentione, quae tamen aeterna vita non sunt remuneranda. Mali enim homines, et qui non sunt in charitate, multa interdum bona faciunt, quae tamen a deo remuneranda non sunt, vestiunt nudos, reficiunt esurientes, et caetera opera misericordiae exhibent proximo indigenti, frequentant ecclesias, diuinis laudibus intersunt, sed non est speciosa laus in ore peccatoris, quia iuxta vocem domini per Ysaiam prophetam, cor talium hominum longe est a deo, vbi per cor intelligitur intentio mentis. Populus (inquit) hic // labijs me honorat, cor autem eius longe a *ti*[r] me est. Exterius bona opera faciunt, sed interius per intentionem mentis diuinae voluntati conformes non sunt. Vbi notandum quod alia intentione dirigitur voluntas naturalis in finem naturalem, et alia voluntas gratuita in finem beatificum et supernaturalem. Voluntas naturalis dirigitur intentione naturali, quae illustratur lumine rationis naturalis. Et ex tali intentione multi bona opera faciunt, etiam gentiles et infideles, quae tamen a deo remuneranda non sunt, quia sine fide per charitatem operante nihil remunerabile fieri potest. Nam sine charitate, falsa virtus est, etiam in optimis

moribus, sicuti sunt mores religiosorum, quia qui fidem et charitatem non habet, omnis eius actio peccatum est. vnde Augustinus super illum versum psalmi. Passer inuenit sibi domum et turtur nidum vbi reponat pullos suos dicit. Iudaei et haeretici et pagani opera bona faciunt, quia vestiunt nudos, et pascunt pauperes, et huiusmodi, sed non in nido ecclesiae, id est in fide et charitate, et ideo conculcantur pulli eorum, id est bona opera, nec reponuntur remuneranda in futuro, quando dicetur eis. Amen dico vobis, quia nunquam noui vos. Et iterum. Seruum autem inutilem proijcite in tenebras exteriores. Verumtamen verba Augustini praemissa, et alia ab eo in diuersis locis scripturarum suarum posita, in quibus videtur dicere, quod qui charitatem non habent, bona quidem possunt facere opera, licet non bene, quemadmodum fieri oportet, alijs sic videntur sane intelligenda. Quod bona opera quae sine charitate fiunt non appellantur bona, quia bona sunt quando sine charitate fiunt, sed quod bona essent si fierent ex charitate, hoc est quia opera illa talia sunt, vel de illo genere sunt, quod possunt per charitatem tanquam per voluntatem gratuitam, et per intentionem gratuitam fieri bona, quod tamen illa opera non possunt fieri, quae sic sunt mala vt nullomodo possunt fieri bona, alias enim Augustinus contradiceret sibi, cum alio loco dicat. Qui fidem et charitatem non habet, omnis eius actio peccatum est. Ergo tales actiones, vt vestire nudum, et pascere pauperes, peccata sunt si extra fidem et charitatem fiunt, sed dicuntur solummodo bona, quia de genere bono sunt, et quia essent bona si fierent ex charitate. Hoc etiam modo multi homines dicuntur boni
t ij r homines, quia bonos habent mores et actus ex natu-//rali voluntate et intentione procedentes, qui tamen in veritate boni non sunt, quia boni mores et actus quos habent, ex charitate non fiunt. Sicut voce veritatis de [1]) dicitur. Multa dicent mihi in illa die. Domine nonne in nomine tuo demonia eiecimus, et virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nunquam noui vos discedite a me operarij iniquitatis. Ecce qualiter voce veritatis operarij iniquitatis dicuntur, qui tamen in nomine domini multas virtutes fecisse narrantur, quod ob nihil aliud actum est, nisi quia ipsa virtutum opera quae fecerant, eo modo non fecerunt, quo debuissent, hoc est ex intentione charitate formata. Sicut hoc ipsum veritas ipsa ostendit in verbis paulo ante positis. Non omnis (inquit) qui dicit mihi domine domine intrabit in regnum coelorum, sed qui facit voluntatem patris mei qui est in coelis ipse intrabit in regnum coelorum. Illi dicunt domine domine, qui bona quidem quae deus

---

1) Dit „de" is een „delendum".

praecepit faciunt, sed non faciunt ea intentione, quae [1]) deus ea fieri praecepit. Sed illi faciunt voluntatem patris qui in coelis est, qui non solum quod praecepit faciunt, verumetiam in modo faciendi voluntati eius se per omnia conformari student. Nulli ergo mirum videatur si a catholicis doctoribus multa bona opera peccata dicantur, illa videlicet quorum bonitas dependet a bona causa et intentione vt vestire nudum, pascere esurientem, et similia cum fiunt extra charitatem, cum ipsa veritas hoc idem vt patuit manifeste protestetur. Attendant ista omnes qui diuersos homines praesertim religiosos diuersorum ordinum, de generibus operum extollere solent, et qui merita humanorum actuum ex generibus operum solent aestimare. Attendant quod apud deum non aestimatur genus boni operis, sed modus operandi Attendant inquam et recogitent, quod etiam in optimis moribus potest esse falsa virtus. Et eo vtique falsior, quo vt bonum aestimatur quod peccatum est. Omnis enim (secundum Augustinum) illius actio peccatum est qui charitatem non habet. Sicut idem dicit super Ioann. Seruilis (inquit) timor non est in charitate, in quo quamuis credatur deo non tamen in deum, et si bonum fiat, non tamen bene. Nemo enim inuitus bene facit, et si bonum est quod facit, haec ille.

De intentione supernaturali qua voluntas gratuita dirigitur in finem suum.

Capit. xxxviij. //

VOluntas gratuita dirigitur in finem suum ab intentione super- *tij v*
naturali lumine fidei illustrata. Sicut ostendit apostolus ad Roman. xiiij. dicens. Omne quod non est ex fide peccatum est, ergo recte dicitur a contrario sensu, omne quod est ex fide, bonum remunerabile est, sicut idem ipse satis ostendit ad Roman. v. Iustificati inquit ex fide pacem habeamus ad deum. Fides enim quae iustificat, ipsa est quae intentionem lumine supernaturali illustrat. Intentio vero lumine supernaturali, quod est luminem [2]) gratiae, illustrata, dirigit voluntatem in finem suum, id est in deum tanquam in obiectum beatificum et finem vltimum, cuius fruitionis delectatione perficitur homo, et quietatur appetitus eius. De hac intentione dicit Augustinus. Quod omnis intentio ad bonum eorum qui fidem non habent, et omne opus eorum malum est. Si (inquit) fides intentionem dirigit, et intentio bonum opus facit, vbi non est fides, nec intentio bona, nec opus bonum esse videtur. Vnde et apostolus ait. Omne quod non est ex fide peccatum est. Haec igitur intentio, qua affectus et actus humanae voluntatis recto ordine

1) Lees: qua. 2) Lees: lumine.

in deum, tanquam in vltimum et principalem finem ordinatur, fide dirigitur, non naturali lumine rationis. Et ideo non immerito intentio supernaturalis nominatur. Haec est illa intentio, de qua Saluator ait Math . vi. Lucerna corporis tui est oculus tuus. Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Si autem oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebrosum erit. Corpus hoc loco intelligitur actus virtutum, siue vt quibusdam videtur, congeries actuum virtuosorum de genere, quod in vnum redit, quia virtutes sunt connexae, et vna sine altera esse non potest. Hoc igitur corpus, id est ille actus virtutis de genere est totus lucidus, id est ab omni peccati macula purgatus et immunis, si oculus fuerit simplex, id est si intentio mentis fuerit solius aeterni boni desiderio affectata, quod non nisi supernaturali lumine fidei fieri potest. Fides ergo cum intentionem dirigit, nihil in intentione admittit, nisi quod recto ordine actum virtutis in finem intentum et vltimum introducit. Haec inquam est illa intentio, quae humano actui nomen imponit, et omne genus boni operis, tam quo [*t iij* r] ad actum exteriorem, quam // quo ad interiorem, voluntatis affectum, diuino conspectui acceptabile et remunerabile reddit. Dicitur autem notanter omne genus boni operis, ad distinctionem illorum operum, quae sunt de genere malo, omnia enim hominis opera iudicantur bona vel mala secundum causam et intentionem, exceptis hijs quae per se bona sunt, et nulla intentione mala fieri possunt, similiter exceptis hijs, quae per se mala sunt, id est quae sine preuaricatione fieri nequeunt, et ideo nulla bona intentione fieri possunt. De quibus omnibus et singulis superius est declaratum.

De tribus generibus bonorum operum, quae vel bonitatem remunerabilem, vel maliciam damnabilem, ex se non habent, sed eam accipiunt a voluntate intentione et fine.

Capitulum .xxxix.

TRia genera bonorum operum euangelicus sermo nobis designat, quae nec bonitatem remunerabilem, nec maliciam damnabilem ex se habent, sed eam accipiunt a voluntate, intentione, et fine. Caetera vero omnia vel ita bona sunt, vt a mala voluntate et intentione fieri non possunt, aut ita mala vt nulla bona voluntate et intentione bene fieri possint. Circa quod notandum. Quod sicut homo ab exordio conditionis suae ad tria institutus est, sic omnis eius actus trifarie dispartitur. Institutus est enim per naturae suae creationem et maxime per Christianam et sacramentalem regenerationem, vt se totum diuino honori et cultui exponat, et vt secundum Christiani nominis dignitatem, mores et actus Christianae

vitae circa se exerceat, ac vt profusa cordis liberalitate vtilitatibus proximi sui secundum se totum deseruiat. Debet enim homo se totum deo per exhibitionem reuerentiae, cultus, et obedientiae, ac gratiarum actionem tanquam creatori, conseruatori et reparatori suo. Debet se sibi per vitiorum extirpationem, et virtutum acquisitionem tanquam filio regis aeterni et haeredi dei, vt dignum se gerat vocatione, electione, et adoptione sua. Debet etiam se proximo suo per esuriem iustitiae, et affectum misericordiae tanquam confratri suo, et cohaeredi dei. Et sic Christiana vita exercetur pro [1]) triplex genus boni operis. Primum genus boni operis est genus illorum operum, quibus deo debitus honor et cultus // exhibetur, [*t iij v*] sicut sunt oratio, deuotio, adoratio, votorum oblatio et similia, quibus Christiana mens nititur deo seruire, et in eius ministerio occupari. Et quod ista non sunt simpliciter bona, sed tantum de genere boni, et ideo sicut possunt bona intentione formari ad meritum per gratiam, ita possunt etiam per malam intentionem ad demeritum deformari. Ideo lex euangelica docet quali intentione talia opera sunt agenda dicens Mathe. vi. Cum oratis non eritis sicut hypocritae qui amant in synagogis, et in angulis platearum stantes orare, vt videantur ab hominibus. Amen dico vobis receperunt mercedem suam. Tu autem cum oraueris intra cubiculum tuum, et clauso ostio ora patrem tuum in abscondito, et pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi. In quibus verbis Saluator duo ostendit ad bonam intentionem necessaria, cum aguntur talia opera quibus deo cultus et honor exhibetur. Primum quod nihil terrenum aut temporale habeat secum admixtum, aut finem constituat sibi temporalem, qui non potest quietare mentis appetitum, hoc ostendit cum ait Amant in synagogis et angulis platearum stantes orare, vt videantur ab hominibus. Vbi tamen est aduertendum, quod Saluator per hoc non intendit prohibere publicam orationem, aut diuinorum celebrationem. Catholici sunt ritus ecclesiae in publicis locis diuinum cultum publice exercere. Sed per hoc intendit orantis et presallentis [2]) intentionem in finem debitum dirigere et ordinare, vt cum per exteriora laudum preconia deus glorificatur in publico, intentio laudantis maneat directa et occultata in deo. Et vt id quod videtur ad laudem dei fieri, veraciter ad laudem dei fiat. Quod vtique non posset fieri, si ipse orans vel laudans opus suum non ad laudem dei exercere, sed ad propriam laudem intenderet retorquere. Tunc enim a laudante deus non laudaretur, sed ipse ab alijs laudari niteretur. Vnde Mathe. quinto Saluator ait. Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona et glori-

---

1) Lees: per. 2) Waarschijnlijk moet „psallentis" gelezen worden.

ficent patrem vestrum qui in coelis est. In quibus verbis ostendit se velle vt homines videant opera nostra bona, et tamen non velle,
[*t iiij r*] vt glorificemur ab hominibus, sed vt glorificetur pater qui in coe-//lis est, qui solus potest nos vere glorificare. Ne improperetur nobis quod alibi scriptum est. Gloriam quae ab inuicem est quaeritis, et gloriam quae a solo deo est non vultis. Secundum [1]) quod in verbis praemissis ostendit est, quod intentio orantis sit solo dei desiderio in deum directa et ordinata, ita vt sicut est principalis, sic et sit sola causa orantis, et finis intentus. Hoc ostendit cum ait, et clauso ostio ora patrem tuum in abscondito. In clausura ostij, et in abscondita oratione, nihil aliud vult Saluator intelligi, quam exclusionem cuiuscunque rei temporalis ab intentione orantis. Sicut enim ostium propterea clauditur, vt quicquid a foris nocere poterat excludatur. Sic et nos cum deum vel orare vel laudare volumus, terrenorum desideria ab intentione mentis secludere debemus, vt mens sola et tota cum deo loquens, cum desiderium suum illi aperit, facilius impetrare poterit quod intendit. Ecce habes ex ore veritatis qualiter circa opera diuini cultus dirigenda sit intentio mentis. Secundum genus boni operis est genus illorum operum, quae homo operatur circa seipsum, vel ad extirpanda carnis vel voluntatis vitia, vel ad acquirenda virtutis incrementa, vt sunt abstinentia continentia, ieiunium, humilitas, patientia, paupertas, nuditas et similia multa quibus homo seipsum exercet ad propriam suijpsius congruam dispositionem, secundum exigentiam dignitatis nominis Christiani. Ita vt nihil in eius conuersatione sit vel appareat, quod Christianum et dei filium per adoptationem non deceat, aut quod alicui quantum est ex se offensionis scandalum praestet. Debet enim vita veri Christiani sic in se esse ordinata et regulata, vt suo nomini congruat, vt pater coelestis in tali glorificetur filio, et vt proximum suum in nullo offendat. Vt vere dici possit de illo illud propheticum. Beata gens cuius est dominus deus eius, populus quem elegit dominus in haereditatem sibi. Et quia ista opera sunt bona ex genere, et ideo possunt per bonam intentionem formari ad meritum, vel propter malam intentionem ad demeritum defor-
[*t iiij v*] mari, propterea docet Sal-//uator Math. vi. quae et qualis debet esse intentio in praedictis operibus necessarie obseruanda. Cum ieiunatis (inquit) nolite fieri sicut hypocritae tristes. Exterminant enim facies suas, vt appareant hominibus ieiunantes. Amen dico vobis quia receperunt mercedem suam. Tu autem cum ieiunas, vnge caput tuum et faciem tuam laua, ne videaris hominibus ieiunans, sed patri tuo qui est in absconso, et pater tuus qui videt in

1) Het tweede.

absconso reddet tibi. Hijs verbis saluator duo facit. Primo ostendit, quae sit mala intentio actum poenitentiae deformans ad demeritum, cum dicit. Cum ieiunatis nolite fieri sicut hypocritae tristes etc. Hypocrita dicitur simulator qui apparet aliud in superficie, et aliud est sub apparentia exteriori. Sicut vas cupreum deauratum, quod exterius apparet aureum, cum sit sub auro cupreum, sic erant bona opera hypocritarum, exterius apparebant aurea, quia erant de genere boni, vt patet de ieiunio quod obseruabant, sed interius, id est interiori intentione mentis erant mala, quia faciebant ea propter videri ab hominibus, sicut saluator ait, vt appareant hominibus ieiunantes. Sed tale ieiunium non est actus a deo remunerabilis sicut subditur. Amen dico vobis quia receperunt mercedem suam. Secundo ostendit quae sit bona intentio actum poenitentiae informans ad meritum dicens. Tu autem cum ieiunas vnge caput tuum, et faciem tuam laua, ne videaris hominibus ieiunans, sed patri tuo qui est in absconso. Per vnctionem capitis et lotionem faciei intelligitur contrarium illius, quod est esse tristem et faciem exterminare, hypocritae enim hanc habebant apud iudaeos consuetudinem vt in operibus poenitentiae vel in facie tristitiam praetenderent si possent, vel faciem ipsam exterminarent. Faciem exterminare est formam faciei extra consuetum terminum ponere. Extra terminum consuetum facies ponitur, cum eius forma letior aut tristior solito videntibus exhibetur. Solet autem haec exterminatio quibusdam fieri vngentis. Sicut enim mulieres solent vngentis linire faciem suam, ad simulandam pulchritudinem vultus, vel laeticiam, sic solent hypocritae linire faciem suam quibusdam vngentis contrarijs ad simulandam tristitiam, et hoc est faciem exterminare. Putabant enim poenitentibus esse ho-//norificum, quod tristes appa- *v i r*
rerent, cum tristia facerent. Quod quamuis in se non erat malum, erat tamen malum propter intentionem, quam in hoc habebant corruptam scilicet vt apparerent hominibus ieiunantes. Propter quam intentionem saluator hoc factum reprehendit, et contrarium eius docet esse faciendum, dicens. Tu autem cum ieiunas vnge caput tuum, et faciem tuam laua. Ieiunare est actus poenitentiae de genere boni, caput est affectus mentis ad hunc poenitentiae actum, facies vero est huius actus exterior operatio. Ille ergo bene ieiunat qui caput vnget et faciem lauat, id est qui ex affectu mentis pinguedine charitatis inflammato interius cum leta alacritate operis exterius ieiunat, hilarem enim datorem diligit deus. Tale ieiunium est actus a deo remunerabilis, quia cum recta intentione per charitatem in deum dirigitur, a solo deo remunerari meretur. Vnde subditur, et pater tuus qui videt in absconso reddet tibi. Tertium genus boni operis est genus illorum operum, quae

operatur homo circa profectum et vtilitatem proximi sui secundum ordinem fraternae charitatis. Vt sunt largitio elemosinarum, fraterna correctio, oppressorum releuatio, errantium instructio, orphanorum defensio, iniuriarum remissio, esurientium refectio, nudorum vestitio et multa similia, quibus fraterna charitas exercetur circa proximi necessitates subleuandas. Ista bona opera quia et bona et mala intentione fieri possunt, ideo Saluator ostendit qua intentione fieri ea oportet, si a deo debeant remunerari dicens Math . vi. Attendite ne iusticiam vestram faciatis coram hominibus vt videamini ab eis, alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum, qui in coelis est Te autem faciente elemosinam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, vt sit elemosina tua in abscondito, et pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi. Hijs in verbis sicut et in alijs duplicem designat circa actus misericordiae intentionem, vnam malam quae deformat opera misericordiae ad demeritum, quam docet esse cauendam cum dicit. Attendite ne iusticiam etc. Facere namque bonum propter laudes hominum est bonum facere mala intentione, quia bonum fieri debet vt ducat ad summum
vi v bonum, a quo est omne bonum iuxta illud // Iacobi, id est omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est descendens a patre luminum. Bonum ergo facere propter laudes hominum, non est actus remunerabilis a deo, quia ab hominibus remuneratur. vnde subditur. Alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum qui in coelis est. Et iterum. Amen dico vobis quia receperunt mercedem suam. Aliam designat intentionem bonam quae informat opera misericordiae ad meritum, quam docet esse sequendam cum dicit. Te autem faciente elemosinam. etc. Per sinistram bona temporalia, per dexteram vero bona summa et aeterna designantur, sicut in Canticis scriptum est. Leua eius sub capite meo, et dextera illius amplexabitur me. In operibus ergo misericordiae illius sinistra nescit quid dextera facit, qui ita proximi necessitatibus per largitionem elemosinarum subuenit, vt intentioni rectae. [1]) nihil adsit de bono temporali, quae solius aeterni boni desiderio in deum se abscondit. Opus ergo misericordiae ex tali intentione factum est actus a solo deo remunerabilis, sicut patet per hoc quod subditur. Et pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi. Haec praemissa tria genera bonorum operum sunt illa circa quorum aestimationem variae currunt opiniones doctorum diuersorum, dum ab aliquibus magna reputantur, ab alijs vero in minori aestimatione habentur. De quibus quaedam in praemissis ostensa sunt, quaedam vero in sequenti distinctione, vbi de merito

---

1) Het leesteeken is hier misplaatst.

bonorum operum augetur sunt dicenda. Haec inquam tria bonorum operum genera sunt illa, ad quae omnia alia bona opera reduci possunt, dum supernaturali et recta intentione informantur. Nam illa quae ita bona sunt vt mala esse non possint, non ob aliud vtique bona sunt, quia mox vt [1]) sunt, a bona voluntate et intentione fiunt, et ideo nunquam sine bona voluntate et recta intentione esse possunt. Propter quod quidam dixerunt omnem actum veritatis esse bonum praeter illos qui sic sunt mali, vt boni esse non possint, sed mox vt [1]) fiunt preuaricationem legis dei ostendunt, et praeter illos qui a mala voluntate et intentione procedunt. Haec inquam sunt illa opera, quae per totam euangelicae legis seriem, qualiter in deum ordinanda sunt edocetur. Nihil enim ibidem ponitur, quod non ad aliquod istorum trium generum reducatur

De fine humanorum actuum quo remunerabiles efficiciuntur [2]).

Capit. xl. //

FInis humanorum actuum verus et debitus est deus, sicut ipse ait Apocalip. i. Ego sum alpha et ω principium et finis dicit dominus deus, qui est, qui erat, et qui venturus est omnipotens. Sicut enim deus est principium creationis omnium naturarum ab initio vt sint, quia nisi ab ipso creatae non essent [3]), ita est finis perfectionis et consummationis illarum naturarum, quas supra naturalem perfectionem et maius aliquid et sublimius ordinauit. Sicut sunt natura angelica et natura humana, quamquam etiam generaliter sit finis omnium naturarum, quia sicut ab ipso sunt omnia, sic omnia ad ipsum tendunt. Sed quia de fine humanae consummationis hic loquimur, ad quem actibus bonis et remunerabilibus peruenitur. Ideo taliter accipienda sunt quae hic de eo tanquam de fine, ad quem actus huiusmodi ordinari debent dicuntur. Finis igitur bonae voluntatis est beatitudo, vita aeterna, lux perpetua, summa delectatio, immediata dei fruitio, summi boni summa et vnica dilectio, et haec omnia deus, de quo vere nihil dici potest quod ipse non sit, propter naturae suae simplicissimam vnitatem. Peruersae autem voluntatis finis est delectatio praua. Omnis delectatio quae habetur ex creaturis est praua et mala, quae non est recta intentione reducibilis in deum. Nam deus mali finis esse non potest sicut nec principium vt habetur Ioann. i. Sine ipso factum est nihil id est malum id est quod intelligitur de malo culpae, et

1) Zoodra als. 2) Lees: efficiuntur.
3) Zij zouden in het geheel niet geschapen zijn als het niet geschied ware door Hem.

non de malo poenae. Deus ergo omnium quae sunt finis est, sicut et principium. Omnia inquit per ipsum facta sunt, et omnia sunt, quae facta sunt, quae inquantum sunt, bona sunt. Igitur omnium bonorum deus principium et finis est, malorum autem sicut nec principium, sic nec finis esse potest, quia sine ipso factum est nihil. Malum ergo in deum reduci et ordinari non potest, quia iuxta prophetam malum ei non appropinquabit. Deus igitur actuum humanorum verus et debitus finis est, nec potest alius ab illo esse, qui verus sit finis, de quo per prophetam dicitur. Omnis consummationis vidi finem, latum mandatum tuum nimis. Omnis inquit consummationis vidi finem, quasi diceret. Ego Dauid vidi, id est cognoui finem, qui omnia quae sunt perficit et consummat. Et quasi ab illo quaereretur, quis est ille finis omnia perficiens et
vij v consummans. Respondet. Latum mandatum tuum nimis, // quasi diceret. Charitas quae est latum dei mandatum est ille finis, et charitas deus est de qua dicitur prima Chorinth . i. Finis praecepti est charitas, de corde puro et conscienta bona, et fide non ficta. Et iterum. Qui diligit proximum legem impleuit. Charitas quae est finis omnium actuum humanorum deus est, sicut dicit .i. Ioann . iiij. Deus charitas est, et qui manet in charitate in deo manet, et deus in eo. Et quia charitas deus est, ergo finis omnium actuum humanorum deus est, propterea qui in suis actibus charitatem sibi ponit finem, id est qui omnia quae facit, propter deum qui est charitas facit, deum sibi finem ponit. Vnde et apostolus ad Roman . x. Finis (inquit) legis Christus ad iusticiam omni credenti. Quid est. Finis praecepti est charitas, et finis legis est Christus, cum lex de qua loquitur. non sit alia, nisi lex charitatis? Nihil aliud est nisi quod idem est dicere. Finis legis est charitas, et finis legis est deus, quia charitas est deus. vnde Augustinus in libr. sententiarum prosperi ait. In Christo lex iustitiae non consumitur sed impletur. Omnis enim perfectio ex ipso est, vltra quam non est, quo spes se extendat. Finis fidelium Christus est, ad quem cum peruenerit currentis intentio, non habet quo amplius posset venire, sed habet id in quo debeat permanere, haec ille.

Quod quamuis deus sit vnicus et principalis finis omnium, in humanis tamen actibus concurrere possunt diuersi fines secundarij et minus principales, qui si ad principalem finem fuerint ordinabiles et ordinati, omnes informantur ad meritum a fine principali.

Cap . xli.

HVmani actus secundum exigentiam praesentis miseriae, in qua viuimus habent fieri circa plurima, sicut ait Saluator ad

Martham. Martha, Martha, sollicita es et turbaris erga plurima, et aliquando diuersi in eis concurrunt fines, quod tamen non est malum dummodo illi fines fuerint ad finem vnicum et principalem scilicet deum secundum ordinem rectae intentionis ordinabiles et ordinati. De quo fine ibidem subditur. Porro vnum est necessarium. De quo vno alibi scriptum est. Qui offendit in vno, factus est omnium reus. Quod exponens Augustinus ait. Qui offendit in vno scilicet in cha-//ritate, factus est omnium reus qui fidem et chari- [*v iij* r] tatem non habet omnis eius actio peccatum est. Nihil enim bonum esse potest sine summo bono. Summum autem bonum deus est, et deus est charitas, ergo sine charitate nullum potest esse bonum. Propterea deus qui est charitas, et charitas quae est deus, est illud vnum, quod est omnibus et vbique necessarium, et ipsum est optima pars quam Maria elegit, cum quo qui vnum factus fuerit [1]), stante illa vnione, malum facere non poterit, et in quo qui offenderit, nullum bonum in eo remanebit. Plures ergo fines in humanis actibus concurrentes non minuunt meritum ad bonitatem actuum, dummodo fuerint ad illum vnum et principalem finem ordinabiles et ordinati. vnde Augustinus in .xi. libro de trinitat. Aliae atque aliae voluntates suos proprios fines habent, qui tamen referuntur ad finem illius voluntatis, quo volumus beate viuere, et ad eam peruenire vitam, quae non referatur ad aliud, sed per seipsam sufficiat. Item rectae sunt voluntates et omnes sibimet religatae si bona est illa ad quam referuntur, si autem praua est, prauae sunt omnes. Et ideo rectarum voluntatum connexio libertas est, qua ad deum proficiscitur. Prauarum et distortarum voluntatum multiplicatio vinculum est, quo alligabitur qui hoc agit vt proijciatur in tenebras exteriores, haec ille.

Obiectio contra praemissa ex quibusdam verbis beati Augustini exorta.

Capit. xlij.

PRaedictis videntur aduersari quaedam dicta beati Augustini in libro de sermone domini in monte dicentis. Non debemus euangelizare vt manducemus, sed ideo manducare vt euangelizare sufficiamus. Vt cibus non sit bonum quod appetitur, sed necessarium quod additur, vt illud impleatur. Quaerite primum regnum dei et iusticiam eius, et haec omnia adijcientur vobis. Non dixit. Primum quaerite regnum dei, et deinde quaeratis ista, quamuis sint necessaria. Sed ait. Haec omnia adijcientur vobis, id est haec consequentur, si illa quaeratis ne cum ista quaeritis, illinc auertamini,

1) Het „quo" slaat op God. „Wie met God één geworden is", enz.

aut ne duos fines constituatis, vt et regnum propter se appetatis, et ista necessaria propter illud. Ergo propter regnum tantum debemus operari omnia haec ille. Haec verba videntur prius dictis [*v iij v*] aduersari, vbi ait. Aliae // atque aliae voluntates suos proprios fines habent. Ad quod dicendum. Quod predicta verba aduersa non inuenientur si diligenter inspiciantur. Nam in primis ostendit, quod aliae atque aliae voluntates possunt suos proprios habere fines, dummodo huiusmodi fines sint recta intentione in deum tanquam in finem absolute principalem ordinabiles et ordinati, ordinabiles dico, ad differentiam illorum actuum, qui sic sunt mali, vt nulla intentione possint ad finem bonum ordinari. Ordinari dico propter bonos actus de genere, qui a fine principali non possunt informari ad bonum remunerabile, nisi fuerint actualiter ad ipsum finem ordinati. In secundis vero vbi dixit. Ne duos fines constituatis, vt et regnum propter se appetatis, et ista necessaria propter illud. Ergo propter regnum dei tantum debemus operari bona, nec cum regno dei mercedem temporalem meditari, sic intelligi voluit ne duos fines constituamus nobis in diuersa tendentes, sicut sunt bonum aeternum et bonum temporale. Haec enim duo bona tanquam diuersi fines appeterentur, si vnum quodque propter seipsum peteretur, et vnum non appeteretur propter aliud scilicet temporale propter aeternum. Sed cum vnum scilicet temporale appetitur propter bonum aeternum, tunc non constituimus nobis duos fines, sed vnum tantum, qui est regnum coelorum. Et haec est sententia, quam in verbis suis praetendit, cum dicit. Propter regnum dei debemus operari bona, nec cum regno dei mercedem temporalem meditari. Quasi alijs verbis diceret. Regnum coelorum sic debemus appetere tanquam illud bonum quod propter se solummodo est petendum, eo quod ad ipsum omnia alia referuntur, et ipsum ad nihil aliud refertur, quia eius participatione omnia alia sunt bona. Nec aliquod bonum cum ipso petere debemus, quia omnia bona citra ipsum multo eminentiori modo sunt in deo, qui est regnum coelorum, quam in quacunque re appetibili citra ipsum. Et ideo iniuriam faceret deo qui in aliquo bono spem poneret, praeterquam in ipso, eo quod multo eminentiori modo omnia bona sunt in ipso, quam in quibuscunque alijs, quae sunt extra ipsum. Si ergo petimus vitam aeternam, petimusque temporalia a deo sed ea petimus propter vitam aeternam, eorumque vsum ordinamus ad vitam [*v iiij r*] aeternam. Neque fruimur // eis tanquam hijs, in quibus constituimus vltimum finem, tunc nescit sinistra quid facit dextera. Quia regnum tunc solum quaerimus, nec mercedem temporalem propter se meditamur aut quaerimus sed propter regnum dei, vt sit leua sub capite, et dextera in amplexu, hoc est vt temporalia sint in

vsu propter refectionis necessitatem, et aeterna sint in desiderio propter amorem aeternitatis in qua nulla erit necessaria refectio, quia nulla poterit ibi esse defectio. Si vero temporalia propter se quaerimus sicut aeterna, quamquam aeterna etiam quaerimus, miscetur dexterae sinistra. Propter quod cum dixisset dominus Math . vi. Attendite ne iusticiam vestram etc. alibi ait. Sic luceat lux vestra coram hominibus vt videant opera vestra bona, et glorificent patrem vestrum, qui in coelis est. Quapropter propter deum omnia facienda sunt, vt omnia quae facimus, omniumque fines ad eum referamus. Sicut apostolus ait .i. ad Corinth . x. Siue inquit manducatis siue bibitis vel aliud quid facitis, omnia in gloriam dei facite. Et iterum ad Coloss . iij. Omne quodcunque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine domini nostri Iesu Christi gratias agentes deo et patri per ipsum.

EX praemissis possunt summarie quaedam colligi conclusiones pro serenatione conscientiae deseruientes. Prima conclusio. Actus de se ipso malus, ex fine bono principaliter intento non potest fieri bonus, vt furari et rapere bona aliena, vt ex furtiuis et raptis bonis fiat elemosina indigenti, et ad honorem dei. Furari et rapere aliena bona, qui sunt actus de se mali, cum sint preuaricationes praeceptorum decalogi, non efficiuntur boni ex fine bono, qui est honorare deum per elemosinam. Huius ratio est, quia tales actus non sunt recta intentione in finem bonum ordinabiles. Vnde notandum quod ad intentionem rectam duo necessarie requiruntur. Primum quod tendentia voluntatis sit in finem debitum. Secundum quod tendentia voluntatis sit ad illum finem per media debita debito modo ordinata. Ideo quamuis in isto facto sit tendentia voluntatis in finem debitum, id est honorem dei, tamen non est per debita media in illum finem debito modo ordinata. Quia furari et rapere bona aliena quae in hoc facto sunt media illius finis, non sunt actus in illum finem ordinabiles. // Quia non sunt facienda *[v iiij r]*
mala, vt veniant quaecunque bona ad Roman . iij. Sicut aiunt quidam nos dicere. Faciamus mala vt veniant bona, quorum damnatio iusta est.

SEcunda conclusio. Actus ex se bonus non potest fieri malus, vt diligere deum et proximum ex amore iusticiae. Huius ratio est. Quia iste actus subito dum est, fit ex deo effectiue, secundum deum formaliter, et ordinatur ad deum finaliter. Et sic procedit a bona causa, quae est voluntas gratuita a spiritu sancto infusa, et secundum rectam intentionem, quae sunt debita media ad illum finem ordinata, qui est deus, quia qui vere diligit, dilectionem diligit, et deus est dilectio. Ille ergo actus, qui est diligere deum et proximum ex amore iusticiae semper bonus est, et nunquam

potest esse malus. Quia charitas est omnium actuum bonorum causa, forma, et finis, vt supra ostensum est, et charitas nunquam excidit, verumtamen ab illo qui eam habet aliquando recedit, et tunc talis ex amore iusticiae non diligit.

TErtia conclusio. Actus bonus ex genere, ex fine bono principaliter intento fit bonus et remunerabilis, et ex fine malo principaliter intento, fit malus et damnabilis: Exemplum, vt dare indigenti elemosinam propter deum. Exemplum, dare indigenti elemosinam propter laudem humanam. Ratio huius est, quia actus bonus ex genere, cum non habeat ex se quod sit bonus vel malus, ex fine accipit bonitatem vel maliciam suam. Sicut ostendit Saluator Mathe. vi. Attendite ne iusticiam etc. Ecce malus finis, bonum facere propter videri ab hominibus. Vnde sequitur. Amen dico vobis quia receperunt mercedem suam. Et iterum. Te autem faciente elemosinam nesciat sinistra tua etc. Ecce bonus finis, bonum facere propter deum Vnde sequitur. Et pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi.

QVarta conclusio. Plures actus bonos [1]) ex genere, per longam durationem temporis sibi inuicem succedentes potest vnus bonus finis principaliter intentus facere bonos remunerabiles, si in longa duratione temporis permanserit vna rectitudo intentionis, etiam si actualiter omni tempore non fuerit intentio mentis in finem ipsum
xi r ordinata, dummo-//do non fuerit a fine deordinabilis aut deordinata, vt exempli gratia. Qui certam summam pecuniarum intendit dare indigentibus in elemosinam propter deum, per longa temporum interualla. Ita quod certis diebus vult dare certam quantitatem illius summae indigentibus, primitus occurrentibus. Si ille in tota duratione temporis permanserit in eadem rectitudine intentionis omnes illi actus erunt boni remunerabiles ex vnitate intentionis, et ex bonitate finis ab initio principaliter intenti, etiam si aliquoties non fuerit intentio mentis in ipsum finem actualiter ordinata, dummodo tamen non fuerit actualiter deordinata. Idem dicendum est de omnibus actibus bonis ex genere, longo tempore duraturis, vt est votum religiosi ad religionem, sacerdotis promissio ad sacerdotium, firmum propositum voluntatis continentis ad continentiam etc. Ratio huius est, quia omnes actus illi diuersis temporibus facti, tanquam vnus actus aestimabuntur propter vnitatem finis et intentionis. Sicut enim vnus finis erit vltimus qui omnes ad ipsum tendentes perficiet ad premium. Ita vnus etiam finis principaliter intentus omnes actus virtutum per quos recta intentione in finem

1) „Plures actus bonos" is het voorwerp van den zin, waarvan „unus bonus finis" het onderwerp is.

tenditur informat ad meritum. Sicut Math . vi. Saluator ait. Si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit, id est intentio mentis si recta fuerit, tota congeries actuum tuorum bona et remunerabilis erit. Secus autem erit si recta intentio in peruersam fuerit mutata rationem. Quia in tanta duratione temporis actus variatur, cum fuerit mutata intentio operantis, et alius incipit esse actus, vbi alia incipit esse intentio. Quia iuxta Ambrosium. Intentio operi tuo nomen imponit.

QVinta conclusio. Plures actus siue fines sibi inuicem subordinatos, potest vnus bonus finis principaliter et recte intentus facere bonos et remunerabiles, dummodo inter illos non interuenerit actus illi bono fini oppositus et difformis. Alioquin ille vnus actus oppositus damnabiles faceret omnes actus sibi inuicem subordinatos. E regione vero. Plures actus bonos ex genere, sibi inuicem subordinatos, facit vnus malus finis, damnabiles et malos. Exemplum primi. Intendit aliquis ire ad forum ad emendum medicinas, vt per eas sanetur // et vt sanatus possit deo melius seruire In hoc facto ille *xi*
vltimus finis principaliter intentus scilicet deo melius seruiendi, facit omnes alios actus praecedentes meritorios, eo quod inter eos non est actus illi fini difformis. Exemplum secundi. Intendit aliquis ire ad publicam domum vel tabernam, vt ibi luxurietur vel inebrietur vt hoc actu luxuriae vel aebrietatis ab infirmitate sanetur, et vt sanatus possit deo melius seruire. In hoc facto ille vltimus finis principaliter intentus, scilicet deo melius seruiendi, non facit alios praecedentes actus remunerabiles, quia inter eos est actus illi bono fini difformis, scilicet luxuriari vel inebriari. Cuius ratione, quia minus requiritur ad humani actus corruptionem, quam ad eius perfectionem. Nam ad corruptionem eius sufficit corruptio vnius partis, ad perfectionem vero eius requiritur debita ordinatio et commensuratio omnium. Exemplum tertij. Dat aliquis indigenti mulieri largas et frequentes elemosynas, vt familiaritatem et amicitiam eius sic acquirat, vt habita amicitia eius vnanimem et fidentem sibi efficiat, vt habita vnanimitate eius, ad pollutum amorem suum eam inducat. In hoc facto ille vltimus malus finis principaliter intentus facit omnes precedentes actus damnabiles et malos. Iuxta vocem veritatis Matthei .vi. Si oculus tuus nequam fuerit totum corpus tuum tenebrosum erit, hoc est. Si intentio finis principalis intenti fuerit nequam id est mala, tota congeries actuum tuorum damnabilis erit.

SExta conclusio Actus bonos ex genere, siue simplices, siue compositos mali finis intentione inchoatos, superueniens intentio melioris finis, qui principaliter debet intendi, potest residuum quod est adhuc in fieri, facere bonum, sed quod transactum est, bonum

facere non potest, neque remunerabile. Exemplum de actibus simplicibus. Disponit aliquis celebrare missam specialiter pro lucro temporali, alias non celebraturus, paruam vel nullam habens cogitationem de honore dei, celebrat vsque ad epistolam vel euangelium, postea vanitatem suam considerans compungitur, et finis intentione mutata ad honorem dei facere intendit, quod prius propter temporale lucrum faciebat. In hoc facto, illud quod vsque ad epistolam
x ij[r] vel euangelium factum est, non potest superueniens intentio // melioris finis bonum efficere. Quia id quod preteritum est, amplius in fieri non est. Id vero quod fit post mutationem intentionis, potest intentio melioris finis superueniens bonum facere et remunerabile. Quia actum bonum de genere, potest finis principalis et bonus, cum intentione recta bonum facere et remunerabile, iuxta sententiam domini in precedenti conclusione positam. Si oculus tuus simplex etc. Exemplum de actibus compositis. Intrat pauper aliquis monasterium cuiusdam religionis, principali intentione illius finis, vt habeat victum et vestitum, alias non intraturus praua intentione aliquot annos viuit in monasterio, et multos actus regulae facit. Tandem compunctus cognoscit reatum suum, et mutans finis intentionem conuertitur simplici et fideli mente ad deum. In hoc facto intentio boni finis superueniens, non potest id bonum efficere quod ante tres vel quattuor annos factum est, quia ad modum actus amplius fieri non potest quod factum est. Neque peruersa intentio praecedens potest impedire, quin intentio finis melioris superueniens residuum tempus vitae cum omnibus actibus suis in monasterio, quod adhuc in fieri est facere potest bonum et remunerabile, sicut patet ex supradictis. Vnde Gregorius in omelia. Restat vt quisquis ille est qui ad supernam patriam tendit, nequaquam se a vitijs pro mundi honestate contineat. Qui et si quidam [1]) aliquando bona pro honestate inchoat, in eius tamen intentione non debet permanere, nec pro bono opere praesentis mundi gloriam quaerere, sed totam spem in redemptoris sui aduentu constituat. haec ille.

SEptima conclusio. Actus corporalis bonus ex genere potest meritorie referri ad temporalem finem, dum modo ille temporalis finis sit in deum tanquam in finem vltimum et principalem recta intentione ordinabilis et ordinatus. Actus vero spiritualis bonus ex genere, non potest meritorie referri ad finem temporalem, etiam quamuis ille finis temporalis sit in deum tanquam in finem vltimum et principalem ordinatus. Exemplum primi. Vt scribere libros pro temporali lucro ad habendum victus, necessaria [2]) vt quietius

1) Lees: quaedam. 2) Lees: victus necessaria, vt etc.

valeat deo seruire. In hoc facto ille principalis finis quietius deo seruiendi facit illum finem scilicet habere victus, necessaria [1]), licite intentum ab actuali intentione scribendi libros pro lucro tem-//porali. Quia habere victus necessaria quamuis sit finis tem- *x ij* v poralis, est tamen in vltimum finem ordinabilis, et in hoc facto ordinatus in ipsum. Patet per apostolum .i. ad Corinth . x. Siue inquit manducatis, siue bibitis, vel aliud quid facitis, omnia in gloriam dei facite. Ecce manifeste tradit, quod corpori necessaria exhibere, quamuis sit actus de se simpliciter naturalis, potest tamen meritorie in deum tanquam in finem vltimum ordinari. Exemplum secundi. vt praedicare verbum dei propter temporale lucrum, vt per illud lucrum actu praedicationis acquisitum possit indigentibus subuenire, vel praedicare verbum dei propter temporale lucrum, vt ex illo lucro habeat homo necessaria vitae, vt sic melius possit deo deseruire. In hoc facto, ille principalis finis melius deo seruiendi, vel per pietatis opera indigentibus subueniendi, non facit illum finem, scilicet temporale lucrum acquirere per praedicationem, esse licite intentum ab actuali intentione praedicandi verbum dei. Huius ratio est. Quia spirituale nullomodo referri potest aut ordinari tanquam ad finem. Neque bonum temporale quantumcunque magnum potest esse finis boni spiritualis, etiam si sit de minoribus bonis spiritualibus. Nam oportet quod finis absolute sit melior omnibus, quae ordinantur ad ipsum, eo quod finis est potissimum in vnoquoque. Sed temporale quantumcunque magnum non potest esse melius, quam spirituale bonum quantumcunque modicum et paruum, vt patet per se, et etiam auctoritate domini Mathe . vi. Primum quaerite regnum dei, et iusticiam eius, et haec omnia adijcientur vobis. Vbi distinctionem faciens inter bonum spirituale et temporale, bonum spirituale vocat substantiuum, bonum vero temporale adiectiuum. Praestantius vero est substantiuum quam adiectiuum, quia substantiuum designat naturam vel substantiam rei, adiectiuum vero designat accidens rei scilicet quantitatem, qualitatem, vel aliquid huiusmodi. Et vere regnum dei et iusticia eius, vel quodcunque aliud spirituale est substantiuum, quia per se subsistit, et per se sibi sufficit, nec indiget vt ad quodcunque aliud referatur. Ad quodcunque dico aliud a se, sicut est bonum temporale, quia spirituale bonum creaturarum inhaeret deo, et a quo est per participationem. Neque spirituale bonum hominis per se subsistit, nisi per vnionem eius cum deo, qui est esse om-//nium [*x iij* r] subsistentium. Sed neque spirituale bonum hominis bonum spiri-

---

1) Waarschijnlijk moet „victus" als een genitivus worden opgevat. De komma tusschen „victus" en „necessaria" is dan misplaatst.

tuale esset, nisi deo per vnionem amoris vnitus esset. In deo ergo omne bonum spirituale subsistit, a quo solo est tale bonum vt in homine sit. Multoque eminentiori modo per comparationem eius ad hominem subsistit in deo bonum hominis spirituale, quam bonum eius naturale. Patet ergo quod nullomodo spirituale bonum potest ad temporale bonum ordinari, quia bonum temporale non potest esse finis boni spiritualis.

Octaua conclusio. Vnus actus bonus ex genere potest recta intentione tendere in duos diuersos fines, puta in finem temporalem et aeternum, dummodo finis aeternus sit principalis, et finis temporalis sit secundarius, et sit aeterno et principali fini debito modo subordinabilis, et subordinatus. Si vero in intentione mentis temporalis finis fuerit principalis, aeternus vero finis fuerit secundarius, totus actus est illicitus. Exemplum primi. Clericus alias idoneus intendit, et laborat promoueri ad sacerdotium, et ad hoc procurat sibi licitis mediis beneficium ecclesiasticum, vt in hoc statu a saeculo separatus, possit deo melius seruire. In hoc facto sunt duo fines, scilicet habere ecclesiasticum beneficium pro vitae necessarijs, et in sacerdotali officio domino perpetue famulari. Quia haec duo intendit, qui petit promoueri ad sacerdotium. Si igitur in hoc facto quantum ad intentionem sacerdotis, sit principalis et vltimus finis per sacerdotale officium domino seruire, et habere vitae necessaria ex beneficio canonice acquisito sit finis secundarius, et illi principali fini debito modo subordinatus, hoc licitum est fieri. Quia tunc illi duo fines inter se diuersi, fiunt vnus finis ex rectitudine et ordinatione intentionis. Nam dum recta intentione temporalis finis in aeternum finem ordinatur, ex vtriusque vnione temporalis finis per supernaturalem intentionem in aeternum finem sublimatur, non naturaliter sed gratuite. Temporale enim bonum semper manet naturaliter temporale, etiam dum fuerit gratuita etiam supernaturali intentione in deum ordinatum. Sicut lapis manet grauis, etiam dum fuerit ictu iactantis sursum eleuatus. Patent ista ex verbis Saluatoris Mathe. vi. Primum quaerite regnum dei, et iusti-
[*x iij* v] ciam eius, et haec omnia // adijcientur vobis. Quod a plerisque sic exponitur. Primum id est principaliter querite regnum dei et iustitiam eius, et haec omnia id est, temporalia in presenti necessaria adijcientur vobis id est tanquam adiecta vel secundaria querere debetis, non tanquam ea quae erunt necessaria in vita aeterna, quae est vita gloriae, sed tanquam necessaria pro vita naturae. Quia non est presentis vitae, absque subsidio temporalium ecclesiastica ministeria administrare, Nam sic necessaria sunt temporalia bona tempori, sicut aeterna bona necessaria sunt aeternitati. Et ideo saluator non voluit ab hominibus secludere omnem sollicitu-

dinem pro necessarijs vitae querendis, sed immoderatam illam scilicet quae excedit limites rectae rationis. Quia sicut natura volucrum et terrae nascentium est, vt volucres absque exercitio culturae habeant alimenta, et terre nascentia absque exercitio propriae industriae crescant in magna pulchritudine, sic natura hominis est cum exercitio humanae rationis procurare sibi necessaria vitae. Sicut hoc scriptura testatur expresse tam de patribus noui testamenti quam veteris. Similiter et sancti doctores manifeste tradunt dominum Iesum artificio manuum suarum scilicet carpentario cum Ioseph patre suo putatiuo vsque ad triccsimum annum victus necessaria sibi comparasse, mariam vero matrem eius, hoc idem acu et colo fecisse. Exemplum secundi patet ex praemissis Quia qui ideo sacerdos efficitur vt habeat beneficium pro necessarijs vitae, alias sacerdotium non acceptaturus, illius totum opus est peccatum et illicitum. Patent haec sufficienter ex superius declaratis.

NOna conclusio. Ingrediens monasterium alicuius religionis, potest recta intentione instituere sibi duos fines, vnum temporalem et alterum aeternum, dummodo finis temporalis sit aeterno fini subordinabilis et subordinatus, absque aliqua macula symoniae. Similiter recipientes aliquem ad suum monasterium, possunt licite constituere sibi duos fines, Vnum temporalem et alterum aeternum, dummodo finis temporalis sit aeterno fini subordinabilis et subordinatus. Si vero temporalis finis pro principali fine constituitur. Vterque actus vere symoniacus est. Et si ad peruersitatem voluntatis concurrit error intellectus, vterque actus haereticus est. Exemplum primi aliquis volens diuino cultui perpetue se mancipare, intendit intrare monasterium alicu-//ius religionis, et se subdere [*x iiij* r]
disciplinae illius regulae, vt habeat ibi in communi vitae necessaria, et possit sic deo quietius et melius deseruire. In hoc facto sunt duo fines, quorum vnus est alteri recta intentione subordinabilis, scilicet habere vitae necessaria in communi, et quietius ac melius sic deo deseruire. Si igitur in hoc facto intentio monasterium ingredientis, constituit sibi pro principali et vltimo fine, vt sic possit quietius et melius deo deseruire, ita vt monasterium non ingrederetur, si ille finis tanquam principalis causa non inesset sibi, et habere vitae necessaria in communi tanquam secundarium finem. Illi [1]) principali fini subordinat, tanquam id sine quo secundum exigentiam praesentis vitae deo quiete seruire non potest, hoc licitum est fieri, et nulla potest symoniace quantitatis macula fedari. Similiter est dicendum de recipientibus. Alioqui volentes aliquem recipere ad monasterium suum, non habent pro recipiendo

1) Bij moderne interpunctie zou men lezen: finem illi.

vitae necessaria Offert recipiendus tanta de suis quae sibi sufficiunt pro necessarijs vitae, recipiunt eum ad monasterium suum, vt secum possit melius deo deseruire, cum habeat vitae necessaria, quibus possit sustentari in dei seruitio, alias eum non recepturi. In hoc facto quamuis sunt duo fines, scilicet temporalis et aeternus, sicut in premisso actu. Si tamen intentio recipientium constituit sibi pro principali fine et vltimo, cultum dei in suo monasterio ampliare, et ideo recipiunt istum, vt augmentato numero deo seruientium seruitium dei amplietur et multiplicetur. Sed ideo recipiunt prouisum de vitae necessarijs, vt finalis intentio eorum, quae est ampliare cultum diuinum in suo monasterio, debitum sortiatur effectum quod tamen fieri non posset, si ille receptus de necessarijs vitae prouisus non esset. Quia sine subsidio temporalium in praesenti vita, diuino cultui nemo diu insistere potest. Isti recipientes quia non habent vnde recipiendo de necessarijs vitae prouideant, et quia principalis finis eorum est animas lucrifacere, et cultum dei augmentatis cultoribus ampliare, licite possunt habere intentionem recipere temporalia cum recipiendis personis, donec ad tantum profectum temporalium peruenerint vt aliquos sine temporalibus recipere possint. Quam tamen suam abundantiam semper pauperibus deo seruire volentibus reseruare debent, et nunquam debent
[*x iiij* v] diuites recipere, nisi sint prouisi de proprijs pro necessa-//rijs vitae [1]). vt ar. .i. q . ij. ca. clericos [2]). Vbi subditur. Qui bonis parentum et operibus sustentari possunt, si quod pauperum est accipiant, sacrilegium profecto committunt, et tribus capitulis sequentibus. Quicquid enim superfluum tam ecclesijs quam monasterijs est, pauperum est, et ideo pauperibus debet reseruari. Probantur praemissa omnia duplici ratione sumpta ex doctrina Christi, et apostoli irrefragabili. Prima quia quando intentio operantis quodcunque opus virtutis ex genere constituit sibi bonum aeternum, finem principalem et vltimum, tanquam bonum propter se solum non appetendum, tunc omnes alij fines, siue temporales siue spirituales illi vltimo fini subordinales [3]) et ordinati, sunt boni et liciti et remunerabiles. Patet auctoritate domini Math . vi. Primum quaerite regnum dei, et iusticiam eius, et haec omnia adijcientur vobis. Primum dicitur relatiue ad secundum, alioqui non dixisset primum, sed solum quaerite, dicit ergo primum quaerite regnum dei, id est principa-

1) De bedoeling is dat armen om niet in het klooster moeten worden toegelaten, maar dat men aan rijken die in het klooster willen treden niet moet vergunnen, zich vooraf van al het hunne te ontdoen. Althans wat noodig is voor hun onderhoud behooren zij mede te brengen.

2) Aanhaling van het *Decretum* van Gratianus, c. 6. C. I. qu. 2.

3) Lees: subordinabiles.

lem finem omnis operis et laboris vestri constituite regnum dei, vt quicquid agitis propter illud solummodo faciatis, et haec omnia, id est temporalia secundum exigentiam praesentis vitae in dei cultu necessaria adijcientur vobis, id est tanquam additamenta secundum dictamen rationis rectae, quaerite et principali fini recta intentione subordinate. vel sic. Primum quaerite regnum dei, id est regnum dei tanquam principale et beatificum bonum solummodo quaerite et temporalia bona, tanquam naturae sustentaculum non tanquam beatitudinis amminiculum secundum inditam vobis naturalis industriae sagacitatem perquirite, donec ad regnum perueniatis aeternum, vbi natura nullo subsidio indigebit, quia in eo nullus defectus erit. Confirmat ista sententia beati Augustini in libr. de sermone domini in monte. Non debemus euangelizare vt manducemus, sed ideo manducare vt euangelizare sufficiamus, vt cibus non sit bonum quod appetitur, sed necessarium quod additur, vt illud impleatur, haec ille. Idem .xi. libro de trinitat. Rectae sunt voluntates, et omnes sibimet religatae, si bona est illa ad quam cunctae referuntur, et ipsa ad nihil aliud refertur, quam ad seipsam, quod alijs verbis est dicere. Si omnis boni operis finis principalis est regnum dei, omnesque alij // fines illi recta intentione subordinabiles et *y i r*
subordinati, sunt boni et remunerabiles. Secunda ratio est. Quando intentio operantis actum virtutis in genere, constituit sibi principalem et vltimum finem regnum dei, et temporalia bona pro praesenti vita necessaria intuetur, tanquam rem debitam iure diuino omnibus diuino cultui perpetue mancipandis, nec ratiocinando vltra progreditur, sed sub diuinis constitutionibus simplici mente captiuat intellectum suum, credens hoc esse bonum et licitum, quod saluator bonum et licitum esse ostendit dicens. Dignus est operarius mercede sua, quod de praedicatoribus euangelij constat esse dictum. Et apostolus. Quis militat stipendijs suis vnquam? Quis pascit gregem et de lacte gregis non manducat? Quisquis ergo personam recipit ad monasterium suum, eo principali fine vt cultus dei per eius receptionem in eodem monasterio amplietur, et temporalia sibi necessaria intuetur tanquam rem illi personae debitam iure diuino, pro sustentatione eius in obsequio dei, nullam incurrit symoniae maculam, si in receptione personae habet respectum ad temporalia secum recipienda, inquantum monasterium vnde ei de necessarijs vitae prouideat non habuerit. Cessante tamen semper omni conuentione et pacto propter ecclesiae prohibitionem Est etiam vtile valde vt recipientes personam ad monasterium suum, quod propter inopiam suam non sufficit recipiendam personam sustentare in temporalibus necessarijs, dicant planis verbis et paucis saecularibus petentibus. Monasterium nostrum non sufficit prouidere

filiae vestrae de necessarijs vitae, et per ecclesiae constitutionem nobis est interdum [1]) ne plures suscipiamus quam absque penuria poterimus sustentare, et ergo pro nunc nobis non subest facultas recipiendi. Hijs vero dictis non videtur consultum saeculari populo aliquid amplius respondendi. Quia si boni sunt satis eis dictum est, si fraudatores, sufficienter eis dici non potest, et quicquid ipsī dixerint fraudem tamen semper meditantur. Nec etiam expedit passim monasteria multitudine personarum onerari, quia honor dei aliquando magis augmentatur feruore quam multitudine sibi seruientium. Nam quamuis vita communis sit precipua in humana
y i v vita, // tamen cum multa discretione, et longa praecedenti probatione, sunt eligendi, qui ad hanc vitam sunt assumendi. Denique nullam inuenire valeo rationem inter alias tam efficacem, quare ab exordio communis vita tam clericorum quam religiosorum tam modico tempore in sua bonitate perdurauerit, quam improuida et incauta receptio personarum ad huius vitae communionem. Monasteria clericorum et religiosorum ab ecclesia sunt instituta, tanquam monumenta mortuorum, et ideo secundum intentionem ecclesiae nullus in huiusmodi monasterijs recipi deberet, nisi in eo vera signa mortui, vel in effectu, vel in promptissima voluntate mentis apparerent. Sed quia passim non mortui sed viui huiusmodi monumentis includuntur, ideo non vt mortui in Christo quiescunt, et secundum exigentiam vitae communis pacifice viuunt, sed canum more passionum suarum morsibus inuicem laniant, et pacem domesticam turbantes vitam communem deuastant. Ita vt rectores talium monasteriorum, non vt pastores ouium, gregem sibi commissum pascere permittantur, sed latratus canum frequenter audire, et passionum morsus sustinere cogantur. Inde rancor et inquietudo mentium, et insolentia morum. Inde mutua disceptatio, et diuisio animarum. Inde rebellio et murmuratio subditorum. Inde temeraria discussio vitae praelatorum. Et qui custodiri et pasci venerant, custodis et pastoris officium nec vocati nec electi vsurpant. Haec omnia ab hac radice originem accipiunt, quia rectores in suis monumentis, non mortuos sed viuos includunt. Sit ergo multa sollicitudo rectoribus monasteriorum recipere personas communitati vnibiles, et aptas ad domesticam pacem. Personas inquam abiles regi, et si non regere, quales frequentius solent esse [2]) pauperes, sed non diuites. Pauperes dico, non plebeios, sed euangelicos, pauperes non rebus, sed spiritu, de quibus saluator ait Matthei .v. Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum coelorum. Pau-

---

1) Lees: interdictum.
2) Bij moderne interpunctie zou achter „esse" een komma staan.

peres spiritu sunt, qui vacui sunt a tumore praesumptionis et superbiae, a cupiditate auaritiae et luxuriae, a passione rancoris et inuidiae, et pleni sunt fraterna dilectione. qui tales non sunt inter pauperes Christi computari non possunt, et ergo ad monasteria recipiendi non sunt. Talis fuit congregatio // illius gregis ad quem *y ij r*
saluator ait. Nolite timere pusillus grex, quia complacuit patri meo vobis dare regnum. Hijs ergo praemissis duabus rationibus, possunt rectores monasteriorum licite habere intentionem recipiendi temporalia pro vitae necessarijs, cum persona recipienda ad seruitium dei, scilicet si temporalia attendant vt finem minus principalem et secundarium, et principali fini recta ratione subordinabilem et subordinatum. Aut temporalia attendant, vt rem debitam, et necessariam iure diuino, omnibus perpetue diuino cultui mancipandis, et quod secundum constitutionem ecclesiae secundum hoc ius diuinum eos facere oportet, et contrarium facere non possunt iuxta superius declarata, vt extra de sta. mo. c. Periculoso . li . vi. [1]) vbi Bonifacius octauus constitutione imperpetuum valitura praecepit, omnes moniales cuiuscunque religionis sub perpetua in suis monasterijs debere de cetero manere clausura, et propter hoc ordinauit, quod ibidem in fine subditur. Sane vt hoc statutum commodius valeat obseruari districtius inhibemus, ne in monasterijs ordinum non mendicantium, aliquae recipiantur de caetero in sorores, nisi quot potuerint de ipsorum monasteriorum bonis et prouentibus absque penuria sustentari, si secus actum fuerit irritum decernentes haec ibi. Rectores ergo monasteriorum qui se et suos in timore dei, et sub obseruantia mandatorum eius enutrire satagunt, et custodire sub huiusmodi euangelicis legibus, conscientiam suam quietam seruare debent. Hoc scientes quoniam qui mandata dei secundum euangelicam legem custodiunt, omnes constitutiones humanas, tam papales quam imperiales procul dubio seruant. Nihil enim vel in reprimendis vitijs, vel in fouendis virtutibus humanae leges possunt constituere, quod in Euangelica lege multo eminentius non possit inueniri. Ideo debent in recipiendis personis legem ordinatae charitatis consulere, et secundum eius limites intentionem mentis suae et suorum regulare. Hoc semper obseruantes, vt si ad aliquam temporalium abundantiam peruenerint. Hanc non diuitibus, sed pauperibus aptis, studeant impartiri. Haec est tutissima via immaculatum se custodire a vitio symoniae, semper et vbique //
consulere legem charitatis ordinatae. Variae sunt poenales consti- *y ij v*
tutiones ecclesiae, ad reprimendum vitium symoniae, sed lex chari-

1) Aanhaling van den *Liber sextus decretalium*, c. un. de statu regularium. in vi. (3. 16).

tatis efficatior, Sicut ostendit Cancel.[1]) in tractatu de symonia: Extirpatio inquit symoniae ab ecclesia sancta dei in capite et in membris salubrius facienda esset, inducendo homines ad timorem dei, et ad custodiam mandatorum suorum secundum euangelicam legem, quam per solam iurium poenalium constitutionem, quorum multiplicatio forsitan magis esset restringenda, quam augenda. Multa enim reputant, vel puniunt tanquam symoniaca, quae symoniae rationem proprie non excludunt. Et ita faciunt viam domini artam magis quam oportet, haec ille. Secunda in huius nonae conclusionis exordio dictum est. Quod si in ingressu aut receptione alicuius ad monasterium, finis temporalis pro fine principali constitueretur, totus actus esset symoniacus. Vbi notandum, quod finis principalis in aliquo opere dicitur, ad quem omnes alij actus et fines secundum intentionem operantis ordinantur, et qui ita inhaeret intentioni operantis, vt si ille non esset, alios actus non ageret. Vt exempli gratia. Rector monasterij multum inopis et pauperis ac indigentis temporalibus, recipit personam diuitem et abundantem temporalibus sed ad religionem alias minus ydoneam, quam alias non reciperet nisi diuitijs abundaret, vt cum alijs deo seruire possit. In hoc facto sunt duo fines, scilicet, abundantiam temporalium recipere, et dei seruitium per personae receptionem augere. Sed quia principalis finis est abundantiam temporalium recipere, eo quod propter illum finem persona recipitur, quae alias non reciperetur, ideo totus ille actus vere est symoniacus. Et si concurrat error intellectus scilicet quod vel temporalia sunt precium spiritualis rei, id est religionis, ita quod ibi sit adaequatio precij ad rem, sicut fieri solet in emptione et venditione in ciuilibus, vel quod res temporalis potest licite esse principalis finis rei spiritualis, eo quod hoc temporale videtur ordinari ad profectum monasterij: Tales symoniaci sunt habendi tanquam haeretici proprie dicti, si sunt pertinaces in voluntate, sicut sunt errantes in intellectu. Et in talibus est completa ratio symoniae, propter quam dicitur symonia haeretica prauitas. Idem dicit Cancella. in tracta. de sy-//monia circa finem. Et ideo nullo quasi bonae intentionis obtentu, potest bonum temporale ordinari principalis finis boni spiritualis. Quia oportet finem principalem meliorem et digniorem esse omnibus alijs quae ordinantur ad ipsum, eo quod finis est potissimum in vnoquoque vt supra ostensum est in septima conclusione. Vnde quantumcunque indigens sit monasterium oportet semper in receptione personarum princi-

[y iij r]

---

1) Joannes Gerson, kanselier der universiteit te Parijs, door zijne tijdgenooten kortweg als „de kanselier" bestempeld.

palem finem esse augmentare dei cultum. Et iste modus recipiendi est ille quem constitutiones Papales sub tam multiplici forma verborum, tanquam sub praetextu paupertatis ab ecclesia dei student extirpare. Et de isto modo recipiendi omnes constitutiones ecclesiae volunt intelligi, alias contradicerent doctrinae Christi et apostoli, vt supra probatum est, quod nullo modo potest fieri, nec volunt nec possunt vt .xxv. q . i. ca. Sunt quidam [1]).

Finis Secundi Libri. //

---

1) Aanhaling uit het *Decretum* van Gratianus, c. 6. C. xxv. qu. 1.

[*y iij* v]

Distinctio Tertia huius opusculi, De merito humanorum actuum.

Ictum est in praecedentibus de voluntate hominis naturali et gratuita, et de actibus singularum. Restat nunc quaedam dicere de merito actuum humanorum. Et vt clarius intelligantur quae de hoc dicenda sunt. Ideo in principio ponam duas opiniones contrarias. Vnam falsam et canonicae veritati contrariam. Aliam veram et in canonica veritate fundatam, vt opposita iuxta se posita magis elucescant.

Quae sit prima opinio falsa et canonicae veritati contraria.

FVerunt quidam qui de merito humanorum actuum aliter quam canonica veritas expresse habet locuti sunt, et in varijs scriptis suis insanam doctrinam suis posteris tradiderunt. Quorum nomina necesse non est exprimere, cum satis innotescant ex dictorum suorum allegatione. Neque nostrum studium est cuiuscunque dicta vel scripta refellere, sed diuersas opiniones vnam philosophicam, aliam canonicam iuxta se ponere, et iudicium singularum prudentis lectoris examini reseruare. Sed neque canonicam veritatem ideo opinionem nominamus, quod in ea sane intellecta possit aliquid dubietatis inueniri, sed ob hoc solummodo quod a quibusdam possit interdum minus sane intelligi, et ad dictorum probationem minus bene adduci. Est ergo prima opinio. Quod meritum est actus vel labor cui ex debito iustitiae debetur premium, iuxta illud Matth. xx. Voca operarios et redde illis mercedem suam. Haec opinio distinguit inter meritum digni, congrui et condigni. Meritum digni vocat excellentem actum virtutis qui fit cum magno feruore charitatis. Sicut exemplificat de actibus apostoli, de quibus ipse refert .ij. ad Thimoth . iiij. Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui. In reliquo reposita est mihi corona iustitiae quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Et hoc meritum propter excellentiam sui dicunt non solum sufficere merentibus, verumetiam habundare ad subuentionem et subsidium aliorum,

dummodo in se non habuerint contrariam dispositionem. Meritum congrui dicunt actum // virtutis voluntarie licet non cum magno [*y iiij* r] feruore factum, secundum bonum vsum virtutis liberi arbitrij. Et hoc meritum dicunt etiam non solum sufficere merentibus, sed etiam proficere alijs ad primam gratiam acquirendam. Sicut exemplificant de Valeriano sponso sanctae Ceciliae, quem dicunt saluationem fratris sui Tiburcij quo ad primam gratiam meruisse. Hoc meritum dicunt inniti actui liberi arbitrij et liberalitati diuinae misericordiae, secundum amicitiae proportionem, humano more opera diuinae voluntatis aestimantes Meritum condigni dicit actum liberi arbitrij charitate informatum, ex quo meretur aliquis vitam aeternam. Et dicit hunc actum mereri vitam aeternam ex condigno, eo quod inter meritum et premium inuenitur aequalitas proportionis, secundum rectam aestimationem iustitiae diuinae. Vbi talem adducit rationem. Charitas facit actum proportionatum beatitudini quae est premium nostrorum meritorum, opera autem quae non sunt ex charitate facta deficiunt ab ista proportione, et ideo per ea homo ex condigno non meretur vitam aeternam. Verumtamen dicitur aliquis mereri per opera charitate non informata improprie, scilicet quod aliquam similitudinem habent cum operatione charitate informata. Et si est similitudo in substantia actus et in intentione agentis, sicut cum aliquis existens in peccato mortali dat elemosynam propter deum, hoc dicitur meritum condigni improprie tamen. Si vero sit similitudo in substantia actus et non in intentione agentis, sicut cum aliquis existens in peccato mortali dat elemosynam propter inanem gloriam. hoc dicitur meritum interpretatiuum. Interpretatur enim deus hoc remunerando propter suam habundantissimam liberalitatem, ac si ille meruisset, quamuis non meruit nisi valde improprie. Haec et hijs similia quae sunt a canonica veritate aliena, multipliciter reperies in scriptis modernorum doctorum super librum sententiarum, maxime in diuersis scriptis doctoris sancti Thomae de aquino, primo scripto . dist . vij. secundo scripto. dist . xxvij. tertio scripto . dist . xviij. et in prima secundae. etc Haec opinio continet multos errores contra canonicam veritatem militantes. Qui quamuis in superioribus duabus distinctionibus manifestissimis scripturarum testimonijs sufficienter sunt reprobati, maxime in duobus capitulis continuis primae distionis [1]) // et in [*y iiij* v] .xxix. et .xxx. capi. secundae distinctionis tamen vt simplices quae vel bona vel mala sunt facilius intelligant, quaedam etiam hic ponere dignum duxi pro eius planiori habenda cognitione. Primus error huius opinionis, ex quo tanquam ex fonte oriuntur alij eius

1) Lees: distinctionis.

errores, videtur prima facie in aliquo participare cum haeresi pelagiana. Omnes enim haereses aliae propter suam nimiam maliciam et peruersitatem ex toto sunt exterminatae. Pelagiana vero haeresis quia maxime versatur circa agibilia et moralia, et actus moresque humani quibus vita humana ducitur, ex motibus humanae voluntatis generantur, motusque naturales humanae voluntatis difficulter a supernaturalibus motibus gratiae discernuntur, ita vt amor naturae pro amore iustitiae aliquando accipiatur. Ideo quaedam adhuc reliquiae illius haeresis in diuersis scriptis doctorum diuersorum quasi cancer serpere reperiuntur. Haeresis enim illa meritum aeternae beatitudinis naturali facultati voluntatis totaliter asscribebat, et gratiae nihil relinquebat. Doctores vero moderni et si gratiam dei ad meritum necessariam asserunt, in hoc tamen desipiunt, quod soli gratiae dei meritum non tribuunt, sed humanam voluntatem et gratiam dei simul meritum causare affirmant. Propter quem tamen errorem a catholica fide eliminandum apostolus Paulus poenae [1] omnes suas scripsit epistolas, maxime eam quae est ad Romanos. In qua per .xi. cap. continua. contra praedictum errorem copiosissime disputat, et tam manifeste in hominis iustificatione effectum, et efficaciam gratiae dei commendat, et omnem humanorum actuum praesumptionem eliminat, vt nullus nisi ex proposito volens dubitare permittatur. Vnde mirandum valde est qualiter viri tantae sanctitatis et excellentiae sicut Thomas doctor sanctus, contra tam manifestam et patentem veritatem, aliquid in scriptis tradere praesumpserunt. Nisi quod pie praesumendum est, philosophicis et logicis argumentationibus ita erant intenti, quod canonicam veritatem tanta diligentia sicut oportuit non attendebant. Quod et nostris temporibus in doctissimis viris frequenter fieri videmus. Qui acutissimis rationibus logice argumentando, ea quae ad bonos mores pertinent
z i r discutiunt, et tamen quid de hijs habeat canonica veritas aliquan-//do parum attendunt. Minus enim quosdam delectat simplicitas euangelica, quam philosophica eloquentia.

Quis sit error huius opinionis.

Capitulum secundum.

PRimus ergo error huius opinionis est, quod dicit, quod naturalis voluntas hominis cooperatur gratiae dei ad hominis iustificationem, et ad meritum aeterne beatitudinis. Dicit enim sic in secundo scripto . dist . xxviij. Liberum arbitrium et si non est causa sufficiens, est tamen causa efficiens meriti. Et iterum prima secun-

---

1) Lees: pene.

dae . q . xxi. licet homo moueatur a deo vt instrumentum, tamen per hoc non excluditur, quin possit etiam seipsum mouere per liberum arbitrium. Et ideo per suum actum meretur vel demeretur apud deum. haec Thomas. Contra primum scilicet quod liberum arbitrium sit efficiens causa meriti, licet non sufficiens, est auctoritas apostoli irrefragabilis ad Rom . iij. Omnes peccauerunt et egent gloria dei, iustificati gratis per gratiam ipsius. Si iustificati gratis per gratiam, ergo non iustificati ex proprijs actibus naturalis voluntatis, quia illa duo repugnant. Et iterum ad Roman . viij. Quos praedestinauit, hos et vocauit, quos autem vocauit, hos et iustificauit. Quos autem iustificauit illos et glorificauit. Attende lector, quem apostolus dicat horum actuum esse auctorem scilicet praedestinationis vocationis iustificationis et glorificationis. An deum iustificantem, vel hominem iustificatum, an vtrumque simul scilicet deum et hominem? Deum vtique solum. Nullum dubietatis locum relinquit sermo veritatis. Certissimum est, nullum nisi deum posse hominem praedestinare, quia praedestinatio solius est dei actus. Ipsum autem eundem dicit apostolus hominem vocare, iustificare, et glorificare, quem dicit hominem praedestinare. Sed solus deus habet hominem praedestinare. Ergo solus deus habet hominem vocare, iustificare et glorificare. Si solus deus habet hominem vocare, iustificare et glorificare. Ergo naturalis voluntas hominis non habet in actibus deo cooperari. Falsissimum est ergo dictum praedictae opinionis, et ore omnium fidelium anathematizandum. Nullam doctrinam debet recipere Christianus, quam reprobat Christus. Omnem doctrinam reprobat Christus, quam reprobat Christi apostolus. Et ne apostolus veritatis cuiquam locum dubietatis in hac nostra expositione relinquat, audi lector quid proferendo subinferat. Quis inquam accusabit // aduersus electos dei? Deus est qui *z i v*
iustificat, quis est qui condemnet? Quid apertius, quid manifestius huic tam paestifero [1]) errori obijci poterit, quam verbum apostoli dicentis. Deus est qui iustificat. Si deus est qui iustificat, planum est hominem in sui iustificatione non cooperari, nisi voluntate consentiendo deo in se operanti, ne quis existimet hominem inuite posse iustificari. Ne quis etiam dubitet an verba apostoli aliter quam secundum literae sonum essent exponenda, vt sic intellecta possint alium habere intellectum. Super hoc in prima distinctione posuimus regulas inter omnes expositores sacrarum scripturarum vsitatas, inter quas est vna in ca . xij. primae dist. Quod praecepta moralia et consilia euangelica et epistolae Pauli, non debent exponi nisi literaliter, cuius sunt duae rationes Prima, quia per praecepta

1) Lees: pestifero.

et consilia euangelica, ecclesia catholica et fides credentium maxime fundatur et roboratur, et ideo oportet ea continere immobilem firmitatem. Haec vera firmitas non esset in eis ita excellenter, si aliter quam litteraliter possent exponi. Quia iuxta Augustinum in epistola ad Vincentium donatistam. Ex solo sensu litterali potest efficax sumi argumentum, quo improbitas aduersariorum veritatis conteratur. Simile tenendum est de epistolis Pauli in quibus pene omne quod scriptum est, vel mores ecclesiae instruit, vel aduersarijs veritatis contradicit. Secunda ratio est, quia in hijs scripturis non inuenitur alius sensus, quam ille qui per voces in littera contentas signatur, ideo non potest aliter quam litteraliter exponi. Nam scriptura non propter aliam causam exponitur, nisi pro eo quod per voces in littera contentas, aliquid amplius vlterius signatur. Vnde epistolae Pauli apostoli non possunt [1] litteraliter exponi, quia per voces in littera contentas, non nisi id quod significant denotatur At idem est etiam auctoritas apostoli ad Rom . ix. per exemplum de Esau et Iacob. Cum inquit nondum nati fuissent aut aliquid boni egissent aut mali, vt secundum electionem propositum dei maneret, non ex operibus sed ex vocante deo dictum est ei, quia maior seruiet minori sicut scriptum est. Iacob dilexi, Esau autem odio habui. Et concludendo infert. Igitur non volentis neque currentis sed miserentis est dei. Super quo Augustinus in Enchiridio. Ne quisquam inquit et si non de operibus de ipso glorietur
z ij r voluntatis arbitrio tanquam ab ipso // incipiat meritum, cui tanquam debitum reddatur praemium bene operandi, audiat ipsa libertas eundem gratiae praeconem. Igitur non volentis neque currentis sed miserentis est dei. Dum proculdubio si homo eius est aetatis, vt ratione iam vtatur, non posset corde credere, sperare, diligere nisi velit. Alioquin si propterea dictum est. Non volentis neque currentis, sed miserentis est dei, tanquam diceretur. Non sufficit sola voluntas hominis, si non sit etiam misericordia dei. Ergo non sufficit sola misericordia dei, si non sit etiam voluntas hominis. Ac per hoc si recte dictum est. Non volentis est hominis, sed miserentis est dei, quia id voluntas hominis sola non implet. Cur non contrario recte dicitur. Non miserentis est dei, sed volentis est hominis, quia id misericordia dei sola non implet. Porro si nullus Christianus dicere audebit, non miserentis est dei sed volentis est hominis, ne apostolo apertissime contradicat. Restat, vt propterea recte dictum intelligatur, non volentis neque currentis sed miserentis est dei, vt totum deo detur, qui hominis bonam voluntatem, et preparat adiuuandam, et adiuuat preparatam. Nam vtrumque

1) „Nisi" is weggevallen.

legitur in sacris eloquijs. Et misericordia eius preueniet me, et misericordia eius subsequetur me. Nolentem praeuenit vt velit, volentem subsequitur ne frustra velit, haec ille. Ecce habes per haec scripturarum testimonia naturalem voluntatem hominis non cooperari gratiae dei ad meritum quo iustificatur homo, sed hoc solum fieri per gratiam iustificantem cum consensu ipsius voluntatis, ne quis credat hominem inuite posse iustificari. Contra secundum dictum quo dicitur, quod licet homo moueatur a deo vt instrumentum, tamen per hoc non excluditur quin possit etiam seipsum mouere per liberum arbitrium. Et ideo per suum actum meretur vel demeretur apud deum. Dicendum, quod verum est, quod homo per suum actum demeretur apud deum, sed quod homo per suum actum meretur apud deum est falsum et erroneum. Patet istud Oseae decimo tertio. Perditio tua Israel ex te: tantummodo ex me auxilium tuum. In eo quod dicit. Perditio tua Israel ex te, manifeste dat intelligi hominem per proprium actum demereri apud deum, quia deus mali auctor, aut cooperator non est, Ioann. .i. Sine ipso factum est nihil id est peccatum. In eo quod dicit, tantummodo ex me auxilium tuum plane // ostendit bonum virtutis non esse nisi a deo, eo quod *z ij v*
omnium bonorum auctor est deus, Ioannis .i. Omnia per ipsum facta sunt. Quid est omnia per ipsum facta sunt, id est omnia quae sunt, per ipsum facta sunt, quae inquantum sunt, bona sunt, ergo omnia bona per ipsum facta sunt. Sicut ergo deus malorum auctor non est, sed illorum auctor homo est vel angelus, sic bonorum auctor solus deus est, non tamen sine voluntate hominis vel angeli consentiente, quamuis sine cooperante voluntate vtriusque. Nemo quippe cogitur accipere dona dei si non velit. Eadem quippe scriptura quae dicit. Sine ipso factum est nihil, etiam dicit Omnia per ipsum facta sunt. Ergo non est idem dicere, homo per suum actum demeretur apud deum, et per suum actum meretur apud deum, quia vnum est verum, et alterum est falsum. Nam multo plura requiruntur ad meritum quam ad demeritum. Facile est demereri, sed difficile valde est mereri. Ita vt discipuli Iesu cum loqueretur eis de merito aeterne beatitudinis dixerunt ei. Quis potest saluus fieri Quibus ipse ait. Apud homines hoc est impossibile, apud deum vero omnia possibilia, si saluari est apud homines impossibile, ergo non potest seipsum homo mouere per liberum arbitrium ad actum virtutis meritorium beatitudinis aeterne.

Quis sit secundus error.

Capitulum Tertium.

SEcundus error huius opinionis est. quod dicit meritum esse actum, cui ex debito iustitiae debetur praemium. Ad quod

adducit scripturam Matthei .xx. Voca operarios et redde illis mercedem suam. Oritur iste error ex primo. Nam cum ibi dictum est, quod homo potest seipsum mouere per liberum arbitrium ad actum meritorium, licet moueatur a deo per gratiam tanquam instrumentum, ex hoc sequitur, quod homo per actum virtutis ex motu propriae voluntatis factum, facit deum sibi debitorem ad praemium. Contra quod apostolus ad Rom . iiij. Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam sed non apud deum. Quid enim scriptura dicit. Credidit´ Abraham deo, et reputatum est illi ad iustitiam. Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Ei vero qui non operatur, credenti autem in eum qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam secundum propositum gratiae dei. In his verbis ostendit apostolus //
[*z iij r*] duplicem iustitiam scilicet iustitiam hominis et iustitiam dei. Iusticiam hominis vocat illam quam homo acquirit ex operibus iustis factis ex proprio motu naturalis voluntatis. Hanc designat cum ait. Ei autem qui operatur, id est, qui ex operibus iustis quae facit ex proprio motu voluntatis quaerit iustificari, sicut continet error de quo loquimur, merces non imputatur secundum gratiam, id est, talibus non datur praemium secundum gratiam, sed secundum debitum redditur. Sed quid dicit de illis apostolus ad exemplum Abrahae. Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud deum. Sic et illi qui ex operibus iustificantur, praemium aeterne beatitudinis apud deum non obtinebunt. Iustitiam dei vocat illam quam deus gratuite infundit per fidem charitate formatam, qua homo mouetur a deo ad bonum supernaturale volendum, et operandum ex amore iustitiae Hanc designat cum dicit, Ei vero qui non operatur, id est, qui credit se non posse iustificari iustitia dei ad salutem, ex operibus iustis ex proprio motu voluntatis factis, credenti autem in eum qui iustificat impium id est, qui amat deum et credit per amorem iustitiae, quem solus deus potest homini infundere, se posse vere iustificari ad salutem, reputatur fides eius ad iustitiam secundum propositum gratiae dei, hoc est praemium beatitudinis non reddetur illi secundum iustitiae debitum, sed secundum gratiam et misericordiam, iuxta vocem psalmi. Qui coronat te in misericordia et miserationibus. De hac duplici iustitia dicit idem apostolus ad Roman . x. Ignorantes inquit iustitiam dei, et suam quaerentes statuere, iustitiae dei non sunt subiecti. Ecce ex his verbis apostoli, manifestus est error illius opinionis. Denique apostolus non negat posse esse actum tanquam meritum, cui ex debito iustitiae debetur praemium, sed negat hunc actum, posse esse actum iustitiae dei, cui debetur praemium beatitudinis apud deum. Sed dicit eum esse actum iustitiae hominis,

cui apud homines debetur praemium humanae laudis, de quo praemio dicit saluator Math . vi. Amen dico vobis quia receperunt mercedem suam. Caeterum vt error iste legentibus fiat manifestior est notandum, quod supponit pro fundamento, quod proprius actus voluntatis qui in se consideratus est actus naturae, potest deum constituere sibi de-//bitorem praemij retributionis aeternae, patet. Quia [1]) si [*z iij* v] hic actus attenderetur prout est actus gratiae, tunc non posset dici actus proprius, sed actus gratiae, prout ipsa opinio manifeste distinguit, vocans eum actum proprium qui procedit a libero arbitrio, ad distinctionem actus qui procedit a gratia. Sed actus naturae nullomodo potest mereri aeternam beatitudinem, quae est quid supernaturale. patet, quia haec fuit haeresis pelagiana ab ecclesia condemnata, sed hoc solum potest gratia spiritus sancti, sicut superius diffuse declaratum est. Patet etiam auctoritate apostoli ad Roman . xiiij. dicentis. Omne quod non est ex fide peccatum est. Quid est omne quod non est ex fide peccatum est, id est, omne quod non est ex charitate, peccatum est. Quia fides de qua ibi loquitur apostolus est illa quae per dilectionem operatur, de qua dicit ad Galat . v. Nam in Christo Iesu neque circuncisio aliquid valet neque praeputium, sed fides quae per charitatem operatur. Sed proprius actus qui procedit ex arbitrio voluntatis, non est actus fidei per charitatem operantis, quia a seinuicem distinguuntur. Ergo talis actus proprius est peccatum. Si peccatum, non potest sibi deum constituere debitorem praemij beatitudinis aeternae. Vnde Augustinus exponens praemissa verba apostoli ait. Omnis infidelium vita peccatum est, et nihil bonum est sine summo bono. Vbi deest agnitio aeternae veritatis, falsa virtus est etiam in optimis moribus. Vnde et Iacobus ait. Qui offendit in vno scilicet in charitate, factus est omnium reus. Quia qui fidem et charitatem non habet, omnis eius actio peccatum est, haec ille. Si omnis illius actio peccatum est, qui fidem et charitatem non habet, ergo propria actio voluntatis, quae ex motu naturae procedit est peccatum. Si peccatum, ergo aeterni praemij non meritoria. Patet ergo quod ex proprio actu voluntatis nemo meretur, sed demeretur. Est etiam notandum, quod doctores qui tenent praefatam opinionem erroneam, verba apostoli de Abraham aliter exponunt. Distinguunt enim inter opera legis, et opera iustitiae, dicentes. Abraham non est iustificatus ex operibus legis, de quibus apostolus in hoc loco loquitur, sicut patet ex capit. praecedenti, vbi ait. Ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo, est tamen iustificatus ex operibus iustitiae. Opera iustitiae vocant proprios actus voluntatis charitate infor-

1) Bij moderne interpunctie zou gelezen worden: „aeternae. Patet, quia”.

[z iiij r] matae, ita vt voluntas et charitas sint // duae causae partiales integrantes vnam totalem, respectu actus meritorij secundum opinionem suam. Contra quam expositionem tanquam falsam et erroneam sunt verba apostoli in alijs locis patenter se exponentis: Nam quod nullus iustificatur ex operibus legis est manifesta eius sententia ad Roman. iij. iam allegata. Ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo. Et quod nullus iustificatur ex operibus iustitiae, iterum manifesta est apostoli sententia ad Titum .iij. Cum autem benignitas et humanitas apparuit saluatoris nostri dei: non ex operibus iustitiae quae fecimus nos, sed secundum suam misericordiam saluos nos fecit, per lauachrum regenerationis et renouationis spiritus sancti, quem effudit in nos abunde, per Iesum christum saluatorem nostrum. Vt iustificati gratia ipsius, haeredes simus secundum spem vitae aeternae. Ecce manifestum est ex hijs verbis apostoli, quod nullus iustificatur vel ex operibus legis vel ex operibus iustitiae, sed per solam gratiam Iesu Christi. Et quod nemo fit haeres aeternae vitae ex debito iustitiae, sed ☞ secundum spem diuinae bonitatis et misericordiae. Attende lector et compara verba Pauli apostoli et Thomae de aquino. Apostolus dicit hominem, ex operibus iustitiae quae facit, saluum non fieri, sed per misericordiam dei. Vt iustificatus gratia ipsius, heres sit vitae aeternae per spem diuinae bonitatis et misericordiae. Thomas de aquino dicit hominem se mouere posse per liberum arbitrium et per suum actum mereri vitam aeternam apud deum. Ita vt ille actus sit talis, vt ei ex debito iustitiae praemium debeatur. Vel ergo falsum est quod dicit apostolus, vel falsum est quod dicit Thomas de aquino, quia vtraque dicta sunt sibi inuicem contraria. Sed falsum esse quod dicit apostolus est impossibile. Ergo falsum ☞ est quod dicit Thomas de aquino. Nec vlla potest inter haec dicta interuenire mediatio, quia inter verum et falsum non est dare medium, eo quod verum et falsum diuidantur diuisione immediata. Sed bonum et malum diuiduntur diuisione mediata, quia inter ea est actus indifferens, qui mediat inter bonum et malum.

Quis sit Tertius error.

Capitulum .iiij.

TErtius error opinionis est, quod meritum habeat etiam aliquam efficatiam a genere boni operis. Et ideo dicit [1]) secunda secundae .q. lxxxviij quod magis est meritorium facere aliquod opus bonum [z iiij v] cum voto quam // sine voto, et ad hoc adducit tres rationes, quarum prima est de eo de quo hic loquimur scilicet quod vnum

1) Nl. Thomas.

genus boni operis sit melius et nobilius quam aliud, et ergo etiam magis meritorium. Est autem triplex genus boni operis sicut ostendimus in capit. xxxix. secundae distinctionis. Primum quod exercetur in cultu diuino Secundum quod exercet homo circa seipsum et profectum proprium. Tertium quod exercetur per pietatem circa proximum. Dicit ista opinio melius et nobilius esse hoc genus boni operis quo cultus diuinus perficitur sicut est actus latriae, quam id genus quo vel caro spiritui subicitur, vt ieiunium et abstinentia, vel necessitatibus proximi subuenitur. dicit enim. Facere opus bonum ex voto est magis meritorium ratione maioris virtutis. Nam votum est actus latriae quae est nobilissima virtus, cum in diuino cultu consistat. Sed illud quod producitur a maiori et nobiliori virtute est magis meritorium, ergo etc. Ad quod respondetur. Quod vnum genus boni operis esse [1]) melius altero quantum ad bonitatem spectat remunerabilem, de qua hic agitur, est simpliciter falsum et erroneum. Patet hoc ex praedictis in capi. xxxix. secundae dist. Quia vt vbi multipliciter probatum est. Actus bonus ex genere non habet ex se bonitatem remunerabilem, alioquin non distingueretur contra actum bonum ex se, et contra actum malum ex se. Sed accipit suam bonitatem remunerabilem a gratuita voluntate, tanquam a causa, et ab intentione et a fine. Sicut haec omnia ostendit ipsa veritas Math. vi. Cum oratis non eritis sicut hypocritae etc. Et iterum. Cum ieiunatis non eritis sicut hypocritae tristes etc. Et iterum. Te autem faciente elemosynam nesciat sinistra tua quid faciat dextera etc. In quibus verbis vt supra in ca. xxxix. secundae dist. ostensum est, ipsa veritas dat manifeste intelligere, quod actus boni ex genere non habent ex se bonitatem remunerabilem, sed eam accipiunt vt diximus a bona, causa intentione et fine. Et propterea docet ibidem ipsa veritas, qualiter huiusmodi actus per gratuitam voluntatem secundum rectam intentionem sunt in deum tanquam in finem debitum ordinandi, vt remunerabiles apud patrem nostrum in coelis effici mereantur. Quia ergo bonitatem remunerabilem ex se non habent, qualiter alios actus magis remunerabiles facere possent. Propterea votum cum sit actus bonus // ex genere, et non habet ex se bonitatem remunerabilem, qualiter *A i r* potest actibus religionis scilicet continenter viuere, proprijs renunciare, et secundum regulam mandatis praelati obedire, conferre augmentum meriti siue bonitatis remunerabilis, cum ipsum talem bonitatem non habeat? Solet vulgariter dici. Potest aliquis dicere quod nescit, nemo autem potest dare quod non habet. Votum ergo non potest facere actus alios esse maioris meriti, quam essent sine

1) Lees: esset.

voto, quia ipsum ex se non est meritorium, nisi inquantum producitur a gratuita voluntate tanquam a principio merendi, et ordinatur per rectam intentionem in deum tanquam in finem principalem. Et cum votum productum a gratuita voluntate, et ordinatum per rectam intentionem in deum, factum fuerit meritorium, adhuc non potest actus religionis facere magis meritorios. Quia votum vt sic non habet rationem meriti inquantum votum est, id est inquantum est actus bonus ex genere, sed habet rationem meriti a gratuita voluntate, a qua producitur, et ab intentione, per quam in deum tanquam in finem ordinatur, patet hoc. Quia a quo est actus meritorius, ab illo est intentio actus meritorij, hoc est augmentatio meriti. Sed a gratuita voluntate est actus meritorius tanquam a causa efficiente, et non a voto. Ergo oportet quod augmentatio meriti sit a gratuita voluntate, et non a voto. Et sic patet quod votum qualitercunque accipiatur, siue cum gratia siue sine gratia, ipsum votum non habet rationem meritum augmentandi, vel actus religionis magis meritorios efficiendi. Rursum probatur alio modo falsitas huius dicti, quod vna virtus sit maior alia, excepta charitate, quae ab apostolo ob hoc dicitur maior fide et spe, eo quod est omnium virtutum forma. Et maxime quod vnum genus boni operis sit maior virtus, quam aliud genus, sic improbatur. Omnes virtutes gratuitae sunt connexae et aequalis meriti, probatur hoc multiplici ratione. Prima ratio est vnitas causae efficientis, quae est largitas diuinae bonitatis quae non infundit vnam sine alia. Secunda est vnitas formae informantis quae est charitas, quae vno lumine bonitatis vel informat omnes vel nullam. Tertia est concors armonia singularum virtutum ad inuicem, sicut in vna cythara sunt multae cordae concordantes ad causandam armoniam melodiae, vbi si vna defuerit, debita armonia non erit. Quarta est vnitas
A i v operationis, // sicut patet in virtutibus theologicis. Quantum quis credit, tantum sperat, et quantum sperat, tantum amat, et econuerso. Quantum amat, tantum sperat et credit, Item sicut quis credit sic sperat, et sicut sperat sic amat. Qui credit se posse saluari per gratiam iustificantem sine operibus, sic sperat sic amat saluari, et totus innititur gratiae dei, sicut in canticis legitur. Quae est ista quae ascendit de deserto, delitijs affluens innixa super dilectum. Bene et congrue anima ascendens ad aeternam beatitudinem, dilecto innititur, quae non proprijs meritis, sed auxilio dilecti, per eius gratiam ad coelestia sublimatur. Qui vero credit se non posse saluari per solam dei gratiam, sed ad hoc sibi fore necessaria merita propriorum operum, sic sperat sic amat saluari. Et quia male credit saluari, male etiam sperat et male amat saluari. Ac per hoc quia male credit et sperat et amat saluari, non

saluabitur, quia nemo male saluabitur. Confirmantur haec omnia auctoritate Iacobi apostoli in canonica sua. Qui offendit in vno, factus est omnium reus. Quod exponens Augustinus ait. Qui offendit in vno' scilicet in charitate factus est omnium reus. Quia qui fidem et charitatem non habet, omnis eius actio peccatum est. Ecce quam manifestum est omnes virtutes esse connexas in charitate, eiusdemque meriti cum charitate, et ideo vnum genus boni operis, non potest esse melius altero, quia nullum eorum est bonum bonitate remunerabili sine charitate, et omnia sicut vnum sunt in charitate, sic et eiusdem meriti. Sicut dicit Gregorius exponens illud Ioannis. Hoc est praeceptum meum vt diligatis inuicem. Vt multi arboris rami ex vna radice prodeunt ita multae virtutes ex vna charitate generantur. Nec habet aliquid viriditatis ramus boni operis, si non maneat in radice charitatis. Praecepta enim dominica et multa sunt et vnum, multa sunt per diuersitatem operis, vnum in radice dilectionis. haec ille.

Alia probatio, contra Tertium errorem.

Capitulum .v.

QVod vnum genus boni operis non sit melius alio, et ideo nec magis meritorium, probatur adhuc aliomodo. Omne genus boni operis, vel est id in quo exercetur cultus diuinus, vel quo exercetur in se profectus vniuscuiusque hominis vel quo proximi necessitatibus aut profectibus deseruitur, vt supra ostensum est . capit . xxxix. secundae distinctionis. Sed haec tria genera bonorum operum, sunt quantum ad meritum in omnibus similia et aequalia in diuina acceptatione secundum canonicam veritatem. Patet // istud Mathei *A ij r*
.xxij. vbi Iesus interrogatus quod esset magnum mandatum in lege, ait. Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua, hoc est maximum et primum mandatum. Secundum autem simile est huic, Diliges proximum tuum sicut te ipsum. In hijs duobus mandatis, vniuersa lex pendet et prophetae. Attende lector quid tibi veritas ipsa in hijs verbis consyderandum proponit Tria ipsa genera bonorum operum, et propter hoc etiam omnia genera bonorum operum in hijs paucis verbis sic tibi sunt commendata, vt etiam sint similia et aequalia ab ipsa veritate aestimata. Primum designatur cum dicitur, Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo etc. in quo mandato compraehenditur omnis actus virtutis, quo deus est colendus. Duo talia genera designantur cum dicitur. Diliges proximum tuum sicut te ipsum. In quo homo primo seipsum diligere praecipitur recta ac sancta dilectione, eo quod propria dilectio sibi vt regula praefigitur,

qua vere et sancte proximus diligatur. Et ideo in hoc secundo mandato compraehenditur omnis actus virtutis, quo homo vel propriae saluti consulit, vel necessitatibus et profectibus proximi sui deseruit. Quod haec omnia in hijs duobus praeceptis compraehenduntur, ostendit ipsa veritas, quae ait. In hijs duobus mandatis, vniuersa lex pendet et prophete, id est Quicquid per vniuersam legem scilicet mosaycam et euangelicam et per omnes prophetas a deo homini praecipitur, totum per impletionem horum duorum mandatorum obseruatur. Ita vt qui vera et sancta dilectione deum et proximum atque seipsum diligit, totum quod deus ab homine exigit, et quod ad meritum aeternae beatitudinis proficere poterit impleuit. Et ideo euidens ratio ostendit, quod omnia illa scripta doctorum diuersorum, qui diuersos et certos modos viuendi in ecclesia dei, et certos actus virtutum de genere bonorum ita extollunt, magis ex pharisaica gloriatione quam ex euangelica et catholica humilitate processerunt. Legant et relegant totam legem euangelicam, et exhibeant si possunt, vbi vnquam de hac maioritate meriti vel tenuissima mentio facta est Quod cum facere non poterunt, immo contrarium eius ibidem inuenerint, quo dominus disci-
A ij v pulorum rudes ahuc [1]) animos com-//pescere ab hac pharisaica gloriatione, et ad catholicam humilitatem solitus est reformare, studeant et ipsi a tumore superbiae resipiscere, et in catholica humilitate se conseruare. Quotiens per euangelij seriem reperitur, quod dominus discipulos suos de maioritate contendentes, ad humilitatem reuocauerit dicens. Nisi conuersi fueritis et efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum coelorum. Matth . xiiij. de maioritate in regno contenderant, qui idonei ad regnum non erant. Et iterum, Lucae .xxij. Facta est autem et contentio inter eos, quis eorum videretur esse maior. Et ait illis Iesus. Reges gentium dominantur eorum, et qui potestatem exercent super eos, benefici vocantur. Vos autem non sic. Sed qui maior est in vobis, fiat sicut iunior, et qui praecessor est sicut ministrator. Quod etiam haec tria genera bonorum similia sint et aequalia in diuina aestimatione quantum ad meritum, ostendit ipsa veritas. Nam cum de primo mandato quo deus colitur dixisset. Hoc est maximum et primum mandatum, protinus de secundo mandato, quo homo saluti propriae et profectui proximi consulit, subiunxit dicens. Secundum autem simile est huic scilicet maximo et primo, aperte designans, quod tantae aestimationis est apud deum actus pietatis, quo homo vel propria errata corrigit, vel proximi necessitatibus subuenit, quantae est actus latriae, quo diuino cultui deseruit. Quod et ipsa veritas

1) Lees: adhuc.

alibi ostendit Matth. xiiij. dicens. Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi. Esuriui enim et dedistis mihi manducare. Sitiui et dedistis mihi bibere etc. Quibus ammirantibus, quod opera pietatis proximo exhibita, ipse sic accepit quasi fuissent sibi oblata, respondit. Amen dico vobis. Quamdiu fecistis vni de fratribus meis minimis, mihi fecistis. Quid lucidius esse poterit ad probandum quod actus latriae non sit maioris aestimationis apud deum quam actus pietatis, qui circa proximum exhibetur, quam praemissa sententia veritatis, quam alibi adhuc roborando confirmat Matth. v. dicens. Si offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque ibi munus tuum ad altare, et vade reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offer munus tuum. Duo sunt actus diuersorum generum munus offerre ad altare, et fratri reconciliari // Nam munus offerre ad altare est actus latriae, et pertinet [*A iij* r] ad primum mandatum. Fratri reconciliari ast[1]) actus misericordiae, et pertinet ad secundum mandatum. Si ergo actus latriae quantum est ex genere operis est maior virtus et nobilior, quam actus misericordiae, quare ipsa veritas praecipit actum misericordiae prius fierl[2]), quam actum latriae? Nonne ex praelatione fiendi operis, voluit veritas aliquid significare de excellentia vtriusque actus? Sed forte respondebitis. Quod ideo prius praeceptum est fieri actum misericordiae, ne indignus homo deferat munus ad altare. Quod quamuis secundum sensum mysticum absque vlla ambiguitate sic accipiendum videtur. Verumtamen hoc non est id, de quo hic loquimur. Non enim loquimur de actu latriae, qualiter per charitatem potest fieri meritorius, sicut quilibet alius actus bonus ex genere, sed qualiter est meritorius ex genere operis, quod secundum eos est maioris virtutis quam alius actus de alio genere operis. Si ergo actus latriae esset maioris et nobilioris virtutis in diuina aestimatione, ex solo genere operis, quam actus misericordiae, procul dubio non prohibuisset eum iam inchoatum, inperfectum relinquere, propter actum misericordie minoris virtutis. Concludendo igitur dicendum est. Quod omnes actus boni ex genere, nullam habent rationem meriti ex genere operis, nec vllam habent bonitatem remunerabilem, nisi ex voluntate gratuita per rectam intentionem fuerint ordinati in deum, tanquam in finem vltimum et principalem. Et ideo votum quamuis sit actus latriae, si est sine charitate, nullius meriti est, imo si fit sine charitate peccatum est. Nam vbi charitas non est, ibi potest esse falsa virtus etiam in optimis moribus, falsa autem virtus peccatum est. Sicut voce veritatis dicitur

1) Lees: est. 2) Lees: fieri.

Matth . vij. Multi dicent mihi in illa die. Domine domine nonne in nomine tuo prophetauimus, et in nomine tuo demonia eiecimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis quia nunquam noui vos. Discedite a me omnes qui operamini iniquitatem. Ecce qualiter operarij iniquitatis a domino iudicantur, qui tamen multas virtutes fecisse in nomine domini narrantur, vt merito nemo mirari debeat, si votum vel alius actus bonus ex genere, peccatum dicatur si fiat sine charitate. Quia qui charitatem
[*A iij v*] non habet omnis eius actio peccatum est Iohanne attestante // qui ait. Qui non diligit, manet in morte. Qui mortuus est, non potest operari nisi opera mortis.

Quis sit Quartus error huius opinionis.

Capitulum Sextum.

QVartus error huius opinionis est, quod dicit. Quod actus charitate informatus est actus proportionatus beatitudini aeternae secundum debitum iustitiae. Dicit enim tertio scripto sen . dist . xviij. Quod actus proportionatus ad vitam aeternam, est actus charitate informatus, ex quo aliquis meretur vitam aeternam ex condigno, quia inter huiusmodi meritum et praemium inuenitur aequalitas secundum rectam aestimationem, et huiusmodi meritum innititur diuinae iustitiae, haec ille. Hunc errorem destruit canonica veritas in multis locis. Primo apostolus ad Rom . iiij. Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam sed non apud deum. Vbi dicit glosa Augustini in de littera et spiritu. Quod actus hominis quamuis sit charitate informatus, tamen non potest esse tam perfectae iustitiae, vt ex debito mereatur praemium beatitudinis aeternae. Et exemplificat de apostolis, dicens. Dicit enim apostolica perfectio. In multis offendimus omnes. Et iterum. Si dixerimus quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est. Si ergo apostoli se non fatentur immunes esse ab omni peccato, quantominus se fateri possunt omnem exequi charitatem, quod tamen necessarium est ad immediatum ingressum aeternae beatitudinis ex debito iustitiae. Vnde et idem pater Augustinus in eodem libro per multas probationes ostendit. Quod perfectam euangelicae legis iustitiam, de qua baptizandus dixit ad Ioannem. Sine modo sic decet nos adimplere omnem iustitiam, in nullo homine fuisse sanctae docent litterae in hac vita, praeter illum vnum hominem, qui ita est homo, vt sit etiam natura deus. De quo in sequentibus amplius erit dicendum. Quam temeraria ergo est illa praesumptio, quod peccatores homines praesumunt mereri actibus suis ex condigno praemium aeternae beatitudinis, quod apostolica

perfectio non praesumpsit, quae tamen plena spiritu sancto fuit. Secundo ostendit idem saluator Lucae .xvij. per parabolam de seruo regresso de agro dicens. Quis vestrum habens seruum arantem aut pascentem boues, qui regresso de agro dicit illi statim: transi re-// cumbe: et non dicit. Para quod coenem, et praecinge te et mi- [*A iiij r*] nistra mihi, donec manducem et bibam: et post haec tu manducabis et bibes. Nunquid gratiam habet seruo illi, quia fecit quae ei imperauerat? Non puto. Sic et vos cum feceritis omnia quae praecepta sunt vobis, dicite, serui inutiles sumus. Quod debuimus facere fecimus. In hac parabola instruit saluator discipulos suos, quod ex operibus iustitiae de fide formata procedentibus, non deberent expectare praemium aeternae beatitudinis ex debito iustitiae, tanquam per huiusmodi opera deum sibi debitorem huius praemij fecissent. Ad quod duas ponit rationes. Prima, quia nihil vtilitatis deo ex nostris operibus quantumcunque bonis et iustis potest accrescere, quia deus bonorum nostrorum non eget, et ideo respectu dei, serui inutiles sumus. Secunda, quia quicquid facere possumus ex debito seruitutis debemus, et ideo nullum praemium ex operibus nostris quantumcunque bonis et iustis, praesumere possumus ex debito iustitiae, quia totum debemus quod possumus Pro huius ergo dicti planiori cognitione est aduertendum, quod saluator paulo ante istam parabolam, docuit discipulos suos de efficatia [1]) fidei formatae, et de magnitudine operum ex ipsa fide prodeuntium. Quibus auditis, discipuli rogabant augeri sibi fidem attenta adhuc fidei suae imperfectione. Dominus autem praeuidens ex magnitudine operum fidei posse eos eleuari in superbiam, et praesumptionem damnabilem, volensque eos ab hoc malo praeseruare, proposuit eis istam parabolam, per quam ammoniti, omnium operum bonorum se semper agnoscerent seruos et non dominos, et insuper seruos inutiles domino suo quantum ad lucrum et profectum suum. Vt dum tales se in veritate cognoscerent, nunquam pro operibus suis per viam iustitiae aliquid a domino suo praesumerent vendicare. Attende lector seruum tam in agro quam in domo laborantem, et tamen a domino suo ex debito iustitiae nec grates merentem quantominus praemium. Dicit enim saluator. Nunquid gratiam habet seruo illi, id est. Nunquid grates debet dominus dicere seruo illi, quia fecit quae ei imperauerat? Non puto. id est. Nec tantum meretur ex debito iustitiae, vt grates ei dicat dominus suus, quia quae fecerat debuit facere ex debito seruitutis. Ergo non poiuit [2]) per illa opera aliud mereri // nec etiam gratiam domini ex debito [*A iiij v*] iustitiae. Deinde ponit causam perabolae [3]) dicens. Sic et vos cum

1) Lees: efficacia. 2) Lees: potuit. 3) Lees: parabolae.

feceritis omnia, quae praecepta sunt vobis dicite, serui inutiles sumus, hoc est quicquid facere poteritis, omnia opera vestra sicut praedictum est aestimare debetis. Ecce habes manifeste, quod actus virtutis etiam charitate informatus non est actus proportionatus beatitudini aeternae. Et ideo inter meritum et praemium non inuenitur aequalitas iustitiae, secundum rectam aestimationem. Nam vt ex praemissis aduertere potes, homo per quoscunque actus suos qualitercunque factos mereri non potest, quia omnium operum suorum, quae facere potest debitor est. Et ideo ecclesia in fide Christi fundata innititur meritis Christi, et per ea se credit et sperat saluari. Ipse enim meruit nobis a peccatis, et a dyabolo liberationem, vitae iustificationem, et glorificationem, vt in omnibus honorificetur deus. Haec est fides vera, per quam Christo incorporamur, immobiliter credentes omnem salutem nostram, in eius meritis esse constitutam. Tertio ostendit idem Ysaias . cap . lxiiij. dicens, ad dominum [1]) in persona omnium qui astabunt in extremo iudicio recepturi singuli sententiam iudicis pro meritis vel demeritis suis. Ecce [2]) inquit tu iratus es domine et peccauimus, in ipsis fuimus semper, et saluabimur. Et facti sumus vt immundi omnes nos, et quasi pannus menstruate vniuersae iustitiae nostrae. Hoc cap. in quo verba ista ponuntur exponunt doctores communiter de aduentu Christi ad iudicium, non obstante quod in principio eius quaedam verba ponuntur, quae a plerisque de aduentu eius in carnem, solent exponi. Nam sequentia omnia magis conueniunt aduentui eius, quando venturus est cum maiestate, et potestate magna, iudicaturus viuos et mortuos id est, redemptos et damnatos. Vnde prius descripta mirabili et terribili apparitione sua, qua vniuersis se praesentabit cum maiestate magna, statim subiungit de ineffabili magnitudine et dulcedine aeternorum bonorum quae praeparauit hijs qui diligunt aduentum eius, dicens. A soeculo [3]) non audierunt, neque auribus perceperunt. Oculus non vidit deus absque te, quae preparasti expectantibus te. Occurristi letanti et facienti iusticiam, in vijs tuis recordabuntur tui. Quibus dictis immediate infert. Ecce tu iratus es et peccauimus. Tria hic consyderanda
B i r occurrunt, // Primum est status vel dispositio iudicandorum hominum, qui ostenditur esse in peccatis et immunditijs, cum dicitur in persona eorum peccauimus, in ipsis scilicet peccatis, fuimus semper id est omni tempore quo viximus super terram, quia nemo mundus a sorde, nec infans cuius est vnius diei vita super terram,

---

1) Bij moderne interpunctie zou de komma achter „dicens" wegvallen.
2) Bij moderne interpunctie zou voor „Ecce" een dubbele punt staan.
3) Lees: saeculo.

et haec intelligenda sunt de malis actibus eorum. Deinde subdit de bonis eorum actibus dicens. Et quasi pannus menstruatae vniuersae iustitiae nostrae. Abhominabilius quid et fetidius in rebus mulierum non inuenitur quam pannus menstrualis. Si ergo vniuersae iustitiae nostrae, sic sunt et erunt in conspectu iudicis, cum reddet vnicuique iuxta opera sua, sicut pannus menstrualis in conspectu viri, cum fuerit offensus vxori suae, quae tunc erit proportio nostrorum bonorum, quae tam erunt iudici abhominabilia, et aeternae beatitudinis, quae tantae pulchritudinis et dulcedinis perfectione habundat, vt nec oculus videre, nec auris audire, nec cor hominis poterit intelligere plenitudinem pulchritudinis illius? Rursum, ex quo iustitiae debito poterit sibi homo deum obligare ad reddendum illi praemium tantae pulchritudinis et suauitatis, pro operibus tantae abhominationis et foeditatis? Et tamen negare non possumus tales esse vniuersas iustitias nostras. Sermo enim fidei et veritatis qui nemini blanditur, imo quo iudicandi sumus cum omnibus operibus nostris, cogit nos sic sentire. Secundum [1]) est status iudicis, qui describitur esse in ira et commotione, cum dicitur. Ecce tu iratus es Dicitur deus iratus non in se, cum sit ex natura immobilis et immutabilis, sed in actibus suis quos exercet circa homines. Nam misericordia et iustitia sunt vna natura in deo, sed sunt diuersi, effectus in creatura. Effectus vero misericordiae procedit ex natura diuina, et nullam habet causam ab extra scilicet in homine vel in angelo. Effectus vero iustitiae accipit causam suam ab homine in quem exercetur. Quia ergo deus iudex iratus describitur, manifestum est in omnibus iudicandis causam eum habere, propter quam si vellet posset effectum iustitiae exercere, Alioquin frustra iratus describeretur, qui ex propria natura mitis est et humilis corde. Vbi ergo tunc poterit cum eo iudicio contendere, et exigere ex debito iustitiae praemium aeternae beatitudinis, qui in se nullam habet causam, nisi iuste reprobationis. Tertium est, sta-//tus praemiandorum, qui describitur esse in mi- *B i v*
sericordia et miseratione, cum dicitur, et saluabimur. Quia enim status iudicandorum descriptus est esse in peccatis et immunditijs, manifeste patet, quod status praemiandorum aut saluandorum, necesse habet esse in misericordia et miserationibus. Nam quia vniuersae viae domini misericordia et veritas, et iudicandi nihil habent per viam iustitiae, quo poterunt obtinere praemium beatitudinis aeternae, necesse est eos per viam misericordiae accipere, quo merentur saluari. Et hoc est quod per prophetam dicitur. Benedic anima mea dominum, et noli obliuisci omnes retributiones eius.

---

1) Zie het „Primum” aan het einde van blz. 198.

Qui redimit de interitu vitam tuam, qui coronat te in misericordia et miserationibus. Quod exponens Augustinus in de littera et spiritu, ait. Quis potest de suis meritis aut operibus aliquo modo praesumere, et non in sola dei misericordia sperare, quando et illic necessarium fuit commemorari misericordiam et miserationes domini, vbi iam videri potest sic debita exigi, et merita debere reddi, vt nullus esset misericordiae locus, haec ille. Ex praemissis ergo omnibus satis est manifestum, quod meritum non est actus humanae voluntatis, cui ex debito iustitiae debetur praemium, sed est actus gratuitae voluntatis, cui ex abundantia diuinae bonitatis et misericordiae datur praemium beatitudinis aeternae

De opinione vera et veritatibus eius.

Capitulum Septimum

POstquam dictum est de opinione falsa et erroribus eius, nunc dicendum est de opinione vera et veritatibus eius circa meritum operum humanorum. Est igitur sciendum. Quod meritum est actus gratuitae voluntatis recta intentione in deum ordinatus, et a deo acceptus, cui ex abundantia diuinae bonitatis et misericordiae, datur praemium beatitudinis aeternae. Quattuor hic tanguntur ad actum meritorium necessaria. Primum, quod sit actus gratuitae voluntatis, quod dicitur ad differentiam naturalis voluntatis. Est autem gratuita voluntas, supernaturalis libertas, et potestas charitatis, quam spiritus sanctus mentibus nostris infundit, qua volumus et possumus facere opus virtutis ex amore iustitiae, quod sine ea nec volumus, nec possumus nisi ex naturali amore. De ista voluntate dicitur ad Philippen . ij. Deus est qui operatur in nobis velle et perficere, pro bona voluntate. Et ad Ephes . ij. Gratia estis saluati per fidem, et hoc non ex vobis. Dei donum est, non ex operibus vt ne quis glorietur. Ipsius enim factura sumus crea-//ti in
B ij r
Christo iesu in operibus bonis, quae praeparauit deus vt in illis ambulemus: Secundum quod sit actus recta intentione in deum ordinatus, alias non posset esse meritorius, vt supra ostensum est cap . xxxviij. secundae distinctionis. Tertium quod sit actus a deo acceptus. Vbi sciendum, quod actus hominis non potest esse meritorius apud deum inquantum est ab homine factus, sed inquantum est a deo tanquam meritorius acceptus, tum, quia homo est debitor omnium quae potest facere, tum, quia vniuersae iustitiae hominis sunt coram deo quasi pannus menstruatae, vt supra ostensum est in capitulo praecedenti. Omne igitur opus bonum, est intantum bonum inquantum est a deo volitum, eo quod voluntas diuina est regula et mensura omnis boni. Et est intantum meritorium inquan-

tum est a deo acceptum, sicut de Abel iusto scriptura dicit. Respexit deus ad Abel et ad munera eius. Respicere dei, est aliquid ab eo acceptare. Sicut beata virgo exultans in salutari suo, ait. Quia respexit humilitatem ancillae suae, ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes. Non dixit, quia inuentum est in me opus humilitatis, sed quia respexit, id est, acceptauit humilitatem ancillae suae, ex hoc beatam me dicent, id est, beata ero apud deum et apud omnes generationes. Hoc idem ostendit sententia saluatoris dicentis. Nolite timere pusillus grex, quia complacuit patri meo dare vobis regnum. Non dicit, digni estis ex operibus iustitiae habere regnum, sed complacuit patri meo id est accepta habet opera iustitiae vestrae, dare vobis regnum ex beneficio suae misericordiae, sed non dicit, reddere vobis regnum, ex debito iustitiae. Quartum quod sit actus virtutis dispositiuus ad statum aeternae beatitudinis, cui ex abundantia diuinae bonitatis et misericordiae potest dari regnum. Sicuti sunt actus charitate informati, de quibus supra ostensum est in vltimo capitulo secundae distinctionis, et infra adhuc aliqua dicentur.

Quae sit prima veritas canonicae auctoritatis circa merita humanorum actuum.

Capitulum octauum.

EX praemissis considerandae sunt quattuor veritates ex canonica auctoritate circa merita humanorum actuum. Prima veritas est. Nullus potest mereri nisi qui est liber et non est aliunde obligatus. Patet ista veritas ex secunda ratione adducta // contra quar- *B ij* v
tum errorem falsae opinionis praedictae, vbi luc. xvij. dixit saluator discipulis suis. Cum feceritis omnia quae praecepta sunt vobis, dicite, serui inutiles sumus. Quod debuimus facere fecimus. Vbi etiam et per parabolam ostendit, per seruum seruientem domino suo, tam in agro, quam in domo, se per sua opera non mereri apud patrem qui in celis est, immo nec etiam gratiam eius, eo quod sunt ad eius seruitium obligati, tam ex beneficio creationis quam redemptionis. Neque per suum seruitium qualecunque possunt aliquid vtilitatis afferre patri coelesti, qui in se nec potest perficere, nec deficere, et ideo docet eos, quod debeant se vt seruos inutiles, etiam in quibuscunque operibus suis aestimare, Nullus ergo potest mereri nisi qui est liber, et non est aliunde obligatus. Sed inter omnes homines non est aliquis qui est liber, et non aliunde obligatus, praeter illum vnum hominem, qui sic est homo vt sit etiam natura deus, qui solus est inter mortuos liber, iuxta prophetam. Ergo nullus praeter illum hominem potest mereri. Propter quod sicut dicitur Isa. liij. Ipse vulneratus est propter iniquitates nostras,

attritus est propter scelera nostra, Disciplina pacis nostrae super eum, et liuore eius sanati sumus. Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit, et dominus posuit in eo iniquitates omnium nostrum. Et infra Pro eo quod laborauit anima eius, videbit et saturabitur. In scientia sua iustificauit ipse iustus seruos meos multos, et iniquitates eorum ipse portauit. Ideo dispertiam ei plurimos, et fortium diuidet spolia, pro eo quod tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis reputatus est. In capitulo vnde praemissa verba sumpta sunt, describitur meritum humanae redemptionis, iustificationis, et glorificationis factum per vnigeniti patris incarnationem et in assumpta humanitate eius passionem. Primo describitur ipsius merentis incarnati verbi libertas, et ab omni peccati obligatione immunitas tripliciter. Primo describitur immunitas eius a peccato originali in eius conceptione cum dicitur. Ascendit sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitienti. Radix est id vnde virgultum consurgit, virgultum vero quod ad humanos oculos de radice procedit. Per radicem in terra sitienti latentem, corpus hominis a verbo assumpti intelligitur, [*B iij r*] terra // sitiens corpus virginis Mariae non inconuenienter accipitur. Per quod aperte demonstratur quod corpus Christi formatum est de corpore virginis Mariae, operatione spiritus sancti sine humani seminis humectatione. Et ideo corpus illud formatum est, et conceptum in vtero virginis sine originalis peccati traductione. Secundo describitur immunitas eius a peccato actuali, cum dicitur. Et dabit impios pro sepultura, et diuites pro morte sua eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore eius. Per impios et diuites, in hoc loco intelliguntur homines ingrati beneficijs tam excellentissimae caritatis, qua innocens et qui causam mortis in se non habuit, causam mortis in peccatoribus existentem in se suscepit, vt sua innocenti morte peccatores morte dignos a morte liberaret. Hos ergo ingratos homines dabit pro morte sua, id est, tradet eternae morti in penam [1]) mortis suae innocentis. Tertio describitur libertas eius ab omni obligatione seruitutis cum dicitur, Oblatus est quia ipse voluit, et non aperuit os suum. Nam cum ante scriptum sit, dominus posuit in eo iniquitates omnium nostrum. Ne quis posset aestimare, sic sibi [2]) impositum esse onus iniquitatum nostrarum a patre suo, sicut seruo solet imponi onus laboris a domino suo, protinus subdit sermo diuinus. Oblatus est quia ipse voluit, per quod ostenditur eiusdem eum esse voluntatis cum patre in hominis redemptione, sicut aequalis est patri in naturae identitate. Secundo principaliter describitur meritum nostrae redemp-

---

1) Lees: poenam. 2) Nl. Christus.

tionis et iustificationis cum dicitur. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostrae super eum, cuius liuore sanati sumus. Sicut Christus in se suscepit iniquitates nostras, sic et suscepit in se penam [1]) iniquitatum nostrarum, vt sua innocenti pena nos a iusta eternae damnationis pena liberaret. Iustè enim per hoc deo patri fuit pro homine satisfactum, cum eterna et infinita persona verbi incarnati temporalem passionis mortem subijt, pro eterna morte homini dirimenda. Nam quod mortalis homo per temporalem carnalis illecebrae delectationem, contra aeternum deum deliquit hoc eterna persona verbi incarnati, per temporalem mortem persoluit. Vt temporalis pena, temporalem delectationem // ablueret, et aeterna [*B iij* v] persona verbi incarnati per tantam sui humiliationem, offensam aeterni patris per superbiam hominis contractam placaret. Ibi omnes nos qui mortui eramus in delictis, deus pater conuiuificauit cum Christo, donans nobis omnia delicta delens quod aduersum nos erat cyrographum decreti, quod erat contrarium nobis. Et ipsum tulit Christus de medio affigens illud cruci, et expolians principatus et potestates traduxit confidenter, palam triumphans illos in semet ipso. Ecce meritum nostrae redemptionis et iustificationis in passione et morte Christi constitutum, de quo Apostolus ij. ad Corinth̀. v. Omnia inquit ex deo qui nos reconciliauit sibi per Christum, Quoniamquidem deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum, et infra. Obsecramus pro Christo reconciliamini deo. Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, vt nos efficeremur iustitia dei in illo. Super quo Augustinus in enchirid. Christus inquit, ipse factus est a deo patre peccatum, id est, sacrificium pro peccatis non suum sed nostrum, non in se, sed in nobis constitutum. vt nos efficeremur iustitia dei in illo, non nostra sed dei, non in nobis sed in Christo constituta. Tertio principaliter describitur meritum nostrae glorificationis factum per mortem et resurrectionem Christi, cum dicitur de angustia et iudicio sublatus est. Generationem eius quis enarrabit? Iustitia et iuditium de quibus sublatus describitur, illa intelliguntur, quibus in passionis suae humilitate, a pilato patibulo crucis est adiudicatus. De quibus tunc primo perfecte sublatus est quando triumphato mortis principe resurgens a mortuis victor coelos ascendit. Quod autem sequitur. Generationem eius quis enarrabit? Quamquam hoc Hieronymus et quidam alij, de naturali et aeterna eius a patre generatione conuenienter interpretati sunt. quibusdam tamen alijs attentis hijs quae sequuntur, non inconuenienter hoc de gratuita

---

1) Poenam.

generatione fidelium electorum videtur exponendum. De qua dicitur Iohannis iij. Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu non potest introire in regnum dei, haec est illa, de qua in sequentibus agitur scilicet multiplicatio fidelium per spiritualem et gratuitam genera-
[*B iiij* ʳ] tionem. Nam // cum sequitur. Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longeuum, et voluntas domini in manu eius dirigetur, hoc proculdubio de fidelium spirituali generatione est accipiendum Quid enim conuenientius potest dici semen longeuum, quam filij aeternae haereditatis filij vtique regni aeterni, qui dum spiritualiter generantur, in filios aeterni regni a deo patre adoptantur, et impletur quod per Apostolum ad Roman . viij. dicitur. Nam quos praesciuit et praedestinauit conformes fieri imaginis filij sui, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. De quibus paulo ante in eodem capitulo dixit. Non accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum dei, in quo clamamus Abba pater. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filij dei, Si autem filij, et haeredes? haeredes quidem dei, cohaeredes autem christi. Haec est illa generatio admirabilis, de cuius ineffabilitate Propheta ammirans ait. Generationem eius quis enarrabit? Mirabile prorsus et ineffabile, qualiter homo semel ab homine generatus et natus, vt sit. Secundo ex deo nascitur, vt bonus sit et beatus. De cuius profunditate Nicodemus ammirans ait Iohann . iij. Quomodo potest homo nasci cum sit senex. Cui respondit dominus. Non mireris, quia dixi tibi, oportet vos nasci denuo. Quod natum est de carne, caro est, et quod natum est ex spiritu, spiritus est. Quod euangelista Iohannes in principio euangelij sui clarius ostendit dicens. Quotquot autem receperunt eum dedit eis potestatem filios dei fieri, hijs qui credunt in nomine eius. Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex deo nati sunt. Ex deo natos dicit esse filios dei, tanquam ex principio effectiuo, et non ex principio carnis aut voluntatis naturalis, per quod manifeste dat intelligere. Quod sicut carnalis generatio et natiuitas ex Adam, contulit nobis vt essemus haeredes terrae praesentis, et filij aeternae damnationis, iuxta Apostolum .ij. ad Ephes. Eramus natura filij irae sicut et caeteri Sic spiritualis regeneratio et secunda natiuitas ex Christo facit nos filios dei, et haeredes regni coelestis. Ex deo inquit nati sunt.
[*B iiij* ᵛ] Igitur haeredes regni coelestis nos facit // non meritum nostrorum operum, sed spiritualis generatio et natiuitas diuina, quam solus nohis [1]) meruit morte sua, qui nulli erat obligatus, sed erat solus inter mortuos liber, Christus iesus deus et homo. Mortuus dicitur

1) Lees: nobis.

homo post peccatum adae, qui ante peccatum mortalis dicebatur, mortuus inquam propter moriendi necessitatem, mortalis vero propter moriendi aptitudinem. Homo enim ante peccatum potuit mori, post peccatum necesse habet mori. Inter hos ergo mortuos homines Christus erat liber, quia nullam habuit moriendi necessitatem, sicut ipse ait. Potestatem habeo ponendi animam meam. Vnde sicut oblatus est quia voluit, ita spiritum tradidit quando voluit. Sicut Ioannes ait. Et cum accepisset acetum dixit. Consummatum est. Et inclinato capite tradidit spiritum. De hac multiplicatione filiorum dei facta per spiritualem generationem meritam nobis Christi passione loquitur idem propheta capit. sequenti dicens. Lauda sterilis quae non paris, decanta laudem et hinni quae non pariebas, quoniam multi filij desertae, magis quam eius quae habet virum dicit dominus. Describit ibi propheta foecunditatem filiorum dei, generatam a deo per fidem Abrahae in synagoga, et foecunditatem filiorum dei generatam a deo per fidem Christi in ecclesia maxime ex gentibus congregata. Et vocat gentilitatem ante fidei confessionem, desertam id est, a deo quem hic vocat virum generantem derelictam, synagogam vero per fidem Abrahae, deo copulatam vocat maritatam et virum habentem. Sed quia Iudei in synagoga varijs ceremonijs et praeceptis deum colendi dediti, per ipsa opera legis se praesumebant iustificari, ideo sub ipsa magna vt videbatur foecunditate bonorum operum, paucos filios regni coelestis mater synagoga deo viro suo educabat, quia iuxta apostolum ad Roman . iij. Ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo id est nullus homo iustificabitur coram deo ex operibus legis. Gentiles vero quia vsque ad Christum a deo deserti nec praecepta viuendi nec ceremonias deum colendi acceperant, ac per hoc ab operibus bonis steriles permanebant, mox dum deo per fidem Christi, desponsati sunt, tanta multitudine filiorum dei per gratiam Christi, foecundari meruerunt, vt sicut stellae coeli prae multitudine non possent numerari, sicut ostenditur in actibus apostolorum. Et impleta est sententia prophetae, dicentis. Quam multi filij desertae, magis quam // eius quae habet virum, dicit dominus. Et ideo non *Ci r*
est mirum quod propheta cum descripsisset modum humanae redemptionis, iustificationis et glorificationis futurum, per passionem et mortem verbi incarnati, et ex hoc secuturam tantam et tam subitam foecunditatem ecclesiae per spiritualem filiorum dei generationem, mirabatur de tam ineffabili liberalitate diuinae operationis. Quae ex solo gratiae suae beneficio nullis humanis meritis cooperantibus gentilem populum incultum, et nullo disciplinae vomere sulcatum subito tanta perfectione insigniuit, vt eos ad regni coelestis haereditatem idoneos acceptaret. Satis vt reor ostensum est,

quod Christus qui solus erat inter mortuos liber, meruit omnibus membris redemptionem a peccato et a dyabolo, et iustificationem ac glorificationem. Ita vt secundum canonicam veritatem tenere debeamus causam meritorum nostrorum esse solam gratiam Christi, de cuius plenitudine gratiarum participant vniuersi.

De modo qualiter per mortem Christi a peccato et dyabolo liberati, et in filios dei sumus adoptati.

Capitulum .IX.

MOdum quo per mortem Christi a peccato et dyabolo liberati, et in filios dei adoptati sumus ostendit apostolus ad Roman . v. dicens. Sicut per inobedientiam vnius hominis peccatores constituti sunt multi, ita et per vnius obedientiam iusti constituentur multi. Fuit autem peccatum Adae causa humanae praeuaricationis dupliciter scilicet traductione et imitatione. Similiter et meritum Christi fuit causa humanae iustificationis. Primo peccatum peccatricis voluntatis Adae, traducitur in posteros, per libidinosam carnis illecebram, ab Adam propagatos et carnaliter natos, sic et meritum gratissimae et sanctissimae voluntatis christi traducitur in filios dei per gratiam Christi et per ardentissimum amorem eius ab ipso regeneratos et spiritualiter natos. Vt sicut per peccatum Adae foeditas libidinis in carne, et concupiscentia peccati seminatur in voluntate, sic per meritum Christi traducitur in carne electorum non extinctio, sed quaedam libidinis repressio, et iustitiae amor et delectatio in voluntate. Et hoc modo vere a peccato liberamur, quando libido quae ad malum potest allicere, in nobis reprimitur, et amore iustitiae, qui nos ad bonum expeditos reddit, mens nostra a deo inflamma-
*Ci*v tur. Hic autem amor // in nobis esse non posset, nisi eum deus gratuite infundere dignaretur, et ideo oportet quod per meritum Christi in voluntate electorum traducatur, per spiritualem et gratuitam generationem et diuinam natiuitatem. Cum autem a peccato fuerimus liberati, tunc proculdubio a dyabolo liberamur, quia non nisi vinculis peccatorum nostrorum nos detinet in sua seruitute sibi alligatos. Vnde Augustinus. Itaque in Christi sanguine qui soluit quae non rapuit, redempti sumus a peccato, et per hoc a dyabolo. Nam in Christo vincuntur inimicae nobis inuisibiles potestates, vbi vincuntur inuisibiles cupiditates. Fuso enim sanguine sine culpa, omnium culparum cyrographa deleta sunt, quibus debitores qui in eum credunt a dyabolo ante tenebantur. Per illum ergo redempti sumus, in quo princeps mundi nihil inuenit, haec ille. Secundo peccatum peccatricis voluntatis Adae, venit in posteros imitatione, sicut etiam de peccato dyaboli in libro sapientiae scrip-

tum inuenitur. Sic et meritum Christi transit ad electos suos imitatione suae ardentissimae charitatis. Sicut ostendit apostolus ad Roman . v. dicens. Commendat charitatem suam deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus secundum tempus Christus pro nobis mortuus est. Multo igitur magis nunc iustificati in sanguine ipsius salui erimus ab ira per ipsum. Si autem cum inimici essemus reconciliati sumus deo per mortem filij eius, multo magis reconciliati, salui erimus in vita ipsius. Commendare est valorem et efficatiam rei ignorantibus manifestare. Charitas dei est res praeciosissima et efficacissima, quia non solum est donum dei, verumetiam est deus. Commendat autem nobis deus charitatem suam in passione et morte Christi, secundum praemissa verba apostoli, tripliciter. Primo, quia nos adhuc peccatores existentes et eum odientes in tantum dilexit, vt filium suum morti exponeret, et nos ab aeterna morte liberaret. Quantam fiduciam sperandae veniae hoc praestat peccatoribus poenitere volentibus certissime scire, deum quantum in se est, nostris peccatis a dulcedine sui amoris non mutari. Eumque paratum esse ad misericordiam, quando peccator paratus est emendare culpam. Secundo, quod in sanguine filij sui nos saluos et iustos fecit absque nostra cooperatione, sicut dicitur prima petri primo. Non corruptibilibus auro vel ar-//gento redempti *C ij r*
estis de vana vestra conuersatione paternae traditionis, sed praecioso sanguine agni immaculati Christi, et incontaminati. Tertio, quod nos inimicos suos reconciliauit sibi per mortem filij eius, et recepit a filio precium reconciliationis, ad quod nos eramus obligati. Vbi notandum quod inter deum et hominem nequaquam debet aestimari inimicitia, sicut esse solet inter duos homines sibi inuicem offensos, in quorum reconciliatione necesse est vniuscuiusque ad alterutrum renouari amicitiam. Sed sicut est inter iusticiam et iniquitatem. Inter iustitiam enim et iniquitatem non est odium inimicitiae, nisi ex parte iniquitatis. Nam iustitia cum sit virtus, secum non compatitur malum, ita vt maneat virtus. Et ideo cum iniquitas deletur, inimicitiae finiuntur. Cum ergo dicit apostolus. Si autem cum inimici essemus reconciliati sumus deo per mortem filij eius non sic debet intelligi quasi CHRISTVS reconcilianerit, nos [1]) deo per mortem suam, sicut solet inimicus reconciliari inimico, ita vt post reconciliationem, mutuo se diligant, qui ante, mutuo se oderant. Sed sic reconciliamur deo, vt cum iniquitas nostra deletur, per mortem CHRISTI, per quam inimicitias exercebamus contra deum, odientes eum, diligere eum incipiamus, qui dilectionem suam nunquam amouit a nobis, sed dilexit nos ante mundi

---

1) Lees: reconciliauerit nos etc.

constitutionem, et etiam illo tempore, quo inimicitias contra eum exercebamus. Hijs ergo praedictis modis commendat nobis deus charitatem suam per mortem filij sui, vt exhibita erga nos arra tantae dilectionis, et nos accendamur ad diligendum deum, qui nobis tale exhibuit signum excellentissimae suae charitatis. Hoc modo transit meritum CHRISTI ad electos suos imitatione, dum sequentes exempla dilectionis suae, a vinculis dyaboli quae sunt peccata, soluti, iustificantur. Ecce habes modum, qualiter per mortem CHRISTI a peccato et dyabolo liberati, et in filios dei sumus adoptati. De hijs dicit beatus Augustinus. Nihil inuenit dyabolus in Christo vt moreretur, sed pro voluntate patris mori christus voluit, non habens mortis causam de peccato, sed de obedientia et
Cij[v] iusticia mortem gustauit, per quam // nos redemit a seruitute dyaboli. Incideramus enim in principem huius soeculi [1]), qui seduxit Adam et seruum fecit, coepitque nos quasi vernaculos possidere. Sed venit redemptor, et victus est deceptor. Et quid fecit redemptor captiuatori nostro? Tetendit ei muscipulam crucem suam, posuit ibi quasi escam sanguinem suum Ille autem sanguinem fudit non debitoris, per quod recessit a debitoribus. Ille quippe ad hoc sanguinem suum fudit, vt peccata nostra deleret. Vnde ergo dyabolus nos tenebat, deletum est sanguine redemptoris. Non enim tenebat nos nisi vinculis peccatorum nostrorum. Istae erant cathenae captiuorum. Venit ille, alligauit fortem vinculis passionis suae, intrauit in domum eius id est in corda eorum, vbi ipse habitabat, et vasa eius, scilicet nos, eripuit, quae ille impleuerat amaritudine sua. Deus autem noster vasa eius eripiens et sua faciens, fudit amaritudinem et impleuit dulcedine per mortem suam a peccatis redimens, et adoptionem gloriae filiorum largitus, haec ille. Patet ex praemissis verbis Augustini causam et modum nostrae redemptionis iustificationis, et glorificationis, consistere in merito passionis et mortis Christi.

Quae sit secunda veritas circa merita humanorum operum.

Capitulum Decimum.

SEcunda veritas circa merita humanorum operum est ista. Nullus potest mereri apud deum ex debito iustitiae, nisi qui tantam habet charitatem, qua possit implere omnem perfectionem iustitiae. Sed inter homines nullus est talis, aut fuit, aut futurus est praeter illum vnum hominem qui sic est homo, vt sit etiam natura deus. Ergo nullus praeter illum vnum hominem potest mereri apud deum

1) Saeculi.

ex debito iustitiae. Patet prima pars, quia praemium ex iustitia debitum, necessarie requirit meritum ex iustitia sibi proportionatum, alioquin non esset ibi aequalitas iustitiae. Secunda pars patet, Ysaiae .lxiiij. Facti sumus vt immundi omnes nos, et quasi pannus menstruatae vniuersae iustitiae nostrae. Sicut superius cap . vi. contra quartum errorem diffusius est ostensum. Caeterum pro huius veritatis planiori intelligentia, sunt quaedam hic notanda. Primum quae sit perfecta iustitia, vel quid sit implere omnem iustitiam, de qua saluator ait ad Ioannem. Sine modo, sic enim decet nos adimplere omnem iustitiam. Ad quod respondetur, quod ad perfectam iustitiam duo requiruntur. Primum quod homo in hac mortali vita viuens nulla // moueatur cupiditate siue concupiscentia. Et debet [*C iij* r] hic accipi cupiditas siue concupiscentia, pro omni motu peccati, tanquam generale quoddam nomen omnis peccati, sicut eam accipit apostolus ad Roman . vij. Nam concupiscentiam nesciebam esse peccatum, nisi lex diceret, non concupisces. Secundum, quod homo omnem exerceat charitatem, hoc est. vt homo diligat dominum deum suum ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente, et ex omnibus viribus suis, et quod diligat proximum suum sicut seipsum, secundum omnem perfectionem modi diligendi, sicut diligunt sancti in patria. Haec duo necessarie requiruntur ad hoc, quod homo impleat omnem illam iustitiam, quam saluator impleuit baptizatus a Ioanne, de qua hic loquimur, per quam solam, praemium ex debito iustitiae meretur. Sicut beatus Augustinus per totum liberum [1]) de littera et spiritu diffuse prosequitur, efficacissimis ostendens rationibus, hominem non mereri beatitudinem aeternam ex debito iustitiae, propter quod etiam ostendendum sicut idem ipse ibi fatetur, totum illum librum contra inimicos gratiae composuit. Tertium quod hic est notandum, est. quid ad hoc necessarie requireretur, quod homo nulla concupiscentia moueretur, et omnem valeret exequi charitatem, iuxta omnem modum diligendi perfectionem. Ad quod respondet Augustinus in libro supradicto. Ad hoc inquit requiritur tanta voluntas adhiberi, quanta sufficit tantae rei. Esset autem tanta si nihil eorum quae pertinent ad iustitiam nos lateret et ea sic delectarent animum, vt quicquid aliud voluntatis dolorisue impedit, delectatio illa superaret, haec ille. Ex hijs verbis suis Augustinus dat intelligi, quod duo necessaria requiruntur vt omnis perfectio iustitiae impleatur. Primum est plena dei cognitio qua illustratus homo nihil eorum eum lateret, quae ad iustitiam pertinent perfectam, qualis est cognitio intuitiua sanctorum in patria:

---

1) Librum.

Quia et si deum diligimus, volumusque facere quod placet ei, interdum tamen facimus quod ei displicet, quia ignoramus quid ei placet. Vnde autem nobis illa ignorantia, nisi quia ipse minus est nobis notus, et ideo non semper scimus quid placeat ei. Propter quod etiam in multis offendimus omnes, et petimus vt ignoscat, dum ad notitiam nostram venerit ei displicere quod fecimus, quod tamen ei placere credebamus. Secundum est, amor iustitiae perfectus, quo omnia ad iustitiam pertinentia plena cognitione cognita [*C iij r*] ita delecta // rent animum, vt ipsa delectatio superaret, quicquid appetitum voluntatis a perfecto amore iustitiae impedire posset. Sicut est amor sanctorum in patria. Quorum tanta est delectatio in amoris deum [1]) exercitio vt nulla alia delectatione. non solum non possint, sed nec velint ab illa delectatione separari. Superat enim illa delectatio omnem aliam delectationem. Patet ergo manifeste, quod nullus potest implere omnem iustitiam, nisi fuerit simul viator et comprehensor sicut Christus. Tertium hic notandum est, quod quamuis secundum potestatem dei absolutam, non sit ei impossibile, dare puro homini potestatem illam, quae posset omnem implere iustitiam, tamen sanctae litterae, id est scriptura canonica, de nullo tradunt hoc factum fuisse, aut futurum esse, praeter Christum iesum, Sicut Augustinus tradit in praedicto libro, multa praedicta fore a deo vt possint fieri, quae tamen nunquam facta sunt, nec futura. Et exemplificat de missione montis in mare per fidem, et de missione duodecim legionum angelorum ad certandum pro eo in passione si vellet, et de transitu cameli per foramen acus et multa talia, quae saluator praedixit posse fieri, et tamen nunquam sunt facta nec futura. Et ideo apostolica perfectio non fatetur se immunem esse a peccato, dicens. Si dixerimus, quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est. Et iterum In multis offendimus omnes. Si vero immunem se non fatetur apostolica perfectio ab omni peccato, quanto minus se fateri potest omnem exequi charitatem. Et si apostolica perfectio talis est, quid de alterius cuiuscunque perfectione est censendum, quos absque vlla ambiguitate ad apostolicam perfectionem constat non peruenisse, Illos enim primos ecclesiarum patres et principes, qui ab ipso fonte veritatis omnem edocti veritatem, caeteris excellentius de diuinae perfectionis plenitudine participarunt ad tantam perfectionem vitae, pie credendum est peruenisse, ad quam alij non pertingent. De hijs ergo satis concorditer loquitur in libro praedicto circa finem Augustinus dicens, Si dixerimus quia peccatum non

1) Lees: dei.

habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est. Et illud. Quia non est homo qui non peccet. Et illud. Quia non est iustus in terra, qui faciat bonum et non peccabit. Vtrumque enim hoc testimonium non de praeterito dicit. id est. peccauit, sed de futuro peccabit. Et si qua alia in in hanc sententiam, sancta scriptura commemorat, Sed quoniam haec fal//sa esse non possunt, illud esse [*C iiij*[r]] consequens video, vt quamlibet vel quantamlibet in hac vita potuerimus diffinire iusticiam, nullus in ea sit hominum, qui nullum habeat omnino peccatum. Omnique homini sit necessarium dare, vt detur illi ,,dimittere, vt dimittatur illi. Et si quid habet iustitiae, non de suo eam praesumere, sed de gratia iustificantis dei. Et adhuc tamen ab illo esurire et sitire iustitiam, qui est panis viuus, et apud quem est fons vitae. Qui sic operatur iustificationem in sanctis suis, in huius vitae temptatione laborantibus, vt tamen sit quod petentibus largiter adijciat, et confitentibus clementer ignoscat. Sed inueniant isti si possunt aliquem sub onere corruptionis huius viuentem, cui iam non habeat deus quod ignoscat. Sane quanquam talem si testimonia diuina competenter accipiant, prorsus inuenire non possunt, nullo tamen modo dicendum, deo deesse possibilitatem, qua voluntas sic adiuuetur humana, vt non solum iustitia ista quae ex fide est, omni modo perficiatur in homine, verumetiam illa secundum quam postea inaeternum in ipsa eius contemplatione viuendum est, Quandoquidem si nunc velit in quoquam etiam hoc corruptibile induere incorruptionem, atque inter homines morituros eum iubere viuere minime moriturum. Vt tota penitus vetustate consumpta, nulla lex in membris eius repugnet legi mentis, deumque vbique praesentem ita cognoscat, sicut sancti postea cognituri sunt quis demens audeat affirmare, non posse. Sed quare non faciat quaerunt homines, nec qui quaerunt attendunt se esse homines. Scio quod sicut impossibilitas, ita et iniquitas non est apud deum. Et scio quod superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Et scio quod illi cui ne extolleretur datus est stimulus carnis angelus sathanae, qui eum colaphisaret, semel et iterum, ac tertio depraecanti dictum est, sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur. Aliquid ergo est in abdito et profundo iudiciorum dei, vt etiam iustorum omne os obstruatur in laude sua, et non operatur nisi in laudem eius. Hoc autem aliquid, quis possit scrutari quis inuestigare, quis nosse? Tam sunt inscrutabilia iudicia eius, et inuestigabiles viae eius. Quis enim cog-//nouit sensum domini, aut quis consiliarius eius fuit, aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei. Quoniam ex ipso et per ipsum, et in ipso sunt omnia, ipsi gloria in soecula soeculorum Amen. Haec omnia Augustinus in de littera et spiritu, et hic finis libri illius. [*C iiij*[v]]

Obiectio quorundam contra praemissa.

Capitulum .xi.

QVidam minus sane scripturam sanctam intelligentes obijciunt, quod per praecepta euangelica data est hominibus cognitio dei, et tantus infunditur amor iustitiae, vt qui ea perfecte seruant, omnem implent iustitiam, eo quod omnem impleant legem, sicut ostendit apostolus ad Galat. v. Qui diligit proximum, legem impleuit. Et Mat. xxij. Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, et ex tota mente tua. Hoc est maximum et primum mandatum. Secundum autem est simile huic. Diliges proximum tuum sicut teipsum. In hijs duobus mandatis vniuersa lex pendet et prophetae. Ecce aiunt. Nonne omnem implet iustitiam, qui omnem implet legem? Nihil potest deus per viam iustitiae amplius ab homine exigere, quam vt faciat omnia quae illi facere praecepit: Sed qui diligit dominum deum suum, ex toto corde, ex tota anima, et ex tota mente, et proximum suum sicut seipsum, facit omnia quae illi deus facere praecepit. Quare merito dicendus est ille omnem implere iustitiam. Ad quod dicendum, quod tales si scripturam sanctam sane intelligerent, hoc insanum sentire non haberent. Nihil verius dici poterit quam hijs impletis praeceptis, omnem impleri iustitiam. Sed non attendunt quanta sit difficultas haec praecepta secundum euangelicae legis perfectionem implendi. Denique aliter implentur haec praecepta a viatoribus in via, et aliter a comprehensoribus in patria. Vtrobique tamen eadem praecepta Diligit dominum ex toto corde iustus ex fide viuens, et diligit dominum ex toto corde iustus deo in patria fruens, sed non aequali dilectionis perfectione. Sicut ostendit apostolus. Videmus nunc per speculum et in enigmate, tunc autem facie ad faciem. Et iterum prima Ioannis .iij. Charissimi nunc filij dei sumus, sed nondum apparuit quod erimus. Cum autem apparuerit similes ei erimus, quia videbimus eum sicuti est. Hijs verbis edocemur, in hac vita posse nos deum per fidei lumen cognoscere, et ob hoc etiam ex
Di fide per dilectionem operante diligere. Sed sicut multo perfectius sumus eum cognituri cum videbi-//mus eum sicuti est, sic et multo perfectius sumus dilecturi. et tamen illa perfectior dilectio, non erit nisi diligere ex toto corde. Et ideo ex toto corde perfecte non diligit, qui ex fide diligit, eo quod ille primum perfecte ex toto corde diligit, qui iam per speciem ambulans fruendo diligit. Sicut de hijs Augustinus ait in de littera et spiritu, tractans illa verba saluatoris. Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua etc. Quid inquit verius, quam hijs impletis impleri omnem. Verumtamen qui hoc attendit etiam illud attendat, quod in

multis offendimus omnes, dum putamus deo quem diligimus placere, vel non displicere quod facimus, et postea per scripturam eius, siue certa et conspicua ratione commoniti cum didicerimus quod ei non placeat, poenitendo precamur vt ignoscat. Porro si quanto maior noticia, tanto maior erit dilectio, profecto nunc quantum deest cognitioni, tantum deest dilectioni, et quantum deest dilectioni, tantum perficiendae iusticiae deesse credendum est. Sciri enim vel credi aliquid, et tamen non diligi potest, diligi autem quod neque scitur, neque creditur, non potest. Ac si credendo ad tantam dilectionem sancti peruenire potuerunt, qua certa [1]) maiorem in hac vita esse non posse, dominus ipse testatus est, vt animam suam pro fide vel fratribus poneret, cum ab hac peregrinatione in qua per fidem nunc ambulatur, peruentum erit ad speciem quam nondum visam speramus, et per patientiam expectamus, proculdubio et ipsa dilectio non solum supra quam hic habemus, sed longe supra quam petimus et, intelligimus erit. Nec ideo tamen plus esse poterit quam ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente Neque enim restat in nobis aliquid, quod addi possit ad totum, quia si restabit aliquid, illud non erit totum. Proinde hoc primum praeceptum iustitiae, quo iubemur dominum diligere ex toto corde ex tota anima et ex tota mente, cui est de proximo diligendo alterum consequens, in illa vita implebimus, vbi videbimus facie ad faciem. Sed ideo nobis hoc etiam nunc praeceptum est, vt ammoneamur quid fide exposcere, quo spem praemittere, et obliuiscendo quae retro sunt, in quae anteriora nos extendere debeamus. Ac per hoc quantum mihi videtur in ea perficienda iusticia multum in hac vita profecit, qui quam longe sit a perfectione iustitiae proficiendo cognouit. Sed si dici potest, quaedam minor iustitia //
huic vitae competens, qua iustus ex fide viuit, quamuis peregrinus *Di*
a domino, et ideo per fidem ambulans nondum per speciem, non absurde dicitur etiam ad istam pertinere ne peccet, Neque enim si esse nondum potest tanta dilectio dei, quanta illi cognitioni plene perfecteque debetur, iam culpae deputandum est. Aliud est enim totam nondum exequi charitatem, aliud nullam sequi cupiditatem. Verum ecce iam talem constituamus animam rationalem in hoc corruptibili corpore, quae et si nondum illa supereminentissima perfectione charitatis dei omnes motus terrenae libidinis absorbuerit atque consumpserit, attamen in ista minore iustitia ad illicitum aliquid operandum eidem libidini nulla inclinatione consentiat. Vt ad illam vitam iam immortalem pertineat, diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex

1) Lees: certe.

tota mente tua Ad hanc [1]) autem non regnet peccatum in vestro mortali corpore, ad obediendum desiderijs eius. Haec omnia Augustinus vbi supra. Et concludendo ostendit, quod etiam in illa minore iustitia nemo potest viuere sine peccato, quamuis peccatum non regnet in eo, ita vt in magnis delinquat peccatis. dicens. Hijs constitutis, peccatum erit ex fide viuentis aliquando alicui delectationi consentire illicite, non tamen in illis horrendis facinoribus et flagitijs perpetrandis, verumetiam leuioribus, vt vel aurem alicui voci quae audienda non esset accommodare, vel in ipso corde aliquid ita cogitet, vt mallet licitum quod male delectat, et per praeceptum scitur illicitum. Etiam ista consentio est ad peccatum, quae vtique fieret nisi poena terreret. Tales iusti ex fide viuentes, nonne opus habent dicere, dimitte nobis debita nostra sicut et nos dimittimus debitoribus nostris [2]). Falsumque esse conuincunt, quod scriptum est. Non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens. haec ille. Ex praemissis verbis Augustini colligitur, quod duplex est perfectio iustitiae, Vna est perfectio iustitie, quae procedit ex fide per dilectionem operante, et illa consistit in hoc quod peccatum non regnet in nostro mortali corpore. iuxta Apostolum ad Romanos .vi. Hanc tenentur implere omnes filij adoptionis secundum diuisiones gratiarum quas operatur vnus et idem spiritus, diuidens singulis prout vult. Omnes isti quam diu sunt in corpore ex fide viuentes, necesse habent dicere, dimitte nobis debita nostra sicut
*D iij*r et nos dimit-//timus debitoribus nostris. Nec possunt implere omnem iustitiam, cui ex debito iustitiae praemium deberetur. Alia est perfectio iustitiae quae procedit ex plena cognitione dei, et delectatione amoris perfecti. Illa consistit in hoc, quod homo nullam habeat cupiditatem, et omnem exequatur charitatem. Hanc habuit Christus in via, et hanc habent sancti in patria, et illa est quae dum est in via meretur praemium ex debito iustitiae, in patria vero non meretur, quia sicut via ad terminum, sic se habet meritum ad praemium. De hac duplici perfectione iustitiae accipienda sunt verba apostoli i. ad corinth . xiij. vbi cum determinasset de excellentia et efficatia charitatis, et quod alijs virtutibus aliter se in via, et aliter in patria se habentibus, charitas nunquam excideret sed tam in via quam in patria eodem modo se haberet, quod in hoc modo se habendi esset excessus in maius et in minus secundum charitatis quantitatem, licet sit equalitas in substantia charitatis, in sequentibus ostendit dicens Videmus nunc per specu-

---

1) Nl.: Op dit (aardsche) leven slaan de woorden: „non regnet" enz., op het leven hiernamaals de woorden: „diliges dominum deum tuum" enz.

2) Bij moderne interpunctie zou hier een vraagteeken staan.

lum et in enigmate, tunc autem facie ad faciem Nunc cognosco ex parte, tunc cognoscam sicut et cognitus sum. Aperte ostendit in patria perfectiorem futuram charitatem propter maiorem dei cognitionem,. in via vero imperfectiorem, propter minorem dei cognitionem vtrobique tamen eandem charitatem quantum ad substantiam quam nunquam dicit excidere vel euacuari.

Quae sit tertia veritas circa merita humanorum actuum

Cap . xij.

TErtia veritas circa merita humanorum actuum est ista. Nullus potest mereri ex debito iustitiae, nisi cui hoc donatum est a patre Sed inter homines nullus est, cui iuxta testimonia sacrarum scripturarum donatum est a patre mereri ex debito iustitiae, praeter christum Ihesum ergo etc. Patet prima pars. quia meritum non consistit in operatione hominis, sed in diuina acceptatione. Sed deo nihil est acceptum, nisi quod est ab ipso volitum, eo quod diuina voluntas est regula et mensura omnis boni. Propter quod et dicitur ecclesiast . ix. Sunt iusti atque sapientes, et opera eorum in manu dei sunt. Et tamen nescit homo, vtrum amore an odio dignus sit, sed omnia in futurum seruantur incerta. Quare nescit homo vtrum amore an odio dignus sit, qui certus est quantum pertinet ad certitudinem cognitionis, quae est ex lumine fidei, quod omnis vita sua est ex fide per dilectionem operante, sicut Paulus apostolus, qui loquentem in se Christum agnoscens ait, prime ad Corinthios .xi. Imitatores mei estote, sicut et ego Christi. // Vbi ex magna *D ij v* fiducia loquitur, quasi certus de bonitate conuersationis suae, quam caeteris quasi regulam proponit imitandam. De qua iterum ad Roman . viij. loquitur idem apostolus. Quis nos separabit a charitate Christi? Tribulatio an angustia an fames an nuditas? an periculum an persecutio an gladius? Certus sum quia neque mors neque vita neque creatura alia poterit nos separare a charitate dei, quae est in Christo iesu domino nostro. Quomodo inquam ille et tales huiusmodi, qui ex lumine fidei sunt sibi certi de bonitate vitae, nesciunt vtrum amore an odio digni sunt? Nisi quia merita humanorum operum, non sunt aestimanda ex lumine fidei, quo nunc videmus per speculum et in enigmate, sed ex plena diuinae bonitatis cognitione, qua tunc videbimus facie ad faciem. In quo lumine cum manifesta fuerint opera nostra, quasi pannus menstruatae apparebunt vniuersae iustitiae nostrae, nisi ineffabilis bonitas diuinae misericordiae eas iudicauerit excusandas et approbandas. Propter quod apostolus ipse diuinae discussionis examini proprie aestimationis iudicium submittens, ait prima ad Chorinth . iiij. Mihi autem pro

minimo est, vt a vobis iudicer aut ab humano die [1]). Sed neque meipsum iudico. Nihil enim mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum. Qui autem iudicat me dominus est. Hoc idem Salomon attendens ait sapient. ix. Da mihi domine sedium tuarum assistricem sapientiam, et noli me reprobare a pueris tuis. Mitte illam de coelis sanctis tuis, et a sede magnitudinis tuae, vt mecum sit et mecum laboret, vt sciam quid acceptum sit apud te. Ecce orat vir sapientissimus dominum, ad habendam coelestem sapientiam, quae attingit a fine vsque ad finem fortiter, et disponit omnia suauiter, non solum vt secum sit, et opera eius dirigat in manu dei verumetiam vt sublata de medio cognitione enigmatica, scire possit in coelesti lumine, quid foret acceptum de omni opere suo oculis diuinae maiestatis. Haec est vnica sollicitudo piarum mentium, qua anxiatur in nobis spiritus noster, et cor nostrum turbatur, donec de fide sublati ad speciem, sciamus quid de operibus nostris acceptum sit apud deum, in cuius conspectu non iustificabitur omnis viuens. Ex hijs scripturarum testimonijs manifestum est, nullius opera esse meritoria, ex debito iustitiae, nisi fuerit ei [*D iij* r] datum a deo patre, eo quod nihil est apud eum meritorium // nisi inquantum fuerit sibi acceptum, nihil autem est sibi acceptum nisi quod est ab ipso volitum, et ideo nihil est sibi aliter acceptum, quam sicut est ab ipso volitum. Quia sicut opus, sic et modus operis dependet ab eius voluntate. Sed non est ab ipso volitum, vt aliquis homo praeter christum mereatur ex debito iustitiae, sicut supra probatum est, et infra probabitur. ergo etc. Secunda pars patet. Quia si aliquis esset vel fuisset, cui deus pater dedisset mereri ex debito iustitiae, maxime esset Iohannes baptista, quia iuxta testimonium veritatis. Inter natos mulierum non surrexit maior Iohanne baptista. Et iterum. Ipse erat lucerna ardens et lucens. Sed Iohanni non erat datum mereri ex debito iustitiae, patet, quia non est ei datum ambulare in pleno lumine gloriae, sed in lumine fidei, sicut et caeteris apostolis, et ideo etiam non est ei datum omnem exequi charitatem. Sicut ipse de seipso fatetur Iohann. iij. Nam cum dixissent ad eum discipuli eius Rabbi, qui erat tecum trans iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce hic baptizat. et omnes veniunt ad eum. Respondit Iohannes et dixit. Non potest homo accipere quicquam, nisi fuerit ei datum de coelo, Ipsi vos mihi testimonium perhibetis, quod dixerim, non sum ego Christus, sed quia missus sum ante illum. Qui habet sponsam sponsus est, amicus autem sponsi, qui stat et audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi. hoc ergo gaudium meum im-

---

1) Vertaling der „Vulgata".

pletum est. Pro horum verborum planiori intelligentia est notandum, quod euangelista Iohannes postquam ostendit christi diuinitatem, quantum ad aeternam eius a patre generationem in primo capittulo, et plenitudinem gratiae collatae Christi humanitati per assumptionem humanae naturae a verbo Et in secundo capitulo ostendit. Christi diuinitatem per mirabilium operationem, quantum ad naturae mutationem, cum aquam mutauit in vinum. In hoc tertio capittulo. vnde verba praemissa sunt, ostendit Christi diuinitatem, per mutationem humanae voluntatis per effectum gratiae, cum de impio facit pium, tanquam sponsus ecclesiae, cui ex officio commissum et datum est a patre, de ecclesia sponsa sua generare filios regni per plenitudinem gratiae, quae sine mensura est sibi donata. Et quia baptismus est spiritualis, et gratuita generatio filiorum dei, ideo primo describit euangelista, quae // sit ista spiritualis generatio. Secundo quantum distat a baptismo Ioannis. Vbi et ostendit, quod soli Christo donatum est a patre generare per gratiam filios regni. Quod ostendit per verba beati Ioannis baptiste, quibus exponit discipulis suis propriam humilitatem et Christi sublimitatem, motis [1]) contra Christum ex eius promotione et Ioannis minoratione. Rabbi inquiunt, qui erat trans iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce hic baptizat, et omnes veniunt ad eum Quasi alijs verbis dicerent. Ille qui humilis venit ad te vt baptizaretur a te, et qui ex tuo testimonio magnificatus est in opinione hominum, ecce hic baptizat et vsurpat sibi officium, tibi a deo commissum, et omnes veniunt ad eum, te derelinquentes. Volens autem Ioannes sanare mentes discipulorum suorum, et ostendere quod ipse non esset missus, nec sibi esset datum generare filios regni, quamuis baptizaret et exerceret officium spiritualis generationis, ostendit suam ad hoc insufficientiam duplici ratione. Prima, quia talis potestas non erat sibi donata. Quod ostendit cum dicit. Non potest homo accipere quicquam nisi fuerit ei datum de coelo, quia iuxta apostolum Iacobum. Omne datum optimum, et omne donum perfectum, de sursum est descendens a patre luminum. Quod de dono gratiae iustificantis apostolus locutus est, quo generantur filij regni et meretur [2]) eis ex debito iustitiae praemium beatitudinis aeternae. Sicut in sequentibus ostendit dicens. Voluntarie enim genuit nos verbo veritatis, vt simus initium aliquid creaturae eius. Voluntarie dicit generatos fideles et filios regni a verbo veritatis, id est, a verbo incarnato, per optimum et perfectum donum gratiae, quod ad tale opus sine mensura accepit a deo. Et quia Ioannes tale donum se non accepisse cognouit, ideo subdit. Ipsi vos mihi testi-

[D iij v]

---

1) Slaat op „discipulis".

2) De volzin gaat hier mank.

monium perhibetis quod dixerim, non sum ego Christus id est non sum ille qui tanta plenitudine gratiae sum vnctus, vt de illa plenitudine participent vniuersi. Sed quia missus sum ante illum, verbo et opere ostendere, quod ipse esset ille olim promissus, et nunc a patre missus, qui peccata tolleret mundi, et qui filios Israhel qui dispersi sunt, congregaret in vnum. Secunda ratio quam Ioannes allegat est, quia ipse non est sponsus ecclesiae, sed amicus sponsi, quod ostendit cum dicit. Qui habet sponsam sponsus est: Quasi alijs verbis diceret. Illi competit veraciter baptizare id est generare
[*D iiij r*] filios regni, et eis mereri vitam aeternam ex debito iustitiae // qui hoc accepit a deo patre, vt more sponsi vnitus humanae naturae in vtero virginis, tanquam sponsus procedens de thalamo suo ecclesiam sibi sponsam assumeret, et per gratiam tanquam per semen diuinum de sponsa sua ecclesia filios regni generaret Sed Christus est ille qui hoc accepit a patre in vtero virginis vt dicitur Ioannis primo. Verbum caro factum est, et habitauit in nobis, id est, deus homo factus est. Ergo Christo competit generare filios regni et mereri eis vitam aeternam ex debito iustitiae, quia iuxta apostolum. Parentes debent thezaurizare filiis. Et quia sponso proprie competit generare filios de sponsa, et patri proprie competit educare filios et thezaurizare eis, prouidendo eis de futuro, ergo qui aliquod horum sibi vendicare praesumeret, magis adulter quam sponsus iudicandus esset. Et quia Ioannes de officio sponsi nihil sibi vendicare voluit, sed inter ipsius sponsi filios se voluit connumerari, ideo subdit. Amicus autem sponsi qui stat et audit eum gaudio gaudet propter vocem sponsi. Vbi aduertendum quod venerabilis Baptista postquam ostendit se non accepisse donum tam excellentis gratiae, vt possit de sponsa Christi ecclesia filios regni generare ac eis aeternam vitam mereri ex debito iustitiae, consequenter quae sit gratia quam accepit ostendit dicens, tria se accepisse a deo. Primum vt sit amicus sponsi, id est, Christi, in quo ostendit primum effectum spiritualis generationis per sponsum ecclesiae Christum, qui est generare filios et haeredes regni coelestis. Qui recte amici vocantur, quia ad aequalem et communem fruitionem aeterni boni cum sponso ordinantur. Sicuti ipse ait ad discipulos suos. Iam non dicam vos seruos sed amicos, quia omnia quaecunque audiui a patre meo, nota feci vobis. Hos autem quos hic amicos vocat alibi filios nominat dicens. Non possunt filij sponsi lugere quam diu cum illis est sponsus. Quod aperte constat esse dictum de discipulis iesu, cum arguerentur a Phariseis quod non ieiunarent sicut Pharisei. Inter hos amicos sponsi et haeredes regni, factus est vnus baptista Ioannes per gratiam christi, sicut ait apostolus ad Roman. iij. Omnes peccauerunt et egent gloria dei. Iusti-

ficati gratis per gratiam ipsius. Si omnes peccauerunt et omnes gratis iustificati sunt per gratiam christi, ergo et Ioannes peccauit et iustificatus est per eandem gratiam christi. Secundum quod Ioannes dicit se accepisse est, quod potest stare cum sponso et audire eum, in quo ostendit secundum // effectum gratiae Christi [*D iiij* v] qui est in bono accepto perseuerare. Hic effectus est praecipuus effectus filiorum regni, et amicorum sponsi, quia multis datur gratia, quibus non datur in gratia perseuerare, sicut patet per se. Filijs vero et amicis sic datur gratia, vt etiam in gratia finaliter perseuerent, quamuis ad horam aliquando per modum exercitij et tentationis eadem permittantur [1]). Sicut ipse ait Iohan . xv. ad eos. Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, et posui vos vt eatis et fructum afferatis, et fructus vester maneat. Commendat in his verbis saluator gratiam filiorum, et amicorum suorum, qua in bono possunt perseuerare, cum enim dicit. Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, plane designat eos accepisse dei gratuito munere, et nulla propriae voluntatis virtute meruisse, vt filij et amici dei dici, et esse meruerunt. Et cum subdit, vt eatis et fructum afferatis, et fructus vester maneat, luce clarius ostendit, eodem eos gratuito dei munere accipere, vt in accepta gratia possint perseuerare. Quid enim aliud est fructum afferre, et fructum manere, nisi actus virtutum facere, et ab eorundem actuum bonitate non deficere. Quod vtique omni homini est impossibile, nisi speciali sibi donatum fuerit diuinae gratiae largitate. Sicut ipse ait ad iudeos. Iohan . x. Loquor vobis, et non creditis, Opera quae ego facio in nomine patris mei, haec testimonium perhibent de me. Sed vos non creditis, quia non estis ex ouibus meis. Oues meae vocem meam audiunt, et ego cognosco eas, et sequuntur me. Et ego vitam aeternam do eis, et non peribunt inaeternum, et non rapiet eas quisquam de manu mea. Discernit in his verbis saluator inter eos, qui de diuina largitate munera dei accipiunt, sed tamen valde dissimiliter per eandem dei gratiam in amorem eius crescunt. Quidam enim dum dona dei accipiunt, statim ex acceptis donis per superbiam intumescunt. Qui dum de acceptis, ingratos se exhibent, amplius aliquid, quo perficere et perseuerare in bono possint, accipere non merentur. Et hoc est quod saluator ait. Loquor vobis, et non creditis. etc. quia non estis ex ouibus meis, quasi diceret. Gratiam quidem meam vobis exhibeo, qua in bono possetis proficere, sed quia non est vobis datum a patre meo // esse de ouibus meis, ideo non creditis, *E i* r
id est, fidem iustificantem non accipitis. qua in bono proficere, et perseuerare possitis. Quia iuxta Apostolum ad roman . ix. Cui vult

1) „Carere" of iets dergelijks schijnt weggevallen.

miseretur, et quem vult indurat. Quod manifeste liquet ex verbis veritatis Matthei .xi. vbi loquens de Corrozaym et Bethsaida ciuitatibus, in quibus factae sunt multae virtutes, quibus conuerti potuerunt, si donatum eis fuisset poenitere, sed non potuerunt, quia non fuit eis donatum poenitere. Et de Tyro et Sydone quibus fuit donatum poenitere, sed non fuit eis donatum fieri inter eos virtutes, quibus conuerti et poenitere potuissent. Vtrumque tamen nulla iniustitia aut iniquitate, sed iusto dei iudicio factum est. Vt videant et agnoscant filij regni, quid eis contulit gratia, dum viderint statum illorum, in quos factum est iustum iudicium dei Quidam vero alij sic dona dei accipiunt, vt ex acceptis donis in amorem donantis dei inardescant, qui dum de acceptis gratias exiberent [1], ad ampliora promouerentur, itavt quotidie in amorem dei proficiant, donec ad consummatam perfectionem perseueranter attingant. Hij sunt illi de quibus subditur. Oues meae vocem meam audiunt, et ego cognosco eas, et sequuntur me. Et ego vitam aeternam do eis, et non peribunt inaeternum, et non rapiet eas quisquam de manu mea. Notum est eos donum accepisse perseuerantiae. quos veritas contestatur inaeternum non perire, nec quemquam eos rapere posse de manu sua. Hic est secundus effectus gratiae, quem Iohannes se fatetur a sponso accepisse In quo etiam duo designat ex parte hominis necessaria scilicet stare cum sponso et audire eum. Haec enim duo necessaria sunt illi qui debet in bono perseuerare, vt iugiter deo qui est summum bonum adhereat, et eius praeceptis indesinenter et infatigabiliter obedire contendat. Tertium quod Ioannes se dicit accepisse, est plenum gaudium in voce sponsi, cum dicit, gaudio gaudet propter vocem sponsi, hoc ergo gaudium meum impletum est. Per quod non incongrue intelligitur praemium aeternae beatitudinis. Et hic est tertius effectus gratiae Christi, qui est ex merito Christi coronari praemio aeternae beatitudinis in misericordia et miserationibus, iuxta sententiam prophetae dicentis. Benedic anima mea domino, qui coronat te in misericordia et mi-
Ei v serationibus. Hij sunt tres illi // effectus diuinae gratiae, quos apostolus connumerat ad Roman . viij. Quos inquit praedestinauit hos et vocauit ecce primus, et quos vocauit, hos et iustificauit. ecce secundus. Quos autem iustificauit illos et glorificauit. ecce tertius gratiae effectus. Hos tres graciae effectus gloriatur se Iohannes tanquam amicus sponsi a sponso accepisse, et ideo nullo modo se fatetur accepisse donum tam excellentis gratiae, vt posset mereri praemium aeternae beatitudinis ex debito iustitiae, quia hoc fatetur

---

1) Lees: exhiberent.

et gaudet se accipisse [1]) per gratiam sponsi in misericordia et miserationibus. Pro huius tertij graciae effectus planiori intellectu est sciendum. Quod per vocem sponsi propter quam Iohannes dicit se gaudio gaudere recte gaudium aeternae beatitudinis accipimus. Nihil enim iocundius in sono melodiae, quam melodia humanae vocis. Et inter sonos melodiae humanarum vocum nulla vox dulcior, quam vox amoris. Vnde canticum illud quod inter amantes vocibus amoris depromitur, propter sui excellentiam canticum canticorum nominatur. Tale canticum excellentissime competit Christo cum sponsa sua ecclesia, et filiis ab ea per gratiam generatis in regno patris sui canere, vbi exercitium amoris continuo exercebitur in plenissima diuinae iocunditatis fruitione Ob quam iocunditatis excellentiam denotandam, Ioannes non solum se dicit gaudere, verumetiam dicit se gaudio gaudere ad illius aeterni gaudij excellentiam signandam. Dicit etiam Ioannes hoc suum gaudium fuisse impletum, non propter ipsius gaudij praesentem exhibitionem et fruitionem, sed propter infallibilem certitudinem eius suo tempore exhibendi. Sic enim in scripturis sanctis multa reperiuntur posita tanquam principaliter exhibita, quae tamen per multorum temporum interualla sunt principaliter exhibenda, propter infallibilem certitudinem exhibendi Sicut est illud Apostoli ad Ephes. ij. dicentis. Diues autem qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos et cum essemus mortui peccatis conuiuificauit nos Christo, cuius gratia estis saluati, et conresuscitauit et consedere fecit in coelestibus in christo Iesu. Haec confessio electorum in coelestibus, quam Apostolus describit iam factam non est completa, nam multi adhuc peregrinantur a domino, quos necesse est ad fidem ambulare, et praesentis miseriae tribulationibus fatigari. Apostolus autem dicit eam iam esse factam, eo quod *E ij* r infallibili certitudine est futura. Et sic patet prima pars // secundae partis. Probato quod inter homines nullus est cui a patre donatum est mereri ex debito iustitiae nec etiam Ioanni baptistae, iuxta testimonium quod ipse perhibuit veritati, restat nunc videre quale testimonium perhibeat Christo, cui hoc priuilegium ostendit esse donatum a patre. Vbi notandum, quod Ioannes quattuor rationibus ostendit, quare Christo sponso ecclesiae, solummodo competit generare filios regni, et mereri eis vitam aeternam ex debito iustitiae. Prima ratio est, dignitas originis. Nam quantum ad diuinitatem est filius patris ab aeterno natus a patre, et quantum ad humanitatem est formatus et conceptus de spiritu sancto in vtero

---

2) Lees: accepisse.

virginis, et natus in tempore de virgine matre. Et sic tota origo eius est de coelis, quod notatur cum dicitur. Qui de sursum venit, super omnes est, id est, qui omnes praecellit natiuitatis origine, etiam praecellit omnes naturae dignitate. Secunda ratio sumitur ex diuinae cognitionis perspicuitate. Nam secundum diuinam naturam habet eandem scientiam cum patre. In humana natura habet cognitionem intuitiuam, et cognoscit omnia quae deus cognoscit noticia visionis. Et ideo quia plenam habet dei cognitionem, perfecte scit quid acceptum sit patri omni tempore. Sicut ipse ait. Quae placita sunt ei, facio semper. Hoc notatur cum dicitur. Qui de terra est de terra loquitur, qui de coelo venit super omnes est. Et quod vidit et audiuit hoc testatur. Quamuis enim christus inquantum deus habet eandem scientiam cum patre, hanc tamen nascendo accepit a patre sicut et essentiam, et ideo non incongrue dicitur etiam hoc modo audiuisse a patre. In quantum vero homo habet scientiam intuitiue visionis et cognitionis ex beatifico obiecto diuinitatis. Et ideo iuxta testimonium euangelicum. Erat Iesus docens sicut potestatem habens id est ex lumine proprio, non ex lumine reuelato. Tertia ratio sumitur ex abundantia charitatis, et plenitudine gratiae. Nam sicut in capite corporis naturalis vigent omnes sensus etiam eminentiore modo, in alijs vero membris vigent diuisim, sic in christo capite ecclesiae data est plenitudo charitatis et gratiae a deo patre, vt de plenitudine eius participent vniuersi. Et hoc notatur cum dicitur Non enim ad mensuram dat deus spiritum. Per spiritum hic intelligitur gratia spiritus sancti collata christi humanitati, et est sensus cum dicitur. Non enim ad mensuram dat deus spiritum id est deus pater non dat christo secundum humanitatem gratiam spiritus sancti ad mensuram, sed ad plenitudinem. Sicut supra dictum est capitulo .i. Et vidimus gloriam eius
E ij v gloriam quasi vnigeniti a patre, plenum gratiae et veritatis. // Et de plenitudine eius nos omnes accepimus gratiam pro gratia. Habuit enim Christus plenitudinem gratiae, quia habuit gratiam secundum omnem eius rationem et effectum. Caeteri vero omnes habuerunt gratiam ad mensuram. Et ideo necesse semper fuit in huius vitae tentatione laborantibus quantamcunque videbantur habere perfectionem iustitiae, semper ab illo adhuc esurire et sitire iustitiam qui est panis viuus, et apud quem est fons vitae, quem et orare oportuit, dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. Quia Christus sic operatur iustificationem in sanctis suis, quam diu sunt in hac vita, vt tamen semper in eis sit aliquid adijciendum quod petentibus benigne adijciat, et confitentibus misericorditer ignoscat. Quarta ratio sumitur ex dignitate filiationis Christi. Caeteri enim omnes siue angeli sancti siue homi-

nes beati, sunt filij dei adoptiui, Christus vero est filius dei naturalis et vnigenitus. Et ideo merito sibi soli competit mereri fratribus suis adoptiuis aeternam vitam ex debito iustitiae, tamen quia ipsa aeterna vita competit ei vt legitimo haeredi haereditario iure, tum quia non est aliunde obligatus patri, aequalem habens dominationem et potestatem cum patre, tum quia secundum humanitatem est ei collata omnis potestas hoc faciendi a patre. Hoc notatur cum dicitur. Pater diligit filium, et omnia dedit in manu eius. Sicut hoc idem ipse dixit discipulis suis, Matth. vltimo. Data est mihi omnis potestas in coelo et in terra. De hac collata Christo a patre potestate generandi filios et merendi eis vitam aeternam, iterum dicit ipse Ioannis .iij. Sic deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam. Et iterum Ioann. v. Sicut pater suscitat mortuos et viuificat sic et filius quos vult viuificat. Neque enim pater iudicat quemquam sed omne iudicium dedit filio, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem. Et iterum Ioann. vi. Haec est voluntas patris mei qui misit me, vt omne quod dedit mihi non perdam ex eo, sed resuscitem illud in nouissimo die. Et iterum Ioann. xvij. loquens Jesus ad patrem ait. Manifestaui nomen tuum hominibus quos dedisti mihi de mundo. Tui erant et mihi eos dedisti, et sermonem meum seruauerunt Nunc cognouerunt, quia omnia quae dedisti mihi, abs te sunt. Ex praemissis ergo omnibus scripturarum testimonijs satis vt reor est o-//stensum, quod nulli praeter Christum datum est a deo patre generare filios regni per plenitudinem gratiae,, et mereri eis vitam aeternam ex debito iustitiae. [*E iij r*]

Quae sit quarta veritas circa merita humanorum operum

Ca. xiij.

QVarta veritas circa merita humanorum operum est ista. Nullus percipiet praemium aeternae beatitudinis qui non fuerit opera virtutum meritoria operatus, dummodo habeat facultatem et opportunitatem operandi. Et tamen nullus praeter Christum quantamcunque habuerit perfectionem iustitiae, potest mereri per opera sua praemium aeternae beatitudinis ex condigno, vel ex debito iustitiae. Sed omnibus operibus virtutum quantumcunque perfectis dabitur praemium aeternae beatitudinis, ex habundantia diuinae misericordiae et bonitatis. Prima pars patet ex parabola de laborantibus in vinea, Matth. xx. Voca operarios et redde illis mercedem suam. In qua parabola vbi de merito et praemio aeterne beatitudinis

agitur, ociosi redarguuntur, et operarij remunerantur. Ad idem valet verbum apostoli secunda [1]) ad Thimoth. iiij. Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui. In reliquo reposita est mihi corona iustitiae, quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Non solum autem mihi, sed et hijs qui diligunt aduentum eius. Ad idem etiam est sententia prophetae dicentis. Semel locutus est deus, duo haec audiui, quia potestas dei est et tibi domine misericordia, quia tu reddes vnicuique iuxta opera sua. Ad idem etiam est verbum domini ad legisperitum, interrogantem, quid faciendo vitam aeternam possideret. Qui cum rursus domino interroganti quid esset scriptum in lege, respondisset. Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex omnibus viribus tuis, et ex omni mente tua, et proximum tuum sicut te ipsum. Statim respondit dominus. Hoc fac, et viues. Lucae .x. Manifeste ostendens neminem sine bonis operibus, ad vitam posse peruenire aeternam. Et hoc est verum, dummodo homo habeat facultatem, et oportunitatem bona operandi. Si vero facultatem et oportunitatem bona operandi non habuerit, sufficit bona voluntas, dummodo ex parte voluntatis nihil deest quin exiret in actum si posset. Iuxta illud Lucae .ij. Gloria in altissimis deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis. Secunda pars patet. Quia ad hoc vt aliquis me-
[*E iij* r] reatur praemium aeternae beati-//tudinis ex debito iustitiae requiritur, quod inter opera meritoria et praemium sit aequalitas secundum rectam iustitiae aestimationem vt ipsi etiam Thomistae probant, dicentes actum charitate informatum esse proportionatum beatitudini aeternae. Quod quamuis de nullius actibus quam CHRISTI verum esse potest. tamen ipsi hoc sic tenent de omnibus indifferenter. Sed inter opera meritoria quorumcunque hominum praeter solum CHRISTVM et inter praemium aeternae beatitudinis non potest esse aequalitas secundum rectam aestimationem iustitiae, tum quia inter charitatem viae, et charitatem patriae non est aequalitas quantitatis, licet sit aequalitas substantiae, tum, quia iuxta prophetam. Non est iustus in terra qui faciat bonum et non peccabit. Sicut haec omnia diffusae [2]) tractata sunt supra in sexto capitulo contra quartum errorem, et in decimo capitulo huius distinctionis tertiae. Tertia pars patet. Quia cum vniuersae viae domini sint misericordia et veritas, et nullus homo praeter CHRISTVM potest facere opera virtutum quibus ex debito iustitiae debetur praemium beatitudinis aeternae, necesse est omnes indiffe-

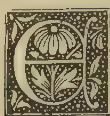
---

1) Lees: secundae (nl. epistolae).
2) Lees: diffuse.

renter praeter CHRISTVM per viam misericordiae accipere,
quo merentur saluari, Vnde quicquid in scripturis sanctis
de merito hominis dicitur praeter meritum illius hominis
qui sic est homo vt sit etiam natura deus totum
debet intelligi de merito quod non meretur,
sed quod datur ex habundantia diuinae
bonitatis et misericordiae. Matthei vi
cesimo. Volo huic nouissimo
dare sicut et
tibi.

Finis Tertiae distinctionis. //

[*E iiij r*] Distinctio Quarta huius opusculi, De voto et conditionibus eius.

Xpeditis illis quae de natura et gratia humanae voluntatis, et de efficacia et merito actuum humanae voluntatis dominus dicere donauit, superest nunc quaedam dicere de voto quod est quidam specialis actus humanae voluntatis, et de efficacia et conditionibus eius. Et quia ea de voto dicenda sunt, non de opinionum riuulis, sed vbi possumus de fonte canonicae veritatis haurire intendimus, quae legentibus proponamus, ideo non statim more aliorum tractatorum de voti efficacia erit dicendum, sed altius erit de origine voti aliquid disserendum. Vt cognita eius origine, vnde accepit exordium, facilius ea quae ad ipsum pertinere possunt capiantur.

Quod sub lege euangelica neque in quibuscunque scripturis noui testamenti fit mentio de voto. Neque de aliquo christiano ad quemcunque actum euangelicae legis per votum se obligasse in eisdem reperitur.

Capitulum Primum.

EST igitur primo notandum, quod votum non habet originem a nouo testamento, quia in tota serie scripturarum noui testamenti non fit mentio de eo, neque de quocunque tradunt christiano, quod ad aliquem actum euangelicae legis, vel etiam ad ipsam christianam religionem, se obligauerit per votum. Sicut maxime patet in actibus Apostolorum, vbi nascentis ecclesiae describitur exordium, et foecundae generationis filiorum dei per gratiam spiritus sancti ostenditur incrementum. Namque tam subitam multiplicationem Christifidelium sub religione Christiana, atque tam perfectam obseruantiam legis euangelicae, solam tradunt sacrae litterae ibidem operatam esse gratiam spiritus sancti, Sicut patet actuum .ij. Repleti sunt omnes spiritu sancto, et coeperunt loqui varijs linguis prout spiritus sanctus dabat eloqui illis. Et actuum .iiij. Et cum orassent motus est locus in quo erant //
[*E iiij v*] congregati, et repleti sunt omnes spiritu sancto, et loquebantur verbum dei cum fiducia. Multitudinis autem credentium erat cor vnum et anima vna, nec quisquam eorum quae possidebat, aliquid suum

esse dicebat, sed erant illis omnia communia. Haec de ecclesia ex iudeis congregata. De ecclesia vero ex gentibus congregata dicitur infra actuum .x. Adhuc loquente Petro verba haec, cecidit spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum. Et obstupuerunt ex circuncisione fideles qui venerant cum Petro, quia et in nationes, gratia spiritus sancti effusa est. Tunc respondit Petrus. Nunquid aquam? quis prohibere potest, vt non baptizentur hij, qui spiritum sanctum acciperunt [1]) sicut et nos? Et iussit eos baptizari in nomine domini Iesu christi. Et iterum de eodem cap . x. vbi petrus reddens rationem fidelibus ex circuncisione quare transisset ad gentes, ait. Cum autem coepissem loqui, cecidit spiritus sanctus super eos, sicut et in nos in initio. Recordatus sum autem verbi domini, sicut dicebat, Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini spiritu sancto. Si ergo eandem gratiam dedit illis deus sicut et nobis qui credidimus in dominum iesum Christum, ego quis eram qui possem prohibere deum? Et infra in eodem cap. vbi narrans Lucas qualiter fama peruenit ad aures ecclesiae in iherosolimis, quod in Anthyochia multus numerus credentium esset conuersus ad dominum, miserunt Barnabam ad Antyochiam. Qui cum peruenisset et vidisset gratiam dei, gauisus est, et hortabatur omnes in proposito cordis permanere in domino, quia erat vir bonus et plenus spiritu sancto ex fide, et apposita est multa turba domino Generaliter vero de ecclesia, tam ex gentibus quam ex iudeis congregata dicitur, actuum .viij. Ecclesia quidem per totam iudeam, et Galileam, et Samariam, habebat pacem, et aedificabatur ambulans in timore domini, et consolatione sancti spiritus replebatur. Et iterum actuum .xv. Et ecclesiae quidem confirmabantur fide, et habundabant numero cotidie. Ecce qualiter ex concordi scripturarum testimonio patet, quod foecundam multiplicationem fidelium in exordio nascentis ecclesiae, et perfectam obseruationem legis euangelicae atque charitatiuam communicationem omnium suorum in communi vita, sola sit operata habundans gratia spiritus sancti. Neque in omnibus illis quae deus operari dignatus est in gratuita generatione, multiplicatione, et perfectione fidelium, alicubi vel te-//nuissima mentio fit de voto obligante, immo contrarium eius *Fi r*
ibidem· manifeste edocetur. Nam cum Barnabas venisset Anthiochiam et vidisset gratiam dei, hortabatur omnes in proposito cordis permanere in domino. Concedunt omnes etiam ipsi Thomistae, quod differant votum et propositum, nam et ipsi distinctionem faciunt inter illa duo. Quod si fideles ad Christianam religionem non admittebantur nisi per votum, sicut Thomistae dogmatizant, quare

1) Lees: acceperunt.

Barnabas non hortabatur eos permanere in voto cordis, sicut in proposito cordis eos permanere hortabatur. Nam propositum continetur in voto quia requiritur ad votum, sed votum non continetur in proposito, sicut nec maius continetur in minori. Necessarium autem maxime fuisset eos exhortari ad illud ad cuius obseruantiam fuissent praecipue obligati. Quod et sollicite facere solebant sicut dicitur actuum .xv. Cum autem pertransirent ciuitates, tradebant eis custodire dogmata quae erant decreta ab apostolis et senioribus qui erant Iherosolymis. Rursum ex testimonio scripturarum iam allegatarum habetur expresse, quod ecclesiae confirmabantur fide. Aliud est autem confirmari fide et aliud voto. Nemo potest confirmari fide nisi qui diligit, potest autem voto confirmari qui non diligit, vt patet in ficte vouentibus sicut et in ficte sacramenta recipientibus, qui accipiunt sacramentum, sed non rem, id est, gratiam sacramenti. Quod autem nemo potest confirmari fide qui non diligit, patet. Quia fides illa qua ecclesiae confirmabantur in exordio, non erat fides informis quam etiam demones habent sed erat illa fides de qua apostolus ait ad Galat. v. Nam in christo iesu neque circuncisio aliquid valet neque praepucium, sed fides quae per charitatem operatur. Fides ergo illa quae per charitatem operatur fuit qua ecclesiae confirmabantur, et illam nemo potest habere qui non diligit, quia ipsa non potest esse sine dilectione. Patet ergo ex praemissis quod votum non habet originem a nouo testamento.

Questio incidentalis ex quibusdam verbis allegatis, qualiter Cornelius centurio cum suis sit repletus spiritu sancto antequam baptizatus

Capitulum secundum //

Fi v CVm Baptismus sit primum et ianua omnium sacramentorum et sacramenta nouae legis hoc conferant quod figurant, quaeritur non immerito quid Cornelio centurioni contulit baptismus, qui ante baptismum fuit spiritu sancto repletus. Sic enim scriptum est actuum .xi Adhuc loquente Petro verba haec, cecidit spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum. Et post. Et iussit eos baptizari in nomine domini Iesu christi. Respondetur, quod baptismus in Cornelio secutus gratiam spiritus sancti qua iustificatus erat, fuit sacramentum illius collatae gratiae et iustificationis praecedentis. Nec mirum quod gratia iustificans praecedat sacramentum aliquando, cum in multis eam constet sequi post sacramentum. Sicut qui ficte sacramenta recipiunt, non recipiunt gratiam sacramenti, qui tamen postea poenitentes sacramentum baptismi non reiterant, sed per poenitentiam et conuersionem, gratiam sacramenti recipiunt, quam cum sacramento si fictio non obstitisset

recipere debuerunt. Sunt alij quibus videtur, quod in sacramento baptismi aliqua gratia specialis conferatur, quae in alijs dei muneribus non confertur, et hoc per spiritualem regenerationem. Sicut enim carnalis natiuitas confert nascenti aliquam praerogatiuam indelebilem, sic spiritualis natiuitas secundum eos confert sic nascenti ex deo aliquam praerogatiuam specialem. Et hanc vocant vel characterem filialis adoptionis, vel nouitatis ac mundiciae singularitatem, vt vere tunc nouus homo dici mereatur. Sunt alij inter quos est Iheronymus, qui dicunt quod omnis gratia iustificans prius collata, per collationem sacramenti augetur, tam quo ad peccatorum remissionem, poenarum redemptionem, fomitis mitigationem, quam quo ad gratiae adiutricis augmentationem. Ita vt qui mundus ad baptismum accedit mundior efficitur, et ibi vere impleatur illud euangelicum. Omni habenti dabitur, ab eo autem qui non habet, et quod videtur habere aufertur ab eo. Hoc est, qui iustificatus et mundus ad sacramentum accedit, cum sacramentum suscipit non solum sacramentum suscipit verumetiam gratiam iustificationis suscipit habundantiorem. Qui vero ficte ad sacramentum accedit, sacramentum quidem accipit et habet, sed quia ad vtilitatem non habet, merito quidem habet quasi ablatum.

De tribus rationibus quare in institutione et promulgatione euangelicae legis, non decuit mentionem facere de voto obligante. //

Capitulum Tertium. *F ij r*

TRes possunt adduci rationes, quare in institutione et promulgatione euangelicae legis non decuit mentionem fieri de voto obligante. Prima ratio est, quia lex euangelica, est lex perfectae libertatis: cum perfecta autem libertate nulla omnino potest stare necessitas obligationis, et ideo nullam decuit de obligatione fieri mentionem. Alioquin duo contraria in vna lege implicassent, quae simul et semel stare non potuissent. Quod autem lex euangelica sit lex perfectae libertatis. Patet primo, ratione, quia est lex gloriae filiorum dei vbi est et erit summa libertas, libertas inquam non solum a peccato et miseria, verumetiam ab omni coactione et necessitate. Lex enim euangelica cum sit lex amoris, regulatiua appetitus humanae voluntatis, non solum habet regulare appetitum humanae voluntatis in tempore gratiae donec introducat eum in statum gloriae, verumetiam tunc habundantius regulabit eum in fruitione gloriae. Vna est enim lex charitatis, qua vita fidelium gubernatur in gratia, et vita filiorum dei in gloria dirigetur, Patet istud per Apostolum primae ad Chorinthios decimotertio. Charitas nunquam excidit. Siue propheciae euacuabuntur, siue lingue cessabunt siue

scientia destruetur. Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus. Cum autem venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est. Distinguit in hijs verbis Apostolus duplicem habitudinem donorum spiritus sancti. Primo dicit de quibusdam donis, quae eodem modo se habent cum viatoribus in via sicut cum comprehensoribus in patria. Sicut est donum charitatis de quo dicit. Charitas nunquam excidit. Quid est charitatem nunquam excidere? Nihil aliud est quam eandem realitatem tam in via quam in patria eam semper retinere. Charitas ergo nunquam excidit, quia ea charitate qua nunc in via deum et proximum nostrum diligimus, eadem etiam tunc in patria deum et proximum nostrum diligemus. Nec alia ibi esse poterit quam illa quam hic habemus //
F ij ᵛ Quia ipsa charitas est spiritus sanctus, tertia in trinitate persona, qui sic donum dei est, vt sit etiam natura deus, sicut supra ostensum est in .xxiiij. et .xxv. capitulis primae distinctionis. Spiritus autem sanctus cum sit deus et donum dei, nullam recipit in se mutationem Ostendit ista etiam beatus Augustinus in de litera et spiritu, vbi dicit quod diligere deum ex toto corde, ex tota anima, et ex tota mente non solum competit statui viae, verumetiam statui patriae eo quod hoc praeceptum primo perfecte in patria implebimus. quamquam in via etiam accepimus vt impleamus. Dicit enim sic. Cum ab hac perigrinatione in qua per fidem nunc ambulatur, peruentum erit ad speciem quam nondum visam speramus. et per pacientiam expectamus, proculdubio et ipsa dilectio non solum supra quam hic habemus, sed longe supra quam petimus et intelligimus erit, Nec ideo tunc plus esse poterit, quam ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente. Neque enim restat in nobis aliquid quod addi possit ad totum, quia si restabit aliquid, illud non erit totum Proinde hoc primum praeceptum iustitiae, quo iubemur diligere dominum ex toto corde, ex tota anima, et ex tota mente, cui est de proximo diligendo alterum consequens, in illa vita implebimus, vbi videbimus facie ad faciem Sed ideo nobis hoc etiam nunc praeceptum est, vt admoneamur quid fidę expetere, quo spem premittere, et obliuiscendo quae retro sunt, in que anteriora nos extendere debeamus. haec ille. Ecce habes manifeste ex verbis Augustini quod praeceptum charitatis, quod est lex euangelica tam deseruit statui patriae, quam statui viae, quamquam perfectius erit exercendum in patria quam in via. In patria enim nulla erit rebellio carnis aduersus spiritum, neque aliud quodcunque impedimentum, quo appetitus humanae voluntatis quoquomodo poterit impediri a perfectissimo exercitio charitatis, quod tamen longe est ab his qui adhuc peregrinantur a domino. Nec tamen ob hoc est alia charitas viae, quam charitas patriae quamuis perfectior sit charitas patriae

quam charitas viae. Differre possunt secundum quantitatem, sed non secundum substantiam vel realitatem. In re vnum sunt, in quantitate differunt. Quia si in re vnum non essent, frustra diceret Apostolus quod charitas nunquam excideret. Secundo quod lex euangelica sit lex perfectae libertatis, patet auctoritate Iacobi apostoli, in primo capittulo canonicae suae dicentis de lege euangelica. Qui per-//spexerit in lege perfecte libertatis et permanserit, [*F iij* r] non auditor obliuiosus factus, sed factor operis, hic beatus in facto suo erit Vocat Apostolus legem, id est, regulam christianae religionis legem perfectae libertatis, non solum propter hoc quod ad veram libertatem gloriae filiorum dei suos obseruatores disponit, verum etiam quia in praesenti vita suos obseruatores ab omni coactione et necessitate liberat, neque enim potest a quoquam nisi per veram libertatem amoris obseruari. Quod coapostoli eius Pauli sententia ad romanos ,xiiij. confirmat dicentis Omne quod non est ex fide peccatum est. Quod secundum Augustinum alijs verbis est dicere Omnis actus christianae religionis qui non procedit ex fide per dilectionem operante peccatum est. Propter quod idem Apostolus admonet ad Galat. iiij. dicens. Fratres, non sumus ancillae filij sed liberae. qua libertate christus nos liberauit. State et nolite iterum iugo seruitutis contineri. Et iterum cap .v. Vos in libertatem vocati estis fratres, tantum ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per charitatem spiritus seruite inuicem. Omnis enim lex in vno sermone impletur. Diliges proximum tuum sicut te ipsum. In hijs verbis dupliciter ostendit apostolus libertatem christianae religionis. Prima a libertate originis. Origo libertatis euangelicae est ordinatio diuinae voluntatis, qua deus voluit euangelicam legem esse liberam. et per omnia libertati diuini amoris conformem. Sicut legittima vxor est voluntati viri per libertatem amoris conformis. Hoc notat Apostolus cum dicit. Fratres non sumus ancillae filij sed liberae, qua libertate Christus nos liberauit. Denique omnes Christifideles per gratiam Christi ex deo generati ab hac libera ordinatione diuinae voluntatis processerunt, sicut filij synagogae ab eadem diuina voluntate sub iugo seruitutis sunt ordinati, propter quod subdit Apostolus. State scilicet in libertate diuini amoris, et nolite iterum iugo seruitutis contineri. id est, sub libertate amoris nolite premi seruitute timoris. Secundo ostendit Apostolus libertatem christianae religionis ex effectu diuinae vocationis et electionis Elegit enim deus omnes christifideles vt sibi seruiant per amoris libertatem. hoc notat apostolus cum dicit. Vos in libertate vocati estis fratres, tantum ne libertatem detis in occasionem carnis. sed per charitatem spiritus seruite inuicem. In quibus verbis duplicem Apostolus // designat libertatem, vnam malam et fugiendam, quam [*F iij* v]

vocat libertatem carnis, quando voluntas seruitiua potest effrenata libertate progredi in delectationem carnis. de qua apostolus ad roman . vi. ait Cum serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiae. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis in quibus nunc erubescitis, nam finis illorum mors est. Hanc designat cum dicit, tantum ne libertatem in occasionem detis carnis. Aliam designat libertatem bonam et amplectendam scilicet libertatem spiritus, quae est libertas euangelica, quae in hoc consistit, quod voluntas deliberatiua progreditur per libertatem diuini amoris in delectationes spirituales, ita vt multo magis eam delectat bonum virtutis quod deus praecipit quam vitium carnis quod spiritui resistit. de qua Apostolus ad romanos ,vi. Nunc vero liberati a peccato, serui autem facti deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam. Hanc designat cum ait. sed per charitatem spiritus seruite inuicem. Siue dicatur per charitatem siue per libertatem spiritus in idem redit, quia ipsa charitas efficit illam libertatem, quam sola cupiditas solet expugnare. Ad hanc libertatem vocati sunt omnes christifideles et ad nihil aliud, quia per hanc fieri potest et etiam oportet, quicquid sub euangelica lege diuino conspectui acceptabile fieri debet. Sicut ostendit in consequentibus apostolus dicens. Omnis lex in vno sermone impletur. Diliges proximum tuum sicut te ipsum. Nullum enim bonum quantumcunque etiam magnum acceptum est deo, si ex dilectione non procedit. Quia haec est voluntas eius ab institutione euangelicae legis, vt sibi ex amore seruiatur. Non potest autem sibi esse acceptum, quod non fuerit conforme suae voluntati.

SEcunda [1]) ratio, quare in institutione euangelicae legis non decuit fieri mentionem de voto obligante est, quia lex euangelica est lex cordis, id est, deliberatiuae voluntatis. sicut lex Mosayca fuit lex operum siue factorum, id est, voluntatis seruitiue. Supponitur autem ab omnibus tam modernis quam antiquis doctoribus tanquam simpliciter et absolute verum, quod deliberatiua voluntas nulla potest aliquomodo necessitate obligari, tum quia tam ex natura, quam ex dono naturae superaddito est libera, tum quia eius profectus per gratiam, et perfectio per gloriam consistit in augmentatione libertatis. Libertas autem non potest augmentari per neces-
[*F iiij* r] sitatem, sicut // nec albedo per nigredinem, sicut supra ostensum est in vij. et xxvij. capitulis ij. distinctionis ubi agitur de naturali et supernaturali libertate humanae voluntatis. Huius opinionis maxime sunt Thomistae in materia de obedientia. Vbi dum queri-

1) Het opschrift en het „Capitulum quartum" is weggelaten.

tur vtrum praelatus potest praecipere interiori motui voluntatis subditi sui. Respondent. Quod quando praelatus praecipit subdito in eo in quo ei non subditur, puta cum precipit interiori motui voluntatis, tunc homo homini obedire non tenetur. Et allegant rationem, quia voluntas quantum ad interiorem motum nulla potest necessitate seruitutis obligari. Et pro confirmatione adducunt Senecam, in libro de beneficijs dicentem. Errat si quis estimat seruitutem in totum hominem descendere, pars enim melior excepta est. Corpora obnoxia sunt et asscripta dominis, mens vero est sui iuris, haec ille. Quod autem lex euangelica sit lex cordis, et non lex operum sicut lex mosayca, patet. Hierm. xxxi. Vbi dominus promittens filijs Israel liberationem de inimicis suis, et congregationem a dispersione captiuitatis suae, inter caetera promittit eis se facturum eis nouum testamentum, non secundum illud quod fecerat cum patribus eorum, quando eduxit eos de egipto. Sicut hoc tractat Paulus apostolus in octauo capit. ad hebreos, allegans verba Hieremiae secundum translationem lxx [1]), et dicit. Ecce dies veniunt dicit dominus, et consummabo super domum Israel, et super domum Iuda testamentum nouum, non secundum testamentum quod feci cum patribus eorum in die. qua apprehendi manum eorum vt educerem illos de terra aegipti, quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, et ego neglexi eos dicit dominus. Quia hoc est testamentum quod disponam domui Israhel, post dies illos, dicit dominus, dando leges meas in mente eorum, et in corde eorum superscribam eas, et ero eis in deum, et ipsi erunt mihi in populum. Et non docebit vnusquisque proximum suum, et vnusquisque fratrem suum dicens. Cognosce dominum, Quoniam omnes scient me, a minori vsque ad maiorem, Quia propicius ero iniquitatibus eorum, et peccatorum eorum iam non memorabor. Nostra translatio habet eundem sensum variatis tamen quibusdam verbis. In his verbis propheticis, vbi de nouo testamento expresse fit mentio, sicut in tota serie veteris testamenti non inuenitur, quatuor notanda describuntur // Primum, quibus hoc testamentum datur. [*F iiij* r]
Datur autem domui Israel id est, omnibus qui sunt ex fide Abrahae, sicut ait apostolus ad Roman. iiij. Non enim per legem promissio Abrahae et semini eius vt haeres esset mundi, sed per iusticiam fidei. Ideo ex fide, vt secundum gratiam firma sit promissio omni semini. Non enim qui ex lege est solum, sed et ei qui ex fide est Abrahae, qui est pater omnium nostrum sicut scriptum est.

---

1) De schrijver ontleent dit aan de „Postillae" van Nicolaus de Lyra : *Postilla super biblia*, [Aan het einde onder de laatste blz. :] Ex industria impensisque Anthonij koburger incole Nurnbergensis. Anno M°. cccc°lxxxj, in fol., op Hebr. VIII.

Quia patrem multarum gentium te posui ante deum cui credidisti. Omnibus ergo qui ex fide sunt Abrahae datur nouum testamentum id est lex diuini amoris. Quod notatur cum dicitur. Hoc est testamentum quod disponam domui Israel. Secundum est tempus quando datur. Datur enim post cursum veteris testamenti, sicut iuxta dictamen rectae rationis solet perfectum dari post imperfectum Vetus namque testamentum nihil ad perfectum adduxit, sicut ostendit apostolus ad Hebreos .x. Vmbram inquit habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem ipsis hostijs quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere. Alioquin cessassent offerri, ideo quod nullam haberent vltra conscientiam peccati cultores semel mundati [1]). Nouum igitur testamentum dari debuit post cursum veteris testamenti, vt hoc suppleret quod illi deerat. Quod notatur cum dicitur. Post dies illos dicit dominus. Tertium est modus quo datur. Vetus testamentum est scriptum foris in tabulis lapideis ad terrendum et premendum prudentiam carnis. Nouum vero testamentum est scriptum intus in mente et in tabulis cordis carnalibus ad illustrandum mentem lumine fidei, vt scire possit homo quid esset faciendum, et ad inflammandum voluntatem in amorem iustitiae, vt haberet homo voluntatem et potestatem faciendi, quicquid fides suaderet esse faciendum. Vtrunque enim confertur illi, cuius cordi lex charitatis inscribitur. Nam et intellectus eius lumine fidei illustratur, vt sciat quid fieri oporteat, et voluntas amore iustitiae ita formatur, vt velit et possit facere quod deus fieri decreuit. Et quaerit Augustinus in libro de littera et spiritu. Quid ergo sunt leges dei, ab ipso deo scriptae in cordibus nisi ipsa praesentia spiritus sancti. qui est digitus dei. Quo praesente diffunditur charitas in cordibus nostris, quae plenitudo legis est et finis praecepti, haec ille. Quando igitur spiritus sanctus cordibus nostris legem chari-
Gi r tatis inscribit, interiorem hominem renouat, et iustitiam // inscribit quam culpa deleuerat. Deleta culpa cui homo seruus addictus erat, in libertatem reducitur filiorum dei, quia lex charitatis quam scriptam habet in corde suo, lex est libertatis, cum qua nullomodo stare potest obligatio necessitatis. Ergo sub lege euangelica quicunque facit opera iustitiae timore pene non amore iustitiae, non facit opera iustitiae dei. Quia non potest esse opus iustitiae dei quod charitas non facit. Timor enim quo cogitur homo facere quod licet quamuis non libet, malletque homo facere quod libet si impune liceret, non facit opus bonum esse opus dei, quia deus charitas est, et quod a charitate non procedit, deo acceptum esse non

---

1) Hebr. X:1 en 2 naar de „Vulgata".

potest. Scribitur ergo lex charitatis in cordibus hominum, quando amor iustitiae mentibus infunditur, vt magis delectet bonum quod lex praecipit, quam malum quod bono se opponit. Hoc notatur cum dicitur. Dando leges meas in mente eorum, et in corde eorum superscribam eas. Quartum est efficacia siue vtilitas legis in cordibus scriptae, et haec est finis legis datae et modi dandi. Est autem haec efficacia vnire creaturam creatori vinculo amoris. Quod notatur cum dicitur. Et ero eis in deum, et ipsi erunt mihi in populum. Cum enim charitas sit deus et charitas sit a deo non tamen alia quam illa quae est deus, et illa charitas a deo cordi hominis inscribitur, et cordi inscripta facit hominem deum diligere, qui hominem diligendo se eius cordi inscripsit. Nonne tunc deus et homo mutuo amoris vinculo vniuntur, cum amoris vicibus in alterutrum mutuo resoluuntur? Quid enim est aliud vinculo amoris vniri, quam in ipsius dilectionis dilectione conuenire. Deus charitas est, et ea charitate quae ipse est se et nos diligit, et eadem ipsa charitate non alia qua se et nos diligit, nos se diligere facit. Quando ergo homo per dilectionem ad deum se erigit, qui semper nos diligit et nunquam dilectionem suam a nobis auertit, quid aliud tunc fieri intelligitur nisi quod deus et homo in ipsius dilectionis dilectione mutuo vniuntur. Deus enim cum se diligit dilectionem diligit, quia deus charitas est, homo cum deum diligit dilectionem diligit, quia deus charitas est, in dilectione ergo dilectionis vinculum amoris consistit. Ibi enim duo in vnum conueniunt, et impletur quod Christus patrem pro discipulis suis rogauit dicens Ioannis .xvij. Pater sancte serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, vt sint vnum sicut et nos. Et iterum. Sanctifica eos in veritate, vt omnes // vnum sint, sicut tu pater in me et ego in te, vt et ipsi *Giv*
in nobis vnum sint, vt credat mundus, quia tu me misisti. Haec et hijs similia intelligenda sunt de vnitate amoris, non de vnitate naturae vt inter deum et nos sit quaedam vnitatis similitudo, sed nulla aequalitas aut parilitas vnitatis.

Obiectio quorundam contra praemissa qui dicunt, quod lex euangelica non est solum scripta in cordibus hominum, verumetiam est scripta in libris euangelistarum.

Capi. v.

QVIDAM modum quo deus legem charitatis scribit in cordibus hominum non sane intelligentes, dicunt eam non solum scribi in cordibus hominum, verumetiam scriptam contineri in libris euangelistarum, sicut lex mosayca scripta continetur in libris patriarcharum et prophetarum. Ac per hoc contendunt legem euangelicam

non solum esse legem cordis, sed etiam operis, id est, non solum esse legem deliberatiuae voluntatis, quae nulla necessitate obligari potest, verumetiam esse legem seruitiuae voluntatis, quae necessitari et obligari potest. Et hij confirmant quod dicunt auctoritate saluatoris dicentis Matth. vij. Non omnis qui dicit mihi domine domine, intrabit in regnum coelorum. sed qui facit voluntatem patris mei qui in coelis est, ipse intrabit in regnum coelorum. Et Matth. xxi. Si vis ad vitam ingredi, serua mandata. Et Lucae .x. Hoc fac et viues. In his scripturis concorditer affirmatur, quod lex euangelica non solum consistit in actu deliberatiuae voluntatis, qui est velle et diligere bonum, sed quod maxime consistit in actu seruitiuae voluntatis. qui est facere et operari bonum. Ad quod respondetur, quod lex euangelica dupliciter habet considerari. Vnomodo prout est charitas dei diffusa in cordibus nostris, per spiritum sanctum, qui datus est nobis, iuxta apostolum ad Roman. v. Et quia haec charitas non est alia nisi deus spiritus sanctus, sicut scriptum est prima Ioann. iiij. Deus charitas est, et qui manet in charitate, in deo manet, et deus in eo, qui speciali sua assistentia mouet voluntatem cordis ad bonum volendum et operandum, sicut in se aeternus permanens creauit omnia in tempore vt essent, quaedam cum tempore transitura, quaedam vero post primum tempus inaeternum permansura. Et in se immobilis permanens mouet omnia, attingens a fine vsque ad finem fortiter et disponens omnia suauiter, cum in ordine causarum sit primum mouens simpliciter,
*G ij*r in quod omne mouens reducitur, et sine quo nullum mo-//uens mouere potest. Et quia deus sicut est incomprehensibilis sic etiam est incircumscriptibilis, ideo lex euangelica hoc modo accepta non est scripta nec scriptibilis in libris euangelistarum sicut lex mosayca est scripta in libris patriarcharum et prophetarum, sed est solummodo scripta a deo per spiritum sanctum in cordibus hominum, quia non capit deum nisi imago sua. Hoc idem ostendit apostolus, secundae ad Corinth. iij. Epistola inquit estis Christi ministrata a nobis, et scripta non atramento, sed spiritu dei viui, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. Cor carnale non accipitur ibi in malum prout solet dicere vitium appetitus, sed accipitur ad differentiam cordis lapidei, de quo per prophetam dominus promittit dicens. Auferam a vobis cor lapideum, et dabo vobis cor carneum. Hoc fit quando dominus per gratiam spiritus sancti, aufert a cordibus hominum duritiam peruersitatis et malitiae, et infundit eis suauitatem pietatis et misericordiae. Alio modo accipitur lex euangelica pro operibus charitatis quae sunt scripta ab euangelistis in libris euangeliorum, quibus docetur qualiter exerceri debeat vita et conuersatio Christifidelium vel ad deum vel ad seipsum

vel ad proximum secundum dignitatem christiane religionis. Sicut scriptum est Matth. xxi. Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, et ex tota mente tua. Hoc est maximum et primum mandatum. Secundum autem simile est huic. Diliges proximum tuum sicut te ipsum. In hijs duobus mandatis vniuersa lex pendet et prophetac. Et iterum Matth. vij. Quaecunque vultis vt faciant vobis homines, et vos facite illis. Haec est enim lex et prophetae Haec et hijs similia multa sunt quae lex euangelica suis commendat fidelibus, vt mutuis deseruiant exercitijs charitatis ad glorificationem patris qui est in coelis. Hoc modo accepta lex euangelica sic est scriptibilis et scripta ab euangelistis, sicut lex mosayca a patriarchis et prophetis. Hoc etiam modo lex euangelica per se accepta sine respectu legis charitatis scriptae in cordibus hominum, sic est lex factorum sicut lex mosayca, lex inquam occidens praeuaricatorem sed non viuificans dilectorem, et vtique littera occidens, et non spiritus viuificans. Sicut dicit apostolus .i. ad Chorinth. iij. Littera occidit, spiritus autem viuificat. Sicut ostendit Augustinus in libro de littera et spiritu. Plenitudo inquit legis est dilectio Haec non in tabulis conscripta lapideis, sed diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis. Lex ergo // dei est charitas. Huic prudentia *G ij v*
carnis non est subiecta, neque enim potest. Sed ad hanc carnis prudentiam terrendam, cum in tabulis scribuntur opera charitatis, lex est operum et littera occidens praeuaricationem. Cum autem ipsa charitas diffunditur in corde credentium, lex est fidei, et spiritus viuificans dilectorem, haec ille. Ecce ex hijs verbis Augustini manifeste habes praemissas duas acceptiones euangelicae legis. Habes etiam manifeste eam esse veram euangelicam legem, quae a deo cordibus fidelium inscribitur, quando charitas dei diffunditur in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datur nobis, quo voluntas deliberatiua a seruitute peccati in veram libertatem restituitur, et amore iustitiae inflammatur. Eam vero quae in libris euangeliorum scripta est, non esse veram legem euangelicam nisi per reductionem eius ad illam quae est cordibus fidelium a deo inscripta. Potuerunt apostoli tradere fidelibus vitam et doctrinam Christi in littera mortua, sed non in spiritu viuificante. Solus deus qui est ipsa veritas et vita tradita in litera mortua, potest se inscribere et infundere cordibus fidelium, et viuificare, eos in amorem iustitiae, quod nulli alteri est possibile. Et hanc reor esse causam erroris quorundam circa libertatem euangelicae legis, eo quod inter legem charitatis a deo cordibus fidelium inscriptam et inter opera charitatis ab apostolis in mortua littera tradita, nesciunt discernere sicut expediret. Praesumunt multi, quod quicunque facit. quod in

euangelio scriptum, statim habeat charitatem a deo cordi inscriptam. Et non attendunt quantum interest inter bonum facere, et bonum bene facere. Bonum faciunt, qui faciunt quod deus praecepit, sed bonum bene faciunt, qui faciunt quod deus praecepit ex amore iustitiae. Propterea dicit dominus Matth . v. Diligite inimicos vestros, benefacite hijs qui oderunt vos, vt sitis filij patris vestri qui in coelis est. Non dicit bonum facite hijs qui oderunt vos, quia hoc posset quis facere, et tamen inimicos suos non diligere. Potest enim qui alterum odit interdum ei facere bonum. Sed benefacere nemo potest alteri quin diligat eum, et per hoc efficitur homo filius patris qui est in coelis, et ob hoc etiam haeres regni coelorum. Sicut ostendit apostolus ad Romanos octauo. Si autem filij et haeredes. Haeredes quidem dei, cohaeredes autem Christi.

Quae sit tertia ratio, quare in institutione euangelicae legis non decuit fieri mentionem de voto obligante.

Capitulum .vi. //

[*G iij r*] TErtia ratio quare in institutione euangelicae legis non decuit fieri mentionem de voto obligante est finalis intentio diuinae voluntatis, quam habuit circa euangelicae legis institutionem. Manifestum est autem ex verbis Christi ipsam legem instituentis, quod voluerit hominem liberare ab omni seruitute et necessitate premente per ipsam legem, et perducere eum ad veram et summam libertatem gloriae filiorum dei. Patet istud. Quia ab institutione euangelicae legis nihil ab homine deus fieri voluit, nisi vt deum et proximum diligeret vera et sancta dilectione. Sicut ostendit ipse Matth . xxi. Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, et ex tota mente tua. Hoc est maximum et primum mandatum Secundum autem simile est huic. Diliges proximum tuum sicut te ipsum. In hijs duobus mandatis, vniuersa lex pendet et prophetae. Ecce quam manifestum, quamque est apertum ex hijs verbis veritatis, imo ex hoc verbo breuiato et consummato, quod dominus per prophetam facere promiserat super terram, quod finalis intentio diuinae voluntatis circa institutionem legis euangelicae, nulla alia fuerit, quam quod voluerit hominem liberare ab omni seruitute et necessitate premente, et perducere eum ad veram libertatem gloriae filiorum dei. Propter hoc nempe multa et varia praecepta tam veteris quam nouae legis, magnamque ac latam siluam sanctarum scripturarum, in vnum hoc verbum vere dilectionis breuiatum et apertum compegit et consummauit, vt omnibus esset manifestum, quod per vniuersum tenorem sanctarum scripturarum nihil ab homine deus exigeret, nisi quod vitam suam per exerci-

tium amoris gubernaret. Sola enim charitas est, quae voluntatem hominis ab omni seruitute et necessitate liberat, et ad veram libertatem gloriae filiorum dei perducit. In cuius argumentum dominus et saluator noster in vltima coena cum recessurus esset a discipulis suis, inter caetera memorialia quae in nutrimentum sui in eos ardentissimi amoris dereliquit. Hoc vnum saepius replicando de dilectione quasi inculcare laborauit dicens, Ioann . xiij. Et vobis dico modo. Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem sicut dilexi vos, vt et vos diligatis inuicem. In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad inuicem. Et iterum Ioann . xv. Sicut dilexit me pater, et ego dilexi vos. Manete in dilectione mea. Si praecepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea, sicut et ego patris mei prae-//cepta seruaui, et maneo in eius [*G iij* r] dilectione. Et iterum. Hoc est praeceptum meum vt diligatis inuicem. sicut dilexi vos. Et iterum in eodem Haec mando vobis, vt diligatis inuicem. Ex hijs et similibus verbis dominus manifeste ostendit, quod per institutionem euangelicae legis nihil aliud quam diligere deum et proximum, deum vt deum, proximum sicut seipsum ab homine requirit. Confirmat ista, sententia beati Augustini in libro de vita christiana, dicentis. Qualem populum suum esse velit, et quid deo placeat semperque placuerit, et quid crebrius fieri et obseruari praeceperit, tam veteris quam nouae legis testimonijs comprobemus. Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo ex tota anima tua, ex tota mente tua, et ex omnibus viribus tuis, et diliges proximum tuum sicut te ipsum, legis et prophetarum praecipuum mandatum esse, domini et saluatoris nostri testimonio comprobatur, dicentis, in hijs duobus mandatis vniuersa lex pendet et prophetae. Quod rescindi non potest nec mutari, in duobus mandatis istis omne tam legis quam prophetarum constare praeceptum, et omnem legem implesse qui hoc potuerit implere. Sed quid sit deum et proximum diligere, praeterire mini̇̄me conuenit. Deum diligit, qui leges ac praecepta eius custodit. Deum diligit, qui illud prophetae dicentis implet eloquium. Qui diligitis dominum odite malum. Quid sit enim deum diligere, domini saluatoris doctrina declarat dicentis. Qui audit verba mea et facit ea, hic est qui diligit me. Si ergo ille deum diligit, qui quicquid deus praecepit facit, ille qui non facit, non diligit, omnis vero qui non diligit, odit. Vnde claret ab eis deum odiri, qui sua mandata non seruant. Quid vero sit proximum tanquam seipsum diligere, dominus et saluator noster inquit. Omnia quae vultis vt faciant vobis homines, et vos facite illis. Nemo est enim qui sibi malum optet ab aliquo fieri. Ille ergo proximum suum tanquam seipsum diligit, qui ei non mali aliquid facit, quod nec sibi vult fieri. Sed si quid

boni prout ipse ab omnibus recipere optat et consequi, libenter impartitur. Quia non solum hoc a christiano quaeritur, vt malo careat, sed vt exerceat bonum. Sanctum itaque populum suum deus esse voluit et ab omni contagione iniustitiae et iniquitatis alienum. Talem eum esse voluit, tam iustum, tam purum, tam immaculatum, [*G iiij* r] tam simplicem, vt nihil quod in eo gentes redarguerent, inue//nirent, sed quod admirarentur et dicerent. Beata gens cuius est dominus deus eius, populus quem elegit in haereditatem sibi, haec ille. Ex praemissis manifeste colligitur quod dei sit voluntas in institutione legis euangelicae, quod homo deo seruiat per libertatem amoris absque aliqua obligante necessitate. Quod autem constat esse dei voluntatem in scripturis sanctis, hoc absque vlla ambiguitate est ab omnibus principaliter et solummodo amplectendum et faciendum. Ex hoc nempe pene omnes errores sumpserunt initium, quod quidam non sane attendentes quae fuerit voluntas et intentio dei, signata per voces in littera scripturarum contentas scripturam repugnantem contra intentionem dei ad spiritualem sensum conati sunt retorquere. De quo in primo capitulo primae distinctionis supra tractatum est. Et vt manifestius fiat, quod in institutione euangelicae legis non fuerit alia intentio diuinae voluntatis, quam vt ab omnibus christifidelibus sibi per libertatem amoris seruiatur, et non per quamcumque necessitatem obligantem, ideo verba domini et saluatoris nostri, quae pro huius tertiae rationis confirmatione adducta sunt, maiori sunt discussione declaranda, vt quae in eis fuerit intentio diuinae voluntatis clarius cognoscatur.

Quod per illa verba christi Ioann . xiij. Mandatum nouum do vobis etc. manifeste constat, quod lex euangelica non potest vere obseruari nisi per libertatem amoris.

Capitulum, Septimum

QVOD lex Euangelica non potest vere obseruari nisi per libertatem amoris ostendit dominus et saluator noster Ioannis .xiij. cum dicit. Et vobis dico modo. Mandatum nouum do vobis vt diligaris [1]) inuicem sicut dilexi vos. In quibus verbis duobusmodis ostendit hanc solam fuisse suae diuinae voluntatis intentionem in euangelicae legis institutione. Primo in ipsius legis institutione cum dicit. Mandatum nouum do vobis vt diligatis inuicem. Secundo in ipsius dilectionis modo obseruando cum subdit, sicut dilexi vos. Circa primum duo sunt notanda. Primum quare dominus et saluator noster omnem euangelicae legis perfectionem ostendit esse

1) Lees: diligatis.

constitutam in proximi dilectione et non magis in dei dilectione, quae tamen in ordine diligendorum prior esse ab omnibus edocetur. Ad quod respondendum videtur, quod vbicunque de dilectione proximi siue ètiam sui ipsius hominis in scripturis sanctis recitatur, semper in omnibus dilectio dei principalius ibi in//telligitur. Quia [*G iiij* r] sicut voluntas dei est regula et mensura omnis bonitatis in voluntate humana, ita dilectio dei est regula et mensura omnis verae et rectae dilectionis proximi ac etiam suiipsius hominis. Nemo enim potest seipsum et proximum suum vere et recte diligere nisi prius diligat deum vera et recta dilectione. Propter hoc namque Matth . xxi. vbi deus ostendit quod in dilectione vniuersa lex et prophetae pendent, ait, quod mandatum de dilectione dei esset maximum et primum. Vbi per litteram [1]) maximum non voluit intelligi quod hoc mandatum de dilectione dei esset maius mandato de dilectione proximi, cum subsequenter dicat. Secundum autem simile est huic. Diliges proximum tuum sicut te ipsum, manifeste ostendens vnum non esse maius alio, cum similia ea esse affirmet. Sed ideo hoc dicit esse maximum eo quod ipsum est principium effectiuum, a quo dilectio proximi accipit [2]), vt vera dilectio esse possit. Propter hoc etiam dicit ipsum esse non solum maximum, sed etiam primum, quia nisi ipsum esset in voluntate hominis, alia ibi esse non possit. Patet ergo quod in dilectione proximi, dei dilectio comprehenditur, et ideo non immerito omnis perfectio euangelica in dilectione proximi constare affirmatur, Sicut etiam per apostolum ad Galat . v. dicitur. Omnis lex in vno sermone impletur. Diliges proximum tuum sicut te ipsum Secundum circa primum principale notandum est, quare dominus et saluator noster de praecepto dilectionis secundum euangelicae legis institutionem ad discipulos locuturus, dicere voluit. Mandatum nouum do vobis vt diligatis inuicem, cum videlicet hoc mandatum tunc non fuit primo institutum, sed de eo legitur Deuteronomii ,vi. et Leuitici .xix. Ad quod respondetur, quod duplici de causa hoc mandatum dictum est nouum. Prima est propter distinctionem eius a mandatis veteris legis Sicut enim euangelica lex dicta est noua ad distinctionem veteris legis vt patet per apostolum ad Hebre . viij. Sic etiam oportet dicere mandata euangelicae legis noua ad distinctionem mandatorum veteris legis. Nam siue dicatur lex noua siue mandatum nouum, in idem redit, quia lex et mandatum vnum sunt. Quid enim aliud principes faciunt, cum subditis suis legem constituunt, quam quod mandata viuendi eis ponunt. Sic et dominus et saluator noster cum

1) „Littera" beteekent hier „woord". Vgl. quat. I, fol. iij r, blz. 252.

2) De geheele voorwerpszin: „vt vera dilectio esse possit" hangt af van „accipit".

fidelibus suis euangelicam legem dedit, nihil aliud fecit quam quod praecepta charitatis quibus coeleste viueremus nobis instituit. Se-
Hi r cunda causa // quare mandatum hoc dictum est nouum, sumitur ab effectu operationis. Hoc enim mandatum cum iuxta promissionem dei cordibus fidelium inscribitur statim homo a vetustate carnalis vitae eripitur, et in nouitatem spiritualis vitae reparatur. Neque enim qualecunque opus virtutis quantumcunque magnum et arduum, hominem a vetustate purgat et in nouitatem vitae reparat, nisi cum spiritus sanctus cordibus nostris amorem iustitiae infundit. Vt qui ante iniquitatem dilexerat, spiritu sancto agente iustitiam diligat, et incipiat ei displicere quod carnaliter libuit, et placere bonum virtutis quod antea non amauit Haec est sententia omnium doctorum generaliter, qui hunc locum euangelicum exponunt.

Obiectio prima cuiusdam episcopi Burgensis pauli nomine, et ordinis praedicatorum in additionibus suis super Lyram [1]).

Capitulum Octauum.

COntra praemissa objjcit Paulus episcopus Burgensis, dicens hoc mandatum non ideo dici nouum propter rationes iam positas, et adducit contra primam talem rationem. Quamuis lex euangelica inducit principaliter ad sui obseruantiam ex amore, hoc non est intelligendum de dilectione proximi, sed de dilectione dei. Et ideo si hoc mandatum ideo diceretur nouum, ad distinctionem eius a mandatis veteris legis, tunc potius dominus dicere debuisset. Mandatum nouum do vobis, vt diligatis me, quam dicere vt diligatis inuicem. Ad quod respondetur, quod ille Paulus burgensis fuit conuersus de iudaismo ad fidem Christi. Et ideo non ita erat imbutus in materia de dilectione sicut in materia de timore premente. Si enim in materia de dilectione ad plenum imbutus fuisset, proculdubio sciuisset, quod homo neque se ipsum neque proximum vere et recte posset diligere, nisi prius diligeret deum Et sic in proximi dilectione semper praesupponitur dilectio dei. Alioquin male diceret apostolus, eum legem implere qui diligit proximum, si dilectio dei et dilectio suiipsius in proximi dilectione non com-

---

1) Bisschop Paulus van Burgos schreef *Additiones notabiles ad Postillas Nicolai de Lyra in totam scripturam.* Met deze *Postillae* zijn ze herhaaldelijk gedrukt, o. a. in de folio-uitgave zonder paginatuur of signatuur aanvangende met de woorden: *Prologus primus venerabilis fratris Nicolai de lira in testamentum vetus* en eindigende met de woorden aan het slot van deel II: *Explicit postilla. preclarissimi Nicolai de lyra. ordinis minorum super biblia. tam vetus quam nouum testamentum. cum additionibus .... Pauli burgensis .... impensis Anthonij koburger incole Nurnbergensis ....* Anno .... M°.cccc°Lxxxj. — In den tekst is bedoeld „Additio .ij." bij de Postilla van Nic. de Lyra op Joh. XIV.

prehenderetur. Nam in duobus mandatis dilectionis in quibus dominus noster dixit vniuersam legem constare, mentionem fecit de illis tribus diligendis scilicet deo, proximo, et se ipso, sicut patet intuenti. Rursum, vna est charitas qua diligimus deum, proximum nostrum, et nosipsos, et illa non est alia quam de qua Ioannes scribit in .iiij. primae canonicae. Deus charitas est, et qui manet in charitate in deo manet et deus in eo. Vna enim est charitas qua de-//us *H i* se et nos diligit, et qua se nos et proximum nostrum diligere facit. vt supra ostensum est in xxiiij. et xxv. capitulo primae distinctionis et in .iiij. capitulo .iiij. distinctionis. De charitate qua deus se et nos diligit, est illud iam allegatum Deus charitas est etc. De charitate vero qua deus nos se et proximum nostrum diligere facit, est illud ad roman . v. Charitas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis. Sicut Augustinus manifeste tradit in viij. libro de trinit. Et in xv. libr. de trinit. sicut ait tractans verba Ioannis apostoli Deus charitas est, et charitas ex deo est, quae connexio satis videtur ammiranda, vt vna sit charitas, quae deus est, et quae est ex deo. Dicit ergo sic. Manifestat apostolus eam se dixisse dilectionem deum, quam dixit ex deo. Deus ergo ex deo est dilectio. Si in donis dei nihil maius est charitate, et nullum est maius donum dei quam spiritus sanctus, quid consequentius est quam vt ipse sit charitas, quae dicitur deus et ex deo. haec ille. Non ergo mirum, quod in dilectione proximi, dilectio dei intelligitur, cum illa dilectio sit deus et ex deo. Deus qua se et nos diligit, ex deo qua nos se et proximum nostrum diligere facit. Secundam ponit rationem talem doctor praefatus, qua ostendere nititur, quod mandatum dilectionis non dictum est nouum, propter effectum renouationis quem operatur. Dicit enim sic Renouatio proprie fit per gratiam a deo infusam cum virtute sacramentali et ideo valde improprie dicitur, quod mandatum dilectionis animam renouat, cum principalis causalitas huius renouationis soli deo attribuitur immediate operanti tanquam principali agenti. Sacramento vero tanquam instrumento. Ad quod respondetur. Quod si renouatio fieri habet per gratiam a deo infusam cum virtute sacramentali, ergo verum est quod habet fieri per charitatem. Quia gratia a deo infusa non est aliud quam charitas neque in aliquo differunt secundum realitatem. Vnum namque donum dei quod est spiritus sanctus, qui fidelibus datur, per quem in nouitatem vitae reformantur, aliquando charitas, aliquando gratia nominatur. Charitas dicitur ex effectu operationis, eo quod coniungat creaturam creatori vinculo dilectionis. Vnde charitas quasi charorum vnitas. Dicitur autem gratia idem donum ex modo dandi, datur enim a deo fidelibus, nullis eorum praecedentibus meritis,

sed ex solo gratuito beneficio conditoris, Sicut ostenditur prima Ioannis iiij. In hoc est charitas dei, non quasi nos dilexerimus deum, sed quoniam ipse prior dilexit nos, et misit filium suum propitia-
H ij [r] torem pro peccatis nostris Et apostolus ad roman . v. Com//mendat autem charitatem suam in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus secundum tempus, Christus pro nobis mortuus est. Ex his scripturarum testimonijs manifeste docetur, quare charitas gratia dicitur. Ideo scilicet quia cum sit summum et maximum donum dei, gratuite tamen datur omnibus ex solo beneficio conditoris. Quid enim aliud est dominum charitatem suam commendare in nobis, quam nobis exhibuit cum adhuc peccatores eramus, et nihil mereri poteramus, nisi hoc cordibus nostris imprimere, vt semper memores essemus, quod donum charitatis suae, quo nos sibi vnire et acceptabiles facere voluit, ex eius beneficio sine nostris meritis accepimus, eo quod illud accepimus eo tempore quo nihil mereri poteramus. Rursum quae est virtus sacramentorum? Nonne charitas? Sola vtique charitas est virtus sacramentorum. Quia ipsa sola est, quae vetustatem vitae peccatricis destruit, et nouam vitam virtutis inducit. Charitas inquam est illa gratia quae baptizatos renouat, quia ipsa sola est, quae omnibus virtutum actibus nomen et esse virtutis praebet. Apostolo attestante qui ait prima ad Corinth . xiij. Si tradidero corpus meum ita vt ardeam charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest. Consona est sententia omnium doctorum, quod hoc idem potest in ecclesia dei effusio sanguinis propter Christum, quod potest baptismi sacramentum. Sed renouatio non fit per actum effusionis sanguinis, sed per virtutem charitatis, ergo et baptismus non renouat per sacramentum, sed per virtutem sacramenti, quae est charitas, iuxta Apostolum praeallegatum. Charitas autem vt dictum est, et gracia vnum sunt. Ita vt si dicatur quod virtus sacramenti sit gratia vel quod sit charitas in idem redit. Quod autem scri tura [1]) non dicit Deus gratia est, sicut dicit deus charitas est. hoc ideo est, quia propter imbecillitatem nostri intellectus, gratia magis proprie designat nobis diuinae bonitatis gratuitam beneficientiam, quam charitas. Et sic vbique consulit nostrae imbecillitati misericordia conditoris. Scriptura tamen ipsa omnibus eam vere considerantibus manifeste ostendit, gratiam et charitatem vnum et indiuisum esse donum dei. Nam vbi in actibus apostolorum commemorata gentium per Petrum conuersione scriptura dicit actuum .ix. Adhuc loquente Petro verba haec, cedidit [2]) spiritus sanctus super omnes, qui audiebant verbum. Notum est autem omnibus, quod spiritus sanctus de quo hic dicitur, quod cecidit

1) Lees: scriptura. 2) Lees: cecidit.

super // omnes qui audiebant verbum, sit ipsa charitas de qua scriptum est, prima Ioannis ,iiij. Deus charitas est. Et de ipso spiritu sancto, statim subditur. Et obstupuerunt ex circuncisione fideles qui venerant cum petro, quia et in nationes gratia spiritus sancti effusa est. Ecce qualiter scriptura pro eodem accipit spiritum sanctum et gratiam spiritus sancti, sicut pro eodem accipit spiritum sanctum et charitatem dei, de qua ad roman . v. dicitur. Charitas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis Vt manifeste intelligamus, quod dum mentes fidelium spiritu sancto replentur, donum quod ex eius praesentia mentibus infunditur, vnum esse et indiuisum, quamuis aliquando charitas, aliquando gratia nominetur. Nihil ergo refert, quod renouatio hominis a vetustate vitiorum in nouitate virtutum, per gratiam vel per charitatem fieri dicatur. Ad idem etiam facit exemplum de Cornelio et qui cum eo erant posito [1]), de quibus scriptura vt patuit dicit, quod acceperunt spiritum sanctum antequam baptizati essent, ex sola fide per dilectionem operante. Si ergo renouatio hominis solummodo fit per gratiam cum virtute sacramenti, qualiter Cornelius cum suis renouatus et sanctificatus est, per donum charitatis diffusum in cordibus suis, per spiritum sanctum qui cecidit super eos? Et qualiter verum est quod Petrus dixit ad coapostolos suos de, fidelibus ex gentibus conuersis. Fide purificans corda illorum? Cum vtique notum sit fidem eam ibi accipi. de qua dicit Apostolus ad Galat . v. Neque circuncisio aliquid valet neque praeputium, sed fides quae per charitatem operatur, Constat ergo ex praemissis, quod obiectio domini Pauli episcopi burgensis contra dicta in hoc tractatu de nouitate mandati dilectionis, nulla est et inualida. *H ij r*

Alia obiectio Thomistarum contra dicta in septimo capitulo de nouitate mandati dilectionis,

Capitulum nonum.

THomas prima secundae quest . cviij. contra ea quae de nouitate mandati dilectionis in septimo capitulo dicta sunt, contrariam ponit sententiam dicens Lex noua quae est lex libertatis supra praecepta addidit consilia, quae in optione eius cui dantur ponuntur. In veteri autem lege, quae erat lex seruitutis, non dabantur consilia, sed tantum praecepta, quae necessitatem important. vnde de duobus praeceptis charitatis, in quibus tota lex et prophetae pendent // vt patet Matth . xxi. Ea quae sunt de necessitate salutis [*H iij r*]
implenda in veteri lege ad plenum continentur. De primo Deute-

1) Men leze „positum" of „positi".

ron. vi. Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo etc. De secundo Leuitic. xix. Diliges proximum tuum sicut teipsum. Ea vero quae ad perfectionem impletionis praedictorum praeceptorum pertinent, in noua lege ex consilio continentur. Quod de primo praecepto dominus consuluit Mathei. xix. Si vis perfectus esse vade et vende omnia quae habes, et da pauperibus etc. In quo consilio secundum doctores ea quae pertinent ad perfectionem dilectionis dei per modum consilij ponuntur. De secundo vero, ea quae pertinent ad perfectionem dilectionis proximi, potissime continentur in hoc quod hic dicit. Mandatum nouum do vobis vt diligatis inuicem sicut dilexi vos Et ad probationem dictorum suorum tres ponit modos diligendi, quos habuit Christus ad genus humanum et illos modos sub consilio docuit, et discipulis suis mandauit secundum eum. eo quod consilia euangelica, quae ceteris fidelibus Christus voluit esse consilia, praelatis voluit esse praecepta, sicut ibidem ipse Thomas ad longum prosequitur. Istos autem modos diligendi dicit esse tales. Primo diligere extensive, etiam vsque ad dilectionem nimicorum [1]), de quo dominus ait. Math. v. Diligite inimicos vestros, benefacite hijs qui oderunt vos. Secundo diligere intensiue, etiam vsque ad traditionem vitae naturalis, pro spirituali vita fratris, de qua intensione dilectionis dicit saluator Ioann. xv. Maiorem hanc dilectionem nemo habet, quam vt animam suam ponat quis pro amicis suis. Tertio diligere effectiue, de quo dicitur prima Ioannis .iij. Filioli mei non diligamus verbo neque lingua, sed opere et veritate. Ex quibus omnibus concludit, quod in hoc quod dicit Christus. Diligatis inuicem sicut dilexi vos. docuit Apostolos dilectionis proximi perfectionem in summo gradu, quae sub consilio cadit. Et si tunc obijciatur. Quod si Christus sic voluerit intelligi verba sua ad Apostolos suos cum dixit. Mandatum nouum do vobis, tunc melius dicere debuisset. Consilium nouum do vobis. Respondet Thomas ibidem, quod quamuis secundum communem statum hominum praedicta non cadunt communiter sub praecepto, ad statum tamen apostolorum sub praecepto cadunt, inquantum
[*H iij* v] deputati erant ad edificationem // totius vniuersalis ecclesiae. Et quia saluator noster hanc dilectionis perfectionem ad apostolos et eorum successores qui, sunt praelati ecclesiae solummodo direxit, ideo conuenienter dixit. Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos. Eo quod hanc perfectionem voluit eis esse mandatum, caeteris vero concilium [2]). Haec et hijs similia

---

1) Lees: inimicorum.

2) Consilium. Ook in het vervolg wordt menigmaal „concilium" geschreven, waar het „consilium" behoorde te zijn.

ponit Thomas prima secundae, ad ostendendum quod mandatum dilectionis non est dictum nouum, ea ratione quam ante posuimus, capitulo septimo.

Responsio ad obiecta Thomistarum.

Capitulum .x.

PLura falsa et erronea potest diligens lector inuenire in verbis praefatis Thomae, et aliorum doctorum modernorum, eum in hac erronea sententia sequentium, si lumine fidei diligenti discussione voluerit ea inuestigare. Vix enim aliquid ibi reperitur, quod sanum secundum rectam fidem credentium poterit aestimari. Primo dicit quod lex noua quae est lex libertatis, supra praecepta addit concilia. Hoc autem addere sic intelligit, quod lex euangelica in praeceptis sit perfecta, et in concilijs summe perfecta. Et sic duplicem ponit perfectionem euangelicae legis. Vnam quae consistit in praeceptis, quae est omnium generaliter christianorum. Alia quae ☞ consistit in concilijs, quae est praelatorum et religiosorum. Et in hac opinione, pene omnes moderni doctores maxime ordinum mendicantium sequuntur eum, nullum tamen habentes fundamentum in canonica veritate, quod ex sequentibus luce clarius apparebit. Dicendum ergo, quod sentire quod lex euangelica addit concilia supra praecepta, est falsum et erroneum. Quia concilia sic sunt de lege euangelica sicut praecepta, et ad euangelicae legis summam perfectionem omnibus indifferenter necessaria. Sed quia hoc multis nouum fortassis videbitur, ideo rogo vt attente legant et sane intelligant quae de hoc dicenda sunt, ne inconsultam praecipitent sententiam. Scio enim quam difficulter ab auribus hominum auelli poterunt, ea quae tanto tempore multorum praedicatione inoleuerunt. Verumtamen caueant ne eis imprecetur illa horrenda prophetica sententia. Ve, qui dicitis bonum malum, et malum bonum, ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras. Dicimus ergo quod praecepta et concilia euangelica sunt vna lex euangelica, et a domino saluatore nostro simul instituta, tanquam ea quae ad ipsius legis perfectionem sunt necessaria. Pro huius ergo intellectu est // aduertendum quod ad [*H iiij* v] vnamquanque perfectam legem duo necessarie requiruntur. Primum est ipsa lex quae iuste a principe communitati instituitur, et haec in lege euangelica sunt praecepta charitatis. Secundum est modus legem obseruandi a principe communitati assignatus, quo ab eis legem a se latam voluerit obseruari, et hic modus in lege euangelica sunt concilia euangelica. Haec manifeste ostendit saluator secundum omnes catholicos expositores Ioannis .xv. Mandatum inquit nouum do vobis, vt diligatis inuicem, ecce primum scilicet lex

euangelica noua. Sicut dilexi vos, ecce secundum scilicet modus se inuicem diligendi, et legem nouam nouo modo obseruandi Idem etiam ostendit saluator Matthei .xxi. vbi dicit. Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo etc. Et diliges proximum tuum sicut teipsum. In quibus verbis duo facit, quia legem instituit et promulgat, et modum obseruandi assignat. Dicendo namque. Diliges dominum deum tuum, et diliges proximum tuum, legem charitatis instituit, tanquam diceret. Hanc vobis legem instituo, vt de caetero in dilectione viuatis, qui hucusque sub cupiditate vitam duxistis. Dicendo vero, ex toto corde tuo, et sicut teipsum, modum diligendi assignauit. Quo enim homo actum dilectionis suae dirigeret, si legislator Christus, modum dirigendi sibi non assignaret. Et sicut Augustinus in de perfectione iustitiae ait. Perfectio inquit charitatis homini in hac vita praecipitur, quia recte non curritur, si quo currendum sit nesciatur, quomodo autem sciretur si nullis praeceptis ostenderetur, haec ille. De hoc eodem habetur Marci .xij. Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et ex tota virtute tua, Hoc est primum mandatum. Secundum autem simile est illi. Diliges proximum tuum tanquam teipsum. Et iterum Lucae .x. Quidam legisperitus tentans dominum dixit, Magister quid faciendo, vitam aeternam possidebo. At ille dixit ad eum. In lege quid scriptum est? Quomodo legis? Ille respondens dixit. Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tum [1]), et ex omnibus viribus tuis, et ex omni mente tua, et proximum tuum sicut teipsum. Dixitque illi. [*H iiij* v] Recte respondisti. Hoc fac et viues // Ecce ex omnibus hijs veritatis testimonijs, in quibus euangelica lex compendiose describitur manifeste patet, quod modus ipsam legem obseruandi non sub concilio, sed sub praecepto omnibus indifferenter praecipitur. Nam omnes catholici doctores, coadunatis in vnum hijs euangelistarum testimonijs de mandato dilectionis, concorditer in vnam conueniunt sententiam, quod illa quattuor sint de ratione praecepti scilicet diligere dominum deum ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente tua, et ex omnibus viribus tuis. Sicut etiam hoc ipsum constat manifeste ex verbis ipsis. Nam cum dominus et saluator noster promulgata lege charitatis subiunxisset. In hijs duobus mandatis vniuersa lex pendet et prophetae. Et legisperito quaerenti quid faciendo vitam aeternam possideret, de hijs mandatis respondisset. Hoc fac et viues. Quid per hoc aliud significare voluit, quam quod ad praeceptoriam euangelicae legis perfectionem pertineat, et lex charitatis et modus diligendi. Et ob hoc etiam neminem posse possi-

---

1) lees: tua.

dere vitam aeternam, nisi qui diligit dominum deum suum ex toto corde suo, ex tota mente sua, ex tota anima sua, et ex omnibus viribus suis, et proximum suum sicut seipsum. Eo quod haec est sententia domini et saluatoris nostri non solum suis apostolis, verumetiam omnibus christifidelibus dicentis. Hoc fac et viues. Et in hijs duobus mandatis vniuersa lex pendet et prophetae. Et prout Augustinus diffuse prosequitur in libr. de vita christiana. Haec sententia veritatis nec rescindi potest nec mutari: Patet ergo ex omnibus praemissis, quod praecepta et concilia euangelica, sunt vna lex euangelica, et sunt vna perfectio euangelica et non duae, omnibus christifidelibus pro loco et tempore ad obseruandum a christo instituta Quicquid enim perfectionis siue in nouo testamento, siue in legibus et prophetis continetur, totum in duobus praeceptis charitatis recapitulatur dicente domino. In hijs duobus praeceptis vniuersa lex pendet et prophetae. Et quia in hijs duobus praeceptis charitatis, omnibus indifferenter christifidelibus omnis euangelica perfectio a christo praecipitur, quae potest alia excogitari perfectio, ad quam aliquis christifidelis non teneatur? Nam qui praecepit diligere dominum deum suum omnibus, etiam prae-//cepit vt dili- *Ii r*
gant eum ex toto corde suo, et qui praecepit omnibus diligere proximum suum, etiam vnicuique praecepit vt diligat eum sicut seipsum. Qui vero diligit dominum deum suum ex toto corde suo, ex tota mente sua, ex tota anima sua, et ex omnibus viribus suis, et proximum suum sicut se ipsum, quid illi deest de omni legis euangelicae perfectione, cum iuxta sententiam veritatis omnem legem impleuerit? Quid ergo necesse est facere tot distinctiones perfectionum in vna lege euangelica, vt vna dicatur perfectio praeceptorum, alia perfectio conciliorum? Aut vna perfectio necessitatis, alia perfectio supererogationis. Aut vna perfectio sufficientiae. Alia perfectio excellentiae, alia vero perfectio sanctitatis consummatae. Et si quae sunt aliae distinctiones in libris modernorum doctorum. Imo quod magis est admirandum, quis vnius legis euangelicae perfectionem in tot distinctiones praesumpsit diuidere, quam legislator ipse in vnam charitatis perfectionem voluit adunare, vt verbum abbreuiatum, quod per prophetam facere promiserat, impleret super terram? Sicut enim se incomprehensibilem vniuersis, pannis inuolui voluit, vt ab omnibus caperetur, sic et omnem voluntatem suam, in diuersis scripturis imo in se incomprehensibilem, in duobus praeceptis charitatis adunari voluit, vt captabilis fieret vniuersis. De hac diuinae voluntatis sub duobus praeceptis charitatis breuiatione Augustinus loquitur in de disciplina Christiana. Praecepta inquit multa sunt in lege, quibus ipsa bona vita continetur, imperatur et discitur. Multa omnino praecepta sunt, et innumerabiles

praeceptorum ipsorum paginas vix quisque enumerat Tamen deus propter eos qui se volunt excusare, vel quia eis non vacat legere, vel quia non norunt legere, vel quia non possunt facile intelligere, vt excusationem nemo habeat in die iudicij, voluit sicut scriptum est, consummare et breuiare verbum super terram, sicut de illo Propheta praedixerat Verbum enim consummans et breuians faciet dominus super terram. Hoc ipsum verbum consummatum et breuiatum nec obscurum deus esse voluit. Ideo breue, ne non vacaret legere. Ideo apertum ne dicat, non mihi licuit intelligere. Quid est
I i v ergo verbum consummans et breuians? Diliges dominum // deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, et ex tota mente tua. Et diliges proximum tuum sicut te ipsum. In hijs duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae. Ecce quid discitur in domo disciplinae, diligere deum, diligere proximum, deum tanquam deum, proximum tanquam teipsum. Non enim inuenio parem deo, vt dicatur tibi dilige deum, sicut diligis illum. De proximo inuenta est tibi regula, quia inuentus est proximo tuo par, haec ille. Ex quibus omnibus manifeste colligitur, quod quicquid perfectionis in lege euangelica continetur, omnibus Christifidelibus in duobus praeceptis charitatis per modum praecepti mandatur, quamquam non debeat a iusto iudice exigi a beatificandis cum rigore iustitiae, sed cum dulcore pietatis et misericordiae. Iuxta sententiam Prophetae dicentis. Qui coronat te in misericordia et miserationibus. Non est ergo verum, quod concilia addita sunt praeceptis tanquam maius perfectum minus perfecto, sicut Thomistae sentire videntur, quamquam addita dici possunt praeceptis tanquam modus seruandi legi seruandae.

Qualiter praemissa clarius intelligi debent, quaedam addita declaratio.

Capitulum Vndecimum.

AD intelligenda planius quae praedicta sunt, est notandum. Quod vnius legis euangelicae non sunt duae vel plures perfectiones, quarum vna dici possit perfectio necessitatis vel sufficientiae, eo quod sufficiat ad salutem obtinendam ex debito iustitiae. Alia vero dici possit perfectio supererogationis aut excellentiae, eo quod non solum sufficiat ad obtinendam salutem, verumetiam eo quod habundet ad cumulum meritorum. Sed est solummodo vna perfectio vnius legis euangelicae, quae est perfectio charitatis consummatae, quam nemo in hac vita habuit vel habiturus est, praeter illum vnum hominem qui sic est homo vt sit etiam natura deus, eo quod est vna realiter cum ea charitate quam habent sancti in patria, propter quod in retributione iustorum non debet ipsa perfectio exigi a filijs regni cum rigore iustitiae, sed cum dilectione pietatis et

misericordiae, diuersimode tamen secundum variam distributionem gratiarum in // praesenti. Patet prima pars. Tum quia vnius rei *I ij* r non potest esse nisi vna formalis et consummata perfectio. Tum quia in tota lege euangelica non inuenitur secundum scripturae ipsius veritatem harum diuersarum perfectionum facta distinctio, sed est contra intentionem legislatoris a falsis expositoribus extorta. Quod sic ostenditur. Si harum perfectionum distinctio posset in lege euangelica inueniri, tunc maxime esset illa quae habetur Mat. xix. et Marci .x. et Lucae .xviij. Vbi cuidam quaerenti, quid faciendo vitam aeternam possideret, respondit dominus et saluator noster. Si vis ad vitam ingredi, serva mandata. Cui iterum domino respondenti. Haec omnia custodiui a iuuentute mea respondit dominus. Adhuc vnum tibi deest, Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quae habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in coelo, et veni sequere me. Cum audisset autem adolescens verbum, abijt tristis. Erat enim habens multas possessiones. Iesus autem dixit discipulis suis. Amen dico vobis, quia diues difficile intrabit in regnum coelorum. Et iterum dico vobis. Facilius est Camelum per foramen acus transire, quam diuitem intrare in regnum coelorum. Auditis autem hijs discipuli mirabantur valde dicentes. Quis ergo poterit saluus esse Aspiciens autem Iesus ait illis. Apud homines hoc impossibile est, apud deum autem omnia possibilia sunt. Ex hijs saluatoris verbis, quidam duplicem euangelicae legis perfectionem interpretati sunt. Vnam necessitatis vel sufficientiae, quam dicunt saluatorem designasse cum ait. Si vis ad vitam ingredi, serua mandata. Aliam supererogationis, aut excellentiae, quam dicunt saluatorem designasse cum subdit. Si vis perfectus esse etc. Sed si verba saluatoris sane intelligerent, luce clarius agnoscerent, hoc eum in hijs verbis non intendisse. Nam ex sententia verborum saluatoris praedictorum manifeste colligitur quod per voces in littera contentas, de nullo alio quam de acquisitione aeternae salutis mentio habetur. Sicut multis hoc rationibus declaratur. Prima ratio sumitur ex questione adolescentis. Quid inquit faciendo vitam aeternam possidebo, Non quaerit quid faciendo magnus fieret in aeterna vita, sed quid faciendo vitam possit obtinere aeternam. Secunda ratio sumitur ex responsione saluatoris. Si vis inquit ad vitam ingredi, serua mandata. Non dicit. Si vis magnus esse in aeterna vita, sed si vis ingredi ad vitam, serua mandata Tertia ratio sumitur, ex ficta et mendaci responsione adolescentis de mandatorum // *I ij* v seruatione, de qua duplex testimonium in ipsa scriptura continetur: Primum est testimonium saluatoris dicentis adolescenti de se praesumenti, Haec omnia custodiui a iuuentute mea, Adhuc vnum tibi deest: Si vis perfectus esse, vade vende omnia quae habes, et da

pauperibus, et habebis thesaurum in coelo, et veni sequere me. Si adolescens ille custodiuisset omnia praecepta a iuuentute sua, eo modo quo necessaria sunt ad salutem, secundum intentionem saluatoris dicentis. Si vis ad vitam ingredi serua mandata, frustra diceret illi. Adhuc vnum tibi deest. Nihil enim illi deesse potest, qui omnia quae ab ipso exiguntur custodit. Manifestum est ergo aliquid illi adolescenti defuisse non de perfectione supererogationis vt quidam exponunt, sed de perfectione charitatis quae requiritur ad veram mandatorum dei seruationem. hoc autem aliquid, quid fuerit, saluator ostendit cum ait. Adhuc vnum tibi deest. Quid sit illud vnum, alibi saluator ostendit dicens. Porro vnum est necessarium. Hoc vnum necessarium in seruatione mandatorum dei, est charitas, de qua dicitur Iacobi primo. Qui offendit in vno factus est omnium reus. Quod exponens Augustinus ait. Qui offendit in vno id est in charitate, factus est omnium reus. Quia qui fidem et charitatem non habet, omnis eius actio peccatum est, haec ille. In hac charitate consistit modus mandata obseruandi, eo modo quo necessaria sunt ad salutem. Haec charitas fuit illud vnum quod iuxta sententiam saluatoris defuit adolescenti. Quia licet seruauit mandata secundum exterioris operis exhibitionem, sicut plures iudei facere solebant, non tamen seruauit ea quantum ad interiorem cordis affectionem ex amore iustitiae, quod tamen necessarie requiritur ab omnibus christifidelibus ad veram et perfectam mandatorum seruationem sub euangelica lege, ad distinctionem seruationis mandatorum sub lege mosayca, quae nihil ad perfectum perduxit. Propter hoc saluator dixit ei. Si vis perfectus esse id est si vis mandata perfecte seruare, non perfectione supererogationis, sed perfectione necessaria ad salutem, secundum perfectionem euangelicae legis quae consistit tam in exterioris operis exhibitione, quam in interiori amore iustitiae, vade, vende omnia quae habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in coelo, et veni sequere me. Quasi alijs verbis diceret. Si vis mandata perfecte seruare ex amore iustitiae, sicut ego doceo ea seruanda omnibus volentibus ingredi ad vitam aeternam. Haec est via perueniendi ad hunc modum [*I iij* r] seruandi ex amore iustitiae, vt // purges appetitum mentis a cupiditate auariciae per temporalium renunciationem, et sequaris me per viam dilectionis ex amore virtutis et iustitiae, sicut me vides ambulare et inter homines conuersari. De qua imitatione dicit apostolus ad Ephes. v. Estote inquit imitatores dei, sicut filij charissimi, et ambulate in dilectione sicut et christus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis oblationem et hostiam deo in odorem suauitatis. Quod haec littera. Si vis perfectus esse etc. sit exponenda secundum intentionem saluatoris de perfectione ad salutem

necessaria quae est perfectio mandatorum, et non de perfectione supererogationis, quae a quibusdam dicitur perfectio conciliorum, multis potest probari rationibus. Prima ratio sumitur ex tempore quo saluator haec verba dixit. Dixit enim ea, eo tempore, quo nondum erat propalata sanctorum via ad ingrediendum in sancta sanctorum in sanguine christi, adhuc tabernaculo veteris testamenti habente statum iuxta apostolum ad Hebreos . ix. In hoc tempore cultores sacrificiorum officia consummantes seruabant praecepta decalogi ex timore poenae, non ex amore iustitiae. Spiritus enim sanctus per quem charitas diffunditur in cordibus fidelium nondum erat datus, quia Iesus nondum erat glorificatus. Et ideo non est verisimile, quod Iesus in euangelicae legis institutione et promulgatione illi rudi et inexercitato populo aliter loqueretur quam de ipsius legis veritate et perfectione. Secunda ratio, sumitur ex persona cui loquebatur. Loquebatur enim adolescenti qui praecepta seruauerat secundum legem mosaycam ex timore poenae, et amore bonorum temporalium, iuxta legis promissiones, qui iam primo de aeterna vita et praemio aeternorum bonorum ceperat audire. Ex quorum auditu, desyderio quodam ductus quaesiuit, quid faciendo ad illa bona posset peruenire, nondum habens desyderium pietatis ex motu gratiae iustificantis, sicut ostendit in tristicia quam habuit in pergendo viam quae ducit ad aeternitatem, quam sibi saluator demonstrauit. Qualiter saluator illi viam supererogantis perfectionis proponeret, qui viam salutis necdum ingressus erat? Non enim prius quod spirituale est, sed quod animale, deinde quod spirituale, iuxta apostolum prima ad Chorinthios .xv. Viam ergo salutis saluator adolescenti proposuit, quem sub obseruantia mandatorum secundum legem mosaycam adhuc in statu perditionis positum vidit. Vbi enim charitas non est, ibi salus esse non potest. Dicit enim Augustinus in libr. de littera et spiritu, de mandato charitatis, Mandatum inquit si fit timore poenae, non amore iusti-//tiae, seruiliter fit, non [*I iij* v]
liberaliter, et ideo nec fit, non enim est fructus bonus, qui de charitatis radice non surgit, haec ille. Tertia ratio sumitur ex auctoritate Thomistarum hanc scripturam sic exponentium. Dicit enim Thomas secunda secundae quest. clxxxiiij. Quod perfectio christianae vitae consistit in praeceptis et non in consilijs. Et ponit talem rationem Quia praecepta habent se vt finis, consilia vero vt media ad finem. Finis vero potior est hijs quae sunt ad finem. De quo fine dicit apostolus prima ad Timoth. i. Finis praecepti est charitas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta. Vnde exponens idem Thomas verbum saluatoris Mat. xix. Si vis perfectus esse, vade vende omnia quae habes et da pauperibus, et veni sequere me, dicit. Ex ipso modo loquendi apparet, quod consilia sunt

quaedam media perueniendi ad perfectionem charitatis, cum dicitur. Si vis perfectus esse etc. quasi dicat, hoc faciendo ad hunc finem peruenies, Et pro confirmatione adducit dictum abbatis moysi in collationibus patrum [1]) vbi dicit Ieiunia, vigiliae, meditationes scripturarum, nuditas et priuatio omnium facultatum, non perfectio, sed perfectionis instrumenta sunt. Non quod in ipsis consistit disciplinae illius finis, sed per illa peruenitur ad finem. Sunt tamen sic media ad finem, vt tamen sine eis quantum ad genus operis possit perueniri ad finem. Sicut ostendit Thomas secunda secundae .q. clxxxv. Non oportet, quod vbi est maior paupertas, quod ibi sit maior perfectio, imo potest esse summa perfectio cum magna opulentia, vt Abraham de quo legitur genes . xviij. Ambula coram me et esto perfectus, haec ille. Secundum testimonium scripturae de ficta et mendaci responsione adolescentis, et tristicia quam ostendit, audito modo seruandi praecepta, vt saluus fieri posset. Cum enim dixisset Iesus fictam eius cognoscens conscientiam Si vis perfectus esse, vade, vende omnia etc. statim scriptura subiungit. Cum audisset autem adolescens verbum, abijt tristis. Erat enim habens multas possessiones. Vnde Hieronymus super hunc locum dicit. Quod iste iuuenis mendaciter et ficte loquebatur dicens. Haec omnia custodiui a iuuentute mea, quod probat per hoc quod subditur. Cum audisset verbum abijt tristis, quod non fecisset, si ex deuotione ad Christum accessisset. Quia enim tristicia est de nolitis, sicut letitia de volitis, luce clarius patet, quod si via salutis quam a domino audiebat sibi placuisset, nequaquam a domino tristis recessisset. Nec potuit in // [*I iiij* r] eo fuisse charitas, in quo tantum adhuc praeualuit cupiditas, vt mallet perdere vitam quam pecuniam. Et non quamlibet vitam, sed vitam aeternam. Quarta ratio quod in verbis saluatoris praemissis nulla fit mentio nisi de acquisitione aeternae salutis sumitur ex verbis saluatoris et admiratione discipulorum eius. Cum enim adolescens tristis abijsset, ait saluator discipulis suis. Amen dico vobis, quia diues difficile intrabit in regnum coelorum. Non dixit, quod diues difficile ascendet gradum perfectionis, quod vtique ex consequentia dicere oportuisset, si adolescens hoc a domino quesiuisset, et dominus ad hoc hanc illi reponsionem dedisset. Sicut Nicolaus de lyra super hunc locum false exponit reprehendens Hieronymum in sua expositione, et dicit, quod iste adolescens voluit ad statum perfectionis ascendere, et ideo dixit. Omnia haec custodiui a

---

1) Thomas van Aquino haalt hier aan wat voorkomt in de *Conlationes* van Joannes Cassianus, I, *Conlatio abbatis Moysi prima,* c. 6, 7, in de uitgave van M. Petschenig, *Corpvs scriptorvm ecclesiasticorvm latinorvm*, Vindob. 1886, Vol. XIII, P. II, p. 12 seq.

iuuentute mea. Quid adhuc mihi deest scilicet de perfectione vitae. Quod si ita est, quare dominus vocauit eum diuitem, dicens, quia diues difficile intrabit in regnum coelorum. Lex vero euangelica quae est lex vitae, omnes damnat diuites, et solos beatificat pauperes Matth . v. Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum coelorum. Si ergo adolescens ille stabat in via salutis vt Lyra delirat, quare dominus dicit, quod difficile intraret in regnum coelorum, et postea ipsum difficile conuertit in impossibile dicens. Et iterum dico vobis. Facilius est Camelum per foramen acus transire, quam diuitem intrare in regnum coelorum. Quod exemplum arguit ipsum actum intrandi in regnum coelorum fore impossibilem. Catholica ergo tenenda est Hieronymi expositio qui diligenter attendens sensum saluatoris per voces in littera contentas signatum, dicit, Adolescentem illum in responsione de seruatione mandatorum ficte et mendaciter domino respondisse, doctumque eum fore a domino, qualiter ea vere et perfecte debuit seruare pro acquirenda aeterna salute.

FINIS HORVM,

Reliqua desyderamus.

Antuerpiae per Michaelem Hillenium,
in intersignio Rapi. //

BIJLAGE.

De brief van Cornelius Grapheus aan Joannes Carondilet, kanselier van Brabant.

(Zie boven blz. 7 vlg.).

Brandt heeft in zijne *Historie der Reformatie*, Amst. 1677, Dl. I, blz. 71—79, eene vertaling van dezen brief gegeven. In de bibliotheek der rijks-universiteit te Leiden bevindt zich het oorspronkelijke in manuscript. Volgens eene zestiende-eeuwsche aanteekening op het stuk is dit met Grapheus' eigen hand geschreven. De inhoud is als volgt:

Reuerendissimo D. Episcopo Panormitano.

S. P. Mirabitur scio amplissime pater, tua Reuerendissima paternitas, quod ego bis miser homuncio, eidem tuae paternitati ignotus, eandem litteris sollicitare praesumam, praesertim in tanti honoris fastigio constitutam, totque ac tantis vndique negocijs constipatam, ut uix (uti conijcere possum) uel intimis amicis aures interdum praebere uacet, Sed extremae nostrae miseriae necessitas, sed laudatissimae atque apud omnes passim uulgatissimae tuae magnitudinis humanitas, me ad te uelut ad benignissimum patrem, licet importunius confugere coegit, atque cum gemitu et amaris lachrymis nostrum longe infoelicissimum exponere casum, ut nostri misertus, nos quantum tuae clementiae confidimus, quantumque tua autoritate polles, qui in huius aulae Senatu praesidem agis, tuo consilio, tua ope, tuo fauore, iuues, Siquidem, uti tum aliorum relatu, tum ex coniugis meae supplicationibus forte iam dudum accepisse potes, uocatus a Caes. Maiest. mox iussis obediens comparui, comparens grauiter accusatus sum factionis Lutherianae, Scripseram epistolam quandam praefatoriam, in libellum quendam Jo. gocchij, qui intitulatur de libertate Christiana, ea impressa est longe ante aedictum Caesareum, in ea imprudenter magis quam ex animi pertinacia notaui nescio quam Christianorum seruitutem, idque sub hoc tempore, cum talia uel dicere, uel scribere nondum esset prohibitum, omnesque passim huiusmodi scriptis applauderent, Est mihi ingenium suapte natura ad nihil non tentandum admodum procliue, quod imprudentius scripsi, hoc magis ingenij explorandi gratia, quam offendendi causa feci, Sic poeticen, sic musicen, sic graphicen, hoc est pingendi artem, ἀυτοδίδακτοσ expertus sum, sic latine, sic graece utcunque gustaui, sic reliquas linguas quae ad bonas artes faciant modo tempus et facultas detur, gustare percupio, ob haec italiam pene totam, non sine magno labore, et quandoque inaedia, peragraui, ob haec fortunam, opes, ac congerendarum diuitiarum occasionem omnem fortiter contempsi, necessario semper et honesto contentus uictu, Qualecunque id est quod per me admissum est, id ingenij exploratio

admisit, non malicia, Si ingenium humanum exercitij gratia utcunque tentatum, non tamen malum, non peruersum, non pertinax, sed emendari, sed corrigi, sed meliori iudicio submitti paratum, sit uiris eo praeditis in perniciem, praestaret esse brutum aut saxum quam hominem siquidem natura fieri non potest, ut ingenium non ignobile aliquando uim suam alicubi non ostentet, Si ingenium non malum neque uirulentum, sed iucundum semper et amabile, coniecit Nasonem poetam illum suauissimum, in graue illud et perpetuum scythicum exilium, satius fuisset illi aut nunquam uidisse litteras, aut blandis despectis amoribus, procul e conspectibus ac consortio hominum fugijsse in deserta, ac cum atheniensi illo Timone, ferum quendam atque syluestrem egisse *μϊσάνθρωπον*, Si ingenium non peruersum neque pertinax, sed ad quamlibet leuem admonitionem corrigibile, me in has quibus undique premor, pertraxit erumnas, magis expediebat mihi uel communi caruisse sensu, uel insulsum aliquem sycophantam, aut infamem morionem, mimum, circulatorem, histrionemue, aut eius generis quemuis nebulonem fuisse, quam aut (qualecunque id est) ingenio spectabilem, aut honeste literatum, siquidem talibus nusquam non licet, idque publicitus et impune suas fabulas, comoedias, scommata, tragoedias, quantumuis salsas, quantumuis acres, quantumuis mordaces, quantumuis turpes, quantumuis impudicas et scurriles, etiam cum plausu quoties lubet, peragere; Certe praeclara ingenia, praesertim non dura, sed bonis admonitionibus flexibilia, non continuo premenda sunt, sed magis ad meliorem frugem excitanda, non exsibilanda, sed propositis premijs allicienda, sed modis omnibus iuuanda, etiam si quid forte per ignorantiam, seu imprudentiam, quae hominum est fragilitas, deliquerint, Sed redeamus age unde per occasionem digressi, Epistola illa mea per commissarios articulatim discussa, ac nescio quot ex illa consequentijs in articulos deductis, continuo ut rectius informatus fui, meam imprudentiam agnoui, paenitui, recantationem non rennui, pertinaciam detestabar, temeritatis ueniam petij, et ecce mox uelut haereticus in carcerem conijcior, cum iuxta omnia iura, cum diuina, tum humana, nemo, etsi in errorem quempiam etiam manifestum lapsus sit, est censendus haereticus, nisi iuxta euangelij ac pauli apostoli sententiam, primum priuatim et christiane admonitus, deinde coram duobus aut tribus testibus reprehensus, in manifesto suo errore pertinaciter haeserit, aut in priorem suam hereticam opinionem sponte relapsus fuerit, quorum neutrum a me factum comperietur, neque unquam iuxta christi, paulique decretum, priuatim (ut decuit) a quoquam alicuius erroris admonitus sum, quin ubi coram commissarijs meam temeritatem confessus, ac deinde (ut dixi) carceribus manci-

patus fuissem, post aliquot dies (dicam enim uti res se habet) non audita prius sententia, tametsi ad curiam, uelut ad eam audiendam, uocatus, sed ad audiendam non admissus, ad publicum forum, uelut pertinax haereticus protractus sum, ibique conscenso pegmate, quod ad hoc utcunque compactum erat, coram commissarijs ac ingenti omnigenum hominum multitudine singulos temeritatis meae articulos a me prius confessos, iterum recanto, atque epistolam, meaipsius manu admoto igne, palam iussus exuro, ac tum demum, nempe post publice reuocationis, ac epistolae exustionis executionem, e charta papyrea, primum prolata est aduersus reuocantem, ac iam tum plane suae temeritatis poenitentem huiusmodi sententia, primum ut sim priuatus omnibus bonis mobilibus, et immobilibus, sed tantum perpauca sunt mobilia, neque aliud quippiam possideo, praeter (qualiscunque ea est) industriam, Deinde ut sim priuatus meo officio, ac deinceps perpetuum inhabilis ad caetera quaecunque, Praeterea, ut denuo in ciuitate Antuerpiensi eandem canerem palinodiam, ac deinde iterum Bruxellam captiuus deductus, carceris ergastulo strictus includerer, idque bimestri, quae omnia alacri, fortique animo adimpleui, Denique ut post id bimestre exemplo illius Semei, sub poena capitis, intra extrema moenia bruxellana perpetuum relegatus, me captiuum continerem, Postremo, ut uelut Judaeus quispiam, aethnicusue, aut Maranus, aut nescio quid aliud, (haereticus enim non sum, quia, tametsi forte imprudentia et temeritate peccauerim, non in ea persisto, quemadmodum et nunquam perstiti, sed ad primam admonitionem ab ea resilui, ac resipui) coactus sum accipere, insignem quandam intolerabilis contumeliae notam, certe Christiano homine, praesertim probo et pudico, ac non plaebaeo indignam, Hactenus igitur cum incredibili tolerantia satisfeci omnibus numeris punctis et clausulis sententiae aduersum me latae, Sed iam diutius sustinere quis non iudicet penitus intolerabile? Grauatus sum ingenti cum uxoris tum liberorum sarcina, priuatus sum omnibus bonis, ex quibus unum quoddam quum reliquum esse uideretur, et illud quoque misero ablatum est, nempe industria, omnia si quae reliqua erant, ego hic, uxor et liberi Antuerpiae consumunt, et iam pene inaedia conficiuntur, Creditores autem sibi constanter satisfieri cupiunt, nihil est soluendo, nihil accedit lucri, plurimum damni, Abfui domo abusque carnispriuio, careo uxore et liberis, sacrosanctum dirimitur nobis matrimonium, et quos Deus coniunxit per homines separantur, Omnibus sum grauis, grauior uxor cum liberis, quis me, quis illos pascet? quis dabit quo posthac uiuamus? nihil est facultatum, industria uti non possum, qua tamen si uti uelim, quis hic fauebit tam contumeliose damnato? Si miseram uxorem, una cum infoelicissimis filiolis huc deducam Antuerpia,

quis in suas aedes recipiet? aut quis quippiam lucelli afferet ignotis et despectis? sin ibi relinquam, quid illa sine marito, illi sine patre, cum adhuc sint paruuli et balbutientes, facere possint? Quare nihil restat quam ut illi maritus, illis pater restituatur, aut si secus, ut uel ostiatim mendicemus, uel laqueum queramus quo suspendamur, sed satius ac longe optabilius esset miseris quamcunque oppetere mortem, quam cum pudore in extrema uiuere penuria, Supplicauit misella mea uxor, (quod et tuam Reuerendissimam paternitatem non ignorare credimus) iterum atque iterum pro mariti restitutione, videlicet ut saltem prioris famae integritati redditus, totam ciuitatem Antuerpiensem, commutatione bruxellensis habeat loco carceris, huiusmodi petitionem vester Senatus, literis priuatis remisit in decretum seu aduisamentum (ut sic loquar) francisci hulstani, Ille decretum suum in hunc usque diem, in graue nostrum dispendium, nouis subinde excusationibus protaelat, quotidie rogamus, obsecramus, nihil proficimus, nihil impetramus, tametsi Christo teste se toties nobis misericordem fore pollicitus sit, at ubi pollicita misericordia, si tantillum quod petimus non praestat? nempe decreti sui aeditionem, sed dicit nondum esse tempus, quando ergo erit tempus? sic posset expectatio nostra protrahi usque in septennium, Dicit vndique nouos suppullulare errores, quid haec ad nos? Si alij nonnulli quibus neque uxor, neque liberi, hoc est quibus tantum non est miseriae pondus, qui etiam forte grauius me peccauerunt, post resipiscentiam dimissi sunt, cur ego uel solus hac tam honesta conditione non dimittor? qui iure communi et dimittendus et restituendus sum, siquidem (ut tua paternitas non ignorat) sacrorum canonum lege cauetur, quod et doctores affirmant, et christianae mansuetudini, et euangelicae pietati consentaneum est, in lapsum resipiscentem, non esse ferendam sententiam, quae si lata sit eam esse nullam, ac illum esse restituendum, Si non habet potestatem decernendi de me, citra caesaris cognitionem, cur hactenus differt respondere litteris ab Senatu vestro ad eum cum uxoris supplicatione missis? Cur cum litterae ei redditae essent, promisit uxori, se ante decem dies decretum suum aediturum? Cur captiui augustiniani, alijque nonnulli post resipiscentiam non sine suo decreto dimissi sunt? et cur suo consilio me iuuare non posset, cuius eiusdem consilio sententia aduersum me lata est? ut plane constat ex tenore eiusdem, et quando unquam potior occasio iuuandi me, quam nunc, cum horum tumultuum origo, nempe augustiniani, Antuerpia pulsi sunt? Certe non puto esse quenquam, qui credat vestrum senatum ab illo suum petijsse decretum, si idem Senatus ut est circumspectissimus, non praesciuisset illi esse potestatem decernendi, alioqui quisquis aliter credit, vestri Senatus

prudentiae derogat, atque inscitiae arguit, Sed ille forte maturius deliberandi gratia, decreti sui aeditionem protrahit, at iam ferme totos tres menses deliberando, miseros dubia spe aluit, si in tribus mensibus non satis deliberauit, quando tandem deliberabit? si tamdiu parturijt, quando tandem pariet, decretique sui foetum in lucem emittet? mora profecto haec non minus mihi miseraeque uxori grauis quam suspecta est, nam si decretum illud suum aequum et tolerabile nobis fuerit, iniuria est rem aequam tamdiu distulisse, sin uero iniquum, durissimum nobis erit rem iniquam tanta patientia expectasse, sed quid de decreto seu auisamento? quum omnibus punctis et articulis sententiae satisfecerim, gratiam solam libere vtendi industria et ingenio petimus, uel saltem apud meos incarcerari, quam etiam citra ullum alterius decretum Senatus praestare possit? Quare te per tuam nobis exploratissimam humanitatem, perque Christum omnium, etiam occultissimarum rerum iudicem, oramus, obsecramusque, atque cum lachrymis suppliciter obtestamur, adiuramusque, tuae clementiae pedibus aduoluti, ut si non mea, tamen misellae uxoris, ac ter infoelicium liberorum, imo christi iesu causa, qui miseros in se fidentes, nunquam non respicit, ac tandem eorum in se uindictam recipit, miserrimae huius nostrae sortis miserearis, uidelicet ut tantum apud illustrissimam eandemque clementissimam Dominam, cum Senatus consilio, christianae pietatis respectu facere digneris, ut uel suaui uestra admonitione, vel iusta persuasione francisci animus mollitus, posthabita omni, tum excusatione, tum dilatione, misellae uxoris non iniustae postulationi, suo admisso tandem decreto satisfaciat, et si aut hoc facere causetur, aut forte quippiam nostrae tam honestae postulationi contrarium statuerit, ut uos uestra autoritate, qua hic uice Caesaris plaenae fungimini, hanc nobis gratiam impertire dignemini, vt videlicet pristinae famae integro candori restituar, totamque Antuerpiam (si secus fieri nequit) loco carceris obtineam, vbi (et si officij denuo fungendi spes non fuerit) industria mea libere vti, ac inter notos et amicos facilius mihi vxorique et pauperculis filijs uictum parare possim, quam bruxellae aut alibi inter ignotos, Quod ut uestrae autoritati non erit factu impossibile, ita et nec honestati, nec aequitati contrarium fuerit, Nam ut omnino taceam tam piae et honestae nostrae petitionis modestiam, quod quaeso decretum seu aduisamentum, (saluo tamen vestro iudicio) post sententiam latam, executam, et adimpletam, ab alio quopiam expectandum est? obnoxij et conscij sceleris cuiuspiam, gratiam ob nondum dilutam culpam petunt, decretoque interdum indigent, ut tanto discussius et securius sententiam ferant judices, jam posteaquam ita animaduersum sit in me, ut omnibus fortunis exuto, nihil mihi

reliqui supersit praeter industriam artem et ingenium, quid uetat, quin sine alieni decreti calculo, mihi vestrae autoritatis benignitate, hoc gratiae concaedatur, ut saltem honeste et libere, primum ad Christi gloriam, deinde ad Caesaris laudem, amicorumque obsequium et opem, meamque et meorum paenuriam a fame uindicandam, mea industria et ingenio frui, et uti possim? Neque uero hoc erga immerentem fecisse iudicabitis, si uobis constiterit, quantus sit, semperque fuerit mihi, erga Caesarem optime merendi affectus, quem ut tua Reuerendissima paternitas plane agnoscat, uel alijs insinuet, mitto ad te hunc nostrum libellulum, plaenum gratulationis erga Caesarem, ex hispania redeuntem, ut si eum forte antea non uideris, cum per ocium liceat, vel ipse legere, vel si non uacet alijs legendum praebeas, Eram iam sub captiuitatem istam scripturus et quaedam alia, praesertim Caroli genethliacon, quod et nunc perscriptum esset, ni ista calamitas mihi fere ingenium hoc, qualecunque est, surripuisset, nam musae non veniunt coactae, libertate gaudent, ac ocio non tristi, Proinde quantum laboris in Caesaris gratiam ultro obierim, nemo non facile conijcere poterit, qui triumphos illos Antuerpianos in eius ingressu spectauerit, meus enim vel praecipuus erat ille labor, Juuate igitur o Caesariani, hominem erga Caesarem non male meritum, reddite ademptam industriam, reddite ingenium, succurrite miseris, restituite maritum uiduae uxori, restituite patrem orbis filiolis, miserescite inopum, Christiani sunt, innocui sunt, nihil peccauerunt, si peccauit pater, quid meruere innocentes filii? quid infoelix et misera uxor? sed ille resipuit, quid ergo amplius tam acriter punitur? immo quid vxor et filij per eum puniuntur? Judaeis aut aethnicis e iudaismo aut paganismo, ad christi fidem sese uertentibus, qui tamen ob imbibitam ex maiorum traditionibus superstitionem, nunquam forte futuri sunt syncere christiani, undique laudibus, preconijs, magnoque fauore applauditur, Cur peior est conditio Christianis, quamquam lapsis, si resipiscant? Certe illorum lapsui miserescendum, et resipiscentiae gratulandum erat, non duris animaduersionibus insultandum, exemplo angelorum Dei, (vt testatur in euangelio ipse Christus) qui magis gaudent super uno peccatore resipiscente, quam super nonaginta nouem iustis, sed hij acriter puniendi sunt (aiunt) in exemplum aliorum, Esto. Sed iam quantum ad me attinet, satis manifesto et uulgari exemplo fui omnibus, Quare, si quid usquam christianae pietatis est, si qua iuxta euangelium, debetur misericordia resipiscenti, diuturniorem hanc mihi meisque deprecor punitionem, Caeterum tu mansuetissime pater, facito erga supplices, ut talem te patrem, qualem predicant, experiamur, Causa pia est, et rationi non absona, q uidquid in ea miserorum causa feceris, id certe

ipsi Christo, non nobis f[ ]eris [1]), Quod haec ad tuam paternitatem Reuerendissimam prolixius scripsimus, quam forte decuit, idque et ex tempore, et stilo incultiori, ignoscat quaeso tua mansuetudo, quandoquidem necessitas miserum ad hoc coegit, Christus opt. Max. tuam paternitatem Reuerendissimam perpetuo incolumem, iugique foelicitate florentem conseruet, E bruxella, carcere nostro, xviii die Nouembris, Anno. M.D.XXII.

E. V. P. Reuerendissimae mancipium,
C. grapheus.

(In den hoek onderaan het blad staat een aanteekening, met andere inkt: „haec omnia Grapheus ipse propria manu").

Buitenop bevindt zich het adres:

C. Grapheus. Iohanni Carondileto Archiepiscopo Panormitano Aulae Brabantiae Cancellario.

---

1) Het papier is hier op de vouw uitgesleten; dientengevolge zijn enkele letters verdwenen.

Fragmenta D. Ioan. Gocchii.

INLEIDING.

„Dagelijks bereiken mij uit verschillende hemelstreken brieven van geleerden van den eersten rang, die mij gelukwenschen met het uitspreken van de waarheid". Aldus kon Luther reeds schrijven in 1519 [1]). Uit alle landen begaf men zich weldra naar Wittenberg om hem te zien en zijne lessen te volgen. In 1521 ging Hinne Rode derwaarts, de gewezen rector der Latijnsche school te Utrecht. Hij bracht den Hervormer handschriften van Wessel Gansfort en Cornelis Hoen. De werken van Wessel verschenen weldra met eene voorrede van Luther te Bazel. (Het geschrift van Hoen is in 1525 door Zwingli uitgegeven.) Ook het werkje van Joannes Pupper van Goch dat hierachter wordt herdrukt, moet in 1521 uit Nederland aan Luther gebracht zijn. De verwachting, dat hij er gaarne kennis mede maken zou, werd niet beschaamd. Hij moet ook wel reeds op de eerste bladzijde in den schrijver een geestverwant hebben erkend. Onmiddellijk keurde hij het waard gedrukt te worden, en voorzag het van eene voorrede die van zijne warme ingenomenheid met den inhoud getuigt. Terecht kon het geschikt geoordeeld worden voor eene verbreiding in wijden kring, allereerst om zijne beknoptheid. Ook is de vorm tamelijk gelukkig, althans gelukkiger dan die van het uitvoeriger: „De libertate christiana". Door den titel wordt het aangeduid als „fragmenta"; het vormt geen afgerond geheel. Losse stukken, misschien door den schrijver bestemd om later tot een welsamenhangend geheel vereenigd te worden, zijn oogenschijnlijk in Pupper's nalatenschap gevonden, door eerbiedige handen voor ondergang behoed,

1) *Ad Aegocerotem Emserianvm M. Lvtheri additio,* in Luther's *Werke,* Weim. 1884, Bd. 2, S. 658.

op eene veilige plaats bewaard, en straks, toen de volheid der tijden gekomen was, aan het licht gebracht. De kortheid van ieder afzonderlijk stuk en de afwisseling in de behandelde onderwerpen zullen voor velen de aantrekkelijkheid van het boekje verhoogd hebben.

Op welken grond rust de meening dat de felicitatie-brief (epistula gratulatoria), die tot voorrede dient, van Luther afkomstig is? [1]) In de eerste plaats kan gewezen worden op de treffende punten van overeenkomst tusschen dit stuk en de voorrede die voor de uitgave van Wessel Gansfort's werken geplaatst is. Daar zoowel als hier beschuldigt de schrijver zich zelven van te groote heftigheid. Het liefst zou hij wenschen — aldus verklaart hij zoowel in het eene dokument als in het andere — op den achtergrond te treden. Hij verblijdt er zich echter over te ontwaren, dat er geestverwanten bestaan die met hem willen opkomen voor dezelfde zaak [2]). Eene tweede reden om Luther voor den auteur te houden is gelegen in de duidelijke zinspeling op zijn strijd met Hiëronymus Emser. In 1519, na het twistgesprek te Leipzig, had deze een vlugschrift in de wereld gezonden om de Hussieten in Bohemen te waarschuwen tegen het maken van verkeerde gevolgtrekkingen uit Luther's optreden. Te vroeg hadden zij gejuicht, meende hij. Beschouwden zij hem als een bondgenoot, in werkelijkheid was dit niet het geval. Wel had Luther verklaard, dat sommige stellingen van Hus ten onrechte veroordeeld waren; maar de scheuring in de kerk die de Hussieten hadden veroorzaakt,

---

1) Dr. O. Clemen heeft dit het eerst en op overtuigende gronden betoogd in zijn *Johann Pupper von Goch*, S. 63 f.; vergel. W. Köhler, *Ein neuer Lutherbrief aus dem Jahre 1521?*, in de *Theol. Studien und Kritiken*, Gotha 1899, S. 135—139.

2) *Christiano lectori Martinvs Lvthervs*, achter den titel der *Farrago Rerum Theologicarum uberrima, doctissimo uiro VVesselo Groningensi Autore.* [Aan het slot onder quat. Kk, fol. iv r: Basileae, apud Adamum Petri, Anno M.D.xxij. Mense Septembri]: „Et si satis mihi semper fuerit animi, ita ut passim mordatior et immodestior accuser prae nimia qua ardebam fiducia, semper tamen id optaui quo tollerer et ego de medio meorum Baalitarum, et ciuiliter mortuus, in angulo mihi uiuerem, prorsus desperans me posse quicquam promouere apud aereas istas frontes et ceruices ferreas impietatis. Sed ecce et mihi dicitur, esse domino reliquias suas saluas etiam in hoc tempore, et Prophetas in abscondito seruatos". Deze brief komt ook voor in *M. VVesseli Gansfortii Opera*, Gron. 1614, onder de *Epistolae*, p. 854. Vergelijk hiermede de *Epistola gratulatoria*, Fo. 3 r, hierachter, blz. 283: „audacius forsan et mordacius" en hetgeen daar volgt.

had hij afgekeurd [1]). Het geschrift van Emser was in een onberispelijken, zelfs tegenover Luther hoffelijken toon gesteld. Deze zag er echter eene arglistige poging in om zijne rechtzinnigheid, onder voorwendsel van haar te willen verdedigen, des te meer verdacht te maken. Hij deed het opnieuw in druk verschijnen met een uitvoerig toevoegsel van zijne hand, waarin hij Emser met hoon overlaadde en hem vergeleek met Joab, die Abner verraderlijk doorstak (2 Sam. III : 27), zelfs met Judas Iskarioth [2]). In 1521 viel Emser op zijne beurt Luther aan met eene verhandeling, waarvan de toon veel scherper was dan die van zijn vroeger geschrift; hij bestempelde Luther's theologie nu met den naam van eene „cynische theologie", en verzekerde dat geen pennevrucht van Luther het licht zag „die niet besmet was met het gif en niet gewapend was met de tanden van een dollen hond" [3]). Ras antwoordde Luther hierop met een schotschrift van enkele bladzijden: „Aan den bok te Leipzig" [4]) en daarna met eene uitvoerige verhandeling [5]). In het eerstgenoemde heeft hij Emser beleedigd op eene wijze, die alle perken te buiten gaat [6]). Als men hierop nu let, wordt de

---

1) *De Disputatione Lipsensi, quantum ad Bohemos obiter deflexa est, epistola Hieronymi Emseri,* herdrukt in *M. Lutheri Opera latina varii argumenti,* cur. H. Schmidt, Francof. ad M., 1867, Vol. IV, p. 3—12. Zie ald. p. 7 en 9.

2) *Ad Aegocerotem Emserianvm M. Lvtheri additio,* in *M. Luthers Werke,* Weimar 1884, Bd. 2, S. 658—679. Zie ald. S. 658, 660.

3) *A Venatione Luteriana Aegocerotis Assertio,* herdrukt bij V. E. Löscher, *Reformations-Acta,* Leipz. 1729, T. III, S. 694—731. Zie ald. S. 694.

4) *An den Bock zu Leyptzck Doctor Martinus Luther,* in zijne *Werke,* Weim. 1897, Bd. 7, S. 262—265.

5) *Auff das ubirchristlich Buch Bocks Emszers zu Leypczick Antwortt D. M. L.,* in de genoemde uitgave zijner *Werke,* Bd. 7, S. 621—688.

6) *An den Bock zu Leyptzck,* in de aangehaalde uitgave, S. 262: „man siht es doch wol in gantz deinem weszen, das du ein bock bist, dartzu, das du nit mehr den stossenn kundist, weyszen ubirflussig ausz deyne buchle und rede. Meynistu aber nit, das ich deynem leichtfertigen drewen antwortten mocht und sagen 'Lieber Esel, leck nit'? Behut got fur dem bock die geysse, die yhr horner in seyden geflochten tragen, mit mir hats, ob got wil, kein nodt. Hastu nie gehort die Fabeln, da der Esel mit dem Lawen in die wette schrey, und etlich thier fur seinem geschrey flohen, das sich der Law zu yhm wand unnd sprach 'Wen ich nit wiste, das du ein esel werist, ich het mich wol selb fur dir gefurcht'? Du sihest teglich, das ich mich fur denen nit furcht, die mehr kunst und vorstand in einem har haben, dan du an leyp und seel, noch unterstehistu dich, mich zutrotzen und schrecken, damit du starck beweyssest, das du die vornunfft mit unvornunfft vorwechselt und ausz einem menschen ein bock worden bist". S. 264:

bedoeling van zekeren volzin in de „Epistola gratulatoria", die anders onverstaanbaar zou zijn, volkomen duidelijk. „Hier heb ik mijn horen opgeheven, en, bedacht op mijner broederen en mijn eigen behoudenis, een krachtig geluid gegeven tegen gindschen geitenbok; misschien deed ik het stouter of scherper dan de ooren der zwakken konden verdragen, of paste bij mijn beroep" [1]. Wie anders kan met dien „geitenbok" bedoeld zijn dan Emser? Wie anders kan de schrijver van dezen brief zijn dan Luther?

Hierop wijst ook de ingenomenheid waarmede hij spreekt over het mystieke geschrift de „Duitsche Theologie", die hij zelf in 1518 voor het eerst volledig had uitgegeven [2]. De voorrede, waarvan hij deze uitgave vergezeld deed gaan, vertoont in gedachten en uitdrukkingen overeenkomst met die vóór de „Fragmenta" van Goch. „Ex ore infantium, durch den mund der unberedten und seugling hast du auffs beszte vorkundet deyn lob. Item, die weyszheyt gots macht die zungen der unberedten auff das allerberedtist" [3], zoo luidt het ginds. Hier lezen wij: „Ipsa per se sapientia non modo eloquens est, sed et infantium linguas disertas facit: et ex ore infantium et lactentium perficit virtutem" [4]. In 1518 schreef Luther: „etlich hochgelerten von uns Wittenbergischen Theologen schimpflich reden, also wolten wir new ding furnhemen, gleych alsz weren nit vorhyn und anderwo auch leut geweszen.... Gott gebe, das diszer puchleyn mehr an tag kumen, szo werden wyr finden, das die Deutschen Theologen an zweyffell die beszten Theologen seyn, Amen" [5]. De steller der „Epistola gratulatoria" juicht: „ik verheug mij er over, dat ook andere vijanden van hetzelfde ongeloof opstaan of ontdekt worden, en dat de schatten van Duitschland aan den dag komen. Ik erken thans, dat de ware

---

„ich wil dyr hynfurt nit gestatten, die heylige schrifft mit deynem bockrussel zu suddeln".

1) *Epistola gratulatoria,* Fo. 3 r, hierachter, blz. 283.

2) Een herdruk dezer uitgave van 1518 is de: *Theologia deutsch,* herausg. von H. Mandel, Leipz. 1908 (in de *Quellenschriften zur Geschichte des Protestantismus,* herausg. von Kunze u. Stange, Heft 7).

3) *Vorrede zu der vollständigen Ausgabe der „deutschen Theologie",* 1518, in *Luthers Werke,* Weim. 1883, Bd. 1, S. 378.

4) *Epistula gratulatoria,* Fo. 3 v, hierachter, blz. 284.

5) *Vorrede,* a. a. O., S. 378 f.

theologie bij de Duitschers verborgen geweest is en nog is" [1]). Eindelijk kan gewezen worden op de bewondering waarmede hier gewaagd wordt van Joannes Tauler, wiens preeken kort geleden in het Duitsch gedrukt zijn. De schrijver houdt het er voor, dat sedert den apostolischen tijd ternauwernood één schrijver van zoo groote beteekenis heeft geleefd [2]). Het is bekend, dat Luther dezelfde hooge waardeering voor Tauler gekoesterd heeft [3]).

Deze „Fragmenten" bevatten meer dan één schoone bladzijde. Ik wijs op de beschrijving van de twee manieren waarop men bidden kan: „vergeef ons onze schulden". Sommigen spreken deze bede uit, „omdat zij weten dat straf hen wacht, als zij volharden in de zonde. Zij wil dan zeggen: scheld ons de gerechte straf voor onze overtredingen kwijt. Dezulken worden in het geheel niet verhoord, omdat zij niet uit liefde tot de gerechtigheid den wil om te zondigen verzaken, naar des Heeren woord bij Jezaja: wanneer gij het gebed vermenigvuldigt, hoor ik niet, want uwe handen zijn vol bloed. Men kan deze bede echter ook op de lippen nemen uit liefde tot de gerechtigheid. Wie dit doen smeeken om vergeving van zonden, wijl het hen smart dat zij God, Dien zij door hunne daden hadden behooren te verheerlijken, beleedigd hebben. Als zij bidden: vergeef ons onze schulden, wil dit zeggen: reinig ons inwendig van alles wat U in ons mishaagt, opdat wij voortaan in ons geheele leven U mogen dienen en niets door ons verricht worde wat voor Uw heilig oog niet kan bestaan. Zij worden wèl verhoord" [4]).

Fraai is ook de bladzijde waarop gehandeld wordt over het vrijwillige der ware deugd, en betoogd, dat liefde zich niet laat afdwingen. De wet des evangelies is eene wet der liefde. Niemand kan echter liefhebben tenzij uit vrijen wil. Want niemand kan tot

---

1) *Epistola gratulatoria,* Fo. 3 r, hierachter, blz. 283.

2) *Epistola gratulatoria,* ib.

3) Luther aan Spalatinus, 14 Dec. 1516, in *M. Luther's Briefwechsel,* bearb. von E. L. Enders, Frankf. a. M., 1884, Bd. I, S. 75: „Si te delectat puram, solidam, antiquae simillimam theologiam legere, in Germanica lingua effusam: sermones Taulerii Iohannis, praedicatoriae professionis, tibi comparare potes... Neque enim ego vel in Latina, vel nostra lingua theologiam vidi salubriorem et cum Evangelio consonantiorem". Vgl. Luther aan Johann Lang, 1516, ald., p. 55.

4) *Fragmenta,* fol. 23 r, hierachter, blz. 311 vlg.

liefde gedwongen worden. „Iemand kan gedwongen worden om in onthouding te leven, geen eigendom te bezitten, aan het gebod eens menschen te gehoorzamen, maar niemand kan gedwongen worden om lief te hebben". „Wie de evangelische wet vervullen wil, dient lief te hebben; immers de Apostel zegt: de geheele wet wordt in dit ééne woord vervuld: heb uwen naaste lief gelijk u zelven" [1]). „Een levend geloof wordt slechts betoond in die werken welke uit liefde geschieden. Alleen zulke werken toch komen voort, niet uit eene verplichting waartoe men zich verbonden heeft, maar uit vrijwilligheid. Daarom, al had iemand gedurende honderd jaren werken van onthouding, armoede en gehoorzaamheid zonder ophouden volbracht op grond van eene verplichting die hij op zich genomen had, en niet uit liefde om dichter nabij God te komen, dan zou daardoor zijn geloof nog niet levend, veel minder volmaakt te achten zijn, het zou integendeel moeten worden beschouwd als ijdel en dood" [2]). Velen „waren inwendig voor God niet, wat zij wegens hun werk schenen te zijn voor de menschen. Daar zij liever verkozen zouden hebben het kwade te verrichten als zij het ongestraft hadden kunnen doen, zijn zij bij God eerder voor schuldig gehouden wegens hunnen boozen wil, dan dat zij Hem welgevallig waren geweest wegens het werk dat zij onwillig volbracht hadden" [3]).

Luther's ingenomenheid met dit geschrift wordt behalve door het bovenstaande, hierdoor verklaard, dat in deze „Fragmenten" omtrent den weg der behoudenis leeringen voorkomen, die hem zeer moesten aantrekken, zij het ook dat hij niet in allen deele met den schrijver kon instemmen. „De zaligheid is verknocht aan het geloof, niet aan daden van geloof" [4]). Als de Apostel zegt: „zij worden om niet gerechtvaardigd", beteekent dit, dat „de geloovigen door eene werking of daad van God en uitsluitend daardoor (per solam diuinam operationem) zonder eenige medewerking hunnerzijds (sine aliqua nostra cooperatione) behouden worden en het eeuwige leven verwerven" [5]). Wie in 's menschen rechtvaardiging iets toeschrijven aan werken der gerechtigheid die uit liefde

---

1) *Fragmenta,* fol. 9 v, hierachter, blz. 293.
2) Ibidem, fol. 10 v, hierachter blz. 294.
3) Ibidem, fol. 25 v, hierachter, blz. 315.
4) Ibidem, fol. 14 r, hierachter, blz. 229.
5) Ibidem, fol. 14 v, hierachter, blz. 300.

verricht zijn, worden door den schrijver veroordeeld [1]). Dat de zaligheid zou geschonken worden als eene evenredige belooning voor verworven dienste (meritum condigni) wordt verworpen [2]). „Deugdzame werken die uit een welbewust geloof voortvloeien, zijn teekenen van die geloofsgerechtigheid, die door Jezus Christus geschonken wordt. Want daardoor geven wij te kennen dat wij der zonde gestorven, met Christus begraven in den doop, en met hem opgestaan zijn, en dat wij in nieuwheid des levens wandelen. Want zoodanige werken zijn de beste teekenen van dit nieuwe leven, daar wij immers in Christus ingelijfd, door zijnen geest bewogen worden, en niet kunnen aflaten van het goede werk, evenmin als hij, altijd levende en werkende, ooit zonder handeling wezen kan" [3]).

Evenals in „De libertate christiana" wordt hier de praedestinatie geleerd [4]), terwijl de geloften bestreden worden [5]). Dat het van de rechtvaardiging heet: zij komt tot stand weliswaar buiten 's menschen medewerking, maar niet buiten zijnen wil [6]), moge Luther minder hebben behaagd, het heeft aan zijne ingenomenheid met dit geschrift niet in den weg gestaan. Als er eenig verschil valt op te merken tusschen „De libertate christiana" en de „Fragmenta", dan is dit gelegen in de wijze, waarop over den Bijbel gesproken wordt. Beslister dan daar wordt hier de Schrift als de eenige toetssteen der waarheid aangenomen [7]).

Dit laatste geschiedt vooral in het stuk, waarmede deze „Fragmenta" worden geopend, en dat tot opschrift draagt: „Brief van Joannes Goch over de waarde en het onwedersprekelijke gezag der Heilige Schrift" [8]). Dit stuk is ook afzonderlijk ter perse gelegd, met den titel „Epistola apologetica", en wel door Cornelius Grapheus. Nicolaus Buscoducensis, hoofd der Latijnsche school te Antwerpen, had hem een exemplaar verschaft in het eigen handschrift

---

1) *Fragmenta*, fol. 12 v, hierachter, blz. 294.
2) Ibidem, fol. 13 r, hierachter, blz. 298.
3) Ibidem, fol. 17 r, hierachter, blz. 303.
4) Ibidem, fol. 16 v, 26 v, hierachter, blz. 302, 317.
5) Ibidem, fol. 18 v, hierachter, blz. 305.
6) Ibidem, fol. 16 v, hierachter, blz. 302.
7) Ibidem, fol. 4 r en v, 7 r en v, hierachter, blz. 284 vlg., 289 vlg.
8) Ibidem, fol. 3 v, hierachter, blz. 284.

van den auteur. Grapheus, over den inhoud verrukt, liet het drukken met eene voorrede [1]) aan het adres van Nicolaus Buscoducensis, gedagteekend „23 Aug. (Antverpiae ex aedibus nostris, x. calend. Sept.)". De bewoordingen dezer voorrede geven te verstaan dat dit het eerste werk van Van Goch was, waarmede Grapheus kennis maakte. Het zal dus vóór „De libertate christiana", waarvan de voorrede den 29sten Maart 1521 gedagteekend is, het licht hebben gezien, waarschijnlijk in den zomer van het j. 1520. Twee uitgaven zijn er van bekend [2]). Volgens de verzekering van Grapheus moet Van Goch dit eerste stuk der „Fragmenta" geschreven hebben in het j. 1474 [3]), dus waarschijnlijk na „De libertate christiana". Daarentegen moeten de „Fragmenta" in den vorm, waarin wij ze kennen ná „De libertate christiana" in druk zijn verschenen. Immers de onbekende, die het aan de drukpers overgaf, teekende op fol. 14 r aan: „Over het bovenstaande heeft de eerwaarde vader, de heer Johannes, uitvoerig gehandeld in zijn werkje: Over de Christelijke vrijheid" [4]). Deze aanteekening zou geen zin hebben, als zij niet sloeg op een geschrift, dat door den druk onder het bereik der lezers gebracht was. Ook ná Luther's verweerschrift tegen Jacobus Latomus moeten de „Fragmenten" het licht hebben

---

1) Deze voorrede wordt door mij opgenomen als Bijlage achter de *Fragmenta*.

2) *Epistola Apo||logetica D. Ioannis Goc-||chij presbyteri, aduersus quendam praedicatorij || ordinis, declarans quid de scholastico-||rum scriptis, uotis, obligationi-||bus sit censendum et te-||nendum.* Zonder aanwijzing van den drukker, plaats of jaar. Letter: Romeinsch. Geen pagineering. Signatuur: A ij—B iiij. Aantal bedrukte bladen, met den titel: 9. Aantal regels per bladzijde: 34. Hoogte: 20.5 c.M.; breedte: 15 c.M. — Een exemplaar is mij geleend uit de K. Hof- und Staatsbibliothek te Munchen. In deze uitgave komen geen aanteekeningen op den rand voor. In geringen getale worden zulke aanteekeningen aangetroffen in de andere uitgave, waarvan mij een exemplaar ter leen verstrekt is uit de bibliotheek der universiteit te Leuven. Zij heeft tot titel: *Epistola || apologetica D. Io-||annis Gochii praes||byteri praefecti monialibus monaste-||rij in Thabor celeberrimi oppi-||di Mechliniensis in Braban||tia aduersus quendam || Predicatorij or||dinis super || doctri-||na || doctorum scholasticorum et || quibusdam alijs. || Perlege Christiane Lector, et tum Iudica.* Zonder aanwijzing van drukker, plaats of jaar. De Romeinsche letter is grooter dan die van de bovengenoemde uitgave. Pagineering ontbreekt. Signatuur: a iij — b iij. Aantal bedrukte bladen, met den titel: 10. Aantal regels per bladzijde: 30. Hoogte: 19 c.M. Breedte: 13.7 c.M. Aan het slot, achter het „Amen", draagt deze uitgave de spreuk: *Θεῷ Δόξα.*

3) Zie den brief van Grapheus aan Nicolaus Buscoducensis in de *Bijlage,* hierachter: „ante annos ferme sex et quadraginta".

4) *Fragmenta,* fol. 14 r, hierachter, blz. 299.

gezien. Want in de „Appendix", die er aan is toegevoegd [1]), wordt uit dat verweerschrift een uitvoerig gedeelte aangehaald [2]), zonder dat evenwel de bron wordt genoemd. Over het algemeen is de onbekende, door wiens hand dit geschrift van Van Goch openbaar gemaakt is, kennelijk met zekere vrijheid te werk gegaan. Soms heeft hij blijkbaar slechts geëxcerpeerd, zooals waar hij zegt: „Van deze dwaling wijst de schrijver drie oorzaken aan" [3]), aldus een oogenblik zelf het woord nemende in de plaats van den auteur.

Nog twee vragen vereischen een antwoord. Aan wien hebben wij te denken bij dien „broeder van de orde der Predikheeren", tegen wien het eerste van deze fragmenten, de zoogenaamde „Epistola apologetica", gericht is? Is dit wellicht dezelfde, tot bestrijding van wien de zesde, in den druk ontbrekende afdeeling van het geschrift „De libertate christiana" had moeten dienen? [4]) Moeten wij in hem Engelbert Messmaker zien? [5]) Men zou kunnen meenen, nu hier een stuk voor zich te hebben dat van het handschrift, waarnaar Corn. Grapheus „De libertate christiana" uitgaf, op de eene of andere wijze losgeraakt was, tengevolge waarvan deze onder zijne uitgave schreef: „reliqua desyderamus" [6]). Doch waarschijnlijk heeft Joannes Pupper van Goch het tegen twee verschillende Dominikaner-broeders opgenomen. De een, tegen wien de slot-afdeeling van zijn vroegere werk bestemd was, „heeft de partij van Thomas verdedigd" [7]). De ander, op wien hij hier het oog heeft, heeft een geschrift uitgegeven tegen Van Goch's werk over „de Christelijke vrijheid" [8]). Dit slaat dus op een later optreden. De mogelijkheid, dat in beide gevallen van denzelfden Dominikaner sprake is, kan echter niet worden geloochend; deze zou dan twee geschriften hebben opgesteld, waartegen Goch zich

1) *Fragmenta,* fol. 26 r tot het einde, hierachter, blz. 316 vlg. Op den titel en in de inhoudsopgave wordt dit gedeelte als *Appendix* aangeduid; zie fol. 2 v, hierachter, blz. 281.

2) Zie de aanteekening bij fol. 26 r, hierachter, blz. 316.

3) *Fragmenta,* fol. 18 v, hierachter, blz. 305.

4) *De libertate christiana, prologus,* quat. b, fol. ij r, hiervoor, blz. 42 vlg.; vergelijk de *Inleiding,* blz. 19.

5) Zie de *Inleiding,* blz. 19.

6) *De libertate christiana,* quat. l, fol. iiij r, hierboven, blz. 255.

7) Ibidem, *Prologus,* quat. b, fol. ij r: „pro parte Thomae partem nititur tenere affirmatiuam".

8) *Fragmenta,* fol. 4 r, hierachter, blz. 284.

verplicht achtte in verzet te komen. Hierbij dient echter nog gezegd, dat de inhoud der „Epistola apologetica" niet kan worden beschouwd als een terugslag op het boven aangehaalde werk van Engelbertus Cultificis. De stof waarover gehandeld wordt is een gansch andere. Geen enkele bladzijde, waarop duidelijk zou worden gezinspeeld op laatstgenoemd geschrift, kan hier bij Van Goch worden aangewezen. In het bundeltje van Messmaker komt eene kleine verhandeling voor over de voortreffelijkheid van het kloosterleven (Dilige stare in Claustro) [1]. Maar in de „Epistola apologetica" bemerkt men nergens dat Van Goch aan die kleine verhandeling ook slechts één oogenblik heeft gedacht. De gevolgtrekking uit het bovenstaande ligt voor de hand: er blijft hier nog het een en ander te onderzoeken over.

Ten slotte: de onbekende uitgever van Van Goch's „Fragmenten" verzekert ergens: „verscheidene andere dingen heeft de schrijver hierover in voortreffelijken vorm gezegd in andere werkjes" [2]. Welke zijn die werkjes? Foppens heeft een lijstje van 's mans gedrukte geschriften opgemaakt, waarvan de juistheid tot heden niet met zekerheid bepaald kon worden. Hij noemt ze in deze volgorde:

„De libertate Christianae Religionis.
De Gratia et Fide.
De Scripturae sacrae dignitate.
De Scholasticorum scriptis.
De Statu animae post vitam.
De reparatione generis humani per Christum.
De Votis et Obligationibus" [3].

Het eerste is blijkbaar hetzelfde als het werk dat boven werd afgedrukt. Het laatste is de „Dialogus", waarvan Walch een herdruk bezorgde [4]. Het derde is hetzelfde als de „Epistola apologetica" of het eerste stuk der „Fragmenta". Moeten wij ook bij andere titels aan werken denken die geheel of gedeeltelijk in de

---

1) *Tractatulus Dilige stare in Claustro*, achter Engelbertus Cultificis, *Declaratio et defensorium priuilegiorum fratrum mendicantium*, quat. R, fol. 2 sqq.

2) *Fragmenta*, fol. 18 v, hierachter, blz. 305.

3) Foppens, *Bibliotheca belgica*, P. II, p. 715. Hij voegt er bij: „omnia in Germania edita, neque passim distracta".

4) Zie boven, blz. 2.

„Fragmenten" zijn opgenomen? De vóórlaatste titel van Foppens, „De reparatione generis humani per Christum", wordt ongeveer teruggevonden in het opschrift boven het fragment: „De reparatione et consummatione per Christum Dominum Nostrum ex fragmentis domini Ioannis Goch" [1]). Heeft Foppens een volledig werk onder dien titel gekend, waarvan hier dan slechts een uittreksel wordt aangetroffen? Of heeft hij uit de bedoelde bladzijde in de ons bekende, hierachter herdrukte, „Fragmenta" slechts opgemaakt dat er een volledig werk onder dien titel moet hebben bestaan, zonder dat hij het zelf onder de oogen had gehad? Soortgelijke vragen kunnen gesteld worden ten opzichte van andere titels. Het „De Statu animae post vitam" bijv. doet denken aan het opschrift boven een fragment: „Comparatio triplicis status animae ad ferrum, secundum triplicem eius distinctionem, et qualis sit anima in statu naturae gratiae et gloriae" [2]); het „De Gratia et Fide" aan het „Errores circa fidem iustificantem" [3]). Wegens de omstandigheid dat de onbekende uitgever der „Fragmenten" op de bedoelde plaats gewag maakt van nog „andere werkjes" behooren wij ons echter te onthouden van voorbarige gevolgtrekkingen.

Op de vraag: zijn nu door de uitgaven in de „Monimenta" van Walch en in de „Bibliotheca reformatoria" à l de gedrukte geschriften van Joannes Pupper van Goch weder onder het bereik der belangstellenden gebracht, moet ik een afdoend antwoord schuldig blijven. Wel komt het mij waarschijnlijk voor, maar met de thans beschikbare gegevens is de zaak niet uit te maken. Aan anderen worde overgelaten in dezen het noodige licht te ontsteken [4]).

---

1) *Fragmenta,* fol. 10 r, hierachter, blz. 296.

2) Ibidem, fol. 23 v, hierachter, blz. 312.

3) Ibidem, fol. 24 v, hierachter, blz. 313.

4) De herdruk hierachter berust op het exemplaar der Stedelijke bibliotheek te Deventer. Het is gedrukt met Romeinsche letter. Formaat: in-4⁰. Signatuur: 1 ij—11 iiij. Aantal bedrukte bladen met den titel: 46, genummerd. Aantal regels per blz.: 33. Hoogte 19,8 c.M. Breedte 14,5 c.M. Volgens Dr. Clemen (*Johann Pupper von Goch,* S. 62) bevinden zich 2 exemplaren in de bibliotheek te Helmstadt, één in de bibliotheek te Wolfenbuttel, één in de Stadtbibliothek te Leipzig, en één in de Ratschulbibliothek te Zwickau.

 IN DIVINE GRATIE ET Christianae fidei commendationem, contra fal sam et Pharisaicam multorum de iustitijs et meritis operum doctrinam et glo- riationem, FRAGMENTA ali quot D. Joan. GOCCHII Mechliniensis antehac nunquam excu- sa.

 Appendix aurea ex diuersis, de gratia et libero ar bitrio. de fide et bonis operibus: et quod non sint sine pec cato, quomodo intelligitur.

 Indicem eorum quae hoc opusculo continentur folio sequenti lector reperies.

Ad Roma. X.

Ignorantes dei iusticiam et suam quaerentes statuere, Iusticiae dei non sunt subiecti.

Fo. 1 v TABVLA.

3 Quod opus uirtutum maius, interdum minus aestimatur propter uariam uoluntatis dispositionem. fo. eodem.
4 Quod opus uirtutum aequale a diuersis diuersimode factum, est interdum aequaliter deo acceptum, propter liberalissimam diuinae uoluntatis beneficentiam. fo. eodem
5 Per qualecunque opus nullum meretur aeternum praemium, sed hoc solummodo percipitur ex electione diuinae uoluntatis. fo. eo.
6 Quod omne meritum consistit simpliciter et absolute in acceptatione diuina. fo. 21.

Apostoli sententiae circa materiam merendi quomodo sint intelligendae, et quomodo unusquisque mercedem accipit secundum suum laborem. etc. fo. 22.

7 Quod meritum humanorum actuum nullum est in se, nisi in Christi merito in quo solo actus humanus est deo patri acceptus. &c. fo. eodem.

Quod orantes deum timore poenae nihil impetrant: sed orantes amore iustitiae semper impetrant. Et quod opera legis Euangelicae, aut seruantur amore mercenariorum, aut amore filiali, et sic deo seruire efficit uitae aeternae heredem. Nam solum filius manet in domo in aeternum, non autem seruus aut mercenarius. fo. 23.

De statu animae sub natura, gratia et gloria per comparationem secundum triplicem dispositionem ferri, et quod regnum coelorum uim patitur. fo. eodem.

De erroribus circa fidem iustificantem exortis . quod opus iustitiae non sit opus hominis, nec humanae uoluntatis, sed solum opus dei, quamuis per homines fieri uideatur. fo. 24. //

¶ In appendice tractatur. Fo. 2 v

De libero arbitrio de gratia et merito, quod genus humanum sit massa damnationis . quod nulla opera merentur gratiam, sed gratis iustificamur, et nullum est misericordiae meritum . quod iustum esset omnes homines damnari ex Ambrosio Aug. et alijs. fo. 26.

Quod opera nostra bona non sunt sine peccato . quomodo iusti sumus et peccatores . peccatum in scripturis quomodo accipitur . de peccati natura quomodo effectu remissione et damnatione regnum peccati destructum . baptismus quomodo tollit omnia peccata, et tamen manet peccatum expurgandum. fo. 30.

Opera bona quomodo sunt docenda, et sub quo peccato omnes homines concludantur . quod lex duplex malum reuelat, ut corruptionem et iram. De duobus bonis Euangelij gratia et fide, contra duo mala legis. folio. 35.

De differentia gratiae et fidei . peccatum quomodo tractatur in lege . quomodo in Euangelio de dignis poenitentiae fructibus . quod

---

EPISTOLA

Epistola gratulatoria super inuentione et editione lucubrationum Ioannis Tauleri ordinis praedicatorum, Vuesseli Phrisij Groningensis et Ioannis Gocchij Mechliniensis.

Christiano lectori. S.

I in scolastica Theologia nihil aliud desideraretur, quam eloquentia et ingenium, nunquam ego fuissem ausus in eam mouere pennam et gannire (ut Esaiae uerbis utar) ne festucam in alterius oculo iudicarem, trabe mea neglecta: sum et ego barbarus fateor, tenuique ingenio. Verum res ipsa cum mihi ad sacram Theologiam, id est diuinas literas conferretur, uisa est impietatis et uanitatis plena, omnibusque modis periculosa, quae Christianis ingenijs non ante praemunitis armatura dei praeponeretur. Hic cornu erexi, et fraternae salutis sicut meae cupidus, uentilaui aduersus Hircum istum caprarum, audacius forsan et mordacius quam uel tenere ferrent auriculae, uel deceret meam professionem. At ego qui nominis ambitione semper inanis fui, facilem duxi iacturam meae opinionis, modo consuleretur Christianae saluti, siue aspere siue blande. Est ut et morbos aliquos oporteat ferri incisione curari, quos nulla colliriorum mollicie possumus mitigare. Sed esto, ego nullam excusationem merear. Intercidant, etiam me supplicante, si quid me audiunt Bibliopolae uniuersi mei libelli. Gloria mea nihil est. Gaudeo tamen et alios surgere et inueniri impietatis eiusdem hostes, et Germaniae thesauros in lucem prodire, in quorum manu uoluntas domini dirigatur. Vere uideo Theologiam sinceriorem fuisse et esse apud Germanos absconditam. Prodijt nuper uernacula lingua Iohannes Taulerus quondam Thomista, ut libere pronunciem talis, qualem ego a saeculo Apostolorum uix natum esse scriptorem arbitror. Adiunctus est ei libellus similis farinae et linguae Theologia teutonica. Post hos Vuesselus Groningensis suo conterraneo et ciui Rodolpho Agricolae impar, si literas humaniores spectes: caeterum superior etiam, si puritatem Theologiae obserues. Quartus nunc sequitur (ut uiuentes taceam) Iohannes Gocchius Mechliniensis uere Ger-

Ioannes Taulerus.

Vuesselus Groningensis.

Iohannes Gochius.

Fo. 3 v manus et gnesios Theologus. // Si Germania unquam fuit, certe hodie Germania est, quae germen domini in magnificentia et fructum terrae sublimem tam numeroso partu profert. His ducibus ex harena cedens, lampadem trado, quibus spero futurum ut breui non sit in orbe nostro neque Thomista neque Albertista, neque Scotista, neque Occanista: sed uniuersi simplices filij dei, et germane Christiani: modo ij qui literarum delicijs saginati sunt, rusticitatem dictionis non fastidierint, et saga cilicina uilesque pelles tabernaculi nostri non contempserint, omnis gloria filiae regis ab intus. Certe ubi eruditam et eloquentem pietatem consequi non possumus, saltem ineruditam et infantem praeferemus impietati tam eloquenti quam infanti. Et quid amplius ludam, Eloquens abunde futurus est, qui rerum optimarum opulentam copiam habet. Ipsa per se sapientia non modo eloquens est, sed et infantum linguas disertas facit: et ex ore infantium et lactentium perficit uirtutem. Quam nobis mittat de sede sua per organa sua electa, qui est benedictus in saecula. Amen.

Epistola D. Ioannis Gocchij de scripturae sacrae dignitate et irrefragabili autoritate: et quo iudicio aliorum scripta, presertim Scolasticorum et Philosophorum sint legenda. //

Fo. 4 r Ibellum cuiusdam fratris ordinis Praedicatorum una cum literis charitatis tuae suscepi et legi, qui contra Christianae relligionis libertatem editus, proprijs rationibus se damnat cum autore suo, quem cum attentius scrutatus essem, uideremque eum pro fundamento dictis doctoris sui ordinis Thomae de Aquino inniti, ammiratio non modica mihi coepit exoriri. Quod uidelicet praesumptor ille tam fragili fundamento, quod magis philosophica quam Canonica ueritate fulcitur, contra Cano-

Fundamentum Thomistarum philosophiae innititur [1].

1) Waarschijnlijk zijn de aanteekeningen op den rand afkomstig van den onbe-

nicam ueritatem tam solide innititur, et quod vos quibus Canonica scriptura nota est, sermo tam uolatilis et inanis mouere uideatur. Quae est enim autoritas Thomae de Aquino, ut suis scriptis quantumuis Philosophicis fulcitis rationibus, contra Canonicam ueritatem, fidem indubiam adhibere debeamus? Nonne ei per uniuersam Ecclesiam multipliciter contradicitur, eiusque scripta in multis locis ab alijs famosissimis doctoribus similis autoritatis, non solum ualidissimis rationibus refelluntur, verumetiam aliquando stomachando subsannantur? Quibusdam enim a sana doctrina ita oberrare eius scripta uidentur, ut rationibus refellenda indigna iudicentur. Vna est Canonica et catholica ueritas prophetico et Apostolico fundamento fulcita, quae quamuis radios suae claritatis longe lateque porrigit, unum tamen lumen vbique diffundit. Haec neque ex sua diffusione minuitur, neque ex uaria sui participatione eius claritas uariatur. Sed sicut in stellis coeli una quidem claritas, licet diuersi in eis appareant gradus claritatis, sic et in doctis uiris unum quidem oportet esse lumen ueritatis, licet diuersi in eis reperiantur gradus luminis excellentioris. Sed non potest esse unum quod // diuisum est, quia diuisio scindit unitatem. Illis ergo scripturis fidem adhibere, quae non solum inuicem impugnantes mentes legentium ab unitate diuidunt, uerumetiam a Canonica ueritate discordant, extremae dementiae est. Nonne Ezechiel propheta huius conformis lucis conspector uidit propheticam et Apostolicam scripturam tanquam rotam in rota. Quod ob hoc maxime sic ostensum est, vt in omnibus scripturis hoc meminerimus obseruandum, vt quo currit una, concurrat et alia, unitasque ueritatis semper seruetur indiuisa. Neque enim alterius opinionis est Esaias, et alterius Ezechiel, neque alterius Petrus, alterius uero Paulus. Sed quod prophetae pronunciauerunt fiendum, hoc Apostoli denunciant esse completum. Omnes hij uno ueritatis lumine illustrati, unius spiritus motu agitati unum loquuntur, et per unam uiam gradiuntur. Non enim possunt diuersas uias ingredi, qui unius spiritus impetu merentur agitari. Ait enim sermo propheticus. Quocunque ibat spiritus, illuc eunte spiritu et rotae pariter leuabantur sequentes eum. Spiritus enim uitae erat in rotis. Cum euntibus ibant, et cum stantibus stabant, et cum eleuatis a terra pariter eleuabantur et rotae sequentes ea, quia spiritus uitae erat in rotis. Viuus est enim sermo dei

Thomae scriptis multipliciter concradicitur [1]), et in multis erronea iudicantur.

De scripturae canonicae simplicitate, sublimitate et excellentissima dignitate.

Fo. 4 v

explicatio ezechielis uidentis rotam in rota

sacrarum scripturarum concordia in Prophetis, Apostolis et Euangelistis.

---

kende, die den druk van deze *Fragmenta* bezorgd heeft. Vergelijk wat over zoodanige aanteekeningen in de afzonderlijke uitgaven van dit eerste stuk (de *Epistola apologetica*), is opgemerkt in aant. 2 op blz. 274. Twee aanteekeningen bij de *Fragmenta* komen ook voor in de uitgave die daar in de tweede plaats beschreven is (zie beneden blz. 287, 289). Of hieruit eenige gevolgtrekking mag worden afgeleid betreffende de herkomst der verschillende drukken, valt moeilijk te zeggen.

1) Lees: contradicitur.

et efficax et penetrabilior omni gladio ancipiti, pertingens vsque ad diuisionem animae et spiritus. Cum haec ita sint, quid de modernorum doctorum scriptis praesertim ordinum mendicantium dicemus? Haec enim tanta diuersarum opinionum uarietate sese repugnant, vt suos lectores crebrius dubijs obnubilent, quam solidae ueritatis sinceritate illustrent. Ita ut qui in eorum lectione se occupat, aliquando dubiosior efficiatur quam prius erat. Nec mirum quod haec scriptura mentes legentium tenebris dubiorum inuoluant, potius quam lumine veritatis illustrent. Quia de turbido philosophorum fonte deriuata, naturam et modum fontis seruant. // Nec in sapore a fonte degenerant, nec aliud quam fons ipse scaturit tribuere possunt Aristoteles cum suis complicibus tenebris infidelitatis inuolutus, de lumine ueritatis nihil habuit, quamuis naturali lumine rationis de coelo et mundo multa disputauit. Lumen enim ueritatis non est quod intellectum ad cognitionem eorum quae facta sunt erigit, sed quod ad dei cognitionem et amorem perducit. Ob hoc enim creaturae in esse productae sunt, non ut in se existerent, sed ut conditorem suum vbique et in omnibus ammirabilem et amabilem ostenderent, et hominem ad eius cognitionem et amorem eleuarent. Ait enim Apostolus. Inuisibilia dei a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque eius uirtus et diuinitas, ita ut sint inexcusabiles. Ostendit in his uerbis Apostolus ob hoc se Deum in his quae facta sunt mirabilem et amabilem ostendisse, ut homo in terris positus per eorum contemplationem conditorem suum per ea cognosceret et amaret. Philosophi autem in cognitione et contemplatione rerum summam foelicitatem constituentes, ad amorem illius qui omnia fecit non peruenerunt. Propter quod scientia cognitionis tumidi et sapientia ueri boni uacui, ad cognitionem summae ueritatis peruenire non potuerunt. Sicut per Apostolum in consequentibus subditur. Qui cum cognouissent deum, non sicut dominum glorificauerunt aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum, dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutauerunt gloriam incorruptibilem dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et uolucrum, et quadrupedum, et serpentum. Qui commutauerunt ueritatem dei in mendacium, et coluerunt, et seruierunt creaturae potius quam creatori, de fidelibus ex gentibus conuersis maxi-//me graecis philosophis, unde sapientia mundi exorta est Apostolus ita scribit, ostendens eos non ex naturali lumine rationis quo deum per ea quae cognouerunt facta, sed non glorificauerunt [1].

Scolasticorumscripta ex Philosophorum fonte deriuata.

Fo. 5 r

Aristoteles de lumine ueritatis nihil habuit.

Creaturae creatae sunt ut in omnibus creatorem suum ammirabilem et amabilem ostenderent.

Philosophi ad amorem dei quare non peruenerint.

Philosophi fuerunt scientia cognitionis tumidi, et sapientia vacui.

Fo. 5 v

Ex supernaturali lumine

---

1) De zin aanvangende bij „de fidelibus" loopt door, tot „in adoptionem filiorum dei transisse".

Sed ex supernaturali lumine fidei quo deum super omne creatum cognouerunt et glorificauerunt, ac amore inseparabili adheserunt, in adoptionem filiorum dei transisse. Iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quae est in Christo Iesu, quem proposuit deus propiciatorem per fidem in sanguine ipsius. Non est ergo mirandum quod doctores moderni in scriptis suis à ueritate deuiant, cum in dictis eorum se fundant, qui iuxta Apostolum ueritatem dei in mendacium commutauerunt. Quam enim lucem ueritatis cordibus legentium Aristoteles potest infundere, quem apertissime constat illam lucem, quae sola illuminat omnem hominem uenientem in hunc mundum ignorasse, nec habuisse. Erat inquit Euangelista lux uera quae illuminat omnem hominem uenientem in hunc mundum. In mundo erat et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognouit. Eundem uocat ipsam lucem, quem et incarnatum uerbum. Eum non cognouit, eum inquam qui est splendor lucis aeternae, et speculum sine macula dei maiestatis. Huius ergo lucis quia Aristoteles noticiam non habuit, planum est quod lucem ueritatis non agnouit. Denique eo tempore quo illud Esaie uaticinium implebatur. Gentium populus qui ambulat in tenebris uidit lucem magnam habitantibus in regione umbrae mortis lux orta est eis. Eo inquam tempore, et doctrina Aristotelis inter gentes claruit, sed ad instar huius lucis mentes eorum ueritate non illustrauit. Sed neque stella quae Magos in oriente positos hanc exortam lucem quaerere monuit eos ad Aristotelem uel eius sequaces, sed ad Iesum perduxit. Apostolus etiam Paulus qui hanc lucem sub salutifero // nomine Iesu per uniuersum mundum detulit, non per philosophicas subtilitates, sed per stulticiam praedicationis declarauit. Placuit enim deo per stulticiam praedicationis saluos facere credentes. Ait enim Apostolus. Iudaei signa quaerunt et graeci sapientiam: nos autem praedicamus Christum crucifixum: Iudaeis quidem scandalum, gentibus autem stulticiam. Quid insipientius quam à pauperibus diuitias quaerere et ab insipientibus sapientiam inuestigare. Ego inoffenso pede et secura conscientia eos sequor, qui hanc lucem et uiderunt et cognouerunt, et in omnem edocti peruenerunt ueritatem. Petrum scilicet Paulum et Ioannem cum suis. Quorum primo caro et sanguis non reuelauit, sed pater qui in coelis est. Alter uero usque ad tertium coelum raptus uidit archana uerba quae non licet homini loqui. Tercius uero super huius lucis pectus recumbens tam ueraciter quam singulariter dicere potuit. Quod

fidei et amore supernaturali transimus in adoptionem filiorum dei.

Doctores scolasticos a ueritate deuiare non mirandum

Aristoteles lumine ueritatis vacuus, versabatur in tenebris

Christus lux uera illuminat sedentes in tenebris, non doctrina Aristotelis.

Fo. 6 r

Diuinae literae theologo legendae [1]).

Qui autores Christiano theologo sint sequendi.

---

1) Een gelijkluidende aanteekening komt voor in de uitgave, die boven op blz. 274, aant. 2 het laatst genoemd wordt (en wel op quat. a, fol. iiij v).

fuit ab inicio quod audiuimus quod uidimus oculis nostris, quod perspeximus et manus nostrae contrectauerunt de uerbo uitae, et uita manifestata est et uidimus et testamur et annunciamus uobis uitam aeternam, quae erat apud patrem, et apparuit nobis. Horum scripta de petra Christo tanquam aquae sapientiae Saluatoris emanantia, fidem indubiam et irrefragabilem habent autoritatem. Per huius luminis fulgorem inoffuscabilem uniuersa Ecclesia ad Christum perducitur, eiusque indeuiabili ducatu ad aeternae foelicitatis repromissam haereditatem peruenire meretur. Huic solidissimo fundamento canonicae ueritatis immobiliter innititur, alieni autem luminis huius firmitatis exors nec participes [1]) esse dignatur. Propter quod in concilio Carthaginensi quarto: uniuersalis Ecclesia libros gentilium legere Episcopis prohibuit, prout habetur distinctione. xxxvij [2]). Episcopus (inquit) libros Gentilium non legat, Hereticorum // autem legat aut pro necessitate aut pro tempore. Hinc et per Apostolum dicitur ad Thimotheum. Prophana et inaniloquia deuita: multum enim proficiunt ad impietatem, et sermo eorum ut cancer serpit. Et iterum Stultas et sine disciplina quaestiones deuita, sciens quia generant lites. Seruum autem domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes. Caeterum haec placuit commemorare, ut sciat studiosus lector qui in diuersis scripturis ueritatem nititur quaerere, cui scripturae fidem indubiam debeat adhibere. Omnis enim scriptura non unius est auctoritatis. Sola scriptura canonica fidem indubiam et irrefragabilem habet auctoritatem. Antiquorum patrum scripta tantum habent auctoritatis quantum canonicae ueritati sunt conformia, haec fideli deuotione sunt amplectenda, quia canonica ueritate student approbare quae dicunt. Modernorum uero doctorum, maxime ordinum mendicantium scripta pro opinionibus sunt habenda: quia philosophicis traditionibus innixa, nec fundamentum habent solidum, nec ueritate illustrant intellectum, sed uarijs argumentorum implicationibus ipsam nudam et simplicem ueritatem obnubilantia, uanitati magis deseruiunt quam ueritati. In his scriptis licet unicuique in suo sensu habundare, et qui potest probabiliores rationes adducere, potest ea quae ab alijs minus probabiliter posita sunt reprobare, quia cum tota autoritas eorum in ratione naturali consistat, congruum est, ut probabiliori rationi maior autoritas tribuatur. Nullum ergo de facili mouere debet quod Albertus dicit, vel Thomas uel Scotus, uel quicunque alius uarijs argumentorum generibus logice ac sophistice demon-

Apostolorum et euangelistarum scripta, irrefragabilem habent autoritatem.

Libri gentilium Episcopis sunt prohibiti.

Fo. 6 v

Sola scriptura canonica est autentica.

Scripta modernorum, praesertim ordinum mendicantium pro opinionibus sunt habenda.

Quanta Thomae Alber-

---

1) Lees: particeps.

2) In het *Decretum* van Gratianus, c. 1. D. XXXVII, in de uitgave van Friedberg P. I, p. 135.

strans quod dicit, nisi assit canonica autoritas, quae sua simplici narratione approbat quod dicunt. Denique in his scriptis se exercitantes, hoc proprium habent, quod de quibusdam per // Apostolum dicitur, Semper discentes, et nunquam ad scientiam ueritatis peruenientes. Nec mirum, quia dum quotidie iuxta Apostolum, circa questiones et pugnas uerborum languent, ex quibus oriuntur inuidiae, contentiones, blasphemiae, suspitiones malae: veritatem quae spiritualis est, et sapore spiritus percipitur, non attingunt. Verum ne ea quae hic de scripturarum uaria autoritate dicuntur, alicui inuenticia uideantur: ait Augustinus ad Hieronymum in epistola, et habetur dist. 9 [2]). Ego solis eis libris qui iam Canonici appellantur, didici hunc timorem amoremque referre, ut nullum eorum scribendo errasse audeam credere: aut si aliquid in eis offendero, quod uideatur contrarium ueritati, nihil aliud existimo, quam uel mendosum esse codicem, uel non esse assequutum interpretem, quod dictum est, uel me minime intellexisse non ambigam. Alios autem ita lego, ut quantalibet sanctitate, quantaue doctrina polleant, non ideo uerum putem quia ipsi ita senserunt: sed quia mihi per alios autores, uel Canonicas, uel probabiles rationes, quod a vero non abhorreat, persuadere potuerunt. Idem in epistola ad Fortunatum, et habetur eadem distinctione. Neque quorumlibet disputationes, quamuis Catholicorum et laudatorum hominum, uelut scripturas Canonicas habere debemus, ut nobis non liceat salua honorificentia quae illis debetur hominibus, aliquid in scriptis eorum reprobare atque respuere, si forte inuenerimus quod aliter senserint quam ueritas habet, diuino adiutorio ab alijs intellecta uel à nobis. Talis ego sum in scriptis aliorum, quales uolo esse intellectores meorum. Hic autem ecclesiae doctor praecipuus, qualiter sua scripta vult intelligi et haberi, alibi apertius ostendit. Ait enim in prologo tertij libri de trinitate, et habetur dist. vbi supra [3]). Noli meis literis quasi Canonicis scriptis inseruire, sed in illis quodcunque non credebas, cum inueneris, incunctanter crede. In istis autem quod certum habe-//bas nisi certum intellexeris, noli firme credere. Et iterum in libro retractationum. Negare non possum nec debeo, sicut in ipsis maioribus, ita multa esse in tam multis opusculis meis, quae possunt iusto iudicio, et nulla temeritate culpari. Haec Augustinus. Quid ex his aliud accipimus, quam quod canonicae scripturae haec reuerentia solummodo debeatur, ut fides indubia et

tique autoritas [1]).

Fo. 7 r

In Scolasticis doctoribus uersantes, semper discunt et nunquam ad ueritatem perueniunt.

Augustinus de autoritate scripturarum.

Augustinus de iudicio quo aliorum scripta sint legenda.

Augustinus vult sua scripta cum iudicio legi.

Fo. 7 v

Augusti. fatetur multa in scriptis suis posse culpari.

1) Eene gelijkluidende aanteekening komt voor in de uitgave die boven op blz. 274, aant. 2 het laatst genoemd wordt (en wel op quat. b, fol. 1 v).

2) In het *Decretum* van Gratianus, c. 5. D. IX, in de uitgave van Friedberg, P. I, p. 17.

3) In het *Decretum* van Gratianus, c. 3. D. IX.

autoritas irrefragabilis sibi semper exhibenda firmissime teneatur.

Aliorum doctorum autoritas quanta.

Alias uero scripturas nullam habere autoritatis efficaciam nisi uel per rationis probabilem euidentiam, uel per earum fundamentalem cum canonica scriptura conformitatem. Sicut et hoc ipsum de Decretis Romanorum Pontificum etiam uult teneri.

An Romanus Pontifex possit condere nouas leges.

Ait enim Vrbanus Papa, et habetur 25 . q . 1. Sunt quidam dicentes Romano Pontifici semper licuisse nouas condere leges, quod et nos non solum non negamus, sed etiam ualde affirmamus. Sciendum uero summopere est quia condere nouas leges quidem potest, unde Euangelistae nequaquam aliquid dixerunt, vbi uero aperte dominus uel eius Apostoli et eos sequentes sancti patres, sententialiter aliquid diffinierunt, ibi non nouam legem Romanus Pontifex dare, sed potius quod praedicatum est usque ad animam et sanguinem confirmare debet. Si enim quod docuerunt Apostoli et prophetae destruere, (quod absit) nitentur, num[1]) sententiam dare, sed magis errare conuincentur. Sed hoc procul sit ab eis, qui semper domini Ecclesiam contra luporum insidias optime custodierunt. Haec ibi.

Altera pars huius apologiae contra obligationes uotorum.

His attentis, libelli praefati fratris sententia erronea posset breuiter et faciliter canonica ueritate refelli: sed magis uidetur expediens iuxta Salomonem stulto secundum stulticiam suam responderi, ne sibi sapiens uideatur. Nititur enim libertatem Euangelicam sub obligationis necessitate concludere, quod apertissime constat canonicae scripturae repugnare.

Fo. 8 r

Verba Pauli Apostoli pro defensione Christianae libertatis.

Ait enim Apostolus ad // Galatas. Vos in libertatem uocati estis fratres, tantum ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per charitatem spiritus seruite inuicem. Et iterum ad Corinth. Vnumquemque sicut uocauit deus ita ambulet. Circuncisus aliquis uocatus est, non adducat prepucium. In prepucio aliquis uocatus est non circuncidatur. Circuncisio nihil est, et prepucium nihil est, sed obseruatio mandatorum dei. Et iterum. Seruus uocatus es, non sit tibi curae: sed et si potes fieri liber, magis utere. Qui enim in domino uocatus est seruus, libertus est domini. Similiter qui liber uocatus est, seruus est Christi. Precio empti estis, nolite fieri serui hominum. Ecce quantum Apostolus sub Euangelica lege commendat libertatem, ut eos etiam qui secundum carnem serui sunt, liberos fieri ammoneat si possunt.

quod uotum et obligatio nihil sint

Et sicut Apostolus dicit. Circuncisio nihil est et praepucium nihil est, sed obseruatio mandatorum dei. Sic non absurde uidetur à simili uere dicendum. Votum[2]) nihil est, et obligatio nihil est, sed obseruatio eorum quae uouentur. Neque enim per uotum et obligationem, sed

1) Lees: non.

2) De zin loopt door. Achter „dicendum" zou bij hedendaagsche interpunctie een dubbele punt moeten staan.

per obseruationem eorum quae deus mandat et consulit, deo approximantur. Hinc et Apostolus Iacobus in canonica sua, legem Euangelicam uocat legem perfectae libertatis. Qui inquam perspexerit in lege perfectae libertatis et permanserit, non auditor obliuiosus factus, sed factor operis, hic beatus in facto suo erit. Vocat Apostolus legem Euangelicam, legem perfectae libertatis, quia libera ab omni seruitute. Est autem duplex seruitus. Prima est timoris quae premebat ceruices Iudaeorum: de qua Apostolus ad Galatas. State et nolite iterum iugo seruitutis contineri. Ecce ego Paulus dico uobis, quoniam si circuncidamini, Christus nihil uobis proderit. Et ad Romanos. Non accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum dei, in quo clamamus abba pater. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro quod sumus filij dei. // Secunda, est seruitus peccati: de qua Apostolus ad Romanos: Gratias ago deo quod fuistis serui peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinae in qua traditi estis. Liberati autem a peccato, serui facti estis iusticiae. Et iterum. Nihil nunc damnationis est his qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulant. Lex enim spiritus uitae in Christo Iesu, liberauit me a lege peccati et mortis. Lex ergo Euangelica recte lex perfectae libertatis dicitur, quia ab omni seruitute liberat, et in libertatem filiorum dei per adoptionem perducit. Propter quod Apostolus ad Galatas ait. Fratres non sumus ancillae filij sed liberae, qua libertate Christus nos liberauit. Quod si tantarum scripturarum testimonia alicui non sufficiunt, accedat uniuersalis Apostolorum et seniorum primitiuae Ecclesiae auctoritas, quae in actibus Apostolorum habetur. Cum enim quidam ex Iudaeis seditionem concitarent aduersus libertatem Euangelicam, dicentes ad fideles ex gentibus: Nisi ciriuncidamini [1]) secundum legem Moysi non potestis saluari: uolentesque [2]) libertatem Euangelicam quae est libertas amoris sub seruitute Mosayca, quae est seruitus timoris coartare [3]). Ad hanc seditionem sedandam Paulus et Barnabas ascenderunt Hierosolimam, conueneruntque Apostoli et seniores uidere de uerbo hoc. Cum autem magna conquisitio fierit, surgens Petrus dixit ad eos. Viri fratres uos scitis, quoniam ab antiquis diebus in nobis elegit deus per os meum audire gentes uerbum Euangelij et credere. Et qui nouit corda deus, testimonium perhibuit, dans illis spiritum sanctum sicut et nobis. Et nihil discernit inter nos et illos, fide purificans corda eorum. Nunc ergo

de duplici seruitute timoris et peccati.

Fo. 8 v

Seruitus peccati.

Lex euangelica quare sit lex perfectae libertatis.

Ex primitiuae ecclesiae autoritate praedictorum confirmatio.

Sermo Petri Apostoli in concilio ecclesie primitiuae.

---

1) Lees: circuncidamini.
2) „Volentesque" behoort evenals „dicentes" bij „quidam".
3) De zin wordt met „Ad hanc" etc. voortgezet.

quid tentatis deum: imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque nos neque patres nostri portarepo tuimus [1]), sed per gratiam domini Iesu credimus saluari quem-//admodum et illi. Et iterum completo Ecclesiae consilio, tales Apostoli et seniores ad fideles ex gentibus direxerunt epistolas. Apostoli et seniores fratres, his qui sunt Antiochiae et Syriae et Ciliciae, fratribus ex gentibus salutem. Quoniam audiuimus quia quidam ex nobis exeuntes turbauerunt uos uerbis, euertentes animas uestras quibus non mandauimus. Visum est spiritui sancto et nobis, nihil ultra imponere uobis oneris quam haec necessaria, ut abstineatis uos ab immolatis simulachrorum et sanguine suffocato, et fornicatione à quibus custodientes uos bene agetis. Harum scripturarum auctoritati innitens magnus Ecclesiae doctor Augustinus de libertate Euangelicae legis seruanda ita scribit, prout habetur dist. 12 [2]). Omnia talia quae neque sanctarum scripturarum auctoritatibus continentur, nec in consilijs Episcoporum statuta inueniuntur, nec consuetudine uniuersalis Ecclesiae roborata sunt, sed diuersorum locorum diuersis moribus innumerabiliter uariantur, ita ut uix aut nunquam inueniri possint causae quas in eis constituendis homines secuti sunt, vbi facultas tribuitur sine aliqua dubitatione resecanda aestimo. Quamuis enim nec hoc inueniri possit quomodo contra fidem sint. Ipsam tamen religionem, quam paucissimis et manifestissimis celebrationum sacramentis, misericordia dei uoluit esse liberam, seruilibus oneribus adeo premunt, ut tolerabilior sit conditio Iudaeorum. Qui etiam et si tempus libertatis non cognouerunt, legalibus tamen sacramentis, et non humanis praesumptionibus subijciuntur. Haec ille. Ex his omnibus scripturarum testimonijs auctoritatis irrefragibilis manifeste colligitur, quod lex Euangelica ab exordio sit in libertate spiritus instituta, et nunquam ab aliquo nisi per libertatem spiritus meritorie obseruata. Est enim omnium tam antiquorum quam modernorum theologorum una sententia, quod // actus humanae uoluntatis tantum habent de merito uel demerito, quantum habent de uoluntario. Ita ut bonum uel malum non aestimetur, vbi uoluntarium non inuenitur. Quamquam ergo per mille uota ad bonum se quis obligauerit, ex ipsa obligatione nihil meretur, nisi ipsum bonum ad quod se obligauit per libertatem spiritus operatur. Quod ex uerbis Apostoli ad Galatas aperte ostenditur: Fratres non sumus ancillae filij sed liberae, qua libertate Christus nos liberauit. State et nolite iterum iugo seruitutis contineri. Ecce ego Paulus dico

Fo. 9 r

Epistola synodi ecclesiae primitiue, ad fratres ex gentibus.

Augustini de libertate euangelice legis sententia, de resecandis traditionibus humanis.

Christianam religionem Christus uoluit esse liberam, quam alij humanis traditionibus onerant.

Lex euangelica ab exordio in libertate spiritus seruata.

Fo. 9 v

Votorum obligatio nihil prodest sine libertate spiritus.

Paulus, euangelicam docet libertatem.

---

1) Lees: portare potuimus.

2) In het *Decretum* van Gratianus, c. 12, D. XII, in de uitgave van Friedberg, P. I, p. 30.

uobis: quoniam si circuncidamini, Christus uobis nihil proderit. Nam in Christo Iesu neque circumcisio aliquid ualet neque praepucium, sed fides quae per charitatem operatur. Qua de causa Apostolus in omni scriptura et doctrina sua, ita laborat ab Euangelica libertate Mosaycam seruitutem excludere? Hac utique, ut omnibus patenter claresceret, neminem posse legem Euangelicam nisi per libertatem spiritus meritorie obseruare. Nec mirum, quia lex Euangelica est lex amoris. Amare autem nemo potest nisi per uoluntatis libertatem. Nemo enim ad amandum potest compelli. Potest quis compelli ut continenter uiuat, ut propria non habeat, ut hominis mandato obediat, sed nemo potest compelli ut amet. Amor enim procedit ex uoluntate et gratia, quae sunt principia actiua maxime libera, et ideo aliter non potest fieri quàm libere, quod fit ex amore. Oportet autem unumquemque amare qui debet Euangelicam legem obseruare. Ait enim Apostolus. Omnis lex in uno sermone impletur. Diliges proximum tuum sicut teipsum. Et Saluator. In his duobus mandatis tota lex pendet et prophetae: loquens de dilectione dei et proximi. Merito ergo Apostolus dicit. Si circuncidamini, Christus uobis nihil proderit, hoc est, si ex operibus legis, quae per seruitutem timoris fiunt, uos iustificari creditis, Christus // per cuius gratiam gratis in fide eius iustificati, et in libertatem gloriae filiorum dei adoptati sumus, nihil uobis proderit, quasi alijs uerbis diceret. Vos qui ex operibus uirtutum quae sub humanis constitutionibus (quas Augustinus in sermonibus uocat humanas praesumptiones) per necessariam obligationem fiunt, iustificari creditis, in libertatem gloriae filiorum dei, quae est in Christo Iesu, quem proposuit deus propiciationem per fidem, in sanguine ipsius partem habere non potestis. Qaliter enim necessitas obligationis in libertatem proficeret? cum nec nigrum per nigrum in album, nec frigidum per frigus in calidum proficere posset, sed sicut nigrum oportet formam nigredinis exuere, si debet in album proficere, sic oportet necessitatem ab operibus uirtutum recedere, si inter opera filiorum dei quae per libertatem fiunt deberet computari. Hinc Apostolus ait. Euacuati estis à Christo, qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Nos enim spiritu ex fide spem iustitiae expectamus. Sed dicit aliquis. Alia sunt opera fidei quibus per obligationem fideles se sponte subiciunt, et alia opera legis, quae Iudaei inuite seruauerunt. Nam de operibus fidei, ait Iacobus Apostolus. Vis scire o homo inanis, quoniam fides sine operibus ociosa est. Abraham pater noster nonne ex operibus iustificatus est offerens Ysaac filium suum super altare? Vides quoniam fides cooperatur operibus illius, et ex operibus fides consummata est. Sic et modo fideles Ysaac suum ad continentiam et obedientiam obli-

Lex euangelica quae est lex amoris, nisi per libertatem spiritus non obseruatur.

Quod ex amore fit, libere fit

Fo. 12 r

Qui in uotis et humanis constitutionibus confidunt, a Christo excidunt. votorum obligatio, pugnat cum Christiana libertate.

Obiectio contra praedicta de libertate Christiana.

gando deo offerunt, et ex ipsis operibus fidem non ociosam, sed consummatam se habere ostendunt. Quare ex ipsa obligatione quo ad opera fidei compelluntur, à Christo non deberent censeri extranei, cum ex ipsis operibus in fide iudicentur consummati. Ad quod respondetur. Opera fidei non esse quaelibet bona opera, sed solum ea quae fiunt ex // charitate. Solis quippe illis operibus fides uiua redditur, quae ex charitate operantur. Illa autem bona opera, quae fiunt ex charitate, nunquam ex obligationis necessitate, sed semper procedunt ex uoluntatis libertate, unde et si aliquis per centum annos opera continentiae paupertatis, et obedientiae sine intermissione faceret ex obligatione qua se ad hoc obligatum attenderet, et non ex charitate ut deo per haec uicinius approximaret. Per ipsa opera nec fides eius uiua fieret nec consummata, sed mortua reputaretur et ociosa. Ait enim Apostolus. In Christo Iesu neque circumcisio aliquid ualet neque prepucium, sed fides quae per charitatem operatur. Denique opera Abrahae quibus fides eius consummabatur, non fiebant ex necessaria obligatione, sed ex libera oblatione. Sic enim habet scriptura praememorata. Abraham pater noster nonne ex operibus iustificatus est, offerens filium suum Ysaac super altare? Et iterum dominus ad eum. Tolle filium tuum unigenitum quem diligis Ysaac, et offer mihi illum, et uade in terram uisionis, atque ibi offeres eum in holocaustum super unum montium quem monstrauero tibi. Attendite quod Abraham deo placuit, quia filium suum deo obtulit, non autem quia ad hoc se obligauit. Oblatio uero actus est libertatis, obligatio uero est necessitatis. Verumtamen neque Abraham deo placuit per hoc quod exterius filium suum offerre studuit, sed per hoc quod diuinae uoci obediens se diuinae uoluntati in omnibus conformauit. Quia enim diuina uoluntas est mensura et regula omnis bonitatis in uoluntate creata. Hinc est quod omnis bonitas in humana uoluntate attenditur secundum quod diuinae uoluntati conformatur. Nam si Abraham filium suum exterius obtulisset, et interius per appetitum uoluntatis se diuino beneplacito non conformasset, oblatio eius deo accepta non fuisset. Sed quia per omnia diuino benepla-//cito se subdidit, et in repromissione dei diffidentia non hesitauit plenissime sciens, quia quaecumque promisit deus, potens est et facere, ideo oblatio eius deo accepta fuit. Vnde dominus ad eum. Per memetipsum iuraui, quia fecisti rem hanc, benedicam tibi et multiplicabo semen tuum sicut stellas coeli. Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae, quia obedisti uoci meae. Signanter dicit scriptura, opera Abrahae deo fuisse accepta, quia diuinae uoci obediuit. Obedire

[Margin notes: Fo. 12 v — Opera fidei sola sunt quae fiunt ex obligatione. — Opera Abrahae non ex obligatione sed ex libera oblatione. — Oblatio et obligatio quomodo differunt. — Fo. 11 r [1] — Quid sit obedire.]

1) Het cijfer 11 op dit, en het cijfer 10 op het volgende blad, zijn foutief.

est actus uoluntatis, non ille quem caeteris potentijs animae et membris corporis imperat, sed quem ex seipsa per motum gratiae elicit, et in omne beneplacitum diuinae uoluntatis, tam in uolito quam in modo uolendi per amoris libertatem se resoluit. Nam qui exterius agit quod precipitur, sed interiore [1]) motum uoluntatis exteriori operi non coniungit, hic obedire uidetur, sed tamen opus obedientiae non operatur. Hoc enim solum uerum est opus obedientiae, quando uoluntas per libertatem spiritus promptam se offert ad uolendum quod exterius praecipitur operandum. Quia qui inuite agit quod praecipitur, simulachrum habet uirtutis, sed non uirtutem. Sicut per Esaiam quibusdam conquerentibus, Quare ieiuna uimus et non respexisti, humiliauimus animas nostras, et nescisti? protinus respondet dominus: Ecce in diebus ieiunij uestri inuenitur uoluntas uestra. Denique nulla bona opera deo sunt accepta, nisi operans prius sub diuina se redigat obedientia, quia uoluntas propria cuncta uirtutum exercitia reddit ingrata. Ecce quibus operibus fides Abrahae consummata est. Non utique operibus necessariae obligationis, quibus praecepto domini se in uoluntatem subdidit, sed operibus amoris quibus spontanea libertate diuinae uoluntati se conformauit. Ex omnibus praemissis aperte ostenditur, quod sub lege Euangelica nihil potest meritorie et deo acceptum fieri per // necessariam obligationem, sed oportet omnia fieri per amoris libertatem, qua libertate Christus nos liberauit. Non enim accepimus spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepimus spiritum adoptionis filiorum dei in quo clamamus Abba pater, per fidem quae est in Christo Iesu, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Amen [2]).

Qui exterius praeceptum agit sine interiori uoluntate, hic non obedit.

Nulla opera bona deo accepta, nisi operans se redigat sub diuina uoluntate.

Fo. 11 v

☙ De institutione humani generis D. Ioannis Gocchij.

¶ Catholica fides pro fundamento
tenet irrefragabili quae sequuntur.

1 Sicut dispositioni diuinae uoluntatis congruit, ut in humani generis creatione unum conderetur principium. Si [3]) Adam in quo consisteret uirtualiter tota posteritas generis humani quantum ad esse naturae: Sic in humani generis recreatione et consummatione unum fieret principium scilicet deus homo in quo uirtualiter consisteret tota posteritas humani generis quantum ad esse gloriae, etsi non omnibus ad efficientiam: tamen omnibus ad sufficientiam.

2 Sicut Adam accepit naturam talem quae fuit omnibus propagatis naturale principium: Sic accepit donum naturae scilicet originalem iustitiam, quod fuit naturalis dignitatis conseruatiuum.

---

1) Lees: interiorem.

2) Hier eindigt het eerste stuk, dat afzonderlijk uitgegeven is als *Epistola apologetica.*

3) Lees: Scilicet.

3 Sicut ab Adam propagati habuissent naturam Adae, sic et habuissent donum naturae.

4 Sicut natura Adae ex nihilo creata quantum erat de se debuit deficere, sic per auxilium naturae superadditum potuit a defectu praeseruari, quantum ad corpus per usum ligni uitae, quantum ad animam per donum originalis iustitiae.

5 Sicut Adam si non peccasset, naturam humanam et donum naturae traduxisset in posteros naturaliter ab eo propagatos, Sic traduxit naturam humanam et uicium naturae in posteros concupiscentialiter ab eo propagatos cum peccauit.

6 Sicut Adam per suam uoluntatem peccatricem est omnibus ab eo propagatis corruptae naturae inicium, sic etiam omnes concu-
Fo. 10 r piscentialiter ab eo propagatos per eandem uolunta-//tem obligat ad aeternae mortis reatum.

7 Sicut Adam propter principij sui nihileitatem in se potuit deficere et totam naturam tam in se quam in posteris inficere, Sic non potuit naturam humanam tam in se quam in posteris per quodcunque donum naturae superadditum ad aeternae uitae haereditatem promouere. Sed ad hoc necessarium fuit aliud principium quod nec in se deficeret nec aliquid sibi foret impossibile, nec ab humana natura esset alienum, quod solum potest esse deus et homo.

☞ De reparatione et consummatione per Christum Dominum Nostrum ex fragmentis domini Ioannis Goch.

¶ Catholica fides pro fundamento tenet irrefragabili quae sequuntur.

1 Sicut donum originalis iustitiae humanae naturae in Adam collatum fuisset sola causa sufficiens conseruandi humanam naturam in rectitudine naturali, id est, in naturali harmonia omnium uirium animae adinuicem et ad deum: Sic donum consummatae iustitiae, humanae naturae in Christo collocatum, est sola sufficiens causa reparandi humanam naturam in rectitudine naturali praedicta, et consummandi eam in rectitudine supernaturali, id est, in supernaturali harmonia omnium uirium animae adinuicem et ad deum.

2 Sicut inobedientia Adae sola fuit formalis causa corruptionis humanae naturae per actualem auersionem humanae uoluntatis à conformitate diuinae uoluntatis: Sic obedientia Christi sola fuit formalis causa reparationis humanae naturae per actualem conuersionem humanae uoluntatis ad conformitatem diuinae uoluntatis.

3 Sicut delectatio cibi uetiti in Adam sola fuit naturalis causa corruptionis humanae naturae per actualem inordinati amoris conuersionem ad creaturas: Sic poena mortis in Christo sola fuit naturalis causa reparationis humanae naturae per actualem ordinati amoris auersionem à creaturis.

4 Sicut adam sola et tota fuit causa corruptionis humanae naturae per inobedientiam, sic Christus est sola et tota causa reparationis et consummationis humanae naturae per obedientiam. Fo. 10 v

5 Quamuis quilibet siue fuerit ab Adam solum propagatus (ut infidelis) siue etiam in Christo Iesu postea renatus (ut fidelis) possit naturam propriam personalem generaliter corruptam, aut etiam quantum ad animam reparatam iterum corrumpere, aut etiam magis uiciare: tamen non potest humanam naturam generaliter maculare.

6 Sicut tota humana natura peccauit in Adam per rebellationem uoluntatis Adae. Sic tota humana natura meruit aeternam salutem in merito Christi per solum actum obedientiae Christi sine alicuius cooperatione.

7 Sicut Christus totam humanam naturam assumpsit, sic totam per mortem crucis a culpa purgauit, ab aeterna morte liberauit, à morte temporali totam suscitans in nouitatem uitae reduxit. Et ad patris dextram ascendens secum collocauit quantum ad meriti sufficientiam, sed solum electos quantum ad efficientiam.

Pro filijs gratiae confirmandis contra Pharisaicam gloriationem de iustitijs operum.

SVnt quidam circa ueritatem naufragantes qui iustificationem impij et aeternae gloriae retributionem diuinae gratiae solummodo non attribuunt. Sed partem eius operibus iustitiae ex charitate factis asscribunt, innitentes sententiae Augustini. Qui creauit te sine te, non iustificabit te sine te. Et sententiae saluatoris Matthaei .20. Voca opera-//rios et redde illis mercedem. Et sententiae Apostoli: vnusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem. Merces enim est quod merenti tribuitur. Quod autem merenti datur, non datur ex gratia: sed ex debito iustitiae. Vnde meritum dicunt esse boni operis efficaciam, ad obtinendum id quod non habetur uel ad habendum iustius quod ex gratia habetur. Ex quo fit quod per meritum de non debito fit debitum, et de debito fit magis debitum, quod non est aliud dicere, quam quod de gratia fit debitum, et de debito facto per gratiam fit magis debitum ad consequendam maiorem gratiam. Vnde dicunt quod deus habet infundere augere et perficere gratiam secundum cooperationem humanae uoluntatis. Nam sicut deus est ipsius gratiae fontale principium influendi, sic ipse solus est principium augendi per modum infundentis. Gratia uero per modum meriti et dignitatis. Sed liberum arbitrium per modum cooperationis. Et addunt: Sicut liberum arbitrium per gratiam me-

Fo. 13 r

Pelagianae heresis reliquiae, latentes in scriptis scolasticorum

retur merito condigni augmentum gratiae in statu uiae: sic etiam meretur merito condigni complementum in statu patriae. Meritum condigni uocantes aequalitatem meriti ad remunerationem. Equalitatem non arithmeticam quae est quantitatis, sed geometricam quae est proportionis, eo quod apud deum non est iustitia commutatiua quae est iustitia fori qua datur panis pro denario. Cum deus nulli aliquid debeat: sed iustitia distributiua qua distribuuntur dona secundum proportionem ad merita. Ex quibus omnibus concludunt quod ad efficaciam merendi multam, fuit arduitas et difficultas operis. Vnde fit ut in humanis operibus multipliciter confidant homines, satagentes magna facere et ardua, ut magni in aeterna retributione effici mereantur. Verum tanta sedulitate hic mos in Fo. 13 v Ecclesia Dei inoleuit, ut Christiana fi-//des quae diuinae gratiae innititur quasi in iudaismum et Pharisaicam superstitionem corruisse uideatur. Nonne Iudaicus ille populus ex operibus legis se iustificari contendebat. Et Phariseorum superstitio, nonne in iustitia operum consistebat. De quibus dominus Matthaei .22. Vae uobis Scribis et Pharisaeis hypocritis qui similes estis sepulchris dealbatis quae a foris apparent hominibus speciosa, intus uero plena sunt ossibus mortuorum et omni spurcitia. Sic et uos a foris quidem apparetis hominibus iusti: intus autem estis pleni hypocrisi et iniquitate. Si ex operibus iustificari potest homo Christianus et mereri aeternam beatitudinem: quare et Iudaeus non potuit iustificari ex operibus suis? Eadem enim gratia informabantur ad operandum patres ueteris testamenti qua mouentur et informantur Christiani noui testamenti. Quia tam hij quam illi accipiunt spiritum uitae ad iuste uiuendum et operandum a Christo, per quem tanquam per lapidem angularem uterque paries in unitatem fidei coadunatur. Nam qui praeibant et qui sequebantur clamabant. Osanna filio Dauid. Eo quod illi crediderunt futurum: hij credunt completum. Et si ex operibus suis secundum fidem formatam iustificari et aeternae retributionis premio digni esse potuerunt: ad quid deus homo factus est et Christus mortuus est? inanis est fides nostra, et friuolum est fundamentum Ecclesiastici aedificij. Si uero per mortem Christi uetus homo noster mortuus est, et omnia delicta deleta sunt, et per resurrectionem eius omnes conuiuificati sumus quotquot de corpore eius sumus, ita ut iam secundum libertatem spiritus eius in nouitate uitae ambulemus: spiritum uitae ab influentia spiritus eius suscipientes et executionem bonorum operum secundum motum et imperium spiritus sui perficientes: quid iam gloriari poterimus de operibus nostris: cum Christus in nobis ma- Fo. 14 r nens ipse facit opera? Pro huius declaratione est aduerten-//dum, Quod quicquid potest humanis fieri uiribus, tam secundum facul-

Christianismus degenerauit in iudaismum apud quosdam.

tatem naturalem naturae inditam, quam secundum facultatem supernaturalem auxilio gratiae, naturae superadditam: totum est per se debitum, et ideo non potest alterius [1]) esse meritorium. Quia meritum consistit in opere gratis exhibito uel impenso, ad quod operans ex debito uel alias non tenetur. Vnde seruus faciens uoluntatem domini sui ex debito seruitutis, nihil meretur: quia tam ipse quam omnia sua domini sunt. Et ideo quod redditur ut debitum, non potest fieri meritum. etc.

¶ De praedictis idem venerabilis pater D. Io. luculenter in opusculo de libertate Christiana.

☞ Quod beatitudo aeterna debeatur fidei et non operibus.

FIdei formatae et non actibus uirtutum ex ipsa formata fide factis, debetur aeterna beatitudo. Neque arduis uirtutum actibus debetur excellentia aeternae beatitudinis. Prima pars patet. Quia aeterna beatitudo est haereditas aeternae beatitudinis repromissa haeredibus. Haeredes autem non efficimur ex operibus uirtutum, sed ex iustitia fidei. Ratio, quia non per legem promissio Abrahae et semini eius ut haeres esset mundi: sed per iustitiam fidei. Si enim ex lege haeredes sunt, exinanita est fides, oblita est promissio. Item haeredes non efficimur nisi per generationis propagationem uel per adoptionem, sed neutrum horum fit per opera. Patet, quia per fidem formatam Christo incorporamur, et ex ipso renascimur filij dei. Galat. 3. Omnes filij dei estis per fidem quae est in Christo Iesu. Quicunque enim in Christo baptizati estis Christum induistis. Sed fides non causatur in nobis ex operibus, sed gratuito dei dono. Roman. 12. Concludit deus omnia in incredulitate ut omnium misereatur. Ergo propagatio diuinae generationis non fit ex operibus, sed neque adoptio.

¶ Fides accipitur tripliciter. Primo pro actu eius exteriori qui est actus uoluntatis imparatus. Ad Hebraeos .10. Fide qua uocatur // Abraham obediuit in locum exire quem accepturus erat in haereditatem, nesciens quo iret. Et iterum, Fide obtulit Abraham Ysaac cum tentaretur et unigenitum offerebat in quo suscepit repromissiones ad quem dictum est, quia in Ysaac uocabitur tibi semen. Fides accipitur tripliciter. Fo. 14 v

¶ Secundo accipitur fides pro actu eius interiori qui est actus uoluntatis elicitus. Genesis 15. Credidit Abraham deo et reputatum est illi ad iustitiam. Hebr. 10. Sine fide impossibile est placere deo. Credere enim oportet accedentem ad deum quia est, et inquirentibus se remunerator sit. Et iterum, Fide expectabat Abraham, fundamenta habentem ciuitatem: cuius artifex et conditor deus.

---

1) Waarschijnlijk moet „ulterius” gelezen worden.

Fides pro actu diuinae electionis.

¶ Tertio accipitur fides pro actu diuinae dilectionis et repromissionis, per quem tanquam per causam efficientem humana uoluntas mouetur ad fidem, et cui tanquam fundamento tota fides credentium innititur. De qua Hebr. 10. Fide et ipsa Sara sterilis uirtutem in conceptione seminis accepit, etiam praeter tempus aetatis. Hoc modo uidetur fidem accipere Paulus Roman. 3. Nunc inquit iustitia dei manifesta testificata à lege et prophetis. Iustitia autem dei per fidem Iesu Christi, id est per opus nostrae redemptionis iustificationis et glorificationis, quod deus pater pro nobis per filium suum Iesum Christum operatus est sine nobis. De quo Esaiae .53. Disciplina pacis nostrae super eum et liuore eius sanati sumus. Et iterum, Propter scelus populi mei percussi eum. Vnde et postea Apostolus subdit. Non est inquit distinctio. Omnes enim peccauerunt et egent gloria dei, iustificati gratis per gratiam ipsius per redemptionem quae est in Christo Iesu quem posuit deus propiciatorem per fidem in sanguine ipsius. Quare autem dicit Apostolus, Iustificati gratis. Nisi ut ostendat legentibus quod per solam diuinam operationem sine aliqua nostra cooperatione credentes ad ui-//

Fo. 15 r

tam aeternam reparati sumus. Nam et si uoluntas humana, gratia informata se ad actus uirtutum mouere uideatur, ac per hoc iuxta quorundam falsam opinionem deo cooperari dicatur ad suam iustificationem. Tamen si praedicta sane iuxta canonicam ueritatem intelligantur: solus deus nostram salutem in nobis operari reperietur. Quod et idem Apostolus in consequentibus ostendit. Nam cum dixisset, Iustificati gratis, id est sine meritis nostris per gratiam ipsius, id est per electionem diuinae uoluntatis qua nobis hanc iustificationem esse uoluit. Cum gratia dei nihil aliud sit quam inclinatio appetitus diuinae uoluntatis ad aliquem quem uult per donum suum sibi facere gratum. Statim huius iustificationis gratis factae causam subiungit efficientem cum dicit, Per redemptionem quae est in Christo Iesu. Vbi notandum quod per redemptionem quae est in Christo Iesu, intelligitur exhibitio operis diuinae electionis et repromissionis. De quo opere aliquando exhibendo Abraham promissionem acceperat cum audiuit, In semine tuo bene dicentur omnes gentes, id est in Christo. Per benedictionem namque illam intelligimus haereditatem patriae coelestis, Sicut Apostolus Galat. 3. dicit. Nam si ex lege haereditas, iam non ex promissione, qua scilicet promissum est ei quod in semine suo, id est Christo de eius semine nascituro benedicerentur omnes gentes, hoc est: omnes sectantes uestigia fidei quae est in prepucio patris nostri Abrahae, haeredes fierent aeternae haereditatis. Non ex operibus, id est meritis proprijs, sed ex fide Iesu Christi, id est ex exhibitione operis diuinae electionis et promissionis. Quod opus

Taxantur scolastici doctores vide secundum et tertium cap. breuiloquij Bonauenturae.

Vide Ambrosium .ij. libro de vocatione gentium cap. x.

tunc deus pater exhibuit quando filium suum misit in mundum ut naturam humanam assumeret [1]) per passionem mortis, naturam assumptam redimeret et ad aeternae haereditatis promissionem capi-//endam adoptaret. Cui [2]) etiam ad hoc opus faciendum secun- Fo. 15 v
dum assumptam naturam tantum donum iustitiae non solum originalis sicut Adam quae deficere potuit: sed iustitiae consummatae quae non potuit deficere tribuit: ut non solum ad totius humani generis glorificationem sufficeret, verum etiam pro sui plenitudine abundaret. Hoc donum humanae naturae in Christo collatum est ipsum opus diuinae electionis Abrahae promissum, et nunc in fine saeculorum exhibitum, cui tota fides credentium ut fundamento inheret et innititur et sine qua fide [3]) omnium uacua et inanis reputatur. Corinth. 15. Quod si Christus non resurrexit uacua est fides uestra. Inaniter enim aliquis rei cuipiam consideret in qua certam fiduciam consequendi quod credit non haberet. Certam uero fiduciam habere non possumus: nisi in fidelitate et ueritate dei quae mentiri non potest. Quae inquam quod naturae humanae promisit, in filio suo compleuit, dans illi plenitudinem gratiarum et donum consummatae iustitiae, quo humanam naturam non solum redimere et in gratia reparare: verum etiam in gloria potuit consummare. De quo .2. Corint. 5. Si qua ergo in Christo noua creatura est uetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua. Omnia autem ex deo qui nos reconsiliauit sibi per Christum, et dedit nobis ministerium reconsiliationis: quoniam quidem deus erat in Christo mundum reconsilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum. Patet ex his uerbis Apostoli, quod fideles in Christo regenerati noua quaedam creatura facti sunt ex deo qui reconsiliauit nos sibi per Christum tanquam per causam efficientem. Compleuit enim quod promisit, et dedit nobis ministerium reconsiliationis, hoc est, donum coelestis benedictionis in Christo, in quo reconsiliauit sibi mundum non reputans, id est, non imputans illis delicta ipsorum iuxta prophetam dicentem. Beatus uir // cui non imputauit domi- Fo. 16 r
nus peccatum. Nullus ergo suis meritis salutem suam asscribere potest, cum constet deum patrem mundum sibi reconsiliasse per Christum et in Christo, qui omnibus nobis meruit redemptionem, iustificationem, et glorificationem per donum abundantiae gratiarum sibi a patre ad nostram salutem collatum: de quo rursus per Apostolum ad Romanos .8. Quos praesciuit et praedestinauit conformes fieri imaginis filij sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.

---

1) De komma zou achter „assumeret” behooren te staan, en niet achter „mortis”.
2) N.l. aan Christus. Het onderwerp van den zin is: God.
3) Waarschijnlijk moet voor „sine qua fide” gelezen worden: „sine quo fides”.

Quos autem praedestinauit, hos et uocauit. Et quos uocauit, hos et iustificauit. Quos autem iustificauit, hos et glorificauit. Quid ergo dicemus ad haec? Si deus pro nobis, quis contra nos? Qui enim proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam omnia cum illo donauit.

Christus incarnatus est totalis causa nostrae salutis.

SIcut Christus incarnatus est totalis causa humanae creationis: ita Christus incarnatus est totalis causa humanae reparationis. Quia sicut solus deus hominem cum non erat potuit facere: ita etiam solus perditum, potuit reparare. Sicut per Osee dicit. Perditio tua Israel ex te, tantum ex me auxilium tuum. Propter hoc in assumpto corpore omnia et singula membra corporis exposuit penalitatibus, ut omnia et singula corporis Ecclesiae a corruptione purgaret, a debitis absolueret, a uita peccati occideret. Occisa secum sepeliret, sepulta in nouitate uitae secum resurgere faceret. Resuscitata, ascendens secum ad patris dexteram collocaret. In ipso enim complacuit deo patri iuxta Apostolum, omnia instaurare et quae in coelis et quae in terris sunt, ut cum fieret uox super firmamentum, id est, cum beati laudes deo resonarent, omnes coronas suas submitterent et de sua creatione, redemptione, et glorificatione: sedenti in throno, et agno stanti iuxta thronum laudes decantarent. Quid quaeso per
Fo. 16 v sedentem in throno: nisi // maiestatem deitatis accipimus? cui per consummatam plenitudinem omnis boni, maxime competit sedere, et ab alterius cuiuscunque boni acquisitione quiescere. Per agnum uero stantem Christum existens caput corporis Ecclesiae accipimus, qui ob hoc stare cernitur ut indeficiens sollicitudo eius pro membris sui corporis adhuc in terris militantibus aperte demonstraretur. Nam sicut quaedam membra secum iam ad gloriam patris sustulit: ita alia adhuc militantia infallibili determinatione suae uoluntatis ad eandem gloriam praedestinata perducere non desistet. Iuxta sententiam suam qua alibi dicit. Oues meae uocem meam audiunt et ego cognosco eas, et non rapiet eas quisquam de manu mea. Et iterum. Vos estis qui permansistis mecum in tentationibus meis, et ego dispono uobis regnum sicut disposuit mihi pater meus. Ad
Qui creauit te sine te. etc. dictum Augustini cum dicit. Qui creauit te sine te, non iustificabit te sine te: dic quod intelligitur hoc modo. Qui creauit te sine te, non cooperante sed et non uolente, quia uoluntatem nondum habebas, nondum existens. Non iustificabit te sine te uolente. Non autem cooperante. Quia iuxta Apostolum. Ipse est qui dat uelle et perficere per bonam uoluntatem. etc. ¶ Actus uirtutum charitate informatus non est meritorius aeternae beatitudinis ut dicit Thomas. Probatur quia si actibus uel operibus quantumcunque uirtuosis daretur aeterna beatitudo tanquam praemium, tunc aeterna beati

tudo daretur ex debito: patet, quia laborantibus siue laboribus debetur merces ex debito. Iuxta illud Roman. 4. Ei qui operatur merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Sed aeterna beatitudo datur ex gratia et non ex debito Roman. 3. Omnes peccauerunt et egent gloria dei iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quae est in Christo Iesu. // Item eiusdem. Fo. 17 r
Arbitramur hominem iustificari per fidem sine operibus legis. Item Galat. 5. Qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Nos enim spiritu ex fide spem iustitiae expectamus. Quia ergo per iustitiam fidei quae est in Christo Iesu sanctificamur et Deo acceptabiles reddimur. Rom. 4. Ei qui non operatur, credenti autem in eum qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam secundum propositum gratiae dei. Qui autem hic per fidem sanctificantur et iustificantur, accipient immercessibilem aeternae gloriae coronam. Rom. 5. Iustificati ergo ex fide gloriamur in spe gloriae filiorum dei. Patet manifeste quod operibus uirtuosis non redditur aeterna beatitudo tanquam merita, sed iustitiae dei per gratiam Christi tanquam repromissa.

Iustificamur gratis sine operibus.

¶ Quid ergo opera uirtutum si merces eis non redditur? Cum scriptum sit Matth. 20. Voca operarios et redde illis mercedem. Dicendum quod opera uirtutum à fide formata prodeuntia signa sunt iustitiae fidei quae est per gratiam Iesu Christi. Per haec enim designamus mortuos nos esse peccato, consepultos Christo in baptismo resurrexisseque cum ipso: atque in nouitate uitae ambulare, hoc est in operibus iustitiae. Opera enim signa sunt uitae potissima, quia enim Christo incorporati sumus, et ab eius spiritu agimur, et à bono opere cessare non possumus, sicut et ipse sine actu esse non potest, semper uiuens et operans. Iuxta illud Ioannis. Pater meus vsque modo operatur et ego operor. Opera enim iustitiae quae ex gratia Christi facimus, signa sunt vniformis uitae nostrae cum Christo, quia sicut ipse uiuit et nos uiuimus per gratiam ipsius. Sed his tamen operibus quibus sanctitas uitae nostrae designatur, aeterna beatitudo tanquam merces non redditur propter eorum insufficientiam. Vnde dicit dominus. Cum feceritis omnia quae // praecepta sunt uobis: dicite quia Fo. 17 v
serui inutiles sumus, quod facere debuimus fecimus. Iustitiae autem fidei qua deo credimus promittenti debetur aeterna beatitudo. Fides enim promissioni innititur. Quando deo promittenti credimus, fides est. Iuxta illud. Credidit Abraham deo. Cui credidit? Vtique deo promittenti. Sic et Deus promisit Apostolis. Amen dico uobis: quod uos qui secuti estis me etc. Et infra. Omnis qui reliquerit. Et iterum. Vos estis qui permansistis mecum in tentationibus meis, et ego dispono uobis regnum. etc. Non ergo regnum coelorum nobis ob id datur: quia Christum sequimur uel quia relinquimus

Questio.

Opera, signa sunt iusticiae.

domos aut agros, uel quia permanemus cum ipso in tentationibus seu tribulationibus, uel quia poenitentiam facimus: et etiam quia mandata eius seruamus. Sed quia haec facientibus, regnum coelorum se daturum promisit. Quando ergo haec facientibus regnum tribuit, promissionem suam complet et confirmat. Sed laborem debita mercede non remunerat. Alioquin si debitae mercedis fieret recompensatio: gratia quae est medium inter naturam et gloriam qualiter conseruaretur? Imo iam sic eam annulari esset necesse. Quia cum debitum soluitur, gratia non exhibetur. Nam gratia est quod gratis datur. Per opera ergo fidei formatae fideles in domo dei et in corpore Christi uiuentes designamur. Sicut et Moyses in omni domo dei fidelis inuentus est. etc. Hebr. 11. Maiores diuitias aestimans thesauro Aegyptiorum improperium Christi. Aspiciebat enim in remunerationem, et inuisibile tanquam uiuens sustinuit. Sed per iustitiam fidei qua deo promittenti credimus, scientes quia fidelis est et potens reddere, regna coelorum percipimus. Opera ergo uirtutum signa sunt aeternae retributionis: sed non causa. Quod autem dominus dicit Matth. 22. Voca operarios et redde illis
Fo. 18r mercedem. Mercedem inquam // non meritam: sed promissam. Vnde ibidem promittitur. Conuentione facta. etc. Rom. 10. Ignorantes iustitiam dei, et suam statuentes, iustitiae dei non sunt subiecti. Finis enim legis Christus omni credenti.

¶ Quid est premium? Est libertas filiorum dei: de qua Apostolus .1. ad Corintheos. Vanitati creatura subiecta est.

¶ Quid est meritum? Est dispositio humanae uoluntatis ad suscipiendum libertatem gloriae filiorum dei.

¶ Quid est illa dispositio? Est libertas gratuitae uoluntatis, quae quamuis sit gratuite infusa, est tamen hominis, quia donata.

¶ Quid est uitam aeternam meritis dari? Est gratuitae libertati uoluntatis humanae addere gloriae libertatem: sicut naturaliter dispositae materiae introducitur forma. Vbi notandum, quod aliud est dare aliquid pro meritis, et aliud est dare meritis. Pro meritis est: quasi merita sint causa premiorum, quod est erroneum: quia deus non coronat ex debito: sed in misericordia et miserationibus. Sed dare meritis, est materiae gratuitae dispositae formam introducere gratiae consummatae, quae est gloria.

¶ Ab exordio Euangelicae legis, choruscante gratia mediatoris nostri Iesu Christi per quem saluati et liberati sumus a miserabili seruitute: in libertatem gloriae filiorum dei adoptati, fuerunt quidam Euangelicae libertatis inimici. Quia et si graue iugum miserae seruitutis per Adae peccatum super omnes filios eius impositum grauiter portabant: in libertatem tamen filiorum per Euangelium Christi choruscantem respirare non satagebant. Et qui per peccatum

unius, aeternae morti adiudicati sunt: per unius iustitiam uitam recipere noluerunt. Et qui morti cooperati non sunt, temeraria praesumptione vitae cooperari praesumunt. Contra // quos tamen Fo. 18 v per Apostolum dicitur iustificati gratis per gratiam ipsius quae est in Christo Iesu. Plura alia idem autor scripsit praeclare in alijs opusculis.

ℭ Contra illos qui nostris temporibus docere praesumunt Quod lex Euangelicae libertatis nunquam à sui exordio fuerit in summa perfectione obseruata sine necessaria obligatione uoti praeter Christum cui propter comprehensoriam firmitatem uouere non congruit. etc.

Tres causae errorum circa materiam de uoto

Huius erroris tres assignat hic autor causas. Prima est. Error circa humanam uoluntatem. Nam dicunt uoluntatem ad suos actus moueri per intellectum ipsum quem tenent summam potentiam animae esse. Et tenent quod summa perfectio hominis consistit in summo intellectuali quod est actus intellectus. Iuxta illud. Haec est uita aeterna. etc. Secunda causa, est nimia existimatio actuum uoluntatis sensitiuae: illi sententiae innitentes: hoc fac et uiues. Et iterum. Si uis ad uitam ingredi serua mandata. Non attendentes quod primus et summus actus uoluntatis est actus internus qui est amare. Attende hic etiam quod actus mosaicae legis quantum ad mortalia nihil differunt ab actibus Euangelicae legis quantum ad actus exterioris exhibitionem, sed solum ad finalem operantium intentionem. etc. Quia finis operum mosaicae legis fuerunt promissiones temporalium bonorum. Finis Euangelicae legis est promissio aeternorum bonorum. Vnde sicut illi qui supra exteriorem obseruantiam mosaicae legis finalem intentionem mentis per actum uoluntatis ad aeterna erexerunt per fidem promissam in Christo Iesu, aeternae haereditatis participes facti sunt. Non quidem per opera mosaicae legis quae iuxta Apostolum nihil ad perfectum adduxit, sed propter opera fidei per intentionem mentis in deum eleuata: sicut Abraham, Ysaac, Iacob, Dauid. etc. Sic et per solam obseruantiam Euan-//gelicae legis quantum ad exteriora opera, vbi Fo. 19 r non incurrit intentio mentis interior per fidem operationis Christi in deum eleuantis. Multi ab haereditate promissionis aeternorum bonorum secludentur: ut patet de fatuis uirginibus. Quare sicut nihil profuit Iudaeis exterior legis obseruatio: sic nec Christianis proderit.

ℭ Tres solent notari excellentes actus Euangelicae legis, Virginitatis, Praedicationis uerbi, Martyrij. Haec fortassis non sunt magna magnis, sed mentibus puerilibus et mulieribus. Quid enim magnum si cum poena martyrij moriantur, qui non sine poena forte maiori sunt aliquando morituri. Sicut in simili Augustinus arguit de bello.

Tertia causa dicti erroris est ignorantia uerae perfectionis et boni absoluti. Bonum autem absolutum dicitur illud quod secundum dignitatem suam non potest degenerare in malum. Nec ullam secum patitur mali adiunctionem Hoc bonum consistit in actu uoluntatis interno. Cuius aestimator solus deus est, qui scrutator est cordium quem nihil latere potest aut fallere. Ipse solus potest dare testimonium ueritatis nobis quod sumus filij dei. Et ob hoc nulla potest ibi esse gloria uel exultatio de falsitate, sed solum de ueritate. Sicut de hoc per prophetam dicitur. Omnis gloria filiae regis ab intus. Et per Apostolum. Gloria nostra haec est. etc. Hoc bonum nunquam fit nisi cum tota uoluntate et ideo totum est bonum. Et fit effectiue per gratiam Christi, et coram oculis iudicis cuncta cernentis. et ideo semper est bonum. Illa autem bona quae fiunt per actum uoluntatis sensitiuae, quia cadunt sub aestimatione hominum, multotiens sunt falsa bona et rarissime sunt pura.

 De merito sequuntur conclusiones notabiles. //

Fo. 19 v MEritum aeternae beatitudinis non potest aestimari secundum genus uirtuosi operis: neque secundum conditionem operantis quamuis etiam excellentissimo gradu charitatis ad ipsum opus moueatur. Sed solum debet aestimari secundum acceptationem diuinae uoluntatis. Prima pars patet. Quia aestimatio rerum fieri debet secundum proportionem unius ad alterum [1]). Sed genus uirtuosi operis sicut est actus uoluntatis imparatus, neque qualiscunque conditio operantis quae attenditur ex actu uoluntatis elicito: possunt [2]) praemio aeternae beatitudinis proportionari: quia omnis actus humanae uoluntatis in se etiam cum gratia mouente est infinitae [3]) actiuitatis, et praemium in se est infinitae retributionis. Et finiti ad infinitum nulla est proportio. Confirmatur ratio per Apostolum ad Corinthios. Nihil mihi conscius sum: sed non in hoc iustificatus sum. quasi diceret. Propria aestimatio operum meorum quae gratia cooperante operatus sum, me iustum iudicat. Sed quia altiori iuditio irrefragabilis ueritatis ipsa opera aestimanda sunt: mea insufficienti aestimatione iustificatus non sum. Simile narratur alibi de quodam sene sanctissimo dicente. In ueritate timeo: quia alia sunt iudicia dei, alia hominum. Secunda pars probatur. Quia cum diuina uoluntas est causa omnis bonitatis in uoluntate creata. Ideo quicquid bonitatis est in uoluntate humana, hoc causatur in ea diuina uoluntate. Sed huius boni quantitatem nullus nouit nisi deus qui ope-

---

1) „Unius ad alterum" wil zeggen: van het eene tot het andere.
2) Het onderwerp is: „genus ... neque conditio".
3) Waarschijnlijk moet hier „finitae" staan.

ratur in nobis uelle et perficere. Nam bonum non habet aliunde quod sit bonum quam quia est a deo uolitum. Ipsum enim operari dei in humana uoluntate, non est aliud quam uelle homini, hoc uel illud boni, quod est inclinatio appetitus diuini in appetitum humanae uoluntatis per fauorem et gratiam. Et ideo bonum omne quod facimus non habet rationem meriti à quacunque aestimatione hominum: sed ab acceptatione diuina. Quia sicut bonum nostrum non est bonum: nisi quia est a deo uolitum. // ideo bonum nostrum non est meritorium: nisi quia est a deo acceptum. Confirmatur ratio per Apostolum ad Corinthios. Qui autem iudicat me, dominus est. quasi diceret, dominus est et non homo, qui omnia opera mea subtilissima examinatione discutiet. Et qualiter haec in sua aestimatione ipse habeat, libra discretionis aestimabit. etc. Item nulla res potest uere et sufficienter aestimari: nisi ab habente ipsius rei ueram cognitionem: quia uera et sufficiens aestimatio fieri debet secundum proportionem unius ad alterum. Sed solus deus habet ueram cognitionem rei cuiuslibet. quia secundum Apostolum. Omnia nuda et aperta sunt oculis eius. Ipse namque omnia disposuit in numero pondere et mensura. Et iuxta prophetam. Ipse scrutatur corda et probat renes. Fo. 20 r

C Opera uirtutum ex suo genere maiora, et ex magna uoluntatis promptitudine procedentia, sunt interdum in diuina acceptatione minora quam opera ex eisdem causis minora. Patet quia magnum genus boni operis nihil meretur aeterni praemij sine magna uoluntatis promptitudine. Sed uoluntas interdum fit maxime prompta sine charitate et gratia: sine qua nullum est meritum. Patet de his qui annunciant Christum ex inuidia aut inani gloria siue auaritia. Et praedicare uerbum dei est unum de maximis operibus uirtutum. Confirmatur per exemplum de uidua mittente duo minuta in Gazophilatium. etc. Et talis promptitudo uoluntatis quae non causatur a gratia non est digna diuina acceptatione, quamuis fiat plaerunque magna alacritate. Exemplum est de publicano orante et pharisaeo.

C Opus uirtutum ex suo genere maius, interdum est minus in diuina acceptatione quam opus ex suo genere, minus propter uariam uoluntatis dispositionem. Patet quia opus uirtutis secundum uoluntatis dispositionem diuinae uoluntati magis conforme, est deo magis acceptum. Sed opus uirtutis ex suo genere minus est interdum secundum uoluntatis dispositionem magis diuinae uoluntati conformae [1]). Patet. Quia tale opus aliquando fit ex maiori affectu charitatis quam opus maius: // sic opus uiduae mittente [2]) duo minuta quae omnibus plus misit, teste ueritate. Fo. 20 v

---

1) Lees: conforme. 2) Lees: mittentis.

ℭ Opus uirtutum ex suo genere aequale et à diuersis diuersimode factum est [1]), interdum diuinae uoluntati aequaliter acceptum propter liberalissimam diuinae uoluntatis beneficentiam. Patet, quia opus uirtutis sic est acceptum deo secundum quod est conformae [2]) diuinae uoluntati. Sed idem opus uirtutis à diuersis diuersimode factum: puta ab alijs longo tempore, ab alijs uero paruo, ab aliquibus magna animi praeparatione, ab aliquibus subita et feruenti diuina inspiratione, ab aliquibus sub uoti obligatione, ab alijs sub Euangelica libertate est diuinae uoluntati aequaliter acceptum. Patet ex parabola operantium in uinea. Exemplum est de diuersis martyribus, de Magdalena, de multis sanctis primitiuae Ecclesiae. Vnde Augustinus. Non diuturnitas temporum, non immensitas operum: sed sola charitas facit meritum.

Vide Aug. libr. ij. ad Bonifa. cap. vij. Et Ambrosium de uocatione gentium li. i. cap. v

ℭ Per qualecunque opus uirtutis etiam ex suo genere maximum et excellentissimo gradu [3]) procedens nullus meretur aeternum premium. Sed hoc premium solummodo percipitur ex electione diuinae uoluntatis, quamuis quaedam opera uirtutum requirat deus à premiando. Prima pars patet. Primo sic premium quod datur operanti pro opere, datur ex debito iustitiae. Per Apostolum Rom. 4. Ei qui operatur merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Sed quando aeternum premium datur pro opere uirtutis, tunc datur hoc premium operanti pro opere: dignus est operarius mercede. Ergo datur ex debito iustitiae: si ex debito iustitiae euacuata est efficatia diuinae gratiae. Patet per Apostolum. Si Abraham ex operibus iustitiae iustificatus est habet gloriam, sed non apud deum. etc. Et iterum. Si ex operibus iam gratia non est gratia. Secundo probatur idem sic: Per opera // de se indigna et deo premianti inacceptabilia. Homo nihil meretur: cum meritum consistat in acceptatione dei premiantis. Sed opera uirtutum ex suo genere quantumcunque magna et qualitercunque facta, de se sunt deo indigna et inacceptabilia. Patet per Esaiam. Omnes iustitiae nostrae quasi pannus menstruate.

Fo. 21 r

Secunda pars probatur sic. Quantum fuerit opus uniuscuiusque à deo aestimatum tantum erit eius premium. Sed quantum uniuscuiusque opus fuerit à deo acceptum tantum erit aestimatum: quia quantitas meriti aestimatur secundum quantitatem diuinae acceptationis. Patet per Apostolum. De reliquo posita est mihi corona iustitiae. Et propheta. Reddet deus unicuique iuxta opera sua. Non inquantum opera, sed inquantum deo accepta. Confirmatur per illud

---

1) „Est" moet verbonden worden met „acceptum".
2) Lees: conforme.
3) Achter „gradu" moet „charitatis" ingevoegd worden.

Saluatoris. Calicem quidem meum bibetis: sedere autem ad dexteram meam non est meum dare uobis: sed quibus paratum est à patre meo. Ibi dicit duo. Primo ponit excellens genus boni operis scilicet calicem domini bibere per martyrium. Secundo premium scilicet sedere ad dexteram meam: quasi diceret. Hoc bonum facietis, sed ob hoc non merebimini: sicut nec quisquam poterit mereri: sed quibus paratum est à patre meo, illi sedebunt. Tertia pars probatur. Quicquid diuina uoluntas determinauit fieri circa salutem saluandorum, hoc requiritur fieri: Patet, quia alias humana uoluntas non conformaretur diuinae uoluntati. Sed quaedam sunt opera uirtutum quae circa salutem saluandorum diuina uoluntas determinauit fieri, ergo etc. Maior [1]) probatur. Quia sicut omnis perfectio uirtutis mensuratur secundum conformitatem diuinae uoluntatis quae est regula omnis perfectionis: ita omne meritum aestimatur secundum qualitatem diuinae acceptationis. Minor probatur per illud Matth. 19. Si uis ad uitam ingredi serua mandata. Et iterum. // Hoc fac et uiues. Ergo quaedam uirtutum opera requirit deus circa salutem saluandorum: non tanquam ex condigno aeterni premij meritoria: sed tanquam placita diuinae uoluntati pro hominis saluandi acceptatione. Sicut a simili: si aliquis diues diceret cuipiam pauperi. Purga hac uice pauimentum domus meae, et faciam te haeredem omnium bonorum meorum. Certum est illud unum opus non esse causam sufficientem tantorum bonorum, quamuis hoc diues ille faciat propter illius operis et pauperis acceptationem qua sibi hoc complacet facere. Sic etiam habent se omnia bona nostra coram deo. Et ideo non meremur secundum conditionem bonorum operum nostrorum quia talia sunt: sed secundum quod acceptantur a deo et eius bonitati complacet facere. Confirmatur per illud. Confiteor tibi pater. etc. quia sic placitum est enim te. etc.

Fo. 21 v

Vide Ambros. libro .i. de uocatione gentium. cap. v

¶ Omne meritum consistit simpliciter et absolute in acceptatione diuina: et non potest mensurari ex operatione humana quantumcunque uirtuosa: sed solum ex diuina acceptatione. Prima pars probatur sic. A cuius beneplacito uoluntatis simpliciter et absolute dependet dare quicquid dat: in eius acceptatione uoluntatis simpliciter et absolute consistere debet quantitas rei dandae. Sed quicquid fit aut fieri potest circa humanam creationem, redemptionem, et glorificationem simpliciter et absolute dependet a beneplacito diuinae uoluntatis. Ergo quicquid fit aut fieri potest, simpliciter et absolute consistit in acceptatione diuina. Minor patet, quia quaecunque uoluit deus fecit in coelo et in terra, id est, quaecunque in coelo et in terra facta sunt processerunt ex diuina uoluntate.

1) De „maior" n.l. der redeneering.

Secunda pars [1]) probatur. Cui [2]) per alterius obsequium uel ministerium nihil profectus uel utilitatis acquiritur ab illo, per tale ministerium nihil sibi meretur ille operans: quia alias premium //
Fo. 22 r frustra daretur quod uera iustitia omnino refugit. Sed per obsequium uel ministerium hominis per quancunque uirtutis operationem deo nihil profectus uel utilitatis acquiritur. Patet quia cum sit summum bonum, suae perfectioni nihil crescit uel decrescit.

Merces secundum laborem quomodo intelligitur. Vide Ambros. libro .ij. de uocatione gentium cap.

¶ Contra praedicta uidetur autoritas Apostoli ad Corinth. Vnusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem. Sed sane intelligenda est et accipienda hoc modo. Quod proprium opus non dicitur opus uirtutis quod aliquis facit: sed quod per beneplacitum diuinae uoluntatis secundum mensuram datae gratiae sibi facere est donatum. Nam iuxta eundem Apostolum. Vnusquisque proprium donum habet a deo. Alius quidem sic, alius uero sic. Et iterum. Diuisiones gratiarum sunt, idem autem dominus. Et haec distinctio gratiarum quae est principium merendi, accipitur secundum distinctionem membrorum corporis Christi, quod est Ecclesia. Nam aliud opus agit manus, aliud pes. etc. Collectis ergo in unum omnibus circa materiam merendi sententijs Apostoli: sic uult intelligi uerba sua. Sicut unusquisque per electionem diuinae uoluntatis accepit propriam et distinctam gratiam operandi in praesenti secundum quod est distinctum membrum Ecclesiae: sic etiam accipiet secundum eandem operandi proprietatem, consummatam gratiam fruendi in futuro. Vt intelligatur hoc, propria merces, id est, gloria in futuro quod fuit proprium donum uel gratia in praesenti, vt litera propria [3]) non determinet uniuscuiusque proprium opus, sed propriam gratiam operandi. Nam sicut unitas corporis Ecclesiae resultat ex multis membris distinctione gratiarum multiplicatis in praesenti. Ita etiam fiet in futuro ex distinctione gloriarum. Haec autem proprietas et distinctio gratiarum in praesenti et gloriarum in futuro non causatur ex uoluntate merentis hominis: sed ex electione et determinatione diuinae uoluntatis praemiantis, ut in omnibus et per omnia honorificetur deus. etc. //

Fo. 22 v Conclusio.

¶ Sicut actus humani nihil habent bonitatis supernaturalis inquantum humani sunt, et ut ab homine facti: sed inquantum diuini

---

1) Het volgende moet als bewijs dienen van het voorafgaande: „meritum non potest mensurari ex operatione humana".

2) De zin is eenigszins gewrongen: als iemand door eens anders dienst geenerlei baat of nut erlangt, dan zal degene, die den dienst bewijst, zich geen verdienste mogen toekennen.

3) „Litera" beteekent hier: „woord". De zin is deze: in de uitdrukking „propria merces" slaat het woord „propria" niet op ieders „eigen werk", maar op de eigen genade om te werken.

sunt facti à deo in Christo Iesu, per cuius spiritum naturalis uoluntas humana mouetur ad supernaturalem conformitatem diuinae uoluntatis. In qua conformitate tota ratio supernaturalis bonitatis consistit. Sic meritum humanorum actuum nullum est in se: nisi in merito Christi quo omnibus electis per fidem formatam sibi incorporatis meruit filialem adoptionem, et operum suorum à deo patre acceptationem, secundum quam acceptationem tota quantitas meriti aestimatur. Prima pars probatur sic. Causa naturalis non potest producere supernaturalem effectum, quia nullum agens excedit proportionem principij actiui. Sed actus humani inquantum huiusmodi [1]) sunt à causa naturali scilicet à naturali facultate rationis et uoluntatis, ergo ut sic [2]) nihil habent bonitatis supernaturalis.

Meritum humanarum actuum nullum in se est, nisi in Christi merito.

Aliter probatur idem sic. Omnis effectus à quo proprie et principaliter efficitur, illi proprie et principaliter ut causae attribuitur. Sed omnis supernaturalis bonitas in actibus humanis proprie et principaliter à deo in Christo Iesu efficitur: vt patet per Apostolum Philipp. 2. Deus est qui operatur in uobis uelle et perficere pro bona uoluntate. Et Coloss. 1. In ipso complacuit omnem plenitudinem habitare et per eum omnia reconsiliari in ipso. Secunda pars probatur sic. Primo: Sicut actus humanus est deo patri acceptus, sic est homini meritorius. Patet, quia secundum quantitatem diuinae acceptationis: accipitur quantitas meriti. Sed solum in merito Christi in quo (teste deo patre) sibi bene complacuit. Humanus actus est deo patri acceptus. Patet Ephes. Qui praedestinauit nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum [3]). Et iterum. Gratificauit nos in dilecto filio suo, in quo ha-//bemus redemptionem Fo. 23 r per sanguinem eius, remissionem peccatorum secundum diuitias gratiae quae superabundauit in nobis. Ergo humanus actus non nisi in merito Christi est homini meritorius.

Secundo idem sic probatur. A quo dependet ualor humanorum actuum, ab illo debent huiusmodi actus aestimari. Sed a diuina acceptatione ualor humanorum actuum dependet. Patet per illud Apostoli. Nihil mihi conscius sum. etc. Ergo secundum diuinam aestimationem actus humani debent aestimari.

¶ Mens hominis pro impetranda peccatorum uenia: dupliciter potest in deum eleuari. Vno modo ex timore poenae infligendae: sicut illi qui ob hoc rogant. Dimitte nobis debita nostra, quia stantibus peccatis sciunt se puniendos propter ea. quasi dicerent. Dimitte nobis debita nostra, id est, poenam pro peccatis debitam.

---

1) De menschelijke handelingen als zoodanig, n.l. voorzoover zij niet door den geest van Christus teweeggebracht, voortkomen uit eene natuurlijke oorzaak enz.
2) „Ut sic" wil zeggen: als zoodanig.
3) Efez. I: 5, 6.

Tales nihil impetrant, quia a uoluntate peccandi amore iustitiae non recedunt. Iuxta illud Esaie . 1. Cum multiplicaueritis orationes uestras non exaudiam uos, quia manus uestrae, id est, opera uestra, plenae sunt sanguine, id est, peccatis. Alio modo ex amore iustitiae. Sicut illi qui ob hoc orant remissionem peccatorum, quia dolent deum offendisse quem suis actibus debuerant uenerari. Hij orantes. Dimitte nobis debita nostra: volunt dicere, id est, purga in nobis omne quod tibi displicet in nobis, ut hoc malo remoto tota uita nostra tibi seruiat: ita quod per nos de caetero nihil fiat quod oculos tuae maiestatis offendat. Tales semper impetrant quod petunt. Psalm. Desiderium pauperum exaudiuit dominus: praeparationem cordis eorum audiuit auris tua.

 Obseruatio Euangelicae le
gis dupliciter potest fieri. //

Fo. 23 v OPera Christianorum secundum Christianam religionem dupliciter considerari possunt, prout parabolice ostenditur in filio prodigo. Vno modo ut opera mercenariorum pro mercede domino suo seruientium: sicut illi de quibus ibidem dicitur. Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus. Hoc modo seruantes praecepta legis Euangelicae et domino seruientes non merentur aeternam uitam. Iuxta illud Ioannis. Seruus non manet in domo in aeternum. Alio modo, ut opera filiorum ex amore patris pro eius honore et promotione laborantium. Sicut ille de quo ibidem subditur. Ecce tot annis seruio tibi, et mandatum tuum non praeteriui. Hoc modo seruantes praecepta legis Euangelicae digni sunt aeterna retributione, quia filij sunt, et filius manet in domo in aeternum. Vnde et ibidem subditur. Fili tu semper mecum es et omnia mea tua sunt. Luc . 15. Concluditur ergo quod quamuis non liceat deo seruire propter aeternam uitam, quia hoc fieri non potest cum amore filiali. Seruire tamen deo amore filiali sine respectu cuiuscunque mercedis: efficit aeternae uitae haeredem et possessorem. etc.

Ferrum durum. nigrum. frigidum

 Comparatio triplicis status animae ad ferrum, secundum triplicem eius distinctionem, et qualis sit anima in statu naturae gratiae et gloriae.

¶ Nota tres sunt status animae rationalis scilicet status naturae, et status gratiae, et status gloriae, et in singulis horum anima ad maiorem decorem et similitudinem dei perducitur, quod comparatiue in ferro uideri potest. Nam ferri est, quod sit durum, omnibus resistens et uniuersa domans, et quod sit nigrum propter multam eius soliditatem, et quod sit frigidum. Sic anima in statu naturae,

In statu nature Pertina-

licet posset stare in uirtutibūs moralibus naturali ordine rationis et motu uoluntatis acquisitis, tamen manet dura propter pertinaciam proprij sensus: nigra propter obscuritatem intellectus, // quia propter nimiam soliditatem influxui luminis gratiae non patet ingressus: et frigida propter absentiam charitatis diuinae. ces, ceci, sine caritate Fo. 24 r

¶ Secundo, supra naturam suam ferrum in ignem missum et calefactum, sed nondum in igneam similitudinem uersum, statum gratiae designat, qua anima per uirtutem gratiae in feruorem charitatis sublimata contra duriciam proprij sensus in flexibilitatem et docilitatem spiritus sancti mutatur, et contra frigiditatem in feruorem charitatis alteratur, sed remanet adhuc obscuritas intellectus propter ineptudinem eius ad super informationem luminis gloriae suscipiendam. Est tamen mirabiliter disposita ad coelestem transformationem in igneam qualitatem.

¶ Tertio ferrum in ignem missum et intense calefactum, at in igneam similitudinem uersum, statum gloriae designat, quo anima in nouum quendam et supermundanum decorem sublimata, et a naturali suo statu in supernaturalem exaltata: iam non naturales, sed supernaturales actiones agere nouit, sicut ferrum in natura durum, supernaturaliter in ignem uersum, flexibile se praebet ad introductionem cuiuscunque formae.

¶ Nota. Regnum coelorum uim patitur et uiolenti rapiunt illud. Violentiam aliquid patitur, quod ab extrinseco agente contra naturam, uel uoluntatem ad aliud supernaturale mouetur, quia uiolentum opponitur [1]) tam naturali quam uoluntario, eo quod uiolentum est cuius principium est extra, non conferente uim passo [2]), sicut ferrum uiolentiam patitur, quando contra suam naturalem duriciam per actionem ignis ab extra mouentis in flexibilitatem perducitur. etc. Similiter et homo uim patitur, quando contra naturalem appetitum delectabilis creati siue particularis malitiae naturam, et contra pigritiam in feruorem charitatis alteratur. // Regnum celorum vim patitur.

 Errores circa fidem iustificantem. Fo. 24 v

FVerunt aliqui qui liberum uoluntatis arbitrium sine auxilio gratiae dixerunt sufficere ad hominis iustificationem perfectam. Fuerunt alij qui dixerunt hoc sine diuino auxilio fieri non posse. Sed ipsum auxilium diuinum dixerunt fuisse, quod deus dedit legem et praecepta uiuendi, quibus humana ignorantia erudita sciret, quid in operibus suis uel euitare debeat uel appetere. Et hoc auxilio habito per liberum uoluntatis arbitrium, continenter Augustinus de littera et spiritu.

1) Het woord „violentum" staat tegenover, enz.
2) Zonder dat hetgeen geweld ondergaat medewerkt

et iuste et pie uiuere et ad aeternam uitam posse mereri perue- nire. Fuerunt alij dicentes. Nec opus humanae uoluntatis, nec cognitionem diuinae uoluntatis ad hoc sufficere: sed opus esse auxilio ulterioris gratiae mouentis uoluntatem, non solum ad bonum opus: verum etiam ad amorem et dilectionem boni operis. Sed hij in hoc desipiunt quod opus bonum a tali uoluntate egrediens, non opus dei: sed ipsius uoluntatis humanae tanquam principalis agentis esse contendunt.

¶ Contra omnes hos et similes errores Apostolus Paulus tanquam preco gratiae in suis epistolis, maxime autem in ea quae ad Romanos est scripta, late diffuseque disputat: ostendens humanam uoluntatem sic diuinitus adiuuari ad faciendam iustitiam, ut praeter hoc quod homo [1]) creatus cum libero uoluntatis arbitrio: praeterque doctrinam legis qua docetur quemadmodum uiuere debeat, etiam accipiat [2]) spiritum sanctum quo fiat in animo eius dilectio delectationum illius summi boni, quod est deus, etiam nunc cum adhuc per fidem ambulatur, et non per speceim [3]). Vt hac uelut arra sibi data gratuiti muneris, inardescat inherere creatori atque inflammetur accedere ad participationem illius ueri luminis, cognoscens certissime quod non a proprio uoluntatis arbitrio: sed ex deo illi esse potest ut bene sit a quo solo ille habet ut sit, docetque ipsum
Fo. 25 r opus // iustitiae quod ex motu spiritus sancti fit a tali uoluntate, esse opus dei et non ipsius hominis. Neque humanae uoluntatis quamuis deus non operetur illud sine homine et sine humana uoluntate. Sicut enim alia opera gratiae gratis datae: ut sunt suscitare mortuos, mundare leprosos, et similia nullus fidelium dicit esse hominum opera sed dei, quamuis per homines tanquam per instrumenta fieri uideantur. Sic utique nullus fidelium ambigere debet opera gratiae gratum facientis ut conuersionem peccatoris, iustificationem impij et similia (quae procul dubio sunt prioribus illis longe maiora) opera esse dei quamuis etiam per homines fieri uideantur. Ex quo etiam patet quod neque ex opere hominis aut humanae uoluntatis possunt esse merita, quibus aeterna uita datur, sed ex deo qui operatur in nobis uelle et perficere pro bona uoluntate. Vt cum deus dat alicui aeternam gloriam in premium, prius dedit merita quibus premium daretur. Vt qui gloriatur, in domino glorietur. Et subditus sit omnis homo deo. Docet etiam ut cum omnia praedicta dantur alicui: cum scilicet cognitio agendorum tribuitur. Cum amor summi boni et incommutabilis per spiritum

---

1) Naar den zin zou men moeten lezen: ut homo praeter hoc quod creatus cum libero arbitrio, etc.

2) N.l. de mensch. 3) Lees: speciem.

sanctum infunditur et ex motu spiritus sancti opera uitae conferuntur. Nullus in horum collatione in se: sed in domino glorietur: neque in uirtutis opere: sed in amore uirtutis et operatore deo glorietur. Gloriaretur autem in se et non in domino, si non gloriaretur eo modo quo gratia postulat gloriari. Gratia autem quia gratuite datur et non meritis, postulat gloriari in dignatione datoris, et non in dignitate hominis receptoris. Sicut beata uirgo ait. Respexit humilitatem ancillae suae. Iudaei autem gloriabantur in deo quasi ipsi sibi meruissent legem eius accipere. Iuxta uerba Psalm. dicentis. Non fecit taliter omni nationi, et iuditia sua non manifestauit eis. Quamuis propheta hoc sensu illa uerba non dixerit, //
sed ad commendandam diuinae bonitatis dignationem: quam illi Fo. 25 v
peculiari populo exhibuit ingrato. Sic multi hodie cognoscunt se accepisse gratiam a domino, sed quia pro suis meritis eam aestimant accepisse non gloriantur in domino, eo modo quo gratia postulat gloriari. Ac per hoc non in domino, sed in se gloriantur. Neque enim quispiam in opere uirtutis, sed in amore uirtutis et operatoris dei glorietur, qui nos semel ab ipso creatos ut homines essemus: iterum fingit et creat ut boni homines fieri possimus. Qui inquam in opere uirtutis gloriantes, magis odit quam diligit, vtpote sibi fidentes et non in domino. Nam bonum facere, non est bonum deo acceptum: nisi fiat ex boni amore. Et cum fit ex amore quies et delectatio gloriationis, debet esse in amore et non in opere. Nempe filij Israel quamuis faciebant quod lex iubebat, non adiuuante spiritu gratiae: timore penae faciebant et non amore iustitiae. Ac per hoc coram deo non erant in uoluntate, quod coram hominibus apparebant in opere. Potiusque ex illo rei tenebantur coram deo de mala uoluntate, qua malum plus placuisset facere si impune licuisset: quam accepti erant de bono opere quod inuite faciebant. Haec Apostolus ammonet, cum dicit. Occasione accepta, peccatum per mandatum operatum est in me malum, et per illud occidit me.

Legis enim litera quae docet non esse peccandum, si spiritus uiuificator desit, occidit: scire enim peccatum potius facit [1]) quam cauere, et ideo magis augeri quam minui, quia malae concupiscentiae, praeuaricatio legis accedit. Litera occidit.

Mandatum dei si timore potius poenae quam amore iustitiae fit, seruiliter et non liberaliter fit, et ideo non fit. Non enim fructus bonus est, qui non de charitate procedit. Omne praeceptum dei leue est amanti, nec ob aliud intelligitur dictum, Onus meum leue est, nisi quia per spiritum sanctum // diffunditur charitas in cor- Fo. 26 r

Timore pene lex impletur.

1) Lees: facit facere.

dibus nostris, ut diligendo liberaliter faciamus. Quia quod quis timendo facit, seruiliter facit, nec est animus rectus, quando mallet, si fieri posset, id quod rectum est non iuberi.

Plenitudo legis est charitas, quia per charitatem lex impletur, non per timorem. Intantum enim fiunt mandata iustitiae, inquantum adiuuat spiritus gratiae.

¶ Item idem [1]) Augustinus libro .9. de ciuitate dei cap. 27.

Opus bonum non sine peccato.

Ipsa nostra iustitia quamuis uera sit, propter ueri boni finem ad quem refertur, tamen tanta est in hac uita, ut potius remissione peccatorum constet, quam perfectione uirtutum. Testis est oratio totius ciuitatis dei quae peregrinatur in terris. Dimitte nobis debita nostra. etc. Nec pro eis efficax est haec oratio, quorum fides sine operibus mortua est, sed pro eis, quorum fides per dilectionem operatur. Quia enim deo quidem subdita, in hac tamen conditione mortali et corpore corruptibili quod aggrauat animam, non perfecte uitijs ratio imperat, ideo necessaria est iustis talis oratio. Haec Augustinus.

☞ Augustinus. Quid debet esse iocundius, uel infirmis gratia qua sanantur, uel pigris gratia qua excitantur, uel nolentibus gratia qua iuuantur.

Ambrosius in libro de uocatione gentium.

No. de libero arbitrio et praeparatione ad gratiam

Ita humana natura est primi hominis priuaricatione uitiata, ut etiam inter beneficia inter praecepta et auxilia dei, semper in deteriorem procliuior est uoluntatem, cui committi non est aliud quam dimitti. etc.

Quoniam uoluntas mutabilis quae non ab concommutabili uoluntate regitur, tanto citius appropinquat iniquitati, quanto acrius intendit actioni.

Deus odit in nobis quod ipse non fecit.

Fo. 26 v

Hoc est proprium et principium piorum, ut in domino glorientur, nec se nisi in deo diligant. Bene enim se amant, qui in se opera dei amant. Nam deus hoc amat in nobis quod ipse fecit, et hoc odit quod ipse non fecit. Si ergo opus dei amamus in nobis, bonam uo-// luntatem recte amamus in nobis, quae utique si opus dei non esset, amanda non esset. etc. quae superni Agricolae prima plantatione.

---

1) Wat nu volgt is blijkens de „Tabula" of inhoudsopgave (zie boven, blz. 281) een Appendix. Zij bevat enkel aanhalingen van andere schrijvers, n.l. van Augustinus, Ambrosius en Bernardus, die met name genoemd worden; daarenboven van Luther, wiens naam verzwegen wordt (fol. 30 v—45 v). Clemen (*Johann Pupper van Goch*, S. 68), bracht aan het licht, dat dit laatste stuk ontleend is aan Luther's verweerschrift tegen Latomus: *Rationis Latomianae pro incendiariis Lovaniensis Scholae Sophistis redditae Lutheriana confutatio,* in zijne *Opera Latina varii argumenti,* cur. Dr. H. Schmidt, Francof. ad M., 1868, Vol. V, p. 397—521, in de Weimarer Ausgabe van *Luthers* Werke, Bd. 8, S. 43—128. Vergel. *Bibliotheca reformatoria,* Dl. III, blz. 26.

Qui adheret deo unus spiritus est: dum per communionem illuminantis et illuminati, iustificantis et iustificati, regentis et subditi, omnis actio ad unum refertur et quod ad unum refertur, utriusque est, quia nec a deo alienari potest quod dedit, nec ab homine quod accepit.

Omnis actio ad unum refertur.

Cap. 3. Sine cultu ueri dei, etiam quod uirtus uidetur esse, peccatum est, nec placere ullus deo sine deo potest. Qui uero deo non placet, cui nisi sibi et diabolo placet.

Placere deo sine deo nullus potest.

Vitia enim ut uincantur, non efficit nisi gratia Saluatoris, qui opus suum opere suo reparat. etc. et quod in tempore agit etiam per ipsum geratur. Nemo ergo de suis confidat uiribus, quae etiam cum integrae essent non steterunt, sed per illum quaerat uictoriam, qui solus non est uictus et omnia uicit. Et si quaerit, non dubitet quaerendi affectum ab illo se accepisse quem quaerit. etc.

Deus opus suum opere suo reparat.

Cap. 5. Liberatur pars hominis, parte pereunte, et si hoc uoluntarium meritis uolumus asscribere, vt malos neglexisse gratia, bonos autem elegisse uideatur, resistet nobis innumerabilium causa populorum, quibus per tot saecula nulla coelestis doctrinae annunciatio coruscauit.

Liberatio, non uoluntatum meritis, sed soli gratiae tribuenda.

Non ergo meritis minorum tribuitur, quod non meruere maiores, par enim impietas et patres accusabit et filios. Sed cur illorum non misertus, et horum misertus sit deus, quae scientia comprehendere, quae potest inuestigare sapientia? Non intelligimus iudicantem, sed uidemus operantem. Quid calumniamur occultae iustitiae, qui gratias debemus misericordiae manifestae?

Par impietas est patrum et filiorum

Sicut nulla sunt tam detestanda facinora quae possent gratiae arcere donum, ita nulla posse tam praeclara opera existere, quibus hoc quod gratis tribuitur, per retri-//butionis iudicium debeatur. Vilesceret enim redemptio sanguinis Christi, nec misericordiae dei humanorum operum praerogatiua succumberet, si iustificatio quae fit per gratiam, meritis praecedentibus deberetur, ut non munus largientis, sed merces esset operantis.

Nulla opera merentur gratiam.

Fo. 27 r

Iustificatio. Meritum. Merces.

Item quod hora undecima in uineam intromissi, totius diei operarijs sunt exequati. etc. Non labori precium soluens, sed diuitias bonitatis suae in eos quos sine operibus elegit effundens, ut etiam hi qui in multo labore sudarunt, nec amplius quam nouissimi acceperunt, intelligant donum se gratiae, non operum accepisse mercedem. etc.

Redde illis mercedem explicatur.

Cap. 9. Demonstratum dicit fidem qua iustificatur impius, nisi ex dei munere non haberi, eamque nullis meritis praecedentibus tribui, sed ad hoc donari, ut principium possit esse meritorium, ut cum ipsa data fuerit, non petita, ipsius iam petitionibus bona caetera sequantur.

Contra omnem electionem de libero arbitrio gloriantem, constat illam inuictissime reluctari sententia Apostoli. Quis te discernit? Quid autem habes quod non accepisti. etc. Igitur profunditas illius quaestionis quam secundum admirationem Apostoli impenetrabilem confitemur, per liberi arbitrij nolle et uelle non soluitur, quia licet insit homini bonum nolle, tamen nisi donatum, non habet bonum uelle. etc. Sed quid illud sit quod haec eadem natura in omnibus hominibus ante reconciliationem mala, in omnibus misera, non in omnibus iustificatur. etc. humano sensu prorsus non potest indagari. Quantum libet enim impiorum malignitas accusetur resistens gratiae dei: nunquid probabuntur eam quibus est collata meruisse? aut illa uirtus gratiae, quae sibi quos uoluit subdidit, conuertere eos qui inconuertibiles permansere non potuit.

Meritum saluandorum.

Fo. 27 v Tales fuerunt qui sunt attracti, quales hi qui sunt in du-//ritia relicti. Sed illis tribuit gratia stupenda quod uoluit, istis reliquit ueritas iusta quod debuit, ut iudicium dei magis inscrutabile sit in electione gratiae, quam in retributione iustitiae.

Secundo lib. cap. 1. Deus omnium hominum bonus conditor, iustus ordinator, neminem indebite damnans, neminem debite liberans, nostra plectens cum punit noxios, sua tribuens cum facit iustos, ut obstruatur os loquentium iniqua. etc. Nec damnati iusta querimonia, nec saluati uerax est arrogantia, si uel ille dicat se non meruisse poenam, uel iste asserat se meruisse gratiam. etc.

Damnatus meruit penam, saluatus non meruit gratiam.

Cap. 2. Vnicuique datur manifestatio spiritus ad utilitatem .1. cap. 12. Haec magistro gentium tanta luce praedicante. etc. quis nisi insipientissimus de differentia diuinorum munerum conqueratur. Aut in paribus asscribendum meritis attribuitur, quod non aequaliter de superna libertate confertur. Si enim haec distributio secundum praecedentium operum merita proueniret, non tali conclusione Apostolus terminaret ut diceret. Haec omnia operatur unus atque idem spiritus diuidens singulis prout uult. Vbi utique si meritorum causas uoluisset intelligi, diceret, diuidens singulis prout merentur. Datur ergo unicuique sine merito unde tendat ad meritum, et datur ante laborem: vnde quisque mercedem accipiet secundum suum laborem. etc.

Quamuis omnia bona dona sunt dei, a deo tamen quaedam etiam non petita tribuuntur, ut per ipsa quae accepta sunt, ea quae nondum sunt donata quaerantur.

Cap. 7. quod illi qui exortes gratiae fuerunt, de sua nequitia redarguuntur, et qui eius lumine enituerunt, non in suo merito, sed in domino glorientur.

Cap. 10. Cum nemo aliquid boni habeat, quod ille non donauerit,
Fo. 28 r non omnes tamen eisdem uirtutibus micant. Nec // possumus hanc

diuersitatem graduum, causis aptare meritorum, cum totius boni meriti principalis causa sit gratia, de cuius opibus sumitur quicquid in singulis probabile reperitur.

Nihil obsistere diuinae gratiae potest, quo minus id quod uoluerit impleatur. Ex uerbis Apostoli. Gratia estis saluati per fidem, et hoc non ex uobis, dei enim donum est, non ex operibus, ne quis glorietur: ipsius enim sumus figmentum. etc.

Deus ergo his quos elegit sine meritis, dat unde oriuntur, et meritis uirtutum quippe munera ociosa esse non possunt. Quamuis quod deus statuit nulla possit ratione non fieri, studia tamen non tolluntur orandi, ne per electionis propositum, liberi arbitrij deuotio relaxatur. Cum implendae uoluntatis dei ita sit praeordinatus effectus, ut per laborem operum, et instantiam supplicationum, per exercitia uirtutum fiant incrementa meritorum. Et qui bona gesserint, non solum secundum propositum dei, sed etiam secundum sua merita coronentur. Haec ex Ambrosio de uocatione gentium.

Studia uirtutum secundum praedestinationem, et non contra.

☞ Augustinus. Ipsum hominis meritum, donum est gratuitum.

Augustinus in epistola ad Sixtum inter caetera ostendit. Quod debita poena redditur damnato, indebita gratia liberato, vt nec ille se indignum queratur, nec iste se dignum glorietur. etc. vbi una eadem massa damnationis et offensionis inuoluit ut liberatus de non liberato discat, quod etiam sibi supplicium conueniret, nisi gratia subueniret. Si autem gratia utique nullis meritis reddita, sed gratuita bonitate donata. Sed iniustum est inquiunt ex una eademque mala causa, hunc liberari, alium puniri. Nempe ergo iustum est utrumque puniri, quis hoc negauerit? Agamus ergo gratias Saluatori, dum nobis redditum non cernimus, quod in damnatione filium etiam nobis debitum fuisse cognoscimus.

Nolunt autem ut sit deo gloria in iustificandis impijs gratuita gratia qui eius ignorantes iustitiam, suam uolunt continere. etc. //

Cur igitur sua merita iactaturus est liberatus, cui si digna suis meritis redderentur, non esset nisi damnatus. Nulla ne igitur merita iustorum sunt, plane quia iusti sunt: sed ut iusti fierent, merita non fuerunt. Iusti enim facti sunt cum iustificati sunt. Sed sicut dicit Apostolus. Iustificati gratis per gratiam ipsius.

Fo. 28 v

Damnatio digna nostris meritis.

Ea est enim qua iustificatur impius, id est, fit iustus qui prius erat impius. Et ideo percipiendae huius gratiae merita nulla praecedunt, quoniam meritis impij non gratia, sed poena debetur. Nec ista esset gratia, si non daretur gratuita, sed debita redderetur.

Gratia nisi gratuita non est gratia.

Quaerimus meritum damnationis et inuenimus. Merito namque peccati uniuersa massa damnata est, nec obdurat imparciendo malitiam, sed non impartiendo misericordiam.

Quaerimus autem meritum misericordiae, nec inuenimus, quia

Meritum misericordiae nullum est, sed gratis redditur

nullum est, ne gratia euacuetur, si non gratis donatur, sed meritis redditur. etc. in lib. Vnde ergo ipsa uita aeterna, quae utique in fine habebitur, et ideo meritis praecedentibus redditur. Tamen quia eadem merita quibus redditur, non a nobis parata sunt per nostram sufficientiam, sed in nobis facta per gratiam, etiam ipsa gratia nuncupatur, non ob aliud nisi quia gratis datur. Nec ideo quia non meritis datur, sed quia data sunt, et ipsa merita quibus datur. Vnde Apostolus. Stipendium peccati mors: gratia autem dei uita aeterna in Christo Iesu domino nostro. etc.

Satis sit Christiano fide adhuc uiuenti credere, quod neminem deus liberet nisi gratuita misericordia per dominum nostrum Iesum Christum. Et neminem damnet nisi aequissima ueritate. Cum uero non liberat nisi gratia, nihil iustum inuenit in eo quem liberat, non uoluntatem, non operationem. etc. Nam si haec iusta est quis-//
Fo. 29 r quis ea utitur, merito non gratia liberatur.

Item de uerbis Apostoli. Igitur non uolentis neque currentis sed miserentis est dei. Vbi nunc merita, vbi opera uel praeterita uel futura, tanquam liberi arbitrij uiribus adimpleta uel adimplenda. Nonne apertam protulit Apostolus de gratuitae gratiae, hoc est, uerae gratiae commendatione sententiam? Nonne stultam fecit deus Hereticorum sapientiam? Intentio Apostoli de Iacob et Esau intuenda est, quomodo ad commendandam gratiam nolit eum de quo dictum est, Iacob dilexi, nisi in domino gloriari, ut cum ex uno patre eadem matre, uno concubitu, antequam aliquid egissent boni aut mali, alterum deus diligit, alterum odit. Intelligat Iacob ex illa massa originalis iniquitatis, vbi fratrem suum cum quo habuit communem causam, uidet per iustitiam meruisse damnari, non nisi per gratiam potuisse discerni. etc. in lib.

De iacobo dilecto et Esau reprobato.

Si autem gratia iam non ex operibus, an propter opera quae futura praesciebat amborum, imo et hoc absit. Moysi enim dicit. Miserebor cui misertus ero. etc. Igitur non est currentis neque uolentis, sed miserentis est dei. Atque ut in uasis quae perfecta sunt in perditionem, quae damnatae debita est massae, agnoscant ex eadem massa in honorem facta, quid eis diuina misericordia largita sit.

Ergo cuius uult miseretur, et quem uult indurat, hoc facit apud quem non est iniquitas. Miseretur itaque gratuito dono, obdurat autem iustissimo merito. Haec ex epistola Aug. ad Sixtum. Apostolus, Moysi (inquit) deus. Miserebor cui misertus ero. etc. Quid nos hic docuit? Nisi ex illa massa primi hominis cui merito mors debetur, non ad merita hominum, sed ad dei pertinere misericordiam quod quisque liberatur.

Non meritis, sed misericordia liberamur.

Ibi enim grata est indulgentia: ubi iusta posset esse uindicta.

Audiamus quid opponentibus respondeat Apo-//stolus. O homo tu quis es qui respondeas deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit, quare me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere uas, aliud in honorem, aliud in contumeliam. etc. Hoc quisquis cum Ecclesia sapit, non contra gratiam pro meritis disputat, sed misericordiam et iudicium domino cantat: fatetur secundum gratiam et misericordiam dei, ueniam poenitentibus dari, non secundum meritum eorum, quandoquidem, ipsam poenitentiam donum dei dixit Apostolus dicens. Ne forte det illis deus poenitentiam. Fo. 29 v Apostolus de meritis saluandorum.

☞ Bernardus de gratia et libero arbitrio. Non ex operibus iustitiae quae fecimus nos. etc. Sine me nihil potestis facere. Quid igitur agit liberum arbitrium? breuiter respondeo, saluatur. etc. Opus hoc sine duobus effici nequit, uno à quo fit, altero cui uel in quo fit. etc. Et ita gratiae operanti salutem, cooperari dicitur liberum arbitrium, dum consentit, hoc est, dum saluatur. Consentire enim saluari est. etc. Nemo quippe saluatur inuitus.

Hoc ergo totum liberi arbitrij opus, hoc solum eius est meritum quod consentit, non quidem quod uel ipse consensus in quo omne meritum consistit ab ipso sit, cum nec cogitare (quod minus est quam consentire) aliquid quasi ex nobis sufficientes simus. Quod a sola gratia ceptum est, pariter ab utroque perficitur, ut mixtim non sigillatim, simul non uicissim per singulos profectus operantur, non partim gratia, partim liberum arbitrium, sed totum singula indiuiduo opere peragant. Totum quidem hoc, et totum illa sed ut totum in illo, sic totum ex illa. etc. Denique quid habes quod non accepisti? Crearis, sanaris, saluaris, quid horum tibi ex te homo, quid horum non impossibile libero arbitrio?

Creatio facta est sine nobis. etc. sola quae nobiscum quoddammodo fit propter consensum uoluntarium in merita reputabitur nobis reformatio. Ipsa sunt ieiunia nostra, uigiliae, opera misericordiae, caeteraque uirtutum ex//ercitia. etc. Verum haec cum Fo. 30 r
certum sit diuino in nobis agitari spiritu: dei sunt munera. Non enim uos estis inquit qui loquimini, sed spiritus patris uestri. etc. Si ergo Christus aut spiritus sanctus loquitur in Paulo, non itidem etiam operatur in eo. Rom. cap. 15. Non enim loquor ait quae per me non efficit deus. Quid ergo si non Pauli, sed dei loquentis in Paulo uel operantis per Paulum et uerba sunt et opera, vbi iam Pauli merita? ubi iam bonum certamen certaui. etc. reposita est corona iustitiae quam reddet mihi. etc. An in eo confidit forte coronam esse repositam sibi, quod per ipsum illa fiebant? sed multa per malos sunt bona, nec tamen reputantur illis in merita. An quia potius et cum ipso, hoc est, cum eius bona uoluntate fie-

bant. Nam si inuitus inquit Euangelizauero, dispensatio mihi credita est, si autem uolens, gloria est. etc. Caeterum si uel ipsa uoluntas de qua omne meritum pendet, ab ipso Paulo non est, quo pacto eam quam sibi propositam praesumit coronam iustitiae? An quoniam iuste iam et ex debito requiritur quodcumque uel gratis promittitur. Dei promissum, suum appellat depositum, et quia credidit promittenti, fidenter promissum repetit. Promissum quidem ex misericordia, sed iam ex iustitia persoluendum. Est ergo quam Paulus expectat corona iustitiae, sed iustitiae dei non suae. Iustum quippe est ut reddat quod debet, debet autem quod pollicitus est. Et haec est iustitia de qua praesumit Apostolus, promissio dei. etc. Operum tamen quibus erat illa promissa corona, corona habere dignatus est coadiutorem. Porro coadiutorem fecit cum fecit uolentem, hoc est, suae uoluntati consentientem. Itaque uoluntas in auxilium: auxilium reputatur in meritum. Si ergo a deo uoluntas est? et meritum, nec dubium est quin a deo sit et uelle et perficere pro bona uoluntate. Deus igitur autor est meriti, qui et uoluntatem applicat operi, et opus explicat uoluntati. etc. //

Fo. 30 v

Opera nostra iudicium dei ferre non possunt.

OPera [1]) nostra bona talia sunt, quae iudicium dei ferre non possunt. Iuxta illud. Non intres in iudicium cum seruo tuo domine, quia non iustificabitur omnis uiuens in conspectu tuo. Cum autem iuditium eius sit uerax, et iustum, non damnat opera, quae prorsus sunt inculpabilia, nulli enim facit iniuriam, sed sicut scriptum est. Reddet unicuique secundum opera sua: ideo sequitur opera nostra non esse bona, nisi regnante super nos misericordia eius, quae ignoscat: esse uero mala, intentato super nos iuditio eius quod reddat unicuique. Haec est uia docendi timoris et spei in deum: hanc sententiam Esaias confirmat cum dicit. Quasi pannus menstruatae omnes iustitiae nostrae. Vult enim Esaias irascente domino deo et in captiuitatis uastitatem tradente populum, deum iam non secundum misericordiam, sed secundum iuditium imo iram cum eis agere, in quo iuditio et si sint pij et iustiuiri quorum iustitia extra iuditium munda esse poterat sub regno misericordiae. Nunc adeo nihil prodest illis ut similes sint nouissimis et immundissimis peccatoribus. Non enim agnoscit eos dominus in isto furore, sed simul tradit iustum et impium. Nec sinit se teneri, quo quid aliud facit, quam quod eos qui iusti sunt sic habet ac sic apparere facit, acsi iusti non essent. In quo tamen iudicio quia iuste iudicat et uere, necessarium est simul eos esse iustos, et tamen immundos. Et ita ostendit quod nullus in sua iustitia, sed sola misericordia eius inniti

---

1) Zonder eenige aankondiging volgen hier een aantal bladzijden uit het boven, blz. 316, aant. 1, genoemde werk van Luther.

debeat. Hoc sensu et Iob loquitur cap. 9. Vnum locutus sum, Innocentem et impium ipse consumit. Neque enim de ficto innocente loquitur, et tamen consumit eum non iniuste. Ita Esaias hic uere iustos et mundos intelligit. Non enim spiritus in spiritu piorum, de fictis iustis seu in ficta iustorum persona loquitur. Verissima est iustitia et tamen uelut immunda, quod patitur omnia quae immundi patiun//tur, non innocenter apud iustum deum, licet innocenter coram hominibus et in conscientia nostra. Omnes ergo coram eo peccamus si iudicet, et perimus si irascatur, Qui tamen si misericordia nos operiat, innocentes et pij sumus, tam coram eo quam omni creatura. Hoc est quod in Hieremia dicit cap. 48. Ecce quibus non erat iuditium ut biberent calicem, bibentes bibent et tu innocens relinqueris? Non eris innocens, sed bibens bibes. Quomodo non erat illis iuditium et tamen bibunt? sed in conscientia sua et coram hominibus, sicut Iob fuit, quem itidem testatur dominus innocentem, cum ille cap. 9. longe aliter dicat: alioqui deus iustus non affiixisset eos.

Deus iuste consumit iustum et impium.

Fo. 31 r

Quomodo omnes iusti et peccatores simus.

Demus tamen aliquem iustum siue operantem siue aliud bonum opus operantem.

ℭ Si est opus bonum sine peccato et absque omni uitio, qui operatus est illud, potest stare cum debita humilitate coram deo et dicere hoc modo. Ecce domine deus, hoc opus bonum per tuae gratiae auxilium feci, non est in eo vitium aut peccatum ullum, nec indiget tua misericordia ignoscente, quam super eo nec peto. Deinde uolo vt iuditio tuo uerissimo et strictissimo ipsum iudices. In hoc enim gloriari coram te possum quod nec tu possis illud damnare cum sis iustus et uerax, imo nisi teipsum neges non damnabis certus sum. Non iam opus misericordia quae remittat debitum in isto opere, sicut oratio tua docet, euacuata est utique, sed tantum iustitia, quae coronet. Haec omnia posse et debere dici a tali iusticiario certum est, quia ueritatem debet dicere maxime coram deo, neque enim propter deum debet mentiri: aut ueritas est, opus esse absque peccato, laude dignum, misericordia non egens, iuditium dei non timens, imo iam in ipso opere et accepto dono gratiae confidere et sperare licet, quia habemus quod opponamus etiam ipsi deo et iuditio et ue-//ritati eius neque amplius eum timere oportet, et in misericordia eius non confidere. Nonne haec omnia sequi et fieri oportet. Neque enim deus et si creaturas bonas destruat, ideo eas damnat aut reprobat. Ita licet posset sanctum talem cum suo opere destruere, tamen non potest damnare neque reprobare, quia stat ueritas. Dilexisti iustitiam, et odisti iniquitatem. Et sic per gratiam dei habemus, quod in hac etiam uita et ante iudicium deo opponamus, et tam misericordiam quam

Nota quale est opus bonum sine peccato.

Fo. 31 v

iudicium eius secure posthabeamus. Et ubi tunc est illud Psalm . 101. Non intres in iudicium cum seruo tuo domine, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens. Sed et Paulus .1. ad Corinth . 4. Nihil mihi conscius sum (ecce bona opera) sed non in hoc iustificatus sum. Quomodo non iustificatus, cum in bono opere sit iustitia et nullum peccatum? Certe praedicasti Euangelium totis uiribus, collegisti collectam cum omnibus circunstantijs uirtuosis, certe hoc opus bonum non potes negare, quomodo ergo adhuc peccator es in illo? An non es peccator, qui tamen iustificatum in hoc te dicis? Quare optime nobis consuluit deus, ut nos de vtroque certificaret, opera bona manifesta docens. Ad Gal . 5. Fructus autem spiritus sunt charitas, gaudium, pax. etc. Et Matth . 7. Ex fructibus eorum cognoscetis eos: Rursum ea non sine uitio et peccato esse, ne in illis esset fiducia nobis, certos nos faciens ut non dubia et fallaci confessione possimus in omni opere nos agnoscere peccatores, et misericordiae uiri inueniamur. Porro ut pacem habemus infallibilem, uerbum suum in Christo nobis dedit, in quod cum fiducia nixi securi essemus ab omni malo. Neque enim aduersum uerbum etiam portae inferi ualent cum omnibus peccatis, ibi petra refugij nostri, ibi cum Iacob etiam contra deum luctari possumus, et suis eum promissionibus, sua ueritate proprio uerbo urgere (ut sic dicam) audemus. //

manifesta opera bona non tamen sunt sine uitio et peccato.

Fo. 32 r Peccatum enim in scripturis non multis, sed uno simplicissimo modo accipitur.

Quid est peccatum

Peccatum uero nihil aliud est quam id quod non est secundum legem dei. Stat enim sententia ad Rom . 7. Per legem cognitio peccati, sicut econtra per peccatum ignorantia legis. Peccatum enim tenebra est, quam lex illuminat et reuelat ut cognoscatur. Iam uero hoc libenter asserimus, et gaudemus scripturas frequentissime uti figuris grammaticis, Sinecdoche Methalepsi, Metaphora. etc. Sic cum coelum in uniuersa scriptura simplex et unica uox sit, quae supernam illam machinam significet, tamen Psalm . 18. pro Apostolis per metaphoram ponitur. Et terra simplex uox quid significet nemo nescit, metaphorice impios uitijs et malis calcandos significat. Sic Christus cum offeretur pro nobis, factus est peccatum methaphorice, cum peccatori ita fuerit per omnia similis, damnatus, derelictus, confusus, ut nulla re differret a uero peccatore, quam quod reatum et peccatum quod tulit, non fecerat Sicut dicit Psalm . 68. Quae non rapui tunc exoluebam, ut non dubitet ea confiteri sua esse, dicens ibidem. Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. Et iterum. Insipientia mea et delicta mea. etc. Oportet autem in metaphora aliquam differentiam esse a re uera, quia similitudo (ut aiunt) non identitatis est. Et quae transferun-

Scriptura frequenter utitur figuris grammaticis.

tur secundum similitudinem se transferunt, alioqui ne translatio quidem esset. Et hoc spectauit Paulus, Ad Rom . 8. Misit deus filium suum in similitudinem carnis peccati. Et ad Hebraeos .4. Tentatum per omnia pro similitudine absque peccato. Et in hac translatione non solum uerborum, sed et rerum metaphora. Nam uera peccata nostra a nobis translata sunt, et posita sunt super ipsum, vt omnis qui hoc ipsum credit, uere nulla peccata habeat, sed translata super Christum, absorpta in ipso, eum amplius non damnent.

Quomodo peccata nostra a nobis in Christum translata et et absorpta.

Vt ergo Christus uere petra dicitur ab Apostolo .1. ad Corinth . 7. Petra autem erat Christus, ita Christus uere peccatum. Item Christus est serpens aeneus, agnus paschalis, // et omnia illa de eo dicta. Non tamen ideo dicimus, quod aeneus serpens sint duo uocabula, nec petra. Nemo unquam dixit agnus paschalis, uno modo pecus, alio modo Christum significat. Nemo dixit, Aaron uno modo Christum, alio modo filium Amran. Dauid uno modo Christum, alio modo filium Ysai. Solomon uno modo filius Dauid, alio modo Christus. Et tamen uere dicimus: Christus est Dauid, Solomon, Aaron, et omnia illa ueteris testamenti simbola: ita ut non diuersitas, sed similitudo peccati per omnia maneat, quae facit figuris locum et uocem communem reddit. Illi autem peccatum sic tractant ut quatuor istae species dissimiliores sint, quam coelum et terra: ex qua dissimilitudine hebetatur intellectus, confunditur anima, et perit uniuersa gratia, tum uerbi, tum rerum. Hoc modo Paulus ad Rom . 8. tractans peccatum dicit. Et de peccato damnauit peccatum: de peccato illo, quod Christum esse fecit, translato nostro in illum damnauit peccatum nostrum. De quo nunc uideamus.

Fo. 32 v

Quomodo Sophistae accipiunt peccatum.

Dicimus ergo sophistas, uere non nosse, quid sit peccatum usu scripturarum. Nam dum poenam uocant, longam dissimilem rem a peccato somniant, quod scriptura non facit: Quia ut dixi, Christus similis peccato fuit per omnia, nisi quod peccatum non fecit. Nam omne illud malum, quod post actum peccati in nobis est scilicet timor mortis et inferni, sensit et tulit Christus: illud uero figmentum illorum, de reatu et deputatione ad poenam ipsi non intelligunt. Christus enim sensit illam deputationem, et similis illi erat, qua sic deputatur, licet absque culpa. Itaque Christus tunc (ut dixi) nihil differebat a nouissimo peccatore, qui accepta iam mortis et inferni sententia damnandus esset. Vigebat illa deputatio, solum hoc aberat, quod talem deputationem non meruerat, et sine opere in illam pro nobis traditus erat, quamquam haec res // magis affectibus quam uerbis tractari et capi uelit. Vltra dicimus, sophistas non nihil capere quae sit substantia peccati scilicet offensio dei et legis dei transgressio, sed quale sit in praedicamento quanti-

Christus omne malum nostrum tulit et sensit.

Fo. 33 r

De substantia peccati et re-

liquis praedicamentis. tatis, qualitatis, relationis actionis, passionis: hic prorsus nihil sciunt.

No. de substantia peccati et quale sit secundum omnia praedicamenta

Peccatum ergo citra metaphoram, vbi vbi fuerit, uere peccatum est natura sua, nec unum peccatum magis quam aliud, iuxta proprietatem substantiae, quae non suscipit maius ac minus, licet unum sit maius et fortius alio, sicut et substantia una maior quam altera. Non enim minus substantia est musca quam homo, nec minus homo infirmus quam homo robustus. Substantiam hic accipio non more Aristotelis, sed Quintiliani, quo modo de quauis re mundi possis primum disputare quid sit, deinde quanta, deinde qualis, et sic de alijs. Hoc uero substantiale peccatum (vt dixi) non nihil intelligunt sophistae, sed post baptismum et infusam uirtutem dei, sic se habet, ut nondum penitus nihil sit, contritum tamen et subiectum, ut iam non possit quod potuit. Quid autem potuit? reos nos agebat coram deo et conscientiam infestabat tyrannice, trahebatque de die in diem in maiora mala, eratque in quantitate, qualitate, et actione potens, in ubi et quando regnabat, quia ubique et semper in omnibus uiribus, omni hora praeualebat. In passionis uero praedicamento nihil erat, non enim patiebatur legem arguentem, nolebat tangi etiam. Deinde situm suum in corde posuerat, declinare faciem suam deorsum, et ad inferos properare. Porro relatio erat omnium pessima, quod opponebatur gratiae subiectum irae et furori dei. Sic regnabat et nos seruiebamus ei.

Regnum dei destruxit regnum peccati.

Fo. 33 v

At cum uenisset regnum dei, diuisum est hoc regnum, princeps mundi eiectus foras, caput serpentis contritum usque ad feces et reliquias quasdam, quae nostra demum // cura sint exterminandae. Sic egressis filijs Israel terram Chanaan, omnes plane reges occidebantur, uirtus eorum contrita, reliquiae tamen Gebuseorum, Chananeorum, Amorreorum (ut iudicum .1. scribitur) remanserunt, naturalis et germana portio illorum populorum deletorum, sed sic ut essent tributarij et serui, non autem regnarent aut aequarentur filijs Israel, quos demum Dauid confortato regno deleuit: ita nos in regnum fidei uocati per baptismi gratiam, regnum peccati obtinemus, cesis omnibus uiribus eius, tantum in membris reliquiae manent, remurmurantes, et generis deleti sui ingenium et naturam referentes, quas nostro marte abolere debemus: fiet autem vbi Dauid noster confortato regno sederit in fide maiestatis suae.

Quomodo Christus de

De hoc reliquo peccato mihi cum sophistis quaestio est, an sit censendum uere peccatum, nec ne. Et ut dictum est negare non possunt peccatum ab Apostolo dici cum dicit. Misit deus filium suum in similitudinem carnis peccati, et de peccato damnauit peccatum in carne, ut iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. Quid est peccatum damnari de peccato? Diximus Christum esse peccatum

factum pro nobis, sicut dicitur .2. ad Corinth . 6. Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut iustitia dei essemus in illo. Hic utrunque peccatum utroque loco ponit, Metaphoricum et allegoricum est Christus, de quo peccato damnauit nostrum uerum peccatum. Nam quod peccatum nostrum tollatur, unde habemus, nisi de Christo facto peccato pro nobis, non utique de nostris uiribus aut meritis, sed de peccato dei, id est, quem deus peccatum fecit. Rogo cur non dixit, extinxit peccatum, sed uigilanter ponit, damnauit peccatum? An Paulo uerba defecerunt, cum sit uas electionis, ut haec electis et proprijs uerbis eloqui non potuerit. Quis enim est damnatus? Deinde ad//dit, in carne, omnino asserens peccatum in carne, sed damnatum. Damnatus utique is est, qui non modo a latrocinijs aut malo scelere prohibitus, non modo captus et incarceratus, sed iudicatus et lata sententia mortis ductus est ad mortem, ut nihil aliud cum eo fiat, quam ut tollatur de medio, etiam si nec dum sit sublatus. Quae est enim uirtus talis latronis?

peccato damnauit peccatum

Fo. 34 r

Peccatum damnatum sed non extinctum.

Ita peccatum per baptismum in nobis captum, iudicatum, prorsusque infirmatum, ut nihil possit, mandatur penitus abolendum. Qui uero huic damnato consenserit, incurret illud Ioann . 17. Spiritus arguet mundum de iudicio, quia princeps mundi iam iudicatus est. Damnatum peccatum et iudicium hoc rectum esse credere debemus, et ipsum exequi. Quae sunt autem uincula huius captiuitatis? Esa . 5. Et erit fides cinctorium renum eius, et iustitia cingulum lumborum eius. Quis uero ignorat latronem liberum non minus esse latronem, quam captiuum? Sed uirtus eius extincta est, ut nihil sit eo infirmius cui mors est proxima: non potest modo, quod latro uellet. Miser ergo, sed tamen latro, si enim diuiseris eum, faciet quae latro facit: ita peccatum in nobis post baptismum uere peccatum est naturaliter, sed in substantia, nec in quantitate nec qualitate, nec actione, in passione uero totum. Nam idem prorsus est motus irae et libidinis in pio et impio, idem ante gratiam et post gratiam, sicut eadem caro ante gratiam et post gratiam, sed in gratia nihil potest, extra gratiam praeualet. Vnde Paulus ad Roman . 8. Lex spiritus uitae in Christo, liberauit me a lege peccati et mortis. Cur non dixit, liberauit à peccato et morte? Non me Christus liberauit a peccato et morte simul? Verum de opere proprio legis spiritus loquitur, quae hoc facit quod Christus meruit. Christus quidem semel absoluit et liberauit omnes a peccato et morte, dum nobis legem spiritus uitae meruit. Ille ergo spiritus uitae quid fecit? Nondum a morte, nondum a peccato liberauit, liberabit autem tan//dem, quia adhuc moriendum est, adhuc in peccatis laborandum. Sed a lege peccati et mortis liberauit, hoc est, a regno et tyrannide peccati et mortis ut peccatum quidem

Peccatum in gratia nihil potest quamuis uere peccatum sit.

Lex spiritus uitae quid operetur in iustis.

Fo. 34 v

assit, sed amissa tyrannide nihil possit, et mors quidem instet, sed amisso stimulo, nihil nocere neque terrere possit. Sic ad Rom. 6. Non regnet peccatum in uestro mortali corpore ut obediatis concupiscentijs eius. Quid clarius dici potuit? Peccatum inest in corpore et concupiscentiae eiusdem, sed ne regnet curandum est. Et ibidem. Peccatum uobis non dominabitur, quia non estis sub lege, sed sub gratia. Ecce sub gratia agentibus scribit, et peccatum eis non dominari dicit. Quod utique non de extraneo et intraneo oportet intelligi. Quis enim extraneo resistere potest, et alterum prohibere ne peccet. Ecce in his locis Paulus peccatum uocat, praeter eos quos non numeramus, vbi nominibus indiuidualibus uitiorum utitur.

Quid ergo? Peccatores sumus, imo iustificati sumus: sed per gratiam iustitia non est sita in formis illis qualitatum, sed in misericordia dei. Reuera enim si a pijs remoueris misericordiam, peccatores sunt et uerum peccatum habent, sed quia credunt et sub misericordiae regno degunt, et damnatum est et assidue mortificatur in eis peccatum, ideo non imputatur eis. Ista est remissio baptismi gloriosissima, et certe si spectes rem diligenter, fere maius est eum pro iusto haberi qui adhuc peccatis infectus est, quam qui omnino purus est. Non ergo dicendum, quod baptismus non tollat omnia peccata, uere omnia tollit, non secundum substantiam, sed plurimum secundum substantiam, et totum secundum uires eius, simul quotidie etiam tollens secundum substantiam, ut euacuetur. Augustinus haec dicit. Remittitur in baptismo uniuersum peccatum, non ut non sit, sed ut non imputetur. Audis? Est peccatum etiam post remissionem, sed non imputa-//tur. Non sufficit tibi haec ineffabilis dei misericordia, quod te penitus iustificat ab omni peccato: habens te ac si sine peccato sis, tantum ut pergas mortificare, id quod iam damnatum et prope mortem positum ab ipso est. At dices. Hoc iam non est peccatum, non imputari. Hoc est quod uolo, ut non naturae operis, sed misericordiae non imputanti tribuatur.

Quomodo baptismus tollit omnia peccata.

Fo. 35 r

Opera bona deo placent.

Ex his defensum puto. Omne opus bonum esse peccatum, nisi ignoscat misericordia. Nam nec ipsi possunt negare, quod fructus referat naturam arboris. At arbor iam probata est, non sine peccato esse, licet damnato et indulto, quare nec opus eius sine peccato licet damnato et indulto. Veritas ergo in hunc modum pijs animabus proponenda est.

Optimi fratres fatemur opera bona deo placere, omninoque nos per ea saluari, sed non sic sunt bona, quod sine peccato sint, sed quia aduersus peccatum pugnando facta sint. Hoc ipsum enim bonum opus est totum, quod peccatum in nobis est, et nobiscum ipsis pugnamus ne regnet, ne obediamus concupiscentijs eius. Iam licet rigor legis diuinae etiam hoc exigere possit, ut ista pugna in

nobis non sit, quia tales nos non creauit ab initio. Rectum enim fecit deus hominem, ipse se miscuit infinitis quaestionibus (ait sapiens). Nam hoc malo impedimur, ne toti simus in lege eius, et pars nostri quae nobiscum pugnat, legi eius aduersatur. Tamen promisit misericordiam et ignoscentiam omnibus, qui saltem non consentiant huic parti, sed pugnent aduersus eam et abolere studeant. Hoc studium placet, non quia dignum, sed quia ipse indulsit et acceptare promisit. Proinde ne infleris aut superbias, habes in teipso, unde iudicium et rigorem metuas, et ad misericordiam solam tete conferas. Hac enim miserente non te currente, bona sunt // opera tua. Aliud ergo de te iudicabis secundum rigorem Fo. 35 v
iudicij dei, aliud secundum benignitatem misericordiae eius. Et hos duos conspectus non separabis in hac uita. Secundum illum, omnia opera tua polluta et immunda sunt propter partem tui aduersariam deo. Secundum hanc uero, totus mundus est iustus. Atque ut hoc certus sis, baptismi simbolum pro testimonio habes, in quo uerissime omnia peccata tibi remissa sunt, remissa inquam in totum, sed nondum omnia abolita. Credimus enim remissionem peccatorum omnium factam absque dubio, sed agimus quotidie et expectamus, ut fiat etiam omnium peccatorum abolitio et omnimoda euacuatio. Et hij qui in hoc laborant, faciunt opera bona. Ecce haec est fides mea quoniam haec est catholica fides. Sophistae uero qui haec impugnant, hoc agunt ut nobis fiduciam operum erigant, et tam misericordiae quam iudicij dei opus extenuent, sicut de eis dicitur Psalm. 19. Auferuntur iudicia tua a facie eius. Et ideo et timorem dei et fiduciam nostram subuertunt: ferendi alioqui, si non hanc sortem nostram et capitale salutis praesidium nobis demoliri et uastare anhelarent, et in leuioribus rebus uel luderent uel insanirent.

Nonne haec est summa disputationis nostrae? An peccatum seu ut tu uis infirmitas seu poena, de quo Paulus loquitur, natura sua, uel sola misericordia ignoscente, non sit contra deum et legem eius. Ratio tua erit quae sese ex fidei articulo glorietur fluere, nempe credimus in baptismo omnium peccatorum remissionem donari sicut Paulus in multis locis docet. Nam haec tua ratio est, et mihi placet. Sed quid quod Paulum ista ratio nihil mouerit, quin Nota.
peccatum appellaret reliquum istud remissionis peccatorum. Vos inuenistis distinctionem peccati, ut saluaretis istam rationem et uerbum Pauli, // non potentes ullo modo ista duo concordare, et Fo. 36 r
tamen hanc distinctionem nullo loco scripturae potestis probare. Iam si ego modum illustrante spiritu inuenero, vt et pietas illesa maneat articulorum fidei, et Paulus simul illesus non egens ulla uocabuli sui methamorphosi uiolenta et inaudita, sed simpliciter et proprie et germane, id quod alias significare possit, cum quo et

satisfiat rationi illi urgenti uos, ad equiuocandum peccati uocabulum solo isto loco in Paulo, ac praeterea nusquam in scriptura. Duo enim me mouent. Primum. Quod scripturas in suis uiribus puras ab omni hominum contactu mundas, ab omni terreno condimento sinceras habere uolo. Alterum, quod uerbis iam non sinceris nec sincere misterium istud gratiae et peccati tractare poteritis, deinde nec intelligere, tandem nec amare, ac sic frigidi tristes et segnes in laude, et amore dei facti estis. Humanum enim uerbum diuino additum, uelamen est ueritatis purae. Sciendum quod scriptura diuina peccatum nostrum tractat duobus modis, uno modo per legem, altero per Euangelium dei. Haec sunt duo testamenta dei, ordinata ad salutem nostram, ut a peccato liberemur. Lex aliter non tractat peccatum, quam ut ipsum reuelet. Sicut dicit Paulus ad Rom. 3. Per legem cognitio peccati. Quae cognitio docebat duo, corruptionem naturae et iram dei. De priore dicit ad Rom. 7. Concupiscentiam nesciebam esse peccatum, nisi lex diceret, non concupisces. Nam pruritum illum foedum natura non dixit peccatum, sed usum eius malum, in alieno corpore, ut stuprum, adulterium, fornicationem. Ita iram et auaritiam non dictabat peccatum: sed usum eius, in furto, fraude, maledicto, cede, et sic de alijs. Et haud scio, an peccatum in scripturis unquam accipiatur pro operibus illis quae nos peccata uocamus. Videtur enim ferme radicale illud fermentum sic uocare quod // fructificat mala opera et uerba. Nam hoc peccatum proprie reuelat lex, prius incognitum et mortuum, vt ad Rom. 5. dicit: quod et uiuacissime latet sub speciosis operibus hypocritarum. Nam sub hoc peccato concludi per scripturam omnes homines dicit Paulus, licet latere nunquam possit, quin fructus suos prodat, in uno sic, in alio sic. Sed nullum opus malum dare queas, sub quo omnes homines concludere possis, de quo alias plura. De posteriore dicit ad Rom. 4. Lex iram operatur, quia dicit ad Galat. 3. Maledictus omnis qui non permanet in omnibus sermonibus quae scripta sunt in libro hoc ut faciat ea. Et ad Rom. 5. Per peccatum mors. Et .6. Stipendium peccati mors. Hactenus igitur lux legis nos erudit, et sub corruptione et ira nos esse docens, atque omnem hominem et mendacem et filium irae concludens. Atque corruptionem forte contemptissemus, et nobis in malo nostro placuissemus, nisi alterum malum irae nobis hanc insaniam non indulgeret et obsisteret et terrore et periculo mortis et inferni, quominus pacem in priore malo haberemus. Et plane maius malum nobis est ira quam corruptio, quia poenam plus odimus quam culpam.

Igitur duplex malum lex reuelat, internum et externum. Alterum quod ipsi nobis irrigamus, peccatum seu corruptionem naturae. Al-

Duobus modis tractat scriptura peccatum.

Cognitio peccati docet duo.

Fo. 36 v

Nota sub quo peccato omnes homines concluduntur

lex duplex malum reuelat.

terum, quod deus irrogat, iram, mortem et maledictionem. Esto, si uis illa duo, culpam et poenam, sed nimis tenuiter et frigide culpam et poenam sub his uocabulis tractauimus, nescio quas relationes et imputationes fingentes. Nos crasse et plene secundum scripturam, peccatum seu culpam seu internum malum uniuersam illam corruptionem naturae uocamus, in omnibus membris, malam et ad malum pronam ab adolescentia sua, ut Genes. 6. et. 8. scribitur. Et haec ira tanta est, ut ea quae bona uidentur, nihil prosint, ut sunt artes, inge//nia, prudentia, fortitudo, continentia, et Fo. 37 r quicquid naturalium, mortalium, speculabilium est bonorum, in quibus nullum uitium, omnium hominum communis sensus deprehendere possit, adeo ut hodie etiam nostri theologi ea inter bona numerent, nihil illis mali tribuentes, quam quod extra gratiam facta regnum coelorum non mereantur. Rursum tamen nec infernum, nec poenam mereantur, parati plane asserere ea coelum etiam mereri posse, nisi quendam auditum de gratia necessaria concepissent. Non enim deesse eis putant quod lex requirat, sed quod gratia exigat. Legi satisfactum docent, sed non Euangelio. Addunt denique tanta esse haec bona, ut gratiam mereantur de congruo et infallibiliter, et sic plena bona fiant, non proprio merito, tamen per proprium meritum. Accedit his, quod deus ipse haec non negat esse bona, sicut reuera negari non possunt, sed remunerat et ornat temporalibus beneficijs et regnis, opibus, gloria, fama, dignitate, honore, uoluptate, et his similibus: ita ut non modo speciei propriae, sed et retributionis diuinae operculum accedat naturali cecitati, quae ignorat uera bona, ut secure ista et pertinacissime bona esse contendat, super qua re potissimum prophetia laborauit et omnes prophetae occisi sunt, quod haec carperent et ueriora bona exigerent. Prophetia enim nihil aliud quam expolitio, et (ut ita dixerim) praxis et applicatio legis fuit seu quod dicitur in silogismis subsumptio, quae ut quodlibet opus bonum incideret, pronunciaret, an uere maleue bonum esset. Hinc multa legimus reprobari in libris antiquis quae obstupescimus: hinc prohibuit deus ne suum sensum sequerentur, sed uocem eius audirent. Ideo eis semper prouidit prophetas, qui legem practicarent in his bonis (ut sic dixerim) uelut in exemplis monstrando quid esset lex. //

No. quid doctores moderni docent de merito

Prophetia quid sit.

Sola igitur lex ostendit, non quidem esse ista mala per se, cum Fo. 37 v sint dona dei, sed esse in malo usu, propter radicale illud peccatum occultissimum, quo in illis confidebant, placebant, gloriabantur insensibili malo, sicut et nunc et semper facit hoc intimum peccati malum, cum in solo deo fidendum placendum, et gloriandum sit: sicut Hierem. 9. dicit. Non glorietur sapiens in sapientia sua, nec fortis in fortitudine sua nec diues in diuitijs suis. Omnia enim

In solo deo est gloriandum.

haec sunt bona dispersa gratuito, in malos frequentius quam in bonos: ita ut Psalm . 72. sese periclitari ob hoc queratur, et pene effundi gressus suos, sed omnia sunt (ut dixi) sub ira et maledicto conclusa, nec quicquam prosunt, et adeo non parant de congruo ad gratiam, ut magis incrassent cor, ne gratiam desideret aut necessariam sentiat, sicut dicit Psalm . 118. Coagulatum est sicut lac cor eorum. Melius Hebraeus. Incrassatum est sicut adeps cor eorum. Hic populus in scripturis proprie arguitur impietatis, incredulitatis, durae ceruicis, quod indomitum sensum, in istis speciosis bonis humiliare non possent, nec legem, nec peccatum suum in illis agnoscere, semper arbitrati sese obsequium praestare in his deo prae omnibus alijs uere iustis. His frustra praedicatur, hij uiri sanguinum et dolosi. Summa lex illis est impleta, nec indigent gratia (ut dixi) nisi ex quodam superfluo exactionis diuinae. His uelatus est Moyses, nec ferunt faciem eius cornutam, mali esse in tanta sapientia, bonitate, iustitia relligione non uolunt, nec se esse cognoscere possunt, quia non audiunt. Vides ergo quam excedat lex naturalem rationem incomparabiliter et quam profundum sit peccatum, cuius cognitionem docet lex. Hij ergo omnes sub ira, quia omnes in peccato.

Euangelium contra sic tractat peccatum, ut ipsum tollat et sic
Fo. 38 r pulcherrime legem sequitur. Lex enim intro//duxit et obruit nos peccato per cognitionem eius, quo fecit ut ab illo liberari peteremus et gratiam suspiraremus. Nam euangelium etiam duo praedicat et docet: iustitiam et gratiam dei. Per iustitiam sanat corruptionem naturae. Iustitia uero quae sit donum dei, fides scilicet Christi, sicut ad Rom . 3. dicit. Nunc autem sine lege manifestata est iustitia dei. Et iterum ad Rom . 5. Iustificati gratis ex fide, pacem habemus ad deum. Et .3. arbitramur hominem iustificari per fidem. Et haec iustitia peccato contraria, in scripturis ferme pro intima radice accipitur, cuius fructus sunt bona opera. Huic iustitiae et fidei comes est gratia seu misericordia, fauor dei contra iram, quae peccati comes est, ut omnis qui credit in Christum, habeat deum propitium. Nam nec nos in bono isto iustitiae satis leti essemus, nec magnificaremus eius hoc donum, si solum esset, et non gratiam dei nobis conciliaret. Gratiam accipio hic proprie pro fauore dei, sicut debet non pro qualitate animi, ut nostri recentiores docuerunt: atque haec gratia tandem uere pacem cordis operatur, ut homo a corruptione sua sanatus, etiam propitium se deum habere sentiat, hoc est, quod impinguat ossa et conscientiam reddit letam, securam, inperterritam, nihil non audentem nihil non potentem, ut quae mortem etiam rideat, in fiducia ista gratiae dei. Proinde sicut ira maius malum est, quam corruptio peccati, ita gratia maius

Euangelium docet duo, iusticiam et gratiam

Quomodo hic gratia accipitur.

bonum, quam sanitas iustitiae quam ex fide esse diximus. Nemo enim (si posset fieri) non mallet carere sanitate iustitiae quam gratia dei. Nam remissio peccatorum et pax proprie tribuitur gratiae Dei, sed fidei tribuitur sanitas corruptionis. Quia fides est donum et bonum internum, oppositum peccato, quod expurgat, et fermentum illud Euangelicum in tribus farinae satis absconditum. At gratia dei est externum bonum, fauor dei, opposita irae. Haec duo sic ad Rom. 5. distinguit. Si enim unius delicto multi mortui sunt, mul//tomagis gratia dei et donum in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Donum in gratia unius hominis, fidem Christi uocat (quam et sepius donum uocat) quae nobis data est in gratia Christi, id est, quia ille solus gratus et acceptus inter omnes homines, propitium et clementem deum haberet, ut nobis hoc donum et etiam hanc gratiam mereretur.

Fides internum donum dei.

Fo. 38 v

☞ Ioannis .1. Lex per Moysen data est. Gratia uero et ueritas per Iesum Christum facta est. Et infra. Plenum gratia et ueritate. Ita ueritas ex Christo in nos fluens, fides est: gratia fidem comitatur, ob gratiam Christi, sicut ibidem praemisit, De plenitudine eius omnes accepimus, gratiam pro gratia. Quam gratiam, pro qua gratia? Gratiam nostram ut nobis faueret deus, pro gratia Christi, qua illi fauet deus. Quia inquit lex per Moysen data est, sed gratia et ueritas per Iesum Christum facta est. Habemus ergo duo bona Euangelij aduersus duo mala legis, donum pro peccato, gratiam pro ira. Iam sequitur quod illa duo, ira et gratia, sic se habent (cum sint extra nos) ut in totum effundantur, ut qui sub ira est, totus sub ira est, qui sub gratia totus sub gratia est: quia ira et gratia personas respiciunt. Quem enim deus in gratiam recipit, totum recipit: et cui fauet, in totum fauet. Rursus cui irascitur, in totum irascitur. Non enim patitur hanc gratiam sicut dona patitur, nec diligit caput et odit pedes, nec fauet animae et odit corpus et tamen donat animae quod non donat corpori, donat capiti quod non donat pedibus. Sic et in tota Ecclesia, quae in eadem gratia dei stat, ut ad Rom. 5. dicit. Per quem habemus accessum in gratiam istam in qua stamus. Diuersus et multiformis est in donis suis: ita econtra cui non fauet, toti non fauet, et tamen non totum punit, imo ille uno peccato unius membri, sub ira totus ma//net, et hic uno dono unius operis sub gratia totus manet, ut longe, sicut dixi, gratia a donis secernenda sit, cum sola gratia sit uita aeterna. Ad Rom. 6. Et sola ira est mors aeterna.

Gratiam pro gratia quomodo accipimus.

duo bona euangelij habemus contra duo mala legis.

Gratia et ira dei quomodo se habeant.

Gratia a donis discernenda.

Fo. 39 r

Veniamus tandem ad institutum. Iustus et fidelis absque dubio habet gratiam et donum. Gratiam quae eum totum gratificet, ut persona prorsus accepta sit, et nullius irae locus in eo sit amplius. Donum uero, quod eum sanet a peccato et tota corruptione sua

Fidelis habet gratiam et donum dei.

Donum infusum ut expurget peccatum. animi et corporis. Impijssimum ergo est dicere, baptizatum esse adhuc in peccatis, aut non esse omnia peccata plenissime remissa. Quid enim ibi peccati, ubi deus fauet, et nullum nosse uult peccatum, totusque totum acceptat et sanctificat? Sed hoc non referendum ad nostram puritatem, ut uides, sed ad solam gratiam fauentis dei. Remissa sunt omnia per gratiam, sed non nondum omnia sanata per donum. Donum etiam infusum est, fermentum mixtum est, laborat ut peccatum expurget, quod iam personae indultum est, et hospitem malum extendat, cui licentia facta eiciendi: interim dum haec aguntur, peccatum dicitur et est uere natura sua, sed iam peccatum sine ira, sine lege, peccatum mortuum, peccatum innoxium, modo in gratia et dono eius perseueres. Nihil differt peccatum a seipso, secundum suam naturam, ante gra- Nota. tiam et post gratiam, differt uero a sui tractatu. Aliter enim nunc tractatur quam antea. Quomodo antea tractabatur? Vt esset et cognosceretur et obrueret nos: nunc tractatur, ut non sit et eiciatur. At non ob hoc non est uere et naturaliter peccatum, quoniam ingratitudo et iniuria est gratiae et doni dei negare ipsum uere peccatum esse. Gratia quidem nullum ibi peccatum habet, quia persona tota placet. Donum autem peccatum habet, quod expurget et expugnet, sed et persona non placet nec habet gratiam, nisi ob Fo. 39 v donum hoc mo-//do peccatum expurgare laborans. Deus non fictos, sed ueros peccatores saluos facit, non fictum, sed uerum peccatum mortificare docet. Ecce istum modum intelligendi et loquendi sim- Iste est modus loquendi purus et paulinus plicem et Paulinum ego quaero et uolo habere in tractatu peccati et gratiae. Hic purus et sincerus, prorsus sine ulla difficultate capitur, nullis distinctionibus indiget, et miro modo blandus apertusque est, et totam scripturam aperit. Non est hic necesse dicere, Peccatum apud Paulum pro infirmitate capi: imo necesse est pro uero peccato capi, quo gratia et donum dei pure et uere commendentur. Quod si quis neget uere peccatum esse, hic donum dei blasphemat et ingratus est. Ita dico et doceo, ut omnis homo in omni opere suo, sciat se tantum habere de peccato, quantum in ipso nondum est eiectum peccatum, qualis arbor, talis fructus, ne glorietur coram deo de mundicia sua in seipso, glorietur autem in gratia et dono dei, quod fauentem deum habet, qui hoc peccatum non imputat, insuper donum dedit, quo purget. Veritatem ergo confiteatur, quod si secundum naturam operis, citra gratiam iudicandus esset, non posset resistere ante faciem eius. Nunc quia in gratia nititur, nihil est quod eum accusare potest. An sunt haec tam obscura, ut sophis- Peccatum tractatur, aut lege, aut euangelio. tarum immensa illa uolumina de peccato et gratia congesta? An non iam Pauli uerbum et pietas fidei et ratio illa quae cogere uidebatur, ut peccatum pro poena caperetur pulchre conueniunt?

Quid facilius dicere quam peccatum tractari aut lege aut Euangelio? Si lege sola tractes, mors et ira est: si solo Euangelio, gratia et uita est: manet tamen sub utroque uere et naturaliter peccatum. Quocirca patrum autoritates, qui negant peccatum esse in iusto, omnes intelligendae sunt secundum gratiam, sed non secundum naturam peccati, uel legem. Christus enim nos liberauit, ut iam non simus sub lege, sed sub gratia.

Videamus nunc congruentias scripturae in hanc sen//tentiam. Fo. 40 r
Christus Lucae ultimo. Poenitentiam et remissionem praedicari dicit in nomine eius. Cur non satis erat remissio peccatorum? Nonne huc congruit, quod poenitentia est immutatio corruptionis et renouatio de peccato assidua, quam operatur fides, donum dei et remissio. Gratiae donum est, ut non sit ibi peccatum irae. Nec enim praedicari docet poenitentiam illam ficticiam sophistarum quae ad horam durat. Quamdiu praedicatur, quam diu uiuitur, poenitendum et nouandum est, ut peccatum expellatur. Nunquid potes sic aptare ista duo, infirmitati et poenae? Quis de infirmitate poeniteat? Quis poenam innouet? Idem facit uerbum Ioannis baptistae a Christo receptum. Poenitentiam agite, appropinquat regnum coelorum. Quid hoc est, nisi mutare uitam, quod fides facit peccatum expurgans, et sub regno dei esse, quod gratia facit remittens. Nam hos fructus dignos uocat Ioannes, si peccatum expurgetur, et non opera externa simulentur. Huc tam pulchre congruit parabola Matth. 13. de fermento et farinae satis tribus, ut nihil aptius possit. Non sic autem congruit, si infirmitatem et poenam appelles peccatum, imo iam tenebras offudisti his uocibus, ut parabolam non uideas nec sapias. Huc et parabola de semiuiuo, a Samaritano sanato, tota et primo loco pertinet, qui non simul sanatus, simul tamen susceptus est curari, leuita et sacerdote legis ministris uidentibus eum, sed non iuuantibus. Lex peccatum (ut dixi) cognoscere facit, sed Christus per fidem sanat et in gratiam dei reducit: huc illud Ioannis. Qui lotus est mundus est totus, nempe per gratiam, et tamen lauat per fidem operantem pedes peccati reliqui. Huc quod nos palmites in Christo, qui est uitis, confructificemus, ut mundi per omnia: tamen Agricola coelestis mundum purgat, ut fructum plus afferat. Nihil horum potes ad poenas et infirmitates aptare, statim enim perit lauandi, purgandi, cu-//randi sensus, nisi quod uaga uenialia Fo. 40 v
huc possis trahere, sed superficialis est ille sensus, folia praescindit, radicem non exscindit. Et similis est iste modus curandi, radenti capillos, vbi denuo renascuntur. Non sic donum dei, quod radices mortificare laborat, et non actus, sed ipsam personam purgat, ut uenialia illa cessent aut certe minus pullulent. Frustra uenialibus resistis, nisi peccatum illud fomitis extinguas, unde illa pullulant.

Quid sit poenitentia.

Dignus fructus poenitentiae.

Nota.

Peccatum post baptismum Paulus in nobis esse dicit.

Peccatum semper concupiscit, sed concupiscentiae eius resistis, si non tantum motibus eius resistis, sed ipsum quoque iugulas, quod fit per donum fidei mortificantis, crucifigentis, et passionibus uarijs exercentis ueterem istum peccati hominem, ut Apostolus uocat. Huc quadrat et illa figura, quod filij Israel possessa terra Canaan, reliquias Amorreorum, Gebuseorum, Cananeorum non deleuerunt. Non erant alterius naturae reliquiae istae, quam ipsae gentes. At nostri isti infirmitatem et poenam etiam non malam, imo utilem et ferendam docent, quasi non sit expurganda.

Concludo ergo: Quando Paulus ad Rom. 6. Peccatum in mortali corpore, peccatum non dominari, corpus peccati destrui. Ad Rom. 8. A lege peccati liberari. Ad Rom. 6. Peccatum operari, peccatum repugnare, peccatum captiuare, seruire legi peccati .1. ad Corinth. 7. Incontinentiam .1. ad Corinth. 5. Fermentum uetus malitiae et nequitiae: Ad Ephes. 4. Veterem hominem. Ad Collocens. 3. Iram, libidinem, auaritiam. Heb. 13. Circumstans peccatum. Breuiter, nusquam non peccati nomine et uicij appellet, atque si semel tantum appellasset peccatum, nulli angelorum cederem. Nunc cum tot locis idem constanter asserat: qui sunt illi homines, ut eorum glosas in textum, erasis Pauli uerbis, me cogant reponere? Nolo eorum sententias, peccatum inesse nobis dico, et in // omnibus operibus nostris, cum fiducia, quamdiu hic sumus. Opus bonum sine peccato, plane deest in hac uita, quia Paulus non audet hoc asserere de suis operibus. Nihil mihi inquiens conscius sum: sed non in hoc iustificatus sum. Certos autem nos esse oportet. Ideo deus in gratia sua nobis praeuidit hominem, in quo confideremus, et non in opera nostra. Nam quamuis per donum fidei nos iustificauerit, et per gratiam suam nobis factus sit propitius, tamen ne vagaremur in nobis ipsis, et in his donis suis, uoluit ut in Christum niteremur, ut nec iustitia illa capta nobis satis sit, nisi in Christi iustitia hereat et ex ipso fluat, ne quis insipiens, semel accepto dono, iam satur et securus sibi uideatur, sed in illum nos rapi de die in diem magis uoluit, non in acceptis donis consistere, sed in Christum plane transformari. Illius enim iustitia certa et perpetua est, ibi non est mutare, non est deficere, ipse dominus omnium. Ideo Paulus mira diligentia quotiens fidem Christi praedicat, sic praedicat, ut non tantum per illum aut ab illo sit iustitia, sed etiam in illum, ut nos in ipsum referat et transformet, et uelut in absconsum ponat donec transeat ira. Sic ad Rom. 5. Iustificati ex fide pacem habemus ad deum per dominum nostrum Iesum Christum. Ecce fides non satis, sed fides quae sub alas Christi recondat, et in illius iustitia glorietur. Et iterum. Per quem habemus accessum ad deum, per fidem in gratiam istam. Iterum

Fo. 41 r

opus bonum sine peccato deest in hac uita.

Christi iustitia est perpetua.

Fides non satis est nisi sub alas christi se recondat.

fidem sic docet, ut eam sub alas Christi proiciat. Ad Coloss. 1. Et per eum placuit reconciliari omnia in ipsum. Ecce per eum in ipsum. Et ultra. Pacificans per sanguinem crucis eius per ipsum. Ecce per sanguinem crucis eius per ipsum. Quid istis uult Apostolus, nisi quod non satis est illa fides uaga sophistarum, quae accepto dono putatur operari? Sed ea demum fides est, quae te pullastrum, Christum gallinam facit, ut sub pennis eius speres. Nam salus in pennis eius, ait Malach. ut scilicet non in fide accepta nitaris, hoc est enim for-//nicari, sed fidem esse scias, si ei adheseris, de ipso praesumpseris, quod tibi sanctus iustusque sit. Ecce haec fides est donum dei, quae gratiam dei nobis obtinet, et peccatum illud expurgat, et saluos certosque facit, non nostris, sed Christi operibus, ut subsistere et permanere in aeternum possimus sicut scriptum est. Iustitia eius manet in saeculum saeculi. Fo. 41 v

Dices autem. Videmini uerbi controuersia torqueri, quando in summa conuenitis, neutri asserentes damnabile illud reliquum baptismi, siue peccatum sit, siue poena. Respondeo, de fine concordamus, esse scilicet innoxium, sed nequaquam de causa ipsa. Nam ipsi naturae tribuunt, quod gratiae dei est, quod ferendum non est. Deinde securos faciunt homines, ne peccatum expurgent. Minuunt etiam misterij Christi noticiam, per hoc et laudem et amorem dei, dum non considerant effusissime gratiae bonitatem super peccatores expansam, sed innocentem naturam faciunt, atque si nihil aliud obstaret, sine scripturis loquimur, tamen scripturae autoritatem sine causa perdunt, et intelligentiam rerum obscurant. Meum consilium est, qui sacras literas non potest certo sensu tenere, eas dimittat. Tutius est cum laicis ignorare eas, quam incertas habere. Incredibile est quantas molestias Sathan per eas morituro faciat, si ambiguas habeat, ut sophistas in hoc suscitatos putem a diabolo, ut eas incertas faciant aequiuocationibus et ludibrijs suis.

quod gratiae dei non est tribuendum naturae.

Nihil ergo damnationis licet, nonnihil sit peccati, sed ideo nihil est damnationis, non quia non sit ibi peccatum, sed quia sunt in Christo Iesu, dicit Paulus. Pullastri sub gallina et sub umbra iustitiae illius pausant: seu ut ad Rom. 5. clarius dicit. Gratiam et donum in gratia illius habent. Deinde non ambulant secundum peccatum seu carnem peccati, id est, non consentiunt peccato quod reuera habent. Deus enim eis prouidit duo robustissima munitissimaque firmamenta, ne hoc peccatum eis sit in damnationem. Primum ipsum // Christum, propiciatorium. Ad Rom. 3. vt sub huius gratia tuti sint, non quia credunt et fidem aut donum habent, sed quia in gratia Christi habent. Nullius enim fides subsisteret, nisi in Christi propria iustitia niteretur, et illius protectione seruaretur. Haec est enim fides (vt dixi) vera, non absoluta, imo absoleta illa Fo. 42 r

Deus prouidit homini duo firmamenta contra peccatum.

Horribile est peccatum.

qualitas in anima, ut illi fingunt, sed quae se a gratia Christi non patitur auelli, nec alio nititur, quam quod scit illum esse in gratia dei, nec posse damnari, nec aliquem, qui sic in eum se proiecerit. Scilicet tam magna res est hoc peccatum reliquum, sic intolerabile iudicium dei, ut nisi eum pro te opponas, quem sine omni peccato esse nosti, subsistere nequeas, id quod facit fides uera.

Alterum est quod dono accepto non ambulant secundum carnem nec obediunt peccato, sed prius illud principale et robustissimum est, licet et alterum sit aliquid, sed in uirtute prioris. Quia pepigit deus pactum ijs qui sunt hoc modo in Christo, ut si pugnent contra seipsos et peccatum suum, nihil sit damnationis. Non ergo nihil est damnationis, quia non peccant, aut non sit peccatum in opere bono. Hoc fingit sophista, extra et contra apertum textum Pauli e proprio capite. Sed quia sunt (inquit) in Christo Iesu, et non ambulant secundum carnem, manifeste de mortali peccato loquens. Solum hoc agunt sophistae, ut hoc peccatum extenuent, quod deus tantum exaggerat, ut filium suum sibi uelit opponi, et homines omnes hoc uehementissimo iudicio ad Christum urgere et compellere, ut sub alas eius trementes, desperantes anhelantes sese recipiant. At isti huius peccati negatores, faciunt oscitantes et securos homines in accepto dono: per hoc et Christi gratiam uilem, et misericordiam dei leuem, ad quae sequi necessario oportet, frigus amoris, segnitiem laudis et teporem gratitudinis. Nihil de Christo hij prorsus sciunt. Tu ergo caue illos pestilentissimos et disce opera dei magna, mirifica et gloriosa esse: ideo scias tete non posse hoc peccatum satis aggerare. Neque enim malum eius ullus hominum unquam // inuestigare aut comprehendere penitus potuit, cum sit infinitum et aeternum, ut rursus opera dei cognoscas in Christo tecum facta immensa, ut qui tam potentem tibi in Christo gratiam praeordinauit, qui tanto malo non patiatur tete perdi, et qui tanto malo dignus sis, tamen illius hominis gratia non solum illo non perdaris, sed etiam tandem ab eo libereris. Magnificanda est gloria gratiae, nec potest satis magnificari: ita ut Paulus exclamet. Gratias deo pro inenarrabili dono eius. Ne ergo auscultes frigidis istis et languidis sophistarum sibilis de operibus bonis sine peccato, de fide infusa, de fide acquisita, de libero arbitrio: somnia sunt et ludicra ad istam rem seriam. In Christum tete rapi oportet. Sicut Esaie .2. dicit. Ingredere in petram, abscondere fossa humo, à facie timoris domini, et à gloria maiestatis eius. Et in Cantic. Columba mea in foraminibus petrae, in cauernis maceriae. Noli errare. Magnitudo proiectionis satis indicat, quantum sit peccatum istud, nisi Christum filium dei existimes ligneam aliquam imaginem esse. Omnes sancti tremunt hoc iudicium, et nisi Christum opertorem habeant, pereant:

Cum tremore ad alas Christi confugiendum.

Fo. 42 v

nota malitiam peccati.

et nos adhuc disputamus et ludimus in operibus bonis peccatum esse. Sic scilicet de tremenda maiestate aeterna sapimus, quasi de homine quouis disputemus, quando de illa disputamus.

Sed dicis. Neque tu probas peccatum alibi accipi hoc modo, quod scilicet non damnet. Respondeo, nec hoc est necesse, nec hoc institui. Hoc solum institui ut peccatum hoc loco idem significaret quod vbique. Quod autem hic peccatum aliter tractari dico, hoc nihil ad peccati significationem pertinet. Scriptura peccatum vbique eodem modo accipit, sed non vbique eodem modo tractat, seu tractari describit, alibi peccatum fieri: alibi remitti, alibi puniri, alibi differri, alibi confiteri, alibi negari describitur. Et quis actiones, passiones, et accidentia peccati enumeret? Ita hoc loco peccatum, quid faciat et patiatur in gratia, describitur: non negatur peccatum esse, imo supponit pec-//catum factum et esse. Hic uictum rebellare spiritum dicitur, qui alibi uictor regnare describitur, idem prorsus peccatum vbique, sed non vbique idem ualens, faciens, et patiens. Prosequamur ergo Paulum. Si autem quod nolo hoc facio, consentio legi quoniam bona est. Mira compositio, consentit legi bonae, sed non totus, quia facit non totus, quod uult non totus, neque consentiens, neque faciens, neque nolens hic totus est, sed idem qui consentit bonae legi, facit quod non uult, id est, contrarium bonae legi quam uult. Nunc autem non ego operor illud. Quis ille ego, qui nunc non operatur illud, quod mox dictus est operari? Ille scilicet ego qui spiritualis sum, quia secundum hoc ego nunc aestimor in gratia, quae non sinit ut aestimer secundum peccatum, quo carnalis sum, abluta sunt omnia, et nunc alius ego quam ante gratiam, vbi aestimabat secundum peccatum totus carnalis. Sed quod habitat in me peccatum. Tu non operaris, et tamen id quod in te est operatur? Manus tua percutit me, et tu non percutis me? Ita sane, quia me inuito id facit, et secundum hoc aestimor, uere tamen ego facio, quia pars mea facit: sed iam non secundum eam aestimor, male facit manus et mihi imputaretur, nisi animus innocens esset, sed non ideo malum non est, quod manus facit, sed quia non imputatur: non imputatur autem propter animum innocentem. Ita peccatum, peccatum est uere, sed quia donum et gratia in me sunt, non imputatur, non propter suam innocentiam, quasi non nocens sit sed quia donum et gratia in me regnant.

peccatum ubique eodem modo accipitur, sed non eodem modo tractatur.

Fo. 43 r

Explicatio sententie pauline, si autem quod nolo hoc facio. etc.

Ego non operor illud, sed peccatum habitans in me.

Scio enim quod non habitat in me, hoc est, in carne mea bonum, quia mea est, non aliena caro, ideo quod in ea habitat, in me habitare dicitur. Quam dulcissime Paulus medius incedit inter carnem et spiritum, synedochis graciosissimis utrinque festiuissime alternans. Vere ergo habitat peccatum in carne, et uere peccatum est. Iebuseus enim est habitans in finibus nostris, futurus sudes in

Paulus incedit medius inter carnem et spiritum

oculis et offendiculum a latere, si non studuerimus delere eum. Quid sudes in oculis, nisi lignum ante faciem in quod impingas, Fo. 43 v si impru-//dens incedas. Ita peccatum quotidie ante nosuersatur, et in uia nobis obuium est, tamen etiam a latere sollicitat, nisi uiriliter expurgetur, impingemus et scandalisabimur in eo. Malus plane hospes, sed tamen habitet in carne, in nobis, in nostra terra in nostris finibus. Non ergo est bonum in carne, uere inquam non Velle adiacet mihi. etc. bonum, non solum poena, sed peccatum. Nam uelle mihi adiacet, perficere uero non inuenio. Seipsum clarius exponit, quomodo spiritualis homo in peccato non operatur malum, sed uult bonum et tamen propter habitans in carne peccatum non perficit hoc uelle, sed non ideo nihil est, hoc uelle, quia non perficit, sicut econtra non nihil est malum, quod habitat in carne, quantumuis ille ego non operor, sed peccatum ipsum. Vtrunque dico, malum fit, et non non quomodo malum fit et non fit. fit. Fit quia peccatum facit illud. Non fit, quia mens non facit, nec uult, licet non perficiat propter facere peccati. Non enim quod uolo bonum hoc facio, sed quod nolo malum hoc facio. Si autem quod nolo malum, hoc facio: iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Vide gratiae praeconem fidelem, repetit et inculcat diligenter, uelut digito monstrans illud uerbum. Si autem quod nolo hoc facio, antequam inferret, Iam non ego operor, interposuit consentio legi quoniam bona est. Hic autem mox infert. Si ego quod locus iste non potest conuenire carnali homini. nolens hoc facio, certe hoc nolle probat quod ego non operor illud, et tamen fit in me, ergo necessario peccatum quod habitat in me, illud operatur, ut nemo possit hunc locum, nisi de spirituali homine intelligere: neque de his, qui perpetrant mala opera. Alterum enim dicit per alterum impediri, sic tamen ut spiritus praeualeat, et illi tribuatur, quod non operetur, non uelit malum.

Inuenio igitur uolenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adiacet. Non enim alius, qui uult facere bonum, et alius cui malum adiacet. Spiritualis uult facere bonum totus, sed carnalis adiacet malus ipse minus totus. Condelector enim legi dei secundum interiorem hominem. Video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae, et captiuantem me in legem peccati, quae est in membris meis. Hic clarissime se explicat: delectari enim in lege dei, non est, nisi pij et iusti hominis. Nec Fo. 44 r repugnet // nec repugnare curat legi membrorum, qui iustus non nota, quam hic dicit legem mentis. est. Legem autem mentis non uocat legem naturalem, quam dicunt, sed opponit eam legi membrorum, potius uoluntatem spiritus ita nominat, quo legi dei condelectatur, cui opponit legem membrorum, quae delectatur lege peccati, ut sit et membrorum lex, uoluntas contraria uoluntati spiritus. Repugnantem uero dicit, certe malum indicans non poenae sed culpae. Malum est enim legi dei repug-

nare. Iam non solum non obedire, sed repugnare dicit quod grauius est, ne parum aestimes peccatum reliquum baptismo. Magnum est et magno dei dono tollitur, et magna gratia ignoscitur, propter spiritum, qui non repugnat, sed condelectatur legi dei. Et illud ultimum atrocius, quod captiuat. Vide queso, quantis uerborum molibus et uiribus id peccati exaggerat, quod illi sic extenuant et tollunt. Non solum est, non solum uiuit, non solum uult, non solum operatur, non solum repugnat, sed etiam furit et captiuat. Quis non furiosas libidinis et irae cogitationes et motus sensit unquam, quantumlibet inuitus et nolens? Indomitus est furor eius, imo quod mereris: in impijs non sic furit, quia non sustinent eius impetum, cedunt et obediunt ei, ideo nunquam experiuntur, quantus labor, quanta molestia sit peccato reluctari et eius dominari. Militiam exigit iste impetus strennuam. Vnde et Christus dominus exercituum uocatur, et rex potens in praelio, quia hos magnos impetus per donum suum non solum sustinet, sed uincit etiam. Vide ergo doni et gratiae magnitudinem, ut tantum malum non sit damnabile pijs, fortiores sunt cogitationes malae piorum quam impiorum, non tamen polluunt, non damnant, illos uero polluunt et damnant. Cur hoc? Nonne utrobique idem peccatum? Vere idem peccatum, sed pij antidotum habent, illi non habent, ideo pij in maiori impetu eius non peccant, cum illi peccent in minori: non quia non sit peccatum utrobique, sed haec gloria gratiae dei est, non naturae illius malae. Si desit gratia, uere damnat, nunc naturam eius malam: gratia, ne damnet prohibet. Non ergo nobis domine, sed nomini tuo da gloriam. Non ergo nullum peccatum, tam furens aduersarius legis, non est poena, non est infirmitas, sed magnum pec-//catum, ut psalm. 18. queritur dicens. Emundabor a delicto maximo. Absit haec gloria nostra in ista mundicia nostra.

Furor peccati maior in iusto quam in impio.

Cogitationes malae piorum fortiores quam impiorum, tamen non damnant pios.

Fo. 44 v

Infoelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis eius? Hic peccatum mortem uocat (id est maximam molestiam) figuratiue, aemulatus illud Exod. 10. Orate pro me ad dominum, ut auferat a me mortem istam. Odiosissimo enim nomine appellat peccatum: sicut Pharao locustas mortem appellat, propter importunos, improbos, incessabiles, indomitosque eius furores, per quos nobis in hac uita non permittit pacem habere, sed continuo in acie stare cogit. Verum est quidem, non semper una passione nos insanire, non semper ardet ira, non semper furit libido, non semper torquet inuidia, sed una succedit alteri. Et quando omnes dormiunt, superbia uigilat. Et ut uerissime dixi, sicut sine carne non sumus, ita sine carne non operamur, ita nec sine uitijs carnis sumus, nec sine eis operamur, ut sophista ex particulari aut singulari sillogisarit, quando sic arguit. Aliquando passio quiescit, ergo non est

Infelix ego homo

Peccatum uocat mortem.

Peccatum non una passione impugnat nos.

in omni opere bono peccatum, quia dicere debuit, aliquando omnes quiescunt, et totum peccatum dormitat, quod est impossibile. Quia caro res uiua est, in assiduo motu est, qui mutatur, mutatis obiectis.

gratiae dei est quod in somno non sit peccatum.

In somno uero, quod non peccatum sit, etiam gratiae dei est, non naturae: peccatum scilicet damnabile non est ibi, nec obstat quod usus rationis non assit. Peccatum est, quod pure dormire non possumus. Quare non mansimus in rectitudine, in qua pure dormire, et omnia pure facere poteramus? Non excusat ebrium sua ebrietas, si quid per eam peccat. Cur non permansit sobrius? Quare nihil nobis, nostra gratia indulgetur, nihil ex nobis mundum est, sed ex sola gratia et dono dei.

Gratia deo per Iesum Christum dominum nostrum. Gratias agit Paulus, non suae iustitiae, sed misericordi deo, idque per Iesum Christum dominum nostrum. Hunc enim semper opponit deo, sub huius alis sese abscondit: in huius gratia de gratia et dono dei

Fo. 45 r

Impossibilis in hac uita sanctorum mundicia.

gaudet et gloriatur. Optat autem liberari ab // isto corpore: non enim ait. Quis me liberabit a morte corporis huius, sed a corpore mortis huius. Quia uidit in hac uita non possibilem sanctorum mundiciam, et tamen mundus esse optat, ideo optat mori. Hoc uerbum ipsius non dicit, aut si dicit, non hac causa dicit. Non enim propter poenam sic exclamaret, sic mortem inuocaret, sed peccatum eum nimio molestat. Vides ergo hunc locum cum sanctissimis conuenire, eosque pati peccatum indomitum et furiosum, ut discamus dei gratiam

peccatum exaggerandum.

non extenuare extenuatis nostris malis, negando ea peccata esse, per humanas glosas, sed ea magnificando et exaggerando quantum possumus, ut elucescat. Confessionem et magnificentiam esse opus dei, qui est mirabilis in sanctis suis, faciens omnes uoluntates suas in eis, cum nobis tamen peccata habere uideamur et uere habeamus.

Concludit ergo Paulus conditionem pij hominis in hoc seculo dicens. Igitur ego ipse mente seruio legi dei, carne autem legi peccati. Ego ipse unus et idem homo. Nec officit cauillum sophistae, qui putat sic intelligi posse, sicut illud supra. Non habitat in me, hoc est, in carne mea bonum. Ipsemet hoc Paulus sic exponit

seruire legi peccati.

dum dicit. Ego ipse carne seruio legi peccati. Nisi uelis elegans glosator addere et dicere, Caro mea carne seruit legi peccati: quid enim esset hoc dicere. Clariora sunt uerba quam ut patiantur calumniam. Ego ipse inquit, non alius. Deinde, seruio inquit, non tantum habeo peccatum, sed seruio ei, seu quod idem ualet, caro

nihil damnationis, sed nonnihil peccati habent fideles.

mea seruit ei. Quid autem est seruire peccato? Nonne facere eius uoluntatem, nonne facere contra legem dei? At hoc facit caro dum repugnat, dum captiuat, dum furit. Seruit enim sic peccato, sed quia spiritus non obedit, nec vincitur illius furoribus, ideo non damnat. Nihil ergo damnationis est ijs qui sunt in Christo Iesu

qui non secundum carnem ambulant. Vere nihil damnationis, sed non nihil peccati: peccati uero, non quod sophista solum fingit se nosse, quo spiritus seruit peccato extra gratiam, sed pec//cato, Fo. 45 v
quod tale esset, nisi gratia et donum in gratia unius hominis praeualerent [1]).

☞ Augustinus in soliloquijs cap. 15. quod Christum non nouit, qui alij quam gratiae aliquid attribuit.

Ecce nunc domine pauperes filij tui sumus, et pusillus grex tuus, aperi nobis ianuas tuas, et edent pauperes et saturabuntur, et laudabunt te, qui requirunt te. Scio etiam domine et confiteor docente te, quoniam illi soli qui cognoscunt se pauperes, et confitentur tibi paupertatem suam, ditabuntur a te, quoniam qui se diuites existimant cum sint pauperes, a tuis diuitijs inuenientur exclusi. Ego igitur confiteor domine deus meus paupertatem meam, et sit tibi tua gloria tota, quoniam tuum est omne bonum per me gestum. Domine confiteor et docuisti me, nihil aliud sum quam uniuersa uanitas et umbra mortis, et abyssus quaedam tenebrosa, et terra inanis et uacua, quae sine tua benedictione nil germinat, fructum quoque non facit nisi confusionem peccatum et mortem. Si quid boni unquam habui, a te recepi: quicquid boni habeo, tuum est uel a te habeo. Si quando steti, per te steti: sed quando cecidi per me cecidi, et semper in luto iacuissem, nisi me erexisses: semper secus fuissem nisi me illuminasses. Quando cecidi, nunquam surrexissem, nisi tu mihi manum porrexisses: postquam etiam me erexisti, semper cecidissem, nisi tu me sustinuisses. Saepius perissem nisi me gubernasses. Sic semper domine, sic semper gratia tua et misericordia tua praeuenit me, liberans me ab omnibus malis saluans a praeteritis, suscitans a praesentibus, et muniens a futuris, praecidens etiam ante me laqueos peccatorum, tollens occasiones et causas, quia nisi tu hoc mihi fecisses, ego omnia peccata mundi fecissem. Quoniam scio domine, quod nullum peccatum est, quod unquam fecerit homo, quod non posset facere alter homo, si creator desit a quo factus est homo. Sed quod non facerem tu fecisti, quod abstinerem tu iussisti, et quod tibi crederem, gratiam tu infudisti. Tu namque domine regebas me tibi, seruabas me tibi, et // mihi Fo. 46 r
ut adulterium et omne aliud peccatum non committerem gratiam et lumen donasti. Omnes autem nos quasi pannus menstruatae, de massa corrupta et immunda uenientes, maculam immunditiae nostrae (quam celare saltem tibi qui omnia uides non possumus) in fron-

---

1) Einde van het stuk dat aan Luther ontleend is: *Rationis Latomianae pro incendiariis Lovaniensis Scholae Sophistis redditae Lutheriana confutatio*, in *Martin Luthers Werke*, Weim. Ausg., Bd. 8, S. 125. Zie boven, blz. 316, 322.

tibus portamus, quare mundi esse non possumus, nisi tu mundaueris qui solus es mundus. Mundas autem de nobis filijs hominum eos in quibus tibi complacuit habitare, quos ab inaccessibilibus profundis secretis iudiciorum incomprehensibilium sapientiae tuae, semper iustorum licet occultorum, sine eorum meritis predestinasti ante mundum, uocasti de mundo, iustificasti in mundo, et magnificas eos post mundum. Non omnibus autem hoc facis, quod admirantur tabescentes omnes sapientes terrae. Et ego domine hoc considerans expauesco et obstupesco de altitudine diuitiarum sapientiae et scientiae tuae, ad quam ego non pertingo, et incomprehensibilia iudicia iustitiae tuae, quoniam ex eodem luto, alia quidem facis uasa in honorem, alia uero in contumeliam sempiternam. etc.

In manuali cap. xiij.

Desperare utique potuissem propter nimia peccata mea et uitia culpas et infinitas negligentias meas quas egi, et quotidie indesinenter ago corde ore et opere, et omnibus modis quibus humana fragilitas peccare potest, nisi uerbum tuum deus meus caro fieret et habitaret in nobis. Sed desperare non audeo, quoniam subditus ille tibi vsque ad mortem, mortem autem crucis, tulit chirographum peccatorum nostrorum, et affigens illud cruci, peccatum crucifixit et mortem. In ipso autem securus respiro qui sedet ad dexteram tuam, et interpellat pro nobis. In ipso confisus ad te peruenire desidero. In quo iam resurreximus et reuiximus, iam in coelum conscendimus et in coelestibus considemus, tibi laus, tibi gloria, tibi honor, tibi gratiarum actio. Amen.

FINIS.

BIJLAGE.

Voorrede van Cornelius Grapheus (24 Aug. [1520]), voor zijne uitgave van de EPISTOLA APOLOGETICA (of het eerste stuk der FRAGMENTA).
Zie boven, blz. 273 vlg.

CORNELIVS GRAPHEVS PIO IN CHRISTO SACERDOTI, D. NICOLAO BUScoducensi uerae Christianae Theologiae candidato, Academiae Antuerpiensis moderatori uigilantissimo S.

Vix possum, uix possum eloqui, mi Nicolae quanto me affeceris gaudio, quanta me perfuderis alacritate, quod libellum hunc etsi corpore perexiguum, sententiarum tamen pondere plusquam maximum ante annos fermè sex et quadraginta in Thomisticam ne dicam sophisticam et reipublicae Christianae, perniciosam doctrinam conscriptum, pro tuo isto indissimulato erga me amore ultro ad me miseris, idque preuetusto [1]) charactere propria ipsius autoris manu (ut affirmabas) exaratum, is uix dimidia mihi degustata pagella, adeo placuit, adeo arrisit meae sententiae, qua genus istud sophistarum detestari, Christianae uero philosophiae simplicem doctrinam amplecti soleo, ut animo exilirem, raperer, obstupescerem.' Mirabar id aetatis hominem tametsi stilo incultiori tantum potuisse, mirabar animosam liberrimi ingenij constantiam, mirabar aptissimas easque continuas tum sacrarum literarum tum orthodoxorum ecclesiae doctorum citationes, gratulabar illud quoque seculum nobiscum à scholastica ista theologia tam libere dissentire, gratulabar tantum autorem iam opportune è tenebris eductum. et ubinam loci tamdiu delituit? in quonam angulo tanta margarita hucusque abscondi potuit? Profecto indignus fuit pius uir ille, quem fata in rude illud, et barbarum seculum incidisse uolebant, nimirum qui anno humanae salutis quinto et septuagesimo supra millesimum quadrin-

1) Lees: peruetusto.

gentesimum hanc lucem reliquisse fertur. Eant nunc miseri isti sycophantae qui totum uitae tempus contra Christianae simplicitatis professionem in philosophicis argutijs misere terunt, qui contemptis sanctis illis ueteribus ecclesiae doctoribus suum Aristotelem, Auerroem, Albertum, Thomam, Aluarum, Syluestrum, et reliquos id genus argutatores, pene praeferunt Euangelio, qui somniculosis suis quibusdam doctorculis plus fere tribuunt quam sanctis dei Prophetis, Euangelistis, Apostolis, qui quicquid suum Aristotelem, suum Thomam, suum Holcoth non spirat, id haereticum, blasphemum, scandalosum, pijs hoc est superstitiosis auribus offensiuum, igne flammisque dignum uociferantur, qui scriptis etiamnum iamdudum libris coelestem Christi doctrinam Aristotelicae philosophiae adminiculo fulciri debere, infelicissimis tamen coeptis ostendere sunt conati. Videant tandem, uideant quid seculum illud incultum etiam non senserit de perniciosa ista perpetuae sophistices ambitione, quid non senserit de miseris istis Aristotelicae professionis sophistis, quid non senserit de uera simplicique Christianorum philosophia, quae tunc (proh dolor) pene suffocata, hoc nostro aeuo paulum respirare uidetur, tota iam breui reuictura, tametsi non desint quidam, qui coniuratis animis eam supprimere moliantur. Verum age, esto, damnent, proscribant, exagitent, propellant, urgeant, eijciant, uexent, uociferentur, clament, fremant, rugiant, obganniant, minentur, insidientur, inuideant, insaniant, oblatrent, grunniant, quantumuis uelint quantumuis ualeant, illa non mouebitur, non confundetur, non labefiet, fundata enim est supra firmam solidissimae ueritatis petram, ipsis inuitis, iamiam toto orbe feliciter triumphatura. Videant igitur, et erubescentes contabescant, uideant inquam hunc nostrae, hoc est Christianae non aristotelicae non Thomisticae doctrinae defensorem egregium, non uerborum folijs (sic Thomista quidam, uerae theologiae rationes nuper, me coram uocare est ausus) suffultum, sed nuda, simplicisque orationis ueritate, sed mira concinnaque scripturarum auctoritate incedentem. Videant num unus sancti Dominici caniculus (tali enim propugnatore alius quispiam Thomista dudum apud me certissimam suae factionis uictoriam futuram esse, plenis buccis iactitabat, [1]) imò maximus ex eorum familia molossus talem quemuis sophistico latratu tererre [2]) ualeat, tametsi omnia se facturos minitentur, cum interim nihil faciant quàm ut apud insipidum uulgus miris gestibus, miris clamoribus meras nugas, mera somnia passim effundant, ignem, flammas, anathemata, diris deuotionibus, execrationibus, grandini-

1) Het haakje) is hier weggevallen.
2) Lees : terrere.

bus, fulminibus plena in eos qui suae doctrinae haud ita multum tribuunt, graui supercilio detonantes. Sed ualeant isti cum uanis suis opinionibus, nos synceram Christi doctrinam ex ipsis diuinarum scripturarum fontibus, non ex Thomae, non ex Aristotelis paludosis lacunis haustam, syncero pectore amplectamur, eam colamus, eam expostulemus, intimo Christianae charitatis affectu ipsum Christum suppliciter obsecrantes, ut his tandem caecis, immo et caecorum ducibus oculos aperiat, ut lucem uideant, ut ueritatem agnoscentes resipiscant. Vale mi candidissime Nicolae, et tuum Grapheum (ut facis) ama, ipse te certe redamat non modice. Antuerpiae ex aedibus nostris x. Calend. Sept.

(Naar de uitgave zonder kantteekeningen die boven beschreven is in de eerste helft van aant. 2 op blz. 274.)

Confutatio determinationis Doctorum Parrhisiensium contra M. L.

Disputatio Groningae habita a. 1523.

INLEIDING.

Een man van den eersten rang moet het zijn die hier als kampioen voor Luther in het krijt treedt tegen de geleerden van de Sorbonne te Parijs. Het geschiedt in het beslissende jaar 1521. Den 15den April, twee dagen voordat Luther verschijnt in den rijksdag te Worms, vellen de Parijsche professoren in de godgeleerdheid hun veroordeelend vonnis over zijne leer. En reeds den 1sten Juni, als Luther op den Wartburg zit, heeft onze schrijver zijne wederlegging gereed, en kan hij haar besluiten met een brief aan de tegenstanders, die hij naar het Akademische spraakgebruik dier dagen, doch niet zonder eenige ironie, als „Magistri Nostri" betitelt. Wel moet een vurige geestdrift zijne pen bestuurd hebben; anders ware het onmogelijk geweest in een zoo kort tijdsbestek zulk een omvangrijk werk op het papier te stellen. Het munt uit door inhoud en vorm. Het getuigt van eene niet-alledaagsche kennis van voorname kerkvaders en van groote ervarenheid in de behandeling van theologische vraagstukken. Scherpzinnig worden de beginselen, die ter eene en ter andere zijde heerschen, gescheiden; met ongemeene duidelijkheid wordt de grenslijn over het geheele gebied der geloofsleer getrokken. Men bedenke, dat de „Loci communes" van Melanchthon, de eerste stelselmatige uiteenzetting van de Protestantsche leeringen, nog verschijnen moesten (Dec. 1521). De „Loci" van Melanchthon hadden in deze naamlooze „Confutatio" van den aanvang af een tegenhanger, in zooverre als ook hier een groot aantal voorname en minder voorname hoofdstukken der geloofsleer behandeld worden. Wie dus een grondig overzicht verlangt van de leer der eerste aanhangers van de Hervorming, kan bij deze „Confutatio" uitnemend terecht. De

polemische vorm, door de omstandigheden aan de hand gedaan, schaadt de levendigheid niet; integendeel. Ook in andere opzichten kan van den vorm veel goeds gezegd worden. De schrijver is blijkbaar een bekwaam Latinist. In vergelijking met ontelbare theologische geschriften uit dezen tijd maakt zijn werk uit het oogpunt van taal en stijl een indruk van zeldzame frischheid en zuiverheid. Dikwijls drukt hij zich, zonder in gemaniëreerdheid te vervallen, sierlijk uit. En altijd is hij correct.

Den 14den Juli van het j. 1519 werd te Leipzig tusschen Joh. Eck, Andreas Karlstadt en Luther eene overeenkomst gesloten. Het vermaarde twistgesprek dat zij van den 27sten Juni af onder grooten toeloop van belangstellenden gevoerd hadden, liep ten einde. Behalve dat tientallen personen schriftelijke aanteekeningen gemaakt hadden van het gesprokene, was er door den vereenigden arbeid van vier notarissen een officieel, zoo goed als woordelijk verslag van opgesteld [1]). De vraag was, aan welke universiteiten dit verslag ter beoordeeling zou gezonden worden. Met gemeenschappelijk goedvinden werd uitgemaakt dat dit de universiteiten van Parijs en Erfurt zouden zijn. Moesten alleen de theologische of ook andere faculteiten uitgenoodigd worden hun oordeel uit te spreken? Hieromtrent konden de partijen het niet eens worden; de beslissing dienaangaande werd overgelaten aan hertog George van Saksen, den vorst des lands, die voor het twistgesprek groote belangstelling aan den dag gelegd had en er verscheidene zittingen van had bijgewoond. Van het overeengekomene werd eene notarieele akte opgemaakt en op schrift gebracht achter een vroeger gesloten verdrag betreffende de algemeene regelen van het twistgesprek [2]).

---

1) De tekst van dit verslag is nauwkeurig bekend door de publicatie van O. Seitz, *Der authentische Text der Leipziger Disputation*, Berl. 1903. De tekst bij V. E. Löscher, *Reformations-Acta*, Leipz. 1729, T. III, S. 292—507, vertoont hiervan enkele kleine afwijkingen, die echter geen hoofdzaken betreffen.

2) Bij E. L. Enders, *Dr. Martin Luther's Briefwechsel*, Stuttg. 1887, Bd. II, S. 73. Het stuk luidt aldus: „Als vormals angezeigt, dass die beruhrten Doctores sich ihrer Disputation halben Richter voreinigen sollen, haben sie nachfolgender Maass gethan, als nämlich: Doctor Joannes Eckius und Doctor Martinus Luter haben bewilligt in die zwue Universitäten Paris und Erffordt; aber Doctor Eckius und Doctor Karlstadt haben in die Universität Erffurdt alleine bewilligt, und ob

Gelijk te verwachten was heeft hertog George beslist, dat men zich alleen zou wenden tot de theologische faculteiten [1]. De hertog immers was allesbehalve op de hand van Luther [2]. Onderwierp men de zaak alleen aan de uitspraak der faculteiten van godgeleerdheid, dan mocht men een afkeurend oordeel te gemoet zien; werden ook andere faculteiten er in betrokken, dan bestond omtrent den uitslag niet de minste zekerheid.

De theologische faculteit te Erfurt heeft echter geweigerd uitspraak te doen. De toezending der akten van het twistgesprek heeft zij met stilzwijgen beantwoord. De theologische faculteit te Parijs heeft aanvankelijk eene gedragslijn gevolgd die met eene weigering vrij wel gelijk stond. Maanden en maanden verliepen zonder dat zij iets van zich deed hooren. Wel trachtte Eck invloed op haar te verkrijgen. Hij spoorde hertog George aan behalve het verslag van het twistgesprek te Leipzig ook eenige geschriften van Luther naar Parijs te zenden. Daar hij zelf onder de Parijsche professoren geen relatiën had, zocht hij hulp bij anderen met wie dit wel het geval was. Door bemiddeling van den bekenden Nederlandschen inquisiteur Jakob van Hoogstraten trachtte hij nl. van Leuvensche professoren te verkrijgen, dat dezen zich zouden wen-

---

meher Facultäten, dann die Doctores Theologiae und Canonum auf solch ihr Einbrengen erkennen sollen, sall in meins g. Herrn, Herzog Georgen zu Sachsen etc. Gefallen gestellt sein, und demselbien mogen Sein F. G. solche Acta zuschicken; und haben weiter ausgezogen, dass zu solchem Erkenntniss die Väter der zweier Orden Augustinensium und Praedicatorum zu Erffurdt nicht sollen gebraucht werden. Zu Urkunde haben wir gnannten drei Doctores uns mit unsern eigen Handen unten an diese Schrift unterschrieben. Geschehen zu Leyptzk, Donnerstag noch Margarethae virginis Anno etc. XV^{c} XIX°.

Ich, Johann von Eck, Doctor etc., bekenne mit dieser meiner eigen Handgeschrift, dass ich in obgemeldt Artikel, wie sie hier verzeichent sind, verwilligt hab, auch die angenommen, und denen, wie sy gebührt und billig ist, treulich leben will und Folg thun. Actum zu Leiptzig xiiij Julii Anno M.D.XIX.

Ich, Endres Bodenstein, Doctor etc., bekenn mit dieser Handschrift, dass ich, wie obgemeldt, bewilligt und gelobt, auch zukunftigklich gebuhrlich halten und geleben. Dat. uts.

Und ich, Doctor Martinus Luther, bekenn auch mit dieser mein Handschrift gleich den vorigen Herrn Doctoren, Dat. uts.

1) Th. Wiedemann, *Dr. Johann Eck, Professor der Theologie an der Universität Ingolstadt,* Regensb. 1865, S. 131.

2) Wat Luther gewild had blijkt uit zijn brief van 18 Aug. 1519 aan keurvorst Frederik den Wijze, bij V. E. Löscher, *Reformations-Acta,* T. III, S. 623.

den tot hunne ambtgenooten te Parijs om aan te dringen op eene spoedige beslissing, die naar hij meende niet anders dan ongunstig voor Luther kon uitvallen [1]). Alles te vergeefs. Parijs volhardde in onthouding. Naar alle waarschijnlijkheid moet deze gedragslijn hieruit worden verklaard, dat de Parijsche godgeleerden geen instemming konden betuigen met de voornaamste bewering, waarvoor Eck te Leipzig was opgekomen, dat nl. de suprematie van den paus te Rome berustte op het goddelijk recht, d. i. op de Schrift. Het is trouwens hoogst twijfelachtig of wel een der professoren te Leuven eene poging zal gedaan hebben om van de faculteit te Parijs eene uitspraak in den geest van Eck te verkrijgen. Zooals in een vorig deel dezer „Bibliotheca" is aangetoond, heeft men in het j. 1519 en daarna te Leuven ten opzichte van het pausdom niet eendrachtig en niet beslist partij gekozen tegen Luther; de bewering van dezen, dat de suprematie van den bisschop van Rome niet berustte op de Schrift, maar op „menschelijk recht", d. w. z. op de uitspraken van pausen en conciliën, heeft men hem hier niet zwaar aangerekend [2]). Men mag het er voor houden, dat deze opvatting ook onder de theologische professoren te Parijs aanhangers telde.

Intusschen heeft de godgeleerde faculteit aldaar, zonder zich tot het verzoek van den Saksischen hertog te beperken, over Luther's leeringen meer in het algemeen beraadslaagd. De buitenwereld is hiervan aanvankelijk niets gewaar geworden. Wel heeft zich een gerucht verbreid dat het oordeel der faculteit gunstig voor Luther was uitgevallen, welk gerucht den pauselijken nuntius Aleander met bezorgdheid vervulde [3]). Weldra kwam als rijpe vrucht der beraadslagingen een rapport gereed, dat den 15den April werd aangenomen, en in den vorm eener uitspraak over de leer van Luther werd openbaargemaakt [4]). Het is herhaaldelijk gedrukt.

---

1) Brief van Joh. Eck aan Jakob van Hoogstraten, 24 Juli 1519, bij Löscher, *Reformations-Acta*, T. III, S. 223 f.

2) *Bibl. ref. neerl.*, Dl. III, blz. 87—90.

3) *Historia Ioannis Cochlaei de actis et scriptis Martini Lutheri Saxonis, Chronographicè ex ordine descripta*, Coloniae, M.DLXVIII, (in 8°), fol. 68 v; *Aleander an den Vizekanzler Medici*, 5 Mei 1521, bij Th. Brieger, *Aleander und Luther*, 1521 (in de *Quellen u. Forschungen zur Geschichte der Reformation*, I), Gotha, 1884, S. 188.

4) C. E. Bulaeus, *Historia vniversitatis Parisiensis*, Par. 1673, T. VI, p. 116; Crevier, *Histoire de l'université de Paris*, Par. 1761, p. 137—140.

De „editio princeps" kwam van de pers bij Jodocus Badius Ascensius; zij mag gelden als een keurig voorbeeld van het fraaie drukwerk dat deze leveren kon [1]). Reeds den 31sten Mei 1521 verscheen eene uitgave te Bazel [2]). Ook te Rome zag eene uitgave het licht [3]). Nog andere uitgaven uit dezen vroegsten tijd kunnen worden opgesomd [4]) en later is men voortgegaan het stuk te herdrukken [5]). De inrich-

1) *Determinatio theologicae || Facultatis Parisiensis super Doctrina Lutheriana || hactenus per eam visa. || Vaenundatur in officina Ascensiana sub || cautione ad calcem explicanda.* Op den titel eene houtsnede, die eene boekdrukkerswerkplaats en eene drukpers vertoont, met het monogram van I. B. A. Aan het slot (quat. b, fol. viij) verklaart de faculteit dat de *Determinatio* 15 Apr. 1521 is vastgesteld, en dat zij hier getrouw naar de geschreven oorkonde afgedrukt is. Het benedengedeelte der laatste bladz. (quat. b, fol. viij v) behelst een stuk van den rector der universiteit, waarbij deze I. A. Badius tot den druk machtigt en ieder waarschuwt tegen nadruk. („Nosqve Ioannes le Coincte Rector vniuersitatis Parisiensis Mandauimus Iodoco Badio Ascensio" etc.). Verdere aanwijzing van het jaar van den druk ontbreekt. Letter: Romeinsch (de opschriften der afdeelingen: Gothiek). Formaat: groot in-8°. Signatuur: a ij—b v. Aantal bedrukte bladen (met den titel): 32. Pagineering ontbreekt. Hoogte: 19.6 c.M. Breedte: 13.6 c.M. Een exemplaar is mij geleend uit de Kön. Bayr. Hof- und Staatsbibliothek te Munchen.

2) *Determinatio theo||logice faculta-||tis Parisiensis super Doctri-||na Lutheriana hacte-||nus per eam visa*: || [Aan het einde, onder quat. B, fol. iiij v:] Impressum Denuo basilee per Nicolaum Lamparter Anno. M. D. xxj. vltima Maij. — Formaat: in-4⁰. Letter: Gothiek. Aantal bedrukte bladen, met den titel: 8, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 40. Hoogte: 19.1 c.M. Breedte: 13.7 c.M. De titel vertoont eene houtsnede, waarop Maria met het kind Jezus is afgebeeld. Het kind slaat met een hamer op de klok van een uurwerk. Voor Maria ligt een manspersoon geknield. — De druk is dicht ineengedrongen. Hierdoor werd het mogelijk denzelfden tekst op de helft van het aantal bladen der Parijsche uitgave af te drukken. Ook is aan het slot de machtiging tot den druk van den rector der universiteit: „Nosque Joannes le Coincte Rector vniuersitatis Parisiensis mandauimus Jodoco Badio ascensio" etc. opgenomen.

3) *Determinatio theologice || Facultatis Parisiensis || super doctrina Luthe-|| riana hactenus || per eam visa.* || [Aan het einde, onder quat. C, fol. iiij r:] Rome in officina Magistri Stephani Guillereti In Regione Parionis. — Een jaartal ontbreekt. Formaat: in-4⁰. Letter: Gothiek. Aantal bedrukte bladen met den titel: 12, ongenummerd. Aantal regels per blz.: 36. De titel is gevat in de lijst eener bevallige houtgravure. Aan het slot is de machtiging van den druk van den rector der universiteit („Nosque Ioannes le Coincte Rector vniuersitatis Parisiensis Mandauimus Iodoco Badio Ascensio" enz.) weggelaten. Dit is het eenige noemenswaardige verschil met de bovenbeschreven uitgaven.

4) Vergel. de beschrijving door N. Müller in *M. Luthers Werke,* Weim. 1889, Bd. 8, S. 258 f.

5) Het is te vinden in: *Tomvs secvndvs omnivm opervm Martini Lutheri,* VVitebergae, 1546, fol. 194v—201v; bij Bulaeus, l.l., T. VI, p. 116—127; bij C. Du

ting is aldus: telkens wordt eene bewering van Luther vooropgesteld. Hierop volgt onmiddellijk de veroordeeling [1]), meestal in zeer beknopten vorm. Men vindt den inhoud hierachter op kleine misstellingen na woordelijk en in zijn geheel weder. De schrijver der „Confutatio" heeft slechts achter iedere veroordeelende uitspraak zijne wederlegging doen volgen. Om de beurt zijn dus hier aan het woord: Luther, de Parijsche faculteit, en de schrijver der „Confutatio". Alleen de inleiding [2]) en het slot [3]) zijn door hem weggelaten, waarschijnlijk omdat hij deze voor zijn doel niet noodig had. In het slotstuk wordt medegedeeld dat de faculteit de leeringen van Luther herhaaldelijk onderzocht heeft, dat vergadering op vergadering in de Sorbonne is gehouden. Eindelijk is men tot overeenstemming gekomen. Een veroordeelende uitspraak op eene reeks van punten is met algemeene stemmen vastgesteld en op den 15den April in de kerk van St. Mathurin na het hooren van de mis in tegenwoordigheid van alle leden afgekondigd [4]). Het

---

Plessis D'Argentré, *Collectio judiciorum de novis erroribus*, Lut. Par. 1724, T. I, p. 365—374; in het *Corpus Reformatorum, Ph. Melanthonis Opera*, Hal. Sax., 1834, Vol. I, col. 366—388.

1) Het telkens herhaalde *Condemnatio Parrisiensium*, dat in de *Confutatio* tusschen iedere stelling van Luther en de veroordeeling in staat, ontbreekt natuurlijk in de oorspronkelijke *Determinatio*.

2) *Decanvs et Facultas Theologiae Generalis Scholae Parisiensis omnibus Christifidelibus*, in de „editio princeps", quat. a, fol. ij r—v r; in het *Corpus Reformatorum*, *Melanthonis opera*, Vol. I, col. 367—371.

3) *Conclusio*, in de „editio princeps", quat. b, fol. viij r; in het *Corp. Ref.*, col. 388.

4) Dezelfde *Conclusio*, in de „editio princeps", quat. b, fol. viij r en v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 388. Het was dus wel degelijk de faculteit die het vonnis velde. In het stuk, waarmede Bulaeus zijnen herdruk van de *Determinatio* inleidt, schrijft hij (op het j. 1520) het volgende: „Ad eam (n.l. de Parijsche hoogeschool) scribit Fridericus Saxonum Dux Lutheri fautor, Facultatemque Theologicam consulit, quid de eius doctrina sentiendum esse putaret. M. Natalis Bedda rem ad Vniuersitatem defert die 2. Martij apud Mathurinenses congregatam. Et ita ea de re legitur in Actis Nat. Gallic. *Quantum ad supplicationem M. nostri Beddae consulentis Vniuersitatem super litteris Ducis Saxoniae ad dictam Vniuersitatem Paris. transmissis, de approbandis aut reprobandis quibusdam Martini Lutheri Conclusionibus, decretum est nullas litteras responsiuas dari dicto Duci Saxoniae, aut cuiuis alteri nisi prius habito super his consilio à quatuor Facultatibus.* Ita scribit Lud. Picot eiusdem Nationis Procurator". Waarschijnlijk heeft Bulaeus Keurvorst Frederik den Wijze verward met hertog George van Saksen, dien hij in 't geheel niet noemt. Beiden kunnen met het „Dux Saxoniae" van Lud. Picot

voorwoord of de inleiding is in een uiterst scherpen toon gesteld. De ketters worden vergeleken bij jonge adders, die het lichaam der moeder niet verlaten, voordat zij het verscheurd hebben. Op soortgelijke wijze handelen de ketters ten opzichte van de kerk. Luther is er één van, misschien wel de voornaamste [1]). Hij stelt, zeggen de Parijsche theologen, zijn eigen oordeel boven dat van alle universiteiten, kerkvaders en conciliën. Wie kan, vragen zij, als rechtzinnig erkend worden, die niet naar de kerk luistert? Vervolgens wordt aan Luther verweten, dat hij eerst de Schrift verdraait, en daarna het doet voorkomen, alsof hij alleen zich aan den waren zin der Schrift vasthoudt [2]). Nog wordt betoogd dat Luther oude ketterijen weder heeft opgerakeld [3]). Zijn geschrift „over de Babylonische ballingschap der kerk" deed de maat overloopen [4]). Uit dit laatste geschrift worden dan verder een aantal van de leeringen, waaraan een veroordeelend vonnis ten deel valt, getrokken. Men begint [5]) en eindigt er mede [6]). De andere veroordeelde stellingen zijn aan verschillende werken van Luther ontleend [7]), maar van het twistgesprek te Leipzig wordt noch in de inleiding, noch in het eigenlijke stuk met een enkel woord gewaagd. Er blijkt dus eene merkwaardige overeenkomst te bestaan

---

bedoeld zijn. Het is ook mogelijk dat de geheele aanteekening in het Actenboek der „Natio Gallica" aan de Parijsche universiteit slaat op eene andere zaak. In de „Weimarer Ausgabe" van Luther's werken, Bd. 8, S. 256, is eene (m.i. niet gelukte) poging gedaan om de mededeeling van Bulaeus met de andere gegevens tot een samenhangend geheel te vereenigen.

1) De inleiding der *Determinatio, Decanvs et Facultas omnibus Christifidelibus*, in de „editio princeps", quat. a, fol. ij v, iij r; in het *Corp. Ref.*, Vol, I, col. 368.

2) De inleiding der *Determinatio, Decanvs et Facultas omnibus Christifidelibus*, in de „editio princeps", quat. a, fol. iij r en v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 368 seq.

3) De inleiding der *Determinatio*, in de „editio princeps", quat. a, fol. iiij r; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 369 seq.

4) Ibidem.

5) *Determinatio*, in de „editio princeps", quat. a, fol. vi r—viij r; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 371—375; vergelijk in de *Confutatio*, p. 1—71, hierachter, blz. 401—441.

6) *Determinatio*, in de „editio princeps", quat. b, fol. viij r; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 387; vergelijk in de *Confutatio*, p. 256 seq., hierachter, blz. 546.

7) *Determinatio*, in de „editio princeps", quat. a, fol. viij r; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 375; vergel. de *Confutatio*, hierachter, blz. 443.

tusschen het optreden van de theologische faculteit te Leuven [1]) en dat van de faculteit te Parijs. Eene zekere toegevendheid ten opzichte van het pausdom belette geen van beide Luther op tal van andere punten ten strengste te veroordeelen. Het Parijsche vonnis noemt zijne aanmatiging zoo goddeloos, dat zij eerder verdient met boeien en verdere tuchtmiddelen, ja, met vuur en vlam beteugeld, dan met redegronden bestreden te worden [2]).

De uitspraak der Parijsche faculteit gaf aanleiding tot het ontstaan eener geheele letterkunde. Dr. Joh. Eck begeerde blijkbaar zich schadeloos te stellen voor het ontbreken van elke vermelding van het Leipziger twistgesprek. Daarom bezorgde hij er eene uitgave van [3]), welke de aanwijzing bevatte dat 25 van de 104 veroordeelde stellingen aan het verhandelde op dit twistgesprek ontleend waren [4]). Verder voegde hij aan den Latijnschen tekst een

---

1) *Bibliotheca reformatoria neerlandica,* Dl. III, blz. 204—209.

2) De inleiding der *Determinatio, Decanvs et Facultas omnibus Christifidelibus,* in de „editio princeps", quat. a, fol. iij r; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 369: „O impiam et inuerecundam arrogantiam! vinculis, censuris, immo ignibus et flammis coercendam potius quam ratione conuincendam!"

3) *Determinatio theologice Facultatis || Parisiensis super Doctrina Lutheriana hactenus || per eam visa. || Hie vuerdent ciiij. artickel der Lutherischen leer || verdampt, durch die loblich vniuersitet von Pa||ryss darumb Martin Luther die disputation zu || Leiptzig verlorn hat. || Ein teutsche ermanung zu ennd dar zu gesetzt.* — Elke aanwijzing van drukker, plaats of jaar ontbreekt. Formaat: in-4°. Letter: voor het Latijn der *Determinatio* Romeinsch, voor het toevoegsel in het Duitsch: Gothiek. Aantal bedrukte bladen met den titel: 18, zonder pagineering. Aantal regels per blz.: 32 à 33. Signatuur: a ij—d iiij. Hoogte: 19.5 c.M. Breedte: 13.8 c.M. De titel draagt een vignet, voorstellende Petrus met 2 sleutels. De laatste blz. geeft eene afbeelding van Paulus met 2 zwaarden. Aan het slot is ook hier de machtiging tot den druk van wege den rector der Parijsche universiteit weggelaten. — Een exemplaar is mij geleend uit de Kön. Bayr. Hof- und Staatsbibliothek te Munchen.

4) Eck heeft zelf de stellingen genummerd, en laat nu onmiddellijk achter den Latijnschen tekst volgen, quat. d, fol. j v: Ausz den obgesetzten artickel zu parys verdampt, belangent die verzaichten hie, die disputation zu Leipzig

XVij	XLvij	LXXiiij	XCij
XXvij	XLviij	LXXv	XCiij
XXix	Li	LXXXiij	XCiiij
XXX	Liij	LXXXiiij	XCv
XXXiij	Lix	LXXXv	XCvj
XXXiiij	LX	LXXXvj	
XXXv	Lxi Mit vil nachuolgenden.		

open brief in de Duitsche taal toe, gericht tot alle aanhangers van het ware Christelijke geloof [1]). De hoofdzaak komt hierop neder, dat een Christen „zijn verstand gevangen nemen moet in dienstbaarheid van Christus onzen Heer". Geen geloovige mag zich op eigen rede of verstand verlaten. Dit zou de verdienstelijkheid aan het geloof ontnemen, en slechts leiden tot ketterij. Alle vromen behooren dus diegenen te volgen en te gelooven, „die von got gesetzt seien und anzaigt das man von inen bericht und underweisung des glaubens nemmen soll". Luther's leer is door den paus in den ban gedaan [2]). Eene reeks van geleerden, op de rij af door Eck opgenoemd, hebben haar bestreden [3]). Zij is in strijd met de conciliën en de kerkvaders [4]). Ook de Keizer en de vorsten des rijks hebben zijne boeken verboden en hem zelf in den ban gedaan [5]). Luther luistert slechts naar eigen verstand, en weigert in zaken van geloof zich aan iemand te onderwerpen. Hij verlangt, dat men hem slechts met schriftbewijzen wederleggen zal. Dit is reeds gedaan, doch zonder vrucht, vooral omdat hij niet erkend wil hebben, wie het rechte inzicht in de Schrift bezit [6]). Thans heeft de Parijsche theologische faculteit, aan wier uitspraak hij zich van te voren vrijwillig onderworpen heeft, hem veroordeeld. Eck verwacht dat alle ware Christenen nu zullen aannemen dat hij een ketter is, en zich zullen houden aan het voorvaderlijke geloof [7]).

Spoedig zag bij P. Quentel te Keulen eene Duitsche vertaling van de „Determinatio" het licht [8]). Nauwelijks was een exemplaar der oorspronkelijke uitgave te Wittenberg aangekomen, of Melanchthon liet haar opnieuw ter perse leggen met eene toevoeging, bestaande in een verweerschrift of „Apologie" ter verdediging van Luther. In Juni van het j. 1521 was hij hiermede

---

1) In de bedoelde uitgave quat. d, fol. ij ^{r}—v ^{r}.

2) Aldaar, quat. d, fol. ij ^{v}.

3) Aldaar, quat. d, fol. iij ^{r}.

4) Aldaar, quat. d, fol. iij ^{v}.

5) Aldaar, quat. d, fol. iij ^{r}.

6) Aldaar, quat. d, fol. iij ^{v}. Eck bedoelt hier natuurlijk de kerk.

7) Aldaar, quat. d, fol. v ^{r}.

8) *Determinacion. oder lerlich || verurtelung. der versam-||lung der doctoren. heiliger ge-||schrifft zu Parissz. vber die Lu-||theranische lere. gantz durch vsz || von innen besichtiget. || Luthers yrrungen. || Got zu lob, vnd allen die nit Latijn verston, || zu gut, zu dutsch gedruckt. ||* In 4⁰. Aantal bladen: 12. [Aan het slot:] Gedruckt tzo Coellen durch P. Q. Im Jaer .... || .... M.CCCCC.xxi. — Aldus de titel in *Luthers Werke*, Weim. Ausg., Bd. 8, S. 260.

bezig [1]). Vóór den 13den Juli had Luther op den Wartburg zoowel de „Determinatio" als Melanchthon's verweerschrift in handen [2]). Zelf heeft Luther de Parijsche faculteit niet beantwoord. Hij heeft er zich toe bepaald hare uitspraak met het verweerschrift van Melanchthon in het Duitsch te vertalen en te doen drukken [3]). In eene korte voorrede verklaarde hij het stuk der Parijsche godgeleerden voor waardeloos, wijl zij verzuimd hadden gronden voor hun oordeel uit de H. Schrift bij te brengen — de zaak, waar het juist op aankwam [4]). Het werk van Melanchthon [5]), even leer-

---

1) Brief van Melanchthon aan Spalatinus, 14 Juni 1521, in het *Corpus Reformatorum, Melanthonis opera*, Vol. I, col. 397.

2) Brief van Luther aan Melanchthon, 13 Juli 1521, bij Enders, *Luther's Briefwechsel*, Stuttg. 1889, Bd. III, S. 190.

3) *Eyn Urteyl der Theologen || tzu Parisz vber die lere Doctor || Luthers. || Eyn gegen Urteyl || Doctor Luthers. || Schuczrede Philippi Me-||lanchthon widder das selb Parisisch || vrteyl fur D. Luther. ||* De kleine voorrede van Luther (achterzijde van den titel) draagt het jaartal: 1521. En onder de laatste bladzijde (quat. F, fol. vi r) staat: „Vale. tzu Wittenbergk, 1521". Overigens ontbreekt elke aanwijzing van drukker, plaats of jaar. Formaat: in-4°. Letter: Gothiek. Geen pagineering. Aantal bedrukte bladen, met den titel: 26. Aantal regels per blz.: 37. Hoogte: 20 c.M. Breedte: 15.2 c.M. Een exemplaar is mij ter leen verstrekt uit de universiteits-bibliotheek te Halle. Het geschrift is o. a. herdrukt in *D. Martin Luthers Werke*, Weim. 1889, Bd. 8, S. 267—312.

4) *Eyn Urteyl der Theologen*, u. s. w., [Wittemb. 1521], achter den titel.

5) Afzonderlijk verscheen het onder den titel: ADVERVS || FVRIOSVM PARISIENSIVM || THEOLOGASTRORVM DE || CRETVM, PHILIPPI || MELANCHTHO-||NIS PRO LV-|| THERO APO||LOGIA. || Zonder aanwijzing van drukker, plaats of jaar. Formaat: in-4°. Letter: Romeinsch. Signatuur: A ij—C iiij. Geen pagineering. Aantal bedrukte bladen, met den titel: 14. Aantal regels per blz.: 32 (buiten den hoofdregel). Hoogte: 19.1 c.M. Breedte: 14.6 c.M. — Een exemplaar werd mij geleend uit de universiteits-bibliotheek te Halle. Aan het slot van deze uitgave (quat. C, fol. iiij v—vj r) komt een brief voor (*Hvg. lectori fidem in Christvm*), die in de volgende hieronder te noemen edities, ook in de boven (aant. 3) vermelde Duitsche vertaling (*Eyn Urteyl der Theologen* u. s. w.) is weggelaten. — Deze Apologie zag vereenigd met de *Determinatio* het licht onder den titel: *Determi|| natio theologicae fa-||cvltatis Parisien. || svper doctrina || Lvtheriana || hactenus per eam || visa. || Apologia pro Lvthero || Aduersus Decretum Parisiensium ||* VVittembergae. || An. M.D.XXI. — Formaat: in-4°. Letter: Romeinsch. Signatuur: a ij—e iij. Geen pagineering. Aantal bedrukte bladen, met den titel: 20. Aantal regels per blz.: 35. Hoogte: 20.4 c.M. Breedte: 15.1 c.M. Een exemplaar is mij ter leen verstrekt uit de universiteits-bibliotheek te Halle. Voor de beschrijving van andere uitgaven uit den eersten tijd (waarin telkens de *Determinatio* met de *Apologia* vereenigd voorkomt) zie men de „Weimarer Ausgabe" van *Luthers Werke*, Bd. 8, S. 261. Verder zijn de beide werken te zamen o. a. gedrukt in

rijk als beknopt, is, afgezien van enkele al te scherpe uitdrukkingen, een model naar den vorm. Hij behandelt de veroordeelde stellingen niet één voor één, maar bespreekt eenige hoofdvragen die door de uitspraak der Parijsche faculteit aan de orde worden gesteld. De „Determinatio" is volgens hem als geheel zóó onzinnig, dat hij betwijfelt of zij wel van die faculteit of althans van hare meerderheid afkomstig is [1]). Bedenkt men echter (zegt hij) dat Parijs de wieg en bakermat is van de scholastiek, dan kan men haar, meent hij, voor echt houden [2]). Men verwijt Luther niet, dat hij afwijkt van de Schrift. Trouwens, op de Schrift wordt door de Parijsche godgeleerden nergens een beroep gedaan [3]). De grief tegen Luther is, dat hij verschilt van de universiteiten, de kerkvaders, de conciliën. Waarom is dit niet geoorloofd voor iemand die zich aan de Schrift vasthoudt? Welbeschouwd komt de hoofdzaak van den strijd hierop neder, dat Luther afwijkt van de Bijbeluitlegging die bij kerkvaders, conciliën en hoogescholen gangbaar is [4]). Bovendien geldt dit slechts van de kerkvaders en conciliën der laatste eeuwen [5]); op de vroegeren [6]), zooals bijv. op Augustinus [7]) en Ambrosius [8]) kan Luther zich met het volste recht be-

---

Tomvs secvndvs omnivm opervm Lutheri, VVitebergae 1546, fol. 194 v—207 r (de *Apologia* op fol. 202 r—207 r), in *M. Lutheri Opera latina varii argumenti*, cur. H. Schmidt, Francof. ad M., 1872, Vol. VI, p. 34–77 (de *Apologia* op pag. 58—77). De *Apologia* is afzonderlijk opgenomen in het *Corpus Reformatorum*, Vol. I, col. 398—416 (zooals boven, blz. 356, aant. 1 is aangewezen, komt de *Determinatio* in ditzelfde deel van het *Corp. Ref.* voor, maar op eene andere plaats).

1) Melanchthon, *Pro Luthero apologia*, in de afzonderlijke (oorspronkelijke) editie: quat. A, fol. ij r; quat. C, fol. iij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 399, 415.

2) Ibidem, in de afzonderlijke (oorspronkelijke) editie, quat. A, fol. ij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 399 seq.

3) Ibidem, in de afzonderlijke editie, quat. A, fol. iij v, iiij r; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 401 seq.

4) Ibidem, in de afzonderlijke (oorspronkelijke) uitgave, quat. A, fol. iiij r; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 402.

5) Ibidem, in de afzonderlijke uitgave, quat. B, fol. iij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 408.

6) Ibidem, in de afzonderlijke uitgave, quat. B, fol. iiij r en v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 410.

7) Ibidem, in de afzonderlijke uitgave, quat. C, fol. ij v, iij r; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 413 seq.

8) Ibidem, in de afzonderlijke uitgave, quat. C, fol. iij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 415.

roepen. Dat de mannen der Sorbonne Luther veroordeelen, is zonder meer, zegt Melanchthon, niet afdoende. Zij hadden behooren te bedenken, dat men zou verlangen te weten op welke gronden hun oordeel rust [1]).

Nog dient melding te worden gemaakt van eene parodie op de „Determinatio", waarin het verweerschrift van Melanchthon tot uitgangspunt wordt genomen om het werk der Parijsche professoren belachelijk te maken [2]). De vorm der „Determinatio" wordt hierin getrouw nagebootst. Telkens wordt een volzin van Melanchthon vooropgesteld. Daarop volgt dan een quasi-oordeel van de Parijsche faculteit. Het begint met het opschrift:

„Apologia aduersus furiosum decretum Theologastrorum Parhisiensium pro Luthero.

Haec Propositio est scandalosa, irreuerentialis et contumeliosa. Et in hoc quod dicit: Furiosum Decretum, pro quanto intendit magistros almae facultatis esse furiosos, est blasphema et impia in almam facultatem, ideo igne, ferro, aqua, una cum autore perdenda, vbi autem dicit Theologastrorum, pro quanto vult Magistros nostros non esse Theologos, sed Theologastros, quod significat Syluestres et figuras solas Theologorum, est iniuriosa toti statui Theologorum.

Quondam fuerunt strenui Milesii.

Haec propositio est suspecta, quia graece fuit scripta ab ipso

---

1) Melanchthon, *Pro Luthero apologia,* in de afzonderlijke uitgave, quat. C, fol. ij r; in het *Corp. Ref.*, Vol. 1, col. 413.

2) *Determinatio || secunda almae facultatis Theologiae Parisiensis || super Apologiam Philippi Melanch||thonis pro Luthero scriptam. || Liber primus. || Annexa est ratio determina-||tionis primae. Liber || secundus. || Tertius Liber habet quasdam regulas || intelligendi scripturas. ||* De voorrede (op de achterzijde van den titel) heeft het jaartal: M.D.XXI. Overigens ontbreekt elke aanwijzing van drukker, plaats of jaar. Formaat: in-4°. Letter: Romeinsch. Signatuur: A 2—B 3. Geen pagineering. Aantal bedrukte bladen, met den titel: 9. Aantal regels per blz.: 41. Hoogte: 20 c.M. Breedte: 14.6 c.M. — Een exemplaar is mij ter leen gezonden uit de universiteits-bibliotheek te Halle. Eene andere uitgave uit den eersten tijd is beschreven in de „Weimarer Ausgabe" van *Luthers Werke*, Bd. 8, S. 264. Verder is deze parodie o. a. gedrukt in *Tomvs secvndvs omnivm opervm Lutheri,* VVitebergae 1546, fol. 207 v—212 v; in de *Opera latina varii argumenti,* T. VI, p. 78—98. Melanchthon, die in 1546 de uitgave van het genoemde tweede deel van Luther's werken bezorgde, moet gemeend hebben, dat dit geschrift van Luther afkomstig was. Immers de hoofdregel boven de bladzijden luidt hier: *Lvdvs Lvtheri a Sorbona damnati.*

autore Apologiae. Graeci autem sunt haeretici. Et in eo quod dicit de nobis, Milesii, est manifeste falsa, quia non sumus Milesii, sed Parrhisienses. Et pro quanto vult, nos iam non esse strenuos, est contumeliosa et piarum aurium offensiua.

Quid enim estis nisi Sorba?

Haec propositio est viciosa etiam contra grammaticam, quia nostra Schola non Sorba sed Sorbona dicitur. Et pro quanto vult detruncare nomen almae huius scholae est iniuriosa.

. . . .

Haec est illa Helena [1]), pro qua Magistri nostri decertant.

Haec propositio pro quanto denotat quod Magistri nostri meretrices amant, est valde detractoria, infamatiua, contumeliosa, pro quanto autem vult nostram Theologiam Helenam dici, est blasphema in spiritum sanctum.

. . . .

In meridie lucernam.

Haec propositio est stulta, quae docet lucernam in meridie accendere, etiam est suspecta, quia graece scripta. Et pro quanto intendit nos esse tam caecos, ut in meridie non videamus, est irreuerentialis, derisoria facultatis Theologicae" [2]).

Aan het beknopte verweerschrift van Melanchthon, stelt zich de meer uitvoerige „Confutatio determinationis doctorum Parrhisiensium" waardig ter zijde [3]). Van Melanchthon's werk kan hij

---

1) Melanchthon bedoelde de Scholastiek.

2) *Determinatio secunda almae facultatis Theologiae Parisiensis,* in de boven, blz. 362, aant. 2, beschreven oorspronkelijke editie, quat. A, fol. 2 r, 2 v; in de Wittenbergsche uitgave van Luther's *Opera,* T. II, fol. 207 v, 208 r; in de *Opera latina v. a.*, T. VI, p. 79—81.

3) De titel der uitgave die ten gronslag ligt aan den herdruk hierachter, is gevat in eene sierlijke architecturale lijst in renaissance-stijl. Zij is gedrukt met Romeinsche letter, Luther's stellingen en hare veroordeeling in gewoon opstaand schrift, al het overige cursief. Formaat in-8⁰. Signatuur: a 2—x 3. Het voorwerk, 1 vel druks, is niet gepagineerd. De pagineering begint bij den eigenlijken tekst van het werk, en loopt door van p. 1—327. Hoogte: 14.8 c.M. Breedte: 10 c.M. — Een exemplaar bevindt zich in de universiteits-bibliotheek te Leiden. Het exemplaar, aanwezig in de Kön. Bayr. Hof- und Staatsbibliothek te Munchen is hieraan in alles gelijk. In de „Weimarer Ausgabe" van *Luthers Werke* worden nog 2 uitgaven als volgt beschreven: „*Confv||tatio determinatio-||nis Doctorum Parrhisien-*

geen kennis hebben gedragen. De titel draagt weliswaar in de uitgave, die ten grondslag ligt aan den herdruk hierachter, het jaartal 1523. Maar de brief die het slot vormt is gedagteekend: 1 Juni 1521 [1]). Bovendien merke men op dat deze uitgave op den titel „denuo recognita" heet. Hebben wij hier te doen met een tweeden of derden druk? Of is dit werk te voren, zooals in dien tijd meer gebeurde, in handschrift verbreid geworden? Dit is niet meer uit te maken. Op blz. 131 wordt van Adriaan den Zesden als „van onzen tegenwoordigen paus" gesproken [2]). Adriaan VI nu heeft den pauselijken troon slechts van 9 Jan. 1522 tot 14 Sept. 1523 bekleed. Hieruit heeft Dr. Clemen de gevolgtrekking gemaakt, dat de „Confutatio" ook binnen dien tijd vervaardigd zou zijn [3]). Doch het boek van bedoelden paus, waarop de schrijver zich beroept, is veel ouder [4]). Niets verbiedt ons aan te nemen dat de kenschetsing van paus Adriaan als „papa noster Modernus" bij het ter perse leggen van den druk van 1523 aangebracht is.

Bij de bestrijding zijner tegenstanders neemt de schrijver geen twijfelachtig standpunt in. Even beslist als zij Luther veroordeeld hebben, veroordeelt hij hen. Geen enkele concessie wordt door hem gedaan. Zooals in die dagen gewoonlijk het geval was, heeft hij voor het gevoelen zijner tegenstanders niet den minsten eerbied. Hij betitelt hen als leugenaars [5]), ongeloovigen en aardschgezinden

---

sium, Contra M. L. || ex Ecclesiasticis Doctoribus desum-||pta, denuo recognita et || locupletata. || Adiecta est Disputatio Groningae habita cum || duabus Epistolis, non minus || piis quam eruditis. || Indicem generalem, et etiam alphabeticum || praepositum, Lector conspicies. || Norimbergae. An. XXV. || Mit Titeleinfassung. Titelrückseite bedruckt. 8 ungezählte Seiten und 327 gezählte Seiten, denen noch eine leere Seite folgt, in Octav". — En: „*Apologi || a doctissimi || et diligentissimi cv||iusdam uiri, qua patrocinatur. M. Lu-||theri propositionibus, à Theo-||logis Parrhisiensibus, im-||pie damnatis. || Adiecta est disputatio Groningae habita || cum duabus epistolis, non minus || piis quam eruditis. || Indicem generalem, || et etiam alphabeti-||cum praepositum, Lector conspicies.* || Norimbergae. XXXI. || Mit Titeleinfassung. Titelrückseite bedruckt. 8 ungezählte Seiten und 327 gezählte Seiten, denen noch eine leere Seite folgt, in Octav".

1) *Confvtatio,* p. 260, hierachter, blz. 548.

2) *Confutatio,* p. 131; vergel. p. 4; hierachter, blz. 476, 403.

3) Lic. Dr. O. Clemen, *Beiträge zur Reformationsgeschichte aus der Zwickauer Ratsschulbibliothek,* Berl. 1903, Heft III, S. 94.

4) Zie de aanteekening bij de *Confutatio,* p. 4, hierachter, blz. 403.

5) *Confutatio,* p. 34, 125, 198; hierachter, blz. 420, 472, 514.

die de dingen des geestes niet verstaan [1]). De Thomistische school, waarvoor zij strijden, is eene school des Satans [2]). Hij geeft als zijne meening te kennen dat in sommige vraagstukken, zooals ten opzichte van biecht en boete, zorg voor eigen voordeel aan de houding van hen en huns gelijken niet vreemd is [3]). Hij schildert hen af als lieden die op onbeschaamde wijze hetzij om gewin hetzij om hunne theologische hoogheid te handhaven, met leugen en list iedereen bedriegen, en driest alles inpalmen, daarbij zich even ernstig voordoen als Cato, rondwandelen als halfgoden en een indruk trachten te wekken alsof zij de wijsheid bezaten van Salomo [4]).

Ofschoon de schrijver zonder voorbehoud de zijde van Luther kiest, komen er ook bladzijden in zijn werk voor, welke doen denken aan geestverwantschap met Erasmus [5]). Evenals deze wil hij niet alleen dat men zich bij de behandeling der geloofsleer zal houden aan den inhoud der Schrift, maar ook dat men haar zal uitdrukken in schriftuurlijke bewoordingen [6]). Het schismatieke in de Hussietische beweging schijnt afgekeurd te worden [7]), wat geheel strookt met de Erasmiaansche opvattingen. Evenals Erasmus is de schrijver zeer afkeerig van dwang op het gebied van de godsdienst. De bejegening die men den ketters pleegt aan te doen, keurt hij ten sterkste af. „De Heer heeft niemand door vuur of vlammen of door bedreiging met den dood gedwongen tot bekeering. Toen zekere ketterschgezinde leerlingen van Christus afvielen, omdat zij zich aan hem geërgerd hadden (Joh. VI), heeft Christus de andere discipelen, die geen aanstoot aan hem genomen hadden en hem trouw gebleven waren, gevraagd, of ook zij niet wilden weggaan. Hij liet het dus aan hunne eigen keuze over, naar welken kant zij zich wilden wenden. Zoo ver is het er vandaan dat de Heer hetzij door boeien, hetzij door bedreigingen zou hebben willen dwingen tot het bewaren der eenheid. Vandaar dat

---

1) *Confutatio*, p. 134, 115; hierachter, blz. 477, 466.

2) Ibidem, p. 115; hierachter, blz. 466.

3) Ibidem, p. 105, 115; hierachter, blz. 461, 466.

4) Ibidem, p. 191; hierachter, blz. 510.

5) Erasmus wordt aangehaald op p. 257; hierachter, blz. 546.

6) *Confutatio*, p. 226; hierachter, blz. 529. Vgl. wat Erasmus betreft, *Bibl. ref. neerland.*, Dl. III, blz. 11 vlg.

7) Ibidem, p. 41; hierachter, blz. 424. Op. p. 12 (hierachter, blz. 407) wordt Hus met instemming aangehaald.

ook Augustinus het in zijne brieven geenszins goedkeurt, dat op de ketters dwang zou worden geoefend. Liever wil hij dat men voor hen bidden zal. Meermalen is hij zelf tusschenbeide getreden in het belang van de Donatisten, die niet alleen hevige ketters maar zelfs struikroovers waren, om te verhoeden dat zij door de keizerlijke stadhouders aan den lijve getuchtigd zouden worden. Paulus bezweert de Romeinen (Rom. XIII) en schrijft aan de Thessalonicensers voor (1 Thess. V), dat zij degenen die twist en ergernis verwekken door bestrijding van de leer waarin zij onderwezen zijn, moeten vermijden, meer niet.... Doch welke toegevendheid er tegenwoordig betracht wordt tegenover diegenen die niet ganschelijk instemmen met zekere, soms nietige, soms onware bedenksels van de theologen, dit weet iedereen" [1]). „Heden ten dage", zegt hij, „hebben zekere monsters van doctoren het recht om, wat het ook zij, willekeurig te vervloeken of goed te keuren" [2]). „Het onverstand der theologen komt op het oogenblik (hac hora) inzonderheid hierdoor aan het licht, dat zij het evangelie zelf vervloeken, en het geloof onderdrukken" [3]). „Zij die trachten het gezuiverde Woord Gods weder op den voorgrond te stellen, worden in den kerker geworpen, in ketenen geklonken, aan het vuur blootgesteld. Oude vijanden nemen vereenigd aan dit werk deel, om nl. degenen die niet gunstig denken over de scholastiek en de monnikenpartij te gronde te richten" [4]). In deze en andere vormen wordt de wreedheid, de bloeddorst der inquisiteurs afgekeurd [5]). De schrijver wil dat men met geestelijke wapenen zal strijden; alleen met mildheid, met geduld, met dienende liefde zal het mogelijk zijn de afvalligen weder tot het Christendom terug te brengen [6]). Dit alles is geheel in den geest van Erasmus [7]). Waar hij spreekt over de „onvolprezen wapenrusting van den Christen-ridder" [8]), denkt de lezer onwillekeurig aan Erasmus' „Enchiridion

1) *Confutatio,* p. 91 seq., hierachter, blz. 453.
2) Ibidem, p. 133, hierachter, blz. 476.
3) Ibidem, p. 111, hierachter, blz. 464.
4) Ibidem, p. 245, hierachter, blz. 539.
5) Ibidem, p. 207, 209, 213, 217, hierachter, blz. 519, 520, 522, 524.
6) Ibidem, p. 215, hierachter, blz. 523.
7) Vgl. Dr. J. Lindeboom, *Erasmus; onderzoek naar zijne theologie en zijn godsdienstig gemoedsbestaan,* Leid. 1909, blz. 37; *Bibl. ref. neerl.*, Dl. III, blz. 12 vlg.
8) *Confutatio,* p. 216, hierachter, blz. 524.

militis christiani". Het samenvatten van alle ondeugden in de zelfzucht (philautia) [1]), de tegenstelling tusschen de scholastieke theologie ter eene zijde, die, onder den invloed van Aristoteles staande, zelfzucht en eigengerechtigheid bevordert, en de theologie van het kruis (theologia crucis), die de menschen leert zich zelf te verloochenen [2]), ter andere zijde, is echt Erasmiaansch [3]). De onderlinge wedijver der monniksorden, de wederkeerige bestrijding van de aanhangers van Alexander van Hales, Albertus Magnus, Bonaventura, Thomas, enz. [4]), het vereeren van afzonderlijke heiligen, van wie men aanneemt dat zij ieder gesteld zijn over een eigen gebied [5]), wordt hier op gelijke wijze als door Erasmus gehekeld. Waar de schrijver zich beroept op Hiëronymus, en daarbij schamper opmerkt: „maar de commentaren van zulke mannen, die zooveel dichter stonden bij den tijd waarin de H. Schrift ontstaan is, worden door de hedendaagsche doctoren niet aangeraakt" [6]), spreekt hij naar het hart van Erasmus [7]). Zijne aanbeveling van het uitgaan om te prediken zonder buidel en zonder male [8]), zijne veroordeeling van het zweren [9]), van de kerkelijke rechtbanken, en van het voeren van rechtsgedingen door de Christenen onderling, terwijl hij het bestaan van wereldlijke rechtbanken slechts wil toelaten voor het bestrijden van erge misdrijven [10]), behooren bij dezelfde geestesrichting. Van eene uitdrukking als deze: „Articulus catholicus est, quod una est sancta Ecclesia catholica", kan dit evenzeer gezegd worden [11]). Ook dat het bestaan van het vagevuur niet volstrekt geloochend wordt [12]), dat in de Scholastieke theologie niet alles dwaling wordt geacht [13]), kan er mede in verband staan.

1) *Confutatio*, p. 236, hierachter, blz. 534.
2) Ibidem, p. 250, hierachter, blz. 542.
3) F. Pijper, *Erasmus en de Nederlandsche Reformatie*, Leid. 1907, blz. 14.
4) *Confutatio*, p. 243, hierachter, blz. 538.
5) Ibidem, p. 244, hierachter, blz. 539.
6) Ibidem, p. 86; vgl. p. 123; hierachter, blz. 449 vlg., 471.
7) Vgl. Pijper, *Erasmus*, blz. 12; Dr. Lindeboom, *Erasmus*, blz. 27.
8) *Confutatio*, p. 221, hierachter, blz. 526.
9) Ibidem, p. 179, hierachter, blz. 503; vergel. Pijper, *Erasmus*, blz. 13.
10) Ibidem, p. 175, 177 seq.; hierachter, blz. 500, 501.
11) Ibidem, p. 197, hierachter, blz. 513. Vgl. p. 198, hierachter, blz. 514.
12) Ibidem, p. 183, 185, 187, hierachter, blz. 505 vlg., 507. Vgl. Dr. Lindeboom, *Erasmus*, blz. 106 vlg.
13) Ibidem, p. 242, 256, hierachter, blz. 537, 545. Vgl. Dr. Lindeboom, a. w., blz. 30.

De aangewezen Erasmiaansche trekken in dit werk worden te meer verklaarbaar, als men opmerkt dat de schrijver waarschijnlijk geen theoloog, geen priester, maar litterator was. Veelvuldig spreekt hij over „de theologen" op eene wijze die te verstaan geeft, dat hij er zelf niet toe behoorde [1]), en over „uwe theologie" als een ander gebied dan dat waarop hij zelf verkeerde [2]). Een uitdrukking als: „om met de kerkelijke heeren te spreken" [3]), duidt op hetzelfde. De schrijver erkent de spitsvondigheden der godgeleerden niet te kunnen volgen [4]). Dat de geestelijken weigeren accijnzen, belastingen of welke heffingen ook te betalen, en dat zij om deze reden de hevigste twisten, ja zelfs oorlog verwekt hebben, wordt ten scherpste door hem gelaakt [5]). Hij beklaagt zich over de geldelijke offers die de geestelijken van hem en zijns gelijken — hij zegt: „van ons" — wegens het vagevuur gevorderd hebben, en over het verbrassen daarvan [6]). Over den stand der monniken en over dien der priesters laat hij zich in het algemeen zeer ongunstig uit [7]), ofschoon hij erkent dat er goeden en boozen onder zijn [8]). Met het „wij" dat op sommige plaatsen voorkomt, kunnen moeilijk anderen dan leeken bedoeld zijn [9]). Niet dus tot de „theologistae" rekent de schrijver zich, niet tot de lieden die door de mindere klasse als halfgoden geëerd worden, maar den Bijbel slecht kennen [10]). Waarop mag het vermoeden worden gegrond, dat hij de klassieke talen beoefent? Eene sterke aanwijzing in die richting mag ontleend worden aan zijn Latijn. In 1521 schreven alleen bekwame classici zulk eene zuivere, kernachtige en tevens bevallige taal. De vergelijking met het Latijn, dat bijv. de steeds als litterator geprezen Melanchthon bezigde bij het opstellen van de „Loci communes" (1521) en van de Augsburgsche confessie (1530), kan

---

1) *Confutatio*, p. 124, 125, 129, 154, 155, 162, 191, 201, 205, 226, 236, hierachter, blz. 471 vlg., 474, 488 vlg., 492 vlg., 509 vlg., 515, 518, 529, 534.

2) Ibidem, p. 249, hierachter, blz. 542.

3) Ibidem, p. 227, hierachter, blz. 529: „ut cum ecclesiasticis loquar".

4) Ibidem, p. 200, 252, hierachter, blz. 515, 543.

5) Ibidem, p. 221, hierachter, blz. 526.

6) Ibidem, p. 191, hierachter, blz. 510.

7) Ibidem, p. 220, hierachter, blz. 526; vergel. ook p. 32, 34, 76, 260, hierachter, blz. 419, 420 vlg., 444, 548.

8) Ibidem, p. 220, 227, hierachter, blz. 525, 530.

9) Ibidem, p. 191, 244; vgl. p. 190, 230; hierachter, blz. 509, 510, 531, 539.

10) Ibidem, p. 90, hierachter, blz. 452.

het werk van onzen schrijver best doorstaan. Verder moge worden opgemerkt, dat hij zich een paar malen beroept op een klassieken blijspeldichter [1]), dat hij „Stentor" en „Poliphemus" te pas brengt [2]), dat hij de scholastieke theologie zijner tegenstanders bij de doos van Pandora en hen zelven bij Epimetheus vergelijkt [3]). Een onuitroeibaar ijdel zelfbehagen, zegt hij, belaagt ons als de honderdkoppige hydra van Hercules [4]). De vergelijking van Christus met den „Silenus van Alcibiades" doet den schrijver een enkele maal de grenzen van den goeden smaak overschrijden [5]).

Dit alles neemt niet weg dat de schrijver zich onvoorwaardelijk aan de zijde van Luther schaart. Hij moet behoord hebben tot die humanistische kringen die al spoedig gereed waren met Luther mede te gaan. Gulielmus Gnapheus, de auteur van den „Troost ende spiegel der siecken" is er een der beste vertegenwoordigers van [6]). Nauwer zelfs dan iemand anders sluit de schrijver der „Confutatio" zich bij Luther aan. Is bijv. de leer der praedestinatie aan de meeste Nederlandsche Hervormingsgezinden die uit Humanistischen kring waren voortgekomen, vreemd gebleven [7]), onze schrijver is er een overtuigd aanhanger van [8]). Men zou zijn geheele boek kunnen aanhalen ten bewijze dat hij Luther's leeringen zoo goed als geheel in zich had opgenomen. Hiervan getuigt hij bij ieder onderwerp dat ter sprake komt: de sacramenten [9]), de kerkelijke wetgeving [10]), de goede werken [11]), de geloften [12]), het wezen der godheid [13]), het berouw [14]), de biecht [15]), de abso-

1) *Confutatio*, p. 127, 201, hierachter, blz. 473, 516.
2) Ibidem, p. 162, hierachter, blz. 493.
3) Ibidem, p. 129, hierachter, blz. 474.
4) Ibidem, p. 201, hierachter, blz. 516; vergel. p. 243, hierachter, blz. 538, „claua herculena".
5) Ibidem, p. 249, hierachter, blz. 542; vergel. p. 123, hierachter, blz. 471.
6) Vgl. *Bibl. reform. neerl.*, Dl. I, blz. 144—148; Pijper, *Erasmus*, blz. 19 vlg.
7) Pijper, *Erasmus*, blz. 19.
8) *Confutatio*, p. 197, hierachter, blz. 513. Vergelijk hiermede echter het gezegde over de „Ecclesia militans", die goeden en boozen omvat, p. 198, hierachter blz. 514.
9) Ibidem, p. 1—57, hierachter, blz. 401—433.
10) Ibidem, p. 57—61, hierachter, blz. 433—436.
11) Ibidem, p. 61—64, hierachter, blz. 436 vlg.
12) Ibidem, p. 64—71, hierachter, blz. 436—441.
13) Ibidem, p. 71, hierachter, blz. 441.
14) Ibidem, p. 76—97, hierachter, blz. 441—456.
15) Ibidem, p. 97—112, hierachter, blz. 456—464.

lutie [1]), de voldoening [2]), de toetreding tot het avondmaal [3]), de verzekerdheid van de genade [4]), de zonde die alle goede werken aankleeft [5]), de zonden [6]), de geboden [7]), de raadgevingen van het evangelie [8]), het vagevuur [9]), de algemeene conciliën [10]), de bestraffing der ketters [11]), de waarneming van zekere gebruiken [12]), de kerkelijke vrijdommen [13]), den vrijen wil [14]), de wijsbegeerte en de scholastieke theologie [15]).

Wat het formeele deel der geloofsleer aangaat, houdt de schrijver zich aan de Schrift [16]). Ofschoon hij op eene enkele bladzijde geneigd schijnt aan de conciliën eene belangrijke mate van gezag toe te kennen [17]), blijkt elders dat dit volgens hem ten allen tijde voor het gezag des Bijbels wijken moet, ja dat de algenoegzaamheid der Schrift eigenlijk voor hem vaststaat [18]). Men moet volgens hem ook niet de vraag stellen, wat op zekere conciliën veroordeeld is, maar met welk recht dit is geschied [19]). De paus staat niet boven het algemeene concilie; beide moeten zich voegen naar de Schrift. De schrijver heeft eene verwensching over voor het beweren van hen die zeggen, dat het woord Gods gesteld is onder de hoede van de conciliën, ja daaraan onderworpen is. En den paus roept hij toe: „dàn werkt Christus door u, als hetgeen gij,

---

1) *Confutatio*, p. 112–118, hierachter, blz. 464—468.
2) Ibidem, p. 118—130, hierachter, blz. 468—474.
3) Ibidem, p. 131 seq., hierachter, blz. 475.
4) Ibidem, p. 134—139, hierachter, blz. 477–480.
5) Ibidem, p. 139—149, hierachter, blz. 480—486.
6) Ibidem, p. 149—155, hierachter, blz. 486—489.
7) Ibidem, p. 155—168, hierachter, blz. 489—496.
8) Ibidem, p. 168—182, hierachter, blz. 496–504.
9) Ibidem, p. 182—191, hierachter, blz. 504—510.
10) Ibidem, p. 191—205, hierachter, blz. 510—518.
11) Ibidem, p. 207—211, hierachter, blz. 519–521. Vergelijk over de pauselijke bullen tegen de ketters, p. 245, hierachter, blz. 539.
12) Ibidem, p. 211 sqq., hierachter, blz. 521.
13) Ibidem, p. 217—222, hierachter, blz. 524—526.
14) Ibidem, p. 222—234, hierachter, blz. 527–533.
15) Ibidem, p. 234—259, hierachter, blz. 547.
16) Ibidem, p. 127, 134, 190, 217, 226, 229, 245, 252; hierachter, blz. 473, 477, 509, 524, 529, 531, 539, 543.
17) Ibidem, p. 5, hierachter, blz. 403.
18) Ibidem, p. 192, hierachter, blz. 510.
19) Ibidem, p. 163, hierachter, blz. 493.

opperpriester, doet, overeenstemt met de H. Schrift" [1]). Hij spreekt smalend over pauselijke decretalen, vooral over dezulke die betrekking hebben op boetedoeningen en aflaten, omdat hierdoor slechts een betreurenswaardige handel is bevorderd [2]). Geheel anders denkt hij over eenige oudere kerkvaders. Behalve op de Schrift beroept hij zich gaarne op hen. Hij haalt Cyprianus [3]), Athanasius [4]), Ambrosius [5]), Hiëronymus [6]), Chrysostomus [7]), Leo I [8]), en Gregorius I [9]) aan; ontelbare malen Augustinus; ook Bernardus [10]). Over den laatste zoowel als over Benedictus en Franciscus wordt met grooten eerbied gesproken [11]). Bij gelegenheid wordt zelfs op Panormitanus een beroep gedaan [12]). Over het algemeen is echter de schrijver over de latere theologen zeer slecht te spreken. Sterker dan iemand gispt hij de scholastieke theologie [13]). De school van Thomas wordt, zooals reeds gezegd is, met eene Satansschool gelijkgesteld [14]). De speculatieve wetenschap zonder de genade is volgens hem niets dan dwaling [15]). Aristoteles, geheel vreemd aan het geloof, heeft, zegt hij, op de scholastieke theologie een heilloozen invloed geoefend [16]). Het pogen om de scholastieke theologie in overeenstemming te brengen met den Bijbel moest mislukken [17]). Eene onverzoenlijke tegenstelling tusschen de Paulinische theologie en de scholastiek wordt door den schrijver aangewezen [18]). De boeken der „senten-

---

1) *Confutatio*, p. 194, hierachter, blz. 511.
2) Ibidem, p. 105, 122, 245, hierachter, blz. 461, 470, 539.
3) Ibidem, p. 37, 38, 43, 44, 51, 92, 234, hierachter, blz. 422 vlg., 426, 430, 453, 533.
4) Ibidem, p. 200, hierachter, blz. 515.
5) Ibidem, p. 37, 38, 45, 54, 96, 226, 229, 238, hierachter, blz. 422 vlg., 426, 431, 456, 529, 530, 535.
6) Ibidem, p. 52, 202, 206, 207, 219, 237; hierachter, blz. 430, 516, 518, 519, 525, 535.
7) Ibidem, p. 94, 105, 133, hierachter, blz. 454, 461, 476.
8) Ibidem, p. 151, hierachter, blz. 486.
9) Ibidem, p. 146, 187, 227, hierachter, blz. 484, 507, 529.
10) Ibidem, p. 87, 141, 186, hierachter, blz. 450, 481, 507.
11) Ibidem, p. 67, hierachter, blz. 439.
12) Ibidem, p. 193, hierachter, blz. 511.
13) Ibidem, p. 72, 82, hierachter, blz. 441 vlg., 447.
14) Ibidem, p. 115, hierachter, blz. 466.
15) Ibidem, p. 240, vergel. p. 247; hierachter, blz. 537, 540.
16) Ibidem, p. 148, 200, 203, 204, 235, 242, hierachter, blz. 485, 515, 516, 517, 534, 538.
17) Ibidem, p. 246, 256, hierachter, blz. 240, 545.
18) Ibidem, p. 111, hierachter, blz. 464. Vergel. beneden, blz. 381.

tiarii", die zich slechts bezighouden met het commentariëeren van Petrus Lombardus, rieken, zegt hij, naar laatdunkendheid en eigenwaan [1]). De makers van onderscheidingen, bijv. op het gebied van boete en biecht, waarbij men reeksen van zonden opsomt die weer dochters en kleindochters hebben, talrijke voorbehouden gevallen bedenkt, huwelijksbeletselen, verboden graden, en middelen om de eene boete-doening door de andere te vervangen [2]), worden aan de kaak gesteld.

Nog moge de aandacht gevestigd worden op het volgende. De schrijver stelt „presbyters" en bisschoppen gelijk; de presbyters zijn volgens hem bisschoppen [3]). Eene vergadering van wereldlijke personen is naar zijne meening bevoegd een bisschop te kiezen [4]). Over de aflaten handelt hij geheel in den geest van Luther [5]). Over het celibaat wordt ongeveer in gelijken zin gesproken als in Melanchthon's „Loci communes" [6]). Hetzelfde geldt van de oorbiecht. De predikers op den kansel, zegt hij, moesten niet aandringen op het angstvallig tellen en ontleden van de zonden. Liever moesten zij onderricht geven aangaande het geloof, aan de hunnen vertrouwen inboezemen op de goddelijke vergeving (als hun absolutie geschonken wordt). Wordt de geheime biecht in dezen zin hervormd, dan kan zij naast de openbare zondenbelijdenis en openbare boetedoening blijven voortbestaan en eene nuttige plaats vervullen [7]). Eene enkele bladzijde zijner „Confutatio" behelst eene leer, die uit moreel oogpunt vrij bedenkelijk kan genoemd worden. Hij betoogt daar, dat genade en zaligheid niet verknocht zijn aan menschelijke werken, maar aan het geloof. Hierbij vervalt hij in kennelijke overdrijving door te beweren dat de diefstal der Israëlieten, ofschoon op zich zelf verkeerd, God niet heeft mishaagd; dat

1) *Confutatio,* p. 252; vergel. p. 123, 227, 256; hierachter, blz. 543, 471, 530, 545.

2) Ibidem, p. 105, 155, hierachter, blz. 461, 489.

3) Ibidem, p. 116, hierachter, blz. 467.

4) Ibidem, p. 9, hierachter, blz. 405.

5) Ibidem, p. 118, 122, hierachter, blz. 468, 470.

6) Ibidem, p. 174, hierachter, blz. 500; *Loci communes rerum theologicarum, auctore Philippo Melanchthone,* Wittemb. 1521, in het *Corpus Reformatorum,* ed. H. E. Bindseil, Brunsv. 1854, Vol. XXI, p. 126 seq., 138.

7) Ibidem, p. 99, 110 seq.; hierachter, blz. 457, 464; vergel. Melanchthon's *Loci communes,* in de aangehaalde editie, p. 219 seq. Op p. 102 der *Confutatio,* hierachter, blz. 458 vlg., wordt beschreven, hoe de openbare boetedoening te Rome geschiedt.

Hozea's echtbreuk, hoewel in de wet verboden, door God is goedgekeurd, en dat daarentegen Kaïn's offerande, uit menschelijk oogpunt beschouwd lofwaardig, niet eens werd aangenomen. Deze voorbeelden dienen om te betoogen dat des menschen werk tot de zaligheid niets afdoet [1]).

Is de schrijver Nederlander? Met zekerheid is dit niet vast te stellen, maar wel mag het waarschijnlijk geacht worden. Bejegent hij paus Adriaan VI niet als een landgenoot, daar hij hem „papa noster Modernus" noemt? [2]) Hij richt zich onmiddellijk tot Latomus. „Audis, o tortuose Latome, hanc Bernardi expositionem?" [3]) Latomus' aanval op Luther [4]) had dus indruk op hem gemaakt. Was hij Latomus' landgenoot, dan lag het voor de hand, dat hij diens geschrift gelezen had, en zich geprikkeld gevoelde om er tegen te protesteeren. Ook spreekt hij van „onzen Erasmus" [5]), daarentegen, zich tot de Parijsche godgeleerden richtende, van „uwen" Gerson [6]). Ook de wijze waarop hij spreekt over het weder voor den dag komen der geschriften van Wessel Gansfoort en Joannes Pupper van Goch geeft te denken. Hoezeer aan den zin der Schrift in de laatste driehonderd jaren geweld aangedaan is, hebben, zegt hij, Luther, Karlstadt [7]), Philippus Melanchthon en Oecolampadius overvloedig in hunne boeken aangetoond. „Reeds vóór hen", zoo gaat hij voort, „hebben dit mannen gedaan, die door geleerdheid uitblonken, wier geschriften in onze dagen uit het stof, waaronder zij bedolven lagen, weder zijn te voorschijn gebracht, nl. Wessel en Goch, en vele anderen. Met hen allen gaan wij vol vertrouwen mede, daar gij hunne voortreffelijke geschriften niet vermoogt met Gods Woord te wederleggen, hetwelk gemakkelijk te verklaren is, omdat zij met Gods Woord overeenstemmen" [8]). Klinkt dit niet als geschreven door een landgenoot? Behoorde hij wellicht tot de kringen die van het weder te voor-

---

1) *Confutatio*, p. 63 seq., hierachter, blz. 437.
2) Ibidem, p. 131; vergel. p. 4; hierachter, blz. 476, 403.
3) Ibidem, p. 142, hierachter, blz. 481.
4) Zie *Bibl. ref. neerl.*, Dl. III, blz. 25.
5) Ibidem, p. 74, 257, hierachter, blz. 443, 546.
6) Ibidem, p. 121; vergel. p. 139; hierachter, blz. 470, 480.
7) Naar Karlstadt verwijst hij nog een paar malen in ander verband. Zie p. 230, 233, hierachter, blz. 531, 533.
8) *Confutatio*, p. 253, hierachter, blz. 544.

schijn brengen der werken van Wessel en Goch alles afwisten? Stond hij in betrekking tot Grapheus? Kende hij Hinne Rode? Door Dr. Clemen is de verschijning van dit geschrift in verband gebracht met de bekende reis van Hinne Rode naar Bazel [1]). Op deze wijze zou gemakkelijk worden verklaard, hoe het kwam, dat het in Zwitserland gedrukt werd. Trouwens gaf de toestand in de Nederlanden, die sedert Mei van het j. 1521 het laten drukken van zulk een geschrift voor schrijver en drukker gevaarlijk maakte, alle aanleiding om in de verte veiliger gelegenheid te zoeken.

Inzonderheid mag worden gelet op hetgeen in den druk aan de „Confutatio" is toegevoegd. Twee geschriften van Nederlandsche herkomst zijn het: het verslag van het vermaarde twistgesprek te Groningen in het j. 1523, en een brief „Over de zaak van Luther", heimelijk uit Nederland geschreven. Daarop volgt dan nog ten slotte een brief van Luther aan Capito, die slechts weinig bladzijden in beslag neemt. Bevatten de twee eerstgenoemde belangrijke toevoegingen geen aanwijzing, dat ook de voorafgaande „Confutatio" afkomstig was uit dezelfde sfeer, nl. uit de Hervormingsgezinde kringen in de Nederlanden? Men ziet, dwingende gronden om de „Confutatio" voor een Nederlandsch stuk te houden, zijn nauwelijks bij te brengen. Maar alle aanwijzingen tezamengenomen en in onderling verband beschouwd, leveren voldoende reden op om de Nederlandsche herkomst hoogst waarschijnlijk te achten [2]).

De akten van het twistgesprek te Groningen [3]) werden achter de „Confutatio" waarschijnlijk voor het eerst gedrukt. En achter volgende uitgaven der „Confutatio" werden deze akten opnieuw opgenomen [4]). In het j. 1614 werden zij te Groningen nogmaals

---

1) Dr. O. Clemen, *Beiträge zur Reformationsgeschichte aus der Zwickauer Ratsschulbibliothek*, Berl. 1903, H. III, S. 95; vgl. denzelfde, *Hinne Rode in Wittenberg, Basel, Zürich*, in de *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, herausg. v. Brieger u. Bess, Gotha, 1897, Bd. XVIII, S. 346—372.

2) Als men wist wien hij bedoelt met den oorlogvoerenden bisschop in zijne dagen, die kloosters verbrandt (p. 215, 221, hierachter, blz. 523, 526), zou men misschien een middel bezitten om nader vast te stellen in welke streek hij zal tehuisbehoord hebben.

3) *Dispvtatio habita Grvningae Anno 1523.*, achter de *Confutatio*, p. 261—307; beneden blz. 549—575.

4) Zie boven, blz. 363, aant. 3.

uitgegeven [1]). Toen Gerdes het plan beraamde er in de Bijlagen achter zijne „Geschiedenis der Hervorming” een herdruk van te bezorgen, stond hem aanvankelijk geen gedrukt exemplaar ten dienste; hij kende deze akten slechts uit een afschrift van de Bazelsche editie van het j. 1523, dezelfde die hierachter wordt weergegeven. Straks kwam hem ook nog een exemplaar der Groningsche uitgave van het j. 1614 in handen. Te zamen met het bedoelde afschrift diende deze uitgave hem om den tekst zoo goed mogelijk vast te stellen [2]).

Het twistgesprek te Groningen is door De Hoop Scheffer zoo uitvoerig en aanschouwelijk beschreven [3]), dat ik volstaan kan met daarnaar te verwijzen. Slechts de volgende opmerkingen mogen hier eene plaats vinden.

De mannen die aan het debat deelnemen, zijn van elders niet, of zoo goed als niet, bekend. Willem Frederiks, in dezen tijd de hoofdpastoor der stad, geniet eene zekere vermaardheid, meer op het gebied der staatkunde dan op dat van kerk en theologie [4]). Naast hem wordt Everardus Largis, doctor in de rechten, genoemd [5]).

---

1) Zie Gerdes, in het aanstonds te noemen werk, T. III, *Monumenta*, p. 26. De titel luidt: *Disputatio || habita Groningae || in aedibus Praedicatorum, || inter || Dominicanos atque Sacerdotes Ecclesiae || D. Martini, || Anno redempti orbis 1523. || In feriis Divi Magnique Pontificis Gregorii. || Ex bibliotheca Nobilis viri, || Petri Pappi à Tratzberg, || Praetoris legionis Groning.-Omlandicae. ||* Groningae, || Recusa typis Ioannis Sassii, Ordinum et Academiae Typographi, 1614. — Formaat: klein in-8°. Letter: Romeinsch. Geen pagineering. Signatuur: A 2—D 2. Aantal bedrukte bladen: 27. Een exemplaar is mij geleend uit de universiteitsbibliotheek te Groningen.

2) *Acta Disputationis Groninganae habitae A. 1523*, in de *Monumenta* bij D. Gerdes, *Historia reformationis, sive, Annales evangelii seculo XVI. passim per Europam renovati*, Groning. 1749, T. II, p. 25—60.

3) Dr. J. G. de Hoop Scheffer, *Geschiedenis der kerkhervorming in Nederland tot 1531*, Amst. 1873, blz. 282—309. Vergel. H. H. Brucherus, *Geschiedenis van de kerkhervorming in Groningen*, Gron. 1821, blz. 58—62.

4) Zie over hem: Dr. J. Reitsma, *De persona van Groningen*, in de *Bijdragen tot de geschiedenis van Groningen*, onder red. van Acker Stratingh, Feith en Boeles, Gron. 1866, Dl. III, blz. 314—334; dezelfde, *Willem Frederiks*, in de genoemde *Bijdragen*, Dl. IV (1867), blz. 257—308; W. Zuidema, *Wilhelmus Frederici, persona van Sint-Maarten te Groningen (1489—1525) en de Groninger staatkunde van zijn tijd*, Gron. 1888; H. H. Brucherus, *Geschiedenis der kerkhervorming in Groningen*, blz. 50 vlg.

5) *Dispvtatio, Epistola ad Petrvm Aqvensem*, p. 266, hierachter, blz. 552. Volgens de editie van 1614 (quat. A, fol. 2 v), zal hij Everardus Jarghes geheeten

Deze twee zijn het geweest die de woordvoerders der Hervormingsgezinde partij hebben opgewekt om in het strijdperk te treden [1]), maar zelf hebben zij zich daarin niet gemengd — eene bijzonderheid die door alle schrijvers over dit onderwerp over het hoofd schijnt gezien te zijn. De mannen die van de genoemde zijde het woord voeren, zijn: Meester Hermannus Aberingius, doctor in de rechten; Meester Joannes Timmermannus, Meester Gerardus Pistoris, en Meester Nicolaus Lesdorpius, de rector van het gymnasium [2]). Meester Gerhardus Pistoris komt alleen maar in het debat als bestrijder van de leer van de eeuwigheid der wereld en verdediger van de leer dat zij geschapen zou wezen [3]). Rector Lesdorpius treedt pas tegen het einde op [4]). Een grooter aandeel aan den strijd neemt Meester Hermannus Aberingius [5]). Het meest spreekt Meester Joannes Timmermannus [6]). Geen dezer vier heeft op het gebied der theologie of der letteren vermaardheid verworven. Men zal bijv. in de „Bibliotheca Belgica" van Foppens hunne namen te vergeefs zoeken [7]). In de brieven van Erasmus, die talloos vele namen van tijdgenooten bevatten, komen ze niet voor [8]).

De prior van het Dominikaner-klooster, binnen welks wanden het dispuut plaats had [9]), was destijds Laurens Laurensen, ook wel Laurentius Rufus geheeten, een niet onbekende figuur [10]). In 1526 is hij in eene groote openbare samenkomst van Dominikaners te Jemgum op hevige wijze opgetreden tegen de aanhangers der Hervorming. Spoedig daarop heeft hij een twistgesprek met hen ge-

---

hebben. In de geschiedenis der stad Groningen komt meer dan één man voor met den naam Jarichs, die weer dezelfde schijnt te zijn als Jarghes. Zie: E. J. Diest Lorgion, *Regnerus Praedinius*, Gron. 1862, blz. 25, 28; De Hoop Scheffer, *Geschiedenis der Kerkhervorming*, blz. 286, aant. 1.

1) *Dispvtatio, Epistola ad Petrvm Aqvensem,* p. 265 seq., hierachter, blz. 552.

2) Ibidem, p. 265, hierachter, blz. 552.

3) Ibidem, p. 293, hierachter, blz. 568.

4) Ibidem, p. 297, hierachter, blz. 570.

5) Ibidem, p. 269—275, hierachter, blz. 554—557.

6) Ibidem, p. 275—297, hierachter, blz. 558—570.

7) J. F. Foppens, *Bibliotheca Belgica,* Brux. 1739, 2 Tom.

8) Erasmus, *Opera omnia,* Lvgd. Bat. 1703, T. III, *Epistolae.*

9) G. A. Meyer, *Het Jacopijnenklooster te Groningen,* in het *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht,* Utr. 1906, Dl. XXXII, blz. 1—102, 229—330.

10) Erasmus, *Opera,* T. III, *Epistolae,* p. 536, 1228, 1889; B. de Jonghe, *Desoata Batavia Dominicana,* Gandavi, 1717, p. 156.

voerd te Olderssum. Eigenlijk had hij het spreken aldaar willen overlaten aan zekere medestanders van hem; maar door de tegenstanders in de engte gedreven, heeft hij zich genoodzaakt gezien, trouwens zonder succes, zelf het woord te voeren [1]). Maar in het twistgesprek te Groningen heeft hij zich persoonlijk wellicht evenmin gemengd als Willem Frederiks. Wel heeft degene die de uitgave der „Disputatio" van 1614 bezorgde, gemeend dat hij bedoeld zal zijn met het herhaaldelijk voorkomende „Magister noster" [2]), en anderen hebben dit nageschreven. Maar het bewijs hiervoor ontbreekt. Ook andere mannen uit het Dominikanerklooster kunnen met dien titel bedoeld zijn. Wie bekend is met de beteekenis welke in dien tijd aan dezen beleefdheidsterm placht gehecht te worden, zal het niet wagen er in dit geval eenige gevolgtrekking voor de aanwijzing van een bepaalde figuur aan te ontleenen [3]). Verder zijn alle personen die hier van de Dominikanerzijde optreden, „anonymi". De bezorger der uitgave van het j. 1614 meent te weten, dat de „lector" broeder Ludolphus moet geweest zijn en de „supprior" Pittinck zal geheeten hebben [4]). Waarschijnlijk is dit juist [5]). Maar dit verandert niets aan het boven gezegde, dat de eigenlijke woordvoerders in het twistgesprek overigens onbekende personen zijn.

De hierachter geboekstaafde handelingen van het twistgesprek bezitten in het geheel niet het karakter van notarieele akten. Uit niets blijkt, dat, evenals bij het vermaarde dispuut te Leipzig tusschen Luther en Eck, door opzettelijk daartoe aangestelde officieele personen het gesprokene woordelijk werd opgeteekend. Het verslag dat ons voorgelegd wordt, is blijkbaar de vrucht der werkzaamheid van een of meer ijverige toehoorders, die, wat hun belangrijk toe-

---

1) Ubbo Emmius, *Rervm frisicarvm historia*, Lvgd. Bat. 1616, p. 837 seq. De akten van dit twistgesprek komen vertaald voor bij E. Meiners, *Oostvrieschlandts kerkelyke Geschiedenisse*, Gron. 1738, Dl. I, blz. 479—574.

2) *Disputatio habita Groningae*, Gron. 1614, quat. A, fol. 6 r.

3) Vergel. beneden, blz. 541, 572.

4) Ibidem, quat. A, fol. 6 r.

5) Eene in de 18de eeuw opgemaakte „Lijst van priors, suppriors en kloosterlingen" vermeldt op het j. 1522, en op het j. 1523 „P. Ludolphus Eminga" als S. Th. lector (eene waardigheid, waarmede ook Laurentius Laurentii voorkomt). Bij het j. 1516 wordt vermeld: „P. Arnoldus Pytinck, supprior usque ad 1523". Maar bij 1523: „P. Joannes Koyter, supprior". Deze lijst bij G. A. Meyer, a. w., blz. 326.

scheen, zoo goed mogelijk op schrift trachtten te brengen. Hunne sympathiën neigden bovendien naar één van de partijen, nl. naar die van de Hervormingsgezinden. Dergelijke eenzijdige verslagen van twistgesprekken uit dezen tijd zijn trouwens lang geen zeldzaamheid [1]). Dat het verslag niet woordelijk is, volgt uit eene mededeeling van den onbekende die het aan de drukpers heeft overgegeven. Als inleiding toch tot den tekst der eigenlijke handelingen dient een brief van dezen onbekende aan Petrus van der Aa, kanunnik van de St.-Maartenskerk te Munster [2]). Hij verzekert dat niet alle aanhalingen die in het verslag voorkomen, op het twistgesprek werkelijk zijn te berde gebracht. Daarvoor was in het geringe aantal uren die men er aan wijdde, geen tijd. Hier en daar heeft hij nu het verslag aangevuld met argumenten die den sprekers te pas hadden kunnen komen, indien de tijdsruimte gedoogd had, ze aan te voeren [3]). Bedenkt men, met welk doel hij dit verslag heeft openbaargemaakt, dan kan men raden van welken aard die aanvullingen zullen geweest zijn. De briefschrijver is weliswaar humanist en hoopt vooral op de herleving van de studie der klassieke letteren [4]). Maar de handelingen van het twistgesprek maakt hij openbaar om de Hervormingsgezinde elementen onder de geestelijken te Groningen te versterken en aan te vuren [5]). Men moet weten dat hij als beslist Hervormingsgezinde zich zelf onderscheidt van al de Groningsche geestelijken, dus ook van degenen die reeds iets gevoelen voor de nieuwe geestesrichting, — d. w. z. de woordvoerders in het gesprek en hunne geestverwanten met wie hij sympathiseert — en nog slechts hoopt, dat zij straks geheel met de Hervorming zullen meegaan [6]). Dat het hier ten beste gegeven verslag van een bepaalde zijde komt, straalt ook in het volgende door. De deelnemers aan het twistgesprek van (hetgeen wij zullen voortgaan te noemen) de Hervormingsgezinde partij worden met naam en toenaam in den inleidenden brief opgesomd, als het ware eervol vermeld [7]). En ook verderop worden zij telkens duidelijk

---

1) *Bibl. ref. neerl.*, Dl. I, blz. 427; Dl. V, blz. 205.

2) *Ervditissimo atqve omnibvs dotibvs maximo D. Petro Aqvensi Canonico apud diuum Martinum Monasterii*, voor de *Dispvtatio*, p. 262—266; hierachter, blz. 550 vv.

3) Ib., p. 266, hierachter, blz. 552.

4) Ib., p. 265, hierachter, blz. 551.

5) Ib., p. 266, hierachter, blz. 552.

6) Ib,, p. 265, hierachter, blz. 551.

7) Ibidem, p. 265, hierachter, blz. 552.

met hunnen naam aangewezen. Van de tegenpartij wordt veel minder werk gemaakt. Dezen heeten kortweg „de Dominikanen" [1]. „De subprior" [2] en „de lector" [3] worden weliswaar onderscheiden; maar doorloopend worden de woordvoerders van deze partij als „Magister noster" [4] aangeduid en meer niet. Het is bekend dat de besliste Hervormingsgezinden in dezen tijd voor dien titel geen eerbied hadden.

Het twistgesprek heeft een kalm verloop. Het brengt geen hartstochten in beweging. Het heeft er niets van dat de partijen elkander zonder eenig mededoogen of verschooning zouden aanvallen. Kortom de strijd heeft geen zweem van de hevigheid die bijv. het twistgesprek te Leipzig heeft gekenmerkt. Slechts een enkelen keer valt een hard woord, bijv. waar de „Magistri nostri" vereenzelvigd worden met de rabbijnen, van wie Jezus wilde dat ze onder de zijnen niet zouden voorkomen [5], of waar hun verweten wordt, dat zij, alvorens over de juiste bejegening der ketters eene meening te durven uitspreken, hadden moeten zorgen Tertullianus' „De praescriptione haereticorum" te kennen [6]. De strijd echter om de stelling betreffende de eeuwigheid der wereld schijnt hier voornamelijk een steekspel [7], hoe ernstig men dit onderwerp elders ook moge opnemen [8]. Soms wordt van de zijde der Dominikaners eene concessie gedaan. Zoo wordt toegegeven dat de paus, als hij in ketterij verviel, zou moeten worden afgezet [9], wat te opmerkelijker is, omdat de leden der Predikheeren-orde in dezen tijd over het algemeen de krachtigste verdedigers geweest zijn van de pause-

---

1) Ibidem, p. 266, hierachter, blz. 552. Vergel. p. 285, hierachter, blz. 563.

2) Ibidem, p. 274, hierachter, blz. 557.

3) Ibidem, p. 270, 272, 273, 274, 278, 280, 288, 292, 293, 303, hierachter, blz. 555, 556, 557, 559, 560, 565, 567, 568, 573.

4) *Dispvtatio*, p. 271, 272, 276, 281, 284, 288, 292, 297, 299, 301, 304, hierachter, blz. 555, 556, 558, 561, 563, 565, 567, 570, 571, 572, 574.

5) *Dispvtatio*, p. 300, hierachter, blz. 571.

6) Ibidem, p. 284, hierachter, blz. 563.

7) Ibidem, p. 293 sqq., hierachter, blz. 567 vlg. Geen der partijen neemt die leer in bescherming. Dat tegen een van de stellingen, van Dominikaansche zijde opgeworpen, door een Dominikaner (den supprior) oppositie gevoerd wordt, komt ook voor op p. 274 (blz. 557).

8) Vergel. *Bibl. ref. neerl.*, Dl. III, blz. 392 vlg.; en de veroordeeling der 216 „wijsgeerige" stellingen door bisschop Stephanus van Parijs, boven, blz. 32 besproken.

9) *Dispvtatio*, p. 274, hierachter, blz. 557. Vergel. p. 307, hierachter, blz. 575: „non inualidis argumentis quae dicis asseris".

lijke onfeilbaarheid [1]). Verder wordt door de Dominikaners toegestemd, dat de hoogste wereldlijke macht of het „imperatorschap" volgens hen wel aan de pauselijke waardigheid verknocht is krachtens het positieve recht, maar niet krachtens het evangelie [2]). De onbekende wiens brief tot inleiding van de akten dient, geeft als zijne meening te kennen dat het voor de tegenstanders der Hervorming reeds voordeel moet opleveren als zij beginnen te twijfelen aan de heerschende leer en geprikkeld worden tot nieuw onderzoek [3]). Tegen het einde van de verhandelingen nu wordt het nut der bespreking van zulke leerstellige vragen door de Dominikaners erkend. De „Magister noster" die het laatst het woord voert dankt op heusche wijze alle sprekers, en zegt o. a.: „wij hebben intusschen geleerd wat wij nog niet wisten; wij zullen anderen onderrichten in hetgeen wij geleerd hebben; dit moge de vrucht zijn van ons debat, dat wij onderzoeken wat het beste, en vasthouden wat in overeenstemming met het evangelie is" [4]). De aard der behandelde onderwerpen kan er toe bijgedragen hebben om de kalmte in de gemoederen te bewaren. Deze onderwerpen waren geenszins alle van groot gewicht. Men vraagt bijv. of de paus dispensatie mag geven van menschenwetten (concilie-besluiten e. d.) die betrekking hebben op feestvieringen. Joannes Timmermannus verklaart, dat de paus verplicht is overtollige heiligenfeesten en rustdagen, die maar aanleiding geven tot losbandigheid, af te schaffen. Zelfs mag, volgens hem, de pastoor van Groningen bepalen, dat feesten, door den paus ingesteld, niet langer gevierd zullen worden, als hem gebleken is dat deze viering strekt tot schade voor zijne kudde [5]). Mag de paus „lupanaria" toelaten? Door den spreker der Hervormingsgezinde partij wordt dit geloochend, behalve voor het geval dat de jonge vrouwen op geen andere wijze beschermd kunnen worden [6]). Deze beweringen nemen geen hooge vlucht, evenmin als het betoog van de Dominikaners, dat de paus monniken en geestelijken

1) *Bibl. ref. neerl.*, Dl. III, blz. 87, 292, 354, 386, 411.

2) *Dispvtatio,* p. 304, hierachter, blz. 574.

3) Ibidem, p. 264, hierachter, blz. 551.

4) Ibidem, p. 307, hierachter, blz. 575.

5) Ibidem, p. 290, hierachter, blz. 566.

6) Ibidem, p. 283, hierachter, blz. 562. Over de toelating van „lupanaria" door de kerkelijke overheid heeft men ook elders gehandeld. Zie *Bibl. ref. neerl.*, Dl. III, blz. 411.

onmogelijk vrijstellen kan van het lezen der getijden, tegenover de andere partij, die meent dat hij dit wèl kan [1]). Een enkelen keer wordt het punt in quaestie door den spreker die aan het woord is, in dit geval Nicolaus Lesdorpius, ook onbelangrijk genoemd [2]). De kroon op dit alles wordt gezet door het blijde slot. De deelnemers aan het twistgesprek toch worden uitgenoodigd tot het middagmaal in het Dominikaner-klooster. Hierbij wordt hun zelfs het vooruitzicht geopend, dat het samenzijn zal worden opgevroolijkt door litteraire kwinkslagen [3]).

De partijen staan trouwens niet zoo ver van elkander, als men wellicht zou kunnen meenen. Zelfs de schrijver van den inleidenden brief aan Petrus van der Aa laat de scholastieke theologie in hare waarde; slechts wil hij de Paulinische theologie boven haar gesteld hebben [4]). En de woordvoerder der Hervormingsgezinden betitelt zich zelven en zijne medestanders een enkelen keer als „nos scholastici" [5]).

De onderwerpen waarover het langst gedebatteerd wordt, hebben een staatkundigen en een praktischen kant [6]). Vooral de juiste verhouding tusschen de wereldlijke en de kerkelijke macht, en het recht tot belastingheffing [7]) komen ter sprake. Ten opzichte van de pauselijke suprematie wordt de leer der „twee zwaarden" door de Hervormingsgezinde partij bestreden. Het „keizerlijke zwaard" wordt door hen den paus ontzegd [8]). De paus en de keizer hebben volgens hen ieder hun eigen gezag [9]). Christus bezat inderdaad zoowel koninklijk als priesterlijk gezag (imperium monarchicum et sacerdotale) [10]), maar den paus komt deze dubbele waardigheid niet

1) *Dispvtatio*, p. 292 seq., hierachter, blz. 567.

2) Ibidem, p. 298, hierachter, blz. 570.

3) Ibidem, p. 307, hierachter, blz. 575.

4) *Ad Petrvm Aqvensem*, ibidem, p. 265, hierachter, blz. 551. Vergel. hierboven, blz. 371.

5) *Dispvtatio*, p. 297, hierachter, blz. 570. Zie ook p. 274, 293 (557, 568).

6) Ibidem, p. 279 sqq., hierachter, blz. 560 vv.

7) Welke moeilijkheden de belastingheffing voor Groningen in dezen voor de stad zoo woeligen tijd opleverde, is beschreven door Dr. P. J. Blok, *Raad en gilden te Groningen omstreeks 1525*, in de *Geschiedkundige opstellen aangeboden aan R. Fruin*, 's-Gravenh. 1894, blz. 52—71; en door denzelfde in de *Inleiding* op de *Rekeningen der stad Groningen uit de 16de eeuw*, 's-Gravenh. 1896, blz. XVI—XVIII.

8) Ibidem, p. 286, hierachter, blz. 563.

9) Ibidem, p. 286, hierachter, blz. 564.

10) Ibidem, p. 299, hierachter, blz. 571.

toe. Dit zou strijden met de Schrift. En als zij den paus toebehoorde, zouden ook alle bisschoppen haar bezitten [1]). In een ander verband worden de geestelijken gewezen op de nederigheid van Jezus' voorbeeld, en op de woorden van Jezaja LXI [2]). Nooit heeft Christus keizerlijke macht uitgeoefend. Derhalve kan in dit opzicht de paus nimmer zijn plaatsvervanger zijn [3]). De voorname taak van Christus was geen andere dan deze: door het geloof, in zijn bloed, de menschheid met God te verzoenen (propiciator per fidem in sanguine ipsius) [4]). Voor den paus, of liever niet voor hem alleen, maar voor de kerk, blijft het zwaard des geestes, d. i. de verkondiging van Gods woord, over. Iedere bisschop heeft dit met hem gemeen [5]). Slechts in zooverre als de paus wereldlijke macht uitoefent [nl. over den kerkelijken staat], is hem het voeren van het zwaard geoorloofd [6]). Kortom de alleenheerschappij over de wereld wordt den paus zoo beslist mogelijk ontzegd [7]). Daarentegen wordt de leer gehuldigd dat de keizer regeert krachtens apostolisch gezag. Hij is niet Christus' stedehouder, daar deze nooit eene legermacht heeft bestuurd, maar Christus' dienaar [8]). De praktische beteekenis van het voorgaande komt hierin aan het licht, dat het wordt toegepast op het heffen van belastingen. Het recht om belasting te vorderen wordt hier zoowel voor de kerkelijke overheden als voor Christenvorsten beperkt [9]). In het algemeen heeft ook de macht der vorsten eene grens [10]). Doch als de keizer belasting uitschrijft, moet ook de paus betalen [11]), m. a. w. de vrijheid der geestelijkheid om zich aan de publieke lasten te onttrekken, moet volgens deze Hervormingsgezinde mannen ophouden te bestaan. Men zou kunnen betwijfelen, of hier van die Hervormingsgezindheid nu juist krachtige blijken werden gegeven. In ieder geval waren soortgelijke gevoelens over de verhouding tusschen de

1) *Dispvtatio*, p. 299, hierachter, blz. 572.
2) Ibidem, p. 270, 273, hierachter, blz. 555, 557.
3) Ibidem, p. 272, hierachter, blz. 556.
4) Ibidem, p. 273, hierachter, blz. 557.
5) Ibidem, p. 288, hierachter, blz. 565.
6) Ibidem, p. 286, hierachter, blz. 564.
7) Ibidem, p. 303 seq., hierachter, blz. 573 vlg.
8) Ibidem, p. 305, hierachter, blz. 574.
9) Ibidem, p. 281, hierachter, blz. 561.
10) Ibidem, p. 275, 276 seq., hierachter, blz. 558 vlg.
11) Ibidem, p. 287, hierachter, blz. 564.

geestelijke en wereldlijke macht al eeuwen vroeger door Marsilius van Padua, Joannes van Parijs, Willem van Occam e. a. verkondigd geworden.

Toch zijn er goede redenen om de partij, op welke wij het oog hebben, als Hervormingsgezind te bestempelen, zij het ook, dat men eer kan zeggen, dat hare vertegenwoordigers tot de bedoelde richting overhelden, dan dat zij beslist medegingen. Zij durven zelfs loochenen dat de paus het hoofd der kerk is; dit is volgens hen Christus [1]). In welbewuste tegenspraak met zekere pauselijke wetten wordt geleerd, dat elke oorlog den Christen verboden is [2]). Concilie-besluiten bezitten, meenen zij, geen beslissend gezag, daar zij in verloop van tijd dikwijls gewijzigd zijn [3]). De evangelische waarheid wordt tegenover de uitspraken der kerkvaders gesteld [4]). Aristoteles met Christus te verzoenen, zooals de heerschende theologie doet, wordt onmogelijk genoemd [5]). Hoewel beide partijen zich op de Schrift beroepen [6]), en door de partij der Hervormingsgezinden Tertullianus [7]), Ambrosius [8]), Hiëronymus [9]), Augustinus [10]), Sulpicius Severus [11]), Gregorius I [12]), en zelfs Reuchlin [13]) worden aangehaald, verschillen toch de Hervormingsgezinden van de anderen in zooverre, dat zij met beslistheid het oppergezag in geloofszaken aan de Schrift toekennen. Alleen de Schrift moet verkondigd worden, zeggen zij, geen menschelijke „dogmata”, geen philosophie [14]). Van groot belang mag geacht worden, dat zij de praedestinatie leeren [15]). Alle geestelijken, ook de bisschoppen, moeten volgens hen dienaars zijn [16]). Verder zijn zij zeer afkeerig van allen

---

1) *Dispvtatio*, p. 300, hierachter, blz. 572.
2) Ibidem, p. 282, hierachter, blz. 561.
3) Ibidem, p. 305, hierachter, blz. 575.
4) Ibidem, p. 287, hierachter, blz. 564.
5) Ibidem, p. 264, hierachter, blz. 551.
6) Ibidem, p. 273, hierachter, blz. 557.
7) Ibidem, p. 276, hierachter, blz. 558.
8) Ibidem, p. 287, hierachter, blz. 564.
9) Ibidem, p. 274, 291, hierachter, blz. 557, 567.
10) Ibidem, p. 286, 291, hierachter, blz. 563, 566.
11) Ibidem, p. 285, hierachter, blz. 563.
12) Ibidem, p. 306, hierachter, blz. 575.
13) Ibidem, p. 301, hierachter, blz. 572.
14) Ibidem, p. 277, hierachter, blz. 559.
15) Ibidem, p. 297, hierachter, blz. 570.
16) Ibidem, p. 302, hierachter, blz. 572.

dwang op het gebied van de godsdienst. De evangelische wet is naar hun gevoelen eene wet der vrijheid [1]). Tegen de ketters mag de kerk enkel de excommunicatie aanwenden [2]). Het excommuniceeren moet niet geschieden door één man, maar ook de leeken moeten er toe medewerken [3]). De wreedheden der kettervervolging worden afgekeurd [4]).

Dat de overheid het zwaard hanteert wordt nuttig genoemd [5]). Het bestaan van priesters die gehuwd zijn en tevens het altaar bedienen, schijnt geen ergernis te wekken [6]).

De schrijver der „Epistola docti cuiusdam viri de caussa Lutheri", die op de akten van het Groninger twistgesprek volgt [7]), behoort tot de besliste Hervormingsgezinden. Hij staat dus dichter bij den auteur der „Confutatio" en bij den onbekende die den brief aan Petrus van der Aa schreef, dan bij de mannen die in het twistgesprek tegen de Dominikaners in het strijdperk traden. Wegens zijn Latijn kan men hem houden voor een humanist, wiens sympathieën zich bevinden aan de zijde der Hervorming. Wel schijnt hij onderscheid te maken tusschen zijn eigen overtuiging en die van Jacobus Praepositus, den prior van het Augustijnerklooster te Antwerpen, wiens gevangenneming pas heeft plaats gehad. Ook wil hij niet, dat men gelooven zal, dat hij in de zaak van Praepositus betrokken is [8]). De biecht, mits op de rechte wijze in toepassing gebracht, kan volgens hem gehandhaafd worden [9]). Ook de priesterwijding (de „ordo") is volgens hem door Luther niet afgeschaft, wèl het misbruik dat er mede gepleegd werd [10]). Elders slaat de schrijver een duidelijker toon aan. „Het ware vrome leven", zegt hij, „hangt niet af van de deelneming aan ceremoniën of sacramenten, niet van boete of biecht, maar is een ge-

---

1) *Dispvtatio*, p. 279, hierachter, blz. 560.
2) Ibidem, p. 287, hierachter, blz. 564.
3) Ibidem, p. 287, hierachter, blz. 564.
4) Ibidem, p. 285, hierachter, blz. 563.
5) Ibidem, p. 289, hierachter, blz. 565.
6) Ibidem, p. 306, hierachter, blz. 575.
7) Ibidem, p. 308—321, hierachter blz. 576—583.
8) *Epistola de cavssa Lvtheri*, p. 308, hierachter, blz. 576.
9) Ibidem, p. 312, hierachter, blz. 578.
10) Ibidem, p. 315, hierachter, blz. 580.

schenk van Gods vrije genade. Geen verdoemenis bestaat voor hen die in Christus Jezus zijn. Wien God de zonde niet toerekent, zondigt niet" [1]). De schrijver houdt zich alleen vast aan het evangelie en aan het getuigenis des heiligen geestes in zijn binnenste [2]). Zijn voorgeven, dat de scherpe oordeelvellingen over Luther hem koud laten, wordt gelogenstraft door de warmte, waarmede hij tracht Luther te verontschuldigen [3]). De onbekende tot wien zijn brief gericht is, heeft hem met het oog op het lot van Praepositus, gewaarschuwd voor de dreigende kettervervolging [4]). Deze waarschuwing slaat hij geheel in den wind. Wat ook gebeure, zegt hij, men moet bereid zijn voor de goede zaak te lijden. De wijze, waarop hij dit bespreekt [5]), is op den rand van het overdrevene, de toon bijna brallend. Nog van eene andere vrees heeft de geadresseerde blijk gegeven, dat nl. het terzijdestellen van de kerkelijke gebruiken en ceremoniën zal leiden tot verwildering en eene nieuwe barbaarschheid zal doen opkomen. De schrijver wordt welsprekend, waar hij tracht het ongegronde van die vrees aan te toonen [6]).

Wie is deze briefschrijver? Dr. Otto Clemen heeft gedacht aan Willem Frederiks te Groningen. Deze zou den brief gericht hebben tot Erasmus. Grond voor dit gevoelen vindt Dr. Clemen o. a. in de wijze, waarop hij van zijnen rijkdom spreekt [7]), terwijl de onderstelling dat de brief evenals de akten van het twistgesprek uit Groningen afkomstig zou zijn, z. i. veel voor zich heeft [8]). Dr. Kalkoff heeft zoo goed als zeker geacht, dat wij hier te doen zouden hebben met een brief aan Erasmus van Nicolaus van 's-Hertogenbosch (Buscoducensis) [9]). Geen dezer twee onderstellingen kan

1) *Epistola de cavssa Lvtheri*, p. 311, hierachter, blz. 577 vlg.

2) Ibidem, p. 317, hierachter, blz. 581.

3) Ibidem, p. 317, 320, hierachter, blz. 581, 582.

4) Ibidem, p. 308, hierachter blz. 576.

5) Ibidem, p. 308—311, hierachter, blz. 576—578.

6) Ibidem, p. 310 seq., 316, hierachter, blz. 577 vlg., 580.

7) Ibidem, p. 310, hierachter, blz. 577.

8) Lic. Dr. O. Clemen, *Beiträge zur Reformationsgeschichte aus der Zwickauer Ratsschulbibliothek*, Berl. 1903, H. III, S. 95.

9) Dr. P. Kalkoff, *Der Inquisitionsprozess des Antwerpener Humanisten Nikolaus von Herzogenbusch, i. J. 1522*, in Brieger's *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, Gotha, 1903, Bd. XXIV, S. 322. Wie meer omtrent Nicolaus Buscoducensis verlangt te weten, kan raadplegen: Erasmus, *Opera omnia*, Lugd. Bat. 1703, T. III, *Epis-*

juist zijn. Dit is buitengesloten door hetgeen gezegd wordt over het ongeloof van den geadresseerde. Welke vriend zou aan Erasmus hebben durven schrijven: „ik proef hier iets van het wrange en ziekelijke van uw ongeloof?" Als de schrijver van Erasmus beweerd had, dat deze zijn geloof in God, in de Goddelijke voorzienigheid en in 's menschen behoudenis, zoo goed als verloren had [1]), zou hij dan geen tastbare onwaarheid gezegd hebben? Dat de wenschen, aan het slot door den schrijver tot den geadresseerde geuit, op Erasmus betrekking zouden hebben, is onmogelijk. „Mocht gij voortaan, minder waarde hechtende aan kerkelijke ambten, er minder prijs op stellende met den ijdelen magister-titel aangesproken te worden, u minder laten voorstaan op den glans van zekere theologische hoogheid, en liever de aandacht uitsluitend richten op het Godswoord. Worde u en allen, die prat gaan op den naam van theoloog, een betere geest geschonken" [2]). Wie ter wereld zou iets dergelijks ooit tot Erasmus gezegd kúnnen hebben?

Dr. Clemen heeft gelijk in zijne meening, dat de brief uit de Nederlanden afkomstig is [3]). Dit wordt duidelijk aangewezen door de wijze waarop de zaak van Jacobus Praepositus besproken wordt [4]).

---

tolae, col. 306 *c*, 384 *b*, 533 *a*, 574 *d*; *Collectanea van Gerardus Geldenhauer, Noviomagus,* uitg. door Dr. J. Prinsen, Amst. 1901, blz. 46; *Corpus Reformatorum, Melanthonis opera,* Halis Sax. 1836, Vol. III, col. 950; verder: Vol. V, col. 165; Vol. VI, col. 537; Vol. VII, col. 605; Vol. X, col. 5; J. C. Diercxsens, *Antverpia Christo nascens,* Antv. 1773, T. III, p. 342; *Excerpta ex literis Eilh. Folcarthi Harckenrothii,* in de *Bibliotheca Historico-Philologico-Theologica,* Bremae, 1723, Classis VII, fascic. I, p. 315 aant.; D. Gerdes, *Historia reformationis, sive, Annales evangelii seculo XVI. passim per Europam renovati,* Gron. 1746, T. I, p. 198; J. D. von Steinen, *Kurtze und generale Beschreibung der Reformations-historie des Herzogthums Cleve,* Lippst. 1727, S. 168—172; Meiners, *Oostvrieschlandts kerkelyke Geschiedenisse,* Gron. 1738, Dl. I, blz. 317 seq.; H. Q. Janssen, *Jacobus Praepositus, Luthers leerling en vriend,* Amst. 1862, blz. 30, 237, 238, 245; A. Wolters, *Konrad von Heresbach und der Clevische Hof zu seiner Zeit,* Elberf. 1867, S. 121; dezelfde, *Reformationsgeschichte der Stadt Wesel,* Bonn, 1868, S. 85, aant. 1; brief van Nicolaus Buscoducensis aan Erasmus, 5 Nov. 1523, in de *Briefe an Desiderius Erasmus von Rotterdam* (XXVII. Beiheft zum *Zentralblatt für Bibliothekswesen*), Leipz. 1904, S. 21 f.; vooral de even voortreffelijke als beknopte verhandeling van Dr. O. Clemen, *Nicolaus Buscoducensis,* achter zijn *Johann Pupper von Goch,* Leipz. 1896, S. 276—282.

1) *Epistola de cavssa Lvtheri,* p. 310, hierachter, blz. 577.

2) Ibidem, p. 320 seq., hierachter, blz. 583.

3) Dr. O. Clemen, a. a. O.

4) *Epistola de cavssa Lvtheri,* p. 308, hierachter, blz. 576.

Maar verder tasten wij èn omtrent den schrijver èn omtrent den geadresseerde tot heden in het duister.

Een brief van Luther aan Capito besluit het boekje [1]). De inhoud, hierop nederkomende, dat men moedig voor de waarheid moet getuigen en den strijd niet ontwijken, sluit zich aan bij dien van de voorafgaande „Epistola de cavssa Lvtheri". De opneming van dit schrijven des Hervormers is dus niet de vrucht van het toeval, maar van overleg.

Welke was de hand die dit bundeltje van vier stukken, schijnbaar naar inhoud en herkomst zoo uiteenloopend, en toch zoo wèl bij elkander passend, samenbracht? Wie heeft begrepen, dat dit een geschikte leesstof was voor een grooten kring van lezers in alle landen, maar inzonderheid ook voor zeer velen in de Nederlandsche gewesten, die slechts een kleinen stoot behoefden om in de Hervormingsgezinde beweging mede te gaan?

Op deze vraag moeten wij wederom het antwoord schuldig blijven [2]).

Het boekje werd gedrukt te Bazel, weldra te Neurenberg, meer dan eenmaal [3]). Wij weten, dat Farel een exemplaar ten geschenke zond aan Faber Stapulensis [4]). Waarschijnlijk heeft men het aan zijne wijde verspreiding over de wereld te danken, dat het den boekenverbranders niet gelukt is het geheel te doen ondergaan.

---

1) *Martinvs Lvthervs Capitoni*, achter de *Epistola de cavssa Lvtheri*, p. 321—327.

2) Vergelijk Dr. O. Clemen, *Hinne Rode in Wittenberg, Basel, Zürich und die frühesten Ausgaben Wesselscher Schriften*, in de *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, herausg. von Brieger u. Bess, Gotha, 1897, Bd. XVIII, S. 346—372.

3) Zie boven, blz. 363, aant. 2.

4) Brief van Faber Stapulensis aan Farel, 20 Apr. 1520, bij Herminjard, *Correspondance des réformateurs*, Gen. 1866, T. I, 207.

CON a 1 r

FVTATIO DETER-
MINATIONIS DO-
ctorum Parrhisiensium, contra
M. L. ex Ecclesiasticis do
ctoribus desumpta, de-
nuo recognita et
locupletata.
Adiecta est Disputatio Gronin-
gae habita, cum duabus Epistolis
non minus pijs quam eruditis.
Indicem generalem, et etiam alpha
beticum praepositum lector
conspicies.

BASILEAE AN. 1523. //

a 1 v

AD CHRISTIANUM LECTOREM.

VONIAM PARRHISIENses Theologastri non potuerunt in lucem ueritatis oculorum aciem intendere, quae per Mar. Lutheri spiritum toti illuxit orbi, quod sui amore et pharisaica sua iustitia occaecati essent, idque Aristotelis beneficio, quem ipsi numinis cuiusdam loco habent, pro uirili parte eorum deploratam caliginem, pro charitatis officio miserati, in hoc incubuimus, ut uel sanctorum patrum luculentissimis scriptis

Operis sequentis ratio.

(quae tamen tenebrae quaedam uideri possunt cum uerbi dei sole collata) glaucomam oculorum pestem, ab oculis deduceremus, id quod hoc fecimus consilio, ut eorum infantiae in Christo nos attemperantes, non uerbi dei tantum solido cibo, ut Lutherus, sed et lacte sanctorum patrum Magistrorum nostrorum infirmiusculis dentibus consuleremus. Vidimus enim genuinos eorum dentes et mandibulas, tum planè comminutas, dum intemperanter nucibus uerbi dei effringendis incumbentes operam luderent, quo factum est ut etiam amisso nucleo hiantis lupi in morem delusi sint. Neque est quod mireris uerbum dei nuces hic appellitari, quod aliâs panem aliâs uitae aquas memorat scriptura. Non potest enim non esse nux adeóque petra in quam impingant hi, qui cum iactantia, cum sui amore et fastu, audent ueluti illotis manibus, sacra dei Euan-
a 2 r
gelia contingere, delibare // et molaribus confringere. Siquidem mysteria Euangelij abscondit deus à sapientibus et reuelat ea paruulis. Quod si demisso supercilio, cum timore dei, et suae infirmitatis confessione, reuerenda Christi adita, supplices adijssent philosophici Rabbini uberrimum longe fructum ex his retulissent. At

Crucis sermo quos offendat.

iam crucis sermo factus est ijs offendiculum et stulticia, qui inflati carnis suae sensu, non demiserunt animum ad euangelij humilitatem. Quo factum est, ut Christi bona fragrantia odor mortis fuerit

Aristotelis moralia quid efficiant.

Parrhisiensibus condemnatoribus, sua quaerentibus, id quod uni debent gentilicio deo Aristoteli, qui sui studiosos omnes sic illudit, sic fascinat suis moralibus, ut ter miseri homines, suam caecitatem, calamitatem, nuditatem nequeant animo aduertere, quod ubi fit, ibi nulla requiritur lucis gratia, nullus uocatur animarum medicus,

nulla optatur opulentia, siquidem ipsi sibi lucent, sibi medentur, per se sunt diuites. Resipiscite uel tandem deploratissimae sortis theologistae, et moralium autorem ad inferos relegate, ne à uobis auferat lumen diuinae sapientiae, ne uos a coelestis medici pharmacis abarceat, ne inopiae uestrae praecludat diuitias gloriae dei. Et has nostras annotationes ab affectibus purgato animo euoluite, sic futurum spero, ut uobisipsis redditi notiores, suspiretis solem iustitiae, aperiatis nuditatis uestrae confessionem, et operamini stola iucunditatis et iustitiae, qui nunc affligimini spiritu inuidiae et moeroris. //

---

a 2 v

INDEX GENERALIS MATE-
riarum quae in hoc opere disseruntur.

INDEX ALPHABETICVS OPERIS sequentis, numero paginarum seu foliorum adiecto. a 3 r

1) Lees: existentes.

Inuenies hic lector, Autoritates, Rationes, et Sanctorum Patrum sententias, tam contra Parrisienses, quam contra Latomum, Roffensem, et Romanenses, caeterosque ueritatis impugnatores, studiose et apposite congestas. //

CONFVTA pag. 1.
TIO DETERMINATIO-
NIS DOCTORVM PARRHISI-
ensium contra M. L. Ex ecclesia-
sticis doctoribus desumpta,
denuo recognita et
locupletata.

De sacramentis.

PROPOSITIO prima Martini Lutheri.

Recens est sacramentorum inuentio.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio innuens recenter ab hominibus inuenta esse sacramenta, et non a Christo instituta, est temeraria et impia et manifeste haeretica.

Confutatio condemnationis.

Quo maior Luthero inuidia moueretur, hanc propositionem, dissimulantes autoris mentem, satis tum superque literis expressam, truncatim excerpserant calumniatores magistri nostri, et quo uideri possit concitatior, eo odisius [1]) in ipso statim limine et uestibulo collocarunt, quo fit ut magis uideantur studiose quaesiuisse in Luthero, quod calumniarentur, quàm ut ueritatis studio, studio//sis pag. 2. omnibus recte consulerent. Et non possunt mihi non esse suspecta, quaecumque Parisienses Theologi, mente corrupti, reprobi circa fidem, in Luthero, atro carbone notarunt, quando in primis adeo foribus, in columbinam Christianorum simplicitatem impingunt. Aperte non uno loco Martinus protestatur se de sacramentis disputare, quae diuinam habent promissionem cum adiuncto signo, cuiusmodi sunt Eucharistiae et baptismi sacramenta. De poenitentia alia longe est ratio, quippe cuius fructum à baptismo non secernimus. Chrisostomus. Nam ut ait Chrisostomus super epistolam ad Hebraeos Omelia

1) Lees: odiosius.

nona, Vere est poenitentia, sed baptismus alius non est. Quicunque enim baptizantur in Christo, Christum induunt. Et qui poenitent itidem noua efficiuntur in Christo creatura, in nouitate uitae ambulantes. Quare qui poenitet, in Christo renascitur, et quasi baptizatur dum moritur peccatum et uiuit spiritus. Videat hic studiosus lector, quid intersit inter hos baptismi et poenitentiae fructus, uideat an non baptismi fructus in omnem aetatem apud poenitentem peruadat dum in confesso est omnibus, nihil huic conferre baptismi lotionem quàm [1]) non poeniteat ualde actae uitae. Ordine [2]), Matrimonium, Extremam unctionem, Confirmationem [3]) non ab re à sacramentorum catalogo arcentur, quippe quae diuinam non habent promissionem cum adiuncto signo. Quorum usibus nonnihil tamen defert M. Lutherus, de quibus suo loco dicturi sumus. Quantum
pag. 3. attinet ad hanc pro-//positionem sic opinor interpretabitur, recens est sacramentorum inuentio (hoc est) nomenclatura septem sacramentorum est recens, id est recenter nimirum humanitus inuenta, ut quae antiquis patribus (dempto uno Dionisio, cuius humilior est hic autoritas quam cui indubitata fides sit adhibenda) planè sit incognita. Praemisit enim proxime Lutherus haec uerba, Nihil prorsus in reliquis patribus post Dionisium, scilicet de istis sacramentis, legimus, nec sacramenti nomine censuerunt quoties de his rebus locuti sunt. Hic enim dicit patres sacramentorum uocabulum non indidisse his rebus. Et in alio loco aperte pronunciat, Non haec dico, quod damnem sacramenta septem, sed quod scripturis ea probari negem. Verum quoniam asserente Hieronymo id quod de scripturis non habet autoritatem, eadem facilitate reijcitur qua probatur, cur non et quatuor licet reijcere ac repudiare sacramenta, ne pro tantis habeantur mysterijs? Non negat itaque Lutherus synaxim à domino institutam, ut labascentes animi huius usu in Christum attollerentur, et mortis Christi semel nostri caussa perpessi commonefierent non negant [4]) baptismum ut rem omnino necessariam praedicatum et imperatum, uidelicet, ut hac ceu ianua quadam pateat in Christi sacra ingressus. Non negat metaniae [5]) fructum omnibus Christianis salutarem, ut quae euidentissime arguat inanem et frigidam fidei opinionum [6]) intus cubare in ipsis animi
pag. 4. penetralibus, imó // in hanc asseuerantius descendit sententiam, ut gratiam conferri asseueret, si in fide uerbi dei, et diuinae promissionis haec sacramenta percipiat Christianus. Tantum abest ut ab

1) Lees: quem. 2) Lees: Ordo.
3) Lees: Extrema unctio, Confirmatio.
4) Achter „commonefierent" behoorde een punt te staan. Men leze: „Non negat".
5) „Metania" staat hier voor het Grieksche μετάνοια, boete of bekeering.
6) Lees: opinionem.

homine uelit inuenta, Nam si ab hominibus sacramenti rem assereret recenter inuentam, cogeretur negare gratiam iustificantem in fide diuinae promissionis dari, et sic ueritatem ipsam mendacem constitueret. quod absit, cum scriptum sit, non hominis, sed domini est salus. Doceant igitur Parrisienses prius quid autoritatis habeat Ecclesia in instituendis aut augendis sacramentis, quam furiosorum more et muliebri adeo maledicentia explodant, insectentur, infament ea, quae sui capitis tenebricoso cerebro non assident. Hoc scio, Ecclesiam non posse diuinam promissionem dare, quae data non sit per Christum, quia impium iustificare non potest. Id quod diuinus ille uates dicit, Ego sum qui deleo iniquitates tuas, propter me. Quare sacramenta solus habet instituere qui iustificet impium et deleat iniquitates. Quod et Adrianus Romanus Pontifex Adrianus.
non uidetur negare in quarto [1]) submonens Ecclesiam ut nouerit se non esse dominam sacramentorum sed ministram, nec posse magis formam sacramentalem instituere, quam legem aliquam diuinam abrogare. Quod de sacramentis quibus gratia gratum faciens confertur intelligitur. haec ille. Augustinus in haec uerba scribens Augustinus.
Ianuario epistola .118. numerat sacramenta à Christo instituta, et memorat nonnulla alia, aut ab // Apostolis aut concilijs tradita, pag. 5.
quae sacramenti uocabulo non dignatur. Sacramentis, inquiens, numero paucissimis, obseruatione facillimis, societatem noui populi saluator colligauit, Sicut est baptismus trinitatis nomine consecratus, communicatio corporis et sanguinis Christi, et si quid aliud in scripturis canonicis commendatur. Et subiungit illa autem quae non scripta sunt sed tradita custodimus, quae quidem toto terrarum orbe obseruantur, datur [2]) intelligi, uel ab ipsis Apostolis uel plenarijs concilijs, quorum est in Ecclesia saluberrima autoritas commendata atque statuta retineri. Et confert exempla, Sicut quod passio domini et resurrectio, et ascensio in coelum, certis diebus celebrantur. Ambrosius item in tractatu cui de sacramentis titulum Ambrosius.
fecit, tantum duorum meminit sacramentorum, nempe baptismi et synaxeos. Item et diuus Bernardus sermone in coena domini multa Bernardus.
sentit, ut Lutherus, esse sacramenta sed non secundum exactam sacramentorum rationem, ut precationes, uerbum, crucem, denique et pedum lotionem, quibus ceu sigillis non indicat dominus gratiam conferri addita promissione. Sic habet Bernardus, duo nobis cer-

1) Aanhaling van: *Quaestiones in quartum sententiarum praesertim circa Sacramenta Magistri Hadriani Florentii Traiectensis Cancellarii Louaniensis Theologiae ac pontificii iuris doctissimi.* Venundantur in aedibus Iodoci Badij [Aan het einde, onder fol. 190 r :] ad Nonas Mar. An. M.cccccxvij.

2) De zin zou duidelijker geweest zijn als de geheele volzin van „datur" tot „retineri" tusschen haakjes was geplaatst geworden.

tiora praedicans sacramenta [1]) ad hoc ut inuisibilis gratia, signo aliquo uisibili praestaretur, instituta sunt omnia sacramenta, ad hoc eucharistiae participatio, ad hoc pedum ablutio, ad hoc denique ipse baptismus, initium sacramentorum omnium, in quo complan-
pag. 6. tamur similitudini mortis // eius. Augustinus ergo et Ambrosius atque Bernardus iudicio Parrisiensium hic censentur temerarij impij et manifeste haeretici, quod de sacramentis agentes silentio praesserunt [2]) ordinem, matrimonium, confirmationem et extremam unctionem, quorum usum Lutherus non repudiat, modo non abutantur ijs Christiani, et si sacramenta neget à Christo instituta, iuxta eam rationem qua uere astruit sacramentum cui ut signo uisibili adiecit ipse Christus gratiae promissionem.

PROPOSITIO secunda Mar. L.

Sacramentum ordinis Ecclesia Christi ignorat.

Condemnatio Parrisiensium:

Haec propositio est haeretica et est error Pauperum de Lugduno Albigensium et Vuicleuistarum.

Confutatio condemnationis.

Apostolus dicit [3]) quosdam dedit Apostolos, secundo prophetas, tertio doctores. Ordinem ergo nouit ecclesia. quis negat? At de sacerdotum diuino sacramentali ordine, ne iota quidem unum commeminit. Scio doctores uocabulo dignos, qui docent uerbo et uitae sanctimonia, Ambrosius .1. Corint. 1. Apostolus, inquit [4]), scripsit ecclesiae Chorinthiorum, quia adhuc omnibus ecclesijs non erant rectores constituti, non potuit igitur esse sacramentum, quod postea
pag. 7. aetate accessit, ut hic ordinem innuit // inuectum Ambrosius, Verbum siquidem domini manet inaeternum. Interim tamen non negamus diaconos institutos, id est, ministros, non qui Euangelium erudirent, sed qui mensis ministrarent et uiduis, Inter doctores uero et pastores, is Episcopus dicebatur, qui primus erat. Ambrosius .1. Timoth. 3. In aliquibus ergo ecclesijs utputa in monasterijs singulos in ordinem redigi constat, ita ut hic primus sit, ille secundus, iste tertius. Item in alijs ecclesijs adhuc ordinantur fossores qui monumenta aperiant et custodes et ostiarij quos ecclesiae tamen pro uoto, de munere et officio suo destituunt, etiam pastoris calculo non intercedente. Quare tot sunt ordines quot sunt ministeria, Ordines autem in grados ecclesiasticos (si fasciculo temporum [5])

---

1) Achter „sacramenta" zou bij moderne interpunctie een dubbele punt staan.
2) Lees: presserunt. 3) 1 Kor. XII.
4) „Inquit" behoort bij Ambrosius.
5) De schrijver verwijst hier naar een werk van Wernerus Rolevinck, *Fasciculus temporum,* in het j. 1474 te Keulen, later te Leuven, Utrecht, enz. herhaal-

fidem adhibemus) primus redigit, Caius eius nominis primus. Quis uero digne sacerdos ordinetur. Ambrosius notat [1]) libro epistolarum .10. epist. 82. Merito uir tantus euasit, quem omnis elegit ecclesia, et merito creditum quod diuino esset electus iuditio, quem omnes populi postulauissent. Cui consonat illud Cipriani in epist. 4. ad Ciprianus.
Felicem presbyterum. Plebs obsequens praeceptis dominicis et deum metuens, à peccatore praeposito separari debet, nec se ad sacrilegi sacerdotis sacrificia miscere, cum ipsa maxime habeat in potestate uel dignos eligendi sacerdotes uel indignos recusandi. Quod et ipsum uidemus de diuina auctoritate descendere, ut sacerdos plebe praesente sub omnium // oculis eligatur, et dignus atque idoneus pag. 8.
publico iuditio et testimonio comprobetur. Sicut in numeris Moisi Numer. 22.
praecepit dominus dicens. Praehende Aaron fratrem tuum et Eleazarum filium eius, et impones eos in montem coram omni sinagoga, et exue Aaron stolam eius, et indue Eleazarum filium eius, et Aaron appositus moriatur illic. coram omni synagoga iubet deus constitui sacerdotem, id est, instruit et ostendit non nisi sub populi assistentis conscientiam fieri oportere: ut plebe praesente, uel detegantur malorum crimina, uel bonorum merita praedicentur, et sit ordinatio iusta et legittima, quae omnium suffragio et iudicio fuerit examinata, quod postea secundum diuina magisteria obseruatur, in Actis Apostolorum, quando ordinando in locum Iudae Episcopo, Act. 15.
Petrus ad plebem loquitur. Nec hoc in episcoporum tantum et sacerdotum, sed et in diaconorum ordinationibus obseruasse apostolos animaduertimus, de quo et ipso in Actis Apostolorum scriptum est, haec Ciprianus. Vbi iam precor primitiua illa secundum scripturam regulata ecclesiae facies? Proh nephas. Nam et sic apostoli suffragijs et precationibus creauerunt per singulas ecclesias presbyteros. Vnde et Lutherus his Cipriani uerbis concordans optime dicit in libro de Captiuitate Babilonica, Licet, inquiens, omnes nos esse aequales sacerdotes quotquot baptisati sumus, Attamen non licet quenquam hac ipsa uti potestate, nisi consensu communitatis, aut // uocatione maioris [2]). Quod enim omnium est commu- pag. 9.
niter, nullus sibi singulariter potest arrogare, nisi uocetur. Vnde et secularium hominum coetu episcopum posse elegi, diuus indicat Hieronimus, Rustico monacho scribens. Ita, age et uiue in monas- Hieroni.

delijk gedrukt. In de uitgave die aanvangt: *Tabula breuis et vtilis super libello quodam qui dicitur fasciculus temporum* [Aan het einde onder fol. 64 r: edita in vniuersitate colonie agrippine... impressa Ispalen... impensa Barthoalomei segura... anno domini 1480.], fol. 33 r.

1) „Quis uero digne sacerdos ordinetur" is de voorwerpszin die afhangt van: „Ambrosius notat".

2) Scilicet „partis".

terio, ut clericus esse merearis. et Paulo post [1]), cum ad perfectam aetatem perueneris, si tamen uita comes fuerit, et te uel populus uel pontifex ciuitatis in clerum elegerit, age quae clerici sunt, et inter ipsos sectare meliores. Idem patet clare de electione Ambrosiana uiri mundanissimi. Quod ergo diuersi fuerint in ecclesia ordines libens admitto, uerum qua ratione ij sacramenti nomen mereantur, doceant isti magnifici magistri nostri. Ambrosius, ubi enarrasset libellum quae [2]) de sacramentis titulo insignitur, separatim alium de dignitate sacerdotali exorsus est, ueluti insinuans hunc ordinem sacramenti re et uocabulo non celebratum. Sed forte Ambrosij et Cipriani atque Hieronimi leuis apud Parrisienses est autoritas, quod magisterij titulo, et rabbica illa adsalutatione. M. N. [3]) non sunt Iactati [4]). Videat hic candidus lector, et iudicet quisque pius, iure an iniuria haereticum clament, cui dicta sanctorum patrum tantum patrocinantur, et potissimum diuini sima [5]) scriptura.

Ambrosius.

Propositio tertia.

Omnes Christiani habent potestatem [6]) in uerbo et sacramento quocunque. //

pag. 10. Condemnatio Parrisiensium.

Haec [7]) propositio est ordinis hierarchici destructiua et haeretica, et est error praefatorum haereticorum simul et Pepucianorum [8]).

Confutatio condemnationis.

Dicit Augustinus super Ioannem tractatu .50. Si in Petro non esset ecclesiae sacramentum, non ei diceret dominus, Tibi dabo claues regni coelorum, Quodcunque solueris super terram etc. Si hoc Petro tantum dictum est, non facit hoc ecclesia, Et subdit, Si in ecclesia fit, quando claues accepit, ecclesiam sanctificauit, et in praefatione psalmi .108. Quaedam dicta sunt ad Apostolum Petrum, nec habent illustrem intellectum, nisi cum referuntur ad ecclesiam,

---

1) De bedoeling is dat Hiëronymus dit een weinig verderop zegt.

2) Lees: qui.

3) Bij moderne interpunctie zou achter „adsalutatione" een dubbele punt geplaatst worden, terwijl M. N. (Magistri Nostri) tusschen aanhalingsteekens zou staan.

4) Lees: iactati.

5) Misschien moet „diuinissima" gelezen worden.

6) De *Determinatio theologicae Facultatis Parisiensis super doctrina Lutheriana,* in de „editio princeps", quat. a, fol, vi r, in het *Corpus Reformatorum, Melanthonis Opera,* ed. Bretschneider, Hal. Sax. 1834, Vol. I, col. 372 heeft vóór „potestatem": eandem.

7) De *Determinatio theologicae Facultatis Parisiensis,* in de „editio princeps", quat. a, fol. vi r, in het *Corp. Ref.*, l.l., col. 372, vereenigt deze stelling met de beide volgende en laat er dan eerst het oordeel op volgen: „Quaelibet harum trium propositionum est ordinis Hierarchici destructiua" etc.

8) „Pepucianers" is de gemeenschappelijke naam voor verschillende soorten van Montanisten. De naam is afgeleid van de stad Pepuza, waar men verwachtte dat het hemelsche Jeruzalem zou nederdalen. Epiphanius, *Adversus haereses,* L. II, T. I, haeres. XLVIII, in zijne *Opera omnia,* Dion. Petavius rec., Col. 1682, p. 416.

cuius ille agnoscitur in figura gestasse personam, Sicut est illud. Tibi dabo claues etc. Iam omnes Christiani sunt ecclesia, ut ait Augustinus super psalm. 122. quare omnes Christiani hanc potestatem in uerbo et potestate acceperunt. Idem notat Augustinus in apocalipsi cap. 2. sermone .1. Denique super Iohannem sermone ultimo apertissime contestans, Ecclesiae, inquit, Petrus Apostolus propter Apostolatus sui primatum, gerebat figuratam generaliter personam. Quod enim ad ipsum proprie pertinet, natura unus homo erat, gratia unus Christianus, abundantiore gratia, unus idemque primus apostolus. Sed quando ei dictum est, Tibi dabo claues regni coelorum, quodcunque etc. uniuersam significabat ecclesiam, quae in hoc seculo diuersis tentationibus ue-//lut imbrium fluminibus et tempestatibus quatitur, et non cadit, quoniam fundata est supra petram, unde Petrus nomen accepit. Non enim à Petro petra, sed Petrus à Petra. Sicut non Christus à Christiano, sed Christianus à Christo uocatur, Ideo quippe ait dominus super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, quia dixerat Petrus, Tu es Christus filius dei uiui, super hanc, inquit, petram, quam confessus es, aedificabo ecclesiam meam. Petra enim erat Christus super quod fundamentum etiam ipse aedificatus est Petrus. Fundamentum quippe aliud nemo potest ponere praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Ecclesia ergo quae fundatur in Christo, claues ab eo regni coelorum accepit potestatem ligandi soluendique peccata, Quod est enim per proprietatem in Christo ecclesia, hoc est per significationem Petrus in Petra, qua significatione intelligitur Christus petra, Petrus ecclesia. Idem ibidem, Omnibus sanctis ad corpus Christi inseparabiliter pertinentibus, propter huius uitae procellosissime [1]) gubernaculum ad liganda et soluenda peccata, claues regni coelorum primus Apostolorum Petrus accepit. Ac deinde de Iohanne Apostolo, Nec iste inquit solus, sed uniuersa ecclesia ligat, soluitque peccata. Caeterum ecclesiam esse congregationem praedestinatorum, ex ipsis liquet praeallegatis Augustini uerbis, Nam superius exponens, quae sit uniuersalis ecclesia, ligandi soluendique peccata, potestatem na-//cta: haec, inquit, est, sancti ad corpus Christi inseparabiliter pertinentes, de qua materia plenius cum Iohanne Hus agit Augustinus super Iohannis caput .10. Vnde qui non sunt ecclesia, esto sit Papa cum omni sua curia, per hos non potest uel minimum solui peccatum. Nam ut ait beatus Ciprianus Epistola .6. ad Magnum, probat, inquiens, et declarat in Euangelio suo dominus, per eos solos posse peccata dimitti qui habent spiritum sanctum. Post resurrectionem enim discipulos suos mittens loquitur ad eos, et dicit,

Augustinus. | pag. 11. | 1. Cor. 10. | Augustinus. | pag. 12. | Augustinus. | Ciprianus. | Ioh. 22.

1) Lees: „procellosissimae".

Accipite spiritumsanctum, si cuius remiseritis peccata remittuntur illi. Quo in loco ostendit eum solum posse remissionem peccatorum
Cirillus. dare, qui habet spiritumsanctum. Cui astipulatur Cirillus in eiusdem loci expositione. Denique omnes Christianos habere eandem
Act. 5. potestatem in uerbo patet actorum .5. de Stephano, qui non ordinatus ut Euangelium praedicaret, sed ut bona nunciantibus et uiduis ministraret, attamen oportunum sermocinandi tempus nactus, non potuit non loqui quae uidit, audiuit et legit, ut apostolica acta declarant. Hoc ipsum et Paulum omnibus concedere Christianis patet, ad Hebraeos .5. Etenim, inquiens, cum debeatis esse doctores propter tempus rursum opus habetis ut doceamus uos quae sint
Chrisostomus. elementa initij eloquiorum dei, ubi Chrisostomus, ostendit, inquit, quia et laici debent docere. Quemuis doctorem et interpretem non reijcit Paulus à consessu etiam doctissimorum, quo loco monet
pag. 13. superiores, // si quid reuelatum fuerit assidenti, et generatim omnibus docendi munus permittit praeterquam mulieribus, quas monet ut uiros domi interrogent, frustra id praecepturus nisi liberum esse uoluit omnes in uerbo eandem habere potestatem, Spiritussancti afflatus non moratur episcopalem ordinationem et characteris illius impressionem, cum spiret ubicumque uelit, maxime autem, ubi minimum uidentur [1]) spirare, propterea quod humilibus locupletem infundat gratiam. Verum enimuero non permissum est cuilibet publicum docendi munus obire, nisi uocato, quem an sacramenta administrare phas sit sequens locus dabit.

Propositio quarta Mar. L.

Claues ecclesiae sunt omnibus communes.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est ordinis hierarchici destructiua et haeretica, et est error praefatorum haereticorum, simul et Pepucianorum.

Confutatio condemnationis.

Roman. 8. Confirmatur hoc axioma per apostolum [2]), qui seipsum nobis donauit, quomodo non etiam omnia nobis cum illo donauit? Nam si claues sunt aliquid (quod negari non potest) quomodo non sunt
Matth. ultim. omnibus christianis traditae? Praeterea scriptum est, Data est mihi omnis potestas in coelo et in terra. Et alibi, Anima iusti sedes est sapientiae, modo Christus qui factus est nobis à deo patre sapientia, habitet in corde uiri iusti, habet ergo omnem potestatem
pag. 14. quis-//quis Christum habet. Verum est tamen quod quisque suo ministerio et uocatione contentus esse debeat. Alioquin perditurus est Christum et potestatem, si suos limites propria temeritate trans-

1) Lees: uidetur. 2) Het volgende is eene aanhaling.

grediatur. Quamquam enim, ut ait Gregorius moralium lib. 21. Gregorius. omnes homines natura aequales genuit, sed uariante meritorum ordine, alios alijs occulta dispensatione postposuit, ipsa uero diuersitas quae accessit ex uitio diuino dispensatur iudicio, ut quoniam omnis homo iter uitae non graditur, alter ab altero regatur. Quis negat obsecro baptismum à laico collatum sortiri effectum? An non et per baptismum laici remissio datur baptizato, si in fidem suscipiat? Miror num sine clauibus id ministerij agat laicus. Et quoniam Ambrosius in libro de poenitentia cap. 7. affirmat, nihil interesse inter sacramentum baptismi et poenitentiae, liquere arbi- Ambrosius. tror parem potestatem cuiuis laico competere in poenitentiae ministerio, idque uirtute clauium. Quas omnibus christianis esse communes aperte contestatur Augustinus super illa domini uerba Augustinus. idipsum indicantia. Quaecunque alligaueris super terram erunt ligata in coelo. Et quaecunque solueritis super terram soluta erunt Matth. 18. in coelo, Matth. 18. Vnde et origenes, Quicunque, inquit, uestigia Origenes Petri imitantur, habent recte ligandi et soluendi potestatem. Et quae sunt uestigia Petri, nisi excellentior uia charitatis? quam exactissime expetebat ab eo dominus cum percontabatur ingeminando, Simon diligis me plus his. Quaprop-//ter optime Augustinus pag. 15. super Iohannem Ecclesiae claues explicat charitatem per spiritum- Augustinus. sanctum in cordibus filiorum regni diffusam, Ecclesiae, inquiens, charitas quae per spiritumsanctum diffunditur in cordibus eorum qui participes sui sunt peccata dimittit, eorum qui non sunt, tenet. Iam qui uere est christianus et ecclesiae filius, habet ecclesiae et patrem et caput christum. Habens autem Christum habent [1]) charitatem: Deus enim charitas est, habet igitur secundum Augustinum potestatem ligandi et soluendi in sacramento quocunque. Soluere enim est, confratrem charitatis similitudine in consortium recipere, ligare autem, dissimilitudine à consortio excludere. Et quoniam sic in consortium similitudinis recipere pietatis magis sit quam autoritatis, quisque uere christianorum nullo uel sexu uel conditione prohibetur, ut ait Basilius, ligare et soluere. Nam Chris- Vuesselus tianus spiritusancto plenus, si secundum traditionem Christi et Euangelij ministret proximo siue fidei uerbum, siue charitatis exemplum, aut mysteria gratiae, aut praecepta salutis, et auditor fideliter accipiat, reuera fidei, doctrinae, et pietatis minister, qui à foris dei cooperator est, soluit et ligat in terra, soluta et ligata in coelis, sed ministerio non imperio. Quomodo enim unus est qui baptizat in spiritusancto autoritate et imperio (ut Augustinus super Augustinus. Iohannem late sermone .4.) sic unus tantum qui ligat et soluit, ut

1) Lees: habet.

Ambrosius. ait Ambrosius, Verbum dei dimittit peccata, sacerdos est iudex
pag. 16. Sa//cerdos quidem officium suum exhibet, sed nullius potestatis iura exercet. Idem ait ille solus peccata dimittit, qui solus pro pec-
Ambrosius. catis nostris mortuus est. Idem super . 1 . Corinth . 2 . cap . 12. peccata autem dimittere, et spiritumsanctum dare solius dei est. Si ergo effectum salutis deus dedit, nulla gloria in hac re hominis
Augustinus. est. Haec ille. Attendant haec Papistae Augustinus contra Iulianum, Nemo tollit peccata nisi solus deus, qui est agnus tollens peccata mundi. Doceant hic Parrhisiani, num qua alia uia quam charitatis communione ad quoscunque etiam laicos proficiscatur clauium usus, qui in uerbi ministerio et fide suscipientes potissime regnat?

Propositio quinta Martini. Luth.

Omnes Christiani sunt sacerdotes.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est ordinis hierarchici destructiua et haeretica, et est error praefatorum haereticorum simul et Pepucianorum.

Confutatio condemnationis.

Hieronymus. Diuus Hieronimus Malachiae .1. in haec uerba dicit, Genus regale et sacerdotale sumus omnes qui baptizati in Christo, Christi
1 . Petr . 2. censemur nomine. Et Petrus. Vos autem genus dilectum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis. An haec solis obsecro scripsit sacerdotibus? Huic sententiae et illud consonat, Fecisti nos
pag. 17. regnum deo et sacerdotes, et regnabimus su-//per terram. Hoc ipsum
Ambrosius. cecinit ecclesia in octauis paschalibus, Ad haec Ambrosius in Lucam li . 2. capite .6. Dauid, inquit, cum esuriret ipse cum socijs panes propositionis sumpsit, quos non licebat manducare, nisi solis sacerdotibus, ut per illam monstraret figuram, sacerdotalem cibum, ad usum transiturum esse populorum, siue quod omnes filij ecclesiae sint sacerdotes, Vnimur enim in sacerdotium sanctum, offerentes nosmetipsos hostias spiritales, de quo rationali sacrificio Paulus ait,
Rom . 2. scribens Romanis: Obsecro uos per miserationes dei, ut praebeatis corpora uestra, hostiam uiuentem, sanctam, acceptam deo, rationalem cultum uestrum, non, iudaeorum instar, pecualem, sed ratio-
Bernhardus. nalem, nimirum ipsum hominem sentiens, Bernardus in sententijs. ab his patribus non dissentit. Reges sunt inquit et sacerdotes omnes electi, et eos oportet oleo unctionis inungi. Videtur ergo eadem nota infamari, Petrus Apostolus, Iohannes, Hieronymus, Ambrosius, Bernardus, qui Luthero suffragantur, qua haec propositio traducitur, Sumus itaque singuli quique ueri sacerdotes quatenus mortificantes membra nostra, quae sunt super terram, et sacrificium spiritus contribulati, cordisque contriti, altissimo offerimus. Vna uidelicet

spiritus unctione delibuti, et Christo Iesu per mortem eius in quam baptizati sumus in authorati [1]). Scriptum est enim, et erunt omnes theodidacti. At sacerdotes, quos ordinatos dicimus ex ecclesiae instituto, ut pax // christiana et ordo certus constaret, uerbum dei publice administrare habent, quod dum faciunt dispensatores tantum agunt uerbi, non imperatores auctorésuc, Iuxta id Apostoli, Sic nos existimet homo ut ministros Christi et dispensatores mysteriorum dei. Cui sententiae adde Ciprianum scribentem, confratri suo Cornelio, hoc est summo pontifici, Sacerdotes, inquit, id est dispensatores, populi uniuersi suffragio in pace deliguntur.

pag. 18.

1.Corinth.4

Propositio sexta.

Confirmatio et extrema unctio non sunt a Christo instituta.

Haec propositio est haeretica, et pro prima parte est error Albigentium et Vuicleuistarum, pro secunda uero est Heracleonitarum [2]).

Condemnatio Parrisiensium.

Vt donem epistolam quae Iacobo asscribitur canonicis scripturis annumerari, de qua tamen probabiliter est dubitatum, ut patet per diuum Hieronymum in cathalogo uirorum illustrium, attamen unctionis extremae usum pro sacramento haberi à Christo, non probatur, Neque enim hic Iacobus audet adiungere (quemadmodum Paulus) ego accepi à domino, quod et tradidi uobis. Augustinus Iacobum interpretatur hoc loco, sed longe diuerso modo sermone .212. ubi dicit, Quoties aliqua infirmitas superuenerit, corpus et sanguinem Christi ille qui aegrotat accipiat, et inde corpusculum // suum ungat, ut illud quod scriptum est, impleatur in eo, Infirmatur quis in uobis inducat presbyteros, ut orent super eum ungentes eum oleo, Hic perspicuum fit per dei unctionem, eucharistiae sacramentum designari, tantum abest, ut sancti doctores hunc dei [3]) usum sacramenti uocabulo celebrarint. Quod si omnino conuinci possit ex sacris literis esse sacramentum à domino institutum, id tamen ex Scholasticorum sententijs probari non posset, dum ipsi extinguunt unctionis rationem, contra Apostoli mentem, non parui criminis rei fiunt. Sic habet ille, Infirmatur quis in uobis, inducat presbyteros ecclesiae, et orent super eum, ungentes eum in nomine domini. Et obsecratio fidei saluum reddet laborantem, et eriget

Confutatio condemnationis.

Hieronymus.

Iacob . 5.

Augustinus.

pag. 19.

---

1) Lees: inauthorati, ingelijfd.

2) Heracleonieten, aanhangers van Heracleon, zijn eene gnostieke secte. O. a. dienen zij aan de stervenden eene bijzondere soort van zalving toe onder het uitspreken van eene geheimzinnige wijdingsformule: Epiphanius, *Adversus haereses*, L. 1, T, III, haer. 36, bij Petavius, p. 263.

3) Waarschijnlijk moet hier en in den vorigen regel in plaats van „dei" „olei" gelezen worden.

eum dominus, et si in peccatis fuerit remittentur ei. Infirmatur, inquit, quis inter uos, non ait [1]) si sit in mortis articulo, ut docent scholae. Item orari et ungi praecipit, ut oratio in fide postulata, non unctio, sanaret infirmum in anima per peccatorum remissionem, et in corpore ne moreretur, à quo instituto toti dissentiunt scholastici, dum non concedendam uolunt unctionem, nisi iam agentibus animam, quo fit ut cum Apostolo pugnent et sanitatem infirmis non precentur. De hac autem unctione, quae non sacramentum, sed ritus quidam primitiuae ecclesiae ad nos deriuatus uidetur,
Marc. 6. loquitur Marcus ca. 6. Et egressi discipuli, praedicabant ut resipis-
pag. 20. cerent, et daemonia multa eijciebant, et ungebant oleo mul-//tos aegros et sanabant. De sacramento autem confirmationis, quod uocabulum manuum impositioni imposuit posteritas [2]). non uideo quid Christus instituerit. manu dominus paruulos contingebat, Apostoli imposita manu spiritumsanctum declarabant iam datum, et
Timoth. 5. presbyteros in uerbi ministerium euocabant, ut Paulus Timotheo, Nemini inijcito manum imposueris [3]), quae qua ratione ad confirmationem torqueantur, Sorbonici magistri nos doceant quaeso. At quoniam Lutheri lucidam sententiam nulla ratione conuellitis, nec prior propositionis pars conuincetur esse haeretica, nec erronea posterior. Tantam fidem hic nobis facere non potestis, ut quodcunque ipsi tanquam ex uestro capite assuatis pro sacramentis protinus habeatur, quando ex sacris literis tantum harum rerum iudicium petendum sit. Nam et Apostoli in Actis et Paulus, doctrinam suam auctoritate scripturarum comprobant. Quocirca docete nos felicius uerba dei, aut huiusmodi temerarijs parcite iudicijs, ignota probantes per magis aut aeque ignota, quid enim docent hic portenta, imò terriculamenta quaedam uerborum, Error Pepucianorum, Vuicleuistarum, Heraclionitarum et Albigensium. Nihil potest aut doctorum aut conciliorum autoritas in destructionem fidei. Destruit autem ea fidem, dum nouos condit articulos fidei, ut ad salutem necessarios, idque sicut uerbo. Porrò consilium Iacobi et confirma-
pag. 21. tionis usum non tollimus, sed sacramenta negamus // à Christo instituta.

Propositio septima Mar. L.

M i s s a p a s s i m c r e d i t u r e s s e s a c r i f i c i u m q u o d o f f e r t u r d e o. I n d e C h r i s t u s h o s t i a a l t a r i s d i-

---

1) Bij moderne interpunctie zou men het volgende tusschen aanhalingsteekens plaatsen: „si sit in mortis articulo".

2) „Aangaande het sacrament van het vormsel, welke benaming men in later tijd heeft gebezigd van de oplegging der handen", enz.

3) 1 Tim. V:22 in de Vulgata: „manus c i t o nemini imposueris".

citur. Sed Euangelium non sinit missam esse sacrificium.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio quo ad secundam partem, scilicet, Sed Euangelium non sinit etc. est impia, in sacrosanctum Euangelium blasphema ac haeretica, prout uocabulo Missa cum Gregorio utimur.

Confutatio condemnationis.

Scribit Moses, Omne sacrificium sacerdotum igne concremetur, Leuitic. 6.
nec quisquàm comedet ex eo. Et Hebraeos .9. Neque ut saepe Hebr. 9.
offerat seipsum, quemadmodum pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno, alioquin oportet eum frequenter pati ab origine mundi. Nunc autem Christus semel in consummationem seculorum per proprium sanguinem introiuit in sancta, aeterna redemptionne [1]) inuenta. Et in alio loco Apostolus, Christus Rom. 6.
resurgens ex mortuis iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur. Ex quibus patet, solum Christum dici et esse uerum sacrificium, semel deo patri oblatum et non missam, in qua solum memoria habe//tur ueri illius sacrificij, semel deo patri à Christo oblati. In pag. 22.
hanc sententiam est Augustinus ad Bonifacium epistola .23 et super Augustinus.
psalmum .20. Certum habemus quia Christus resurgens ex mortuis, iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur, tamen ne obliuiscamur quod semel factum est, in memoria nostra omni anno fit, scilicet quoties pascha celebratur. Item, Ambrosius. in Christo Ambrosius.
semel oblata est hostia ad salutem potens. Quid ergo nos? Nónne per singulos dies offerimus? Et si quotidie offeramus, ad recordationem eius mortis fit, et una est hostia non multae. Sic etiam dicimus, hodie est resurrectio domini, id est, hodie reuocamus ad memoriam resurrectionem dominicam. Vnde et Ciprianus libro Epis- Ciprianus
tolarum suarum 20. Epistola .3. ad cecilium, Passio domini, inquit, est sacrificium quod offerimus. non ait missa. Adde his omnibus Augus- Augustinus.
tinum li. 4. cap. 14. de trinitate, ubi clare monstrat, quod quatuor considerantur in omni sacrificio, scilicet cui offertur, quid offertur, à quo offertur, et pro quibus offertur, ostendendo, quod ista quatuor concurrant in Christo, qui unum cum illo manebat cui offerebat, et unum in se faciebat pro quibus offerebat, et unus ipse esset qui offerebat, et quod offerebat. Verum quod Euangelium non sinit missam esse sacrificium, multis et efficacibus autoritatibus et rationibus probat Lutherus cum aliâs, tum in libello cui de missa

---

1) Redemptione.

titulum indidit [1]). Missa enim uere et proprie, est ipsum uerbum
pag. 23. pro-//missionis, cum signo adiecto panis et uini. Nam si caetera omnia desint, et credideris his uerbis Christi, Hoc est corpus meum, quod pro uobis datur, uere integram missam habes. Deinde, si acceperis signum eadem fide, usum et fructum missae accepisti. Itaque missa non est opus neque sacrificium, sed uerbum et signum diuinae gratiae, quibus erga nos utitur, pro fide in eum erigenda et confirmanda.

¶ Praeterea Philippus Melanchthon aliquot propositionibus, breuiter et erudite rationem, usum et fructum missae ostendit, quas placuit hic adijcere, ut magistri nostri Parisienses intelligant quid damnent.

PROPOSITIONES DE MISSA
Philippi Melanchthonis [2]).

1 Euangelium tria tradit, doctrinam fidei, doctrinam operum et signa promissionum, seu uerbi fidei.
2 Fides est iustitia.
3 Opera sunt fructus iusticiae.
4 Signa neque iustitia sunt, neque fructus iustitiae.
5 Adeóque nec bona opera, nec sacrificia sunt, quae pro remissione peccatorum impetranda offeruntur.
6 Sed res, quibus et admonemur uerbi fidei, et certificamur
7 Duo signa sunt noui testamenti, id est, promissae gratiae, Baptismus et participatio mensae domini.
pag. 24. 8 Signa traduntur in hoc, ut admoneant, et cor cer//tificent de uoluntate dei.
9 Qualis signorum usus est in consignandis epistolis,
10 Vt intueri pictam crucem, non est bonum opus, sed signum admonens mortis Christi.
11 Vt intueri solem, non est bonum opus, sed signum admonens euangelij seu Christi.
12 Ita nec participatio mensae domini, bonum opus est, sed signum admonens gratiae donatae per Christum.
13 Sed hoc differt participatio mensae aut picti crucis, aut solis

---

1) Hier is een geschrift bedoeld, dat in het najaar van 1521 op den Wartburg voltooid, in Jan. 1522 het licht zag: *De abroganda Missa privata Martini Lutheri sententia,* in *M. Lutheri Opera latina varii argumenti,* cur. H. Schmidt, Francof. ad M., 1872, Vol. VI, p. 115—212; in *Luthers Werke,* Weim. 1889, Bd. 8, S. 411—476. Zie bijv. bij Schmidt, p. 125, 128 seq.; in de Weim. Ausg., S. 418, 420 ff.

2) In November van het j. 1521 heeft Melanchthon een vlugschrift uitgegeven dat 65 stellingen over de mis bevatte: *Propositiones de Missa Philippi Melanchthonis,* M. D. XXI, s. l., in 4°. Het is herdrukt in het *Corpus Reformatorum, Melanthonis opera,* ed. Bretschneider, Vol. I, col. 477—481.

conspectus[1]), quod sol, picta crux, non sunt signa à deo instituta, quibus certo significatur mihi donatam esse gratiam.

14 Signa ab hominibus reperta admonent tantum, Signa à deo tradita, praeterquam quod admonent, certificant etiam cor de uoluntate dei.

15 Non ideo imagines probo, sed haec de imaginibus exempli gratia dixi.

16 Sic apud se homines cogitant, Equidem libenter crederem deo, si mecum sic, ut cum patribus, colloqueretur, si fauoris sui signa mihi quoque ostenderet, ut patribus, Quando enim mihi coram dixit, sicut Abrahae, Ero protector tuus? Aut signum tale ostendit, quale illi, cum pro filio immolando supponeret arietem.

17 Vt haec diffidentia humani pectoris subleuetur, ad uerbum signa sunt addita, sicut in omnibus histo//rijs scripturae adparet. pag. 25.

18 Multa erant Gedeoni signa, è quibus colligere potuit, non defuturum dominum populo bellum illaturo palestinis, sed utrum per se bellum uellet inferri dubitabat.

19 Ideo certum signum à deo poscebat, quo certo sciret suis manibus, se duce, populum seruandum esse.

20 Ita Christianis multa gratiae signa sunt, nempe omnia Christi miracula, sed ea ad hoc non sunt instituta, ut certo significarent ad nos pertinere gratiam.

21 Vnus ergo, ac solus hic missae usus est, certificare fidem cordis per eam.

22 Atque hic usus signi, quàm sit necessarius conscientiae, et quàm iucundus spirituales facile intelligunt.

23 Quid enim potest laetius accidere conscientiae, quam accipere signum certum diuinae uoluntatis.

24 Ni[2]) certificetur conscientia, de uoluntate dei, impossibile est eam subsistere.

25 Sicut pictae crucis contuitus, non iustificat,

26 Sicut Gedeonem uelleris acceptio, non iustificat.

27 Ita, nec missa iustificat.

28 Sicut intueri pictam crucem, non est eiusmodi opus quo uel pro nostris, uel pro aliorum peccatis satisfiat.

29 Sicut acceptio uelleris Gedeoni, non erat eiusmodi // opus, quo pag. 26.
pro peccatis eius satisfieret.

30 Sic nec missa sacrificium est.

31 Vnicum sacrificium, unica satisfactio, Christus est, praeter hunc, nullum est externum.

---

1) De druk van het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 478, heeft: „differt participatio mensae a pictae crucis aut solis conspectu".

2) Lees: nisi.

32 Significabat uellus Gedeoni à deo successum donatum.

33 Ita significat participatio mensae nobis in Euangelio donatam gratiam.

34 Nihil offerebat Gedeon in eo quod uellus accipiebat.

35 Ita nos nihil offerimus, mensae participantes.

36 Ergo nec pro alijs offerri panis potest,

37 Vnica oblatio pro peccatis nostris Christus est, praeter hunc nulla est externa [1]).

38 In Christo, mortificatio uetustatis nostrae, sacrificium est, et oblatio.

38 Non item eiusmodi missa est, quae quo saepius ingeminetur, eo plus offerat deo.

40 Sicut pro se quisque baptisatur, ita pro se quisque participat mensae.

41 Recte participat, si uelut signo ad confirmandam fidem utitur.

42 Peccat qui participat in hoc, ut deo aliquid offerat.

43 Missae usus nullus est, nisi admonere promissae gratiae, et certificare cor de promissa gratia, de uoluntate dei.

44 Adeoque [2]) sine uerbo inutiles sunt missae.

45 Et semper signo, incomparabiliter uerbum potius est. //

pag. 27. 46 Carere signo potes, uerbo non potes.

47 Imò si desit uerbum, quid scias significari?

48 Abusus missae per magistratus tolli debet.

49 Non aliter, atque sustulit aeneum serpentem Ezechias, aut excelsa demolitus est Iosias.

50 Sunt abusus, quod pro alijs, pro pecunia, quod à coactis, quod ab ignorantibus uerbi et fidei, celebratur.

51 Sed abusus abominabilior est, cum pro satisfactione, pro peccato, pro bono opere, pro sacrificio missa hypocritae utuntur.

52 Et laici abutuntur mensa domini, cum per id opus se peccata sua delere credunt, seu pro peccatis satisfacere.

53 Nam pro signo debebant uti, quo admonerentur tantum promissae gratiae in Euangelio, et quo certificarentur, de beneuolentia dei erga se.

54 Non plus prodest spectatori missa, quàm prodest intueri pictam tabulam.

55 Manducanti prodest, si per eam admoneatur, et certificetur.

56 Propter leuem missarum abusum Paulus scribit Corinthios pestilentia mulctatos esse.

57 Nos propter tantum abusum, non dubium est, quin bellis, pestilitate, et quod est miserrimum, caecitate puniamur.

---

1) In den druk van het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 479, volgt achter „externa": „oblatio novi testamenti". 2) Lees: ideoque.

58 Eo pertinacius aduersandum est missarum abusui, quo peccatur occulcius [1]). // pag. 28.
59 Maxime, cum tantum [2]) peccatum publicae ignorantiae, sit singulorum peccatum. Num. 15.
60 ¶ Hactenus de participatione mensae, Nunc de orationibus.
61 Orationes sacerdotis in missa, nihil praestant laici orationi.
62 Omnes enim sacerdotes sumus.
63 Nec aliud est sacerdotium, quam ius orandi, seu interpellandi deum, et offerendi deo.
64 Anathema sint Thomas et Scotus, qui huius abusus missae auctores sunt.
65 Anathema sint Episcopi et scholae [3]), qui impietati missarum non aduersantur.

Propositio octaua. Mar. Lut.

Manifestus est error missam applicare seu offerre pro peccatis, pro satisfactionibus, pro defunctis a [4]) quibuscunque necessitatibus suis aut aliorum.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est in ecclesiam catholicam Christi sponsam contumeliosa et haeretica, et est Erianorum haereticorum et Artorytarum [5]) erroribus conformis.

Confutatio condemnationis.

Contumeliosus prohpudor ipse censetur Christus, // sed à peccatoribus, et pharisaico supercilio. qui apud Mattheum aliud imperat discendum quam sacrificare. Discite, inquiens, quid est, misericordiam uolo non sacrificium. Holocaustum pro peccato non postulasti, ait propheta. Tunc dixit, ecce uenio. Holocaustis non delectaberis, sed sacrificium deo complacitum, spiritus contribulatus ait Dauid. pag. 29. Matth. 12. et .9. Psalm. 29. Psalm. 50. Psalm. 49.

---

1) Lees: occultius.

2) Dit „tantum" ontbreekt in den druk van het *Corpus Reformatorum*, Vol. I, col. 480. 3) Dit „et scholae" ontbreekt in den druk van het *Corp. Ref.*

4) De *Determinatio theologicae Facultatis Parisiensis*, in de „editio princeps", quat. a, fol. vi v, in het *Corpus Reformatorum*, l.l., col. 373, heeft „aut".

5) De *Determinatio* in de „editio princeps", quat. a, fol. vi v, in het *Corpus Reformatorum*, l.l., col. 373, heeft: „Artotyritarum". Over beide spreekt Epiphanius. De Erianen of Aerianen zijn de aanhangers van Aerius, wiens leeringen eene veroordeeling inhielden van de Joodsche elementen in de Christelijke viering van het Paaschfeest, omdat „ons Pascha geslacht is, nl. Christus" [1 Kor. V : 7]. Verder worden de Quintillianen of Priscillianen (die profetessen en vrouwelijke priesters en bisschoppen hebben) ook wel Artotyrieten genoemd, omdat zij bij het Avondmaal brood en kaas nuttigen. Epiphanius, *Adversus haereses*, L. II, T. I, haer. IXL en LXXV, in de *Opera omnia*, Dion. Petavius rec., p. 417 seq., 907.

Sacrificium autem laudis honorificabit me, et illic &c. Non prohibet
Iacob. 5. Lutherus precationibus mutuis deum sollicitare, Iuxta illud, Orate pro inuicem, ut saluemini, id quod Euangelicum est et uere Christianum, nam non alia de causa, teste Cipriano, Christus pluraliter precandum instituit, quam ut pro pluribus semper oraremus, Sed quid hoc commune habet cum applicatione, precari quidem possumus, imò debemus, sed diuinae munificentiae est, beneficio afficere quos uult, Stulta et ridicula est temeritas, quod nos impium, cum dei uoluntate pugnantes, beare uolumus labiorum nostrorum fructibus, quibus nobis ipsi nihil lucramur. Conatus siquidem nostri nequeunt ex impio reddere pium, ex iniquo iustum, ex infidele christianum, Hoc est enim deum de coelo deducere, et nostris imperijs subdere. Quae non praedestinata sunt ut fiant, neutiquam obtinebuntur orationibus. Quae autem secundum diuinae uoluntatis beneplacitum praeordinata sunt, illa non contingere impossibile est. Quoniam uero ipsi esurientes à deo exsatiamur, inopes locupleta-
pag. 30. mur, nudi contegimur, infirmi robora//mur, caeci illuminamur, quoties sacrum peragimus, cum in Christum bene creduli, famescentem animam saciandam offerimus, cum inopiam nostram aperimus, cum nuditatem uere confitemur, cum infirmitatem non dissimulamus, cum denique caecitatis nostrae miseriam, ex animo agnoscentes, lucem illam diuinae gratiae ardenter suspiramus. Nihil est quod ipsi audaculi, temerarij, et male sani, alijs uel uiuis uel uita defunctis impendimus, communicamus, offerimus, quando haec omnia in solius dei manu sita sunt, quatenus nostras precationes uel exaudiat uel reijciat. Si unius sunt energiae sacramentum baptismi et eucharistiae, qui fit, ut non pro alijs baptizemur, uti sacrum alijs applicamus. Sicut ergo nullus potest pro alterius salute baptizari, ita nec sacramentum percipere aut missam offerre. Si enim in hoc sacramento baptismi nullum est opus bonum communicabile alijs, nec in missa erit ullum, Nam Christus in sacratissima illa coena nobis sese reliquit sub hoc sacramenti symbolo aeternae haereditatis pignus, ijs tantum profuturum pro quibus sanguis illic erit effundendus, hoc est, quibus ipse uellet.

Propositio nona Martini Luth.

Non est dubium uniuersos hodie sacerdotes et monachos cum Episcopis et omnibus suis maioribus esse idololatras in statu. Periculosis-
pag. 31. simo agentes ob missae seu sa-//cramenti ignorationem, abusionem et irrisionem.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, maxime scandalosa, uniuerso Ecclesiastico statui contume-

liosa, arroganter et stulte prolata. Et in eo quod praetendit neminem in statu salutis esse, nisi qui huiusmodi erroribus acquiescit, cum Donatistarum, Ascitarum[1]) et Apostolicorum[2]) perfidia conueniens asserentium, non nisi apud se remansisse Ecclesiam dei.

Confutatio condemnationis.

Quod minime sit scandalosa, satis clare patet syncerioris iudicij uiris. Per Apostolum. Vanitati omnis creatura subiecta est. et Rom. 8. uanitas, teste Ambrosio, est quoddam idolum. Idolum autem nihil Ambrosius. est. Nihil ergo sunt quae animis sacerdotum tam misere imponunt, ut plus reuerentiae et uenerationis habeant ijs rebus, quae foris carneis oculis subiecta sunt, quam quae in anima fidelis hominis peraguntur. Quae omnia si quis recte secum animo reputet, uidebit in periculosissimo statu hos Episcopos, monachos sacrificos uersari. Dum se credunt hoc dignius et uerius conficere, quod holoserico, purpura, undilata ueste, albis cingulis circunamicti, et alijs creaturis in hunc usum destinatis, utputa facibus, pallis organis // scite pag. 32. admotis, rem faciunt sacram, quam si laicus in humilitate cordis sui prostratus, anhelus gratiam supirans per fidem, Christum in se euocet, per quod huic iuxta Apostolum, charitas dei diffundatur in Roman. 5. corde suo per spiritumsanctum qui datus est ei. Hic enim de se penitus desperans oculisque humiliter in terram defixis, pectus lachrymabiliter tundens cum publicano iustificatus à conspectu dei abit. At illi inflati operum suorum fiducia, ac ceremoniarum suarum elegantia elati, uestéque pomposa gloriosi, sicque sui (pharsaei[3]) more) iactatores, diuinum magis exasperant uultum quam emolliant. Quis missae usum hodie habet celebrem, iuxta praescriptum Christi? An non ab exercitamento fidei degenerauit ad uanam superstitionem, dum neglecto dei uerbo, quod hic imprimis frangendum esset in populo, tantum Simias[4]) quasdam purpuratas sacerdotes missarij referunt. Quotusquisque est, qui non hoc animo sacrum adeat, ut deo patri Christum offerat, non accipiat. Taceo cauponam quandam bonam sacrificorum partem exercere, Taceo

---

1) De Askieten zijn eene secte van omstreeks het j. 200 na Chr. Hun naam is afgeleid van ἄσκος, zak. Zij bewaarden den avondmaalswijn in zulk een ἄσκος, en bewezen daaraan eene bijzondere eer. Vgl. *Kirchliches Handlexikon*, herausg. von Dr. M. Buchberger, München, 1906, Sp. 371.

2) De Apostolici vormen in de tweede helft der vierde eeuw eene secte in Klein-Azië. Epiphanius, *Adversus Haereses*, L. II, T. I, Haer. LXI, p. 506 sqq.

3) Lees: pharisaei.

4) Bij „Simias" schijnt gedacht te moeten worden aan de gewone beteekenis van het woord „simia".

nihil interesse quid oculis tuis foris agitetur, sacrum ne an prophanum, dum animus intus non assentit spiritus operationi, quam non misse impetrat ratio, sed una etiam laicorum ardens in deum fides, iam facile liquet sacerdotes haud quaquam euangelice uiuere, Ciprianus. cum non missarum regnum, imò negociationem, sed uerbi dei cultum magis praecepti sint tractare. Nam ut ait Ciprianus sermone // pag. 33. .5. de lapsis, Episcopos, id est, sacerdotes ornamento caeteris esse oportet et exemplo. Ipse enim dominus, qui in Euangelio in uerbis est doctor, et consummator in factis, iubet sacerdotibus suis exemplo, ut sint sal terrae per bonam conuersationem, et lux mundi per Malach. 3. praedicationem. Sic enim Malachiae .2. describitur, Labia sacerdotis custodiunt scientiam, et legem ex ore eius requirent, quia Oseae .4. angelus domini exercituum est. Quo contra Oseae .4. dicitur, Quia tu repulisti scientiam, repellam et ego te, ne sacerdotio fungaris Hieronymus. mihi. Non enim, ut ait Hieronimus in epistola ad Heliodorum, ecclesiastica dignitas facit Christianum. Sed minimum discipulum Iesus amat plurimum. Lutherus mentem suam satis expressit in captiuitate [1]), quam uel ob nimiam pertinaciam intelligere recusatis aut dissimulatis, ne hic uestra maiestas theologica grauiter periclitetur.

Propositio decima.

Credo firmiter panem esse corpus Christi. ait Luther.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec credulitas Lutheri est absurda, haeretica, et olim damnata.

Confutatio condemnationis.

Absurda quidem haeretica, et olim damnata est ea credulitas, sed à scholasticis quaestionarijs. Porrò dominus benedictum corpus pag. 34. suum panem appellat, dicens, // Ego sum panis, qui de coelo des-Iohann. 6. cendi. Et iterum, Panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi uita. Eia Iesu bone, Nunquid tibi cum aeterna sis sapientia, sedendum erit in medio doctorum Parrisiensium, quo ab illis loquendi formam condiscas? Equidem uerbis tuis fidem adhibere malo, quam hominibus mendacissimis. Quòd si omnis homo mendax, ut ait Ciprianus. Ciprianus lib. epist. 4. et solus deus uerax est, quid aliud serui, et maxime sacerdotes dei facere debemus, nisi ut humanos errores et mendacia relinquamus, et praecepta uerbáque dominica custodientes, Math. 26 in dei ueritate maneamus? Quid clarius euangelicis uerbis. Coenantibus eis accepit Iesus panem, et fregit, deditque discipulis suis, et ait, Accipite et comedite hoc, id est hic panis, est corpus meum. 1. Corinth. 11. Ipse item Apostolus corpus Christi, aperte panem appellat, Panis,

1) N.l. in zijn: *De captivitate babylonica ecclesiae.*

inquiens, quem frangimus, nónne communicatio corporis Christi est? Quoniam unus panis et unum corpus multi sumus, nam omnes ex eodem pane participamus. O uerba omni luce clariora, quae non ab homine, sed à domino accepit Apostolus, electum Christi organum, qui et alibi. Quotiescunque, inquit, comeditis panem hunc, &c. Itaque quisquis ederit panem hunc &c. et probet autem seipsum homo, et sic de pane edat &c. Item in Actis, Frangentes, inquit, per singulas domos panem, Anathema est, qui non credit spiritum sanctum sua apertis uerbis docuisse, et ideo, si credentes panem esse cor//pus ludificantur, apud deum patrem, de filio suo, et Apostolis, hanc iniuriam expostulare licebit, qui sic locuti sunt. Sin autem dum transsubstantiationem, nescio quam, sine uerbo mordicus tuemur, pugnas sectamur uerborum, et modestiam perdimus, et fidem negamus, quos quaeso in ius uocabimus? Num uanum Arestotelem, huius pugnae auctorem? Ambrosius libro de Sacramentis, corpus Christi panem appellans, Quomodo, inquit, quod panis est, potest esse corpus Christi? Consecratione. quae fit sermone Christi. Et rursum, Panem istum quem sumimus in mysterio, illum intelligo utique, qui manu sancti spiritus formatus in utero uirginis, et igne passionis decoctus in ara crucis. Panis enim angelorum factus est cibus hominum. uerum corpus Christi manducari, fidei articulus est, quid refert quo tandem modo corpus panis induat figuram? Quid prohibet hic panis substantiam remanere, cum et uos concedatis corpus gloria serenatum natura posse in eodem loco cum corpore non glorificato subsistere? Et ut in uestra ipsi harena superemini, Parum conuenit sacro canoni si bene pensitetur cum hac uestra condemnatione, ille enim sic habet Iube haec perferri per manus sancti angeli tui in sublime altare tuum. Quid? num Christus (nam hic nullum esse panem astruitis facta nimirum consecratione) non potest astare deo patri, nisi per manus angeli in sublimem aram perlatus, quae [1]) aliâs per se nullius fultus praesidio con-//scendit in coelum et dexter assidet deo patri? Quid et hic uult Canon [2])? Per quem haec omnia bona semper creas, sanctificas, benedicis? Num ut iterato Christus creetur, sanctificetur, et benedicetur, etiam à consecratione? Respondeant Theologi Parrisienses.

1.Corinth.11.

pag. 35.

Ambrosius.

Ioh. 6.

pag. 36.

Propositio undecima Mar. L.

Negare laicis utramque speciem est impium et tyrannicum.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est erronea, schismatica, im-

1) Lees: qui. 2) Nl. de canon missae.

pia, et ex damnato errore Bohemorum elicita.

Confutatio condemnationis.

Gelatius papa. Theologi decretorum, et iuris pontificij patroni, dijque tutelares Gelatij sententiam decretis insertam [1]) erroneam clamant, ubi in haec uerba dicit Papa, Comperimus autem quod quidam sumpta tantummodo corporis Christi portione, à calice sacri cruoris abstineant. Qui proculdubio (quoniam nescio qua superstitione docentur astringi) aut integrum sacrum percipiant, aut ab integris arceantur. Quia diuisio unius eiusdemque mysterij, sine grandi sacrilegio non potest prouenire. Cuius sententia nos parum moueret, si non ipse Christus sub utraque specie docuisset communicandum in sui memoriam. Cuius instituti obseruator Paulus, Ego, inquit, accepi à domino quod // et tradidi uobis &c. Quotiescunque manducaueritis panem hunc et calicem bibetis, mortem domini anunciabitis &c. An ecclesia praeter uerbum habet autoritatem? Apud Benedictinae et Cartusianae professionis homines statutum est de purganda (ut dicitur) fistula qua sanguinem sumere solent multis retro annis [2]). Quod si Christus, qui prae omnibus ut pater est audiendus et post hunc apostolus, docent sub utraque specie communicandum, quod et aetate Cipriani obseruatum legimus, qua uobis id fronte licere arbitramini, ut praeter Christi praescriptum, et Apostoli traditionem, et totius ecclesiae multis annis celebratam obseruationem, laicos ab integris sacramentis arceatis? An uobis theologis et Papae fas est, pro libidine uestra interpretari, temerareque scripturas? Respondete quaeso. Ciprianus de lapsis sermone .5. commemorat quomodo et paruulis dabatur sacramentum sub utraque specie. Et in Epistola secunda his uerbis confirmat Lutheri rationem, Nam quomodo docemus aut prouocamus eos in confessione nominis sanguinem fundere, si eis militaturis, Christi sanguinem denegamus? Aut quomodo ad martirij poculum idoneos facimus, si non eos ad bibendum prius in ecclesia poculum domini, iure communicationis admittimus? Beatus quoque Ambrosius super epistolam Corinth. 2. quare sub utraque specie Christus sit sumendus apertam reddit rationem. Valet, inquiens, ad tuitionem corporis et animae quod percipi//mus, quia caro Christi pro salute corporis, sanguis uero pro anima nostra offertur: sicut praefigurauit Moses, Caro, inquit, pro corpore uestro offertur, sanguis pro anima. Sed tamen sub utraque specie sumitur, quod ad utrunque ualet, quia sub utraque

Marginalia: Cor. 11. pag. 37. (beside "moriam … domino quod"); Ciprianus. (beside "turas? Respondete"); Ambrosius. (beside "admittimus?"); pag. 38. (beside "percipi//mus").

1) De bekende uitspraak van paus Gelasius, opgenomen in het *Decretum* van Gratianus, D. 2. c. 12. de consecr. In de uitgave van Friedberg, P. I, col. 1318.

2) Zinspeling op den vorm, waarin de leden van sommige monniksorden van oudsher den kelk plachten te nuttigen.

sumitur ipse totus Christus. Sed si in altera tantum sumeretur ad alterius tantum, id est animae uel corporis, non utriusque pariter tuitionem ualere significaretur. Ex quibus uerbis aperte constat tyrannos esse hodie episcopos, qui licet corpori medeantur per corpus Christi, sub quo et sanguis eius sacratissimus continetur, attamen animam (iuxta Ambrosium) sanguinem non specialiter propi- Ambrosius.
nantes, interimunt. Quae enim peruersitas, concedere communi popello, maius, hoc est rem sacramenti, et negare minus, hoc est signum uisibile. Quid quaeso solis laicis unitatis sacramentum diuiditur, quod nisi integrum à missarijs sacerdotibus percipiatur, peccatur letaliter secundum M. N. An non et pro laicis Christi san- Matth. 26.
guis effusus est? Hic est, inquit, sanguis meus qui pro uobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Bibite ergo ex hoc omnes, scilicet pro quibus effundetur. An personarum respectus Act. 10. &
apud deum? Haud quaquam, Petro dicente, Qui nouit corda deus .11.
testimonium praebuit gentibus, Dans illis spiritum sicut et nobis, nihilque discreuit inter nos et illos. Quapropter si hominum mandatum contemnens, peccat mortaliter, non uideo quomodo à mortifero excusari pote-//rint piaculo, qui contra domini praeceptum, pag. 39.
bibite ex hoc omnes, negant laico deuote expetenti communionem 1. Corinth. 11.
sanguinis Christi. qua audacia beatus Ciprianus infinitique orthodoxi Ciprianus.
patres, hoc subditis actitandum iusserunt, posterisque in scriptis reliquerunt, si non dominicae autoritatis iussionem hac super re, ex originali eius institutione acceperunt? Cur sancti patres posteritati commendarunt, imò praeceptum uoluerunt utriusque speciei participationem, si Christi exemplar hic non sectantur. Bene dicit Ciprianus lib. Epistolarum .2. epist. 3. ad Cecilium. In sacrificio quod Christus instituit, non nisi Christum sequendum esse, Vtique id nos, inquit, audire et facere oportet quod Christus fecit, quodque faciendum esse mandauit, cum ipse in Euangelio suo dicat: Si Iohann. 5.
feceritis quae mando uobis, iam non dicam uos seruos, sed amicos. Et quod Christus debeat solus audiri, pater de coelo testatur, dicens: Hic est filius meus dilectus in quo bene sensi, ipsum audite. Quare Matth. 1.
si solus Christus audiendus est, non debemus attendere quid aliquis ante nos faciendum esse putauerit, sed quid qui, ante omnes est Christus, prior fecerit. Et abrogans inolitas malas consuetudines, Neque enim, inquit, hominis consuetudinem sequi oportet, sed dei ueritatem. cum per Esaiam prophetam deus loquatur et dicat: Sine Esai. 7.
caussa autem colunt me, mandata et doctrinas hominum docentes. Matth. 15.
Et iterum dominus in Euangelio hoc idem repetit, dicens: Reijci-//tis pag. 40.
mandatum dei ut traditionem uestram statuatis. Et in alio loco ponit et dicit: Qui soluerit unum ex mandatis istis minimis, et sic Matth. 5.
docuerit homines, minimus uocabitur in regno coelorum. Quod si

ne minimum quidem mandatorum domini licet soluere, quanto magis nephas est tam magna, tam grandia, tam ad ipsum dominicae passionis et nostrae redemptionis sacramentum pertinentia, humana traditione immutare? quomodo possumus propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescimus bibere? Cernitis iam ne ò impij et psycotyranni Parrhisiani quomodo non Lutherum, sed ipsum Iesum, Paulum, Ciprianum, Ambrosium erroneum, schismaticum, impium, impie iudaiceque proclamastis? Hic Eusebium praetereo qui in Ecclesia historiae lib . 6 . cap . 41. tradit populum Christi corpus etiam manibus contractare solitum.

Propositio duodecima.

Bohemi haeretici et schismatici non sunt nominandi, sed Romani.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, perfidiae Bohemorum impie defensiua, et ecclesiae Romanae contumeliosa.

Confutatio condemnationis.

Male metuo uobis Parrisienses, ne ipsi schismatici et impij sitis,
pag. 41. quod in Lutherum censoream uirgulam as-//sumentes, sexcentis nominibus haereseos reum intonatis, cuius literas et sententiam, ne summa quidem cute intelligitis, aut certe pertinaciter intelligere
1. Corinth . 3. abnuitis. Scriptum est, Nolite ante tempus iudicare, quoadusque ueniat dominus, qui et illustraturus est occulta tenebrarum. Quis enim te discernit? Qui autem iudicat me dominus est. Seruus domino suo stat aut cadit, Sed docete uerbo domini, et non hominum uel concilijs uel determinationibus, hos esse haereticos et schismaticos, quod ubi feceritis uitandi profecto fuerint, et indigne traducendi, neque cum his congrediendum, neque communicandum. Interim Lutherus Bohemos non excusat à peccato, quod tyrannidis graue iugum declinantes, schismatice à Romanensium imperio defecerunt. De Romanis uero, qui sine uerbo domini iudicant quosque haereticos et schismaticos, quid statuendum sit ipsi iudicate, remittentes conceptum in Lutherum odium, quo temere de incognitis iudicatis, ad iudicandum et damnandum promptiores, quam ad restituendum et seruandum.

Propositio decima tertia.

Matrimonium non est sacramentum diuinitus institutum, sed ab hominibus in ecclesia inuentum.

Condemnatio Parisiensium.

Haec propositio est haeretica et olim damnata. //

Confutatio condemnationis. pag. 42.

Non quaeritur quid factum sit, sed quid iure fidei et scripturarum fieri debuit, Recensenda proinde est ratio et autoritas qua damnatur praesens propositio, ut haeretica. Cum matrimonium nullum habeat signum rei sacrae aut materiale aut uisibile, quod in sacramentis à Christo institutis, puto babtismo, et sacramento altaris est uidere, non fit mihi perspicuum unde colligam sacramentum uere esse matrimonium, neque in ulla scriptura canonica matrimonium sacramenti appellatione est celebratum, nisi in ecclesia et Christo, quod tamen apud Apostolum rectius iuxta graecanicam ueritatem, et Apostoli aptam sententiam mysterium dicitur. Quamuis matrimonium Lutherus negat sacramentum esse, mysterium tamen (quod unio illa inter uirum et uxorem significat) ueneratur, et insanus fuerit, qui uerba Apostoli non suspiceret, de hoc disserentis ad Epheseos .5. Matrimonium itaque Christus instituit et Ephes. 5. approbauit, sed non ut sacramentum haberi uoluit, quia nec promissionem addit, neque signum adiunxit. Christus itaque iuxta Pauli uocem et ecclesia, sacramentum est [1]), id est, mysterium, hoc est res sacra et magna, quae figurari quidem per matrimonium ceu reali quadam allegoria potuit et debuit, sed matrimonium non Durandus hinc sacramentum dici debuit. Verissime itaque uester ille Durandus, beneque fatetur matrimonium à recentioribus theologis numerari // coeptum inter ea quae proprie dicuntur ecclesiae sacramenta, pag. 43. idque ex ignorantia tam rei, quam uerbi.

Propositio decima quarta et quinta.

Coniunctio uiri et mulieris tenet, quocunque modo contra leges hominum contigerit, debent [2]) sacerdotes ea omnia matrimonia confirmare, quae contra ecclesiasticas uel pontificias leges fuerint contracta, in quibus Papa potest dispensare, et quae non sunt in scriptura sacra expressae [3]).

Condemnatio Parrisiensium.

Vtraque harum propositionum est falsa, ecclesiae potestati impie derogatiua, et ex damnato Valdensium errore procedens.

Confutatio condemnationis.

Falsumergo et ecclesiae potestati impie derogatiuum erit salua-

---

1) Ephez. V:32, naar de Vulgata: Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo et in Ecclesia.

2) Bij het woord „debent" begint de vijftiende stelling van Luther.

3) Namelijk: die wetten.

Matth. 19. toris nostri mandatum, Quod deus coniunxit, nec homo, nec homines separent. Si contrahentes in gradibus humano iure prohibitis tantum, contra ius diuinum non contrahunt, de iure diuino uidentur Act. 5. coniuncti. Quid ergo humano iure separantur? An non oportet magis deo obedire quam hominibus? Non enim consuetudo quae Ciprianus. irrepsit (ut Cipriani utar uerbis) impedire debet quo minus ueritas praeualeat et uincat. Nam consuetudo sine ueritate uetustas erroris pag. 44. est. Veritas // autem ualet et inualescit inaeternum. Vnde ea facienda esse quae scripta sunt, deus testatur et proponit ad Iesum Naue dicens, Non recedet liber legis ex ore tuo, sed meditaberis Matth. 19. in eo die ac nocte, ut obserues facere omnia quae scripta sunt. At scriptum est, ut quod deus coniunxit, homo non separet, hoc ergo ex dominico praecepto obseruandum est. Nempe quo iure sibi uendicat episcopus contra ius diuinum diuersa statuere, cum id in scriptura canonica scriptum non sit. Sed si uerum fateri licet, pecuniae studium, et quaestus amor, onerarias huc nobis naues, statutis, casibus, impedimentis, et dispensationibus impletas aduexerunt. Ex quibus pecuniarijs hominum constitutiunculis, schismata Ciprianus. proclamat beatus Ciprianus tractatu de simplicitate praelatorum in dei ecclesia exoriri. Filij Aaron qui imposuerunt altari ignem, quem non praeceperat dominus, in conspectu statim domini uindicantis extincti sunt, quos imitantur, et sectantur, qui, dei traditione contempta, alienas doctrinas appetunt, et magisteria humanae Matth. 15. constitutionis inducunt, quos increpat dominus et obiurgat in Euangelio suo, dicens, Reijcitis mandatum dei, ut uestram traditionem statuatis, quod in huius et similium propositionum condemnatione impletum cernimus.

Propositio decimasexta. M. L.

Tota efficacia sacramentorum Nouae legis est ipsa fides. //

pag. 45. Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est efficaciae sacramentorum Nouae legis impie derogatiua et haeretica.

Confutatio condemnationis.

Ambrosius. Impie ergo derogat efficaciae sacramentorum Nouae legis Am- 1. Corinth. 3. brosius in Lucam lib. 6. cap. 10. Fides tua petra, fundamentum Ecclesiae fides. Idipsum facit et Paulus, Vt sapiens architectus fundamentum posuit, hoc est fidem. Fundamentum aliud nemo potest ponere praeter hoc, quod positum est, quod est Iesus Chris- Augustinus. tus. Si autem Christus, inquit Augustinus, proculdubio fides Christi, Paulus. fundamentum est. Quis autem infinita colligeret è Paulo loca quae fidei energiam nobis commendant? Nónne in omnibus fermè epistolarum prohoemijs, aut bene usque seruatam, aut renouatam fidem,

summo prosequitur praeconio? In epistola ad Romanos, item ad Hebr. 10.
Galatas, nec non in ea quae Hebr. 16. scripta est cap. 10. probatur, unica Euangelij uis ipsa fides. Non aliunde posse parari iusti- Rom. 3.
tiam nisi per fidem Romanis scribit, Iustitia, inquit, dei per fidem Iesu Christi in omnes et super omnes eos qui credunt, qui idem ait, Sine fide impossibile est placere deo. Et omne quod non est Rom. 14.
ex fide, peccatum est. Vultis ostendam uobis circa fidem reprobis Paulum ubi quicquid est diuinorum praeceptorum abrogatorem, quo unicam stabiliat fidei anchoram? Scimus, inquit, quod quae- Rom. 3.
cunque lex dicit // ijs qui in lege sunt, dicat, ut omne os obtu- pag. 46.
retur, et obnoxius fiat totus mundus deo, propterea quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro in conspectu eius. At ne putetur loqui de lege ceremoniali omnem consequenter adimit uacillationem, dicens, per legem cognitio peccati. Vnde et alibi Rom. 7.
ait, Peccatum non cognoui nisi per legem. Nam concupiscentiam non nouissem nisi lex diceret, non concupisces, quod decimum est mandatum. Erat enim antea sibi ignotus peccator, porrò ueniente mandato aut lege, factus est manifestus praeuaricator. Sic quoque lex ministratio mortis et damnationis, quae iusto non est posita, sed iniustis et adulteris, quorum contagia in decalago prohibentur, iram operatur. Haec dixi, ne peruersi interpretes Paulum in legis nomine deprauent. Arbitramur igitur fide iustificari hominem, sine Rom. 3. & .4.
operibus legis. Et rursum, Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet quod glorietur, at non apud deum. Quid enim dicit scriptura: Credidit Abraham deo, et reputatum est ei ad iustitiam, itaque qui ex fide sunt, benedicuntur cum fideli Abraham. Item, Rom. 10.
illi qui non operatur, sed credit in eum, qui iustificat impium, reputatur fides sua ad iustitiam. Vnde et ait, Corde creditur ad Rom. 9.
iustitiam. Atque Israhel qui sectabatur legem iustitiae, ad legem Rom. 5.
iustitiae non peruenit. Propter quid? Quia non ex fide, sed tanquàm ex operibus, iustificati igitur ex fide. Et ad Galatas .2.' Non Galat. 2.
abijcio gratiam dei [1]), si ex // lege iustitia, ergo gratis Christus pag. 47.
mortuus est. Scimus autem non iustificari hominem ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi, et nos in Christum Iesum credimus, ut iustificemur ex fide Christi, et non ex operibus legis, propterea quod non iustificabitur ex operibus legis omnis caro. Ac ibidem. Quod autem in lege nullus iustificetur apud deum, palàm est. Siquidem iustus ex fide, non ex operibus legis uiuet. Est itaque secundum Paulum basis sacramentorum ipsa fides, quam habens, non pudefiet, Omnis enim qui credit in illum, non confundetur, confundetur ergo qui non credit, quales sunt qui effica-

1) Galat. II: 21, naar de Vulgata. Bij „dei" eindigt de zin.

tiam ullam putant esse sine fide. Petrus item uirtutum structuram aedificaturus, ipsam praesupponit fidem tanquam omnium fundamentum. Subministrate, inquiens, in fide uestra uirtutem, in uirtute
Act. 15. uero scientiam, in scientia uero temperantiam etc. Idem in Actis Apostolicis, Fide inquit purificans corda eorum. Sed iam restat, ut plura de fide, hoc est, fiducia misericordiae diuinae in Christo promissae locuturi, ipsum audiamus legislatorem, non opera à nobis expetentem, sed fidem, hoc est gratiae, bonitatis, misericordiae erga nos suae gustum, sensum, saporem. Nam turba dicente ad eum. Quid faciemus, ut operemur opera dei? Respondit Iesus et dixit eis. Hoc est opus dei, ut credatis in eum, quem misit ille.
Iohann. 5. Et in eodem capite. Qui credit in me non sitiet inaeternum. Atque
pag. 48. haec est uoluntas eius, qui mi//sit me, ut omnis qui uidet filium, et credit in eum, habeat uitam aeternam. Et paulo post. Amen amen dico uobis, qui confidit mihi habet uitam aeternam. Denique totum lucrum, omnemque salutem in fide consistere, et totam damnationem incredulitati reputare, aperte innuit apud Iohannem, ubi significat, spiritum damnaturum mundum ob incredulitatem. Et alibi etc. Qui credit in eum, hoc est, qui de se diffidens omnem suam sollicitudinem, in paternitatis eius amplexus proijcit, ipsum dominum sua curare sinat, non condemnatur, qui uero non credit, iam condemnatus est, quia non credit in nomen unigeniti filii
Iohann. 5. dei. Et apud eundem Iohannem, Amen amen dico nobis [1]), qui sermonem meum audit, et credit ei qui misit me, habet uitam aeternam, et in condemnationem non ueniet, sed transibit à morte
Iohann. 7. in uitam. Atque qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de uentre eius fluent aquae uiuae. Si autem non credideritis, quod ego sum, moriemini in peccatis uestris, hoc est, si non credideritis, quod ego sum, qui deleo iniquitates uestras, propter me, non uestra opera, qui gratis peccatores iustifico, qui omnium misereri uolo talem de me opinionem, et fiduciam concipientium, moriemini in peccatis uestris. Talem nempe fidem exegit dominus, ab eis quos
Matth. 9. Euangelistarum relatione, curauit. unde caecorum fidem contestatur, Creditis inquiens me hoc posse facere? Dicunt illi, Credimus domine.
pag. 49. Tunc tetigit oculos eorum dicens. // Iuxta fidem uestram fiat uobis, et aperti sunt oculi illorum. Apud Lucam quoque: Surge, ait, alienigene, uade fides tua te seruauit. Idipsum apud Marcum: Abi, fides tua saluum te reddidit. Et ibidem mulieri profluuio sanguinis
Marc. 5. obnoxiae, Filia, inquit, fides tua te seruauit, uade cum pace, et esto sana à flagello tuo. Atque in eodem capite respondens, Principi synagoge filiae curationem postulanti, Ne metuas (ait) tantum-

1) Lees: vobis.

modo crede. Centurionem quoque audiens, Abi, inquit, et quemadmodum credis, fiat tibi. Paraliticum non curauit, nisi cognita ipsius fide, quem et bono animo esse iubet. Et dominus credenti, omnia dicit possibilia, Amen dico uobis, quod quicunque dixerit monti huic, Tollaris et mittaris in mare, et non haesitauerit in corde suo, sed crediderit fore quae dixerit, erit illi quicquid dixerit. Vnde ob nullam dominus causam in Apostolos acerbior, quam ob fidei tarditatem, unde ipsis submergi pertimescentibus, increpat eos, Quid timidi estis, exigua praediti fiducia. Et rursum, Quid cogitatis intra uos ipsos o parum fidentes, quod panes non sumpseritis, Atque apud eundem euangelistam subacerbe eos increpans quod ob incredulitatem daemonium non eiecerint. O natio, inquit, incredula et distorta, quousque tandem ero uobiscum, usquequo patiar uos? Bene itaque Hieremias ait, domine oculi tui respiciunt fidem, hoc est constantem fiduciam iustitiae salutisque, à tua misericordia nanciscendae. Talem fidem exegit in // Numeris dominus, cum desperaret de palestina occupanda populus, dicens, Vsquequo detrahet mihi populus iste, quousque non credent mihi in omnibus signis quae feci coram eis? Et capite .20. irascitur Mosi et Aaron quod non credidissent aquam è petra promanaturam. Credebat certe Aaron et Moses esse deum, sed de diuina uoce dubitabant, qua promissa erat aqua de petra, quam incredulitatem taxat dominus. De qua fide loquitur Moses in Deuteronomio: Portauit te deus tuus, ut solet homo gestare paruulum filium suum in uia per quam ambulastis, donec ueniretis ad locum istum. Et ne sic quidem credidistiis [1]) domino deo uestro qui praecessit uos etc. Habebant illi certe fidem informem et historicam quandam opinionem de deo, sed promissionibus misericordiae dei non fidebant, non erant recta corda eorum fiducia et non erat sensus misericordiae dei, uiuebant in incredulitate, contemnentes uerbum dei, opus dei, reductionem ex aegypto indigne ferebant, ideo eius incredulitatis poenas dedere, haud dubie aliâs boni uiri in speciem, quales Paulus ad Titum infideles appellat, Omnia quidem pura puris. Porrò pollutis et infidelibus nihil est purum, sed polluta est illorum et mens et conscientia. Deum profitentur se scire (ergo loquitur de pijs in speciem) caeterum factis negant, cum sint abominabiles, et immorigeri et ad omne opus bonum reprobi. Item de huius fidei praerogatiua efficacius scri//bitur in Paralipomenon, Deum inuocauerunt cum praeliarentur, exaudiuit eos eo quod credidissent in eum. Et 2. Paralip. Oculi domini contemplantur uniuersam terram, et praebent fortitudinem ijs qui corde perfecto credunt in eum. Vbi Asam

Lucae. 8. Iohann. 4. Matth. 9. Marci. 9. Math. 21. Math. 17. Hierem. 2. pag. 50. Numer. 14. et .22. Deuteron. 1. Titum .1. pag. 51. Paralipom. Paralipom. 2.

1) Lees : credidistis.

regem Iuda, propheta Anani taxat Sirorum auxilijs confidentem. Esaias. Quapropter Esaias uetat auxilia Assiriorum implorare, polliceturque opem diuinam, addens, Si non credideritis, non permanebitis. Verum haud scio an usquam fidei uim exemplo potiore exhibeat scriptura, Paralip. quam id est quod de Iosaphat .2. Paralipomenon legitur, cum ille Ammonitas et Moabitas solo cantu funderet, nec aliud praecepisset exercitui suo, quam ut consisterent confidenter.

Propositio decima septima.

Quicquid credimus nos accepturos esse reuera accipimus quicquid agat, non agat, simulet aut iocetur minister.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est absurda ex erroneo scripturae intellectu asserta et haeretica.

Confutatio condemnationis.

Absurda ergo erronea et haeretica est domini sententia, qua ait, Iohann. 16. Dico uobis, quaecunque orantes petitis, credite, quod accipietis, et Ciprianus. erunt uobis. Ciprianus quoque Lutherianae astipulatus sententiae, pag. 52. sic inquit libro, de exhor//tatione martirij. Vnusquisque secundum dominica promissa, et fidei suae merita, tantum accipit de dei ope, quantum se credit accipere, nec est quod omnipotens praestare non possit, nisi accipientis fides caduca defecerit. Erroneum ergo habet etiam Ciprianus intellectum et haereticum, si magistris nostris credatur. certum est ministrum ecclesiae non esse seruatorem. Seruator esset, si suo ministrantis animo alligata sisteret sacramen- Hieronym. torum uis et efficatia. Et Hieronymo teste. Rom. 12. Vnusquisque Rom. 14. tantum accipit, quantum credit. Si enim omne quod non ex fide est, peccatum sit, ergo omne quod ex fide est, bonum, utile, et uirtuosum, Non enim delinquent omnes qui sperant in te domine, Augustinus. hoc est, qui tuae se fiducialiter committunt misericordiae. Beatus quoque Augustinus ostendens uerissimam hanc esse Lutheri sententiam, sermone, de uerbis domini .7. Interrogo nunc, inquit, Credis ò peccator Christo? Dicis, credo. Quid credis? Gratis uniuersa peccata, per ipsum tibi posse remitti? Habes quod credidisti. Haec ille.

Propositio decimaoctaua Mar. L.

Periculosum immo falsum est opinari poenitentiam esse secundam tabulam post naufragium.

Condemnatio Parrisiensium. Haec propositio est haeretica ac temeraria erronee ac fatue asserta [1]) ac beato Hieronymo illam ponenti iniuria. //

---

1) De *Determinatio* heeft in de „editio princeps", quat. a, fol. vij r: Haec pro-

Confutatio condemnationis. pag. 53.

Quod sit periculosa falsaque opinio, poenitentiam esse secundam tabulam post naufragium, ac per peccatum baptismi uim excidisse, patet ex uerbis Iohannis Chrisostomi dicentis super tertium caput Epistolae ad Hebreos, Baptismus nihil aliud est, quam interitus eius qui baptizatur, et resurrectio illius. Idipsum quoque poenitentiam esse, apertissimis Paulus insinuat uerbis, An ignoratis, quod quicunque baptisati sumus in Christum Iesum, in mortem ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus una cum illo per baptismum in mortem, per occasum ut ait Augustinus uitae nostrae ueteris, ut quemadmodum Christus excitatus est à mortuis, ita et nos in nouitate uitae ambulemus. Atque alibi poenitentiae describens formam: Exuite, inquit, ueterem hominem cum actibus suis, et induite nouum hominem. Et iterum: Ne accommodetis uos ad figuram seculi huius, sed transformemini per renouationem mentis uestrae, per quam noua efficimur creatura in nouitate uitae ambulantes. Cum itaque idem sit poenitentia quod baptismus, uidelicet mortificatio, et uiuificatio, destructio et aedificatio: casus et resurrectio, constat baptismum nullum fecisse naufragium, per peccatum. Licet enim ad tempus à signo aberret peccator non statim irritum est signum. Quapropter totus huius uitae casus nihil erit nisi baptismus continuus, hoc est, perpetua quaedam mortificatio membrorum, quae sunt // super terram, ne regnet peccatum in nostro mortali corpore, ut dicamus cum Paulo, Viuo iam non ego, sed uiuit in me Christus. Vitam autem, quam nunc uiuo in carne, per fidem uiuo filij dei. Augustinus sermone .116. Ideo remissio peccatorum, non est in sola absolutione sacramenti baptismatis, sed etiam in oratione dominica et quotidiana. In illa enim inuenietis quasi cotidianum baptisma unum, ut agamus deo gratias, qui donauit hoc munus ecclesiae suae. Quod confitemur in symbulo, ut cum dixerimus sanctam ecclesiam, adiungamus remissionem peccatorum. Quibus uerbis satis innuit, quod est una et eadem poenitentia, quae in baptismo inchoatur, et usque ad mortem continuatur, quemadmodum et Maximus ait: Tota uita Christiani hominis, si est secundum Euangelium, crux est et martyrium. Cuius poenitentiae tres idem Augustinus dicit esse actiones in homelia .7. quae summatim perstringunttur[1] in cap. Tres actiones de poenitentia, distinct. 1. Idem asserit Ambrosius libro de poenitentia cap. 7.

Chrisostomus. Rom. 6. Augustinus. Collos. 3. Collos. 3. pag. 54. Augustinus. Maximus Augustinus. Ambrosius.

---

positio est temeraria, erronee ac fatue asserta". De lezing van het *Corpus Reformatorum*, Vol. I, col. 374, is gelijkluidend, behalve dat hier „erronea" in plaats van „erronee" gevonden wordt.

1) Lees: perstringuntur.

Propositio decima nona.

Qui sponte confessus siue correptus ueniam petierit et emendauerit coram quouis priuatim fratre non dubito a peccatis suis illum esse absolutum.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio innuens laicos tam uiros // pag. 55. quam mulieres potestatem clauium habere, est falsa, sacramentis ordinis et poenitentiae contumeliosa, et haeretica, cum errore conueniens Valdensium et Quintillianorum.

Confutatio Condemnationis.

Augustinus. Augustinus super uersum, neque absorbeat [1]), uestrae condemnationi reclamat cum dicit. Metuenda ista res est fratres uehementer. Si uideris hominem fecisse iniquitatem, mersus est in puteum. Quando autem illi dixeris iniquitatem ipsius, et dixerit uere peccaui, fateor non clausit super eum puteus os suum. Cum autem uideris eum dicere, Quid mali feci? factus est defensor peccati sui, clausit super eum puteus os suum, qua eruatur non habet amis-
Idem. sione confessionis. Idem apertius quoque super Ioannem, sermone .63. Nunquid non possumus dicere, quod etiam frater fratrem à delicti poterit contagione mundare? Imò uero id nos esse ammonitos in dominici operis altitudine scilicet discipulorum pedum lotione nouerimus, quando ait. Et uos debetis alter alterius lauare pedes, ut confessi inuicem delicta nostra oremus pro nobis, sicut
Iacob . 5. et Christus interpellat pro nobis. Audiamus Iacobum hoc ipsum euidentissime praecipientem, Confitemini alterutrum peccata uestra, et orate pro inuicem, ut saluemini. Item errat et iniuriam infert
pag. 56. sacramento poenitentiae, et ordini propheta Ezechiel, // Conuerti-
Ezech . 18 mini et agite poenitentiam ab omnibus iniquitatibus uestris, et non
Hieronymus. erit uobis in ruinam iniquitas. Et Hieronymus, Matth . 18. Si peccauerit in nos frater noster, et in qualibet caussa nos laeserit, dimittendi habemus potestatem imò necessitatem, qua praecipitur, ut debitoribus nostris debita remittamus. Verum quid per obscura probamus clarissima, et per humana tractamus diuina? cum sole
Matth . 18. constet clarius ex dominica sententia, scilicet claues super peccata dumtaxat ualentes, omnibus christianis esse communes. Nam ait, Porrò si peccauerit in te frater tuus, uade et argue eum inter te et ipsum solum. Si te audierit lucratus es fratrem tuum, sin uero

---

1) Bij moderne interpunctie zouden deze twee woorden tusschen aanhalingsteekens geplaatst worden: „neque absorbeat". Zij zijn ontleend aan Psalm LXVIII : 16, naar de *Vulgata.*

te non audierit, adhibe tecum adhuc unum aut duos, ut in ore duorum aut trium testium, consistat omne uerbum, Quod si non audierit eos, dic ecclesiae. Quod si ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus, hoc est, interprete Augustino, noli Augustinus. illum iam deputare in numero fratrum tuorum. Et continuo addit. Amen dico uobis, quaecunque alligaueritis super terram erunt ligata in coelo. Et quaecunque solueritis super terram, erunt soluta in coelo. Hanc itaque soluendi potestatem omnibus datam christianis, ex his manifestis domini uerbis Augustinus indicat de uerbis his Augustinus. domini, sermone .16. Coepisti inquit ad christianam animam, habere fratrem tuum, tanquam publicanum, alligat illum in terra, sed ut iuste liges, uide. Nam in iusta uincula disrum//pit iusticia. Cum pag. 57. autem correxeris et concordaueris cum fratre tuo, soluisti illum in terra, cum solueris in terra, solutus erit in coelo. Multum praestas non tibi sed illi, quia multum nocuit, non tibi, sed sibi. Haec ille. Felices sunt certe et copiosi nostri doctores Sorbonici in numerando haereticorum cathalogo, quo impendio uidentur delectari, dum tragica quadam uoce crepant nobis haereticos, ipsi fortassis eodem prognati ouo.

DE CONSTITVTIONIBVS ECCLESIÆ.

Neque Papa neque Episcopus, neque ullus hominum habet ius unius syllabae constituendae super christianum hominem, nisi id fiat eiusdem consensu, et quicquid aliter fit, tyrannico spiritu fit.

Comdemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est a debita subditorum erga praelatos et superiores subiectione et obedientia retractatiua, legum positiuarum seditiose destructiua, ac in fide et moribus erronea, et est error damnatus Valdensium, cum errore Erianorum [1] conueniens.

Confutatio condemnationis.

Hic Parrisienses suam produnt imperitandi libidinem, et ambitionem, qui si apostolicas literas penitius intro-//spexissent, ac doctore pag. 58. spiritu intellexissent aliter sentirent. Paulo teste, Spiritualis omnia August. dijudicat, neque à quoquam dijudicatur. Ad cuius sententiam accedit Augustinus super Iohannem tractatu .107. Creatura rationalis non

1) Aerianorum.

nisi deo subditur, ut ei quae infra illam sunt omnia subdantur. Et subnectit, Nec fas est, ut sancti de quibus haec locutus est cuiusquam sint, nisi eius à quo creati et sanctificati sunt. Adde eun-
Idem. dem Augustinum in prohoemio. Psalm. 140. Charitas definita ab Apostolo habet duo praecepta, dilectionis dei et dilectionis proximi. In nullis scripturis aliud inquiratis, nemo uobis aliud praecipiat. An charitatem docent Papisticae Decretales? Profecto ita charitatem suipsius (ut hoc uerbo interim abutar) quae noxia est, quae
Augustinus. diabolica est, quae mortalis est. Adde eundem quoque Augustinum super Iohannem tractatu .46. Sedendo, inquit, super cathedram Mosi legem dei docent, ergo per illos deus docet. Sua uero illi si uelint docere, nolite audire, nolite facere. De quo etiam in Epistola .119. ad Ianuarium .2. Felix quidem tu Augustine, qui in horum condemnatorum tempora non incideris, quippe cui parrisienses hoc acrius insultarent, quo efficacius retrahis subditos à Papistica et praelatorum, sed sua statuentium, obedientia. Modestius Lutherus loquitur, qui quantumuis graue onus, tyrannico spiritu imponant praelati, extra pietatis negocium ferendum inculcat, et temere non esse obnitendum, quamquàm ipsi interim perditissime peccent, //
pag. 59. Et Idem Augustinus alibi: Constitue legislatorem super eos: Vide-
Idem. tur, inquit, Antichristum mihi significare, de quo apostolus, Cum
Psalm. 9. reuelabitur homo peccati. Bona uerba quaeso Augustine. Ita ne legislatorem pontificem, Antichristum compellas? Insuper sermone .16. Constituit, inquit, montes Israhel autores scripturarum diuinarum quicquid inde audieritis hoc uobis bene sapiat. Quicquid extra est, respuite, ne erretis in nebula. Ecce quam seditiose uidetur imminuere obedientiam praelatis debitam, ubi uerbo domini non prodeunt coarmati. Verumtamen est, ut dixi, Haec ita monere imò praecipere Augustinum, ut tamen uelit nos omni creaturae subijci, etiam tyrannis Pauli exemplo, quantum ad exteriorem hominem
1. Petr. 2. attinet, quem omnium usibus expendere iubemur, ne aut pax Chris-
Iohann. 15. tiana uioletur, aut charitas sese in alios non exerat. Dum tamen sic, per hanc nimiam tolerantiam et pusillanimitatem interioris
1. Timoth. 1. hominis libertas non praepediatur. Iusto enim non ponitur lex. Liber est, expeditus est, quippe qui spiritum dei sui habet rectorem. Mira ergo praesumptio praelatorum, quod iustum onerant onerosis statutis, qui iam spiritu regatur domini, et deo in libertate
Hierem. 23. seruiat spiritus, de quibus Hieremias loquens, ait: Nolite audire uerba prophetarum, qui prophetant uobis, et decipiunt uos, uisionem cordis sui loquuntur, non de ore domini. Quin et Paulus nos hor-
1. Corinth. 6. tatur, ne Christianam nostram uendamus libertatem, Precio, in- //
pag. 60. quiens, empti estis, nolite fieri serui hominum, quare si unà cum Christo commortui sumus, quid adhuc tanquam uiuentes mundo,

traditionibus uexamur? Praeterea, praedictam Luheri imó ueritatis sententiam, et in canonibus suis habent expressam et confirmatam. Ita enim habetur .11. questione .3. titulo, Si is qui praeest [1]). Is qui praeest, si praeter uoluntatem, uel praeter quod in scripturis sanctis euidenter praecipitur, uel dicit aliquid, uel imperat, tanquam falsus testis dei, aut sacrilegus habeatur. Haec ibi. Nam cum Christiana libertas sit conscientiae libertas, eos constat hominum fieri seruos, quorum conscientijs libertas per traditiones erepta est. At homines non praeesse hominum conscientijs, testatur Paulus, Omnia, 1 . Corinth . 3.
inquiens, uestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, id est, Nec Paulus nec Apollo habent autoritatem obligandi conscientias uestras, Quibus perspicuum sit, ecclesiae magnates, Episcopos, Papas, non suis sed nostris usibus datos, adeo ut iam nostri sint. uetuit igitur Petrus suos compresbyteros, ne dominarentur clero, ne se ut uastatores et numina quaedam terrestria efferrent. Non aliam Apostolis dominus dedit autoritatem, quàm ut docerent seruare ea quae ipse praecepisset, quod facientibus, sese perpetuo, usque ad mundi finem praesentem affuturum astruxit. Threnorum .4. declarat Hieronymus, Hieronymus.
Extra materiam peccati, hominem non praeesse homini. Caeterum Augustinus.
cum peccatum sit motus aut dictum aut factum contra legem // pag. 61.
dumtaxat diuinam, Augustino asserente, et cum legis consumatio 1 . Corinth . 1.
et plenitudo sit charitas, quo modo asseueratis hunc peccare, qui humanam uiolauerit traditionem, ubi abest scandali ratio? Maxime cum scriptum sit, Tantum quod ego praecipio tibi, facito, Et prae- Deuteron . 4.
ceptis patrum uestrorum nolite ambulare, et iudicia eorum nolite custodire. Addite his quae alibi leguntur in Epistola, quae incerto autore prodijt, Da [2]) autoritate Pastorum Ecclesiasticorum [3]).

1) In het *Decretum* van Gratianus, c. 101, C. XI. qu. 3, in de uitgave van Friedberg, P. I, col. 672. 2) Lees: De.

3) Hiermede is een geschrift bedoeld dat (eens of meermalen?) gedrukt is geworden achter een ander werk, waarvan de schrijver zich onder den pseudoniem „Simon Hessus" verborgen heeft. Naar alle waarschijnlijkheid had Urbanus Rhegius dit laatste vervaardigd. Dat „Simon Hessus" een pseudoniem was hebben echter velen van de tijdgenooten niet geweten. Gesner vermeldt in zijne *Bibliotheca Vniuersalis*, Tigvri, 1545, den volgenden titel: *Simonis Hessi Apologia aduersus D. Roffensem episcopum Anglicanum, super concertatione eius cum Vlrico Veleno, an Petrus fuerit Romae: Et quid de primatu Romani Pontificis sit censendum. Addita est epistola de ecclesiasticorum pastorum authoritate et officijs in subditos, et subditorum in superiores obedientia.* Gesner voegt er aan toe: „Liber impressus in Germania in 4. chartis 6. et dimid". Zie verder: G. Uhlhorn, *Urbanus Rhegius, Leben und ausgewählte Schriften,* Elberf. 1861 (in de *Väter u. Begründer der lutherischen Kirche,* eingeleitet von Nitzsch, VII. Theil), S. 33. Uhlhorn vermeldt (S. 349) den titel: *Apologia Simonis Hessi adversus dominum Roffensem, episcopum Anglicanum, super concertatione eius cum Vlrico Veleno, An Petrus fuerit Romae, Et quid de primatu Romani Pontificis sit censendum.* s. l. et. a. In 4⁰. Omvang 6½ vel druks. Aan het einde van het eerste deel staat: Julio

DE OPERVM AEQVALITATE.

Opera nihil sunt coram deo, aut omnia sunt aequalia, quantum ad meritum attinet.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, sacris eloquijs aduersa, atque errori Iouinianistarum conformis.

Confutatio condemnationis.

Quoniam Paulina theologia condemnatoribus est parum perspecta, non mirum uideri debet, si sacra eloquia secum repugnare fingant. Nam hoc pauli eloquium falsum et sacris eloquijs aduersum faciunt.
1. Corinth. 3. Neque qui plantat est aliud [1]), neque qui rigat, sed qui incrementum dat deus, Et seriam illam Pauli confessionem, Nihil minus feci ab his, qui sunt supra modum Apostoli, tametsi nihil sum,
pag. 62. cui sententiae consonat Esaias. Ecce, inquit, uos // estis ex nihilo, et opus uestrum, ex eo, quod non est. Nihil num maius nihilo esse potest? Si itaque Paulus nihil est, cum tamen non nihil se praestitisse glorietur summis apostolis dignum, Si neque apostolorum quispiam aliquid, cum apostolico etiam fungantur munere. Si nos ex nihilo sumus, si opera nostra nihil sunt. Vnde ergo operum inaequalitas, quam uos statuitis in operibus uestris per se conside-
Hieronymus. ratis? hic uobis insanis capitibus S. Hieronymum oppono super Matthaei caput .13. In hoc, inquit, poriculosa [2]) est interpretatio, ut inter sanctorum merita, discretionem quamlibet facere uideamur. Verumenim uero, quae dei gratia, hoc est, deus in nobis operatur opera (nam omnia opera nostra operatus es domine, ait propheta) de eius dono, quo ab aeterno praeparauit ea, ut in eis ambularemus, et quae per fidem proposuit ea se nobis daturum secundum beneplacitum uoluntatis suae, sunt nostra merita, in diuersis tamen diuersa. Idque ex dei gratuita munificentia, et ex proposito gratiae eius, non autem ex actu nostrae electionis, qui nunquam non noxius esse potest. cum deus uolet eum imputare. Filius enim irae, non nisi irae operatur opera, et mala arbor, non nisi malos fructus edit.
Math. 7. Quid est homo ut immaculatus sit, et iustus appareat de muliere?
Hieronymus. Hieronymus in apologia contra Iouinianum in haec uerba dicit. Vnusquisque proprium donum habet ex deo, alius quidem sic, alius

---

Mense Anni M.D.XXIII. — Van het werkje: *De ecclesiasticorum pastorum authorittate* wordt hier geen gewag gemaakt. De volledige titel daarvan is te vinden bij Dr. O. Clemen, *Hinne Rode in Wittenberg, Basel, Zürich*, in de *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, herausg. von Brieger u. Bess, Gotha, 1897, Bd. XVIII, S. 362, aant. 1. Het werkje is reeds herdrukt door Walch, in de *Monimenta medii aevi*, Goetting. 1761, Vol. II, fasc. 2, p. 115—162. Door Dr. Clemen is het auteurschap toegeschreven aan Johannes van Wesel. Zie de *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, Neue Folge, II, Heft 2, S. 143—173. Vergel. Sepp, *Verboden lectuur*, Leid. 1889, blz. 122.

1) Lees: aliquid.

2) Lees: periculosa.

autem sic. Et diuersa sunt genera dono-//rum, teste Paulo, quibus dominus nos immeritos afficit. Assunt quocirca nobis opera bona et merita, et non assunt. Et assunt, quia dona dei sunt, et opera eius solius. Nulla sunt, quia non plus de eis possumus praesumere, quam ullus nouissimus peccator, in quo nondum operatur deus. Ita sumus, fuimus, manemus, omnes coram deo aequales semper, ut pereat inflatura unius aduersus alterum. Iuxta illud Pauli, Quid habes, quod non accepisti? Si accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis. Qui sibi pulchellus uidetur inflatus sensu carnis suae ob dona dei, quae non fert uni deo accepta [1]), Hic reuera, et animi assensu dicit se non accepisse, etiamsi sedulo falsus sua hypocrisi dissimulet, adeoque non agnoscat suum ipsius morbum. Deus noster gloriam suam alteri dare non uult, quare non inscite Apostolus, Qui gloriatur, inquit, in domino glorietur. Non operibus etiam quantumcunque iustis moraliter defertur gratia et salus, sed fidei, de qua re abunde multa Apostolus. furtum Israëliticum ex se malum non displicuit deo. Oseae stuprum lege uetitum à deo est probatum. Consilium Saulis quae [2]) piguioribus seruatis macilentos mactarit boues, quis non rectum hominum more iudicaret, execratum tamen est à domino. Cainus, si humanum spectes iudicium, in deum munificus fuit, dum primitias frugum offerret, at quid promouit suo studio? Vbi in his et id genus mille alijs exemplis locus operum inaequitati, quam uos // ad uestram Aristotelicam staturam appenditis. Respondeas deo si quid potes, et ingredere cum eo in iudicium. Quis te discernit, quis te meliorem alijs declarat? quaerit ille, non nescius nullum esse [3]). Gratum est quicquid deus acceptat pro consilio cordis sui, immundum omne quod impurus facit.

pag. 63. / pag. 64.

DE VOTIS.

Suadendum ut uota prorsus omnia tollantur, aut uitentur.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est Christi doctrinae et sanctorum patrum obseruationi, qui nouere consulunt, contraria, ex errore procedens Iamperianorum [4]) Vuicleuistarum, et eorum qui se iactabant de ordine Apostolorum.

---

1) „Welke hij niet aan God alleen dank weet".
2) Lees: qui. 3) „Wel wetende dat zoo iemand niet bestaat".
4) De *Determinatio* heeft: „Lamperianorum" (in de „editio princeps", quat. 8, fol. viij r; in het *Corpus Reformatorum*, *Melanthonis opera*, Vol. I, col. 375). Men zal „Lampetianorum" hebben te lezen. De Lampetianen waren een bijzondere categorie van de enthousiasten, die met den gemeenschappelijken naam van Messalia-

Confutatio condemnationis.

Iusticiarij isti Parrisienses theologi, Pelagiana labe infecti, suijpsorum saluatores esse conantur, per opera, per studia à sese electa, quibus iustificationem extorquere nituntur, ueluti praemium de congruo (ut uocant) debitum. Sed stultissime hic ineptiunt eiusmodi
Deuteron. 4. persuadentes contra manifestam scripturam in ueteri testamento. Non facietis singuli quod uobis rectum uidetur. Et in calce eiusdem cap. dicit dominus: Tantum quod ego praecipio tibi tantum
pag. 65. facito domino, nec addas quicquam, nec // minuas. Quorum diuinorum uerborum iussionem, ridiculum quoddam, Magistris Nostris constat esse parrisiensibus, cum enim scriptura diuina nihil aut praecipiat, aut consulat de hoc uotorum genere, quorsum attinet ea, pro sancto et publico uiuendi genere statuere? (quando non hominum regulis, sed spiritu aguntur filij dei) Cum tota monachismi
Galat. 2. ratio ruat his duobus sacrae scripturae testimonijs. Deus personas non accipit, personas inquam, non hominum tantum, sed et locorum, uestium, dierum, ciborum, in quibus omnibus, tyrannis quaedam
Rom. 13. agitur, in monachatu, Et nemini quicquam debeatis, nisi ut inuicem diligatis, quam dilectionem effundere in alios non licet, per humanas suas traditiunculas, quibus sic sunt addicti, ut malint proximum quantumuis siue de uita, tum animae tum corporis, siue de facultatibus periclitari, quam suis deesse uellent praescriptis officijs. Videtur uotum monasticum circuncisioni comparandum, quae tamen
Rom. 4. à deo instituta uoto praecellat. Nam ut lex ita et uotum iram operatur, estque ministratio mortis et damnationis si absit fides, sicut scriptum est, Quòd gentes quae non sectabantur iusticiam,
Rom. 9. apprehenderunt iustitiam, iustitiam autem eam quae est ex fide. Contra Israël, qui sectabatur legem iustitiae, ad legem iustitiae non peruenit, propter quid? Quia non ex fide, sed tanquam ex
Galat. 3. operibus legis. impegerunt enim in lapidem offendiculi. Et alibi,
pag. 66. Quotquot ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt, hoc est, ma-// ledicti sunt, qui opera legis extra fidem faciunt. Est autem lex iusta, sancta, bona, si iuste, sancte et recte, hoc est in fiducia misericordiae dei fuerit seruata. Sicut ait: Non auditores leges [1])
Rom. 2. iusti sunt apud deum, sed factores legis iustificabuntur. Sic etiam uotum iram operatur, estque mortis operatio, et damnationis praecipitium, si in eius operibus tanquam bonis innitens fidem negligas,
Galat. 6. qua sola seruaris. Sicut qui circunciditur legem, non custodit, sed

---

nen aangeduid worden, en over wie Epiphanius handelt: *Adv. haer.*, haer. 80, bij Petavius, p. 1067 sqq. Vgl. Bonwetsch, *Messalianer*, in de *Realencyklopädie für protestantische Theologie*[3], Leipz. 1903, Bd. XII, S. 664.

1) Lees: legis.

testificatur, quoniam debitor est uniuersae legis faciendae, dum ea quae in manifesto est carnis circuncisio, circuncisio non est, sed circuncisio cordis, quae spiritu constat, non litera, cuius laus non Rom. 3. ex hominibus est, sed ex deo. Ita uouentes, neque legem custodiunt, neque uota implent, uniuersae tamen legis implendae debitores. Hoc autem uotum, non ex hominibus, sed ex deo est, quo consentimus diuinae in nobis operationi, hic enim totus homo deo offertur, ut ille uerus animarum rector in nobis regnet. Nam tunc pium emittimus uotum, quotiescunque afflati spiritu, ex animo regnum uni deo permittentes, optamus, Adueniat regnum tuum, rex meus et dominus meus, Domini siquidem est regnum, et ipse dominabitur gentium, Tali uoto sese astrinxit deo psaltes, cum diceret: Vt iumentum factus sum apud te, et ego semper tecum. Et item, Dominus regit me et nihil mihi deerit. Summa, quisquis consilium domini secutus abnegarit seipsum, abiens post uestigia gregum suorum, hic // uere uouet, id est, se totum in deum reijcit. pag. 67. Hoc uotum profuit diuo Bernardo, Benedicto, Francisco, alijsque patribus, qui dum operarentur sua opera, non habuere excellentiora propter uotum, sed hoc se magis demisere, quo deo uidebantur magis obnoxij, nihil gloriae sibi arrogantes, et dominus eos iuuit ne in stultam superstitionem et uanam confidentiam prolaberentur, uti pueri illi in fornace à flamma ignis illaesi perstiterunt, Hoc est itaque uotum cordis quod spiritu constat non litera, cuius laus non ex hominibus, sed ex deo est, qui intuetur cor et non secundum faciem externorum operum iudicat. Vota ergo illa quae foris cum tubae cantu passim praescriptis uerbis quasi iactamus omnino tollenda aut uitanda saltem docet, quippe quae in ore tantum nata, et raro in alto pectore, dignos pariunt fructus animi, uidelicet elationem, sui complacentiam, hipocrisim, superstitionem, alienae uitae despectum. Quis non intelligit exuendum esse affectum rerum temporalium, mortificandam quamcunque carnis concupiscentiam, obediendum praelatis etiam discolis, id est duris et praefractis, et cuiuis laico antequàm in aeterna tabernacula in qua nihil inquinatum ingredi potest recipiamur? Quod si uerum est, uideo omnes christianos, ad illa tria uota obligatos, quae monastici tanto cum strepitu, et non ferenda superbia, deo se offerre simulant (de bonis non loquor) Quisquis enim non confidit in diuitijs, nec rapitur affectu // rerum temporalium, et de se humiliter sentit, uere pauper pag. 68. est spiritu, paratus quicquid possidet in pauperes expendere, dum charitas iubet, etiam si centena agri iugera possideat, et uotum paupertatis efficaciter uidetur uouisse. Item qui carnis refrenat concupiscentiam, et corpus ita redigit in seruitutem, ut audiat spiritui, castus est, et uirginitatem re ipsa custodit, quam uerbis dun-

taxat promittunt alij. Id uoto suo specioso debent monastici, quod dum uruntur spurcissimis cogitationibus et nefandis libidinibus inuolui prius coguntur, quàm ad coniugij remedium à domino magis imperatum quàm consultum, dum dicit, non omnes capiunt hoc uerbum, licet accedere. Quod genus hominum foris quidem uidetur retinere uotum, sed mente stuprum, adulterium et portentuosam quamuis libidinem consummant. primam fidem planè irritam facientes. Continentis etenim mentis est, sanctam puramque esse cum corpore tum spiritu, à qua infiniti huius tempestatis absunt uotorum utriusque sexus magnifici professores, Postremo qui praefectorum imperium in libertate spiritus adimplet, aut tyrannidem patienter tolerat, an non obedientiae fructum consequitur? Ferè fit, ut omnes plerique monastici, magis statutis et obseruationibus suis domi natis obsequantur timore adacti, quàm libere subdito collo: et tamen his factis foris tantum speciosis, coelum sibi deberi putant, et non coelum tantum, quin et opera superrogationis nescio
pag. 69. quae // interea somniant, quibus forte extra coelum debetur infernus. Adde his quae proximo infra loco subiecta sunt.

Propositio secunda. Mar. Lut.

Probabile est uota hodie non ualere, nisi ad operum iactantiam et praesumptionem.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, statui religionis contumeliosa et praefatis erroribus consona.

Confutatio condemnationis.

Isti Scholastici doctores, dum suos errores scholasticos nimium tuentur seruatori nostro iustam detrahunt reuerentiam. Attendite,
Matth. 6. inquit, seruator, ceu rem maximi momenti praemoniturus, ne iustitiam uestram faciatis coram hominibus, ut uideamini ab illis. Et cum oratis non eritis sicut hypocritae, qui amant in synagogis et angulis platearum orare, ut uideantur ab hominibus. Sed cum oratis intrate in cubiculum cordis, et clauso ostio precemini in abscondito. Quantum hodie iactitent sua opera cucullati nemo ignorat. Vulgo abijt in prouerbium, Cum cucullo et raso uertice simul accrescere et inexplebilem auaritiam, id quod futurum non esset, si suae sorditatis et infirmitatis conscij opera sua non uenditarent. Nullum uotum aut sanctius aut religiosius habeo eo uoto, quo duci Christo in baptismate nomen dedimus. Cuius ut Heliodorus recordaretur,
Hieronymus. hortatur Hieronymus in epistola prima. Recordare tirocinij tui //
pag. 70. diem, quo Christo in baptismate consepultus, in sacramenti uerba iurasti pro nomine eius, non te patri parciturum, non matri. Qua propter expediret, ut omnia uota tollerentur, quo ad baptismi uotum, ubi plus quam implere possumus, uouimus, cuncti reuocaremur.

Verum illud obscurarunt, penèque (proh nephas) à stirpe exciderunt, tot monachorum pharisaica supercilia, tot operum uariae superstitiones, tot concionatorum uanissima nugamenta, et perniciosissima dogmata. Vna est christianorum tantum professio, qua Christo sumus inautorati, per baptismi et gratiae dei donaria, cui uicissim et nos totos et omnia nostra debemus, tantum abest ut aliquot à nobis excogitatis uotis supererogare possimus. Quam fidem si grauiter, uindicemus [1]) nostris statutis, nostris obseruaciunculis, et praefixis legibus, nihil opus. Apostolus uidetur hunc cucullatorum fratrum statum apertis uerbis designare et ferire cum dicit, quosdam pietatis quidem speciem habentes, caeterum uirtutem eius facto abnegantes. Optima est religio, charitate mutua copulari, nihil refert quid cognominis Francisci aut Dominici, quis color uestis admoueatur, ater an albus, quis ciborum delectus obseruetur. Non est enim regnum dei, esca aut potus. Omnia munda mundis. Non quod intrat coinquinat hominem. Satis sum felix, si christianus censear, ut nomine ita, et re humanam appellationem despicio. Quid enim est Apollo, quid Ce-//phe? In Christo Iesu non est Iudaeus, neque Graecus, non est seruus neque liber, non est masculus neque foemina, non minorita, non Carmelita, non uotarius, non solitarius, sed omnes unus sumus in Christo. Arguit Apostolus eos, qui mutuo aduersum se inflarentur, in hominibus gloriantes, Christum diuidentes, dum inquiunt. Ego sum Cephae, ego sum Pauli.

Matth. 15.
Titum. 1.
1. Corinth. 1.
pag. 71.

DE DIVINA ESSENTIA ET FOR ma corporis humani.

Istis nouissimis trecentis annis multa perperam determinata sunt, quale est essentiam diuinam nec generari, nec generare, et animam esse formam substantialem corporis humani.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, ab homine qui alienus est a catholica ecclesia arroganter asserta, ac sacris concilijs generalibus iniuria.

Confutatio condemnationis.

Stultas et nugatorias quaestiones, et de lana caprina logomachias, quae molestiam tantum adferunt pijs auribus omnino uitandas, docuit Apostolus. Augustinus percutit uestram insanam temeritatem, qua nihil non praesumitis, tum in quaestionem uertere, tum definire. // Vis scire, inquit naturam dei? Hoc scito quod nescias, nec in hoc contristeris, quia nescis, quum et angeli nescierunt, et non

Titum. 3.
Augustinus.
pag. 72.

1) De voorafgaande komma zou achter „vindicemus" behooren te staan.

multo post. In die iudicij non damnabor, quia dicam, Nesciui naturam creatoris mei, si enim aliquid temere dixero, temeritas poenam habet, ignorantia ueniam promeretur. Sed Moabiticum scholasticorum supercilium hanc confessionem suae inscitiae, et caliginis non patitur, Sed ad definiendum (etiam maxime incognita) est promptulum ne nihil nescire uideatur. Diuinus tamen uates uidens hunc
Esai. 54. impossibilem doctorum conatum interrogat. Generationem eius quis enarrabit? Quid de essentia diuina eiusmodi subtilia nugamenta in dubium uertunt, utrum sit generans ne an generata? quod in scripturis inquirendum non reliquit dominus. Nónne et scrutator maiestatis opprimendus est à gloria? Non me pudet nescire, quod saluator non dignatus est indicare. Quantum tamen ad rem propositionis attinet, satis sit christianis omnibus, confiteri et uere credere, quod per humanam demonstrationem consequi nequeunt,
Ambrosius. patrem generare filium, filium genitum à patre ante secula, spiritum sanctum ab utroque procedere, et hos tres unum esse. Ambrosius super Lucam, Scrutari non licet superna mysteria, licet scire quod natus sit filius, non licet discutere, quomodo natus sit. Illud mihi negare non licet, hoc quaerere metus est. Paulus nostrae
2. Corinth. 12. sese mediocritati accomodauit, quod archana illa, quae in tertium usque coelum subuectus didicerat, celare maluit, quam cum peri//
pag. 73. culo rem detegere, quam ne cogitatione quidem possemus consequi, quo fit, ut multo minus credam Dionysium accepisse à Paulo, quae chartis illeuit, De coelesti iherarchia, Platonizans magis, ut doctiores testantur, quàm Christianizans. quando Paulus ipse circumspectius adde et certius literis tradere potuisset quaecunque tandem à domino didicisset et mente et oculis, si se operae facturum prae-
Socrates. cium animaduertisset. Socratis sententia nos rectius monet quam theologorum coniecturae, et de rebus diuinis incertae opiniones, qui dicit: Quae supra nos nihil ad nos. In praecordijs nostris plus est negocij, quam ut in dei castra et longo secessu sita adita, curiosi exploratores ascendamus. Veritatem propositionis Lutherus, nec probare uidetur nec improbare, tantum id genus frigidas disceptationes et uanissimas contentiones, dentibus insectatur, ceu parum dignas theologis, quia diuinis uerbis non asserantur. In quem modum apostolus prophanas uocum nouitates deuitandas mandat. An pro-
2. Timoth. 2. phanos [1]) negabis, quae humanis commentis, non canonicis literis
Iohann. 15. astruuntur? Pulchre seruator noster quae uere sint theologiae aperit, Si uos, inquiens, manseritis in sermone meo, uere discipuli mei eritis, ex cuius oraculo consequens esse potest uos alterius domini (nempe Satanae opinor) esse discipulos et à disciplina patris,

1) Lees: prophanas.

et sanctorum communione, quae uerbum dei iugiter decantat, esse alienos, dum ieiuni et infantes, nudi et inermes, // ridicule accurritis paratis in hoc magnificis bullis, et uerborum ampullis et terriculamentis, inuincibiles, inexpugnabiles diuini uerbi montes subruturi, uos ipsos ludibrio exponentes. Bene Esaias de uobis praecinisse uidetur, Speculatores eius caeci omnes, nescierunt, uniuersi canes muti, non ualentes latrare, uidentes uana, dormientes et amantes somnia. Sed reprimo me ne bilis nimium efferueat. Si cui curiosas et impias uestras quaestiones coaceruatim depictas uidere libuerit doctissimi Erasmi nostri legat Annotationes in Epistolam Pauli ad Timotheum priorem capite primo.

pag. 74.
Esai. 56.
Erasmus.

PROPOSITIONES EXCERptae ex alijs libris damnatae [1]). Et primo de Conceptione beatae Mariae uirginis.

Contradictoria huius propositionis beata uirgo est concepta sine peccato originali, non est reprobata.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, ignoranter et impie contra honorem immaculatae uirginis asserta.

Confutatio condemnationis.

Manifestarium est beatae uirgini innatum ex Adam quod mortalis esset et passionibus subiecta. Non enim in se naturaliter aut essentialiter aut substantialiter habuit, ob quod immortalis esset, aut passionibus minus obnoxia, etiamsi uoluisset. Verum quia id deo in deipa//ra uirgine non displicuit, praesertim, quando per id rectae rationi non repugnaret immunis à peccato perstitit. Neque enim difforme esse potuit, quod deo non displicuit. Adamo uero nihil erat innatum, creatus plenus sapientia et intellectu, quo, si deo adhaesisset, immortalis fuisset, nec fame pressus, nec siti, nisi cum uoluisset: Anima autem Christi, ab initio creationis suae, fuit deo unita, per quam potuisset deus, homo immortalis fuisse non esurijsse, quatenus id uoluisset. Mortuus siquidem est, quia ipse uoluit. Vides ex istis, quidem ex Pauli officina deriuatis (scienti scripturas loquor) quo pacto quod beatae uirgini innatum, non imputauerit deus, quippe quod deo ex eius misericordiae pietate non displiceret. Vides praeterea quid Adamo obuenerat quid Christus potuisset, si uoluisset. aestimet et despiciat, hic candidus et prudens lector, num

pag. 75.

1) In de *Determinatio* leest men vóór „libris": „Lutheri", en achter „damnatae": „vt praemissum est". In de „editio princeps", quat. a, fol. viij r; in het *Corpus Reformatorum*, Vol. I, col. 375.

haec res digna sit, ex qua tot dissidia, tot sectae tot tumultus, tot simultates concitentur, tum in theologorum scholis, tum maxime inter minoritas et Dominicanos fratres, quos usque uidemus quasi genuino et pertinacissimo odio corruptos, lites nunquam finiendas agitare, et mutuis utrinque seuire obtrectationibus, sibilis et uiperinis dentibus. Id quod proh pudor toti mundo notius est, quam ut doctore egeat. Sed nunc inuidiae fax et mutuum odium torpescere coepit, accedente Luthero, qui utrosque scriptis impeteret, non secus, atque Christianorum, inimicissimos hostes, Pilatum Herodi
pag. 76. conciliauit. Sed licet hic // dum uno animo in aduersarium irruant, priorem illam abijciant, simultatem, è fumo tamen in ignem incidunt, pugnam illum [1]) longe atrociorem tractantes. Qui si quam cultu tituloque religionem profitentur, et re ipsa et animo exprimerent, ad charitatis officia mutuo exhibenda alacriores concurrerent, quae apud nullum uitae genus minus feruet, quam apud hos mendicantes, ut uocant. Verum nolo hanc extremi pedoris camerinam (quod dicitur) commouere, ne meis ipsa naribus oppedat. Haec tamen ita dicta uelim, ut nullos Christiana mente uere monachos, à mundi strepitu cogitatione longe dissitos, eadem pertica metiendos, dictet animus, neque tales commouentur hac nostra inuectiua, ut qui haec nihil ad se pertinere putent, quod si sunt qui mihi irascuntur, suae conscientiae irascantur.

DE CONTRITIONE
et his [2]) quae eam praecedunt.

Propositio prima.

Lege manifesta aut memoriam, reuocata in mox sequitur augmentum [3]) peccati, si gratia desit.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio loquendo de gratia, gratum faciente, est falsa, a recta sacrae scripturae intelligentia aliena, et a meditatione diuinae legis retractiua. //

pag. 77. Confutatio condemnationis.

Alienus ergo à sanae scripturae intelligentia, et à meditatione
Augustinus. diuinae legis retractiuus est Augustinus, psalm. 118. sermone .25.

---

1) Lees: illam.

2) De *Determinatio* heeft: „ijs". In de „editio princeps", quat. a, fol. viij b; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 376.

3) De *Determinatio* heeft in de „editio princeps": „Lege manifestata aut in memoriam reuocata mox sequitur augmentum peccati". De lezing in het *Corpus Reformatorum*, Vol. I, col. 376, stemt daarmede overeen, behalve dat hier ten onrechte argumentum in plaats van augmentum gelezen wordt.

ubi quaerit, cur hoc ait Apostolus, Lex iram operatur, nisi ut Rom. 4,
ostenderet legem, sine promissionis gratia, non solum non aufferre, Rom. 5.
uerum et augere peccatum? Vnde et illud est, lex subintrauit, ut abundaret peccatum. At quoniam omnia per gratiam dimittuntur, non modo quae sine lege, uerum etiam quae in lege commissa
sunt. Ideo ibi secutus adiunxit. Vbi autem superabundauit delictum, Rom. 5.
superabundauit et gratia. Haec ille, Idem. libr. de gratia et libero Augustinus.
arbitrio. Per legem cognitio peccati. Quando autem cognoscit homo Rom. 3.
peccatum suum, si non adiuuet gratia, ut caueatur cognitum, sine
dubio lex iram operatur. Hoc dixit, quia ira dei maior est in pre- Rom. 4.
uaricatore, qui per legem cognoscit peccatum, et tamen facit. Idem Augustinus.
legis litera, quae docet non esse peccandum, si spiritus uiuificans desit, occidit. Scire enim peccatum facit potius quam caueri, et ideo magis augeri quam minui. Quid his clarius adduci potest pro
Martino. Verum addatur et alius testis. Nam Ambrosius super ter- Ambrosius.
tium caput epistolae ad Romanos. Per legem autem ait, peccatum Rom. 3.
super abundauit, quia per legem cognitio peccati, et coepit mihi obesse, scire id quod per infirmitatem uitare non possem. Caeterum plura inconsequentibus [1]) propositionibus producturi sumus. //

Propositio Secunda. pag. 78.

Lex ante charitatem non operatur nisi iram, et auget peccatum.

Condemnatio Parisiensium.

Haec propositio est falsa, piarum aurium offensiua, in deum et eius legem blasphema, nec intentioni Pauli conformis.

Confutatio condemnationis.

Non mouet nos, si uel uestras uel aliorum, qui nomine tantum sunt christiani, aures offendant, nostra modo uera sunt. Quod si prudentes haberi uultis agedum docete uerbo dei [2]) Paulo defor-
mem esse propositionem Romanis scriptam, lex iram operatur. Et Rom. 4.
hanc: Sed peccatum ut appareat peccatum per bonum operatum Rom. 7.
est mihi mortem, ut fiat supra modum peccans peccatum per man-
datum. Nam huic sententiae subscribit Augustinus Psalm. 70. Lex Augustinus.
sine gratia sola litera est, manet ad conuincendam iniquitatem,
non ad dandam salutem. Idem de uerbis Apostoli sermone .75. Lex, Idem.
inquit, apostolus praeuaricationis gratia posita est, ut te faceret praeuaricatorem. Superbe per legem factus es praeuaricator, agnosce
gratiam et esto laudator. Ambrosius libro de Iacob et uita beata Ambrosius.
cap. 4. Lex peccatum denunciauit, sed in conditione lubrica penitus

1) Lees: in consequentibus.
2) Bij moderne interpunctie zou achter „dei” een komma geplaatst worden.

Idem. cohibere non potuit. Et paulo inferius, Cognitio culpae quae pro-
pag. 79. futura uidebatur, haec // nocuit ut scirem quod uitare non poteram. Quid his scripturis et testimonijs locupletissimis planius? Quid in meridie lucernam? Haec igitur propositio est in dei gratiam erectiua et ad nostram superbiam deijciendam instructiua, Paulinae intentioni conformis.

Propositio tertia M. L.

Opera quaecunque ante charitatem sunt peccata, et damnabilia et indisponentia ad gratiam.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, temerarie asserta, peccatorum ab emendatione retractiua et sapiens haeresim.

Confutatio condemnationis.

Augustinus. Imprimis dico, Nemo habet de suo nisi peccatum et mendacium, ut ait Augustinus super Iohannem sermone .4. et de suo sathanas est, sermone .48. ergo quicquid operatur homo ex se, ante spiritus sancti infusionem, peccatum est, mendacium est, maledictae arboris
Iohann. 3. malus est fructus, qui describitur Psalm. 13. Dixit insipiens. Secundo, Si omne quod natum est ex carne, caro est, consequitur omnia opera humanarum uirium carnalia esse, quae describit Paulus
Galat. 5. ad Galat. 5. Tertio, quoniam scriptura teste, non permanet spiritus dei in homine, quia caro est, constat deum fugere contubernium carnalium hominum. Carnalis autem est, quisquis spiritu dei non
pag. 80. regitur. // Damnat Iohannes quaeuis opera liberi arbitrii. Dedit,
Iohann. 1. inquiens, eis potestatem filios dei fieri, his qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex uoluntate carnis, neque ex
Rom. 8. uoluntate uiri nati sunt. Quid ita? quod qui carnales sunt deo placere non possunt. Quarto quia caro quaerit, quae sua sunt, non enim sapit ea, quae sunt spiritus dei, stulticia siquidem est illi,
Galat. 5. cuius affectus mors est. Et quia affectus carnis, inimicitia est aduersus deum, qui spiritus est (caro enim concupiscit aduersus spiritum, eique contrariatur) et cum idcirco legi dei subdi non possit, neque eius aduersario, id est, dei praecepto in uia consentire, manet in carne, hoc est, homine à spiritu Christi alieno, odium et
Rom. 5. contemptus dei, eiusque praeceptorum, quae à uia eum delectabili carnaliter reuocare nituntur, quousque charitas dei diffundatur in corde eius, per spiritum sanctum, qui datus est nobis. Licet minae legis peccatorum recordatio, poenarum consideratio, seruili quodam timore hominem possint concutere, terrere, commouere, manet attamen in corde tantisper peccati amor, peccandique naturalis libido, dum fortior ut mors dilectio, superuenerit, amorque amore superatus fuerit. Quam ob rem concludimus omnia naturalia opera ante

charitatem, esse peccata, carnalia, mendacia, odiosa, damnabilia, et
indisposita ad gratiam, nisi uelis facienda mala, ut eueniant bona, Augustinus.
quod absit. Cum Paulo itaque et Augustino Lutherus, in unam
descendit temeritatem. // Nam psalm . 31. Augustinus docet, quan- pag. 81.
tum ualet noster ille conatus ante gratiam extortus. Nulla opera Augustinus.
debemus praeponere fidei, id est, ut ante fidem quis dicatur bene
agere. Ea enim opera quae dicuntur ante fidem bona, quamuis
uideantur hominibus laudabilia, inania sunt. Nemo ergo computet
bona opera sua ante fidem. Vbi fides non erat bonum opus non
erat, haec ille. At ne Sophistae calumnientur (quid enim non de-
prauant) Augustinum loqui de fide informi, hoc est, ficticia, dae-
moniaca, simulatitia, addit consequenter, Bonum opus intentio facit,
intentionem fides dirigit. At intentio quae operi nomen imponit,
charitas est. Idem in epistola ad Iulianum. Ecce apertam confes-
sionem gratiae quam uehementer commendat Apostolus, et etiam 1. Corinth. 20.
mensuram fidei, sine qua impossibile est placere deo, ex qua iustus
uiuit, quae per dilectionem operatur, ante quam et sine qua om-
nino nulla cuiusquam bona opera aestimanda sunt, quoniam omne
quod non est ex fide, peccatum est. Quid clarius? Opus ergo fidei Rom. 14.
charitas est, quam beatus Augustinus intentionem appellat, contra Augustinus.
Iulianum libr. 4. Si oculus tuus lucidus fuerit etc. Hunc, inquiens, Matth. 6.
oculum agnosce intentionem qua facit quisque quod facit, et per
hoc disce eum qui non facit opera bona, intentione fidei bonae,
hoc est eius quae per dilectionem operatur, totum quasi corpus,
quod illis uelut membris, operibus constat, tenebrosum esse, hoc
est plenum nigredine peccatorum. Audite ò in//circumcisi theolo- pag. 82.
gastri haec Augustini uerba, depromentia opus ante charitatem,
nedum esse peccaminosum, uerum plenum nigredine peccatorum.
Sed et Paulum: Si linguis hominum loquar etc. Si tradidero cor- 1. Corinth. 13.
pus meum etc. Item et illud apud Sorbonicos sapit haeresim, Vic- Prouerb. 15.
timae impiorum abhominabiles. Et illud, inquinatae sunt uiae illius Psalm. 9.
in omni tempore. Ante gratiam nemo pius. Quare sic obiurgat
dominus impium apud prophetam etiam in pio negocio, quod tamen Psalm. 49.
quia ab impio profectum non potuit non displicere diuinis auribus.
Quare tu enarras iustitias meas et assumis testamentum meum
per os tuum [1]). Quod si infidelis est quisquis gratiam non habet,
profecto ut mundis omnia sunt munda, ita et infidelibus nihil potest
esse mundum dummodo non habent gratiam. Inmundus autem non
parat nec meretur gratiam, quippe quae nisi gratis donetur, non
est gratia sed meritum. Ex his liquere puto quod nihil operibus

---

1) Bij moderne interpunctie zou deze volzin tusschen aanhalingsteekens geplaatst worden.

Matth . 7. nostris deferendum est ante charitatem factis. Non enim potest
Augustinus. mala arbor fructus bonos facere. Nec illa sentit Augustinus psalm. 80. opera bona appellanda, quamdiu de radice bona non processerint. Frustra ergo et mendaciter praedicant nobis opiniosi scholastici theologi praeparatorijs nostris, cum scilicet facimus quod in nobis est, id est, cum uehementer peccamus, gratiam promereri de congruo, idque noua meriti appellatione. At quis est misericor-
pag. 83. diae locus, si habetur nostrorum operum respectus? Quae // gratiae gloria, si debetur nostris operibus. De hac contritione, quae est sine charitate, et qua nitimur gratiam promereri, scriptum est,
Psalm . 13. Contritio et infelicitas in uijs eorum, et uiam pacis non cognoue-
Hierem . 17. runt. Et iterum. Duplici contritione contere eos. Vana certe est contritio hominis, quam suo sibi marte parat, nisi deus conterat sathanam sub pedibus nostris. Vultis commonstrem, unde mortalia corpora nostra uiuificentur, per nostrum ne illud facere [1]) quod in nobis est, an per gratiam gratuito nobis donatam? Paulus id expla-
Rom . 8. nat. Quod si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in uobis, uiuificabit et mortalia corpora uestra, propter inhabitantem spiritum eius in uobis. Non dicit propter opera et conamina uestra, quibus hoc beneficij de congruo estis promeriti.

Propositio quarta, Mar. Luth.

Qui bonum opus aut poenitentiam a peccatorum detestatione, ante dilectionem iustitiae, incipi, nec in eo peccari asserit, inter Pelagianos numerandus est.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, et ignoranter asserta, capiendo dilectionem iustitiae, proea quae charitatem seu gratiam, gratum facientem sequitur. //

pag. 84. Confutatio condemnationis.

Ealsa [2]) est et ignoranter asserta quia non consonat sententia-
Augustinus. riorum commentis, Augustinus tamen hanc asserit, nec ignoranter
Psalm . 5. opinor, Psalm. 50. ibi. Et spiritum sanctum tuum ne auferas à me. Est spiritus, inquit, in confitente. iam ad donum sancti spiritus
Augustinus. pertines, si tibi displicet, quod fecisti. Et paulo post. Quia non potest esse confessio peccati in homine à seipso, cum quisque sibi irascitur, et sibi displicet, sine dono spiritus sancti non est. Nec ait spiritum sanctum da mihi, sed ne auferas à me. Spiritus autem
Idem sanctus non obtinetur sine fide et dilectione. Haec Augustinus

---

1) „Facere" wordt hier „substantive" gebezigd.
2) Lees: Falsa.

idem in libro de correptione et gratia. Non solum ait, cum agitur poenitentia, uerum etiam ut agatur, dei misericordia necessaria est. Alioquin non diceret Apostolus de quibusdam, ne forte det deus illis poenitentiam, ut resipiscant à diaboli laqueis. Et cum Petrus amaret, fleret, praemisit euangelista, respexit eum dominus. Idem de gratia et libero arbitrio. Nisi donum dei, ait ipsa conuersio esset, non ei diceretur. Domine deus uirtutum conuerte nos. Et alius propheta. Conuerte me domine, et conuertar, quia tu dominus deus meus. Et postquam conuertisti me, egi poenitentiam. Vnde et dominus. Et conuertam, inquit, eos quia miserebor eorum, et erunt sicut fuerunt, quando non proieceram eos, At patribus dicentibus, à timore ascendi ad sapientiam, atque à timore poenitentiam auspicari, intelligendi sunt de timo-//re, spiritus sancti dono, charitate informato. Est enim res plena timoris amor. Amor enim naturaliter timorem gignit. Quantum enim aliquis amat pecuniam, tantum timet ne perdat eam. De quo latius Augustinus super Ioannem, serm . 44. Arguunt hic Parrisienses, se nihil aliud sapere quam quod Aquinas ille et Scotus argutantur. Dispiciat hic lector, Pelagianam ne haeresim magnifici isti condemnatores habeant in pectore, qui ante dilectionem iustitiae, quae non est ante gratiam, opus bonum uel etiam initium boni operis audent statuere.

[Lucae . 22.] [Psalm . 79.] [pag. 85.] [Augustinus.]

Propositio quinta M. Luth.

Contritio quae paratur per discussionem, collectionem, et detestationem peccatorum, qua quis recogitat annos suos in amaritudine animae suae, ponderando peccatorum grauitatem, multitudinem, foeditatem, amissionem aeternae beatitudinis, ac aeternae damnationis acquisitionem, haec inquam contritio facit hypocritam, immo magis peccatorem.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, uiae ad poenitentiam impeditiua, scripturis sacris, et doctrinae sanctorum difformis.

Confutatio condemnationis. //

Quod peccatum augeat et hypocrita reddatur, quisquis credit sese conterere aut discutere sua peccata, sine spiritu sancto per gratiam et fidem obtento, satis docet Hieronymus prouerb . 16. Quicunque inquit tribuit, sibi bonum quod agit, etiam si nihil mali uideatur manibus operari, iam cordis innocentiam perdidit, in quo se largitori donorum praetulit, et ideo talem conditor suus abhominatur ut reum, quem sibi beneficijs contemplatur ingratum. Sed eorum commentaria non euoluunt huius aetatis doctores, quorum tamen

[pag. 86.] [Hieronymus.]

uita est cantatissima, et eruditio propius accedens ad ipsos sacrae scripturae fontes, Quòd si cuius (ita ut fit) conscientia scelerum immanitate concutiatur tumore, claret seruilem esse, atque uiolentam conuersionem. Sed neque cupiditate praemiorum, petenda est iusticia, nisi mercenaria, et simulaticia, cum deus nullius commodi respectu amari uelit. Quare, qui uel amore praemij, uel terrore poenarum impellitur ad Amandum, is quae sua sunt quaerit, non
2. Corinth. 9. quae Iesu Christi. Porrò gratuito libero, spontaneoque affectu quae-
Augustinus. rendus et amandus est. Sicut scriptum est. Hilarem datorem diligit deus. Vnde Augustinus testatur omne opus, quod non fit amore iustitiae peccatum esse. Admitto praesentem propositionem scholasticis doctoribus difformem, si euangelicis et apostolicis conformem, eam uicissim mihi donetis, quod et insequentes propositiones, et
pag. 87. annotationes, omnino aufferent, eandem penè rem, licet uer//bis diuersis declarantes.

Propositio sexta Mar. L.

Neque timore, neque amore potest homo se erigere ad capescendam gratiam dei.

Condemnatio Parrisiensium

Haec propositio est in fide et moribus erronea, omnem praeparationem ad poenitentiam impie aufferens.

Confutatio condemnationis.

Bernhardus. Primum ergo in fide et moribus errat Bernardus, sermone de cantico Esaiae in calce, qui utrumque et timorem et amorem in frugiferos [1]) ostendit, cum uel istius inuitamento, uel alterius impulsu ad gratiam assurgere contendimus. Et qui timet ire, inquit, ad portas inferi, et qui deum cupit uidere propter quietem sui,
Augustinus. uterque quae sua sunt, quaerunt. Deinde Augustinus haudquaquam dissonat huic sententiae, Psalm. 84. Noli tibi arrogare, nec ipsam conuersionem, quia nisi ille te uocaret, fugientem non posses conuerti. Id si uere dicat Augustinus quis est ille timor, quis est ille amor, quo se homo dirigat ad gratiam ante fidem? Addite eundem
Idem. Augustinum epistola .144. ad Anastasium, inaniter putat se uictorem peccati, qui penè timore non peccat. Quia et si foris non impletur negocium cupiditatis, ipsa tamen mala cupiditas, intus est
pag. 88. hostis. Et quis coram deo innocens inuenitur, qui uult // fieri quod uetatur si subtrahas quod timetur. Ac per hoc in ipsa uoluntate
Augustinus. est reus. Depinxit ne istis uerbis Augustinus hypocritam? Qui de hypocritarum principe Saulo eadem dicit ad Bonifacium lib. 1. cap. 9. Nec quenquam moueat quod Paulus ad Philippenses scrip-

---

1) Lees: infrugiferos.

sit, quod fuerit sine quaerela. Potuit enim intus esse in affectionibus prauis praeuaricator legis, et tamen conspicua opera legis implere, uel timore hominum, uel ipsius dei, uel poenae formidine, et non dilectione et delectatione iustitiae. Aliud est enim uoluntate benefaciendi benefacere, alind autem ad malefaciendum sic inclinari ut hoc faceret si impune posset. Et sic profecto in ipsa intus uoluntate peccat, qui non uoluntate sed timore non peccat. Haec ille. Vnde et in praecitata epistola, inimicus, inquit, iustitiae est, qui penae timore non peccat. Amicus autem erit si eius amore non peccat. Et iterum, Tantum quisque odit peccatum, quantum iustitiam diligit. Charitas autem non diffunditur nisi per spiritumsanctum, quis ergo amor ille quo ad gratiam capescendam nosmet erigamus? Quid multis immoror? An omnem praeparationem ad poenitentiam impie abstulit, qui dicit uniuersaliter: Sine me nihil potestis facere? Non opinor, imò per hanc solam confessionem, qua nostrae paupertatis conscij confitemur à deo nobis emanare omne donum optimum, gratiam capescimus: quam tamen confessionem nec sine gratia uere, et ex animo facimus. Studiosi uidentur Magistri Nostri ut ueritatem faciant hae//reticam, dum suae plus satis philautiae fauent thrasones.

Augustinus.

Iohann. 15.

pag. 89.

Propositio septima M. L.

Sine gratia primo remittente culpam, nec uotum remissionis quaerendae homo potest habere.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, impia et peccatorum ad desperationem inductiua.

Confutatio condemnationis.

Affinis est haec propositio superioribus. Et ne nihil obijciatur, quod hic tueatur Lutherum. Augustinum audiamus nonnihil praęsidij huc adferentem. Psalm. 77. Vbi dicit in haec uerba. Quomodo redit caro spiritus ambulans, et non reuertens [1]), urgente se in ima malorum, atque longinqua meritorum, nisi [2]) per electionem gratiae, quae non meritis tanquam merces redditur, sed tanquam donum gratis datur. ut iustificetur impius, et redeat ouis deperdita. Non tamen in uiribus suis, sed in humeris reportata pastoris, quae sese perdere potuit, dum sponte uagaretur, se autem inuenire non potuit. Nec omnino inueniretur, nisi misericordia pastoris quaereret.

Augustinus.

1) Psalm LXXVII:39 luidt in de *Vulgata*: Et recordatus est quia caro sunt: spiritus vadens, et non rediens.

2) „Nisi" en het vervolg zijn het antwoord van Augustinus op de vraag: „Quomodo" enz.

Auditis quid uoti habeat homo palabumdae ouiculae comparatus, quaerendae remissionis, dum sponte uagatur? Quid his uerbis dilu-
Psalm. 31. cidius haberi potest? Falsus habetur propheta, dicens, Dixi confi-
pag. 90. tebor aduersum me iniustitiam // meam domino, et tu remisisti iniquitatem peccati mei, quod exponens Cassiodorus, ait: Dixi, id est, deliberaui apud me quod confitebor et tu remisisti. Magna pietas dei, quod ad solam promissionem peccatum dimiserit. Votum enim pro operatione iudicatur. Cum ergo uotum habet peccator confitendi, iam remissa est iniquitas, tantum abest, ut personatum
Esai. 65. nostrum uotum quippiam impetret. Accedit ad haec Esaias, qui ab ipsis condemnatoribus notatur, dicens: Erit antequam clament, ego exaudiam. Adhuc illis loquentibus ego exaudiam. Mirum, si qui uel audiantur, uel exaudiantur, ante gratiam iustificantem, quam etiam ante certum et syncerum uotum, aut certe in ipso uoto obtinent. Doleo hanc miseram infelicitatem, et infelicem miseriam Magistrorum, quod tam infeliciter de sacris literis iudicant. Nunc demum sentimus fucum nobis factum, et misere nobis impositum ab istis theologistis qui ceu semidei et heroës apud rudem plebeculam habiti sunt, quam linguae uolubilitate, et monstruoso titulo lamentabiliter heus degluberunt. Et quod notant propositionem praesumptionis inductiuam, ita intelligo. Desperat de se qui in Christo sperat, et quo magis in Christo sperat, hoc minus fidit sibi. Et quanto magis de se sperat, tanto minus sperat de Christo, proinde tanto uicinior praesumptioni, et in spiritum sanctum committens quanto de se plus sperat. Qui ergo non desperat de se, de suis
pag. 91. uiribus, de suis operibus, in Christo // non potest sperare. Qui non sperat in Christo, desperat. Qui desperat, iam damnatus est.
Hieronymus. Quemadmodum Hieronymus ad Galat. 5. Is ait non confidit in carne, qui omnem utilitatem expectat à Christo, et non seminat
2. Corinth. 9. in carne, ne de carne metat corruptionem, sed de spiritu, de quo uitam aeternam mereatur. O felix et ter beata desperatio ex qua bonum et salutare sanctae spei donum effluxit, quod donum non capiunt, qui in se docti sunt confidere ut schlolici [1]) theologastri.

Propositio octaua M. L.

Christus nunquam peccatores coegit timore ad poenitentiam.

Condemnatio Parr.

Haec propositio capiendo cogere pro inducere sicut capitur frequenter in scriptura sacra, est haeretica.

---

1) Scholici. Vergel. beneden, pag. 109.

Confutatio Condemnationis.

Arguunt hic Parrisienses supinam suam oscitationem, qua Lutheri animum scriptaque collustrarunt. Ipsi enim distingunt de coactione, Martinus de timore pronunciat, quem de timore praesentis uitae inferendo intelligit. Non enim aut flammis aut igni aut uitae dispendio quenquam coegit dominus ad resipiscentiam. Quin et Iohannis .6. cum discipuli quidam haeretici deficerent à Christo ad turbam, ad ecclesiam sathanae, offensi per // Christum, discipulos pag. 92.
rogat qui inoffensi perstiterant, num et ipsi uellent recedere ueluti optionem deferens, utro uellent inclinandi, tantum abest ut uel uinculis, uel minis coëgerit dominus ad unionem. Vnde et beatus Augustinus in epistolis nullo pacto probat, ut haeretici cogantur uerum pro ipsis oretur quemadmodum non indiligenter saepe intercedit pro Donatistis saeuissimis haereticis modo, uerum etiam latronibus ne saeuiretur à praefectis in illorum corpora. Quare et beatus Paulus obsecrat Ronanos [1]), praecipitque Thessalonicensibus, ut con- Rom. 33.
siderantes eos qui dissidia et offendicula contra doctrinam quam 1. Thess. 5.
didicerunt, gignunt, declinarent duntaxat ab illis. Quod praeceptum Ciprianus.
et obseruasse Ciprianum testatur epistola eius ad Cornelium Papam tertia. Declinent, inquit, fortiter et euitent dilectissimi fratres nostri uerba et colloquia eorum, quorum colloquia ut cancer serpit. Sicut 1. Corinth. 15.
apostolus ait: Corrumpunt ingenia bona, confabulationes pessimae. Titum. 3.
Et iterum, Haereticum hominem post unam et secundam correptionem deuita, sciens quia peruersus est huiusmodi et peccat, et est à semetipso damnatus. Caeterum qua hodie foueantur clementia, si qui parum candide sentiant cum quibusdam theologorum commentis subinde etiam uanissimis et mendacissimis, nemo est qui nesciat. Apostolus Timotheo praescribit quod uitae sectaretur insti- 2. Timoth. 2.
tutum, Seruum, inquit, domini non oportet litigare, sed placidum esse er//ga omnes, propensum ad docendum, tolerantem malos, cum pag. 93.
magnitudine erudientem eos qui obsistunt ueritati. Has ueri christiani partes num explicuistis domini doctores, dum fratri uestro sine uerbo dei haereseos notam inuritis uos uideritis?

Propositio nona. M. L.

Bonus est timor et utilis, licet sit insufficiens per quem paulatim fit consuetudo iustitiae. De his uerbis Augustini sequitur iudicium Lutheri, Hoc est (inquit) meo iudicio, consuetudo desperandi et odiendi deum si excludatur gratia.

---

1) Romanos.

Condemnatio Parrisiensium.

Iudicium Lutheri de illo dicto Augustini, bonus est timor etc. est falsum, temerarium et impium, accipiendo gratiam ut supra, pro gratia gratum faciente, sicut eam accipit scriptor.

Confutatio condemnationis.

Quoniam deus opera non respicit, nisi prius respexerit personam, hoc est fidem operantis. Demiror quid fiat, ut solo timore sine gratia iustificante quispiam deo placere possit. Sicut scriptum est. Et respexit deus ad Abel, et ad munera eius ad Cain autem et munera
Genes. 4. eius non respexit. Respicit personam, hoc est, fidem personae offe-
pag. 94. rentis uota sua, deinde // munera, uiso enim Cain propter fidei absentiam, nec munera eius respexit. Nam qui sine charitate est, filius est irae, quia praecepti dominici transgressor Et oculi domini
psalm. 33. super iustos tantum. An quisquam est iustus sine gratia iustifi-
Rom. 3. cante? Iustitia, inquit, dei per fidem Iesu Christi in omnes et super omnes eos qui credunt. Augustinus, Iustitiam dicit Paulus, non hominis aut propriae uoluntatis sed dei, non qua iustus est deus, sed qua induit hominem cum iustificat impium. Sed forte theologi parrisienses nouo quodam modo sese saluare didicerunt ex
Augustinus. Aristotele sine gratia. Adde Augustinum in epistola Ioannis de Abelis et Cain sacrificio disserentem. Hoc sane dicit Apostolus. Nescitis quod Christus Iesus habitat in uobis, nisi forte reprobi estis. Ecce quem Christus non inhabitat reprobus est, et à diabolo regitur: quemcunque ergo statueritis timorem exclusa gratia, peccatum statuitis, quod parat diaboli mancipium. Et ita citatum à Luthero Augustini uerbum intelligi debere, declaratur libro de
Galat. 5. natura et gratia his uerbis, Si spiritu ducimini non estis sub lege. Sub lege est, qui timore supplicij, quod lex minatur, non amore iustitiae se sentit abstinere ab opere peccati, nondum liber et alienus à uoluntate peccandi, in ipsa enim uoluntate reus est, qua mallet si fieri posset, non esse quod timeat, ut libere faciat quod occulte desiderat, et ergo non bene facit, sed peccat, quoadusque
pag. 95. per spiritum sanctum lex libertatis non serui//tutis, quia charitatis
Iacobi. 1. utique non timoris (de qua Iacobus ait, Qui perspexerit in lege perfectae libertatis) eum ad bene operandum induxerit. Quid his Augustini uerbis, pro Luthero lucidius [1]), qui in eodem loco ubi haec propositio odiosissime (uti caetera omnia) est mutilata fatetur, hominem continere quidem se per timorem à peccato operis, dum-

---

1) Achter „lucidius" zou een vraagteeken passen. De zin is: wat getuigt duidelijker ten voordeele van Luther dan deze woorden van Augustinus?

taxat externe posse [1]), at intus augere iustitiae odium. Chrisostomus super Matthaeum, Omne bonum, quod non ex amore ipsius boni faciunt homines, ingratum est apud deum. Augustinus serm. 249. Vbi immunditia est corporis, ibi habitatio est diabolici spiritus, qui maxime gaudet in inquinatione carnis nostrae. Omnes autem immundiciae deo displicent, maxime quac sunt animales. quomodo mundus esse potest, qui gratiam non habet, quae cadet sub praecepto? Et quomodo potest uere sperare, à diabulo ob talem immunditiam possessus? Qui spiritum Christi non habet, inquit Apostolus, hic non est eius. iudicium Lutheri de Augustini dicto, qui gratiam non excludit, sanum adparet et cordatum.

Chrisostomus.
Augustinus.
Rom. 8.

Propositio decima.

Si Iohannes scilicet baptista timorem docuisset esse initium poenitentiae, non ideo sequitur poenitentiam incipere a timore.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est manifeste erronea [2]) in // Christum et inspiratam praecursoris eius, doctrinam contumeliosa.

pag. 96.

Confutatio condemnationis.

Est igitur manifeste erroneum dictum saluatoris. Non potest arbor mala, fructus bonos facere, neque arbor bona, fructus malos facere. Nam quisquis est sine fide per dilectionem operante (et si timore coactus uideatur poenitere, cum id ficte faciat) est arbor mala secundum Augustinum libro ad Iulianum. 4. capite. 3. quare nec ueros edit poenitentiae fructus. Vera enim poenitentia, teste Paulo, donum est dei. Nequando det deus illis poenitentiam ad cogonscendam [3]) ueritatem, ut resipiscant à diaboli laqueis [4]). Et si conferendum est exemplum, nemo ignorat quae fuerit Iudae proditoris poenitentia: quae ex horrore et timore initiata, similem et initio dignum sortita est finem. Item et Antiochi illius [5]), qui uel hoc uerius uidetur poenituisse, quod restitutionem et oblationem pollicebatur. hae poenitentiae cum sine fide et dilectione essent, inutiles nimirum fuere, et peccatum augentes. Augustinus sermone .7. Poenitentiam certam non facit nisi odium peccati, et amorem [6]) dei. Et Paulo post. Vos modo satis debetis amare deum, et timore iam ad dilectionem transire, quia sic legimus in Euangelio de peccatrice, cui multum remittitur, multum diligit. Et ideo

Matth. 7.
Augustinus.
2. Timoth. 2.
Augustinus.
Lucae. 7.

1) Nl.: hominem continere ... se ... posse.
2) Achter „erronea" zou bij moderne interpunctie een komma geplaatst worden.
3) Cognoscendam.
4) 2 Timoth. II: 25, 26.
5) 2 Makkab. IX.
6) Lees: amor.

Ambrosius. multum debetis diligere deum, qui uos expectando et non puniendo,
pag. 97. ad poenitentiam adducere dignatus est. Vnde Ambrosius // super Lucam, tractatu .4. Quid profuit baptisma Ioannis fratres mei? Si profuit aliquid, et modo maneret, et baptizarentur homines Iohannis baptismate, et sic uenirent ad baptisma Christi. Sed quid ait? Vt manifestetur Israheli, id est, ipsi populo Israhel, ut manifestetur Christus, uenit baptizari in aqua, Non est igitur uera poenitentia, nisi amor timori succedat. Et non ex timore, sed ab amore iustitiae incipit uera poenitentia et ex dilectionis intentione sequitur odium peccati intensius. Ambrosius itaque Lutherum non docet in praecursorem contumeliosum.

DE CONFESSIONE.

Ars confitendi, qua hucusque docti sumus arenam numerare, singula peccata discutere, colligere, atque ponderare, ad faciendam contritionem, est ars inutilis, immo ars desperandi et perdendi animas.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, impia, schismatica, et confessioni, quae est ars lucrandi animas, iniuria.

Confutatio condemnationis.

Augustinus. Vbi Augustinum supra citauimus psalm . 50. licet uidere inutilem esse artem, qua hactenus docti sumus, harenam numerare, peccata
pag. 98. discutere etc. Et breuiter domi//nus saluator noster nunquam cuiquam id iniunxit oneris, ut peccata discuteret, colligeret, et deinde sacrifico numeraret, antequam remissa declaret, ex quo colligo anxiam illam extortam, et ceu cicatricis peccatorum refricationem,
Lucae . 7. poenitentiae et remissioni minime necessariam. Sic apud Lucam, remittuntur ei peccata multa, non quia studiose collegit, non quia accurate ad calculum reduxit, sed quia dilexit multum. Et apud
Matth . 15. .Matth. Mulier magna est fides tua, fiat tibi sicut uis. Et alibi,
Matth . 9. Videns mulierem quae sanguinis fluxum patiebatur. Dixit, Confide
Matth . 9. filia, remittuntur tibi peccata tua. Ecce fidem imprecatus dominus, quibus peccata remitteret. Caecis dixit, Creditis quia hoc possum facere uobis? Dicunt ei, Vtique domine. Et tetigit oculos eorum dicens. Secundum fidem uestram fiat uobis, non secundum uestram
Matth . 21. peccatorum discussionem. Et apud Matth. Omnia inquit, quae petieritis patrem in nomine meo, credentes, accipietis. Tantum credentes uere precemur ignosci nobis peccata, et accipiemus. Ex quibus omnibus, docetur fide tantum obtineri spiritum sanctum, per quem
Act. 15 peccatores conteruntur. Sicut et in Actis, Fide purificans corda

eorum. Et ibidem Apostoli absoluunt aliquot milia, nihil postulantes recenseri cathalogum peccatorum. Et propheta ait, Tu asperges me domine hysopo, et mundabor, tu lauabis me, et super niuem dealbabor. Viderat propheta, non ex se aut petendam, aut parandam con//tritionem qui à solo domino lauari exoptat. Desperat pag. 99.
certe, qui de se prae sumit contritionem excitare sine fide in deum. Et qui sic confidit in corde suo, stultus est. Haec tamen dicta uelim citra iniuriam auricularis (ut uocant) confessionis, quam nemo tollit modo candide tradatur. Traderetur autem candide si in hoc sedulo incumberent declamatores in popularibus contionibus, ut uanum hunc et ceu de numeranda harena conatum eleuarent et imminuerent, quo conantur singula peccata ad uiuum (quod aiunt) excutere, colligere, expendere, quo contritionem sibi parent et extorqueant. In cuius rei locum doceant de fide uerbi dei quodcunque ligaueris etc. plene et indubitato confidere, et digna spiri- Matth. 16.
tusancto sentire, ne inanes sint uictores cum iactent se purgatos, quia confessi sint, quales utinam non tam multos noscerem etiam sacerdotes, quos audiui non sine dolore et caecitatis commiseratione talia effutientes, et pertinacissime destomachantes in eos qui fidem hic dei inculcare, et nostrum opus extenuare contenderent, quando totum quod in anima agitur non labiorum motui, et uocis officio, sed fidei et diuinae gratiae debetur. Quod si peccata non remitterentur, nisi prius in carnificina conscientiae nostrae essent plene discussa et appensa id profecto tyrannicum esset et non ferendum onus. Delicta enim quis intelligit? Neque enim ubi ecclesia aut Psalm. 18.
fratres nostri non sunt offensi, aliquid iuris habet quo oneret christia//nos. Solus deus occultorum est conscius et iudex. Nihil tamen pag. 100.
prohibet fratri detegere, si quid habeam quod me remordeat, ut hoc consilio pacacior fiat conscientiae status, et ardentior certiorque in deum fides. Sed quorsum illa conscientiae tortura?

Propositio secunda M. L.

Confessio illa quae nunc agitur occulte in aurem, nullo potest diuino iure probari, nec ita fiebat primitus.

Condemnatio Parrisiensium.

Huius propositionis prima pars est falsa et ex ignorantia iuris diuini asserta. Secunda est temere [1]) posita.

Confutatio condemnationis.

Principio Parrisianorum fuit partium, scripturam aperire, qua prae-

1) De *Determinatio* heeft: „temeraria". In de „editio princeps", quat. b, fol. 1 v; in het *Corpus Reform.*, Vol. I, col. 377.

sumerent conuincere confessionem quae in aurem fit diuino iure
Iacob . 5. praeceptam. Non per illud Iacobi quod forte primo loco obiecerint, ut taceam de Epistolae et autoris autoritate, Confitemini alterutrum peccata uestra. Iacobus enim cum Paulo cum meminisset de inducendis presbyteris ut oleo inungant infirmos cum precationibus, id
Augustinus. est, secundum Augustinum, ut amministrent infirmo corporis et sanguinis sacramentum. Non subdit et confitemini illis, scilicet presbyteris peccata uestra, sed alterutrum, neque enim ratio rei
pag. 101. grammati-//cae alium admittit intellectum, quam ut alter alteri, frater fratri confiteatur, iuxta eam confessionem quam iure diuino
Matth . 5. assero praeceptam, ut si habemus aliquid aduersus fratrem nostrum, relinquamus munus nostrum ad altare, et prius reconciliemur offenso fratri ex Euangelij precepto, quàm munus nostrae uoluntatis deo offeramus. Sic enim deum nobis efficaciter demerebimur, et precantes uere, remittet nobis debita nostra, si et nos dimittimus debi-
Matth . 6. toribus nostris. Id quod dominus ipse astruit, Remittite, et remit-
Matth . 18. tetur uobis. Haec confessio etiam praecipitur alibi, Si peccauerit in te frater tuus, corripe eum inter te et ipsum solum. De qua
Augustinus. consule Augustinum super uerbum, Neque absorbeat Psalm . 68.
Matth . 8. Deinde nec Euangelium de leprosis uobis suffragatur, quippe quae [1]) non lepram, ut nos peccata, ostendebant, sed se iam mundatos, quibus id negocij tum iniunxerat dominus ut peccata sua et sordes leprae detergerent sacrificio, uerum ut ex instituto legis sacerdotum elogio, et amussi alba mundicies leprosorum innotesceret. Quod si confessionem clancularium astruere uultis praeceptam, iure diuino, quod non est immutabile, consequens uidetur omnes, qui sub ueteri lege ante euangelium militarunt, et item omnes infantes interim perijsse, quippe qui in aurem non credantur, confessi, iudicia enim domini iusta inaeternum. Praeterea nunquam probabunt, nisi fallor
Hieronymus. Magistri Nostri confessionem modernam in usu habitam, aetate
pag. 102. Hieronymi, id quod notatur in Epistola eiusdem ad // Oceanum. Sed si qui publice aut in ecclesiam peccassent, publice et apud ecclesiam poenitebant, cuius confessionis meminit ille quisquis fuerit
Historia tripartita. tripartitae historiae auctor, qui refert, quod uisum est antiquis pontificibus, ut ueluti in theatro sub testimonio ecclesiastici populi delicta pandantur. et hac causa presbyterum bonae conuersationis, seruantemque secreti, at sapientem uirum designauerunt, ad quem accedentes hij, qui deliquerant, delicta propria fatebantur. At ille secundum uniuscuiusque culpam, mulctam indicebat. Quod etiam hactenus diligenter in occidentalibus seruatur ecclesijs, et maxime Romae, ubi etiam locus est certus poenitentium, ubi stant rei,

1) Lees: qui.

uelut ij qui lugent. Porrò ubi sacra celebratio impleta fuerit, illi communionem non percipientes cum gemitu et lamentatione seipsos in terra prosternunt, ad quos accurrens Episcopus, et ipse cum lacrimis et gemitu spirituali procumbit, et totius ecclesiae plebs illachrimatur. Postea primus omnium consurgit Episcopus, et iacentes erigit è terra. Tum facta pro poenitentibus oratione. dimittit omnes. Interim, illi se macerant uarijs afflictionibus ex sententia Episcopi, synaxeos tempus, quod praescribit Episcopus, expectant, Quo tempore uelut iam persoluto debito una sinaxin cum reliqua ecclesia participant. Haec Romani pontifices ad nostra usque tempora seruauerunt. Sed Constantinopoli tantispper [1]) presbyter praefuit poenitentibus, donec mu-//lier quaedam primae nobilitatis post confessionem, in ecclesia poenitentiam agens, cum diacono aliquoties concubuisset. Quod ubi palàm factum est, aduersus presbyteros coorta plebs est, quod ecclesiam uiolassent. ibi Nectarius Episcopus diaconum officio deiecit, et ueterem poenitentiae modum antiquauit, nullo designato poenitentibus presbytero, permisitque ut pro suae quisque conscientiae iudicio, participaret mensae domini cum liberet. Haec in historia tripartita. Ex his colligitur duplicem formam publicae confessionis et poenitentiae fuisse quondam. Alterum [2]) primae ecclesiae, ubi coram uniuersa ecclesia accusabantur dumtaxat publica crimina, ut sic uel eiecti è communione fidelium flagitiosi qui resipiscere nolebant, uel totius ecclesiae suffragijs absoluti qui resipiscebant. Exemplum huius patet .1. Corinth . 5 . et .2. Corinth . 2. de incestu. Alteram ubi poena publica est, confessio non item, cuius exemplum hodie extat in homicidarum poenitentia. Cuius confessionis meminit Ciprianus sermone 5. de lapsis, qui cum de publicorum criminum confessione loquitur, indicat eam potius coram sacerdote quàm uniuersa ecclesia faciendam. Confiteantur, inquiens, singuli quaeso uos fratres delictum suum dum adhuc qui deliquit in seculo est, dum admitti confessio eius potest, dum satisfactio et remissio facta per sacerdotes apud dominum grata est. Haec ille. Cuius et meminit Augustinus in Epistola ad Iulianum comitem .30. Sicut itaque iure diui//no ea exigitur confessio quae deo fit, de qua Iohannes Apostolus, Si confiteamur peccata nostra fidelis et iustus est deus ut remittat nobis peccata nostra. Citra hanc enim peccatum non condonatur. Rursum non potest non condonari huic confessioni, qua nos ipsos accusamus et damnamus, deo gloriam ueritatis et iustitiae tribuimus. Ita et eodem iure confessio illa publica publicorum criminum quibus aut frater aut ecclesia laesa est praecipitur, ut supra patuit. At ea quae hodie

pag. 103.

Nectarus

Ciprianus.

Augustinus.

pag. 104.

1 . Iohann . 1.

1) Tantisper.

2) Lees: Alteram.

obseruatur, uel ob hoc humanum constat esse inuentum, quod nul-
Gratianus lus ueterum eius meminerit. Gracianus autem multis uerbis de hac
Dist. 1. re disserit de poenitentia distinct. 1. et in utramque partem adductis ueterum sententijs, quarum tamen bona pars sentit de confessione solenni, uidetur in dubio relinquere utrum obligetur aliquis ad confitendum, an non. Siquidem prolixam disputationem claudit his uerbis, Quibus autoribus uel quibus rationum firmamentis utraque sententia innitatur, in medium breuiter exposuimus, cui autem harum potius adhaerendum sit, lectoris iuditio reseruatur. Vtraque
Glossator enim fautores habet sapientes, et religiosos uiros [1]). Et glossator
dist. 5. primi huius libri distinct. 5. pronunciat [2]) nos tantum ex institutione hominum obligari ad confitendum, et ob id graecos nunquam fuisse obligatos quod ea constitutio nunquam sit ab illis recepta.
Gratianus Nec enim paulo durius est quod dicit Gratianus, fatetur nos glossa obligari ex institutione et consuetudine ecclesiae tantum. Gra-//
pag. 105. cianus facit liberum lectori utrum putet esse confitendum an non. Quod profecto fuisset dictum insanum, si haec confessio profecta fuisset à Christo, aut si Graciani temporibus confitendi lex fuisset lata receptaque. Adde haec in ca. Omnis utriusque sexus, de poenis
Panormitanus. et remissionibus [3]). Abbas Panormitanus sentit confessionem esse iuris humani. Nec abhorret ab hac sententia Felinus [4]), alijque
Felinus. iurisconsulti ueteres. Denique designent Parrisiani locum unde erue-

1) Aanhaling van het dictum Gratiani achter c. 89. D. 1. de poenit., in de uitgave van Friedberg, P. I, col. 1189.

2) De aanhaling is zeer vrij. Gratianus brengt c. 90. D. I. de poenit. (in de uitgave van Friedberg, P. I, col. 1189), een stuk bij, dat heet voor te komen in het poenitentiaal-boek van Theodorus van Canterbury, maar in werkelijkheid ontleend is aan c. 33 van de synode te Châlons in 813 (bij Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Venet. 1769, T. XIV, p. 100): „Quidam Deo solummodo confiteri debere peccata dicunt, ut Greci. Quidam uero sacerdotibus confitenda esse percensent, ut fere tota sancta ecclesia". (Hierbij kan nog worden opgemerkt, dat de woorden: „ut Graeci", en „ut fere tota sancta ecclesia" in den oorspronkelijken tekst van het synodale besluit ontbreken, wat in dit geval echter niet ter zake doet). De glossator nu voegde er deze aanteekening bij: „Tota ecclesia; et ideo ei adherendum est quia a pluribus comprobatur (met verwijzing naar c. 6. D. XIX, waar men o.a. leest: Tenebit [nl. sollertissimus indagator] igitur hunc modum in scripturis canonicis, ut eas, que ab omnibus recipiuntur ecclesiis, preponat eis, quas quidam non accipiunt. In eis uero, que non accipiuntur ab omnibus, preponat eas, quas plures grauioresque accipiunt, eis, quas pauciores minorisque auctoritatis ecclesiae tenent)".

3) Hier wordt verwezen naar de bekende uitspraak van het vierde Lateraansche concilie betreffende de verplichte biecht, welke is opgenomen in het *Corpus iuris canonici*, nl. in de Decretalen van Gregorius IX, c. 12. X. de poenitentiis et remissionibus (5, 38).

4) Hiermede moet Felinus Sandeus bedoeld zijn, die in het einde der 15de eeuw leefde. Zijn *Commentarius in V. libros Decretalium* is herhaaldelijk gedrukt, o.a. te Venetië in 1498.

rint formam illam absolutionis, qua conceptis uerbis tam religiose elata in altum manu utuntur, quippe quam non reperient memoriae proditam ante quadringentos annos, hoc est, ante scholasticorum regna. De qua tam innumeras quaestiones mouerunt, et sollicite disputarunt. Ex huius confessionis instituto mare illud disputationum natum est, hinc illae inuectae sunt sectiones peccatorum in filias, et filiarum in nepotes, hinc illae enatae reseruationes casuales, canonicae consanguinitates, gradus prohibiti, redemptiones ueniarum, quae omnia non parum faciunt ad farinas papisticas, alioqui iam diu intercidissent hae decretales, et collapsa fuissent multa ecclesiasticae ditionis iura, si nullus inde prouentus speraretur, spectareturque. Iam Chrisostomum audiamus, Hebr. 11. Non Chrisostomus.
dico, inquit, tibi ut te prodas in publicum, neque ut te apud alios accuses, sed obedire te uolo prophetae, dicenti: Reuela domino uiam tuam. Ante deum ergo confitere peccata tua, apud uerum Psalm. 33.
iu-//dicem cum oratione delicta pronuncia, non lingua, sed conscien- pag. 106.
tiae tuae memoria. Et tunc demum crede te misericordiam posse consequi, si habueris in mente peccata tua continue. Adde eundem Augustinus.
psalm. 56. Si confundaris alicui dicere quia peccasti, dicito ea quotidie in anima tua, non dico ut confitearis conseruo tuo ut exprobret, dicite deo qui curat ea, hoc enim si non dixeris non ignorat ea deus. Cum faciebas ea praesto erat, Haec ille. Forte ex ignorantia etiam diuini iuris dicetur asseruisse.

Spiritualis defectus soli deo est aperiendus.

Si oportet confiteri, occulta cordis, tantum ea, quae pleni sunt consensus [1]) homines debent confiteri.

Peccata contra duo ultima praecepta decalogi commissa sunt prorsus a confessione secludenda.

Condemnatio Parrisiensium.

Quaelibet harum trium propositionum est in fide erronea, et impie confessionem dimidians.

Confutatio condemnationis.

Haec condemnatio stulta est et inepta, quia pro confesso haberi putant, confessionem iuris diuini esse, quod necdum edocti sumus, ut patuit in propositione praece//denti. Iuuat ergo hic audire, quid pag. 107.
rationis adducere poteritis, qui [2]) seuerissimis uestris supercilijs, et

---

1) De *Determinatio* heeft achter „consensus": „in opus". In de „editio princeps" quat. b, fol. i v; in het *Corpus Reformatorum*, Vol. I, col. 377.
2) Lees: quia.

terriculosis clamoribus, et rabbicis salatatiunculis, et theologica denique ne dicam Arestotelica illa maiestate, ne tantulum quidem commoueantur [1]). An quisquis uestrae insaniae ausit reclamare dicetur erroneus in fide et impius [2]), Verbo dei docemur nunc omnem deferre fidem, reuerentiam, et obedientiam non theologorum quibusuis quaestionibus, quas (inermes cum sint) tutari et communire fideliter satis nequeunt.

Propositio sexta.

Nullo modo praesumat homo confiteri peccata uenialia.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec dissuasio innuens praesumptionis esse confiteri peccata uenialia, est temerarij animi indicatiua, ab opere bono retractiua, et ideo perniciosa.

Confutatio condemnationis.

Quoniam sacra scriptura testatur, neminem peccata sua nec intelligere posse, nec agnoscere, tantum abest, ut omnem rationem et numerum complecti queat. Desperare certe cogitur, quem huius monetae theologistae praecipiunt, plene et exacte confiteri, adeo ut
pag. 108. nullas peccatorum minutias et scrupulos omittat, neu [3]) confes//sionem diuidat. Praesumptuosissimi sunt qui plena fiducia se omnia simul admissa tenere memoria, et pernoscere ac confiteri posse iactitant et gloriantur, quippe quos sacrae scripturae coarguunt, praedicantes homini ignotum plane esse dei de se iudicium, ob quod
Psalm. 142. precabatur psaltes. Non intres in iudicium cum seruo tuo domine. Item alius quispiam diuus, in eandem sententiam clare fatetur
Idem. iustitiam suam, iniustitiam futuram, si districte iudicetur, quia non
Lucae. 17. iustificabitur in conspectu dei omnis uiuens. Sic saluator. Cum feceritis omnia, quae praecepta sunt uobis dicite, serui inutiles sumus. Ecce inutilitas nostra post mandatorum obseruationem, si non succurrat gratia, quae opus nostrum per se stultum, uanum, mendax, uitiosum, debitum, reddat sanum, efficax, uerum et purum, et quasi libere oblatum. Quanto inutilior est illa discussio peccatorum, quam non habemus praeceptam. Sed haec sacrae scripturae monumenta non intelligit, quisquis camelus superbiae strumam tergo decutere non accelerat, qua contusa et depulsa sui abiectione, procliue fuerit consciae mentis sordes aduertere, et inde ardentiori surgere in Christum desiderio, ut obliuiscens quae exacta sunt. et

1) Lees: commouemur.
2) Waarschijnlijk moet achter „impius" een vraagteeken staan.
3) Lees: ne.

ad ea quae ante sunt extentus, sequatur ad palmam gloriae. Quis enim omnia uenialia plene confiteretur, quae occultiora sunt, quam ut uel uoce uel scripto, complecti queant? unde et nullus ad ea nos confitenda obligare potest, ut aiunt, non-//nulli scholici docto- pag. 109.
res. Sed precemur cum propheta: Ab occultis meis munda me Psalm. 18.
domine. Et cum Iob: Verebar omnia opera mea. Iob.

Propositio Septima:

Non iustificamur operibus, nec poenitentijs, aut confessionibus.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio loquendo de operibus bonis, fidem mediatoris non excludentibus, est erronea, poenitentiae et confessionis contemptiua, et sanae diuinae scripturae intelligentiae aduersa.

Confutatio condemnationis.

Superuacaneum est hic ululas athenas (quod habet prouerbium) mittere aut in siluam ligna ferre, locupletibus enim sacrae scripturae testimonijs suam Lutherus communiuit propositionem. nosque supra egimus de fidei energia, quorum omnium cum ne sillabam quidem unam refellitis, ea sunt uobis prius demolienda, quàm in uestram sententiam animo descendamus, ne nihil tamen interim dicam. Adduco illud Apostoli. Gratia seruati estis per fidem, non Ephes. 2.
ex operibus ne quis glorietur. Et alibi. Si Abraham ex operibus Rom. 4.
etc. Ambrosius in epistolarum libr. 9. epist. 71. Ex operibus non Ambrosius.
iustificatur homo, sed qui iustus est, donatum habet. Item Augus- Augustinus.
tinus psalm. // .110. Iustitiam homo non operatur, nisi iustificatus. pag. 110.
Et psalm. 70. Quoniam non cognoui negotiationem, introibo in potentiam domini, qui iustitiam operibus quaerit negociari inten- Rom. 3.
dit [1]). Vnde et psalm. 125. tractans illud Pauli. Iustitia dei in omnes et super omnes eos, qui credunt. Qui credunt inquit (non Rom. 1.
ait qui operantur) suscipiunt iustitiam, quia iustus ex fide uiuit. Sed et eundem pientissimum patrem audiamus, omnia opera nostra proijcientem et conculcantem in epistol. 200. ad Asellicum, Non Augustinus.
solum autem et inquit, illa opera legis, quae sunt in ueteribus sacramentis, et nunc reuelato testamento nouo non obseruantur à Christianis, sicut est circuncisio praepucij, et sabbati carnalis uacatio, et à quibusdam escis abstinentia, et pecorum in sacrificijs imolatio, et neomenia et azimum, et caetera huiusmodi, uerum etiam illud Exod. 20.

---

1) Augustinus' uitlegging van Psalm LXX:16 naar de *Vulgata*: Quoniam non cognovi litteraturam, introibo in potentias Domini: Domine memorabor iustitiae tuae solius.

quod in lege dictum est, Non concupisces quod utique et Christianus nullus ambigit esse dicendum, non iustificat hominem, nisi
Augustinus. per fidem Iesu Christi, et gratia dei per Iesum Christum. Hec ille.
Rom. 2. Non ergo iustificant. Verum ut idem ait ad Paulinum: Non ideo bona opera frustrantur, cum reddat unicuique deus iuxta opera sua. Estque gloria et honor et pax omni operanti bonum, sed quia opera ex gratia, id est, fide, non ex operibus gratia: quoniam fides quae per dilectionem operatur nihil operaretur, nisi ipsa dilectio funderetur in cordibus nostris per spiritumsanctum qui datus est
pag. 111. nobis, nec ipsa fides esset // in nobis, nisi unicuique deus parti-
Augustinus. retur mensuram fidei. Vnde et idem in epistola ad Sixtum, Non sunt, inquit, bona opera, nisi quae per fidem et dilectionem fiunt, quia alterum sine altero nullius uirtutis fructum parit. Quod si ergo ex fide operante poeniteamus aut confiteamur, nemo bonum opus negabit, idque non sui natura, sed fidei, ob quam deus acceptando, operis illius iniquinamenta [1]) non imputat. Ita, beatus est
Psalm. 31. uir cui non imputauit dominus peccatum. Non duco miraculi loco, quod Parrisienses etiam hic tam pueriliter errent, à ueritate alieni, utpote quibus parum perspecta est paulina theologia, quae ex diametro pugnat cum scholastica, in quam omnia impendia, omnes uires, omnem aetatem, omnes facultates insumpserunt, imò perdi-
Matth. 9. derunt exemplo illius Hemoroissae Euangelicae mulieris, quae omnem substantiam exhaustam, in medicos expenderat, per quod
2. Timoth. 3. tamen ualetudinem suam ne tantillum quidem promouerat. De huius farinae theologis Paulus sonare uidetur, quod semper sint discentes, et nunquam ad scientiam ueritatis peruenientes. Quemadmodum autem Iamnes et Mambres restiterunt Mosi, ita et hi resistunt ueritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem, sed ultra non proficiunt, insipientia enim illorum manifesta erit omnibus, sicut et illorum [2]) fuit. Et certe hac hora theologorum insipientia manifesta fit cum tam stulte et excorditer euangelium dam-
pag. 112. nant, et fidem opprimunt, // quibus nisi affectus imposuissent, facile intelligerent, hoc dicere Lutherum. Nos scilicet non iustificari operibus aut confessionibus, tanquam quibus debearur [3]) iustificatio, sed per fidèm iustificari, quae facit nos uere poenitere, bene operari, et non ficte. Cum enim opera respicis sola, seclusa gratia, peccata inuenies, et cum deprehendis opera ex fide proficisci, bona haud dubie sunt ex fidei merito, et gratuito dei dono.

DE ABSOLVTIONE.

Absolutio est efficax, non quia fit, a quocun-

---

1) Lees: inquinamenta. 2) Lees: istorum. 3) Debeatur.

que tandem fiat, erret siue non erret, sed quia creditur.

Confutatio condemnationis [1]).

Augustinus unà cum hoc pronunciato, falsus, impius et ignoranter quippiam asserere censetur in Ioannem, tractatu .8. quo loco dicit, Vnde est ista tanta uirtus aquae, ut corpus tangat, et cor abluat, nisi faciente uerbo, non quia fit, sed quia creditur. Item omelia .23. Quod si in malum euangelistam quis inciderit, securus sit ab eo, qui dixit. Fides tua te saluum fecit, Ad haec psalm . 77. Nolite uobis uocare patrem in terris, dictum est, non ut tolleretur nomen honoris, sed ut sciretur ne gratia dei, qua inaeternam uitam regeneramur, naturae, uel potestati, uel sanctitati hominis tribueretur. Quibus uerbis, luce patet clarius nihil deferendum uel naturae uel potestati, uel sanctitati cuiusuis hominis, in quam // sententiam ut pedibus ita et animo descendit Hieronymus apud Matth . 16. Intelligite haec insipientes in populo, et stulti aliquando sapite. Vbi de sacramentis egimus, nonnulla huc pertinentia deteximus. Quousque patiemur uos genimina uiperarum, ueritatis rationem et deprauantes et conficientes? Quis uos docuit non obedire Euangelio?

Augustinus. Idem. Math . 15. Math . 23. pag. 113. Hieronymus. Psalm . 93.

Propositiones.

Crede fortiter te esse absolutum, et absolutus uere eris, quicquid sit de tua contritione. Esto per impossibile, quod confessus non sit contritus, aut quod sacerdos non serio, sed ioco absoluat, si tamen credat se esse absolutum, uerissime est absolutus.

Condemnatio Parrisiensium.

Hae tres propositiones ad sensum scriptoris sunt falsae, impie, ignoranter, et differmiter ad sanam sacrae scripturae intelligentiam assertae. Et in hoc quod dicitur a quocunque tandem fiat, erret siue non erret, et in eo quod subditur, non serio sed ioco absoluat, sunt piarum aurium offensiuae sacramenti poenitentiae irrisoriae, et consiliorum [2]) generalium determinationibus contrariae.

Confutatio condemnationis.

De hac propositione in superiori titulo de sacramen-//tis aliquid attigi .12. propositione. Hic uero eadem nota laborant. Petrus, Paulus, Augustinus, Lutherus. Acta testantur de Christo, in hunc qui credit iustificatur. Et ibi. Fide purificans corda eorum. Et

pag. 114. Act . 15.

1) Deze veroordeeling volgt beneden. 2) Lees: conciliorum.

Apostolus. Christus est splendor paternae gloriae, et expressa imago
Hebr. 1. substantiae eius, agensque omnia uerbo potentiae suae, per semetipsum purgationem peccatorum faciens etc. Testatur apostolus deum omnia agere uerbo potentiae suae, non sacerdotis aut ministri uerbo, tanquam ex se prolato, et per se purgationem peccatorum facere, non habens rationem, iocetur ne minister an serio faciat. Sed si suscipienti sit ea fides ut credat se uerbo potentiae dei non iocantis
Esai. 42. ministri purgari, purgatur, per quod solum purificantur corda fidelium. Ipse enim est qui delet iniquitates. Ex solo tantum uerbo saluatio, non ex animo aut uoluntate hominis ministrantis. His omnibus adiungite syluam illam declarationum qua ualidissime sua communiuit Lutherus, de huius propositionis ueritate passim agens.

Propositio quarta. M. Luth.

Quilibet sacerdos debet absoluere a poena et culpa, aut peccat.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio ad sensum scribentis est fal-
pag. 115. sa, obseruationis et doctrinae uniuersa-//lis ecclesiae, in his quae concernunt sacramentum poenitentiae contraria.

Confutatio condemnationis. Haec propositio propterea est falsa, quia captui Magistrorum Nostrorum non est accommoda. Est item obseruationis et uniuersalis scholae Satanae et Thomisticae contraria. Quod si recte intelligunt mentem autoris Sapientem, elucident quid his uerbis uelit,
Prouerb. 3. An non hic ille Luthero suffragetur, Noli prohibere benefacere, Si uales et ipse benefac. Nam si sacerdos (quod primoribus tantum donatis) potest absoluere ut à culpa, ita à poena, et non faciat,
1. Iohann. 3. quomodo charitas dei manet in illo? Sicut scriptum est, Qui uiderit fratrem suum etc. An grauior egestas corporis quam animae? In paucos hanc potestatem absoluendi à poena et culpa contrahitis, ut aliquid lucelli inde proueniat uestris crumenis, idque nulla scripturae autoritate (nullum enim sacrae scripturae locum dabitis, ubi poenarum pro peccatis praeteritis, et prorsus dimissis debitarum iudicium in Papae arbitrium referri possit) imò et contra charitatis rationem, cum haec potestas toti ecclesiae, et omnibus simul christianis sit à deo collata, ut supra primo titulo de sacramentis docuimus. Quare uos condemnatores, qui non estis fortassis in charitate, sed filij tenebrarum, charitatis exercitium alijs praecluditis? Deinde iuuaret audire, qua authoritate hanc statuerint dissimilitudinem potestatis, ut hic reseruaret casus, quod isti non liceret [1]), cum

---

1) Dat de een zich de gevallen zou mogen voorbehouden, waarin het den ander ongeoorloofd zou zijn absolutie te schenken.

contrarium sanctus Ciprianus ue-//lit obseruari, qui scribens confratri suo Cornelio Papae epistola .3. Vult ut unusquisque poeniteat in sua diocesi, qui sic ait, Nam cum statutum sit omnibus nobis, et aequùm sit pariter ac iustum, ut uniuscuiusque causa illic audiatur, ubi est crimen admissum, et singulis pastoribus portio gregis sit asscripta, quam regat unusquisque et gubernet, rationem sui actus domino redditurus, oportet utique eos, quibus praesumus non circumcursare, nec episcoporum concordiam cohaerentem, sua subdola et fallaci temeritate collidere. Sed agere illic causam suam, ubi et accusatores habere, et testes sui criminis possint, loquitur enim hic de his, qui in affrica peccauerant, et ad Romanum pontificem concurrebant. Ex quo patet usus primitiuae ecclesiae de ligandis, et soluendis peccatoribus. Neque quicquam scriptura tribuit episcopis, quod ipsum sacerdotibus non detulerit, cum idem sit episcopus et presbyter, nam Apostolus, ut Lucas ait . 2 . cap. missis Ephesum nuncijs, accersiuit presbyteros ecclesiae, qui et Tito praecipit, ut oppidatim episcopos constituat, quos nunc episcopos, nunc presbyteros uocat, Nullos alios, ut patet .1. ad Timothaeum .3. et ad Philippenses .1. noscens in ecclesia dei ministros, quam episcopos seu presbyteros, et diaconos, ubi insinuat omnes in domo dei, clericos, aut episcoporum aut diaconorum functiones peragere. Confirmatur hoc etiam per Hieronymum, quod omnes presbyteri sunt Episcopi, caeteri autem dia-//coni, quare et parrochi sunt episcopi, et si qui alij sunt presbyteri, illi ueri sunt episcopi, reliqui uero ministri, sunt diaconi. Quemadmodum uetus lex, pontifices habuit Aaronem, eiusque filios leuitas, et ministros caeteros. Itaque cum omnis, Paulo asserente, presbyter sit episcopus, et delinquentes omnes, iuxta Cipriani praeceptum in delicti loco, eiusque praeside absolui debent, consequitur nullum sacris initiatum, alium in absolutionis praerogatiua praecellere. Paulus aequales habere uoluit sacerdotes cum dicit, Sic nos aestimet homo ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum dei: quippe cui non erat obscurum non defuturos, qui plus aliquid de Paulo sentirent, quod non haberet cum alijs commune, dicit ergo, omnes habendos ut ministros et dispensatores ex aequo, non ut nouarum rerum conditores, quare alio loco uetuit suis ne in clero dominarentur, An non dominantur in clero, qui suam administrationem altius efferunt, aliorum humi deprimunt, idque mero spiritu tyrannico et ambitionis? deinde Paulus, qui uerum egit (si quis alius) pontificem, confitetur, Corintheis se non dominari in fidei nomine, sed adiutorem solum esse gaudij, quod fide starent. Qui et alibi, Non nosipsos praedicamus (inquit) sed Christum Iesum, nos autem, seruos uestros propter Iesum, Ecce se serui nomine (quae tanti uiri est humilitas) digna-

pag. 116. Ciprianus.

Act . 20.

Titum . 1. 1 . Timoth . 3. Philipp . 1.

Hieronymus. pag. 117.

1 . Corinth . 4.

2 . Corinth . 4.

tur, à cuius exemplo tantum distant nostri personati Episcopi,
pag. 118. quantum ab oriente, // occidens qui dum suae potestatis, et commissae legationis pomeria latius extendunt, sese praedicant, non ut Paulus Christum dominum, et hunc crucifixum.

DE SATISFACTIONE.

Peccata deus, et semper, et gratis remittit, atque condonat, nihil a nobis inuicem requirens, quam ut in posterum bene uiuamus.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est a sententia sanctorum doctorum aliena, fideles, uana et stulta confidentia, a debita satisfactione pro peccatis, retrahens et haeretica.

Confutatio condemnationis.

Psalm. 55. Dicit propheta. Pro nihilo saluos facies illos, Gratis iustificamur
Rom. 3. secundum Paulum. Bonorum nostrorum non eget dominus, Dauid
Psalm. 15. teste. Augustinus in capite satisfactio. Satisfactio, inquit, poeniten-
Augustinus. tiae est peccatorum causas excidere, et de caetero eis aditum non indulgere. Haec unà est satisfactio, quam et Christus exegit, ut
Iohann. 8. scilicet amplius non peccemus, dicens adulterae, Vade et amplius noli peccare, crucem carnis mortificandae ei imponens. Qui ergo amplius non peccat, excidit causas peccatorum, crucem post Christum baiulans, propriaque membra mortificans, et proinde satisfacit. Quid hic possunt indulgentiae, quid oblationes, quid pecuniae, //
pag. 119. quid alia aucupia pecuniaria in Ecclesia frequentata? Si non possunt caussas peccatorum excidere, si non possunt carnem mortificare, si non possunt augmentum gratiae dare? Nisi, inquit, domi-
Lucae. 18. nus conuersi fueritis et efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum coelorum. Num indulgentiae Papisticae, num pecuniola
Hieronymus. possunt hominum corda naturaliter elata inflectere. Diuus Hieronymus Matth. 16. de hac memorat satisfactione. Qui deponit ueterem hominem, cum actibus suis denegat semetipsum, dicens: Viuo iam non ego, uiuit uero in me Christus, tollitque crucem suam, et mundo crucifigitur. Qui autem mundo crucifixus est, hic sequitur dominum crucifixum. Haec, inquam, est satisfactio Euangelica, expoliatio ueteris hominis, et mortificatio membrorum quae sunt super
Lucae. 7. terram. Quam passim iniunxit saluator. Vade amplius noli peccare. Ille non peccat amplius et non efficitur reprobus, qui corpus suum redigit quantum potest in seruitutem. Iudicet his lector an non mendacijs impudentissimis, mendaces, apostoli hanc propositionem mendaciter assertam et doctorum sententijs aduersam mentiantur. Interea autem fateor longe aliam esse rationem de criminum poe-

nitentia et satisfactione, de qua Ecclesia quando laesionem accepit et offensa est, publice suum iudicium interponit, indicens satisfactionem publicam et grauiorem, ut innotescat omnibus uere poenitere, qui prompto animo suscipiant // quicquid ecclesia decreuerit. pag. 120.
Aut si forte pertinaces reperti fuerint, adhuc tamen criminibus alia deberetur poenitentia, idque ne mali si impune quaeuis auferant, grauius et atrocius laedant. Et mitius nobiscum agens ecclesia admittit ut sacerdoti ea confiteamur, quae alioqui toti ecclesiae forent detegenda, ubi laesa est ecclesia.

Item in primitiua ecclesia absolutio posterior erat satisfactione, ut indicat historia tripartita, de quo latius supra. Idque ideo ut Historia tripartita.
opere censsante [1]) magis in fide et nouitate uitae exercerentur. At nunc peruerse peccantes absoluuntur ante satisfactionem impletam quo fit ut magis solliciti sint de implenda satisfactione quae durat, quam de contritione, quam transisse inter confitendum, credunt. Est itaque optima poenitentia noua uita. Sicuti ait Augustinus in Encheridion, cap. 71. Delet haec oratio minima et quotidiana peccata, delet et illa à quibus uita fidelium scelerate gesta, sed poenitendo in melius commutata descendit. Ad quam poenitentiam apostolicum illud organum nos creberrime hortatur, Mortificate, Collos. 3.
inquiens, membra uestra, quae sunt super terram. Et spiritu facta Rom. 8.
carnis mortificate. Renouamini in nouitate sensus uestri. Curam Ephes. 4.
carnis non faciatis in desiderijs, Crucifigentes carnem cum uitijs et Galat. 5.
concupiscentijs. Quae omnia eo tendunt assidue fore poenitendum, Rom. 13.
quia peccatum fomitis assidue mouetur et noua desideria profert, ceu spinas et tribulos terra maledicta. Nam caro // semper concu- pag. 121.
piscit aduersus spiritum, et spiritus item aduersus carnem. Galat. 5.

Propositio.

Sententia est Apostoli, poenam, et culpam simul finiri.

Condemnatio Parr.

Haee propositio [2]) est in Paulum contumeliosa, et falsa ac impia, et in spiritum sanctum blasphema.

Confutatio Condemnationis.

Quod haec sententia non est in Paulum contumeliosa, Hierony- Hieronymus.

---

1) Lees: cessante.

2) De *Determinatio* behandelt de tweede, derde en vierde stelling van Luther tezamen, in ongeveer dezelfde bewoordingen, die hier achter de derde en vierde stelling volgen: „Prima harum propositionum est in Paulum: Secunda in prophetam: Tertia in Micheam contumeliosa, et omnes falsae, impiae, et in spiritum sanctum blasphemae". In de „editio princeps", quat. b, fol. ij v; in het *Corpus Reformatorum,* Vol. I, col. 379.

mus mihi fidem facit, ad Rusticum in haec uerba, dicens. Conuertimini et redite ab iniquitatibus uestris domus Israël, et non erunt uobis in tormentum impietates, proijcite iniquitates uestras quibus impieegistis aduersus me, et facite uobis cor nonum [1]). Et quare moriemini domus Israel? Nolo enim mortem peccatoris, nisi ut
Ezech. 18 conuertatur à uia sua mala. Et uidetur una sententia Ezechielis
Hieronymus. ca. 18. Cum conuersi fuerimus ab iniquitatibus uestris. Et Hieronymus, Non erunt nobis in tormentum impietates, quomodo ergo finita culpa non finietur poena? id quoque esse uerum, patet exem-
Luc. 5. plariter, apud Lucam, de filio prodigo, qui post abscoenissimam
Gerson. uitam, nihil poenarum pertulit. Vester quoque Gerson, hanc eandem affirmat Lutheri propositionem, sentiens, quod in iustificatione impij naturaliter prius gratia infunditur, quam culpa dimittatur, et
pag. 122. quod prius reatus di-//mittitur, quam culpa dimittatur. Ratio primi, quia non tollitur priuatio, nisi constitutione habitus. Secundi ratio, quia lex non mulctat, nisi praeuaricationem, praeuaricatione igitur cessante, cessabit et mulcta. Post ergo culpam dimissam, nullus restat reatus. Reatus enim culpam seu praeuaricationem habet pro causa totali. Itaque poena cum suo peccato remisso remittitur, neque ullus prorsus à peccato immunis obligatur ad poenam. At quod purgatio indicitur est propter gratiam imperfectam, cum qua uenialia quaedam remanent. Et sicut illa non ad mortem sunt, sic illorum poena sola temporalis est. De mortificatione operum carnis, quam iugiter tenemur in corpore nostro ferre, quid dicendum sit, satis est declaratum, nam de ea poena, non loquitur hoc axioma, sed praetendit eam poenam, quam decretales papisticae reseruant ut, inde nundinentur indulgentijs et alijs operum remissionibus, quae sunt merae imposturae papisticae. Optabilius est enim per crucem, per afflictiones, per mortem denique carnis nostrae, sequi crucifixum dominum, compati et communicare Christi passionibus, et cum Christo mortuo tandem in gloria resurgere, quàm delicatule hic in carne uiuere [2]) cum noxia et suasoria remissione operum precipitanter delabi in inferna.

Propositio tertia et quarta.

De industria damnat propheta sententiam pro-
pag. 123. bantium satisfactionem dicens. Quo//niam si uoluisses sacrificium dedissem, holocaustis non delectaberis.

Irridet propheta Micheas [3]) eos qui per opera satisfacere uolunt.

---

1) Nouum. 2) Hier moet ingevoegd worden: „et”.

3) De *Determinatio* heeft: „Micheas propheta”. In de „editio princeps” quat. b, fol. ij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 379.

Condemnatio Parrisiensium.

Prima harum propositionum, est in prophetam, Secunda in Micheam contumeliosa, et omnes falsae, impiae, et in spiritum sanctum blasphemae.

Confutatio condemnationis.

Bene habet causa Lutheri, et hic serio triumphat, quod cum propheta et Michea ueritatis preconibus indignis accipiatur modis. Obsecro uos Parrisianos, si dignam de uobis haberi uultis aestimationem, docete contumeliam prophetis illatam. Quid facilius, quàm quorumcunque tum dicta, tum facta naso suspendere, et fortiter calumniari? Verbi diuini professores, nisi uerbum dei adferant prophanatores iure optimo censendi sunt. Vos praeposterum quendam Silenum exprimitis, dum foris speciosi, et magnifica quaedam pollicentes, intus tamen et ridiculam personam exhibetis, et ignobili uulgo personati, male imponitis. Paruuli panem petimus, et non
est qui porrigat. Egeni et pauperes (Isaias ait) quaerunt aquas, et Trenorum. 4.
non sunt, lingua eorum siti exaruit. Sed additur, Ego dominus Esai. 41.
exaudiam eos, deus Israël non derelinquam eos. Cisternas sibi
effoderunt sententiarij, imo // Arestotelici theologastri, non ualentes pag. 124.
continere aquas, quo fit, ut cum uerbum dei approximat cum Adamo et Heua propriae nuditatis, non nescij latebras circumspiciant, et in lucem prodire detrectent. Nam faciunt et assumunt sibi perizomata ex ficulneis frondibus, hoc est, humanam, gentiliciam, nugatoriam sapientiam, quibus uerenda promptuli contegunt. Sed eò nunc uentum est dei auspicijs, ut quantumcunque torue respectent, uel coelum minis territent, nihil agant, nisi uerbi dei presidium adferant. Non hoc uos docet pietas christiana, ut proximum temere adeo contumelia afficietis. Quin et concordiam cum
aduersarijs scripturas adducentibus praeceptum habemus in Euan- Matth. 5.
gelio. Esto consentiens aduersario tuo, ne forte tradat te iudici, et iudex tortori, nec exibis donec reddideris nouissimum quadrantem. Scriptura uobis ubique est inimica et aduersa, cum qua, non consentitis, neque dexteras coniungere contenditis.

Propositio quinta.

Virtute clauium iactant quidam solui poenas, per diuinam iusticiam requisitas, quod non credo uerum, nec probatur [1]).

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio qua negat uirtute clauium

---

1) De *Determinatio* heeft: „probabitur". In de „editio princeps", quat. b, fol. ij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 379.

poenas per diuinam iusticiam requisitas solui, est falsa, scandalosa, potestati clauium //
pag. 125. derogatiua, et in hoc quod dicit, quod non credo uerum, nec probabitur, est animi temerarij indicatiua et arrogantis.

Confutatio condemnationis.

Psalm. 115. Quem deus misit, uerba dei loquitur, Est omnis homo mendax, solus deus uerax, quoniam ergo Parrisiani ex proprijs loquuntur mendacium loquuntur, et non uidentur à domino missi. Proinde
Augustinus. nec ueri ut notat Augustinus Psalm. 108. in principio. Et Iob,
Iob. 13. Vos fabricatores mendacij et cultores peruersorum dogmatum, utinam taceretis ut putaremini esse sapientes. Iob beatus sic uidetur de uobis expostulare, Nunquid deus indiget uestro mendacio, ut pro illo loquamini dolos? Nunquid faciem eius accipitis, et pro deo iudicare nitimini? Aut placebit ei quem celare nihil potest, aut
Iohann. 5. decipietur ut homo fraudulentijs uestris. Ipse uos arguet, non uobis aut clauibus deus omne dedit iudicium, sed filio, ut omnes honorificent filium. Ipse est qui constitutus est à deo iudex uiuorum et mortuorum. Quam stultum est poenas quae ex iustitia diuina nos manent claues tollere posse, quasi ipse omne iuditium et se totum
Iob. 12. in claues transfudisset. Sed impletum uidetur illud beati Iob, Habundant tabernacula praedonum, et audacter prouocant deum, cum ipse omnia dederit in manus eorum. Quod an in huius seculi theologos competat et genuinum infigat non audeo iudicare, Hoc dico,
pag. 126. Verbum domini clauis // est quae claudit et nemo aperit, aperit
Esai. 22. et nemo claudit, quam promissam habemus apud Esaiam, Et dabo
Hebr. 1. clauem domus Iacob super humerum eius et aperiet et non erit qui claudet. Et Hebr. 1. Portans omnia uerbo uirtutis suae, purgationem peccatorum faciens. Apostolus hoc loco est falsus, scandalosus, potestati clauium impie derogatiuus, quod dicit deum purgationem peccatorum facere, suae uirtutis uerbo. Si probari potest uerum quod Lutherus hic possibile negat, cur non probatis antequam condemnetis? Vos iaculum temeritatis et arrogantiae in Lutherum torquetis, quod non iniuria in uos fuerit retorquendum, quando sine uerbo cuncta conuellitis et dilaniare contenditis. Ego refero uos ad ultimam propositionem huius tituli.

Propositio sexta, Mar. Luth.

Commentum et futile cauillum est dicere quod dicunt quidam, quia sacerdos ignorat mensuram contritionis absoluendi, Ideoque forte non impunit[1]) tantam satisfactionem,

1) De *Determinatio* heeft: „imponit". In de „editio princeps", quat. b, fol. ij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 379.

quantam diuina iusticia requirit, quod propter ea necesse sit diuinae iustitiae satisfieri uel proprio opere uel indulgentijs.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, ritui ecclesiae, et eius doctrinae aduersa, et poenitentialibus sa//tisfactionibus eneruatiua [1]. pag. 127.

Confutatio condemnationis.

Imperito homine nihil quicquam iniustius est (quod ait Comicus) Comicus. qui nisi quod ipse facit, nihil rectum putat. Prudentius uero peritissimus Paulus, Non audeo inquit, aliquid loqui, quod per me non efficiat Christus. Et apud Esaiam. Populus iste labijs, et ore suo Esai. 29. glorificat me, cor autem eius, longe est à me, et timuerunt me, Matth. 15. mandato hominum et doctrinis. Quoniam ergo assertio Lutheriana nullis refellitur scripturis, nihil apud nos momenti habet ipsa condemnatio. Solus siquidem Christus est audiendus, nec doctoribus, nec sanctae ecclesiae ritui, quicquam est deferendum, si non consentiant cum dei uerbo, quod habemus archetypo, à quo cuiusque rei christianae iudicium petendum uenit. Quem in modum Cipria- Ciprianus. nus libr. 2. epistolarum. epistola .3. dicit. Non est frater charissime, quod aliquis aestimet sequendam esse quorundam consuetudinem. Quaerendum enim est, ipsi quem sint secuti, Et quod Christus debeat solus audiri, pater de coelo contestatur dicens, Hic Matth. 3. est filius meus dilectus, in quo bene sensi ipsum audite. Sic taxat et. 17. dominus pharisaeorum nimis sedulam humanarum traditionum obseruationem. In uanum me colunt doctrinis et praeceptis hominum. Matth. 15. Et addit. Bene irritum fecistis praeceptum dei, ut traditionem uestram seruetis. Quo fit, ut tragica uestra uerba non plus nos permoueant, quàm // ex pelui redditum fulgur. Docete nos uerba pag. 128. domini, et audiemus, gratiam habituri, quin et relaturi praedicationibus uestris, id quod uestrae professionis, et christianae charitatis maxime interest, propterea ergo hoc humanum et futile est cauillum, quod sine uerbo, sine ratione asseritur.

Propositio septima.

Poena, qua deus uult peccatum punire, non potest aufferri per hominem uel Papam [2].

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est authoritati ecclesiae a

---

1) De *Determinatio* heeft: „poenitentialis satisfactionis eneruatiua". In de „editio princeps", quat. b, fol. iij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 379.

2) De *Determinatio* heeft: „per Papam". In de „editio princeps", quat. b, fol. ij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 379.

Christo concessae, impie, et schismatice contra ueniens et sapiens haeresim.

Confutatio condemnationis.

Haec propositio non omnino dissidet à superiori quarta propositione huius tituli, et non repugnat manifeste literis sacris. Nam
1.Regum.16. in libro Regum uidere licet, Samuelem non potuisse aufferre Sauli poenam à domino impositam. Cum dicit dominus, Vsquequo tu luges Saul, cum ego proiecerim eum? Item alio loco testatur scriptura. Nathan non potuisse deprecari poenam, quae Dauidi impen-
Hieronymus. deret. Accedit et Hieronymi calculus, super uerba. Tu es Petrus. Vbi dicit, Multi hic Episcopi et sacerdotes non intelligentes istum locum, aliquid sibi de pharisaeorum assumunt supercilio, ut uel damnent innocentes, uel soluere noxios arbitrentur. Cum autem //
pag. 129. apud deum non sententia sacerdotum, sed reorum uita quaeratur,
Hieronymus pro ut in ueteri lege, de leprosis scribitur. Danielis .4. Idem Hieronymus sic scriptum reliquit. Daniel praescius futurorum de sententia dei dubitat, rem temerariam faciunt, qui audacter peccatori-
Ciprianus. bus indulgentiam pollicentur. Auditis hoc temerarij iudices? Ciprianus libro de lapsis, Nec remittere aut donare indulgentia sua seruus potest, quod in dominum delicto grauiore commissum est, ne adhuc
Hierem. 17. lapso et hoc accedat ad crimen, si nesciat esse praedictum. Maledictus qui ponit spem in homine. Quàm solide hic Ciprianus argumentatur pro Luthero. Sapiens à Lutheri sententia non dissidet cum ait, De propiciato peccato, noli esse sine metu, An ille contra
Ecclesiast. 5. dicit sacris literis, et sanctis doctoribus, qui tot scripturas suos habet patronos? Pixis illa pandore (quod fabulantur poëtae) in specie quidem longae pulcherrima, hoc est, theologia uestra scholastica, carneis quorumcunque oculis cerussatam philosophico fuco subijciens faciem, et suam quasi uenditans frontem, unde haereseos gustum excipitis [1]), misere minus uobis illudit, sed noua stupiditate fit, ut cum Epimetheo [2]) nec post acceptum toties malum, quod occaecati per zelotipiam in hanc theologiam non aduertitis [3]), nihil felicius tandem sapiatis [4]), cum et stultus accepto malo sapere praedicetur uulgo. Quod si haec propositio haeresim sapit quod dicitis,
pag. 130. gustum uestrum insipidum, sapidum reddite quo // et nos errorem intelligamus. Haeretici enim esse nolumus, errare possumus.

---

1) De scholastieke theologie wordt vergeleken bij eene geblankette vrouw. Wie haar kust, krijgt den smaak weg van de ketterij.

2) Epimetheus huwde met Pandora, en deed dientengevolge de doos opengaan waaruit tallooze onheilen te voorschijn kwamen.

3) Door hun hartstocht voor die theologie (die geblankette vrouw) merken zij het gestichte kwaad niet op.

4) „Noua stupiditate fit, ut... nihil felicius tandem sapiatis". Zij worden nooit wijzer.

Huic materiae annectitur una propositio de Sacramentis in genere.

Haeretica sententia est qua sacramenta nouae legis gratiam iustificantem dare dicuntur illis qui non ponunt obicem, cum sit impossibile sacramentum conferri, nisi iam credentibus et dignis.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, temeraria et praesumptuose asserta.

Confutatio condemnationis.

Quod sacramenta nouae legis non conferant gratiam iustificantem, nisi fidelibus iam et dignis per fidem clare pronunciat Apostolus, Qui manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit. Pro. 11 [1]. Infidelis non potest digne manducare, conclude lector. Subsumptum probat Augustinus in Iohannem tract. 6. Quid est hoc, inquit, Augustinus. Baptisma habeo, charitatem non habeo, aliud quam sacramentum habeo, charitatem non habeo. Et infra, Si characterem imperatoris Idem. tui habeas, securus militas. Si extra habeas non solum tibi ad militiam non prodest character ille, sed pro desertore punieris. Et Augustinus. subnectit, Si dicis, habeo sacramentum, uerum dicis, Sacramentum diui-//num est, habes babtisma, ego confiteor. Sed quid dicit apos- pag. 131. tolus. Si sciero omnia sacramenta, et habuero omnem prophetiam, Augustinus. et omnem fidem, charitatem autem non habeam, nihil sum. Falsus 1. Cor. 13. et temerarius et praesumptuosus conuincitur Augustinus, si uerum est uestrum iudicium, quod mihi non fit uerisimile.

DE ACCEDENTIBVS AD EVCHA ristiam. Propositio prima.

Magnus et perniciosus error est, si quis accedat ad sacramentum eucharistiae, ea nixus fiducia, quod confessus est, quod non sibi conscius mortalis peccati, quod orationes et praeparatoria sua praemiserit, omnes hij iudicium sibi manducant et bibunt.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est impia, a debita sacramenti suscipiendi, praeparatione maxime retractiua, ad desperationem inducens, et doctrinae Pauli contraria, nec fideles, ea nixi fiducia, secludunt diuinam misericordiam.

---

1) Bedoeld is: 1 Corinth. XI.

Prouerb . 28. Confutatio condemnationis.

Hierem . 17. Adrianus papa . 6. pag. 132. Est ergo haec multis modis taxanda. Qui confidit in corde suo stultus est. Et illa Heremiae. Maledictus qui ponit spem suam in homine, Et Papa noster Moder//nus nonnihil suffragii Luthero adfert titulo, de sacramento dicens. Non sine magna temeritate, et damnabili elatione animi, quis innititur proprijs meritis, aut praeparationi per confessionem oris et cordis compunctionem, aut alias tanquam ex eis dignus sit uenerabile sacramentum eucharistiae sumere. Sunt enim merita nostra et praeparatio, ueluti baculus arundineus, cui dum quis innixus fuerit, confringitur, et perforat

Esai . 64. manum innitentis, et tanquam pannus menstruatae omnes iustitiae nostrae. Verum haec etiam nihil sapere uestro palato suspicor, quod

Hieronymus. consultis uestris repugnent. Quare iuxta consilium Hieronymi in Esdram. Satius esset si fastidiosis cibum non ingereremus, et eorum uitaremus supercilium, qui iudicare tantum de alijs, ipsi nihil praeclare nouerunt facere.

Propositio secunda.

Probatio qua homo peccata sua discutit atque ponderat, non pertinet, nisi ad insensatos et crassos sacramenti contemptores.

Condemnatio Parr.

Haec propositio est temerarie et arroganter asserta, impia, et scandalosa.

Confutatio Condemnationis.

Augustinus. Psalm . 50. pag. 133. Hieronymus. Superius ubi de contritione et confessione egimus, hanc propositionem scriptis exposuimus per Augustinum, psalm . 7. ibi. Et spiritum sanctum tuum, ne aufferas // à me. Et per Hieronymum, prouerb . 16. Vere pertinet ad insensatos, et crassos, sacramenti contemptores, probatio illa, quae est ex se tantum, et non ex fide, sine qua nihil deo placere potest. Sed hodie tantum huiusmodi portentis doctorum, fas est pro sua libidine quiduis aut damnare, aut probare. Insensati sunt, et crassi, Iudaeis simillimi, qui magis sua crassa et extorta probatione feruntur ad sacramentum eucharistiae sumendum, quàm fidei in Christum ardore et exerticio [1].

Chrisostomus. Quos pulchre Iudaeis comparans Chrisostomus, in opere imperfecto. Omnis inquit spes salutis apud Iudaeos in operibus erat, non in fide, sicut dicit Apostolus de illis, et de gentibus, Quoniam gentes,

Rom . 9. quae non sectabantur iustitiam, in legis iustitiam peruenerunt, quia non ex operibus, sed ex fide. Contra Israël sectando iustitiam, in legem iustitiae non peruenit, quia non ex fide, sed ex operibus. Prima autem iustitia est, cognoscere deum patrem et Christum

1) Exercitio.

eius, nouissima autem est facere bona. Sicut et deus cum dixisset quibusdam iudaeis, operamini cibum qui non perit, sed qui permanet, interrogantibus eis quid faciemus, ut operemur opus dei, respondit, Hoc est opus dei, ut credatis in eum, quem misit ille. Illi autem Iudaei (ut nostri Magistri) opus dei negligentes, semper ad diabolum transibant, et de operibus iustitiae requirebant. Propterea dei agnitionem perdiderunt, et opera iustitiae nunquam impleuerunt, quia uirtus faciendae iustitiae, agnitio dei est. Haec ille. // Iohann. 6.

DE CERTITVDINE CHARITATIS habitae. Propositio prima. pag. 134.

Pessime docent theologi, quando dicunt nos nescire, quando simus[1]) in charitate.

Condemnatio Parrisiensium,

Haec propositio intelligendo, nos[2]) nescire certitudine fidei, de qua loquitur, scribens, est falsa, sacris doctoribus dissona, et sanae intelligentiae scripturae.

Confutatio condemnationis.

Plane infideles sunt Parrisienses theologi et animales, non percipientes ea quae sunt spiritus, nam quod Paulus dicit, Ipse spiritus, testimonium reddit spiritui nostro quod sumus filij dei. Proinde non mirum uideatur si tam pueriliter subinde delirent et ineptiant in ueritatis stimulum calcem impingentes qui spiritum non habent recta sibi suggerentem. Nouum profecto et praeposterum Parrhisianorum studium, qui de spiritus sancti testimonio diffisi et nescij, uolunt nobis sua somnia pro oraculis obtrudere. Futile est, uanum est, ficticium est, quicquid dictatore spiritu non edatur: Valeant hi uani mendaces et infideles condemnatores. Hoc multo infideliores[3]) quod nobis persuasum haberi uelint, apud se omnem archanarum rerum cognitionem quasi sepultam latere, cum quám longissime absint tum ab ipsis foribus per quas in diuinae scripturae adita patet ingressus, nempe // à fide, Credidi, inquit, propter quod pag. 135.
et locutus sum. Nos credimus propter quod et loquimur. Nisi cre- Psalm. 115.
dideritis non intelligetis. Apostolus aliam de spiritusancto fidem 2. Corinth. 4.
habuit, et docet Corinthios, quem acceperint spitum[4]), quaeque

Rom. 8.

---

1) De *Determinatio* heeft: „sumus". In de „editio princeps", quat. b, fol. iij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 380.

2) Dit „nos" ontbreekt in de „editio princeps", quat. b, fol. iij v, en in het *Corp. Ref.*, l.l.

3) De zin wordt met „Hoc" enz. voortgezet. „In zooverre nog te meer ontrouw, omdat zij zouden willen, dat wij overtuigd waren", enz.

4 Lees: spiritum.

contulerit dona ille spiritus, Nos, inquiens, non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex deo est, ut sciamus quae à deo donata sunt nobis. Sic in alio loco ubi res urgebat iactantius
1.Corinth.2. dicebat, Puto autem quod et ego spiritum dei habeam. Quod etiam
1.Corinth.7. fide intelligere possumus, Christum in nobis esse [1]). Augustinus in
Augustinus. libro de cognitione uerae uitae in haec uerba aperit. Quamuis deus in omnibus creaturis essentialiter manere credatur, proprie tamen deus in coelis uel in iustis habitare praedicatur, quia ipsi per inhabitationem eius sentiunt, et dum in omnibus rebus adesse conspiciunt, quem sibi minime adesse cognoscunt, qui terrena diligunt. Vt forte hi ter miseri Parrisienses, qui carnales cum sint non nisi crassis oculis, spiritum domini contuendum opinantur. Et item
Augustinus. Augustinus epistola ad Paulinum .112. declarat, quo pacto fidem quispiam uidere poterit in anima propria. An ne saluatori quidem
Iohann.14. creditis? Vos autem, inquit, cognoscetis eum, quia apud uos mane-
1.Corinth.3. bit et in uobis erit. An non Paulo? Nescitis, quod templum dei
Oseae.2. estis, et spiritus dei habitat in uobis? Et prophetae quoties de
Hierem.23. securitate gloriantur? Vt apud Osaeam: Dormire faciam eos fidu-
pag. 136. cialiter. Et Hieremias, In diebus illis saluabitur Iuda // et Israël habitabit confidenter. Quid aliud significant uoces, fiducialiter, con-
Esai.32. fidenter nisi securitatem. Quam non obscure expressit Esaias, Et erit opus iustitiae pax, et cultus iustitiae silentium, et securitas usque in sempiternum. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, et in tabernaculis fiduciae, et in requie opulenta. Necesse est igitur certos nos esse de gratia dei de beneuolentia dei erga
Hierem.9. nos. apud Hieremiam dominus, inquit, In hoc glorietur qui gloriatur scire et nosse me. Vult cognosci uoluntatem suam deus et de ea gloriari. Credunt ne Parrisiani in symbulo, remissionem peccatorum? credunt ne sententiae sacerdotis, cum absoluuntur? Quod si credunt, necesse est, agnoscant se esse in gratia. Quod si non credunt, cur confitentur? Ergo inquiunt, Sophistae nihil est quod timeamus? Recte, si uacet fide timor impius est. Porrò que [2]) cum
Iob.9. fide coniunctus est is non est ignorantia. Sed cum Iob inquit, uerebar omnia opera mea. Sancti timent propter opera sua, fidunt autem misericordiae dei. Timorem ad opera nostra, fidem ad misericordiam dei referre debemus. Sancti timoris fides autor est, Qui
Psalm.146. metu fiducia bonitatis dei uacat is impius sit necesse est. Sed, Beneplacitum est domino super timentes eum, et in eis qui sperant super misericordia eius. Docete quaeso cuius scripturae sanae intelligentiae, et quibus doctoribus sit dissona praesens propositio. Nisi

1) Bij moderne interpunctie zou achter „esse" geen punt staan.
2) Lees: qui.

uobis alia theologia, aliud euangelium, alius spi//ritus sanctus domi pag. 137.
sit, quàm omnibus uere Christianis, quàm Paulo, quàm ipsi Christo.
Sed forte illud obicietis ecclesiastici. Nescit homo utrum amore an Ecclesiast.11.
odio dignus sit, sed omnia in futurum reseruantur, Verum haec autoritas non efficit ignorare hominem, condonarit ne noxam deus an contra, Alioquin hoc etiam inde effecero ignorari, irascatur ne peccato deus, an contra. Sed hoc agit autoritas, non posse discerni inter pios et impios ab externis euentibus, quemadmodum humana ratio iudicat. Nam si de suae cuiusque conscientiae [1]), Solomonem interpreteris, non uideo, quomodo ignoret peccator odium dei, cum nihil sit certius, quàm offendi deum peccato. Denique ut donemus de iudicio conscientiae sanctorum illud accipi. Hoc tamen scies sanctos nondum esse securos, nisi quatenus credunt, id est, eius
misericordiae fidunt. Iuxta illud Rom. Spe salui facti sumus. Et Rom. 8.
ut fide misericordiam norunt, ita fideli timore se diuinae uoluntati iudicandos aut damnandos permittunt, ut dent gloriam deo, dicentes.
Fiat uoluntas tua, sicut in coelo et in terra. Sic itaque iustus Matth. 6.
etiam si cadit, resurgit, et contra conscientiam in dei misericordia nititur, sicut scriptum est. Quoniam rex sperat in domino, in mi-
sericordia altissimi non commouebitur. Psalm. 20.

Propositio secunda.

Caueat omnis Christianus ne unquam incertus
sit, an deo placeant opera sua, qui enim // sic pag. 138.
dubitat, peccat, et perdit opera sua cuncta, frustraque laborat.

Condemnatio Parrisiensium.

Huiusmodi consilium loquendo de certitudine, ut supra, est temerarium, perniciosum, et sacris eloquijs difforme.

Confutatio condemnationis.

Iniuria ergo castigat apostolus, conuitijs in certitudinem fidei
Corinthiorum. An non cognoscitis uosmet ipsos? Nescitis quia 1. Corinth. 3.
Christus Iesus habitat in uobis, nisi forte reprobi estis? Ecce
reprobus est, qui nescit Christum habitare in corde suo. Charitas Rom. 5.
enim dei diffunditur in cordibus nostris, per spiritum sanctum, qui
datur nobis. Et seruator ipse suos coarguit infirmae fidei. Modicae Matth. 8.
fidei, inquiens, quare dubitasti? [2]) Et Hierem. Tu in nobis es do- et. 14.
mine, et nomen sanctum tuum inuocatum est super nos. Cum deus Hierem. 14
est in nobis, nonen [3]) domini inuocamus, ne derelinquat quos occu-

---

1) Lees: de sua cuiusque conscientia.
2) Matth. VIII: 26 luidt in de *Vulgata*: Quid timidi estis, modicae fidei?
3) Nomen.

Rom. 8. pauit. Sicut Paulus ait, quod spiritus sanctus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus, hoc est, habitans in nobis, nos postulare
Augustinus. facit, exponente Augustino. Sicut nec aliquis potest dicere, dominus
1. Corinth. 2. Iesus, nisi in spiritu sancto. Qui ergo hanc fidem spiritus non habet, nec dominum habet. Quod si uera est uestra temeraria con-
Rom. 14. demnatio, fallit nos Paulus. Omne quod non est ex fide, peccatum
Hebr. 11. est. Et sine fide impossibile est, placere deo. Ambrosius quoque
pag. 139. nonni//hil praesidij afferens Luthero libro de uocatione gentium
Ambrosius. .1. Etiam, inquit, si in bonis moribus quis agat, male adhuc uiuit, si non in dei gloriam uiuit. Sed qui dubitat an opera sua deo placeant, conuincitur non uiuere in gloriam dei, ergo peccare conuincitur. Adducite ergo sacra eloquia, quibus difforme clamatis Lutheranum, imò apostolicum consilium, si stoliditatis notam euadere cupitis. Nunquam debemus esse incerti an deo placeant opera nostra certitudine fidei, quam nobis ingerat spiritus ille diuinus. Nam qui non credit se deo in operibus placere, agit quod credit non bonum, et ergo peccat: aut si dubitet dumtaxat, utique peccat. Est enim
Gerson. iuxta Gersonem, Regula, ut uocant, magistralis, Dubitans de aliquo facto an sit licitum, et stante dubio illud agens, peccat. Impossibile quocirca dixerim hominem uirtuosam deoque placitam posse ducere uitam, nisi dei erga se benignus et fauorabilis sit sensus ac
Sapient. 1. gustus. Sicut scriptum est, Sentite de domino in bonitate.

DE PECCATIS.

Propositio prima ac secunda.

Iustus in omni bono opere peccat.

Omne opus bonum optime factum, est peccatum ueniale.

Condemnatio Parrisiensium.

Vtraque harum propositionum est falsa, //
pag. 140. piarum aurium offensiua ac bonorum operum infamatiua.

Confutatio condemnationis. Quoniam opera nostra semper defecatoria [1]) esse possunt, et plus habere puritatis, quam habent, si praeceptum charitatis impleremus, consequitur illam qualemcunque impuritatem peccatum et uitium esse, cui ueniam precantur etiam sanctissimi quique in carne agen-
Matth. 6. tes, in oratione dominica, et dimitte nobis debita nostra, quare mendaciter errant hij Magistri Nostri hanc precationem, etiam cum ex intentissima charitate, ita precemur annihilantes, si in
Augustinus. omni opere bono non peccamus. Augustinus in epistola .54. ad Macedonium testatur, debita quae iustissimus quisque postulat

1) Lees: perfectiora.

remitti uere, et esse, et dici peccata. Imò, inquit, qui dicit se esse sine peccato, non est in ueritate, et qui dicit se in opere optime facto sine peccato esse, ipse se seducit, et ueritas in eo non est. ut etiam notat Augustinus sermone .2. et uerbosissime in libro de perfectione iustitiae hominis. Qui in libro quoque de natura et gratia audet dicere. Si omnes sancti in unum congregati quaererentur, si peccatum haberent, quid essent inquit, dicturi? Quia si dixerimus quia peccatum etc. Et idem de martyribus loquens. Conterritus, inquit, respexit infirmitatem suam, et uidit non de se sibi esse praesumendum, quantum enim ad ipsum hominem pertinet mendax est, sed gratia dei uerax est factus. Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum, ait psaltes. Et alibi, // Omnis homo mendax, Et in Genesi. Omne desiderium cogitationum cordis humani, uanum et prauum omni tempore. Et repetita haec eadem sententia in cap. 8. Sensus et cogitatio humani cordis praua à pueritia. Item apud Esaiam. Omnes hypocritae sunt et nequam, et uniuersum os locutum est stulticiam. Et in eodem. Ecce omnes uani et uana opera eorum, uentus et inane consilia eorum. Quibus luculentissimis prophetarum oraculis ostenditur, nos semper esse peccatores, semperque peccare. Quod apertissime idem propheta proloquitur. Facti sumus immundi omnes, et quasi pannus menstruatae uniuersae iustitiae nostrae. Quae uerba nostro conueniant proposito, nec ne Bernardus est in medium deducendus, qui de his disserens uerbis, sermone .50. Nostra, inquit, si qua est humilis iustitia, recta forsitan, sed non pura. Nisi forte meliores nos esse credimus, quam patres nostros, qui non minus ueraciter, quam humiliter dixerunt. Omnes iustitiae nostrae tanquam pannus menstruatae mulieris. Quomodo enim pura iustitia, ubi adhuc non potest culpa deesse? Recta tamen uideri potest iustitia hominum, si modo peccato non consentiat, ut non regnet in eorum mortali corpore. Nam primi hominis initio quidem non modo recta, sed etiam pura fuit quamdiu ei datum est, nec sentire peccatum, Caeterum haec ipsa, quoniam pura non fuit, et puritatem facile perdidit, et ne ipsam quidem retinuit rectitudinem suam. Non enim iustifica//bitur in conspectu tuo omnis uiuens, ait is qui dei iustitiam minime ignorat. Haec Bernardus. Audis o tortuose Latome, hanc Bernardi expositionem? Est ergo haec sanctorum patrum uox, Omnes iustitiae nostrae, ut pannus menstruatae. Quemadmodum et ista Pauli est, Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae, et captiuum me ducentem in lege peccati quae est in membris meis. Hoc ille, inquit, Hieronymus in Epistola .9. ad Saluinam pronunciat, qui libere sub persona sua fragilitatem humani corporis fatebatur. Non enim quod uolo bonum hoc operor, sed quod

1. Iohann. 1.
Augustinus.
Augustinus.
Psalm. 13.
pag. 141.
Psalm. 115.
Genes. 6.
Esai. 9.
Esai. 41.
Esai. 64.
Bernhardus.
Esai. 64.
Psalm. 142.
pag. 142.
Esai. 44.
Rom. 7.
Hieronymus.
Rom. 7.

nolo malum. Et infra, Condelector legi dei secundum interiorem hominem, uideo autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae, Vbi ingenue fatetur Apostolus se bene operari secundum spiritum, at male secundum carnem, et ideo in uno eodemque opere et peccare et bene operari. Atque huius rei pul-
Ciprianus. chram reddit rationem beatus martyr Ciprianus super oratione dominica, Fieri, inquit, petimus uoluntatem dei in coelo et in terra, quod utrumque ad consummationem nostrae uoluntatis pertinet et salutis. Nam cum corpus è terra, spiritum possideamus è coelo, ipsi terra et coelum sumus, et in utroque, id est corpore et spiritu ut dei uoluntas fiat oramus. Est enim inter carnem et spiritum colluctatio, et discordantibus aduersus se inuicem quotidiana congressio, ut non quae uolumus ipsa faciamus, dum spiritus coelestia
pag. 143. et // diuina quaerit, caro secularia et terrena concupiscit, et ideo petimus impense inter duo ista ope et auxilio dei concordiam fieri, ut dum et spiritu et carne uoluntas dei geritur, quae per eum renata est anima seruetur. Quod aperte et manifeste Apostolus sua
Galat. 5. uoce declarat, Caro, inquit, concupiscit aduersus spiritum etc. Quod
Iohann. 3. ergo natum est ex spiritu spiritus est. Vnde et sancti sumus quatenus spiritu renati sumus. At quod natum est ex carne, caro est.
Idem. Et qui è terra profectus est, Iohanne teste, terrenus est, et terrena loquitur, sicque terreno, ueteri, et exteriori homini semper peccatum inest, quod secundum Paulum dicitur, lex membrorum. Quisquis ergo spiritu ambulat, iustus et sanctus est, et non peccat, quia è coelo profectus est. Verum qui adhuc tam beatus non est ut uel ad punctum nullis moueatur desiderijs (tentatio est enim uita hominis super terram sine ullo interstitio) in hac parte peccator est et carnalis, quippe qui peccatum habet in carne, et cuius caro peccat. Nam sicut sine carne non sumus, ita nec sine carne operamur, ita nec sine uitijs carnis sumus, nec sine eis operamur, cuius uno malo desiderio extincto, ilico aliud pullulare pulchre,
Ciprianus. beatus docet Ciprianus, libro de mortalitate. Item Augustinus
Augustinus. psalm. 142. Noli putare te aliquid operari, nisi in quantum malus est. Nullus enim unquam opus bonum fecit, tanta charitate, quanta potuit et debuit. Quare quilibet iniustus remansit, iniustus autem
pag. 144. non potest in ope//re iniusto non peccare. Quod scite admodum
Augustinus. idem doctor in epist. 30. ad Hieronymum de eo, Si quis totam legem [1]) etc. ostendit et probat. Et ut inquiens generaliter breuiterque complectar, quam de uirtute habeam notionem, quod ad

---

1) Bij moderne interpunctie zou men dit tusschen aanhalingsteekens plaatsen: „Si quis totam legem", etc.

recte uiuendum attinet. Virtus est charitas, qua id quod diligendum est, diligitur, haec in alijs maior, in alijs minor, in alijs nulla. Plenissima uero, quae iam non possit augeri, quamdiu hic homo uiuit, est in nemine, quamdiu autem augeri potest, profecto illud quod minus est, quàm debet ex uitio est, Ex quo uitio, non est iustus in terra, qui faciat bonum, et non peccet. Ex quo uitio, Non iustificabitur in conspectu eius omnis uiuens. Propter quod uitium, Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nosipsos seducimus, et ueritas in nobis non est. Propter quod etiam quantumlibet profecerimus, necessarium est nobis dicere, dimitte nobis debita nostra, Ecce charitatis defectus, qui cuncto quantumuis sanctissimi hominis operi, peccatum ab Augustino astipulantibus scripturis proclamatur, unde et in omni opere peccatur. Et tamen dicuntur non peccare, etiam si inconsummata sit eorum iustitia, ubi deus aut illa carnis desideria, aut minus caritatiuam actionem non imputat ad peccatum, quia, ut ait Bernardus, sermone de annuntiatione. Vtique peccatum quod factum est, non potest non fieri, ipso tamen deo non imputante, sic erit quasi non fuerit. Perspicuum autem fit, idem hominis sancti opus et pecca-//tum esse, et optime factum, sed diuersis respectibus. Peccatum est, et malum secundum rigorem iudicij dei, quia illud opera sanctorum bona ferre non possunt. Iuxta illud. Non intres in iuditium cum seruo tuo, quia non iustificabitur, in conspectu eius omnis uiuens. Cum autem iudicium eius sit uerax et iustum, non damnat opera, quae prorsus sunt inculpabilia, nulli enim facit iniuriam, sed sicut scriptum est, reddit unicuique iuxta facta sua, at cum illi se non audet committere, constat et consequitur opera bona, eo respectu esse semper peccaminosa, polluta, et immunda, et hoc propter partem nostram, ut dixi, carnalem aduersam deo, et ob imperfectam charitatem. At eadem opera bona sunt candida et impolluta, respectu benignitatis misericordiaę diuinae, qua super nos ex eius gratia et dono regnante spurciciae, et illorum bonorum operum inquinamenta ipso deo tegente non imputantur, sed misericorditer remittuntur. Qua propter ne hos duos respectus iustitiae uidelicet et misericordiae diuinae separemus, ipsi sancti patres crassius hoc tradiderunt. Augustinus super Iohannem, Quid meruimus? interroget iustitiam, inueniet poenam, interroget misericordiam, inueniet gratiam. Idem nono [1]) confessionum, cap. 13. Vae laudabili uitae hominum, si remota misericordia discutias eam. Quia uero non exquiris delicta uehementer, fiducialiter speramus, aliquem apud te locum inueniri indulgentiae. Si laudabili uitae hominum re//mota

Ecclesiast. 7. Psalm. 142. 1. Iohann. 1. Bernhard. pag. 145. Psalm. 142 Rom. 2. Augustinus. Augustinus. pag. 146.

1) Scil. libro.

misericordia imprecatur ue, quod notat in sacra scriptura aeternam damnationem et gehennae supplicium, consequitur quod secundum iustitiam diuinam, etiam optimum cuiusquam opus sit damnationi obnoxium, nisi misericordia succurrerit solis miseris et peccatoribus necessaria. Vnde beatus Hieronymus libr. 2. contra Pelagianos, Ecce Iob, inquit, immaculatus et sine quaerela, et abstinens ab omni malo, quali fine iustitiae coronatur, ut misericordia indigeat. Idem libr. 1. Tunc iusti sumus quando nos peccatores fatemur, et iustitia nostra non ex proprio, sed ex dei consistit misericordia, quare miserentis est et ignoscentis dei, non uolentis neque currentis hominis. Gregorius in moralibus, psal. super Iob .9 [1]). Non iustificabitur homo compositus deo, quia omne meritum uirtutis nostrae, uicium esse conspicitur, si à iusto arbitro districte iudicetur, ideo recte subiungit, Si uoluerit contendere cum eo non poterit unum respondere pro mille. Secundo ibidem super illud. Si repente interroget, quis respondebit ei, Quia, inquit [2]), si remota pietate discutitur in eo examine, etiam iustorum uita succumbit. Tertio ibidem. Si habuero quippiam iustum non respondebo, sed meum iudicem deprecabor. Vt enim, inquit [3]), saepe diximus, omnis humana iusticia, iniusticia esse conuincitur, si districte iudicetur, prece ergo post iustitiam indiget, ut qui succumbere discussa poterat, ex sola iudicis pietate conualescat. Quarto ibidem, Ve//rebor omnia opera mea, sciens quia non parcis delinquenti. Ecce uir sanctus in operibus omnibus non malis, quae non faciebat sanctus, ut testatur de eo dominus in principio libri, timet et deliquisse se ac minus fecisse, ibi Gregorius dicit. Quae aperte egerim uideo, sed quid intus latenter pertulerim ignoro. Quinto ibidem, Si fulserint quasi mundissimae manus meae, tamen sordibus intinges me, Quia quousque poena corruptionis astringimur, quantumlibet rectis operibus, ueram mundiciam nequaquam apprehendimus, sed imitamur, Et infra. Quia per studia rectae operationis exercear, in tua tamen noticia uideo, quia mundus non sum. Et in fine moralium, Quis inter ista remanet salutis locus, quando et mala nostra, pura mala sunt, et bona nostra quae nos habere credimus, pura bona esse nequaquam possunt. Patet itaque his irrefragabilibus scripturae, et doctorum uerbis, opus bonum in iusto natura sua esse immundum, carnale, ac peccaminosum, quod sola misericordia ignoscente, purum, spirituale ac meritorium efficitur. Verum sophistarum aliquis hic obgrunniens

Hieronymus. Hieronymus. Gregorius. pag. 147.

1) Gregorius magnus, *Libri moralium in Job,* in cap. 9, in *Gregorii Opera omnia,* Ven. 1768, T. I, p. 295, col. 2.
2) Gregorius magnus, Ibidem, p. 305, col. 1.
3) Gregorius magnus, Ibidem, p. 308, col. 2.

scripturas [1]) fortassis erit obiecturus, quae indicent nihil esse peccati in opere bono et licito, ut est illud. Virgo nubens non peccat. 1. Corinth. 7.
Et apud Matthaeum. Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus Matth. 6.
tuum lucidum erit. et additur in Luca. Nullam habens partem Lucae. 11.
tenebrarum, ergo nihil peccati. Item quoniam ex fide iustificatus
est // Abraham. oportet ergo eam, inquiunt, fidem fuisse peccatum, pag. 148.
et peccatum reputatum illi ad iusticiam, sic miseri Arestotelisant Rom. 4.
sophistae, scripturarum planè inscij, quae duplex definiunt peccatum. Regnans aut dominans, et subiectum aut seruiens. De regnante
autem, id est, mortali loquitur, Paulus ad Romanos. Ne igitur Rom. 6.
regnet peccatum in mortali uestro corpore, ut obediatis illi scilicet
peccato, per cupiditates eius corporis. Vbi Augustinus de his apostoli Augustinus.
uerbis, Non dixit, inquit, non sit, sed non regnet. Inest peccatum cum delectaris, regnat, cum consentis. Et Vnde, inquit, mente seruis legi dei, nisi quia displicet tibi uita tua? Vnde carne lege [2]) peccati, Nsi [3]) quia non desunt suggestiones et delectationes malae? Vnde et idem doctor nominat hanc uitam, totam tentationem, libro
confessionum 9. cap. 32. et Hieronymus, ad Rusticum qui lapsus Hieronymus.
fuit epistola .45. qui, inter caetera non, inquit, habitat in carne nostra, bonum nec agimus quod uolumus, sed quod nolumus, ut aliud mens desideret, aliud caro facere cogatur. Et paulo superius, Nullus quidem mundus à peccato, ne si unius quidem diei fuerit uita eius. Astra quoque ipsa non sunt munda in conspectu eius. Si in coelo peccatum, quanto magis in terra? Si delictum in his qui carent tentatione corporea, quanto magis in nobis, qui fragili
carne circundamur, et cum Apostolo dicimus, Miser ego homo, quis Rom. 7.
me liberabit de corpore mortis huius? id est, de peccan//di affec- pag. 149.
tibus. An non aperte hic protestatur delictum nobis inesse ex carnis
corruptela, sicut Augustinus ex charitate imperfecta, et Gregorius Augustinus
ex iusticia inconsummata? et hoc peccatum etiam sanctissimo nostro Gregorius.
inest operi, sed non dominans peccatum. Talibus enim sanctitate conspicuis Paulus loquitur, Peccatum, inquiens, uobis non domi-
nentur [4]). Et quotienscunque scripturae et patres asserant, pecca- Rom. 7.
tum non inesse operi bono et diuino, loquuntur de hoc dominante
peccato. De peccato autem subiecto, id est, ueniali de quo Genes. 4. Genes. 4.
scribitur, Sub te erit appetitus tuus, et tu dominaberis illius, bono naturaliter inesse operi, sed gratia sanante tanquam non sit ignosci, satis superque probatum reor. Itaque sic Lutherus uult iustum in

1) „Scripturae" beteekent hier „schriftuurplaatsen".

2) Lees: legi. De zin moet uit het voorafgaande aldus aangevuld worden: „Vnde carne seruis legi peccati?"

3) Nisi. 4) Lees: dominetur.

1 . Johann . 1. omni opere bono peccare, quemadmodum Iohannes Apostolus asserit eum qui natus est ex deo non peccare, cum tamen secundum eundem, si dixerimus quia peccatum non habemus ueritas in nobis non est. Vnde ille qui natus est ex deo, non peccat, id est, expo-
Bernhard. nente Bernardo, tantundem est ac si non peccet, pro eo quod non imputatur ei peccatum: itidem de peccato operis boni quod ex misericordia dei non imputanti est tanquam non sit, quod tamen misericordiae ignoscentia postposita ex natura sua peccatum est. Qui capit, capiat.

Propositio tertia,

pag. 150. Quomodo [1]) omni tempore poenitemus et // resipiscimus uitium est.

Condemnatio Parr.

Haec propositio ut uicium dicit culpam, ad sensum scribentis est falsa, irrationabiliter, et ex erroneo scripturae intellectu asserta.

Confutatio Condemnationis.

Lucae . 18. Ergo falsus et irrationabilis est saluator, qui iubet nos semper
1 . Tessal . 5. orare, et nunquam deficere. Et apostolus, Sine intermissione orate. Et apud Lucam. Si quis uult uenire post me, abneget semetipsum, et tollat crucem suam quotidie, et sequatur me. At si ille semper, ut inquiunt, orat, qui non cessat bene facere, ac mala desideria uitare, non talis semper resipiscit? Orat itaque, non qui labra concutit, sed qui quotidie corporis sui mortificatione crucem baiulat.
Hieronymus. Diuus Hieronimus, Matth . 10. Ne semel putemus ardorem fidei posse sufficere, semper crux portanda est, ut semper Christum
2 . Corinth . 4. amare doceamur. Ita apostolus portabat iugiter carnis mortificationem in corpore suo, quod qui facit omni tempore, semper orat,
Psalm . 33. semper poenitet. Ita propheta. Benedicam dominum in omni tem-
Luc . 13. pore, semper laus eius in ore meo. Et Apud Lucam, Putatis quia ipsi debitores fuerint prae omnibus galilaeis, quia talia passi sunt? Non dico uobis, imo nisi resipueritis, omnes similiter peribitis.
Luc . 24. Ecce, an non omnibus resipiscentiam indicit? Et apud eundem,
pag. 151. Oportebat praedi//cari sub nomine eius poenitentiam ac remissionem peccatorum in omnes gentes. Nunquid igitur non euangelica
Leo. tuba, unam sonat poenitentiae annunciationem? Certe Leonis clara stat sententia, qui totam uitam christiani hominis, si sit secundum Euangelium crucem et continuum martyrium esse confirmat. Caeterum, isti qui in croceis sunt enutriti, sed stercora uerius amplexi, crucem reformidant, terrentur poenitentiae uocabulo, crucis Christi

---

1) De *Determinatio* heeft: „Quod non omni tempore poenitemus" enz. In de „editio princeps", quat. b, fol. iij v ; in het *Corpus Reformatorum*, Vol. I, col. 380.

inimici, Christo indigni. Non aliter nunc Euangelium et crucis ferendae praeconium theologis sapit, atque olim iudaeis, ipsa ueritatis tuba, quam ob hoc impatientius ferebant, quod eorum operibus reclamitaret. Sic luxurioso uerbum castitatis offensio est. Sic sybarita sobrietatis monitorem explodit. Sic male coit cum superbo moabita, humilitatis preco. Sic Sathan obiurgat ueritatem? Quid Lucae. 8. mihi et tibi Iesu fili Dauid? Hieronymus epistola .45. Quod si Hieronymus. quidam iusti appellantur in scripturis, et non solum iusti, sed etiam iusti in conspectu dei, iuxta illam iustitiam appellantur iusti, puniendo scilicet se, secundum quod dictum est, Septies in die cadit iustus. Si cadit, quomodo iustus? Si iustus quomodo cadit? Prouerb. 24. Sed iusti uocabulum non amittit, qui semper per poenitentiam resurgit. Ergo quia semper peccamus, semper poenitere et resipiscere debemus.

Propositio quarta, Mar. L.

Hoc est mortalium mortalissimum non cre// dere se esse damnabili, et mortali peccato ob- pag. 152. noxium coram deo.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, impia, desperationis inductiua et sapiens haeresim.

Confutatio condemnationis.

Procedit Lutheri sententia, Si uirium mearum tantum rationem habens uelim emetiri opera mea, tanquam à me profecta, qui enim sibi sic persuaderet, mortiferis se nullis peccatis illigatum, mortalis peccati culpam non euaderet. Nam cum per fidem in Christum, spiritum domini in anima mea aduertere queam, si tamen ad mea ipsius opera respiciens non letalia censeam, cum quibus iudex in iudicium ingrederetur, profecto ad insaniam usque errarem. Quis enim sese iustificare potest? Quod illud opus hominis? quod non adulterinum et letiferum reperiatur si iuste et amussatim à diuina iustitia iudicetur? Vnde et Gregorius .29. moralium, Vae laudabili Gregorius. uitae hominum, si remota pietate iudicetur, quia districte discussa, inde ante oculos iudicis, unde se placere suspicatur, obruitur. De quo latius supra, Facescat ergo stulta de se confidentia, exaltetur ardens in Christum confidentia. Iob hoc praeclare animaduertit, Iob. 1. cuius ipsa preconium canit scriptura, quod in nullis labijs peccauerit, uir simplex rectus ac timens deum, cum de se suam aperit confidentiam, dicens: Si iustificare me uoluero, os meum // con- pag. 153. demnabit me. Si innocentem ostendero, prauum me comprobabo. Etiam si simplex fuero, hoc etiam ignorabit anima mea. Et infra, Verebar omnia opera mea, sciens quia non parcis delinquenti. Si Iob. 9. autem sic impius sum, quare frustra laboraui? Si lotus fuero quasi

aquis niuis, et fulserint uelut mundissimae manus meae, tamen sordibus intinges me, et abhominabuntur me uestimenta mea. Haec confessio, haec credulitas cuiuis iusto digna, uobis Parrisiensibus non uidetur necessaria, quia fortasse alia uia eaque compendiosiore, iusti, loti, et mundi reddi poteritis, quam qua beatus propheta se iustum, lotum, mundum fore intelligeret, hoc est, per propriae iniustitiae, turpitudinis, miseriaeque confessionem. Hinc Psaltes quia non esset inscius neminem delicta posse intelligere, et proinde de se incertum dei iudicium auertit etiam iustus et poenitens, Ne
Psalm. 142 intres, inquit, in iudicium cum seruo tuo, quia etc. Sic Paulus cum testaretur suam innocentiam, ne inde superbiret, aut ne se nullis
1. Cor. 4. peccatis obnoxium per hoc insinuaret, dicit: Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum. Sapit haeresim, quicquid uestro captui non fuerit accommodum.

Propositio quinta.

Theologi docentes regula sua, uenialia peccata esse distincta a mortalibus, ad insaniam perditissime nituntur trahere hominum conscientias. //

Condemnatio Parrisiensium.

pag. 154. Haec propositio est stulte et praesumptuose asserta, sacris doctoribus iniuria, et in quantum praetendit, uenialia non distingui a mortalibus, est haeretica.

Confutatio condemnationis.

Clarum est quodlibet peccatum, aut quodlibet opus hominis per fidem operantem, per dilectionem [1]) esse ueniale, non mortiferum. Contra omne opus sine fide operante per dilectionem, esse mortale, et laetiferum. Prior pars assumpti dependet ex superioribus ubi diximus iustum in omni opere bono peccare, quod peccatum ueniale appellamus, id est, uenia dignum, quippe quod deus non imputat, quando sine eo uiuere non possumus, et tamen peccatum facit iustus, quia minus facit, quàm debet ob imperfectam charitatem, quae
Iohann. 3 nulli contingit in hoc mortali corpore. Posterior pars innititur dicto saluatoris. Qui de terra est, de terra loquitur, terrenus quicquid loquitur terrenum est, et non potest infidelis animae arbor, fructus bonos proferre. Stulte ergo theologastri in aliquibus sibi ueniam promittunt, secure ingredientes iudicium domini, et in alijs de uenia perditissime desperant, ne habita quidem fidei ratione. Fides enim ut nulla sinit opera esse mortalia, ita et infidelitas nihil nisi

---

1) Bij moderne interpunctie zou achter „operantem" geen komma staan.

laetiferum parere potest. Quare fides sola ut lapis lydius auri est index, cuius speciei, quid-//que sit peccatum, arguit. Cuius usus et experimentum quia aliquot annos ignotum et suppressum extitit, emerserunt et enata sunt infantilia illa nugamenta theologorum, quibus peccatorum altitudinem, enormitatem, et pondus conantur minutim peruestigare librare et expendere, quo factum est ut non aliter peccata in filias et nepotes, tum hos in ramos porrexerint et dissecuerint, quam si eorum aequilibrio appendenda sint in die iudicij, ut iam deo nihil relinquant quod non ipsi prius dijudicarint. Manifesta opera carnis habemus in sacris literis, quae manifestaria flagicia regnum dei non consequentur, nisi misericordia dei remittantur. Venialia iustorum peccata petrae, id est, fidei soliditate colliduntur, impinguntur, et confringuntur. Septies in die cadit iustus et toties resurgit. Nam petrae beneficio fidelis manet.

pag. 155.

Galat. 5.

Prouerb. 24.

DE PRAECEPTIS. Propositio prima.

Qui negat deum nobis impossibile iussisse, pessime facit, et qui hoc falsum esse dicit, plusquam pessime facit.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est scandalosa, impia, legis christianae infamatiua, ac authore Augustino in deum blasphema.

Confutatio condemnationis.

Magistri nostri Parrisienses, seruatoris nostri dictum scandalosum, impium, et christianae legis infamatiuum // faciunt. Vbi rogarent discipuli, Quis potest saluos [1]) fieri? Respondit dominus. Apud homines hoc impossibile est, sed deo possibile est omne uerbum. Et illud sapientis, eandem incurrit infamiam, Sciebam quod non poteram continens esse, nisi dominus dederit, Quod quidem sapientis elogium, Augustinus libro, de perfectione iusticiae huc non inepte accomodat, quo loco aperte declarat homini mandata dei impossibilia esse. Praeterea Paulus electum dei organum, quid nostris uiribus negatum sit, aperit. Nemo, inquit, potest dicere, dominus Iesus, nisi in spiritusancto. Quod sine nomen [2]) quidem Christi pro loqui possumus, ut id cedat in cumulum meriti, nisi spiritus sancti beneficio, quid gloriosuli hic nobis adblandimur, quid suffeni (quod dicitur) nobis uidemur, ut mandata dei uiribus humanis citra gratiam impossibilia negemus? Non est blasphemus in deum, qui suam impotentiam non dissimulans, ardentiori rapitur in deum animo ut inde referat uirium augmentum et robur, per quae legis diuinae uerus reddatur obseruator. Praeterea generali regula mandata dei

pag. 156.

Matth. 19.

Sapientiae. 8.

Augustinus.

1. Corinth. 12.

1) Saluus. 2) Lees: Quodsi ne nomen.

Augustinus. non impleri, nisi gratia, Diuus testatur Augustinus .1. retractationum ca. 19. Mandata dei implentur, quando quicquid non fit, igno scitur. Nónne aperte hic dicit, mandata dei impleri non operantibus planè nobis, sed dei gratia ignoscente? Nullus ergo potest implere dei mandata, sicut per omnia satisfaciat mandatis dei, ut
pag. 157. ignosci nihil sit opus. Sed iam // Bernardum audiamus super can-
Bernhard. tica, sermone .50. Est duplex charitas in actu et in affectu, Et de illa quidem quae operis est, puto datam esse legem hominibus, mandatumque formatum. Nam in affectu, quis ita habeat ut mandatur. Ergo illa mandatur ad meritum, ista in praemium datur. Cuius initium quidem profectumque, uitam quoque praesentem experiri diuina posse gratia non negamus, sed planè consummationem deferimus futurae felicitati. Quomodo ergo iubenda fuit, quae implenda nullo modo erat? Aut si placet tibi magis de affectuali charitate datum fuisse mandatum, non inde contendo, dummodo acquiescas et tu mihi, quod minime in ista uita, ab aliquo hominum possit uel potuerit impleri. Quis enim sibi arrogare id audeat, quod Paulus ipse fatetur se non comprehendisse? Nec latuit praeceptorem praecepti pondus hominum excedere uires, sed iudicauit utile ex hoc ipso, suae illos in sufficientiae admoneri, ut et scirent sanè ad quem iustitiae finem niti pro uiribus oporteret. Ergo man-
Rom. 3. dando impossibilia non praeuaricatores homines fecit, sed humiles, ut omne os obstruatur et subditus fiat totus mundus deo, quia ex operibus non iustificabitur omnis caro coram illo. Accipientes quippe
Titum. 3. mandatum et sentientes defectum clamabimus in coelum et miserebitur nostri deus, et sciemus in illa die, quia non ex operibus iustitiae quae fecimus nos, sed secundum suam misericordiam sal-
pag. 158. uos nos fecit. An ergo non praecepit // impossibilia, ob id ut misericordiam suam nobis commendet? Vtique. Insuper cum Magistri Nostri dicant in hac uita nulli gratiam consummatam dari, sed semper augeri, cum ipsa ad dei mandata implenda dumtaxat detur, uel quis hinc non intelligit (nisi stipes sit aut caudex) in ea parte non satisfieri mandatis dei, ubi deest consummata gratia, quae nulli contingit luteas has domos incolenti omnibus suis numeris absoluta [1]).

Propositio secunda.

Sola duo ultima decalogi praecepta sunt, quae a nullo quantumlibet sancto aliquo modo implentur, caetera omnia implent. Sed in his duo-

---

1) Zoolang wij dit aardsche lichaam bewonen, valt aan niemand de volmaakte genade ten deel.

bus manent rei et peccatores, quia nihil de istis implent.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est erronea, impia in legem, et legislatorem blasphema, et in sanctos contumeliosa.

Confutatio condemnationis.

Si impie et erronee asserta à Luthero praesens sit assertio, profecto insigni doctrina clari, Augustinus et Ambrosius eodem configuntur pugione, Augustinus super Iohannem tractatu .41. circa finem dicit, Quae est enim perfectio boni? nisi consummatio et finis mali? Quae autem consummatio mali? nisi quod lex dicit, Non concupisces. // Omnino non concupiscere, perfectio boni est, quia consummatio mali est. Hoc dicebat ille perficere bonum mihi non adiacet, quia non poterat efficere ut non concupisceret. Non possum, inquit, implere quod dictum est, Non concupisces. Quid ergo opus est ut impleas? Post concupiscentias tuas non eas. Hoc agite interim quamdiu sunt illicitae concupiscentiae in carne, ut paulo superius. Quamdiu, inquiens, peccaum [1]) necesse est esse in membris tuis, saltem ei regnum aufferatur. Quando ergo plena et perfecta libertas erit? Quando nullae inimiticiae, quando nouissima inimica destruetur mors. Eandem sententiam uideo apud eundem de uerbis apostoli, sermone .3. et .4. Ambrosius libro de bono mortis cap . 3. ibi. Sacrificabo hostiam laudis, Non sacrifico, inquit, sed sacrificabo, significans illud perfectum esse sacrificium, quando unusquisque dominio corporis huius uinculis absolutus, assisteret et offerret se hostiam laudis, quia ante mortem nulla est perfecta laudatio. Hieronymus super illud psalmi. Placebo domino in regione uiuorum. Quid loquitur iustus? Quia uerba et opera bona non habeo, et sanctus uideor et laudor ab hominibus, Ego autem noui conscientiam meam, Scio quibus cogitationibus cor meum fluctuat, scio quantae in me libidines ueniunt, et uideo aliam legem repugnantem menti meae, et captiuantem me in lege peccati, propterea dico, miser ego homo, quis me liberabit de // corpore mortis huius. Et ideo dico. Ab occultis meis munda me domine, et ab alienis parce seruo tuo, Non est meum quod parturio. Nolo cogitare mala, et cogito. Nolo cogitare malum, et quasi captiuus et inuitus in malam cogitationem trahor. Sed quoniam in mea potestate non est aut cogitare, aut non cogitare quae mala sunt, propterea dico, aliena quidem sunt, quae ueniunt in cor meum. Sed quoniam necessitas mihi imponitur, propterea dico. Ab occultis meis munda

Augustinus. Exod . 20. [pag. 159]. Deuteron . 5. Rom . 7. Ambrosius. Hieronymus. Psalm . 114. Rom . 7. pag. 160. Psalm . 18.

1) Lees : peccatum.

me. Aliena quidem sunt peccata, sed quia suscipio ea, dico in
Psalm. 114. alienis peccatis, parce mihi seruo tuo. Hoc autem quare dixi? Quoniam dixit propheta. Placebo domino, non placeo, sed placebo. Hic enim quod facio, non possum esse perfectus. Siquidem Apostoli, et sancti non ausi sunt dicere, sancti sumus, nec placeo, sed
Ambrosius. placebo. Haec Hieronymus, modo titulus non fallat. Ambrosius loco praecitato paulo inferius. Bona est uita absoluto certamine, ut iam lex carnis, legi mentis repugnare non nouerit. Morte igitur hominis extinguitur concupiscentia et praecepta implentur. Si iustus Paulus, si iustus Augustinus, pius Ambrosius non potuerunt gloriari deuictam et superatam concupiscentiam uita superstite, scio Parrisiensibus, id non concessum, ut concupiscentiae malum euellere queant charitatis consumatione, quae nulli hic potest obtingere, ut iam lex membrorum nihil repugnet legi mentis. Si purissimum
pag. 161. triticum habuit mixtas // paleas, utis [1]) Hieronymianis utar uerbis,
Hierem. 23. quid de nobis dici potest, de quibus scriptum est, Quid paleis ad frumentum, dicit dominus?

Propositio tertia.

Omne praeceptum dei magis positum est, ut ostendat praeteritum, et praesens peccatum, quam ut futurum prohibeat, siquidem iuxta apostolum, Per legem nihil nisi cognitio peccati.

Condemnatio Parrisiensium.

Huius propositionis prima pars est falsa, temerarie et sine ratione asserta. Secunda uero quod iuxta apostolum per legem &c. est erronea, legi intentionique Pauli contraria.

Confutatio condemnationis.

Quoniam satis ac super docuimus legem non nisi iram operari iuxta apostoli sententiam, et tantum positam ad conuincendam iniquitatem, non ad iustificationem, quasi ea gratiam conferre ualeat. Manifestarium esse puto, legem magis positam, ut ostendat peccatum praeteritum, quam ut futurum prohibeat, cum id sine gratia dei quam lex non habet in manu, fieri nequeat, quod perspicue
Rom. 7. docet apostolus. Sed peccatum non cognoui nisi per legem, et non
pag. 162. uno loco affirmat ex lege non esse iustitiam, // Quapropter quod posteriorem partem propositioni [2]) legi, et intentioni Pauli, contrariam blatrant, nihil quicquam mouerit, nisi si quam aliam genuinam Pauli mentem efferant in lucem, id quod facturi sunt ad Kalendas graecas. Nam hanc literariam, et uere theologicam pales-

1) Lees: ut. 2) Lees: propositionis.

tram, pollices nimirum refectos habentes, et suae temeritatis non nescij, et horrent, et refugiunt, qui clamoribus tantum fortes Darhetas exprimere, et uoce quasi Stentorea triumphare didicerunt, non secus atque ille praepuciatus Philisteus, qui Dauidi exprobrat, 1. Regum. 17. quod pusillus et despecto uultu, et item inermis, bacillo tantum fretus, quo uel canem abacturus uidebatur, et lapillis prodiret cum Poliphemo congressum habiturus, et gladiatoriam commissurus. Sed encomium canens, ante uictoriam magna trophea erigebat, quae tueri ita non potuit. In quem modum, et hij magnifici, clamosi, fastuosi theologi, praefractam illam ceruicem sunt inclinaturi, quinque illis è torrente illius fontis, aquae uiuae salientis in uitam aeternam, petitis lapillulis, quibus se communiuit Lutherus [1]), humili et despecto habitu aduersarijs obuiam tendens, nihil territus quibuscunque opprobrijs, infamia, morsibus. Ambrosius libro de Ambrosius. Iacob, et uita beata cap. 6. Luthero apertis uerbis suffragatur.

Propositio quarta.

Quia homini charitatem habenti, Nulla lex necessaria est, ideo per hoc praeceptum, // Sabbata sanctifices, non opus praecipitur, sed quies. pag. 163.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio [2]) est ex erroneo scripturae intellectu asserta, iure in concilio Viennensi contra Begardos reprobata et haeretica [3]).

Confutatio condemnationis.

Non quaeritur quid in quibusdam concilijs damnatum sit, sed quo iure, quodque sit improbatum. Quoniam igitur ut in omnibis [4]) alijs, ita nec in hac propositione adducitis, quibus haec Lutheri scripta demoliamini. Ambrosius uidetur hoc eodem carbone notandus cum Martino, quod erronee haec dicat. Rom. 3. Non opus est lex, cum iustus per fidem iustificetur, sicut scriptum est, In hoc qui credit, iustificatur. Et Apostolus, Iusto non est lex posita, sed 1. Timoth. 1.

Ambrosius. Rom. 3.

1) Luther wordt vergeleken bij David, die Goliath bestreed. Luther heeft de steenen die hem tot wapen dienen gezocht uit den stroom die vloeit uit de bron van levend water, springende tot in het eeuwige leven.

2) In de *Determinatio* worden stelling 4, 5 en 6 vereenigd behandeld. De veroordeeling volgt achter stelling 6: „Quaelibet harum trium propositionum praecedentium est ex erroneo scripturae intellectu asserta", enz. In de „editio princeps" quat. b, fol. iiij v. De lezing in het *Corpus Reformatorum*, Vol. I, col. 382, stemt daarmede overeen, behalve dat het woordje „ex" voor „erroneo" hier ontbreekt.

3) De leeringen der Begarden zijn veroordeeld op het concilie te Vienne in het j. 1311. De tekst der veroordeeling is opgenomen in het *Corpus iuris canonici*, nl. Clem. 3 de haeretic. (V. 3), in de uitgave van Friedberg, P. II, col. 1183.

4) Lees: omnibus.

tantum iniustis, et non subditis. Qui fidelis est, fidem non habet ociosam, laudat dominum, in cunctis benedicitur deus. Et quomodo lex ponatur ei, qui spiritu afflatus diuino, nihil agit per se, quod deus non operetur?

Propositio quinta.

Istud praeceptum tertium, Sabbata sanctifices, cessauit proprie, imo omnia [1]) quo ad perfectos christianos, quia iusto non est lex posita, //

pag. 164. Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est erroneo scripturae intellectu asserta, iure in Concilio Viennensi contra Begardos reprobata, et haeretica.

Confutatio condemnationis.

Augustinus. Cum Luthero hic Augustinus in eadem est sententia, ad Ianuarium his uerbis, Ideo inter omnia illa decem praecepta, solum tibi quod de sabbato positum est figurate oseruandum [2]) praecipitur, quam figuram nos intelligendam, non etiam per ocium corporale cele-
Psalm. 45. brandam suscepimus. Cum enim sabbato significetur spiritualis requies, de qua dictum est, Vacate et uidete quoniam ego sum
Matth. 11. deus, et qua uocantur omnes homines domino dicente: Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis etc. Tollite iugum etc. et inuenietis requiem anima bus uestris. Caetera tamen ibi praecepta, proprie sicut praecepta sunt sine ulla figurata significatione obser-
Colloss. 2. uamus. Haec ille. Cui sententiae consonat illud Apostoli, Nemo uos iudicet in cibo et potu, aut in tempore diei festi aut neomeniae, aut sabbatorum, quae sunt umbra futurorum. Perpetuum agit sabbatum in Christo, qui cum domino unus effectus spiritus absorbetur, ut legem ne respiciat quidem, nec operum legalium habeat rationem, ad spiritum subuectus et Christum indutus, In lege domini meditatur die ac nocte, quae immaculata est conuertens ani-
pag. 165. mas, quae diuinitus inspirata utilis est ad do//cendum etc. quae alia est ab eo [3]) quae humano studio acquiritur et quae tabulis aut membranis excipitur. Deus ipse iusto exemplar est, quae summa, perfecta sanctaque est lex, quae ab omni lege nos eximat, omnes alias leges corrigat, quae nos iustos non reddat, nisi haec diuina charitatis lex doceat, ut eius consilio cuncta facientes, quod Hie-
Hieronymus. ronymus ait .2. Tim. 3. Iusta iuste faciamus, ut iugem etiam ab

---

1) „Omnia" is de lezing der „editio princeps" (quat. b, fol. iiij r) en van al de uitgaven uit den eersten tijd, boven blz. 355 beschreven. Bij Bulaeus, *Historia vniversitatis Parisiensis*, T. VI, p. 124, en in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 381, is dit terecht verbeterd in „omnino".

2) Obseruandum. 3) Lees: ea.

operibus peccati agamus sabbatismum. Vnde et Augustinus in caput Iohannis .9. Sabbatum spiritule [1]), hoc est, non habere peccatum. Omne opus ait seruile non facietis in eo. Quid opus seruile? Omnis qui facit peccatum seruus est peccati. Iudaei ergo sabbatum carnaliter obseruabant, spiritualiter uiolabant. Nobis spiritualiter obseruandum praecipitur. Haec Augustinus. An non ubi spiritus domini, ibi libertas? Sabbatum semper agit, quisquis operanti in se spiritui nihil reclamat. Augustinus. Deuteron . 5. Iohann . 8.

Propositio sexta, Mar. Luth.

Infirmis qui nondum sunt mortificati secundum ueterem hominem opus est ut certis officijs, diebus, modis occupentur, Vigilijs, ieiunijs, orationibus, disciplinis, et similibus, quibus perueniant ad profectum interioris hominis. Vt ubi corpus fuerit castigatum et in seruitutem fuerit redactum, et mortificatae passiones, tum ipsa cessent // paulatim, et pag. 166. tantum minuantur quantum profecerit interior homo, adeo ut si perfectus fuerit illa omnino cessare debeant.

Condemnatio Parr.

Ista propositio cum duabus praecedentibus est erroneo scripturae intellectu asserta, iure etiam in concilio Viennensi contra Begardos reprobata et haeretica.

Confutatio Condemnationis.

Quatenus ceremoniae, studia, conatus, uigiliae, disciplinae, conducunt ad charitatem ad mortificationem carnis, non sunt abijcienda, quin et ea omnia necessaria sunt infirmis, donec in Christo solidi haec contemptui habere incipiant. E regione autem horum operum fiduciae inniti et superbire, quae foris exterioribus quibusuis membris, et corpore aguntur, est in Iudaismum à lege euangelica recidere. Sed nihil suspicientes haec exteriora [2]) ueluti facto gradu ab his, quae nos nimium irretiunt, assurgere debemus ad uiciniora et potiora saluti, ut tum demum sensim abducti ab operum fiducia (quae ex se aut nihil sunt, aut aequalia sunt seclusa gratia) spiritualibus inhaereamus, et instupescamus, recogitantes et iugiter animo uolutantes et confitentes domino, quoniam in seculum misericordia eius. Haec probantur per Apostolum. Plenitudo legis est charitas, Rom . 13.

1) Spirituale.

2) Achter „exteriora" zou een komma geplaatst kunnen worden. De zin is: „deze uitwendige handelingen geringschattende, moeten wij van de dingen die ons al te zeer verstrikken, opklimmen tot", enz.

ubi ergo dilectio, ibi legis plenitudo, ubi plenitudo, ibi nihil deest, //
pag. 167. quare habenti charitatem, lege nihil est opus. Nam qui manet in
1 . Iohann . 4. charitate, in deo manet, id quod non fit legis scriptae beneficio. Item alibi. Omnis lex in uno sermone impletur. Diliges proximum,
Rom . 13. sicut teipsum. Qui deum diligit, legem adimpleuit, Dilectio non obtinetur legis operibus, quod nemo ignorat, sed per spiritum sanc-
1 . Timoth . 1. tum gratis datur. Et ad Timoth. scribens, Finis, inquit, praecepti est charitas de corde puro, conscientia bona, fide non ficta. Cum
Colloss . 2. Collossensibus scripsisset, Mortificate membra uestra, quae sunt super terram, scilicet immundiciam, fornicationem, adiecit, Super omnia autem charitatem habentes, quod est uinculum perfectionis. Ybi perfectio est, ibi non est defectus. Sine lege datur charitas ex dei dono, quam quisquis habet, lege non premitur ulla, ut qui solo spiritu agatur. Si labitur interim fortior resurgit. Iustitiarij uero qui hanc legis perfectionem in se experiuntur, operibus, uigilijs, ceremonijs corporalibus, et uisibilibus rebus se saluandos putant. Contra qui charitate dei imbutus, quam legis loco habet, noua factus creatura renouatur de die in diem, in agnitionem dei et ueritatis, quo prouectus autore spiritu despicit, et nihil momenti habere putat, ceremoniarum inanem usum, ut quae nihil bonae frugis adferat animae, dum charitatem nihil promoueat. Neque dispicit ut anxius rationem habens, quibus uescatur, quibus uicti-
pag. 168. tet, quantum psalmorum, quot precularum chiliades admur//muret uoce et labiorum strepitu, quippe qui omnia sua studia una metitur charitate, hucque feratur totus, ut deum ardeat, ut in deum transformetur, ut illius corpori altius inseratur, ut denique cum eo unus effectus spiritus, et ipse sanctus perfectusque sit sicut deus (cuius est sicut filius charissimus imitator) sanctus ac perfectus est.

DE CONSILIIS EVANGELICIS

Propositio prima.

Illud uerbum Christi Matthaei quinto, qui te percusserit in maxillam dextram etc. Et illud ad Romanos .12. Non uos defendentes charissimi, non sunt consilia, sicut etiam multi theologi errare uidentur, sed praecepta [1]).

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, legis christianae nimium oneraria [2]), et sanae intelligentiae scripturae aduersa.

---

1) De *Determinatio* heeft: „praeceptum". In de „editio princeps", quat. b, fol. iiij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 382.

2) De *Determinatio* heeft: „oneratiua". In de „editio princeps", quat. b, fol. iiij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 382.

Confutatio condemnationis.

Patientiam et aequanimitatem ut doctrina ita et exemplo commendauit nobis Christus. Ex carne et concupiscentia nobis est innatum, ut impatientius feramus contumeliam, ut uindictae simus cupidi, sed hanc legem membrorum, lex ipsa Christus, qui nostra est patientia, refrenat et mortificat. Si uoles luce clarius, et quasi in // speculo contemplari, num uere mortifices opera carnis, et pag. 169.
uiua lege regaris. Age, mandauit seruator. Qui te percussit in Matth. 5.
unam maxillam, praebe ei et alteram, quod si non facis à charitate excidisti, et si non resistis affligenti, spiritus est qui hanc legem carnis, correxit, qua alioqui referire, aut saltem declinare iniurias promptulus esses. Sic ergo necesse est, ut prius moriatur 1.Corinth. 15.
quod animale est, quàm resurgat quod spirituale est. Sic, si gra- Iohann. 12.
num frumenti deiectum in terram mortuum fuerit, fructum multum adfert. Crucifigitur ergo et moritur hic affectus carnis, quo impatientes sumus, si fortiter affligentium feramus iniurias, etiam nihil obnitentes, imò ut uberior patientiae messis reddatur, ut spirituales prouentus resurgant locupletiores, ultroneos [1]) exhibere praecipimur concutiendos: tantum abest, ut consilij uideri possit, non indignari aut destomachari in affligentes. Qui enim seminat Galat. 5.
in carne, de carne metet corruptionem. Contra qui unquam deo placuerunt, crucifixerunt carnem cum uitijs et concupiscentijs suis. Nec sum inscius defensionem esse iuris naturae. Verum enimuero, si iudicabor secundum ea quae mihi natura tulerit, indubitato condemnabor. Nisi enim me abnegauero, Christum non sequar. Si non subsequar Christum, sublata in humeros cruce, iam perij. Christum Philipp. 2.
sequitur qui non quaerit quae sua sunt, sed quae Iesu Christi, qui non agit in quae natura est inclinatior, sed ea curat quae carnalem hominem // perdant et iuuent spiritum. Excutiamus doctores pag. 170.
ecclesiae. Chrisostomus Matth. 5. in haec uerba locum euangelij Chrisostomus.
tractat. Sic enim cum dicit, qui fratrem suum fatuum uocat, reus Matth. 5.
erit gehennae, non de sola istud pronunciat illius sermonis iniuria, sed de omni profecto maledicto. Ita hic quoque non ut tantummodo palmis caesi fortiter feramus iubet, sed ut quodcunque illud fuerit irrogatum, absque ulla perturbatione patiamur. Propterea ibi extremam elegit iniuriam, et hic faciei uerberationem locauit. Quod certe maxime exprobrabiliter et praecipue iniuriosum esse solet. Haec ille. Cui consonat Augustinus de sermone domini in monte Augustinus.
lib. 1. cap. 29. Parum enim adhuc uidetur domino si pro malo quod acceperis, nihil rependas mali, nisi etiam mali quippiam amplius paratus sis accipere, quapropter non ait, Ego autem dico

1) Lees: ultro nos.

Matth. 15. uobis, non retaliare malum malo (quanquam etiam hoc magnum praeceptum est) sed ait, Non resistere aduersum malum, ut non solum non rependas quod tibi fuerit irrogatum, sed etiam ut non resistas, quo minus aliud non irrogetur. Haec ille. Eiusdem sen-
Ambrosius. tentiae est Ambrosius super hunc locum euangelij, quare si iubet haec saluator id quod grammatices ratio uult, qui fit ut consulat? [1]) maxime cum et poenas intentet. Consulit certe, sed non tali ratione qua uos id colligitis. Neque enim qui se ferendis malis exponit, supererogat aliquid, quando se totum debet deo, sed patientiae
pag. 171. bonum auctius reddi optans, genas suas // cum seruatore suo dat uellentibus, et maxillas suas percutientibus, longe infra impletionem mandatorum residens. Si enim adimpleret omnem iustitiam, quam christianis praescripsit Christus, profecto caro mortificata esset, quod non obtinget ulli carne peccati adhuc circumdato. Nam quo minus caro uindictam optat, hoc propius acceditur ad huius mandati obseruationem, omnino sic tolerare iniuriam, et ferre malum ut caro nihil quicquam concitetur, non secus quàm si totus esset spiritus, id non est hominis. Haec enim militia, qua caro resistit spiritui, etiam iniustis, est uita hominis. Mortuo uero corpore peccati consummatur charitas et scoria exuritur. Quod autem fingitis hoc axioma, christianae legis oneratiuuum, id negamus. Qui enim per se et suis uiribus mandata et legem dei adimplere conaretur, huic nihil non esset onerosum, adde et impossibile. Sed qui in Christo intelligit se mandata adimplere diffisus de uiribus suis, nihil sentit oneris, nullis praemitur angustijs nullo retrahitur pondere, tantum ut gigas exultat ad currendam uiam. Cui et iugum domini suaue est et onus leue. Fieri enim non potest ut pure amanti aliquid sit difficile. Verbo domini illius roboratur animus ne subsistat cunctantior, ne improbe prematur, ne humi concidat. Sic enim meditatur cum ingruunt ab improbis maledicta, pressurae,
Luc. 24. torsiones, Oportebat Christum pati, et ita intrare in gloriam. et
pag. 172. sic quaecunque scripta sunt // ad nostram doctrinam scripta sunt,
Rom. 15. ut per patientiam et consolationem scripturarum spem habeamus. Spem, inquam quae non confundit, quam Paulus praedicat, quantum ergo uel ira uel excandescentia, uel perturbatione commoueor, quoties afflictionibus, iniurijs et maledictis pulsor, tantum deest meae perfectioni, et iustitiae, et charitati, quae nisi consumetur et perficiatur ante mortem regnum dei mihi praeclusum sum experturus. Adueniant ergo opprobria, adueniant flagra, adueniant mortes. Sed tu domine, da uoluntatem non renitentem, da patientiam

---

1) Grammaticaal opgevat, is in deze woorden slechts sprake van een gebod. Hoe zou men dit nu als een raad mogen uitleggen?

tolerantem, da constantiam in finem usque perdurantem, quo tuae praescriptae legis simus executores. quae extat apud Mathaeum. Matth. 5.
Ego autem dico uobis non resistere malo, sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, praebe illi et alteram, et ei qui uult tecum iudicio contendere, et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium. Et quicunque te angariauerit mille passus, uade cum illo, et alia duo. Diligite inimicos uestros, et benefacite his, qui oderunt uos, et orate pro persequentibus et calumniantibus uos, ut sitis filij patris uestri, qui in caelis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super iustos et iniustos, Rospondes [1]). non mihi ista dixit, dixit apostolis, dixit perfectis. Nónne audisti, ut filij patris uestri sitis? Si filius dei non cupis esse, nihil ad te pertinet ista lex. Quanquam ne bonus quidem est, qui perfectus esse nolit. Accipe // et illud, Christus, eum qui irascitur proximo pag. 173.
aut qui fastidit proximum, racha dicens, iudicij reum facit. Quod Matth. 5.
si consulebat tantum ne irasceremur, quid interminabatur iudicium? Si liberum est irasci offendenti, aut non irasci (hoc est, si est consilium) cur poenas intentabat? Accipe et aliud. Si mercedem non Idem.
desideras, nihil ad te ista mandata. Sequitur enim. Si diligitis eos, qui uos diligunt, quam mercedem habebitis? quasi dicat, nullam, neque enim istud facere uirtutis est, sed non facere scelus est, quia palàm Christus damnat eos, qui no [2]) diligunt nisi amicos, cum gentibus et publicanis eos aequans. Praeterea cum praeceptum sit diligere proximos, an non omnia illa quae isti inter consilia numerant amor complectitur. Et Paulus magnus christianarum Rom. 13.
legum interpres, haec omnia refert in legem. Nemini, inquiens, quicquam debeatis, nisi ut inuicem diligatis, Nam qui diligit alterum, legem impleuit. Siquidem illa, Non adulterabis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium dices, non concupisces, et si quod aliud praeceptum in hoc sermone summatim comprehenditur, Nempe, diliges proximum tuum sicut teipsum. Dilectio proximo malum non operatur. Consummatio itaque legis est dilectio. Vnde et praecipit praecedenti capitulo. Benedicite persequentibus uos, Rom. 12.
benedicite et nolite maledicere, nulli malum pro malo reddentes, si fieri potest, quod ex uobis est cum omnibus hominibus pacem habentes, non // uosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum pag. 174.
irae sicut scriptum est. Mihi uindictam, et ego retribuam, dicit dominus. Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum, si sitit, potum da illi, Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius. Noli uinci à malo, sed uince in bono malum. Insuper unicum dum-

1) Lees: Respondes. 2) Non.

taxat, ut credam [1]) in euangelicis literis inesse consilium, post ipsum legislatorem, qui ait. Qui potest capere capiat, et post pau-
Math. 19. lum dicentem. De uirginibus praeceptum domini non habeo, con-
1. Corinth. 7. silium autem do, idque esse coelibatum, et Chrisostomus mihi fidem facit in epistolam ad Hebraeos, omelia septima: Non enim secu-
Chrisostomus. laris debet aliquid amplius habere monacho, quam cum uxore concumbere tantum. Hic enim habet ueniam, in alijs autem nequaquam, sed omnia aequaliter sicut monachi agere debent. Nam et beatitudines, quae à Christo dicuntur, non monachis tantum dictae sunt, alioquin uniuersus mundus peribit, et accusabimus crudelitatem dei. Si uero beatitudines solis monachis dictae, secularem autem hominem impossibile est eas implere, quae [2]) nuptias iussit, ipse ergo omnes perdidit. Si enim non potest cum nuptijs ea quae monachorum sunt implere, perierunt et corrupta sunt, et in angustum conclusit ea quae uirtutis sunt. Haec ille.

Propositio secunda.

Requirere coram iudice de iniuria reparationem, christianis prohibitum est. //

pag. 175. Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, scandalosa iure [3]) diuino, naturalique dissona.

Confutatio condemnationis. Haec assertio concomitatur superiorem. Si enim parato, et excelso animo expositi esse praecipimur ad ferendas iniurias, nulla ratione nobis liberum esse potest ut eas declinemus cum obruunt aut detrectemus cum adsint, aut cum foenore rependi optemus cum
1. Corinth. 6. acceptae sunt. Qua de causa Apostolus acriter obiurgans Corinthios de hoc cum eis expostulat, quod forum sectarentur, et iudicia celebrarent. Iam delictum est, inquit, inter uos, quod iudicia habetis. Quare non magis iniuriam accipitis? Quare non magis, fraudem
Augustinus. patimini? Corripit eos, ait Augustinus, quia non patiuntur iniu-
Matth. 5. riam, ut ad illud redeatur, quod dominus ait. Si quis uoluerit tunicam tuam tollere, et iudicio tecum contendere, dimitte ei et
Lucae. 6. pallium. Et apud Lucam. Qui abstulerit tua noli repetere. Quid saluatoris claram uocem aut negligimus aut palliamus? Affectus rerum temporalium non eximit, nec reprimit, quae [4]) ob reparationem iniuriarum lites sequitur. Res temporales indignius et uilius haberi debent à pure christianis quam ut earum amissione inimicitias, et odia, simultates, lites exercere debeant, ut qui non car-

---

1) „Ut credam" hangt af van het volgende: „post legislatorem... post paulum... Chrisostomus mihi fidem facit".

2) Misschien moet „qui" gelezen worden.

3) De *Determinatio* heeft: „iuri". In de „editio princeps", quat. b, fol. iiij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 382.

4) Lees: qui.

nalem, non temporariam expectent haereditatem, sed spiritalem, sed aeternam, pro qua etiam nudos sequi Christum praestiterit, quam ut facultatum ratione, iurgia moueamus. // Male imò pessime conueniunt, amor dei cum peculij studio. Commendat Apostolus Hebraeos, sic inquiens, Direptionem facultatum uestrarum cum gaudio suscepistis scientes uos habere in coelis potiorem substantiam ac manentem. Ne abieceritis igitur fiduciam uestram, quae magnam habet praemij retributionem. Nam patientia uobis est necessaria ut ubi uoluntatem dei peregeritis, reportetis promissionem. Christianum studium nil nisi diuitias illas ueneratur, quae erugini non sunt obnoxiae, et quas tineae non demoliuntur. Eos enim thesauros reponendos esse monet saluator. proprium nihil habet christiana simplicitas, omnia omnibus sunt communia. Taceo nunc de commodo Christianae pacis quod conturbatur quoties alter alterum in ius uocat uel ab iracundia uictus uel auaritia, ob rem tam futilem, tamque nullius momenti. An non futilis et nullius momenti, rerum affluentia erat diuiti illi euangelico, cuius uitam ne puncto quidem temporis poterant protrahere, cum repeteretur anima illius? Studium pacis, et mutuae concordiae potissimum est argumentum uerae pietatis, sic dicente domino, In hoc agnoscent omnes, quod mei estis discipuli, si dilectionem habueritis adinuicem. Et alio in loco precatur discipulis pacis suae bonum, Pacem meam do uobis. Et psalm. In pace factus est locus eius. Ergo christianum decretum sit, cum omnibus amore, mansuetudine, beneficio certare. Contentione, odio obtrectatione, // contumelia iniuria, uel infimis etiam libenter cedere: Sed indignus est cui benefiat, cui concedatur, at dignum te ut facias, dignus Christus, ad cuius gratiam fit. At omni iniuriae obnoxij erimus, si uindicare non licet? Recte, nam haec uia crucis est, ut omni iniuriae simus obnoxij, Rapient nostra mali, si repetere non licet. Hoc magistratus intererit cauere, ne damnum det ciuis ciui, tuum est boni consulere hos [1]) genus casus. Diximus res temporales indigniores, quàm ut per eas ulla contentio inter fratres concitanda sit quippe quas contemnere, et tanquam pro ruderibus calcare debet uere pius. Nunc autem ob maledictum ob conuitia, ob aspersam famae maculam concitare tragoediam, iudices inclamare, terram, coelum, maria, questibus implere multo licebit minus. Ex praescripto apostoli exhibere nos debemus, ut dei ministros per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam, ut seductores et ueraces, sicut qui ignoti et cogniti, quasi morientes et ecce uiuimus. Cuius instituti sectatores licet ut bardos explodant, et incessent operarij ini-

[Margin: pag. 176. — Hebr. 10. — Matth. 6. — Luc. 13. — Iohann. 13. — Ioann. 14. — Psalm. 75. — pag. 177. — 1. Corinth. 6.]

1) Lees: hoc.

Sapientiae . 5. quitatis, apud sapientem tamen computati sunt inter filios dei, et
1 . Corinth . 6. inter sanctos sors illorum est. Apostolus iudicis munus non patitur
christianos obire. Nam qui contempti sunt, inquit, inter uos hos
Luc . 12. iudices constituite. Sed et hoc ad erubescentiam uestram dico. Quin
et ipse seruator prophanum declinauit iudicium, cum rogatus de
pag. 178. diuidenda haereditate inter duos fratres re-//spondit, Homo, quis
me constituit iudicem aut diuisorem super uos? Non me praeterit
decreta pontificum, hoc negocium maxime fouere, et uelut oleum
flammis adijcere, litis seruandae materiam et fomenta addere. Crudelis est, inquiunt, qui negligit famam propriam. imo [1]) fidelis est,
pius est, quisquis nomen suum sinit obscurari labefactarique spiritualis lucri amore, praesertim quando per eum non stat, quo minus
impij persistant agere non quod debent, sed quod solent, arbitrans
id, quod res est, eam infamiam non sibi sed nomini Christi inuri,
Rom . 14. quam suo sibi iumento non accersiuit. Ipsi enim siue uiuimus, siue
morimur domini sumus. Ipsi cum nihil sumus puluis tantum et
umbra, quid de nobis dici potest tam male, quod non commeriti
sumus? Si uero aliquid sumus iam id quicquid iniuriolae uidetur
nobis illatum redundat in caput nostrum Iesum, unde fluxit illud
nostrum aliquid, quare nocere nolo commeritis, sed prodesse etiam
Deuteron . 32. immerentibus, memor illius, Mihi uindicta, et ego retribuam. Si
1. Corinth . 12. enim omnes sumus inuicem membra. Membra cohaerentia constituunt corpus. Corporis caput Iesus Christus. Christi caput deus,
Mihi fit, singulis fit, Christo fit, deo fit, quicquid unicuilibet membro fit, seu bene, seu male. Interea non nego fora et iudicia necessaria reipublicae, ob illa crimina, grauioraque flagitia, quae non
tam ab ecclesiastico, quam prophano iudice puniri debent, ut pacatius administretur rei publicae status, ut in sontes animaduertatur,
pag. 179. quo//minus noceant iniusti, et iusti requietius agant, ut denique
proteruorum improbitas, et improba proteruitas contundatur. Non
est haec propositio falsa, quae tot scripturis est consona, non est
scandalosa pijs, quibus temporalia et sua gloria omnino sordere
debent. Non est iuri diuino dissona, quae iure diuino asseritur. Et
quod naturali iuri sit dissona, nihil mouet, necesse enim est ut
moriatur natura, quae corrupta est, ut tandem resurgat in gloria
Iohann . 12. iam defecata et repurgata. Qui enim amat animam suam, perdet
Galat . 6. eam. Et qui odit animam suam in hoc mundo in uitam aeternam
custodiet eam. Et qui seminat in carne, metet corruptionem de carne.

Propositio tertia.

Quia Christianus temporalia non debet amare, ideo propter ea non debet iurare.

---

1) Hier neemt de schrijver weder zelf het woord.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est in moribus erronea, et sapiens haeresim.

Haud obscure quidem dominus noster iuramenti omnem usum uetuit. Apud Matthaeum. Ego autem, inquiens, dico uobis non iurare omnino. Sit autem sermo uester, est, est, non, non, Porrò quod ultra haec adiungitur, à malo proficiscitur. non tantum iurantis, sed auditoris, qui ob infirmitatem aut incredulitatem, non aliter mouetur ad fidem, ut ait Augustinus. Item et ibi, Non assumes nomen dei tui in uanum. An non in uanum // assumit, quisquis amore rei temporalis (quae pure sordet christiano) deum exhibet testem? Vetuit lex, Ne concupisceres. An non concupiscis, si quo tuam rem serues sacramento tete astringis? Vanitati omnis creatura est subiecta. An non ob uana, et ergo uane iurat, quisquis ob creaturas deum accersit testem? Sed dicunt, Nónne et Paulus iurauit? Vtique ut ibi [1]). Ecce coram deo, quia non mentior. Et alibi, Quotidie morior, propter uestram gloriam fratres, quam habeo in Christo Iesu domino nostro. Verum in caussa fidei et pietatis, non pecuniolae gratia, pro qua passim deierat. Iurandum est igitur aliquoties, quis neget? Quoties aliquis dicit, uel facit, quod expedit ad salutem, ut credatur, ubi timetur non credi, debet iurare. Et ratio eiusdem est. Quia per ipsum inuocatur ueritas eius et creditur in eum, ac propter eum fit pax et concordia iurantium, ideo sancte colitur in eo opere, quia [2]) destruitur, opus diaboli dissentio et lis, Vnde ad Hebraeos. Omnis controuersiae finis est iuramentum. Sed et iam libet ipsius Augustini uerba de hac re in medium proferre, sermone primo in [3]) de uerbis domini in monte. Qui intelligit ergo non in bonis, sed in necessarijs iurationem habendam, refrenet se quantum potest, ut ea non utatur, nisi in necessitate, cum uidet pigros esse homines ad credendum, quid eis utile est credere, nisi iuratione firmetur. Haec ille. Vide obsecro, mi lector, ut hanc propositionem, pro sua tantum libidine // non interrogato ore domini condemnarit Sorbona. Est ergo haec propositio in moribus sua quaerentium erronea, et sapiens haeresim pharisaicis decretis, quia euangelica ueritas non recipit iuramentum, cum omnis sermo fidelis pro iureiurando sit, ut ait Hieronymus in caput Matth. 5.

[Marginalia: Confutatio condemna. — Matth. 5. — Augustinus. — Exod. 20. — pag. 180. — Deuteron. 5. — Rom. 8. — Galath. 1. — 1.Corinth. 15. — Hebr. 6. — Augustinus. — pag. 181. — Hieronymus.]

Propositio quarta.

Iudaeis ad libitum uerum iurare est permissum.

---

1) De zin is: „Zeker, zooals bijvoorbeeld op de volgende plaats".

2) Lees: quo.

3) De volgende vijf woorden zouden bij moderne interpunctie tusschen aanhalingsteekens staan.

Condemnatio Parrisiensium,

Haec propositio, si intelligatur permissum tanquam licitum, falsa est, diuino praecepto aduersa, et antiquus error Iudaeorum.

Confutatio condemnationis.

Quod solum studiose quaesierunt praeclari isti condemnatores in Luthero, quod calumniarentur, testantur hic satis ac super. Cum Lutherus iurantes ad libitum, ut sic loquar, Iudaeos à peccato non dicat immunes, id quod isti summa tantum cute inspecta proponere criminantur. Nam iuxta seruatoris sententiam audistis, quia dictum est, Non periurabis, constat prohibitum, ne periurent Iudaei. Caeterum. Magistri Nostri producant locum, ubi ad literam iurare Iudaeis sit prohibitum. Nam attestante Hieronymo in Matthaeum in lege praeceptum erat, ut non iurarent nisi per dominum deum. Et hoc quasi paruulis fuerat lege concessum, ut quando uictimas immolabant deo, ne // eas idolis immolarent, sic et iurare permitterentur in deum, non quod recte hoc facerent, sed quod melius esset deo, id exhibere, quam daemonijs, sermo enim iurantis, aut ueneratur aut diligit eum, per quem iurat. Haec est ergo mens Lutheri, quod quoties iurarent Iudaei, poenam legis non incurrerent, quamquam iurantes etiam uere peccarent. Prophetae namque pessimam eorum per elementa iurandi consuetudinem, sepissime acrius arguunt. Arguti sunt planè et praecipites admodum ad aliena carpenda doctores Sorbonici.

Matth. 5. Exod. 23. Hieronymus. pag. 182.

DE PVRGATORIO.

Propositio prima.

Scriptura diuina tota prorsus nihil habet de purgatorio.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, Valdensium errorem maxime fouens, ac sanctorum patrum sententiae repugnans.

Confutatio condemnationis.

Lutherus ingenue fatetur, et palàm clamat, se credere, et pro comperto habere, purgatorium esse, tantum abest, ut Valdensium errorem negantium purgatorium, foueat, hoc dicit, Purgatorium non potest probari, et asseri, per euidens sacrae scripturae testimonium, quo pertinacibus satisfaciat [1]). Quod si quae sint scripta cano-//nica, si quae sint sanctorum patrum benedicta, quibus purgatorium asse-

pag. 183.

1) Hoe Luther met betrekking tot het vagevuur langzamerhand van inzicht veranderd is, werd behandeld in deze *Bibliotheca,* Dl. III, blz. 504.

ratur, quae Lutherus non uidit, agedum proferantur in lucem, quod uestrae est professionis. Caeterum si omnes damnationi sunt obnoxij, qui nesciunt, qua scriptura purgatorium probetur, infiniti certe laici condemnabuntur, cum multis etiam mundi sapientibus. Sed satis sit nobis purgatorium uere esse, et asseuerantius praedicare. Imò multo satius uidetur uita exutos dei unius iudicio relinquere, neque quicquam de eorum statu curiosius inquirere, quam de omnibus tam impudenti fronte Scholastico more definire. Non sine admirando dei consilio factum est, ut nobis nihil compertum esse uoluerit spiritus sanctus de defunctorum statu, Euangelium habet negatum diuiti manduconi, ut ipsius fratres tartarei cruciatus commonefierent [1]), quo significatur ad nos nihil pertinere, quid cum mortuis agatur. Nam quid ex his frigidis et scrupulosis disputationibus accrescit quaeso pietati? diligamus iustitiam dei, et eius misericordiam nobis imploremus ad haec enim nos uocat scriptura, huc per spiritum dei inuitamur. Ecclesiastici enim est consilium, Ecclesiastic.3.
humilia te in omnibus, et coram deo, inuenies gratiam, quoniam magna dei potentia solius, et ab humilibus honoratur. Altiora te ne quaesieris, et fortiora te ne scrutatus fueris, sed quae praecipit tibi deus illa cogita semper, et in pluribus operibus eius ne fueris curiosus. Non est enim tibi necessarium ea quae ab // scondita pag. 184.
sunt uidere oculis tuis in superuacuis rebus noli scrutari multipliciter [2]).

Propositio secunda.

Non uidetur probatum esse, quod animae in purgatorio sint [3]) extra statum meriti, seu augendae charitatis.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, temerarie et impie asserta, et in hoc quod praetendit animas in purgatorio non esse extra statum meriti seu augendae charitatis, est in fide erronea.

Confutatio condemnationis.

In hac precatione satis uulgari innuit ecclesia animas non esse extra statum meriti. Partem beatae resurrectionis obtineant animae Collecta.
omnium fidelium defunctorum uitamque aeternam habere mereantur in coelis [4]): Scio animas in purgatorio non mereri ex uoluntate

---

1) Luk. XVI : 27—31.

2) Spreuken van Jezus Sirach, III : 20—24.

3) De *Determinatio* heeft „sunt". In de „editio princeps", quat. b, fol. v r; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 383.

4) Bij moderne interpunctie zou het gebed: „Partem", enz. tussschen aanhalingsteekens geplaatst worden.

eliciti operis, ut loquuntur, sed ex gratia et misericordia prius promissa et iam donata. ut si decernam, certam pecuniae portionem laturum quem uel inuitum uel inuoluntarium caecidero, sic caesus
Gregorius. quanquam inuitus et inuoluntarius designatam et pactam mercedem
dist. 27. auferet, tanquam meritum [1]). Denique cum scribat beatus Grego-
pag. 185. rius, libro dialogorum .4. in purgatorio culpas remitti, et re-//citatur dist. 27. Qualis [2]), et cum apud omnes constet culpam non remitti, sine augmento gratiae, etiam uenialium ut patet per bea-
Rom. 7. tissimum Paulum, Venundatus sum, inquit, sub peccato, quis me liberabit de corpore mortis huius? respondet, Gratia dei per Iesum Christum. certum est autem apostolum non fuisse obnoxium criminibus, ergo ex praemissis sequitur animas in purgatorio misericorditer mereri.

Propositio tertia.

Non uidetur probatum esse, quod ipsae animae in purgatorio sint de sua beatitudine certae et securae saltem ad [3]) omnes.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, et praesumptuose asserta, et in hoc quod praetendit animas purgatorij non esse certas de sua beatitudine, est traditioni ecclesiae, et doctrinae sanctorum contraria.

Confutatio condemnationis.

Haec propositio huic quaestioni innititur, utrum ad uitam reuocatus per diuum Gregorium, et uitae restitutus per beatum Remigium fuerint in inferno aut in purgatorio. Indubitatissimum est, quod fuerint de sua beatitudine incerti, in eo tamen statu, in quo
Ciprianus. poterant obtinere redemptionem. Ciprianus libro .4. epistola secunda
pag. 186. signi-//ficat nonnullas animas incertas de sua salute, asserens alium denique pendere in die iudicij ad sententiam domini [4]).

Propositio quarta. M. Luth.

Animae in purgatorio peccant sine intermis-

---

1) Het beeld schijnt ongelukkig gekozen. De gefolterde in het vagevuur wordt vergeleken bij iemand die zich tegen eene vooraf vastgestelde som moet laten slaan.

2) Bedoeld is in het *Decretum* van Gratianus c. 4. D. XXV., in de uitgave van Friedberg, P. I, col. 94.

3) Dit „ad" komt in geen van de vroegste drukken der *Determinatio* voor, noch in den druk der „Officina Ascensiana" (quat. b, fol. v r), noch in dien van Bazel „per Nicolaum Lamparter" (quat. b, fol. ij v), noch in dien van Rome van Stephanus Guilleretus (quat. C, fol. i v).

4) Beroep op eene zinsnede van Cyprianus, in diens *Opera*, in de *Bibliotheca patrum* van Gersdorf, Vol. II, P. I, *Epistolae*, Lips. 1838, Ep. 55, p. 114: aliud [est], peccata omnia passione purgasse, aliud denique pendere in diem iudicii ad sententiam Domini, aliud, statim a Domino coronari.

sione quamdiu horrent poenas et petunt requiem, quia quaerunt quae sua sunt, plusquam uoluntatem dei, quod est contra charitatem.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, impia, purgandis animabus iniuria et haeretica.

Confutatio condemnationis.

Augustinus ad Anastasium, tantum quisque odit peccatum, quantum iustitiam diligit. Quod si animae iustitiam dei iuste inflictam non diligant, mirum qui deum ex toto corde diligant, cum plus sese, quàm eam iustitiam diligant. Deus non minus est iustus, quàm misericors. Quamobrem nec minus est laudanda iustitia dei, quam commendanda misericordia. Respondeant hic Magistri Nostri an ne minus faciant quàm debent qui re ipsa dicunt domino, non tua uoluntas sed nostra fiat? Qui minus facit quàm debet an non iniustus est? Qui autem iniustus est, an non peccat? Vnde et Bernhardus, Nemini quippe dubium est, quod nullus in tormentis positus, actum iterare peccati delectetur. Verumtamen si uoluntas etiam in tormentis mala perdurat, quod certum est si nollet omnino // puniri, iustum est autem puniri, qui punienda gesserunt. Nolunt igitur, quod iustum est. Sed qui non uult quod iustum est, iusta eius uoluntas non est. Eo ergo iniusta, ac per hoc et mala est uoluntas, quo iustitiae non concordat. haec ille. Ecce haereticus est Bernardus.

Augustinus.

Bernhard. in libr. de gratia et libero arbitrio. pag. 187.

Propositio quinta.

Imperfecta charitas, siue sanitas [1]) morituri, necessario secum fert magnum timorem, tantoque maiorem quanto minor fuerit ipsa.

Condemnatio Parr.

Haec propositio [2]) est falsa, temere et sine ratione posita,

Confutatio condemnationis.

Textus est Gregorij, Qualisquisque hinc egreditur, talis in iudicio apparebit. Quisquis autem in imperfecta charitate decedit, non potest esse sine timore: quia quanto charitas minor est, tanto est timor maior. Et contra ut in cap. Sicut de seta de poenitentia dist. 2. [3]) et est Augustinus super canonicam Iohannis, Etenim

Gregorius.

De poenitentia dist. 2.

1) De *Determinatio* heeft: „sanitas seu charitas". In de „editio princeps", quat. b, fol. v r; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 383.

2) In de *Determinatio* worden stelling 5 en 6 vereenigd behandeld. Het oordeel volgt achter stelling 6: „Utraque harum propositionum est falsa, temerarie et sine", enz. In de „editio princeps", quat. b, fol. v v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 383.

3) Eene aanhaling van Augustinus in het *Decretum* van Gratianus, c. 17. D. II. de pen., in de uitgave van Friedberg, P. I, col. 1197.

1. Johann. 4. iuxta sententiam Ioannis, perfecta charitas foras mittit timorem, et timor non est in charitate. Quia ergo per imperfectam charitatem in purgatorium descendunt, timere intelliguntur animae inibi detentae.

Propositio sexta.

Poena purgatorij est pauor, et horror damnationis et inferni. //

pag. 188. Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio cum praecedenti, uel utraque harum propositionum est falsa, temerarie et sine ratione posita.

Confutatio condemnationis.

Sapient. 5. Quod pauor et horror poenae sint patet apud Sapientem, ibi, Videntes turbabuntur timore horribili, et mirabuntur insubitatione
Sapient. 17. inspiratae salutis, gementes prae angustia [1]. Et alibi. Nihil enim est timor, nisi praesumptionis adiutorium, perditio cogitatione auxiliorum. Et dum ab initio minor est expectatio, maiorem putat potentiam eius causae, de qua tormentum praestat [2]. Quod autem animae in purgatorio timeant, horreant, paueantque, sentiendum uidetur. Quapropter si utraque harum propositionum est falsa, temerarie, et sine ratione posita, aliam desideramus à Parrisianis rationem quae ualidior sit.

Propositio septima et octaua.

Probabile est animas purgatorij prae confusione nescire, quo statu sint, damnatae an saluatae, immo uidentur iam adire damnationem [3], et descendere in lacum.

Animae in purgatorio nihil aliud sentiunt quam incipere suam damnationem, nisi quod sentiunt nondum clausam post se portam inferi. //

pag. 189. Condemnatio Parrisiensium.

Vtraque harum propositionum est falsa, piarum aurium offensiua, uoluntarie et irrationabiliter posita, et statui animarum purgatorij iniuriosa.

Propositio nona,

Omnes animae in purgatorium descendentes,

---

1) Sap. V:2 seq.

2) Sap. III:11 seq.: Nihil enim est timor nisi proditio cogitationis auxiliorum. Et dum ab intus minor est expectatio, maiorem computat inscientiam ejus causae, de qua tormentum praestat.

3) De *Determinatio* heeft: „sibi videntur iam ire in damnationem": „Editio princeps", qu. b, fol. v v; *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 383.

sunt imperfectae fidei, seu sanitatis, immo per quantamcunque oblationem [1]) poenarum, non essent sanae, nisi prius ab eis auferatur peccatum, id est imperfectio fidei, spei, et charitatis.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio quantum ad omnes partes est falsa, et temerarie asserta, ac sanae scripturarum intelligentiae dissona.

Confutatio Condemnationis.

Scriptum est, Visita domine uineam istam, et perfice eam, quam Psalm. 79.
plantauit dextera tua. Perficit uineam, et purgat deus, quod patet
in Euangelio. Omnem palmitem in me non auferentem fructum, Iohann. 15.
purgabit eum, ut fructum copiosiorem ferat. Et apud Matthaeum, Matth. 3.
Habet uentilabrum in manu sua, et permundabit aream suam, et
congregabit triticum in horreum suum. Super quo uide Ambrosium Ambrosius.
psalm. 118. sermone .3. Cum ergo animae pur//gantur, charitate pag. 190.
certe perficiuntur, nullam enim aliam purgationem intelligo animabus necessariam, quam hanc charitatis infusionem. Quod autem perfectio charitatis eis prius necessaria est, quàm poenarum ablatio, inde fieri puto, quod ex imperfectione charitatis patiantur poenas, quae nequeunt tolli nisi consummetur et sanetur, unde et poenae profluant. Sic ablata caussa, et effectus cessat. Temerarie et stulte hae propositiones de purgatorio diuinantes damnantur à Parrisianis, quando nullam aliam scripturam adducunt, quae conuincat Lutheri opiniones stultas aut ineptas. Hic considerare debuissent Parrisiani, Lutherum ne unam quidem sententiam asseuerantius asserere, si doctior per quoscunque euadere posset. Nam est protestatus (quod nemo inficiatur) se in hoc negocio nihil definire aut statuere, sed de dubitabilibus tantum disputare, ut uos et doctissimos quosque ad scribendum et docendum eliceret, non decuit igitur proassertis traducere. Suam ipse ignorantiam ingenue fatetur, quam quidem inscitiae confessionem supercilium uestrum non patitur. Sed quaeuis quantumuis recondita, quantumuis ignota, in quaestionem uertentes, audacter definitis ne nihil nescire uideamini. Quod si hic in pertinaces incideritis disputaturi necessum fuerit ab huiusmodi definitionibus domi uestrae excogitatis temperare, quippe quae pertinacibus non satisfacerent. Non dedignamur ignorare quae memoriae
non prodidit diui-//nus spiritus. Videmus iam quàm impudenter pag. 191.
aut turpis lucri gratia, aut ne temeraretur uestra theologica maies-

1) De *Determinatio* heeft: „ablationem". In de „editio princeps", quat. b, fol. v v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 383.

tas, mendacijs, technis, uersutijs, imposturis, cricumuenti [1]) simus ab istis qui Catonina grauitate uenerabiles, et barba et palliotenus sapientes nobis diuos quosdam et solomones exhibuerunt, cum tamen nihil fuerint minus. Quoties nostra scrinia, et crumenas expilare aggressi sunt, nouis et effictis de purgatorio cauponationibus, quasi non magis pietate flectatur deus ad commiserationem, quàm argenti pondere, quo Sybaritarum luxum fouemus, quo effoeminatorum mulierositatifomenta subministramus, quo omnis fastus, omnis uanitatis, omnis ueneris aestus prouocamus. Nam resipuerunt tandem quorum oculos praestigijs fascinarunt.

DE CONCILIIS GENERALIBVS.

Via iam nobis facta est, eneruandi autoritatem conciliorum, et libere contradicendi eorum gestis, ac iudicandi eorum decreta.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio, si uelit scriptor licitum esse cuipiam concilij legitimi autoritati contradicere in ijs, quae fidem et mores concernunt, est schismatica et haeretica.

Confutatio condemnationis.

pag. 192. Non credo uerum consilium [2]), quod sine uerbo ali-//quid statuere praesumit. Error enim est, quicquid contra scripturam decernitur, Hieronymus. Et nullus sine uerbo dei est audiendus, secundum Hieronymum ad Galat. 5. ubi dicit, Nulli sine uerbo dei credendum esse. Spiritus sancti doctrina est, quae canonicis libris est prodita. Contra quam si quid statuant concilia, nephas duco. Nihil ergo minus est quam haereticus, qui cum uerbi dei autoritate, conciliorum authoritati reclamat? Quod [3]) sit concilium, et quid ei deferendum sit, quod Esai. 34. sine uerbo dei conflatur, Esaias aperit. Vae filij desertores, dicit dominus, ut faceretis concilium [4]), et non ex me, ut ordiremini telam, et non per spiritum meum, et os meum non interrogastis. Concilia [5]) quae os domini interrogant, uerbum domini ex ore suo Augustinus. proferunt. Spiritus enim ex uerbo et pronunciante procedit. Augustinus super Iohannem tractatu .49. Electa sunt, inquit, quae scriberentur, quae saluti credentium sufficere uidebantur, tantum abest, ut nonnulla sint futura conciliorum reseruata, quae literis canonicis 2. Timoth. 1. non deprehendantur. Quid? an apostolus errat cum Thimotheo scri-

1) Circumuenti.
2) Hier weder de gewone verwarring tusschen „concilium" en „consilium".
3) Lees: Quid.
4) De tekst der *Vulgata* heeft hier (Jez. XXX : 2): consilium.
5) Deze volzin geeft de verklaring van het voorafgaande.

bens, sacram scripturam, quam acceperat hypotiposin appellat, unde petendum sit cuiusque rei maxime diuinae iudicium? Et certe tam studiose in hoc incumbit apostolus, ne alia admittant dogmata, ut sic scribat Galatis, qui se transtulerunt ad aliud Euangelium, quam Galat. 1.
Paulus praedicarat, Verum, inquit, si nos aut angelus è coelo praedicauerit uobis euangelium // praeter id quod praedicauimus uobis, pag. 193.
anathema sit. Quemadmodum ante diximus, et nunc iterum dico. Si quis uobis praedicauerit euangelium praeter id quod accepistis, 2. Iohann. 2.
anathema sit. Et Iohannes item uetuit, ne quorumcunque doctrinis aures accommodaremus. Si quis, inquit, uenit ad uos, et hanc doctrinam non adfert, ne recipiatis eum in domum, nec aue ei dixeritis, Qui enim dicit ei aue, communicat operibus eius malis. Ecce non est in domum nostram admittendus, qui extra uerbum dei aliquid adferat. Quibus motus rationibus Panormitanus in ca. Significasti de elect.[1]) fidenter dicit. Plus credendum uel simplici laico, scripturam producenti, quam toti simul concilio, et non impie sentit uir ille. Verbum enim domini, concilijs non est subiectum, nec moror quod patres ita instituerunt, quae etiam longo usu obseruata, uim acceperunt legis. Nam propheta me terrefacit ne legem aliquam putem solidam, quae uerbo dei non astruatur, quia patres ita censuerunt. In praeceptis patrum uestrorum, inquit Ezechiel, nolite incedere, et iudicia eorum nolite custodire, tantum in praeceptis meis ambulate, et iudicia mea custodite, et facite ea. Qui indiget sapientia, non consulat concilia, sed postulet à deo in fide nihil haesitans, qui dat omnibus affluenter, et non improperat. Nolite, inquit, psaltes noster confidere in principibus, in filijs hominum, in quibus non est salus. Solo enim uerbo domini coeli firmati sunt, et spiritu oris eius // omnis uirtus eorum. Multi coëgerunt concilia, sed non potuerunt stabilire, quia uerbum domini non exhibue eunt[2]) in concilium. Facessat hic Palpus[3]), quo papae supparasitamur, papam esse supra concilium, et execretur uox eorum, qui uerbum domini concilijs commissum, et subditum garriunt. Papa non est illa clauis Dauid, qui aperit, et nemo claudit, claudit et nemo aperit. Fundamentum Christus Iesus est, et nemo potest aliud ponere, praeter id quod positum est. Ego, dicit dominus, dabo uobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere omnes aduersarij uestri. Equidem uel ab asina uerbum domini excipere non dedignarer, nedum à papa uel homine. Hoc diceres magne

(Marginalia: Panormitanus. — Ezech. 20 — Iacob. 1. — Psalm. 145. — Psalm. 32. — pag. 194. — Esai. 22. — 1. Corinth. 3. — Luc. 22.)

---

1) Bedoeld is Panormitanus' bespreking van een tekst in de Decretalen van Gregorius IX, nl. c. 4. X. de elect. (1. 6).
2) Lees: exhibuerunt.
3) Laat het nu uit zijn met de vleierij.

Rom. 15. pontifex, non uerbis, sed ipsa re, quod Apostolus dicit. Non audeo aliquid facere, quod per me non effecerit Christus. Efficit Christus per te, si quod facis pontifex maxime, cum sacris literis, et uerbo
Iohann. 5. dei recte coëat. Hoc diceret concilium, si recte omnibus Christianis consuleret, non uerbis, sed efficaciter, quod ipse Christus, Non possum aliquid facere, quod non uideo patrem facientem. Si quod decernit consilium uerbo domini declarat consonum, profecto id facit quod uidet patrem facientem. Pater enim uerbum suum incarnatum (quod literis canonicis descriptum habemus, sicut dicit:
Idem. Scrutamini scripturas et ille testimonium perhibent de me) audien-
Matth. 3. dum praecepit, dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi
pag. 195. bene complaci//tum est, ipsum audite, uolens nimirum ut omnia consulta uno Christo metiamur. Vbi nunc est autoritas conciliorum, quae pro lege diuina obseruanda mandat, quicquid statuat, cum à uerbi dei testimonio digrediuntur? Quod autem Parrisiani in liminari Epistola uideri uolunt apostolorum morem imitati fuisse, id
Act. 15. inscie et stupide sunt commenti Actuum .17. [1]) Apostoli conclude-
Amos. 9. bant ex scriptura Amos, Post haec reuertar et reaedificabo [2]), etc. gentes non debere ex legis necessitate circuncidi, quare hoc concilium non sine uerbo dei celebrabatur. Cum autem de abstinendo à suffocato et sanguine concilium coegissent, suadebant tantum, non adiecta haereseos infamia, quod nunc nostri faciunt Episcopi. Ab his abstinere, hic certi aliquid definire non poterant, quum
Matth. 15. saluator antea dixisset, Non inquinare hominem quod per os intraret. Quod haeresi non infamabantur qui à suffocato et sanguine non temperabant, exinde liquet, quod et nos hodie ab eisdem non abstinemus, uerbum domini manet inaeternum, fraterna tantum charitas, hoc apostolicum exigit institutum, non legis exactio. Ita
1. Corinth. 7. Apostolus, de uirginibus, inquit, praeceptum domini non habeo, consilium autem do. In alijs autem confidenter locutus, euangelium tradit quod non ab homine accepisset.

Propositio secunda.

Certum est inter articulos Iohannis Hus uel
pag. 196. Bohemorum multos esse plane christia-//nissimos et euangelicos, quos non possit uniuersalis ecclesia condemnare.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio loquendo de articulis condem-

1) Lees: 15.

2) Hand. XV:15 vlg. luidt in de *Vulgata*: „Et huic concordant verba Prophetarum, sicut scriptum est: Post haec revertar, et reaedificabo tabernaculum David, quod cecidit". Dit schijnt eene vrije aanhaling van Amos IX:11: „In die illa suscitabo tabernaculum David, quod cecidit: et reaedificabo aperturas murorum eius".

natis, de quibus intendit scriptor, est falsa, impia, et sacris concilijs iniuria.

Confutatio condemnationis.

Articulus est euangelicus (quicquid sit statuendum de concilio
Constantiensi) Non potest arbor mala, fructus bonos facere, neque Math. 7.
arbor bona, fructus malos edere. Quae sit arbor mala, et quae
bona, seruator indicat. Bonus de bono thesauro cordis sui profert Luc. 6.
bonum, Malus homo, de malo thesauro, facit malum. De his qui
bona arbor appellantur, et boni sunt, dicit apostolus, Siue editis, 1.Corinth. 10.
siue bibitis, omnia in gloriam dei facite. Et alibi, Nihil damna-
tionis est his, quae [1]) insiti sunt Christo Iesu. Et alio in loco, Dili- Rom. 8.
gentibus deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum Rom. 18.
propositum uocati sunt sancti. De mala arbore passim scriptura
commeminit. Peccatores deus non exaudit, Victimae impiorum ab- Iob. 9.
hominabiles domino. Peccatori dixit deus, Quare tu enarras iustitias Prouerb. 15.
meas etc. Vt iustis omnia cooperantur in bonum, qui quamuis sep- Psalm. 49.
ties in die cadant, toties tamen resurgunt, ita iniustis et immundis,
nihil est mundum, nihil imputatur ad meritum. Ecclesiasticus utro-
rumque sta-//tum complexus dicit in haec uerba, Bona bonis creata pag. 197.
sunt ab initio, sic nequissimis bona et mala. Initium necessariae Eccles. 36.
rei uitae hominum, aqua, ignis, et ferrum, sal, lac, et panis simi-
lagineus, et mel, botrus, uuae et oleum, et uestimenta. Haec omnia
ut sanctis in bona, sic impijs et peccatoribus in mala conuertentur.
Articulus item christianus est, Elegit nos deus ante constitutionem Ephes. 1.
mundi, ut essemus sancti et immaculati coram eo qui numerat
multitudinem stellarum. Vnde Augustinus Epistola 606. Nouit quippe Augustinus.
ille quid agat, et quantus numerus esse debeat eorum primitus
omnium hominum, deinde sanctorum sicut siderum. Idem si [2]) Augustinus.
Iohann. tractat. Omnia nomina sanctorum sciebat, quos ante mundi Iohann. 13.
constitutionem praedestinauit. Et saluator, Ego scio quos elegi, 10. et .18.
Oues quas dedit mihi pater, nemo potest capere de manibus meis.
Et quos dedisti mihi non perdidi ex eis quenquam. Et Iohannes 1. Iohann. 2.
de his loquens qui defecerant è cetu Apostolorum, Non fuerunt,
inquit, ex nobis, Quod si fuissent ex nobis, mansissent utique
nobiscum. Articulus etiam catholicus est quod una est sancta Ec-
clesia catholica, de qua mali praesciti non sunt, de quo in cap. In Dist. 1.
ecclesia dist. 1. Quippe qui sunt eiusdem ecclesiae catholicae Augustinus.
membra, ut in cap. est unitas de consecra. dist. 4 [3]). Augustinus dist. 4. de
in Iohannem tractatu .76. Raptores solos si dicam, membra accipi- consecra.
tris possunt esse, non columbae. Et quod iam citauimus non fue- 1. Iohann. 2.

---

1) Lees: qui. 2) Lees: in.
2) c. 49. D. IV. de consecrat., in de uitgave van Friedberg, P. I, col. 1381.

pag. 198. runt ex nobis qui si fuissent etc. Haec est // ecclesia illa unica, sancta ecclesia catholica, sanctorum uidelicet communio. Ecclesia haec militans utriusque generis complectitur bonos et malos, ex omni genere piscium aggregata, quae purgabitur ut area, in extremi examinis hora, cum traditurus est dominus regnum ecclesiae suae, deo et patri, separatis ouibus ab hedis graue olentibus. Adde hic proximo loco subiecta.

Propositio tertia.

Isti duo articuli. Vnica est sancta uniuersalis ecclesia, quae est praedestinatorum uniuersitas, et uniuersalis sancta ecclesia, tantum est una, sicut tantum est unus numerus praedestinatorum, non sunt Iohannis Hus, sed Augustini super Iohannem.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio ad Hussitarum intelligentium, est falsa[1]) Augustino attributa, articuli autem, loquendo de ecclesia militante, de qua ibi fit sermo, sunt propositiones haereticae.

Confutatio condemnationis.

Parrisianorum esset Hussitarum intelligentiam edocere, et quomodo Augustino falsum attribuat Lutherus, si candidi essent ueritatis amatores. An putant suam uoluntatem pro ratione esse satis?
pag. 199. Errant si id cre-//dunt. Ex superioribus articulis claret, unam esse sanctam ecclesiam catholicam uniuersalem, quae sit praedestinatorum uniuersitas, et eam tantum unam esse, sicut tantum unus est praedestinatorum numerus. Quod si haec haeretica sit propositio, ut quae iuri diuino sit aduersa, et repugnet, enixe precor Magistros Nostros ut hoc docere non dedignentur. Apostolus non mentitur,
2. Timoth. 2. Firmum fundamentum dei stat, habens signaculum hoc. Cognouit
Cantic. 6. dominus qui sunt eius. Ita in canticis, Vnica est columba mea, perfecta mea, una est matri suae. de cuius unicae sponsae ecclesiae
Ephes. 5. puritate, quae ex praedestinatis conflata est, dicit scriptura. Vt exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, ut sit sancta et immaculata,
Augustinus. quae ab Augustino Hierusalem nuncupatur in prohoemio psalmi .64. Haec accepit exordium per Abelem, sicut Babylon per Cain, Quae duae urbes, certis temporibus conditae sunt, quo declaretur figura duarum ciuitatum, iam olim coeptarum et in finem huius seculi mansurarum. At in finem tamen separandarum, cum scilicet segre-

1) De *Determinatio* heeft: „intelligentiam, est falso"; in de „editio princeps", quat. b, fol. vi r; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 384.

gaturus est dominus oues ab hedis. Audisti ne Augustinum, hic Hierusalem ecclesiam praedestinatorum, et impiorum conuentum babylona nuncupantem.

Propositio quarta.

Iste articulus, duae naturae diuinitas et humanitas sunt, unus Christus, est a catho-//li- pag. 200.
cis concedendus. Et similiter ille. Diuisio humanorum operum est, quod sunt uirtuosa uel uitiosa, quia si homo est uiciosus, et agit quicquam, uiciose agit, et si est uirtuosus, et agit quicquam, uirtuose agit.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, et ex ignorantia uerae theologiae asserta, primus autem illorum articulorum, scilicet, duae naturae etc. est propositio haeretica, secundus uero, scilicet, diuisio humanorum operum etc. est propositio sapiens haeresim.

Confutatio condemnationis.

Hanc scio Anathasio [1]) attribui. Sicut anima rationalis, et caro Athanasius.
unus est homo, ita deus et homo, unus est Christus. Sed forte hic cauillum habent argutuli et captiosi sophistae, in diuinitatis et humanitatis uocabulo, quare hunc articulum praetereo. Quantum attinet ad posteriorem partem propositionis, non puto synceriorem aut ueriorem dari posse, quam hanc humanorum operum bimembrem diuisionem. Iuxta illud, quod citatum est semel, atque iterum,
Non potest arbor mala etc. De actibus neutris, quae somniant, nec Matth. 7.
placent pijs mentibus, nec sacris literis, quod sciam consonant, habeat iustus ille Arestotelicus, qui dicitur moraliter bonus, et
eam // beatitudinem, quam sibi et suis studiosis tribuit Arestoteles pag. 201.
ille deus gentilicius. Equidem non inuideo Arestotelicis, ut paternae felicitatis sint participes, quos praestaret rectius sapientes, et ueram germanamque ascendere beatitudinem. Demiror theologorum supinam stupiditatem, quod hunc bonum uocitent, qui ob actus illos humano tantum iudicio bonos, bonum uirum prae se ferat, id quod
indigne ferendum est, ab omnibus christianis, qui felicius edocti, Matth. 19.
neminem bonum sciunt, nisi solum deum, idque ex euangelij testimonio, aut si qui boni nomen mereantur, id communione bonitatis à deo collatum babent [2]), gratuita dei beneuolentia. Et miseri nesciunt in humanis operibus discernendis omnino falli nostram censuram, in quos etiam conueniunt, quae dicuntur in stultos, caudex,

1) Athanasio. 2) Habent.

Comicus. stipes, plumbeus, ut est apud Comicum. In operibus enim nostris, quantumlibet etiam appareant uirtuosa, partim hypocrisis, praesentissima nostrae carnis pestis, fucum facit humanis obtutibus. Item inanis illa gloria, et sui quaedam complacentia, in medijs ipsis uirtutibus, ueluti hydra herculana insidians, oculis nostris, glaucoma obducit, deinde pelagiana labes, qua nonnullam bonorum operum portionem libero arbitrio, et nobis uendicamus, donamusque, humanam censuram eneruat, et aequilibrium inaequaliter propendere facit. Haec cuncta linceis oculis aduertere, et pensiculatius pag. 202. expendere, ut. solius est dei, qui renes probat // et corda, ita et fieri non potest, quin in aestimandis hominum operibus hallucinemur, quippe qui faciem tantum accipientes, non intuemur id quod poenitius et reconditius latens, opera nostra reddit uegetiora, prauiora aut commendabiliora, quo fit, ut ferè praepostere iudicet hu- Hieronymus. mana ratio opera hominum. Diuus Hieronymus ad Galat. Bipartitos illos carnis et spiritus fructus recenset. Non tam de hominibus, inquit, quam de fructibus carnis et spiritus arbitror pronunciatum. Matth. 7. Non potest arbor bona, fructus adferre malos, quia nec unquam spiritus praeter [1]) ea uitia, quae in carnis operibus enumerata sunt facere, nec caro potest his fructibus, quae ex spiritu oriuntur redundare, potest autem fieri per negligentiam possidentis, ut spiritus qui uersetur in homine fructus non habeat suos. Et econtrario caro operibus suis mortificatis peccare desistat, non tamen illò usque procedunt, ut arbor neglecta spiritus, opera carnis adferat, et arbor carnis exculta fructus germinet spirituales. Haec ille. Arborem malam, malos fructus edere, et bonam arborem minime Augustinus. acerbos fructus parere. Augustinus nobis indice commonstrat in Genes. 4. Iohannem tractat. 7. Nisi esset charitas, inquit, in Abel, non acciperet deus sacrificium eius. Contra Cayn sacrificium abhominatio deo fuerat, quia charitas defuerat. Cum autem ambo obtulissent, hic de fructibus terrae, ille de foetibus ouium, quid putatis fratres, pag. 203. quia deus fructus terrae neglexit, et foetus // ouium dilexit? Non intendit deus ad munus, sed in corde uidet. Et quem in charitate offerre uidit, huius sacrificium respexit, quem autem uidit cum inuidia offerre, ab huius sacrificio oculos auertit. Opera ergo bona non dicit nisi charitatem, opera autem mala non dicit nisi odium fratrum. Haec Augustinus. O neutrales Aristotelici, ò mediorum operum theologi, ubi opera media aut neutra? Respicit ne deus ea, an non respicit? Si respicit, bona sunt, non quia à nobis profecta, sed quia per charitatem nobis gratis donata. Si non respicit, Augustinus. consectaneum est ut mala sint. Quia Augustino teste contra Iulia-

1) Lees: potest.

num lib. 4. cap. 3. quod bonum est, bono displicere non potest, et quia filius irae non facit nisi opera irae. Filius autem irae est, quem deus charitate non beauit. Quare replico quod dixi, Aut facite arborem bonam, et fructum eius bonum, aut malam, et fructus eius malos. Arbor, inquit, Augustinus in sermone .2 in monte, Augustinus. ipsa est anima, fructus uero opera hominis. Non ergo potest malus homo bona operari, neque bonus mala. Sed malus si uult bona operari, fiat prius bonus, sicut in alio ait loco euidentius ipse [1]) dominus dicit, Aut facite arborem bonam etc. Quamdiu ergo ali- Matth. 12. quis malus est, non potest fructus facere bonos. Si enim fructus bonos fecerit, iam malus non erit. Sic non potest nix esse calida, cum enim calida esse coeperit, non iam eam niuem, sed aquam uocamus. Potest ergo fieri ut quae nix fuit non sit, non autem potest fieri ut nix cali//da sit. Sic potest fieri ut qui malus fuit pag. 204. non sit malus, non tamen fieri potest, ut malus benefaciat. Haec Augustinus, Quid his uerbis lucidius. Idem quoque loquens de his Augustinus. Aristotelicis operibus psalm. 30. pura ea ipsa declarat esse peccata, Iactet, inquiens, impius opera sua, dicat, do pauperibus, nihil alicui aufero, non uxorem alienam concupisco, non quenquam occido, nulli fraudem facio, depositum apud me nullo teste represento, haec omnia dicat, quaero utrum pius sit an impius? Et quomodo sum impius inquit, ista faciens? Quomodo illi de quibus dictum est, Seruierunt creaturae potius, quàm creatori, qui est benedictus in Rom. 1. secula. Quomodo non es impius? Quid si de omnibus bonis operibus, aut illud speras quod sperandum est, sed non ab illo à quo sperandum est, aut hoc speras quod sperandum non est, etiam ab illo, à quo aeterna uita speranda est. Pro bonis operibus sperasti terrenam quandam felicitatem, impius es. Non est ista merces fidei, chara res est fides, uili illam adduxisti, impius ergo es, et nulla sunt opera tua. Haec Augustinus. Execratur per os prophetae He- 3. Regum. 18. liae eos qui utroque pede claudicant, id est, qui simul uolunt uiuere in carne, et qui deo uolunt placere, id quod Aristotelici boni uiri sibi studio habent, et dum utrunque male conantur, in Apocal. 3. utroque claudicant. Et fit ut dominus euomat eos, ut qui neque Matth. 7. calidi sint neque frigidi, sed tepidi. Aut facite ergo arborem bonam et fructus eius bonos, quod faciunt quicunque in // fide Christi pag. 205. mortificant opera carnis. Aut facite arborem malam, et fructus malos edite, quod faciunt, quicunque per obsequium affectuum in exitium tendunt. Aut mundo crucifigaris cum Christo, si uoles cum Christo regnare. Aut carnis desideria perficiens, diaboli futurus es mancipium. Quae hic media opera intercedunt non uideo. Vt tan-

1) Bij moderne interpunctie zou achter „ipse" een dubbele punt staan.

dem post uerbosam annotationem receptui canam [1]), opinor paulum, et totam simul scripturam ab istis aristarchis theologis infamari, cum hanc propositionem tam seditiose traducunt haereseos.

DE SPE.

Spes non prouenit ex meritis.

Condemnatio Parr.

Haec propositio est falsa, praesumptionis inductiua, ac sacris scripturis difformis.

Confutatio Condemnationis.

Opinor omnibus constare, spem non esse ante fidem, Alioquin praesumptio esset, sperare de eo, cui non credatur. Ante fidem Augustinus. non est bonum opus. Vnde Augustinus psalm. 30. Ea ipsa opera, quae dicuntur ante fidem, quamuis uideantur ab hominibus laudabilia, inania sunt. Ita mihi uidentur esse, ut magnae uires, et cursus celerrimus praeter uiam. Nemo ergo computet, bona opera sua ante fidem, ubi fides non erat, bonum opus non erat. Haec ille. Ex quibus consequitur, bona opera non esse ante fidem et spem. Nam pag. 206. qua fronte, et quo iure accedam // rogaturus aliquem, apud quem credam me non exauditum iri, nec sperem me uotis potiturum. Fides praecedit bonum opus et spes consequitur fidem. Nisi diuinae clementiae credulus, non possum ex animo sperare, sic ergo procedunt opera bona ex fide et spe. Quare concludo, non prouenit spes ex meritis, quia ante spem non sunt merita, sed ex fide et benignitate et clementia saluatoris, cuius dona sunt gratuita, fides, spes et ipsa opera. Interea non diffiteor quin spes et fides ex operibus dinoscantur, probentur, et manifestentur, cuius generis sint [2]) quemadmodum arborum precium de fructibus dignoscitur. Diuus Hieronymus. Hieronymus in epistola ad Galatas, Nec mirum, inquit, si spes in hoc catalogo non referatur, cum in fide sit quod speratur, et ita Hebr. 11. eam Apostolus describens Hebraeis definiat, Est autem fides rerum sperandarum substantia argumentum necdum apparentium. Siquidem id quod speramus esse uenturum, et necdum est in praesenti fide possidemus, sperantes nos tenere quod credimus. Quod si haec propositio est praesumptionis inductiua, eximant Magistri Nostri Augustinum cum Hieronymo ab eadem nota, imò et seipsos suosque scholasticos rabinos. Nam ipsimet confitentur fidem, spem, charitatem, infusas esse uirtutes, et principia omnium bonorum. Neque enim ipsi merita ante charitatem fieri dicunt, tamen cum charitate simul infundi spem et fidem constanter asserunt, ergo eorum

1) „Receptui canere" is een militaire term: „den terugtocht blazen".
2) Hier zou bij moderne interpunctie een komma komen te staan.

quoque sententia, spem // non ex meritis, sed merita ex spe prouenire certum est. Et tamen spem definientes uertunt hanc sententiam sibique contradicunt, spem ex meritis producentes. Sed et illud capiant. Spes solum ex meritis prouenit, nullus ergo peccator sperabit, sed solus iustus meritorum plenus. Quis tum ad poenitentiam conuertetur? Vbi erit iustus, si nullus peccator poeniteat? Aut quomodo poenitebit, nisi speret misericordiam dei? An dicendum est morituro peccatori?[1]) Absit à te, noli sperare, non habes merita, ex quibus tibi spes possit prouenire? Vide quo redigat haec doctorum deplorata caecitas. pag. 207.

DE POENA HAERETICORVM:

Haereticos comburi est contra uoluntatem spiritus.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, contra uoluntatem spiritus diuini asserta, et errori Catharorum, et Valdensium consona.

Confutatio condemnationis.

Quicquid est contra uerbum dei, est contra uoluntatem spiritus, haereticos comburi, est contra uerbum dei, aut certe non cum uerbo dei. Subsumptum[2]) probatur per hoc. Sinite utraque crescere. Quod uerbi Hieronymus, de haereticis omnino ferendis exponit. Et ad Galatas Apostolus. Fratres, si praeoccupatus fuerit homo in // aliquo delicto etc. ne et tu tenteris. Non est enim peccatum, quod fecit homo, ait Augustinus, quod non posset facere alter homo, si deus desit. Sic si spirituales sumus, magis cogitare debemus, quomodo seruemus peccatorem, quam quomodo perdamus. Et alibi Apostolus, Sectarum autorem, quem haereticum uocamus, post unam et alteram admonitionem fuge, sciens quod euersus est, qui huiusmodi est, ut peccet per se damnatus. Non dicit preme, urge, perde, denique ignibus exure. Supportate inuicem, ait, in charitate. Ipse deus benignus est, qui pluit super iustos et iniustos, qui solem suum oriri facit super bonos et malos. Itidem et nos debemus non immites esse erga proximos. Quod si omnino indignus est, cui benefiat, haereticus, te tamen dignum est, quisquis christianum geris pectus, ut non male huic preceris. Sic enim Hieronymus ad Galat. 4. in fine. Nunquam spiritualis persequitur carnales[3]), sed ignoscit ei, quasi rusticano fratri, scit enim posse proficere ad tem-

Matth. 13. Hieronym. Galat. 6. pag. 208. Augustinus. Titum. 3. Matth. 5. Hieronymus.

1) Een dubbele punt zou hier beter passen dan het vraagteeken.
2) Bedoeld is het laatstvoorgaande rededeel.
3) De zin zou hier „carnalem" vereischen.

pus. Et si quando Egyptiae filium uiderit irascentem, recordatur unius patris, qui lucem, boues creauerit, et culicem. Ita etiam
2. Timoth. 3. respondet Pelagio, haereticum hominem, ex praescripto Apostoli uitare didici, non igni tradere. Quem in modum Timotheo Apostolus, Seruum dei non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, corripientem, non perdentem, non occidentem eos qui resistunt ueri-
pag. 209. tati. Ne quando det deus illis poenitentiam, et resipiscant à // diaboli laqueis. Alioqui si deus tam promptus esset ad perdendos sibi inimicos, quàm incendiarij isti inquisitores haeretici, sanguisugae
Galat. 3. sunt, olim omnes perissemus, quos omnes teste Paulo concludit sub peccato, ut omnium misereretur. Ab his igitur pietatis exemplis, quanto rectius fuerit ne ad latum quidem culmum discedere.
Hieronymus. Cuius rei gratia Hieronymus psalm. 7. Qui se, inquit, in Christo
3. Iohann. 2. dicit credere, debet quomodo ille ambulauit et ipse ambulare. Non enim uenit ut caederet, sed ut caederetur, Non dedit alapam, sed accepit, non crucifixit, sed cruci affixus est, non alios occidit, sed ipse passus est. Qui caeditur, Christum imitatur, qui uero caedit Antichristum. Hactenus ille. De eodem quoque domino scriptum
Esai. 42. est, Arundinem comminutam non confringet, id est, exponente
Hieronymus. Hieronymo in Matth. porriget manum peccatori, et portabit onus fratrum suorum. Et linum fumigans non extinguet, id est, iuxta eundem, modicam fidem in paruis non extinguet. Vtrius iam sint imitatores, Christi ne an Antichristi, qui flammas, ignem, mortem,
Hieronymus. spirant, clamant, inferunt, Hieronymus explicuit. Quoniam ergo parum est christianum faeritate plusquam militari, rabie plusquam canina, inclementia plusquam tyrannica, in palabundam ouem grassari, in ter miserum deseuire, et in deploratum, et reiectum à deo
pag. 210. hominem irruere, dominus de hoc cum pastoribus, qui pas//cere
Ezech. 34. debuerant, non interimere, expostulat apud Ezechielem. Vae pastoribus Israël, qui pascebant semetipsos, etc. Quod confractum est, non alligastis, quod abiectum erat, non reduxistis, et quod perierat, non quaesistis, sed cum austeritate et potentia imperabatis eis. Auditis austeritatem, auditis potentiam, incendiarij inquisitores? His tantum armis, uiolentia et potentia, non uino et oleo semiuiuum in latrones delapsum, iugulatis, austeri et potentes homicidae, non prius missuri cutem, quam pleni cruoris libidinem uestram
Matth. 26. sanguinarij exatietis [1]). Qui gladio ferit, et gladio referietur. Diuus
1. Corinth. 5. Paulus haereticos Sathanae tradidit, imò iam sese Sathanae emancipauerant, dum resipiscerent, non deleuit, non exussit ignibus, nec flammis coercuit, ut ad desertas caulas redirent. Qui ubi poeniterent reconciliabantur ecclesiae. restituebantur in integrum. Domi-

1) Exsatietis.

nus Iesus peccatorem à uia sua mala reuertentem non aspernatur, imò patientia dei ad poenitentiam, hos alioqui adducit haereticos, quorum excidium praemature fortasse uos anteuertitis. Dominus Iesus Iudam suum proditorem (si quisquam alius haereticum) magna fouit clementia, incredibili demerebatur humanitate, chara amplectebatur munificentia, dum hunc tolleraret, dum oscularetur, dum praefectum constitueret suae familiae, quem post in ipso proditionis articulo, blande quam potuit amiti-//ciae uocabulo appellauit, quo pag. 211.
uel tandem resipisceret, clementia commotus, humanitate uictus, munificentia superatus, tantum abest, ut iracundiae mucronem in eum exereret, aut malum daret. Sed heus quo progredior mei instituti iam penè oblitus? perge itaque [1]) superius, ubi de coactione ad fidem egimus, nonnulla diximus ad hunc locum pertinentia.

DE OBSERVATIONE LEGALIVM.

Licet opera legis quaecunque fieri, si ea requirat charitas fraterna, modo non lege cogente, quo casu licet etiam modo, circuncidi sine periculo, et cum multo merito.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est christianae legi inimica, Iudaicae perfidiae fauens, et haeretica.

Confutatio Condemnationis.

Dicit Apostolus, Neque circuncisio est aliquid, neque praeputium, Gal. 5.
sed obseruatio mandatorum dei. Vos in libertatem uocati estis, tantum ne libertatem detis in occasionem carni. Est libertas ista, in quam per Christum uocati sumus, qua nulli prorsus externo operi sumus obligati, sed liberi ad quaelibet, uerum [2]) in occasionem carni, dat hanc libertatem, qui huius libertatis occasione in // termittit opera quae christiana fraternitas expostulat, aut qui facit pag. 212.
opera per quae offendatur pax fraterna. Proinde non fauet Iudaicae perfidiae haec propositio, quippe quae non statuat legalia ad salutem necessario seruanda, id quod iudaica perfidia mordicus tuetur, sed tantum significat nihil prohibere, quin sint licita, ut fiant sine peccato, imò cum magno merito, cum fraterna charitas ea requirat, et si non tanquam lege exactore huc feraris. Augustinus uestro Augustinus.
iuditio est christianae legis inimicus, quod in epistola ad Hieronymum, excusat Apostolum, qui aliquando circumcidisset Timotheum Act. 16.
in lege gratiae, legalibus cessantibus, cum id compatientis affectu

1) Men zou hier een punt verwachten.
2) Wat nu volgt is de uitlegging van Galat. V: 13 *b*.

fecerit, non mentientis astu. Vnde et in eadem epistola in medium
Galat. 5. citans illud Pauli, Si circumcidamini Christus uobis nihil proderit. Decepit ergo, ait, Timotheum, et fecit ut nihil prodesset ei Christus? Eis itaque dictum est, si circumcidamini, qui propterea uolebant circumcidi, quia aliter se putabant in Christo saluos esse non posse. Haec Augustinus. Et ipse Paulus de se testatur, Factus
1. Corinth. 9. sum Iudaeis, tanquam Iudaeus, ut Iudaeos lucrifacerem. His qui sub lege sunt, quasi sub lege essem, cum non essem sub lege. Idque fecit hac ratione, ut utrosque lucrifaceret, quia utrisque debebat charitatem, de corde puro, conscientia bona, et fide non ficta, Qui ergo in casu propositionis circumcideret, aut aliud opus
pag. 213. legis faceret, sponte et liberaliter, non legis cogentis rati-//one, sed tantum impendendae charitatis gratia, non peccaret, nec esset haereticus, ut qui ueritati scripturae non esset iniurius. Apostolus
1. Corinth. 8. scribens ad Corinthios de idolothitis disserit ad eum modum, quem hic de circumcisione et alijs legalibus obseruandis seruauimus, praedicans imprimis charitati fraternae studendum.

DE BELLO CONTRA TVRCAS.

Praeliari aduersus Turcas, est repugnare deo, uisitanti iniquitates nostras per illos.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio uniuersaliter intellecta, est falsa, nec sacris eloquijs conformis.

Confutatio condemnationis.

Matth. 5. Intellecta ergo Christi seruatoris nostri propositio uniuersaliter est falsa. Diligite inimicos uestros, et benefacite his, qui uos oderunt, et orate pro persequentibus et calumniantibus uos, ut sitis filij patris uestri qui in coelis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos. Si filius patris non cupis esse, nihil ad te haec pertinebunt. Si diligitis eos, qui uos diligunt, quam mercedem habebitis? Si benefacitis, qui de uobis bene meriti sunt, quae
Galat. 6. gratia uobis? Apostolus Turcas non secludit, dum tempus habemus, operemur bonum, tum ad omnes, tum maxime ad domesticos fidei.
pag. 214. Non docet perden//dos et expugnandos, qui non sint domestici fidei, sed uult etiam de his bene mereamur, ut eos benefactis nobis conciliemus. Ita seruator mandat, Praedicate euangelium omni
Marc. 16. creaturae. An Turca non est dei creatura? Euangelium eis annunciandum praecepit, non damnum inferendum, nec bellorum tumul-
Matth. 10. tibus concuciendos. Quod si qui uos non receperint, inquit, excutite
Lucae. 6. puluerem de pedibus uestris, per quod indignos testemini uerbo
Marc. 6. dei, et condemnationis reos, non dixit tamen, caedite, perdite, iugulate, cum non audiant euangelij nuncium. Humana patiebantur, et

male audiebant à domino Ioannes et Iacobus, cum exemplo Heliae, ignem de coelo optarent descendere super Samaritanos Christum non recipientes, quos increpauit dominus, Nescitis, inquit, cuius spiritus filij sitis. Filius hominis non uenit ad perdendas animas, sed ad seruandas. Cuius exemplo nec nobis liberum esse potest tyrannica ui et oppressione ecclesiae hostes in religionem nostram asserere. Si sumus spirituales faciamus, quod spiritualium interest. Spirituales à spiritu paracleto denominamur. Consolemur ergo non affligamus, patrocinemur non inuadamus, mitius agamus, non concitemus. Quid Petrus audierit cum turcae illi Iudaeorum ipsam ueritatem comprehensuri accurrerant ferocientes, quum sciscitaretur Matth. 26.
à domino, num gladio feriendi essent, nemo nescit. Non // est pag. 215.
abbreuiata manus domini, nostrarum uirium nihil est indiga: habet enim si urgeat necessitas, ut pij uindicentur angelorum numerosas copias, sibi in ministerium deuotas, è quibus uel unus in Assirio- 2. Paralipom.
rum istorum castris ferire potens est, centum octoginta millia, 32.
idque momentaneo adeo temporis spacio. Sed infideles filij firmiter animo non destinant adhuc patrem uiuere, uerum iudicem et iniuriarum uindicem, qui carneis oculis non conspiciatur. Hunc autem armorum usum ubi Christus praescripsit suis, quem iam uidemus toto terrarum orbe, et apud Christianos insigniter celebrem et familiarem, non tam terrenae ditionis principibus, quàm Episcopis et summis pontificibus? Quis regum praesentium aut predonum, ita ob pecuniarium quaestum magna cum infidelitate et periurij crimine, tam leuiter fraudulenterque monasteria uulcano tradidit, utriusque sexus religiosas sacerdotalesque personas compediuit ut huius quidam tempestatis Episcopus? Aliam reperio Christiani militis armaturam spiritualem qua efficacissime expugnati sunt hostes crucis Christi, quos nobis dominus dedit, in materiam et segetem uirtutum, quod si eos clementia nobis quantum datum esset adiungeremus, si conciliaremus patientiae insignibus, deuinceremus pietatis officijs, sic futurum sperarem ut in christianismum asserantur, quem religionis et Christianae pacis splendo-//rem, quia in nobis pag. 216.
non aduertunt, non mirum si illis ludibrio sumus et ignominae [1]). Quod si omnino armis et bellico tumultu animus est in hostes irruere, age dum non longe ad exteros petenda belli seminaria, cum hostibus nostris domesticis, et plusquam familiaribus iugem conflictum ingrediamur, cum his acriter depugnemus quibus commissi si uictores discedimus serio triumphare licebit, plaudere licebit, hi cum inuisibiles sint hostes et spirituales, spiritualibus praesidijs

1) Lees: ignominiae.

sunt propulsandi abigendique nempe scuto fidei, galea salutis, torace iustitiae, gladio spiritus, quod est uerbum dei. Haec est insignis et nunquam satis laudata Christiani militis armatura. Haec pugna Christiano digna, hanc Christus uenit mittere in terram, aliam non nouit Christiana religio. Huic nomen dedimus, huic inautorati sumus, dum donaria in sacro fonte ab ipso duce Christo accepimus, donaria inquam gratiae baptismo collata. Stultum est Turcas bello petere, qui corpori possunt tantum incommodare, praeteritis et neglectis his hostibus quouis turca longe praesentioribus, qui in animae nostrae penetralibus, tyrannidem suam exercere non desistant, qua non tantum rem perdunt et corpus, quod alioquin promptulo animo exponere debemus Christi amore, quin et animam conficiunt uulnere immedicabili, nisi succurratur, nisi aduigiletur in
pag. 217. tempore. Et ut libere animum meum // aperiam hoc aperte de me praedico, quod tam inuitus turcam gladio impeterem quàm christianum fratrem. Nondum enim audiui sacra eloquia, quibus haec Lutheri sententia non sit conformis, sed satis ac super his immorati sumus, ad alia accingamur.

DE IMMVNITATE ECCLESIASTICORVM.

Si imperator uel principes reuocent libertatem datam personis et rebus ecclesiasticorum, non potest eis resisti sine peccato et impietate.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, impia, schismatica, libertatis ecclesiasticae eneruatiua ac impietatis tyrannice excitatiua et nutritiua.

Confutatio condemnationis.

Patientiam et omnium malorum tolerantiam nobis commendant
1. Petr. 2. sacrae literae. Sed si benefacientes patienter sustinetis haec est
1. Petr. 4. gratia apud deum, In hoc enim uocati estis, quia Christus passus est pro uobis etc. Et alibi, Charissimi, nolite peregrinari in feruore qui ad tentationem uobis sit, quasi noui aliquid contingat uobis, sed communicantes Christi passionibus, gaudete, ut reuelatione glo-
pag. 218. riae dei gaudeatis, exultantes. Et Aposto//lus, Vos inuicem non
Rom. 12. defendentes charissimi, sed date locum irae. Scriptum est enim,
Deuteron. 32. Mihi uindicta, et ego retribuam. Et apud Petrum, Non retaliantes
1. Petr. 3. malum pro malo, aut conuitium conuitio, sed contra benedicentes, scientes uos in hoc uocatos esse, ut benedictionem haereditate pos-
2. Timoth. 3. sideatis. Sic omnes qui pie uolunt uiuere in Christo Iesu, opus est,
Luc. 21. ut persecutionem patiantur, quod Paulus ait. Item ipse seruator, In patientia uestra possidebitis animas uestras, non in uindictae

cupiditate non in malorum deprecationibus, non in defensione uestri. 1. Corinth. 9.
Omnium seruum se fecit Apostolus, ut omnes Christo lucrifaceret.
Christus ipse uenit ministrator, Apostoli accumbebant. Vos qui Iohann. 13.
Christi uices geritis, quid minus impenditis accumbentibus, quàm uerbi ministerium? At sic Apostolorum successores exprimitis? Christus uenerat, ut ministraret, non ut sibi ministraretur, uobis nisi religiose admodum et pompatice administretur excommunicatione, tyrannide protinus in ouiculas irruitis, perdentes mactantes. Iohann. 6.
Christus imperij fasces repudiauit, cum in regem adoptaretur à popularibus, uos praepostero adcò ordine quasi pro focis, et aris dimicantes, etiam quouis Turca seuiores, et gentili gentiliores, cum summis principibus ambitione, et imperitandi libidine contenditis. Iohann. 18.
Christus regnum suum non esse de hoc mundo attestatur. Vos patrimonium Petri, // cui aurum et argentum non erat, appellatis pag. 219.
terrenam urbium, et regnorum ditionem. An nescitis, quod qui se Act. 3.
hic exaltat, humiliabitur? Si ut titulum Christi geritis, ita et glo- Lucae. 18.
riam desideratis, cur non gloriae contemptu potius ad eam citato gradu properatis? Christi autem gloriam, non propriae gloriae studio, sed contemptu estis indepturi. Si gloriam meam quaero, dicit ille, Iohann. 8.
uerus animarum nostrarum episcopus, gloria mea nihil est, Sic tantum contemptu terreni fastigij reges dominabimur, apud mundanos inglorij, in regno patris purpurati residebimus. Hic stulti facti, sapientia clari in regno patris enitebimus. Hieremias ille Hierem. 38.
uates eadem nota scismatis culpatur, quam in Lutherum inpingitis, clamans ac praedicans, tradendo tradetur ciuitas haec in manu exercitus regis babylonis, et capient eam. de uita periclitabatur, Sic enim sequitur, Et dixerunt principes regi, Rogamus, ut occidatur homo iste, de industria enim dissoluit manus uirorum bellantium. Quod Lutherus in ordinem redigere conatur ecclesiasticos qui late imperant, qui luxu defluunt, qui uitae splendore mundanos superant, qui denique ne uestigium quidem christianae humilitatis et parsimoniae, praeferunt, male audire cogitur, sic tacto ulcere inclamat aegrotus, Sic Christo censuram in rabinos sumente, in necem ueritatis conspiratum est. Vis uiuere noster Luthere? loquere nobis // placentia. Vis gratus haberi? adulari disce. Galero car- pag. 220.
dineo optas efferri? nulli laedas os, palpo fac sis Papisticus. Nam ea sunt tempora ut qui ueritati sua ferat suffragia, reus mortis conclametur, ab his qui specie ecclesiae uindices, reuera hostes referunt. Absit tamen uerbis inuidia, bonos non praetendo his dictis, Malos contemno. Sed non faciet haec Lutherus, si à deo non deseratur. Caeterum quod causamini hanc propositionem, impietatis tyrannicae excitatiuam, id per Lutherum non stat, Nam qui huc prorumperent principes, non dicit non peccare, quan-

quam [1]) ex uero si dicam praestiterit ecclesiasticum ordinem sic retundi, ut prouentus Christianae rei auctiores reddantur. An non uidemus quoquò uersum flexeris oculos prorsus extinctam iacere pietatem? Quid monasticis aeque studio est, atque agros coëmere, extendere latifundia, et aere scrinia saturare. Quid de uulgo dicam sacerdotum, quod aut inerti otio aut uentris studio defouetur, aut aleae lusu in cupiditatis aestum incitatur? Quid denique apud ignobile uulgus pastorum uestigijs pulchre inambulans, animo aduertitis Christo dignum? Vbi charitatis officia? Vbi amor? Vbi pacis studium? Sed hic uerba perdo in re, de qua conclamatum uidetur [2]), quare ad propositum diuerto. Porrò libertatem ecclesiasticam hic uocari subodoratus sum exemptionem illam, quam uocant, qua
pag. 221. immunitate dona-//tus est Clerus, ne uectigalia, tributum, exactiones, et id genus alia pecuniaria impendia cogatur persoluere terreno principi, quae res quam pulchre sacrae scripturae concinat nemo non uidet. Schismaticus impie et ecclesiasticae libertatis eneruatiuus est Christus si impijs Magistris Nostris phas est credere, quod suo exemplo cum soluendis tributis neutiquam esset obnoxius in Petro docuit nihil repugnandum exactoribus cum pecuniae tantum res agitur, quando accessus aut decessus facultatum pietatem nobis non adimant. Viderint magnates ecclesiae quid excusabunt apud uerum iudicem qui non ludificatur, quod pacem christianum [3]) et rei publicae tranquillitatem odijs, iurgijs, litibus, denique et bellis sursum, deorsum miscere antiquius duxerint, quàm Christi exemplum, et Apostolicum mandatum imitari. Eisdem omnibus deuinctus es diuino iure, quisquis raso uertice libertatem uindicas, quibus alij infimae plebis homines tenentur obnoxij. Iuxta illud Apostoli, Cui uectigal uectigal, cui honorem honorem, cui tributum tributum, idque ut respublica quae sine maximis impendijs conseruari nequit, pace floreat et concordia uigescat, nisi forte Apostolos imitatus uerbum domini praedicaturus sine zona et aere nudus obeas apostolicum docendi munus. Sed quid hic uerba perdo? ad propositum redeo scopum, Christus noluit se unquam his rebus im-
pag. 222. miscere quibus nihil additum esset pietatis, ro//gatus eum [4]) de pendendo Caesari tributo, de diuidunda haereditate, satis constat quàm neglexerit id genus studia quae et ab ecclesiasticis similiter uult negligi.

---

1) Ofschoon het, indien ik mijne volle meening zal zeggen, wel goed geweest zou zijn, als de geestelijkheid derwijze getroffen was geworden, dat de zaak van het Christendom er baat bij vond.

2) Een term aan het krijgswezen ontleend. De schrijver wil zeggen dat het luide en openlijk (door anderen) uitgeroepen is.

3) Lees: christianam.

4) Dit „eum" is overtollig.

DE LIBERO ARBITRIO.

Propositio prima.

Liberum arbitrium non est dominus actuum suorum.

Condemnatio Parrisiensium,

Haec propositio est falsa, sacris doctoribus, ac omni doctrinae morali aduersa, cum manicheorum errore conueniens ac haeretica.

Confutatio condemnationis.

Si Adam cui erat liberum arbitrium necdum uulneratum, per quod actibus dominabatur, eodem dominio nihil promouerit, adeo ut à recta uia nihil etiam cunctatus sese praecipitaret, quid obsecro miselli quibus liberum arbitrium est misere labefactum, hoc praeside aggrediemur? quod non impurum, non uitiosum, non ira dignum deo uideatur? Augustinus respondet huic quaestioni in hyponosticon, tertia responsione. Quod homo per malum uelle perdidit posse bene. Item et Ambrosius de uocatione gentium libr. 1. Licet, inquiens, insit homini bonum nolle, tamen nisi donatum non habet bonum uelle, // et illud contraxit natura per culpam, hoc recipit natura per gratiam. Bonorum ergo actuum liberum arbitrium non est dominus, quia non bonum. Sed cui debeatur bonum quod agimus Augustinus de uerbis Apostoli sermon. 15. indicat, Spiritus regit, caro regitur. Nec spiritus bene regit, si non regatur. Vnde psalm. Dominus regit me etc. non liberum arbitrium. Vnde et Paulus, Quicunque spiritu dei aguntur, hi sunt filij dei. Tu es rex meus et deus meus. Spiritus tuus ait ille deducet me, non liberum arbitrium. In te domine inimicos nostros uentilabimus cornu, non in arcu uoluntatis nostrae. A domino gressus hominis diriguntur, ut uiam eius uolet, non à libero arbitrio tanquam domino. Vt iumentum factus sum apud te, et ego semper tecum. Tenuisti manum dexteram meam et in uoluntate tua deduxisti me, non in uoluntate mea. Quoniam ergo seruus tuus et filius ancillae tuae. Sicut oculi ancillae in manibus dominorum suorum etc. Et apud Hieremiam, Scio, inquit ille, domine quia non est hominis uia eius, nec est uiri ut dirigat gressus suos. Et Iudith illa precatur, Rex pacifice utere seruitio nostro. Ecce rex noster deus regit, non liberum arbitrium quod seruit. Augustinus de uerbis Apostoli sermone .1. Ergo secundum deum debet uiuere, si secundum seipsam uiuit, deficit. Tunc autem recte uiuit caro secundum animam, si anima uiuat secundum deum, unde Epicu//rei uiuentes secundum carnem, et Stoici secundum aninimam [1]), nec hi nec illi secundum deum uiuen-

[Margin: Augustinus. — Ambrosius. — pag. 223. — Augustinus. — Psalm. 22. — Rom. 8. — Psalm. 43. — Psalm. 142. — Psalm. 43. — Psalm. 36. — Psalm. 72. — Psalm. 122. — Idem. — Hierem. 10. — Augustinus. — pag. 224.]

1) Animam.

tes defecerunt. Deficit ergo qui uiuit secundum liberum arbitrium, etiam dum uidetur in bonum ferri, qui non uiuit secundum deum.
Augustinus. Item idem Augustinus epistola ad Hilarium .89. Libertas sine
Iohann. 8. gratia nihil est, nisi contumacia, non est libertas. Vere enim liberi eritis, si uos filius liberauerit. In libero arbitrio nulla libertas, sed uera seruitus. Breuiter, haeretica est sententia apostoli, si haec
Rom. 9. Lutheri est haeretica. Non est uolentis neque currentis, sed miserentis dei. Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui
1. Corinth. 3. incrementum dat deus Nihil enim liberat nisi gratia, ut ait Augus-
Augustinus. tinus epistola .102. et Iob in tertia respons. per totum.

Propositia secunda.

Frustra garriunt sophistae, actum bonum esse torum[1]) a deo, sed non totaliter.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est sanctis doctoribus eam ponentibus iniuria, Ambrosio potissimum, augustino, et Bernhardo, quos hic sophistas appellat, et quantum ad id, quod praetendit actum bonum esse totaliter a deo et nullo modo a libero arbitrio, est haeretica.

Confutatio condemnationis.

pag. 225. An non totus homo, et totaliter est à deo? An non // uoluntas
Iohann. 1. hominis etiam tota et totaliter à deo est? ita credo. Nam sine ipso factum est nihil. Si totus homo est à deo, est et totaliter. Si uoluntas est à deo tota et totaliter, quomodo non actus hominis est à deo, et totus et totaliter? Apostolus hoc ita esse declarat, qui dat
Augustinus. uelle et operari pro bona uoluntate. Item Augustinus de uerbis apostoli, sermone .11. Est enim liberum arbitrium, sed nihil ualet sine dei gratia. Cum enim dico liberum hominis arbitrium, uide quia hominis dico. Quid deinde homo est, quis creauit? deus. Quis ei liberum arbitrium dedit? Deus. Si ergo hominem deus creauit, et homini deus liberum arbitrium donauit, quicquid potest homo de libero arbitrio, cuius gratiae debetur, nisi eius qui eum condidit cum libero arbitrio? Haec ille. Nec liberum arbitrium, negamus, id quod uos ueluti consectaneum iudicatis, imò in deo magis firmamus. Quanquam enim in angelis, sola uoluntas dei perficitur, eis tamen liberum arbitrium non auffertur, cum se libere deo sub
Psalm. 61. ijciunt, qua libertate se deo subiectum Psaltes gratulatur. Nónne deo subiecta erit anima mea? Augustinum hic operae precium fuerit audire epistola .102 Qui putant sibi aufferri liberum arbitrium, si nec ipsam uoluntatem sine adiutorio dei, hominem habere

1) Totum.

consenserint, non intelligunt, non se firmare liberum arbitrium, sed impellere, ut per inania feratur, Non in domino tanquam in // petra stabili collocetur. Quo loco docet Augustinus, liberum arbitrium sese firmare non posse, sed ad inania impelli, nisi petrae adhaereat. Et Athanasio scribens epistola .144. Sine dei gratia, inquit, uoluntas implet humana, quia nec libera dicenda est, quamdiu est uincendis et uincentibus cupiditatibus subdita. A quo enim quis deuictus est, huic est et seruus addictus. Haec ille. A concupiscentia deuictum est liberum arbitrium, ergo ipsius est seruum effectum [1]). Et Ambrosius de uocatione gentium, cap. finali libr. 1. cum Augustino in unam coit sententiam. Sed quid obsecro hoc uocabuli est totaliter? Scriptura istud (quod sciam) nescit. Qui fit ergo, ut tanta sit haec disceptatio, tam acer conflictus apud theologos, de huius uerbi efficatia? Num alijs uerbis, quam quibus prodita sunt, tractanda sunt diuina eloquia? Quod si bonus actus totus sic à deo proficiscitur, ut tamen non totaliter, ut nonnihil etiam a nostra uoluntate deriuetur, mentitur apostolus. Scio, inquiens, quod non habitet in me, hoc est, in carne mea, bonum. Quibus uerbis, aut quibus lineis mihi adumbratis, imò quibus indicijs perspicuum mihi esse potest hoc, quod libero arbitrio debeo acceptum referre, si actus bonus totus non negetur à deo esse? Non sum tam stupidus, ut uelim sine libero arbitrio, aliquid agi à nobis, sine libero arbitrio, inquam, non tanquam autore, sed tanquam in quo agat // autor gratia dei. Hanc me sententiam docuit Gregorius, libro Moralium .22. cap. 10. qui apertissimis uerbis totam huius rei controuersiam est complexus, ubi in haec uerba pronunciat. Sciunt sancti uiri, se post primi parentis lapsum, de corruptibili stirpe editos, et non uirtute propria, sed praeueniente gratia superna, ad meliora se uel uota (nota uota) uel opera commutatos. Et quicquid sibi mali inesse cognoscunt, de mortali propagine sentiunt meritum. Quicquid uero boni in se inspiciunt immortalis gratiae cognoscunt donum. Et audi quae sequuntur. Eique de accepto munere debitores fiunt, qui et praeueniendo, dedit eis bonum uelle, quod noluerunt, et subsequendo concessit bonum posse, quod uolunt. Intelligitis opinor, quod dixit, noluerunt et uolunt. Et idem alio in loco omelia .9. super Ezechielem, Ipse, inquit, nos praeuenit, ut uelimus, et adiuuando subsequitur, ne frustra uelimus. Hinc orat ecclesia, in secretis missae, dominica .5. à ferijs penthecos. ut cum ecclesiasticis loquar. Et nostras rebelles ad te compelle uoluntates [2]). Ecce rebellis nostra uoluntas, nisi compellatur ad deum,

pag. 226.
Augustinus.
Ambrosius.
Rom. 8.
pag. 227.
Gregorius.

---

1) „Seruum effectum" staat in den nominativus, als het praedicaat van „arbitrium".
2) In het *Missale Romanvm, Ex decreto Concilij Tridentini restitutum, Pii V.*

Iohann. 6. non saluamur. Sic dicit seruator. Nemo potest uenire ad me, nisi pater meus traxerit eum. Trahimus nolentes, ducimus uolentes. Lutherus syncerioris theologiae uindices et assertores non appellat sophistas, sed scholasticos theologastros tam propudioso compellat nomine. //

pag. 228. Propositio tertia.

Liberum arbitrium dum facit, quod in se est, peccat mortaliter.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est scandalosa, impia, in fide et moribus erronea.

Confutatio condemnationis.

Iohann. 15. Opus liberi arbitrij tanquam priuatum, et proprium, est peccatum, quare sicut palmes non potest edere fructum à semet ipso nisi manserit in uite, ita nec nos, nisi manserimus in Christo, id quod docet euangelium. Quisquis est extra Christum, mala est arbor, et extra uitem, qui aut nullos aut acerbos, aut noxios edit fructus. Palmites autem qui manent in uite, id est, in Christo, purgantur ab agricola coelesti deo patre, qui nisi purget computrescunt in stercore suo palmites, hoc est, homines liberi arbitrij
Augustinus. sordibus uolutati. Augustinus ille optimus liberi arbitrij uirium explorator, in Iohannem tractatu .49. eandem Lutheri sententiam effert. Nemo, inquit, sibi palpet, de suo sathan est. Sathan autem non ualet, nisi ad peccandum. Quid his uerbis clarius. Idem ibidem tractatu .21. Vita nostra tanquam nostra, id est, de uoluntate propria, non erit nisi mala, peccatrix, iniqua, Vita uero bona, de deo in nobis est, non à nobis, à deo nobis datur non à nobis. Qui
pag. 229. male uiuebat, in uita sua erat, // qui bene uiuit, ad uitam Christi
Ephes. 5. transijt, particeps factus uitae. Fuistis, inquit, Apostolus, aliquando tenebrae, nunc autem lux in domino, in te ergo tenebrae, in domino
Ambrosius. lux. Haec Augustinus. Item Ambrosius de uocatione gentium, libr. 1. cap. ultimo. Licet insit homini, malum nolle, tamen nisi donatum non habet, bonum uelle. Illud contraxit natura per culpam, hoc recipit natura per gratiam. Expendite haec uerba Ambrosij. Vnde
Augustinus. Augustinus de uerbis domini, super Matth. sermone .50. Nemo malus facit bonum, Si nemo malus bonum facit, homo malus, quomodo facit se bonum? Facit de malo bonum, qui semper est bonus [1]).
Hierem. 15. Sana me domine, inquit, et saluabor. Saluum me fac, et saluus ero. Quid mihi dicunt uani uana? Tu te saluum facis, si uolueris? Sana

---

iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum, Antv. 1631, komt deze bede voor op de Dominica 4. post Penthecosten, p. 377, in dezen vorm: „ad te nostras etiam rebelles compelle propitius voluntates".

1) Nl. God.

me domine, et sanabor. Et quia, qui uidentur bona agere libero arbitrio, non deo hoc tribuunt, nec deum in actibus suis glorificant, propterea dabit illos deus in sensum reprobum, ut faciant ea quae non conueniunt et euanescant in cogitationibus suis, et obscuretur insipiens cor eorum, dicentes se esse sapientes stulti facti sunt. Sic Hieremias. Conuerte me domine, et conuertar, quia tu dominus deus meus. Postquam enim conuertisti me egi poenitentiam, et postquam ostendisti mihi percussi foemur meum. Quid haec uerbosius disputo? Tota simul scriptura uobis impijs liberi arbitrij tractatoribus reclamat. // Praetereo locupletissimos scripturarum testes, et quasi allegationum plaustra, quae Carolostadius ille, uere purus theologus, post Lutherum accumulauit, quibus impurum illum Eccij sophistae conatum restrinxit. Quae omnia, ubi uerbo dei fuerint à uobis Magistris Nostris debellata, id quod nunquam futurum auguror, in uestram partem inclinabimus. Interea in hanc sententiam persistere est animus.

Rom. 1. Hierem. 31. pag. 230. Carolostadius.

Propositio quarta.

Liberum arbitrium ante gratiam nihil ualet nisi ad peccandum, non autem ad poenitendum ex Augustino, de spiritu, et litera.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio accipiendo gratiam pro gratia, gratum faciente, de qua loquitur scriptor, est erronea, errori Manicheorum conformis, a sacris eloquijs aliena, peruerse, et truncate ex Augustino allegata [1]).

Confutatio condemnationis.

Haec propositio superioribus agnata, et confinis, ijsdem scripturis stabilitur et astruitur, quare operae uidebar facturus precium, si alteram alteri coniungerem, sed quem secutus sum ordinem usque adhuc, hic non mu//to. Augustinus psalm. 142. Noli putare, inquit, aliquid te operari, nisi in quantum malus es et auerte te ab opere tuo ad opus illius qui fecit te, ipse formet, et ipse quod formauerat, et quod tu exterminasti reformet. Idem de uerbis Apostoli sermone .13. Hoc potest uoluntas mea, hoc potest liberum arbitrium meum, quod liberum arbitrium nisi ille regat cadis [2]), nisi

pag. 231. Augustinus. Idem.

1) De *Determinatio* veroordeelt nog eene vijfde stelling van Luther: „Liberum arbitrium sine gratia tanto magis appropinquat iniquitati quanto fortius intenderit actioni: ex Ambrosio". Het oordeel hierover luidt: „Haec propositio, accipiendo gratiam vt prius, est falsa, piarum aurium offensiua, a bonis operibus retrahens: inique et mutilate ex Ambrosio excerpta". In de „editio princeps", quat. b, fol. vij r; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 386.

2) Als God dien wil niet bestuurt, valt gij.

ille regat iaces. Et paulo post, Prorsus si defuerit dei adiutorium nihil boni agere poteris. Agis quidem illo non iuuante libera uoluntate, sed male. Ad hoc idonea est uoluntas tua quae uocatur libera,
Augustinus. ut male agendo sit damnabilis ancilla. Vbi hic libertas in bonum? Et epistola .107. Non est gratia dei in natura liberi arbitrij, in lege atque doctrina, sicut Pelagiana peruersitas desipit, sed ante
Psalm. 67. singulos actus datur illius uoluntate, de quo scriptum est, Animam uoluntariam segregabis deus haereditati tuae, quia et liberum arbitrium ad diligendum deum, primi peccati grauitate perdidimus. Et lex dei atque doctrina quamuis et sancta, et iusta, et bona sit, tamen occidit si non uiuificat spirius [1]), per quem fit, ut non audiendo, sed ut obediendo, non lectione, sed dilectione teneatur. Vide oro quàm Augustinus totus Luthero suffragetur? Insuper multa diximus titulo de contritione, quae hic repetenda forent, si tam
2. Corinth. 3. copiae studeremus quam breuitati. His uerbis nobis Apostolus
pag. 232. satisfacit, Non sumus sufficientes cogitare aliquid // à nobis quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex deo est. Quare quamuis multa satis diximus quae Lutherum uindicent à furiosa uestra condemnatione, tamen prius quam progrediar libet diui Pauli serium elogium, et sententiam ueluti colophonem (quod dicitur) addere. Is itaque postquam in Iudaismo supra coaeuos omnes profecerat, conscriptae legis uirtutes sibi pharisaeus parauerat, ut iuxta eam iustitiam quae ex lege est factus esset uir iustus et irreprehensibilis. Horum omnium rationem pro ruderibus ducit, ad legem gratiae, et Iesu
Philipp. 3. Christi cognitionem prouectus. Haec uerba scribens Philippens. Sed quae mihi erant lucra ea arbitratus sum propter Christum damnum esse. Quinetiam arbitror omnia damnum esse propter excellentiam cognitionis Iesu Christi domini mei, propter quem omnia pro damnis duxi, habeoque pro ruderibus ut Christum lucrifaciam, ut reperiar in illo non habens meam iustitiam ex lege, sed eam quae per fidem est Christi. Hactenus ille. Quibus uerbis clare contestatur, quàm nihil sit quod ante fidei gratiam inculpati nominis fuerat, et legis obseruator et assertor zelosus. Et quàm contemptim habeat ea omnia quaecunque ex lege etiam diuina, sibi poterant prouenire aut operari, prae illis quae ex fide Christi et cognitione Iesu iam cognouerat, quae acceperat et operatus fuerat. Quid hic quaeso tantum
pag. 233. de libero arbitrio gloria-//mur? Si ne diuina quidem mandata, et eorundem legalis et moralis obseruatio sit suscipienda, imò despicienda ante gratiam? Si nihil per moralia, per legem ipsam per iustitiam legis promeremur, quid uel liberum arbitrium hic sibi uendicat potentiae? Quid ex his inferet studiosus christianae rei,

1) Spiritus.

quàm ut per liberum arbitrium, per legem, per iustitiam, et opera legis maledictum reddatur auctius? Si non gratia corrigatur, si non expurgatur fide, si non curetur charitate. Quid habes quod non accepisti, inquit ille, Si accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Vtiliter et seruator, Nemo potest uenire ad me, nisi pater meus traxerit eum. tantum abest ut uel nostro marte, nostris studijs, nostro personato conatu, gratiam in nos quasi de congruo debitam euocemus, et emereamur. Quicquid autem extra gratiam liberi tantum arbitrij patrocinio mente concipimus, nonne iniquitas est? Quicquid sine fide decernimus, an non peccatum est? Quicquid tandem operis attentamus, non autore deo, an non apud Euangelistam nihil nominatur? Sed iam satis superque de hoc articulo tractauimus, si cui delicatioris stomachi, aut copiae studioso haec nostra non satis arrideant, aut satisfaciant, Lutherum, Carolastadium consulant [1]). Neque per hanc conclusionem Lutherus aliquid commune aut conforme habet cum Manicheis, quippe quorum haec erat sententia, imò error // hominibus bonis partem dei inesse, per quam nihil uitiose agerent. Rursum malis hominibus, partem mali principis nempe satanae inditam, per quam semper male agerent.

1. Corinth. 4.

Iohann. 6.

pag. 234.

DE PHILOSOPHIA ET THEOLO GIA SCHOLASTICA.

Propositio prima.

Philosophia Arestotelis, de uirtute morali, de obiecto, de actu elicito, talis est, quae nec in populo doceri possit, nec est ad scripturae intelligentiam utilis, quia continet dumtaxat portenta uerborum, non nisi ad contentiones uerborum conficta.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio quantum ad omnes suas partes, loquendo, de philosophia Arestotelis, in his maxime, in quibus a fide non discedit, est falsa, et tanquam ab inimico scientiae arroganter, ac insipienter asserta.

Confutatio condemnationis.

Philosophi neque humiles sunt, neque mites, sed sibi multum placentes, et hoc ipso, quod placent sibi, deo multum displicentes, Cipriano teste, ex carne nati sunt, et quoniam quod natum est ex carne, caro est, tota Anthicyra [2]) digna est eorum insania, qui

Ciprianus.

1) Men zou hier „consulat" verwachten.

2) In de omgeving van Anticyra (of Anthicyra) groeide het nieskruid, dat als geneesmiddel bij krankzinnigheid werd aangewend.

pag. 235. Arestotelicam philoso-//phiam, studio et arte humana paratam, ulla in parte nostrae religioni consentaneam garriunt, quique indignissime factum clamitant, quod philosophus improbetur, qui nusquam
Iohann. 3. in fide germana statuit. Qui enim de terra est, de terra loquitur. Aegre adduci possum, ut credam Magistros Nostros eo dementiae
Rom. 10. prouectos, ut in condemnatione huius propositionis, fidem illam theologicam, quam ab auditu uerbi dei manare docet apostolus,
Act. 15. quáque corda purificari tradunt Acta apostolica, philosopho gentili, qui aures habuit incircuncisiores, quàm ut audire posset, et cuius pectus Aegyptijs abbominationibus prophanatum fuit, perspectam aut cognitam uelint. Arestoteles qui ex auditu uerbi dei fidem non habuit, per fidem spiritum sanctum non possedit, nec uerba
Hieronymus. dei, nec euangelium tradere potuit, id quod consequi scribit Hieronymus Galat. 1. Qui dij, inquit, sunt, tradunt dei euangelium, et non hominis, Marcion et Basilides, et caeterae haereticorum pestes, non habent dei euangelium, quia non habent spiritum sanctum, sine quo humanum fit euangelium, quod docetur. Haec ille. Vbi
Rom. 1. deus est, est ibi et euangelium. Iuxta illud, Euangelium est dei
Lucae. 6. uirtus ad iustitiam omni credenti, et bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona. Apud Arestotelem non est deus, id quod nemo non donat, quare nec euangelium habet, nec fidem. Fides
pag. 236. est donum spiritus iux//ta apostolum. Quisquis fidelis Christum
Rom. 10. habet inhabitantem. Nam corde creditur ad iustitiam. Perdit deus sapientiam sapientium, et hos fastidiosos diuites cuiusmodi sunt, quicunque in lyceo Arestotelis uersati sunt, dimittit inanes, quippe quorum sapientia, stulticia est apud deum, quorum diuitiae adulterinae sunt, et calui comati, ut adagione dicam, aliquid ostentantes rei, sed nihil inuenerunt uiri id genus diuitiarum in manibus suis. A quorum mellito toxico, et blanda peste, ipse Paulus nos non retraheret, si non sub horum personata sapientia reconderetur, quod penitissima animi penetralia conficeret. Quae mundana philosophia, uos quicunque estis theologastri occaecatos reddidit, et caeci cum sitis, caecitatem tamen uestram, dulci illo philautia praetexitis.
Iohann. 9. Quare dominus in euangelio. Si caeci, inquit, essetis, id est, si uobis ipsis non adblandientes, caecitatem uestram depraecaremini, peccatum non haberetis. Nunc autem dicitis, uidemus, quare pecca-
Apocal. 3. tum in uobis manet. Arestotelicus theologus, haec uerba re uera effert. Diues sum et ditatus, nullius egens, et nescit quia et miser est et miserabiliis [1]), et caecus et claudus. Qui si consultum sibi uellet domino, arrectis auribus auscultaret, qui consulit sapientibus in eodem loco. Suadeo tibi à me emere aurum ignitum, ut locuples

---

1) Miserabilis.

fias, et uestibus albis induaris, ut non appareat dedecus nuditatis tuae, et // collirio inungas oculos tuos, ut uideas, Eloquia enim domini, eloquia casta, Ignitum eloquium tuum uehementer. Lex domini immaculata, conuertens animas. Hanc legem non apprehendunt philosophi, in uanitate sensus ambulantes. Augustinus psalm. 140 [1]). Obsorpti sunt iuxta petram, id est, comparati, iudices magni, potentes docti, ipsi dicuntur iudices eorum, tanquam iudicantes de moribus, et sententiam proferentes. dixit haec [2]) Arestoteles: Adiunge illi [3]) petrae, et absorptus est. Quis est Arestoteles, audiant, dixit Christum et apud inferos contremiscit [4]), dixit hoc Pithagoras? dixit hoc Plato, adiunge illos Petrae, compara autoritatem illorum autoritati euangelicae, compara inflatos crucifixo. Dicamus illis. Vos literas uestras conscripsistis in cordibus superborum. Ille crucem suam fixit in cordibus regum. Hactenus Augustinus. Quibus uerbis claret, quid tribuendum sit philosopho, qui petrae nusquam adhaesit Christo. Quam ob rem candidus ille theologus, diuus Hieronymus, eorum se à teneris testatur annis documenta, diuinis aspernatus esse miscere eloquijs, scribens ad Thesiphontem, in hunc modum. Multi anni sunt, quod ab adolescentia usque ad hanc aetatem, diuersa scripsi opuscula, semperque habui studium audientibus loqui, quod publice in ecclesia didiceram, nec philosophorum argumenta sectari, et Apostolorum simplicitati acquiescere, sciens // illud scriptum, Perdam sapientiam sapientum, et prudentiam prudentium reprobabo. Et fatuum dei prudentius est hominibus. Haec ille. Omnis sapientia à domino deo est, et cum illo fuit semper, et est ante aeuum. In Christo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi. Vani sunt omnes homines in quibus non subest scientia dei, et de his quae uidentur bona, non potuerunt intelligere eum qui est. Vanus est ergo Aristoteles. Nos praedicamus Christum dei uirtutem et dei sapientiam, inquit ille. Aristoteles sese praedicat, suam uirtutem, suam sapientiam, labore tantum et studio conquisitam. Ex his intelligitis opinor Aristotelem cum fide nihil sentire, et doctrinam tradere quam non à domino accepit, quare futilis est, uanus est, nugator est, mendax est. Ambrosius .6. libro exameron, cap. 2. Certe Moses eruditus erat in omni sapientia aegyptiorum, sed quia spiritum dei accepit, quasi minister dei inanem illam, et usurpatoriam philosophiae doctrinam, ueritatis ratione posthabuit, et ea

[Margin notes: pag. 237. — Psalm. 11. — Psalm. 118. — Psalm. 18. — Augustinus. — Hieronymus. — pag. 238. — 1. Corinth. 1. — Eccles. 1. — Colloss. 2. — 1. Corinth. 1. — Ambrosius.]

1) Augustinus' uitlegging van Ps. CXL: 6, in zijne *Opera*, Par. 1649, T. VIII, p. 667.
2) Bij Augustinus: hoc.
3) Bij Augustinus: illum.
4) Bij Augustinus: Quid est Aristoteles? Audiat, dixit Christus: et apud inferos contremiscit.

descripsit quae nostrae spei accommoda iudicauit. Vidit enim in sanctospiritu non illas marcescentes iam sapientiae uanitates sequendas, quae rebus inexplicabilibus, mentem nostram occupant, luduntque opera: sed ea potius describenda, quae ad uirtutis spectauere profectum. inhaereamus igitur propheticis dictis, nec spiritussancti
pag. 239. quasi uilia despectui habeamus eloquia. Haec // Ambrosius. Ludibrio ergo habet ignita domini eloquia, qui ea commiscet frigidis uanissimis rixosisque philosophorum nugamentis. In superiori titulo de libero arbitrio perspicuum fecimus, quàm deliret Aristoteles de uirtute morali, et actu à nostra uoluntate elicito per liberum arbitrium, quare ad se quentia decurro.

Propositio secunda.

Omnes uirtutes morales, et scientiae speculatiuae, non sunt uerae uirtutes et scientiae, sed peccata et errores.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio quantum ad primam partem, quod uirtutes morales sunt peccata, est eodem modo qualificanda, sicut prius fuit illa qualificata. Opera quaecunque ante charitatem sunt peccata. Quantum autem ad alteram, quod scilicet scientiae speculatiuae sunt errores, est manifeste falsa.

Confutatio condemnationis.

Priorem partem huius propositionis, satis in superioribus asseruimus. Quantum attinet ad posteriorem omnes scientias speculatiuas esse errores et peccata, constat, quia infidelem nihili reddunt meliorem, quicquid enim animo uolutat, quicquid proloquitur, quicquid
pag. 240. tandem manibus operatur infidelis animae arbor, an // non acer-
Rom. 14. bum, an non uitiosum, an non peccatum est? Quod non est ex
Hebr. 11. fide, peccatum est, Et sine fide impossibile est placere deo. Qui
Ambrosius. autem deo non placet, cui nisi, ut ait Ambrosius, sibi et diabulo placet? Scientiae speculatiuae non iustificant impium. Christus siquidem est dei uirtus, et dominus uirtutum ipse est rex gloriae,
Psalm. 23. Ipse est iustitia nostra, ipse est patientia nostra, qua patientes sumus, quia non est in me, quod patiens sim, sed in te qui donas patientiam domine. Ipse est misericordia mea, qua misericors esse
Psalm. 43. possum. Et non egredieris deus in uirtutibus nostris [1]). Fallax
Psalm. 32. enim equus ad salutem [2]), In multitudine uirtutis suae non saluabitur. Non saluatur rex per multam uirtutem suam, nec gigas in
Iacobi. 1. multitudine uirtutis suae. In summa, Si deus est omnia in omni-

1) Ps. XLIII:10. 2) Ps. XXXII:17.

bus, à quo omne datum optimum, et omne datum perfectum est, descendens. Quid nam extra deum sunt scientiae speculatiuae, et uirtutes morales, sine gratia acquisitae et possessae, quàm errores et peccata? Qui non ambulat in luce, impingit in tenebras. Deus est illa lux, qui illuminat omnem hominem, scientiae non illuminant, sed inflant, et magis faciunt hominem in sensu carnis suae obbrutescere. Propterea, inquit, tradidit illos deus in sensum reprobum etc. Hieronymus subscribit huic nostrae sententiae epistola .1. uirtutis uocabulum non mereri, quod extra Christum, et sine fide humano paratur studio, cum dicit, Ego existimo, quia sicut spiritus sanctus sanctum // facit eum, cui fuerit infusus, ita spiritus sapientiae sapientem, spiritus intelligentiae intelligentem, consilij consultum, fortitudinis fortem, scientiae scientem, pietatis pium, timoris timidum deique timore trepidantem. Ita spiritus repromissionis uel spiritus dei sponsorem et deum facit in quo habitauerit. Quomodo econtrario immundus, spiritum immundum etc. Intelligitis opinor spiritum inspirare ueram sapientiam et pudicam ac pacificam, probatam scientiam, sanctum timorem, pietatem christianam etc. quae cum scientiae speculatiuae, animales, terrenae, daemoniacae, ut Apostolicis utar uerbis, non inserant studiosorum mentibus, errores sunt. Quod autem uirtutes morales, quae neutralibus tribuuntur peccata sint probauimus abunde satis, ubi de actibus medijs egimus, laudatus Christus, in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae dei reconditi, cuius tanta est ubertas ut ab eius plenitudine accipiamus omnes, non enim in lumine nostro, sed in lumine tuo domine uidebimus lumen, quod tenebrosum esse non potest.

Rom. 1. Hieronymus. pag. 241.

Propositio tertia, M. L.

T h e o l o g i a s c h o l a s t i c a e s t f a l s a, s c r i p t u r a e e t s a c r a m e n t o r u m i n t e l l i g e n t i a, e t e x u l e m n o b i s f e c i t u e r a m e t s y n c e r a m t h e o l o g i a m,

Condemnatio Parrisiensium.

H a e c p r o p o s i t i o e s t f a l s a, t e m e r a r i e, s u - // p e r b e e t [1]) a s s e r t a, a c s a n e d o c t r i n a e i n i m i c a. pag. 242.

Confutatio condemnationis.

Non sic Theologiam scholasticam traducimus, quasi erroribus et uanitatibus sit operta. Quis enim liber tam humilis haberi potest, qui non in aliqua parte prosit? Verum hoc nos male habet, quod plus satis scholicis doctoribus addicti sunt Theologastri, ut planè in horum quaeuis dicta, opiniones, figmenta, somnia, sententias, sint iurati, ut ex ea una, tanquam exemplari petant, quicquid iam

1) De *Determinatio* heeft in plaats van „superbe et": „et superbe". In de „editio princeps", quat. b, fol. vij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 387.

christianae rei opus uideatur, neglectis his literis, quae solae immaculatae, solae nitidae, sole uerae et sanctae ab autore spiritu sunt profectae. Theologia autem scholastica non potest mihi non esse suspecta uel hoc solo nomine (ut interim alia taceam) quod Aristotelem recipit, quem et pertinatius defendit, qui infidelis et uanus cum fuerit mendacia statuit ex proprijs tantum locutus, quare consequitur et uanum et nugatorium esse quicquid Aristotelicis et philosophicis uerbis asseratur. Tamdiu enim Hieronymo teste in Esaiam humanus sermo habere uidetur rationem, quamdiu diuinae scripturae non fuerit comparatus. Cum autem mendacium quasi stipula igni appropinquauerit, cito uoratur et deperit. Quod si Aristotelica et philosophica dempseritis ex uestra theologia, uidebitis prorsus, ridiculam alienis spoliatam plumis corniculam, nuditatis suae ridiculum exhibere spectaculum. Quod autem scholicorum
pag. 243. regnum inualuit // quadringentis iam fermè annis in caussa fuit
Praedicatorum et Minoritarum ambitiosa contentio. uerbi dei aut neglectus, aut suae gloriae studium. Dum Franciscani enim suum Alensem mordicus tuentur, quem ob sui nominis splendorem suae familiae columen, non uanis in hoc repertis astutijs asciuerunt, iam ipsi gloria intumescere, iam coelum uertice contingere [1]). Cui gloriae inuidentes Dominicani fratres, Albertum quendam magnum huic opposuere, qui Alensi nomen fama super aethera notum, nonnihil obscuraret, eruditionis miraculo. Rursum minoritae, silere turpe rati, quo suos aemulos, uel insigniter eruditorum numero anteuerterent, Bonauenturam instigarunt, ut scriptis suos catulos, à tantae gloriae competitoribus uindicaret, in quo stadio inde fessi palestritae praedicatores, ne hic posteriores partes ferrent, diuum quendam Aquinatem statuerunt, qui praeter eruditionis scholasticae palmam quam indeptus uidebatur, etiam sanctitatis nouae insignijs celebris esset, quo iam equis, quod dicitur albis praecurrerent, id non obscure animo aduertentes minoritae, dolentes tantum bolum ereptum è faucibus, imò clauam herculenam è suis manibus extortam, manibus pedibusque sunt adnixi, ut hunc in diuorum cathalogum referrent Bonauenturam, ut cui etiam hic honor debeatur, id quod si non alia commodiore uia, uel multo aere dato impetrare licuit à Sixto episcopo Romanorum, qui et ipse Franciscanus erat. Sub idem tempus, Scotus ille subtilis ex hac familia prodijt qui
pag. 244. mul-//tis doctorum millibus par essent [2]), inuictus et pertinatia, et ambitionis studio. Cui Capreolus et Carrensis ex praedicatorum
Liranus. Burgensis familia est obiectus, Postremo etiam Liranus ille, uel passim delirans prodijt, qui Burgensis praedicatoris [3]) telis est confossus, sed

1) De zin is niet voltooid. 2) Lees: esset.
3) Vgl. hierboven, blz. 242.

non obtigit Burgensi incruenta uictoria. Nam minorita quidam, qui Lirani partes defenderet, protinus occurrit. Tum metuentes praedicatorij fratres suo nomini, multitudine se armauerunt, Arborem [1] enim nescio quam finxerunt diuis onustam, quorum pars, ut ante signaui [2], arcem tenerent, pars uti medioximi ramulis inhaererent, pars uti dij patellares, humiliores sedes occuparent. Quo exemplo Franciscani similem ediderunt operam, quippe qui uno spiritu diuorum nomina, quibus sese magnifice efferunt, non possent complecti. Hic est ille sanctorum patrum cathalogus, quibus non tam Lutherus, quam sacra eloquia refragantur. Interim nolo mihi sanctitas iustorum quomodo noceat, quippe quos sciam nihil minus exoptare à nobis, quam hunc cultum, quem superstitiosuli illis impendimus, et non parum moueri, quod sic uideant mortales suis laribus familiaribus affectos, ut praeterito genuino diuorum cultu singulis ordinibus, singulis officijs, singulos quosque deos praefecerunt, tanquam gentilitios, quibus gloriae riualibus, sic utrinque altercantibus, mare uoluminum effluxit, et multa doctorum portenta emerserunt, in quibus quisquis uel neuum uel labecu//lam deprehenderet proscribebatur, à magisterij cathedra propulsandus. Tam enim suae gloriae pro se quique monastici fuerunt studiosi, ut uel hodie utris cedat uictoria, nescias, tam adamantinis uinculis praecordijs infixum hunc habent gloriae affectum, et tam alto corde conceperunt alter alterius gloriae inuidiam. Quid his obsecro tantum tribuas fidei, quid de his sentiendum tam bene, ut uera credas, quae sic affecti committunt literis? Sed audi quae nugari animus cogit. Si quando fuere qui his orgijs non afflati, uerbum dei pure candidéque conati sunt reuocare in germanam puritatem, et ab horum iniuria uindicare, ij nunc in ipso statim initio, minis et ergastulis constricti, nunc in uincula coniecti, nunc flammis et igne tentati, aut operi cedere, aut in ipso conatu deficere sunt coacti, in quo negocio, qui aliâs inter se mutuo depugnabant, mutuo flagrabant odio, unis animis in unum coëunt studium, ut scilicet perdant, mactent, ignibus tradant, scholasticae doctrinae, et monasticae factioni parum candide fauentes, hic sanguinarij, incendiarij, uastatores, quosuis tyrannos phalaridas, dionisios à tergo reliquerunt. Haec omnia tamen tam tecte et dissimulanter gessere, ut male affecti animi morbum nemo posset intelligere. Nam haeresis erat et noua haeresis, per bullas papisticas promulgata, his tam sanctis studijs, tam zelosis (si deo placet) conatibus obmurmurare et obstrepere, interdum huc solum

Arbores diuorum ex ordinibus mendicantium et aliorum monachorum confictae.

pag. 245.

Inquisitorum haereticae prauitatis impietas et crudelitas

---

1) De schrijver doelt op eene aanschouwelijke voorstelling van de Dominikanerorde in den vorm van een boom, in welks takken zich Predikheeren bevinden.

2) Lees: antesignani.

pag. 246. spe//ctatum est, ut illi candidius sentientes, uel in monasticorum et scholasticorum partes pertraherentur, uel recantarent suffragium, uel ad palinodiam adigerentur, non ut gladio spiritus, instituerentur, aut felicius saperent. Quo factum est, ut hanc theologiam scholasticam ad sacra eloquia, ceu ad amussim exigere et expen-
Lucae . 11. dere planè infeliciter sit tentatum. Vae uobis legisperitis, dicit dominus, qui tulistis clauem scientiae, ipsi non introistis, et eos qui introibant uetuistis. Et quis non uidet uerbum domini lesbia (quod aiunt) regula praepostere àdeo ad scholicorum figmenta, somnia, et moles obtorto collo pertrahi, et amussim ad lapidem aptari, cum tamen contra scholasticorum traditiones ad dei uerbum, ut lapis ad amussim sunt contrahendi. Verum hoc iugum captiuitatis babylonicae, hoc regnum sathanae, deus optimus maximus hac nostra demum aetate discussit et dissipauit, audiens gemitus compeditorum, et interemptorum uincula soluens. Quare nunc repertis frugibus sacro sancti euangelij, philosophorum siliquis praecordia nostra conspurcare nolumus, restitutis illis puteis, Ab Isaac seruatore nostro, quos terra, hoc est, humanis commentis, et philosophicis nugamentis oppleuerant philistei id est philosophi, pelagiani, scholicique doctores, in horum uerba iurati [1]), coeno et lacunis altius immergi insaniam arbitramur. Denique nunc orta ea luce,
pag. 247. quae illuminat omnem hominem iustitiae sole, // tenebras amare
Ambrosius. toto pectore recusamus. Apud Ambrosium male audit uestra philosophia in exameron libro . 5. cap . 24. quam fouent et ornant Magistri Nostri cum dicit. Sunt aliqui, qui cum oculos habeant ad uidendum, non uidere soleant, et uisus sui officium solis fungantur in tenebris. De cordis oculis loquor, quos habeant sapientes huius mundi, et non uident, in luce nihil cernunt, in tenebrosis ambulant dum daemoniorum tenebrosa rimantur, et coeli alta se uidere credunt. Porrò autem in fide deuij perpetuae caecitatis tenebris implicantur. Aperiunt os quasi scientes omnia, acuti ad uana, haebetes ad aeterna, et longae disputationis anfractu prudentes, inscij propriae inscitiae [2]) graphice certe, et suis coloribus philosophicam quaestionariorum theologiam depinxit diuus Ambrosius. Falsitas, temeritas, superbia, praesentis propositionis, egregie innotuit, quibusdam non pituosi iudicij uel quotidianis experimentis uel aliorum,
Philippus melanch. tum Philippi Melanchthonis libellis et orationibus editis, qui digna censura, dignis encomijs philosophiam theologiam scholasticam celebrarunt, non sinu [3]) magna omnium admiratione.

---

1) „In horum uerba iurati" behoort bij „doctores".
2) Hier zou een punt behooren te staan.
3) Lees: sine.

Propositio quarta, M. L.

In sermonibus Iohannis Tauleri lingua teutonica conscriptis plus reperio, dicit Luther, theologiae solidae et syncerae, quam in uniuersis omnium uniuersitatum scholasticis // doctoribus repertum [1]) aut reperiri possit in omnibus suis sententijs. pag. 248.

Condemnatio Parrisiensium.

Propositio quam Luther asserit est manifeste temeraria.

Confutatio condemnationis.

Temeritas Luthero impingitur, quod parum blande appellat scholicos doctores qui sibi pulchelli et gloriosuli uidentur, quod humilis uiri eruditionem, magnis praeferat numinibus Magistris Nostris. Mira certe et temeraria Lutheri temeritas, quod tam grande supercilium ausit impetere, quod quisquis unquam inciuilius et immodestius tractauit, tergo soluit poenas. Sic laesit maiestatem pharisaicam dominus, quod insigniora ederet quàm quae ipsi sophi imitari possent, quàm quae homini rusticano (qualis in speciem apparebat) 1. Corinth. 17. conuenirent. Sic probro fuit humilitas Dauid superbiae Philistei. Quibus exemplis et uos Tauleri eruditionem germana lingua proditam, despicitis et contemptum arcessitis, quod ille forte gentilem Psalm. 118. illam adsalutationem duarum literarum M. N. [2]) non sit uenatus, Psalm. 8. quasi dominus ille non esset qui intellectum daret paruulis, qui ex ore infantium et lactentium perficeret laudem, qui linguas infantium faceret disertas, qui sua mysteria absconderet à sapientibus, et reuelaret ea paruulis. Temerarius erat ipse Christus, quod puel- Luc. 2. lus in doctorum consessu ausit de re diuina uerba facere, et illo-//tis pag. 249. quasi manibus diuina tractans falcem mittere in messem alienam, id quod pharisaeis ita prima forte cute uidebatur. Apud Esaiam ait dominus, Ad quem autem respiciam nisi ad pauperculum, et Esai. 67. contritum spiritu, et trementem sermones meos. Orat propheta, Psalm. 118. Intellectum da mihi et uiuam. Da mihi intellectum et scrutabor legem tuam. Esaias ait, Nisi credideritis, non intelligetis. Vbi fides, Esaias. ibi uerbum, ibi intellectus. Absit ut à uestro supercilio rigido, omnis sapientia in omnium uiarum capita diriuetur. Nam ad suspiria humilis animi, in tugurio cordis sui ingemiscentis euocatur spiritussancti gratia et germana dei scientia Taulerus hoc nomine

1) De *Determinatio* heeft: „repertum est". In de „editio princeps", quat. b, fol. vij v; in het *Corp. Ref.*, Vol. I, col. 387.

2) De gewone verkorting, waarmede de „Magistri Nostri", d. w. z. de doctoren in de godgeleerdheid aangeduid worden.

mulo [1]) est commendatissimus quod in speciem minutus et abiectus
spiritu digna intus spirauerit. Vos de facie tantum iudicatis, per-
sonam hominis accipitis, non aestimantes scientiam dei, Christo
1.Corinth.1. bene credulis et in se paruulis esse peruiam [2]). Infirma mundi
Matth.13. elegit deus, ut fortia quaeque confunderet. Humilis exemplo pha-
rizaica stupiditas Christi seruatoris consulta negligenter reiecit,
utpote à fabri filio literarum uelut nescio, profecta. Sed Silenum
illum alcibiadeum [3]) non explicuerant, quippe qui sub tectorio uili
sordidoque nempe carne peccati, merum numen et aeternam patris
sapientiam occultabat. Sed ut audio non fuit à sacris theologiae
uestrae alienus hic Taulerus. nam fama est monasticen coluisse et
magisterij insignem titulum è scholis Theologicis reportasse, sed
pag. 250. fortasse cum // minore superbia et maiore eruditione, quam uos
Sorbonici magistelli, qui rabbicum uestrum supercilium uerbo dei
praeferre studetis ut crimen laesae maiestatis sit, tam sancta numina
non adorasse, eorumque quaeuis dicta ut oracula delphica non
habuisse. Confundat deus uel tandem hos inflatos moabitas quorum
maior est superbia quàm fortitudo.

Propositio quinta M. L.

Quo tempore coepit theologia scholastica, id est, illusoria eodem euacuata est theologia crucis, suntque omnia plane peruersa.

Condemnatio Parrisiensium,

Haec propositio est falsa, praesumptuosae et irrationabiliter asserta, et errori Bohoemorum damnato uicina.

Confutatio condemnationis.

Quoniam theologis scholasticis Aristoteles est penè deus quaerens
in omnibus quae sua sunt, et suam uolens iustitiam constituere,
per quod et iustitiae dei non est subiectus, theologia crucis quae
sui abnegatione et iustitiae dei desiderio paratur, per hunc genti-
licium deum euacuata est, idque iusto dei iudicio. Pro eo, inquit
Esai.3. diuinus uates Esaias, quod eleuatae sunt filiae sion, et ambulaue-

1) Misschien moet „multo" gelezen worden.

2) Nl. de „scientia dei".

3) Vergel. den brief van Erasmus aan Gul. Budaeus, in zijne *Opera*, Lugd. Bat. 1703, T. III, *Epistolae*, col. 251 *b* (Sileni Alcibiadis). Bij A. Pauly, Chr. Walz und W. S. Teuffel, *Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft*, Stuttg. 1852, Bd. VI, leest men in voce „Silenus", S. 1188: „Theopomp (bei Aelian) nennt den Silen ein Wesen dunkler als einen Gott, besser als einen Menschen, und dem Tode nicht unterworfen". Dit slaat op Aelianus, *Variae historiae libri XIV.*, L. III, c. 18, in de ed. Argentor. 1672, p. 73: *νυμφῆς δὲ παῖς ὁ Σιλήνος οὗτος, θεοῦ μὲν ἀφανέστερος τὴν φύσιν, ἀνθρώπου δὲ, κρείττων καὶ θανάτου ἦν.*

runt extento collo et nutibus oculorum ibant et plaudebant et ambulabant et pedibus suis composi-//to gradu incedebant, decaluabit pag. 251.
dominus uerticem filiarum sion, et crinem earum nudabit. Quarum uertice sic depilato, quid obtigerit apostolus aperit. Quia, inquit, in dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam deum, placuit 1. Corinth. 1.
deo per stultitiam praedicationis saluos facere credentes. Stultam enim fecit deus sapientiam huius mundi. Nam omne quod natum Iohann. 3.
est ex carne caro est. Quam ob rem Ambrosius libr. Epistolarum .10. Epistola .89. Non gloriabitur omnis caro in conspectu eius, id est, nemo se placere deo per mundi sapientiam putet, quae tota carnalis est, et à uera sapientia cum omni uanitate sua destruitur. Dominus enim cogitationes hominum scit, quoniam uanae sunt. Et subdit, Siue contemplatio creaturarum, siue sacrorum series uoluminum, siue scientia disserentium, syncero et assiduo testimonio praedicet ueritatem, neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat deus. Theologia crucis est, quae dicit non minus fidenter quam uere. Sermo meus et praedicatio mea non erat in persuasorijs humanae sapientiae uerbis, sed in aestimatione spiritus ac potentiae, ut fides uestra non sit in sapientia hominum, sed in potentia dei. Et sapientiam, quam ego loquor nemo principum huius seculi nouit. Et in alio loco Iesum praedicamus et hunc crucifixum, non praedicabat gloriam, sed crucem, quia gloriae participes non efficiemur nisi per crucem. Necesse est moriatur caro prius quàm obtingat gloria. // Si ergo gloriari uolumus, nos gloriari oportet tantum in cruce domini nostri Iesu Christi. Et qui gloriatur, iam non in se, sed in domino glorietur. Hanc crucis Christi gloriam, sapientia mundi non nouit, philosophica commenta non consequuntur, neque sophisticis cauillis patet. False Lutherus temerarius et praesumptuosior censetur, quia per theologastros inflatos, sensu carnis suae, astruit euacuari crucis theologiam. Sententiariorum enim libri non uno loco hunc odorem efflant, quo subodorari licet, praesumptionem, fastum, arrogantiam penitissime inditam suis autoribus. Quando auditur crucis Christi praeconium in scholis? In nugacissimis solum nugis uersantur, in quidditatibus, haeccietatibus, formalitatibus, et id genus mille argutijs, imò ociosis uanitatibus totum tempus insumunt, et misere sese exhauriunt, quibus pessime cedet, quod posthabito, ne dicam deserto puro Christi fonte, unde flumina fluunt aquae uiuae, ad turbulentissimos latices, et coenosas lacunas philosophorum et humanarum traditionum defecerunt. Maledictus enim qui ponit spem suam in homine. Et Paulus, Videte, inquit, ne quis uos decipiat per philosophiam, et inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum.

[Marginalia: Ambrosius. (beside "Epistolarum"); Psalm. 113.; 1. Corinth. 3.; 1. Corinth. 2.; 1. Corinth. 1.; pag. 252.; Galat. 5.; 2. Corinth. 1.; Iohann. 7.; Hierem. 17.; Colloss. 2.]

Propositio sexta.

pag. 253. Libidinem corrumpendae scripturae iam ferme trecentis annis patitur ecclesia, in-//comparabili damno suo a doctoribus scholasticis.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, stulte et malicio se asserta.

Confutatio Condemnationis.

Aristoteles fundamentum turris scholasticorum, in cuius uertice sedet Pelagius.

Quod libidinem corrumpendae scripturae passa sit ecclesia, declararunt abunde Lutherus, Carolostadius, Philippus Melanchthon, Oecolampadius, libellis aeditis, et ante hos insigni doctrina clari, qui his diebus, diuino fauore è tineis et situ, quibus imputruerant, in lucem subierunt Vuesselus et Gocchius, et alij plerique, quibus omnibus fidem adhibemus indubitatissimam, quatenus eorum bene scripta, non potestis uerbo dei conuellere, cum uerbo dei sint consentanea. Neque mirum uideri debet, si hanc propositionem ueram asserimus, Nam quis non uidet theologiam scholasticam pardalem magis Pelagianorum maculis uariegatam? id quod uni debemus Arestoteli, cui ut basi et fundamento innititur, tumida illa humanae theologiae machina, in cuius celsa sedet arce Pelagius fortis heros. Sed turris haec babylonica harenae non petrae soliditate fixa cum lucifero, giganteis fratribus et hebraeis superis aemula facta, ruinam deo auspice minatur. Nam fluminum illisu, quae fluunt impetu de libano succussa [1]), et gladio spiritus tenebrata, tum lapillis illis
pag. 254. sacrae scripturae petita subruitur // quassatur, et collabitur, Quid reliquum est, quam ut deum inclamemus ardentissimis uotis, ut his laetis initijs noui conatus, laetus respondeat exitus, ut ad nos redeant pura, christiana, salutaria euangelij uerba, quibus imbuti, quibus occupati, quibus in deum subuecti, ab hac lucta qua cum laruis pugnamus, accendamur, deaebriemur, absorpti Christi amore. Veritas propositionis patet, commenta scholicorum cum diuinis scitis, fideliter conferenti.

Propositio septima.

Theologi scholastici Arestotelis moralia prorsus conuenire mentiti sunt cum Christi paulique doctrina.

Condemnatio Parrisiensium.

Hac propositione impudenter, et falso theologis scholasticis imponit scriptor, quod non est uerum, quanquam satis exploratum sit in

---

1) Nl. „turris haec babylonica".

multis, moralia Arestotelis, cum Christi Paulique doctrina consentire.

Confutatio condemnationis.

Mentiuntur qui carnalem Arestotelis sapientiam spiritu sancto dignam garriunt. Prudentia enim carnis inimica est deo, et legi dei non est subiecta, neque enim potest, Et qui in carne sunt, deo placere non possunt. Caro enim concupiscit aduersus spiritum, et spiritus aduersus carnem. Vera autem sapientia est donum // spiritus, quod per Hieronymum superius docuimus. Sicut scriptum est. Quia apud te est fons uitae etc. Et ipse fons lumen est. Vnde Augustinus psalm. 41. Si fons est, et lumen est, merito et intellectus, quia et saciat animam auidam scientia, et omnis qui intelligit luce quadam, non corporali, non carnali, non exteriore, sed interiore illustratur. Est ergo fratres quaedam lux intus, quam non habent, qui non intelligunt, ut iam non ambulantes, sicut gentes ambulant, in uanitate mentis suae, obscurati intelligentia, alienati à uia dei per ignorantiam, quae est in illis, propter caecitatem cordis ipsorum. Si ergo illi obscurati sunt intelligentia, id est, quia non intelligunt obscurantur, ergo qui intelligunt, illuminantur, In illius luce lumen inobscurabile, lumen hoc desiderare quendam fontem, quoddam lumen, quale non norunt oculi tui, cui uidendo lumini, oculus interior praeparatur. Cui hauriendo sitis interior inardescit. Haec Augustinus. Cuius uerba si fixius expenderis, uidebis quam nihil gentibus sit deferendum. Conueniunt itaque ethnica et moralia, cum Christi Paulique doctrina, ut prudentia carnis cum prudentia spiritus, ut mendacium cum ueritate, ut lux cum tenebris, ut deus cum belial, ut denique uita cum morte. Quid facit, ait Hieronymus, cum psalte Horatius, cum euangelijs maro, cum Apostolis Cicero. Neutrales istos Arestotelicos, scio diuersam ab hac tenere sententiam, quippe quibus parum cognita est, uerae fidei // ratio, et charitatis cognitio. Cessent igitur, et sibi temperent theologi scholastici, sacras literaas [1]) oscitanter lectas pro sua libidine temerare, et nobis sua somnia pro lege euangelica statuere, non sine christianae rei dispendio, quando oculos receperunt, quos tot annos praestigijs fascinarunt. Verum si uerbum dei adferant, omnem reuerentiam impendere, omnem fidem adhibere, et propensum animum referre erimus paratissimi. His itaque contenti, finem faciamus, hoc unum precantes, ne Sorbonici doctores, post hac tam sint sententiarijs addicti, ut ab his dissentire flagitium uideatur, quippe qui cum iudicio et delectu sunt legendi. Multa bene, rursum plurima male, memoriae tradiderunt. Quare consultissimum

Rom. 8. Galat. 5. pag. 255. Hieronymus. Psalm. 35. Augustinus. pag. 256.

1) Literas.

fuerit literarum studiosis ad scholasticen ne respicere quidem, ne escam captantes, hamum una inglutiant, sed ad ea sese studia conferant, quae suspensa haedera nihil habent opus, quae non egent praecone, satis per se laudata, hoc est, euangelica et apostolica, quae ad bonam mentem sunt profutura.

ADDITVR ET HAEC PROPOSI-
tio, ex libro de captiuitate babylonica.

In Dionysio, qui scripsit de coelesti hierarchia, nihil ferme est solidae eruditionis. Et omnia sunt illius meditata in praefato libro,
pag. 257. ac somnijs prope simillima. In theo-//logia autem mystica perniciosissimus est, Platonizans magis quam christianizans, in ecclesiastica uero hierarchia ludit allegorijs, quod est ociosorum hominum studium.

Condemnatio Parrisiensium.

Haec propositio est falsa, temerarie et arroganter asserta, ac uiro sancto insigni eruditione claro iniuria, quem Damascenus diuinum areopagitam Pauli discipulum, sacerrimum, et dei loquentissimum appellat.

Confutatio condemnationis.

Hieronymus. Demiror quid diuo Hieronymo in mentem uenerit quod cum omnium insigniter eruditorum cathalogum conscriberet, quorum dignam posteritati commendaret memoriam, hunc quisquis fuerit Dionysium praeterierit silentio. Non fit mihi uerisimile Hieronymum tam supina incuria uiros tum uitae sanctimonia claros, tum eruditione praecellentia numero complexum [1]), ut et huius Dionysij uocabulum lateret, si tantus esset reuera quantus Damasceni uerbis
Genadius fortasse in hac parte male sobrijs praedicatur. Ad haec, Genadius ille qui post Hieronymum, hanc eandem operam assumpserat, referens si quos praetermisisset Hieronymus, tamen nihil huius
Erasmus. meminit Dionysij. Quin et Erasmus Theologicae rei studiosissimus
pag. 258. et interpres, ex tribus Dionysijs unum // tandem nobis emersisse colligit in principio quarti tomi Hieronymiani, quo fit ut suspecta mihi sint quae Dionysio Ariopago tribuuntur, quando quid cui debeatur incerti sumus. Verum quoniam Iohanni Damasceno (à quo uel sententia [2]) parum differre non sine haereseos suspitione

---

1) De schrijver acht het niet waarschijnlijk dat Hieronymus mannen van zoo groote beteekenis maar in het algemeen zou hebben besproken, het niet de moeite waard achtende hunne namen te vermelden. 2) Sententia.

licet) apud theologos uisum est hunc illum esse ariopagitam Pauli didascolum, necessum est, et quasi consequens uidetur ut hic liber quem de coelesti Hierarchia inscriptum legimus, inter canonicas scripturas censeatur. Tam hodie sunt iurati in Damascenum, et sententiarios theologastri ut male audiat quisquis uel ad latum unguem parum reuerenter ab his dissentiat tam opiniosis dogmatis, magis putantes autoris nomen quàm uerbi dei ueritatem, quare Esai. 5.
cum Esaia loquor, Vae qui dicitis malum bonum, et bonum malum, ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras, ponentes amarum in dulce, et dulce in amarum. Vae qui sapientes estis in oculis uestris, et coram uobis ipsis prudentes. Et alibi uidetur de hac nostra aetate uaticinatus propheta, Populus ad iracundiam prouo- Esai. 30.
cans est, et filij mendaces, nolentes audire legem dei, qui dicunt uidentibus nolite uidere, et aspicientibus nolite aspicere, loquimini nobis placentia, cesset à facie nostra sanctus Israël. Nunc hic finem faciamus. Valete in Christo Iesu domino nostro quicunque in harum annotationum lectionem incideritis, et precor candide, fauetote nostro conatui. // Si quid mordatius diximus, aut rei indig- pag. 259.
nitati, aut nostrae infirmitati donate, nam quod uidebitur peccatum ignosci cupimus, ne quid hic mali nobis accersamus, omnes enim in Christo diligimus christianos, quibus Christus uere est curae? [1])

M. N. PARISIENSIBVS SALVTEM ET SANAM MENTEM.

AEC SVNT EXIMII MAGISTRI NOSTRI, QUAE PAUcis occurrerant obicienda uestrae condemnationi, et quae Luthero uidentur suffragari, quod si quae per zelum in diuinas literas intemperantius exciderint aut ébuccinata sint, comiter quaeso interpretemini, benigneque accipiatis, id quod et uestrae interest professionis et rei negocium promeretur, quicquid enim fecimus pio certe animo fecimus, ut et uos huius condemnationis authores, et quoscunque alios ueritatis studiosos ad docendum euocaremus. Ne si conniuenter cum uestra condemnatione ageremus, ueritatis periclitaretur ratio. Non inuidebimus tamen, si qui longe felicius haec tractaturi sint, neque rursum probri loco habituri, si lapsi nonnullis locis conuincamur. Nam ut hic noster labor potissimum ijs desudat, qui uel parum promouerint in re theologica, etiam num in primo haerentes li-//mine, tantum abest, pag. 260.

1) Het vraagteeken is misplaatst.

ut magnis theologis legenda offerre uelimus, ita et in arduis defuisse conatus tyronibus omni gloria non potest carere, quanquam interim nihil minus quam gloriam sectemur. Pertinatiam omnem et praefractam ceruicem detestamur, tantum diuini uerbi pabulum impatienter esurimus, quod nisi quam primum uos administraueritis, pituosum uestrum de Luthero iudicium, ut tragica furiosorum hominum uerba, ut bullata Bardorum [1]) nugamenta, et insana omnia in antichyram [2]) relegabimus. Contra, tum uos pastoris uocabulo, et magisterij titulo dignos censebimus, cum pastum uerbi dei per manus uestras exceperimus, cum uos uerba dei sonare audierimus. Iuxta illud Hieremiae, Cum uenerit uerbum eius tunc scietur propheta quem misit dominus in ueritate. Interea nostri tenuitatem ingenij, et propensum certe, si non felix, in pias literas studium boni obsecro consulatis, et fauore prosequamini. Quod si omnino haec christianorum lectione indigna uidebuntur, uulcano tradantur, aut in spongiam denuo redeant, humiliora enim sunt quae de nobis sentimus, quàm ut pro oraculis haberi uelimus, quaecunque à nobis proficiscuntur. Offerimus ergo cuiuis christiano, haec nostra corrigenda, aut perdenda ut lubebit, sed per uerbum, quod fieri aequum est, et protestamur nihil pertinacius defensuros quod cum ueritate pugnet, Valete.

Ad Kalendas Iunias. 1 5 21.

---

1) „Bardi” zijn domkoppen. In het „bullata” schuilt misschien eene toespeling op de doctorsbul. Men zou aldus den zin kunnen vertalen: „als flauwe aardigheden van gedoctoreerde domkoppen”.

2) Hetzelfde als Anticyra. Zie boven, blz. 323.

DISPVTA

pag. 261.

TIO HABITA GRVNINGAE
IN AEDIBVS PRAEDI
CATORVM, IN-

ter Dominicanos atq; sacerdotes ecclesiæ diui Martini,
ANNO *redempti orbis 1523. in ferijs diui Magniq; Pontificis Gregorij.* ||

pag. 262.

ERVDITISSIMO ATQVE OMNIBVS DOTIBVS MAXIMO D. PETRO AQVENSI Canonico apud diuum Martinum Monasterij.

ON ITA DVDVM EST QVOD NOUIS SUBINDE LITERIS ME EXCItaris in uicariam scriptionem, en nouus fabulator ueteri amico obstrepo soleo aliquoties deplorare huc prolapsam synceritatem doctrinae euangelicae, ut nullum sit illius uestigium, quod non contaminarit haec noua nostri orbis theologia, cuius autorem Aristotelem fecimus. Optimum certe quiddam contigerat diuo Aurelio Augustino, quod in academicorum sectam inciderit, qui ita inuestigant omnia, ut certi nihil pronuncient, faciebatque non nihil ad mutandos Augustini animos Ciceronis Hortensius, quod ille liber, non certam aliquam sectam temere arroganterque approbarit, sed quod eos docebat audiendos philosophos qui quam proxime accederent, ad rei ueritatem, quam inuenisse philosophiae caput est, nos his prophanis philosophis, hoc certe plus sumus stupidi, plus iniqui, quod caeco nostro arbitratu statuimus, non quae habet ueritas, sed quae nostris affectibus uisa sunt optima,
pag. 263. iam si nobis fauerit // Arestotelica autoritas, quid non audemus? quo supercilio non pronunciamus ea quae ex huius bestiae fortassis licebit scriptis statuere, perinde quasi mox doctrina sit euangelica, quicquid ex illius licebit scriptis statuere. Audiui olim adolescens, à candidissimi pectoris D. Thesone uiro certe tota uita laudatissimo, Arestotelicam philosophiam non minores pestes inuexisse in ecclesiam, quam olim impij dogmatis assertor inuexerit Arrius. Quod si tanti uiri exigua uidebitur dicendi autoritas, Addo uetustissimum patrem Cipriani magistrum Tertulianum .16. libello de haereticorum praescriptionibus in haec uerba. Hae sunt, inquit, doctrinae hominum et daemoniorum prurientibus auribus natae, de ingenio sapientiae secularis, quam dominus stulticiam uocans, stulta mundi
Haereses à philosophia. confusione etiam philosophiae ipsius elegit. Ea est enim materia sapientiae secularis, temeraria interpres diuinae naturae dispositionis. Ipsae denique haereses à philosophia subornantur. Hinc ille

iuxta Apostolum euitandae illae [1]) fabulae et genialogiae [2]) indeterminabiles, et quaestiones infructuosae et sermones, serpentes uelut cancer, à quibus nos Apostolus refrenans nominatim philosophiam, et inanem seductionem contestatus, caueri oportere, scribens ad Collossenses. Videte ne quis sit circumueniens uos per philosophiam et inanem seductionem secundum traditionem hominum, praeter prouidentiam spiritus sancti, Fuerat Athenis, et istam sapientiam hu-//manam, adfectatricem et interpolatricem ueritatis pag. 264.
de congressibus nouerat, ipsam quoque in suas haereses multipartitas uarietatis sectarum inuicem repugnantium. Quid ergo Athenis et Hierosolymis? quid Academiae et ecclesiae? quid haereticis et Christianis? etc. Verum excitat hodie subinde suos Christus, atque nouo spiritu ditat capaces animos, quos ad euangelicam philosophiam ille apparat. Quamquam neque hodie desint ueteris erroris studiosi patroni, quibus non est consilium ita abijcere semel inbibitam philosophiam quasi illa officiat ad rem theologicam, connituntur ij improbissimo studio, simul discipuli esse et Aristotelici et Euangelici, At quis nesciat, quàm aegre hi duo spiritus cohaereant? Verum nonnulla spes affulsit fore, ut prorsus excutiant ueterem philosophiam, Nempe qui nuper aggressi sunt inuestigare de rebus theologicis. Magna quaedam spes est fore ut ad paschales ferias plenum phase faciant, ab Aristotele ad Paulum, à Moyse ad Christum, à lege ad gratiam, à carne ad spiritum, à seruitute ad libertatem, à metu ad hilaritatem, etenim ille non nihil defecit à priore autore, qui de illius dogmatis ausus est addubitare is nonnihil promouit ad doctrinam Euangelicam, qui candido pectore inquirit illius praescripta, qui discutit, qui uersat, qui meditatur, qui disquirit quae sint optima, amabo igitur atque toto pectore adamabo nostrae ciuitatis Dominicanos, si felicibus auspicijs, partim persuasi // Aristotelem exuti, Christum induant. Id autem fiet si pag. 265.
uelint admittere cordata consilia, habeat suam laudem theologia scholastica, uerum Paulinae theologiae primas demus oportet. Philosophi (inquit) Tertullianus, in Apologetico aduersus gentes cap. 46. affectant ueritatem, et affectando corrumpunt, ut qui gloriam captant, Christiani eam necessario appetunt, et integre praestant, ut qui saluti suae curant, adeo neque de scientia, neque disciplina, ut putatis, aequamur. Igitur quando apud nostrates reflorescunt studia optima, est sane quod mecum gaudeas uir eruditissime. Mihi uti dixi eximia quaedam spes affulsit fore, ut honestissimus nostri municipij sacerdotum chorus, melioribus sese studijs nuncupet, quando nuper pulcherrimum sui praebuerint specimen. Siquidem

Respiscit orbis.

Theologia scholastica suam meretur laudem.

1) Dit „illae" is overtollig. 2) Lees: genealogiae.

prouocati à Dominicanis in disputationem scholasticam non inualidis certe argumentis, contra ferebant arma, prodibant in hanc disputationem. M. HERMANNVS Aberingius legum Doctor. M. IOANNES Timmermannus, M. GERARDVS Pistoris, M. NICOLAVS Lesdorpius gymnasiarcha, quos ob id uisum est monumentis consecrare, quod hoc modo plures extimulandos putem ad studia optima, si perspexerint eos uiros neutiquam orbi esse incelebres, quorum fauore atque industria, recta studia habent optime, uerum hanc laudis partem debemus nostrae ciuitatis pastoribus Vuilhelmo Frederico personae
pag. 266. personatus // artium liberalium Magistro, Medicinae doctori, omnisque melioris eruditionis assertori praecipuo atque Magistro Euerardo Largis legum doctori ornatissimo, quod hi in eam pugnam sacerdotum animos incitarunt, Addet spero hic congressus multis stimulos ad meliores literas, dabuntque gnauiter operam tum clerici, tum nostri Dominicani quo in huiuscemodi disceptationem quam illi nouam instituunt, adferant sana dignaque eruditis theologis, Facient id potissimum si conspexerint graphio literisque excipi si uiderint toto orbe lectitari suas disceptatiunculas. Atqui ut ego fatear quod res est hac potissimum caussa hanc nouam pugnam ebuccino non quod ullius famam foeda macula aspergam, sed quo illos excitem ad literas optimas. Quas subieci conclusiones nostri Dominicani collatis neruis nitebantur statuere, euocabant in nouam disceptationem, omnis ordinis omnis conditionis uiros, Processit musarum conuentus, atque in ferijs diui Gregorij literaria pugna conseruere manus, huius rei nos tibi fabulam agimus, uerum non haec ibi citata sunt omnia, exauxi paucis eam disceptationem neque enim pauculis horis licebat tot autoritatum maria effundere, ferebant plaerique adhuc tacitos sub pectore textus, At omnia depromere non sinebat temporis ratio. Nos igitur si quid exauximus, inde est quod illi poterant in eum consessum deprompsisse, si ita fauissent fugacissima tempora. Vale. //

DISPVTATIO HABITA GRVNINGAE. pag. 267.

VTrum [1]) Christus Benedictus ab hora suae natiuitatis sacerdos simul fuerit et Imperator, atque an hoc sua meruerit passione.

Sacrosanctum post monarchias quatuor iuxta Danielis praesagia imperium Christo uero deo et homini secundum eius humanitatem ab initio suae benedictae natiuitatis inabdicabiliter traditum sacerdotale simul et monarchicum est, quare multarum rerum non modo dono- et facto proprio acquisiuit proprietatem, uerum omnium infusum habuit dominium.

Primum corrolarium: Ea propter utriusque gladij autoritas apud Romanum pontificem Christi regis regum, et summi sacerdotis uicarium plenario iure residet, quorum alter ab ecclesia est utendus. Alter uero pro et non ab ecclesia est euaginandus, sicut et imperator Romani pontificis autoritate in casu uenit deponendus.

Secundum corrolarium: Cum Christus uerbo et exemplo altissimam docuerit paupertatem, ad supremam in temporalibus monarchicam dignitatem simplex relligiosus nequaquam inhabilis est, quo fit ut ciuile dominium super uniuersum orbem habere posset.

Christus ecclesiae sponsus tametsi Romano pontifici in // temporalibus indixerit generalem amministrationem, particularem tamen minime, quam ita apud imperatorem esse uoluit, ut nullus contra eam praescribere posset. Habetur enim melius electione quàm successione imperator, proinde non minus atque Octauianus Christi uices gerit in terris. pag. 268.

Primum corrolarium. Imperatoris igitur autoritas, tallias imponere, bellum mouere, usuras, lupanariaque permittere potest, Iudaeorum autem usuras ab eis amouere tenetur.

---

1) Blijkens het medegedeelde op p. 266 volgen hier de stellingen die de Dominikaners op zich genomen hebben te verdedigen. Dit loopt door tot het „Titulus quaestionis" etc.

Secundum corrolarium. Quia omnis potestas ad honorem et utilitatem eius à quo est exerceri debet, sicque quilibet princeps dei et ecclesiae uicarius tenetur in haereticos primum, deinde in legem dei manifesti delinquentis [1]) congrua cohertione etiam usque ad carnis interitum animaduertere.

Vtraque potestas suis legibus subditos in conscientiae foro, obligat nocentem, in casu liberat eius poenam mitigans, Innocentem uero cognitum talem nonnunquàm iuste condemnat [2]), euangelica tamen lex plus Mosayca eorum statutis grauata [3]).

Primum corrolarium. Vnde Romanus Pontifex, sicut Canones condere etiam contra quorumcunque doctorum determinata, modo non, aut contra scripturam, aut contra priorum quatuor consiliorum sint dictata, potest ita in uotis et iura-//

pag. 269. mentis dispensare. Caeterum religiosos, aut in sacris constitutos, ab horum [4]) lectione poenitus absoluere potest minime.

Secundum corrolarium. Christus proinde benedictus ab hora suae natiuitatis sacerdos fuit simul et imperator atque haec sua meruit passione.

IMPERTINENS PHYSICALE [5]).

Legi naturali et si repugnet mundum incoepisse, ipsum tamen accepisse esse potest non ueritati comprobatur, ita ut nec locus sine corpore, nec econtra, ita nec uacuum quo tamen posito, et si motus in eo fieret non tamen in instanti.

Titulus quaestionis affirmatiuae.

SACROsanctum, post monarchias quatuor, iuxta Danielis praesagia imperium, Christo uero deo et homini secundum eius humanitatem ab initio suae benedictae natiuitatis inabdicabiliter traditum sacerdotale simul et monarchicum est, quare Christus multarum rerum non modo dono et facto proprio acquisiuit proprietatem, rerum omnium infusum habuit dominium. MAGISTER HERMANNVS Aberin-

---

1) Het „manifesti delinquentis" hangt af van „cohertione". Vergel. p. 283, hierachter, blz. 562.

2) Wat men bedoelt met het: „nocentem in casu liberat .... Innocentem .... condemnat", wordt duidelijker op p. 278 seq., hierachter, blz. 559.

3) Lees: „non grauata". Vergel. p. 274, hierachter, blz. 557. De beteekenis van dit barbaarsche Latijn wordt opgehelderd in het vervolg, p. 279 seq., hierachter, blz. 560.

4) Lees: „horarum". Zie p. 292, hierachter, blz. 567.

5) Eene wijsgeerige stelling op het gebied der physica, met het voorafgaande niet samenhangende. De bewoordingen zijn barbaarsch en duister. Wat er mede bedoeld wordt, blijkt p. 293 seq., hierachter, blz. 567 vlg. De Dominikaners komen op voor de leer dat de wereld geschapen is, in tegenstelling met de leer dat zij eeuwig zou zijn.

gius legum doctor, Equidem quando de monarchijs facta est inquisitio, pulcherrimum foret hic Philonis atque Annij monumenta referre, quando praeter unum Philonem nescio, quis hic sit alius probata fide chronographus. Verum multa euoluere non sinet temporis ratio. Igitur quod // patres optimi nituntur Christo, iuxta assumptam humanitatem regnum asserere, uel hoc solo nomine uidebitur absurdissimum quod per Nathan, non per Solomonem Christus ducat originem. Quin et sacratissima uirgo Maria, non per Solomonem traxit alta principia, sed per Natham, ut intelligant patres nostri, Israëliticum regnum, iuxta assumptam carnem nunquàm contigisse Christo, quando unica Salomonis posteritas succedania functione illi regno semper sit substituta. Christus autem quoniam ex linea Nathan ducebat originem, inter eos erat, quos Philo atque Annius, Ahiasarim dicunt fratres uidelicet atque nepotes Salomonis, quos ita uocabant Hebraei, quod poterant euocari in regnum, si Salomonis posteritas defecisset.

pag. 270.

Christi genealogia.

Ahiasarim.

C u m C h r i s t u s e t u e r b o e t e x e m p l o a l t i s s i m a m docuerit paupertatem, ad supremam in temporalibus monarchicam dignitatem simplex religiosus nequaquam inhabilis est, quo fit ut ciuile dominium super uniuersum orbem habere potest.

Et hoc Corrolarium ita eludo. Cum Christus et uerbo et exemplo, fugerit dignitatem publicam, certe eatenus inhabilis est, quatenus Christi uolet esse imitator. Religiosus igitur, qui absolutum profitetur christianismum, tota uita inhabilis est. Maiorem [1]) sic assero. Exemplo fugit, Iohan. 6. uenerunt ut raperent et facerent eum regem etc. LECTOR. Rex esse noluit, ideo rex // non fuit? Quae consequentia? DOCTOR Aberingius. Certe optima, alioqui quis inuitum coegit imperium suscipere? quando et in iudicem uocatus, iudex esse noluit. Lucae .12. Hoc exemplo docuit fugiendos honores etiam ultro oblatos tantum abest, ut cuiquàm liceat Christiano caeca ambitione uenari negatam monarchiam, ut olim Constantinopolitanus antistes Ioannes, Verbo quoque docuit Christus hunc dignitatis apicem fugere. Matth. 17. Principes gentium dominantur eorum, Non ita erit inter uos, sed quicunque uoluerit inter uos esse maior etc. MAGISTER noster. Non his uerbis Christus Apostolis interdixit orbis monarchiam, sed tacite submonuit apostolicos satrapas, ne ethnicorum principum more, impia tyrannide suos praemerent, non ethnicorum more dominaretur. ABE. Mihi certe id non prohabitur [2]), cum dicat Christus. Quicunque uoluerit inter uos esse maior, non ait, quicunque uoluerit inter uos exercere

Religiosus inhabilis est ad monarchicam dignitatem.

pag. 271.

1) Nl. den „maior" der redeneering.
2) Lees: probabitur.

iniquam tyrannidem. Minorem[1]) sic statuo, qui dicit se in Christo manere debet, sicut ille ambulauit, et ipse ambulare .1. Iohann . 2. Christus autem tota uita fugit amplissimam dignitatem. Igitur inhabilis est religiosus, si tamen ille uolet Christi esse imitator. Ita et Apostolus docet, non altum sapere, sed humilibus consentire, ad Rom . 12. ita ad Philippens . 12. humilitate superiores inuicem arbitrantes, ita .1. Petr . 5. humilitatem inuicem insinuate.

pag. 272. Iam ut mittamus ista, miror patres optimos[2]) hanc // orbis monarchiam uni Petro uindicare, quum Lucas narret Petrum, non ut monarcham, non ut principem, sed ut euangelicum militem ab ecclesiae senioribus missum Samariam, Act . 8. LECTOR, Non est missus Petrus ueluti ordine inferior, sed ut primas apostolici ordinis, qui eam legationem fuerat grauiter obiturus. ABERINGIVS, Si Petro nusquam non constabit apostolici ordinis suprema dignitas: quid est quod non Petrus, sed Iacobus respondit ad Iudaeorum quaestionem, Act . 15. quando tamen ipse Petrus synodo assidebat. MAGISTER noster, Pulchre orauit doctor, gratiam habeo[3]). ABERingius. Si ita placebit theologis aliud infero. Christi imperium, ut hic eximij theologi, rem parum intellectam torquent, neque sacerdotale neque monarchicum est. Neque enim ille fuit aut sacerdos aut imperator, qualem uos eum fingitis, Regni temporalis monarchia nunquam contigit Christo. Sed neque sacerdos fuit quales sumus nos, qui alienum sanguinem offerimus. Regnum meum, inquit, non est de hoc mundo. Iohannis .6. Neque enim unquàm imperatorem egit Christus, igitur neque huius uicario Romano Pontifici licebit imperatorem agere. Spiritualem Christi monarchiam (de qua dictum est psalm . 2. Postula à me et dabo. et psalm . 81. Quoniam tu haereditabis in omnibus gentibus, et .8. Omnia subiecisti sub pedibus eius, et Matth . 28. Data est mihi omnis potes-

pag. 273. tas) uos torquetis ad mundanum strepitum, hoc // modo, Christus secundum humanitatem in mundo sacerdos fuit et imperator, igitur huius uicarius Romanus pontifex etc. Neque aduertunt patres optimi in Christo nihil fuisse crassi, sed omnia spiritualia, Nam et ipse spiritus, deus inquit spiritus est. Iohann . 4. Sed et in scripturis, christi regnum dicitur aeternum. Daniel .3. Et regnum eius regnum aeternum. et .6. Regnum eius non dissipabitur. Esaiae .9. Multiplicabitur eius imperium, et psalm . 85. Da imperium puero tuo. Christus igitur iuxta assumptam humanitatem non habuit omnium rerum infusum dominium, ut patres nostri rem parum intel-

Christus neque sacerdos neque imperator.

1) Den „minor" der redeneering.
2) Hoffelijke aanduiding van de tegenpartij.
3) Schertsende opmerking.

lectam sunt interpretati, quando illum pater non imperatorem misit, sed propiciatorem per fidem in sanguine ipsius, ad Rom. 3. et .1. Iohann. 2. et .4. Et Esaiae. 61. dicitur à patre ouis destinatus ad uictimam. Propter scelus, inquit, populi mei percussi eum, Sicut ouis ad occisionem ducetur, Audis quid Christo iuxta assumptam humanitatem promisit pater, non utique imperium, non regnum, non gloriam, sed quid? Non est, inquit, species ei, neque decor. Et desiderauimus eum despectum, etc. LECTOR, Heus tu, Euoluito prophetarum oracula, reperies ubique Christo et sacerdotium promitti et imperium. Audi Zachariae uaticinium cap. 6. Ecce uir oriens nomen eius, Et aedificabit templum domino, et dominabitur super solio suo, Et erit sacerdos super solio suo. Et erit consilium pacis inter illos duos. ABERINGIVS: // Vaticinatus est haec domini pag. 274.
prophetes de spirituali Christi imperio, quo ille in recte credentium animis sibi solium praeparat, iuxta illud, Anima iusti sedes est sapientiae, Verum ne quid addubites de meis interpretationibus, diui Hieronymi commentarios in hunc locum expende, cernes quàm non sis prorsus prophetae uaticinium assecutus [1]).

Vtraque potestas suis legibus subditos in conscientiae foro obligat, nocentem in casu liberat, eius poenam mitigans. Innocentem uero cognitum talem [2]) nonnunquam iuste condemnat, euangelica tamen lex plus Mosayca eorum statutis grauata non est.

SVPPRIOR, Miror patres nostros tam prorsus temere hanc nobis uniuersalem [3]) obtrudere, Vtraque, inquiunt, potestas, perinde quasi quidlibet illis liceat statuere, ob id duntaxat quod potestates sint, Et quid si romanus pontifex desciscat à fide num ob id illi licebit quaelibet praescribere, quod potestas sit? imò nobis tum uenit iudicandus atque arguendus, tantum abest ut illi quicquam in nos liceat, Per fidem qua Christum professus est filium dei, Petrus ligandi pontificium meruit, ecquid? si ille in Cayphae aedibus degenerasset in sathanam, nunquid claues secum tulisset Petrus, quo illi adhuc licuisset hanc potestatem in nos exercere? LECTOR, Et nos olim pueri didicimus, ob haeresim suam maiestatem decidere Pontifici. SVP. Igitur si ob haeresim non est audi//endus Pontifex, pag. 275.
quid hanc nobis uniuersalem statuis, Vtraque, inquis, potestas etc. Perinde quasi nihil illi non liceat, hoc duntaxat nomine quod potestas sit, uerum tam est hic patrum error crassus ut non mereatur erudita responsa, alioqui quid est quod Paulus obiurgarit Petrum

1) Gij zult zien, dat gij er niets van begrepen hebt.
2) Den onschuldige, die als zoodanig ook bekend is.
3) Een term uit de logica. Bedoeld is de redefiguur, „Vtraque potestas".

ad Galat. 2. quid est quod Paulus nusquam non clamitat euitandos pseudoapostolos, qui personata sanctimonia imperitae multitudini uenerabiles, in mendacio loquebantur doctrinas daemoniorum .1. Timoth. 4. quid est quod Iohannes clamitat cauendos Antichristos, quos iam in mundum exisse asserit .1. Iohann. 4.

Magister iohan. Timmermannus, Ita inquiunt patres, Vtraque potestas, Ego autem ita, Neutra potestas suis legibus ad peccatum obligat, nisi id praecipiat, quod praecepit Christus, non licet cuiuis pontifici ad dei legem aut addere aut tollere, Deuteron. 4. Apostolus non solet Corinthijs praecipere, quod à domino praeceptum non habuit, solet rogatus cordata dare consilia .1. Corinth. 7. et .2. Corinth. 8. Non quasi imperans dico, Consilium autem in hoc do etc. ita et Apostoli iubentur non suum sed Christi annunciare Euangelium, Marci ultimo, Euntes baptizate omnes gentes, docentes seruare eos, non quaelibet, sed quaecunque mandaui uobis, Ita et Paulus nusquam non clamitat se Christi negocium agere, atque illius se praedicare Euangelium, ad Galat. ij. Creditum est mihi
pag. 276. euangelium, et .2. ad Corinth. 4. Non enim praedica-//mus nosmetipsos, sed dominum Iesum, nos autem seruos eius. et ad Roman. 1. segregatus sum in Euangelium dei, ita quoque ut apud Galatas sibi autoritatem assereret, testatur non suum esse euangelium, non humana commenta, non traditiones hominum sed Euangelium
Argumentum longe ualidissimum. dei, quod ab ipso Iesu Christo didicerat. Quid hic dicturi fuerant Galatae, si Paulus suopte ingenio nouum aliquod Euangelium conflasset? quae illi fuisset dicendi autoritas? quis credidisset Paulo? An non et Christus toto Euangelio destomachatur in traditiones et mandata hominum, Matthaei .15. et Marci .7. ita et ad Colloss. 2.
Tertullianus. secundum doctrinas et traditiones hominum. Addo Tertulliani autoritatem ex libello de praescriptionibus haereticorum, Nobis, inquit, nihil licet ex nostro arbitrio indulgere, sed nec eligere, quod aliquis de arbitrio suo induxerit. Apostolos domini habemus autores, qui nec ipsi quicquam de suo arbitrio quod inducerent elegerunt, sed acceptam à Christo disciplinam fideliter nationibus adsignarunt, itaque etiam si angelus de coelo aliter euangelisaret, anathema diceretur à nobis, haec ille magister noster, His Tertulliani uerbis, euangelicum ego sermonem oppono, Qui uos audit, me audit etc. Timmermannvs, Christus ne sua annunciarent apostoli prius illos abduxit in montem, atque ibi docuit quid fuerant docturi, Matthaei .5. Igitur quando ea iubent pontifices, quae iussit Chris-
pag. 277. tus, certe audiendi // sunt ut ipse Christus, ita et apostolus .1. ad Timoth. 1. Ponens me in ministerio Euangelij sui, et .2. Corinth. 5. Legatione fungimur etc. Etenim uti Christus patris sui causa, hic legatione functus est, nihil docens aliud quàm quod à patre acce-

perat, iuxta illud Iohann. 7. Mea doctrina non est mea, et, Iohann. 12. Sicut mandatum dedit mihi pater sic loquor, et Iohann. 16. A meipso non ueni, et Iohann. 14. A me ipso non loquor, ita suam quoque functionem Christus in apostolos transposuit, neque ipsis licet docere aliud, aut nouum euangelium condere, praeter id quod à Christo illis est creditum, iuxta illud ad Galat. 2. Creditum est mihi Euangelium, Sicut misit, inquit, me pater et ego mitto uos, Christi iubentur annunciare Euangelium non suum, Indicarat haec uario enigmate Christus, uerum tum potissimum, quum acceptos panes ipse diffregit, fractósque à Christo apostoli offerebant multitudini, uel hoc paradigmate satis clamitans, quales esse oporteat doctores sermonis euangelici, Vt enim ille aggregatis turbis, in coelos tendit obtutus, hac suspectione innuens, se nihil agere, nihil tradere, quod non accepisset à coelesti patre, ita docebat doctores diuini sermonis nihil apponere simplici multitudini, praeter quod à Christo ipsi accepissent, non è suis affectibus apponerent humana dogmata, non prophanam philosophiam, Christi admiscerent euangelio, sed puram simplicemque doctrinam euangelicam, ea fide apponerent, // qua à Christo illam accepissent, nec nouis subinde diuisionibus turbis euangelicam alimoniam aliter frangerent, quàm eam fregisset ipse Christus. pag. 278.

Nocentem in casu liberat etc. Et hanc ita impugno, Non licet cuiuis etiam eximio principi quicquam contra scripturas canonicas. Vetant illae studiosissime innocentem perdere, igitur potestas innocentem cognitum talem nunquam iuste condemnat, Maiorem [1]) assero, Deutero. 4. Non addes non tolles legi dei tui, Minorem [2]) statuo autoritatibus grauissimis, Danielis .13. Innocentem et iustum non interficies, Si hominem indemnatum non licet flagellare, Act. 22. qui poterit iuste plecti, qui iam pronunciatus est iustus? aut si id facient, quomodo legum conditores iusta decernunt. Prouerb. 8. ita et Nicodemus, Ioannis .7. Nunquid lex nostra iudicat quenquam, nisi audierit ab ipso prius et cognouerit quid faciat? ita et Esaiae uaticinium mirum, cur patres nihil metuant, 56 Festinant, ut effundant sanguinem innocentem. et Iobelis [3]). 3. Effuderunt sanguinem innocentem, et Ionae .1. Ne des super nos sanguinem innocentem. Lector, in casu diximus iuste condemnat. Tim. Quid incertum fortuitumque casum mihi ingeris, quasi protinus generali lege sit licitum, quod in casu fortassis uidebitur tolerabile. Ego hunc tibi nodum ita dissoluo, Nocentem poterit aliquando potestas dimittere,

Nocentem potestas dimittit et quando.

---

1) Nl. het zooeven gezegde: „Non licet cuiuis etiam eximio principi quicquam" etc.
2) Nl.: „igitur potestas, innocentem cognitum talem nunquam iuste condemnat".
3) Lees: Joelis. Bedoeld is: Joël III: 19.

aut certe mutare poenam, si ita uidebitur noxij saluti expedire, //
pag. 279. iuxta Christi iudicium de adultera, Iohann . 8. ita et Aurelius Augustinus apud Marcellinum iudicem pro Circumcellionibus intercessit. Innocentem uero, quis unquam iuste damnat, Si non locutus sum male, quid me caedis? EVANGELICA TAMEN LEX [1]), Et hanc huius corrolarij partem ita impugno, Mosi lege cautum erat, ne quis ab eo sumeret capitis supplicium, qui non sponte patrasset homicidium, quando et huius effugio tres urbes addixerit, Numer. 35. Vestra autem potestas innocentem atque iam pronunciatum iustum, iudicat, quo modo igitur euangelica lex plus mosaica eorum statutis grauata non est, Euangelica lex, lex est libertatis, qua nemini quicquam debemus, nisi ut inuicem diligamus, quod autem tributa damus magistratibus, non id facimus, quo quicquam illis debeamus, sed ne illis simus offendiculo, aut certe ut his illi publicis commodis consulant, alioqui nullius pontificis, nullius imperatoris legibus sumus subiecti, nisi quantum postulat christiana caritas, qua iubemur, et acceptam iniuriam, et fraudem dissimulare, .1. Corinth . 6. Quare non magis fraudem patimini? Iactitabant iudaei suam libertatem, quod nemini seruierint unquam, Christus conuincit eos peccatis suis seruos. Nos docet liberos, quos filius non Moses liberarit, Iohann . 8. Euangelica igitur lex, non solum ab humanis edictis, sed et ab ipsa Mosaicae legis seruitute nos liberat, ideo et palàm liquet, plus esse libertatis in euangelio,
pag. 280. quam in ue-//teri lege, cum ipsa lex sua natura nihil sit aliud quam seruitus, euangelium nihil nisi libertas, modo magistri nostri [2]) hanc euangelicam libertatem recte intelligant. LECTOR, Ita ne igitur liber eris ab imperialibus edictis? Certe poterit ille tallias imponere, usuras permittere [3]) etc. TIMMER. Et hoc quicquid est ita eludo, Imperator, quoniam Christianus est, frater noster est, eiusdemque corporis membrum, igitur neque nos quicquam debemus imperatori, neque quoque ille uicissim debet nobis, nisi ut inuicem diligamus. ad Roman . 13. Verum quando publicus ille est minister, prospicere debet non suo quaestui, sed commodis publicis, igitur si ob publicam rerum tranquillitatem, ille tributum exegerit, pendemus non grauate quod postulat, quando et nostris commodis et paci militat publicae. Caeterum, si ille uolet caeca ambitione exaugere suum satellicium, si exteris regibus suas ostentare opes, si alea turpiter perdere, illi nihil debemus, uerum si ille exegerit pende-

Euangelium est libertas spiritus.

1) De spreker komt tot het vervolg van de stelling (p. 268, 274 hierboven, blz. 554, 557), die hij bestrijdt.

2) Aanduiding van de tegenpartij.

3) De discussie gaat onmerkbaar over tot de behandeling van het eerste corollarium op p. 268, hierboven, blz. 553: „imperatoris igitur autoritas” etc.

mus, non ut debitum, sed ne nostro strepitu turbemus publicam tranquillitatem, neque enim temere resistendum est potestatibus, quando deo resistit, qui illius ordinationi resistit, Ferenda etiam durissima exactio, modo ille ad impia te non impellat. Augustinus de ciuitate dei, libro .5. capi . 17. Quid interest sub quibus regibus uiuas modo ad impia te non compellant. Porrò licet nos pendamus quod illi exigunt, Principi tamen euangelica autoritate non licet tallias impo//nere, Id si fecerit, iubemur nos ab apostolo tyrannidem dis- pag. 281.
simulare, ille autem excusatus non est, imò reus est, quod si reus est, qua autoritate patres mei [1]) asserunt principi licere tallias indicere? MAGISTER noster, Audi apostolum ad Roman. cap . 13. Omnis anima potestatibus subdita etc. Reddite ergo omnibus debita, cui tributum, tributum etc. TIMMER. Hoc huius epistolae caput, ut uideo à nemine non legi, ita à paucissimis uideo recte intelligi, Nunquam intelliget qui uolet ea trahere ad ecclesiasticos proceres, ad ecclesiarum pontifices, ad christianos magistratus, Iussit haec tum Christus tum apostolus ea tempestate quando nondum essent ulli christiani principes. Promiscue tum agebant fideles cum ethnicis. Paulus igitur ne quis putaret ob susceptam christiani nominis professionem, licere publicam ethnicamque potestatem contemnere, aut huius imperata negligere, docet nihil negandum impijs magistratibus, quicquid illi ceu suo iure exigunt, quod citra pietatis iacturam liceret pendere, non quod his quicquam debeas, sed ne tua culpa perturbetur ordo publicus, ne illis sis offendiculo, quos oportebat tua potius modestia ad meliorem mentem uocare, ita et Christus soluit didrachmum, non quod quicquam deberet imperatori, sed ne scandalisemus, inquit, eos, Matth . 17. Igitur mea modestia qua fero prementem tyrannidem, non parit principi innocentiam, ut illi liceat qualibet ex caussa taleas [2]) imponere. Aposto//lus ubi pag. 282.
ad Christianos uertisset stilum Caeterum, inquit, inter uos nemini quicquam debeatis, nisi ut inuicem diligatis, ad Roman . 13. quando et imperator et pontifex et plebeius, unius simus corporis membra ac fratres inuicem.

BELLVM mouere, Et hanc partem expugno, Quaero si Christiano ullum bellum sit licitum, qui iubetur à Christo et inimicos diligere, et tollenti tunicam, pallium adijcere, Matth . 5. et à Paulo iubetur fraudem pati .1. ad Corinth . 6. Quin et apostoli paradigma de membris, et Christi et postolorum [3]) doctrina de fraterna concordia non admittunt ullum bellum. Sunt pontificiae leges, quae non omne bellum improbant. Christus autem et Apostoli palàm

Bellum an licitum.

1) Aanduiding van de tegenpartij. 2) Lees: „tallias".
3) Apostolorum.

dehortantur à caedibus, quando non liceat quenquam odisse, quando et is qui fratrem odit homicida est .1. Iohann . 3. Noui quid de bello sentiat et Augustinus et Bernardus, dum suos milites instituit. Ego dico Christi doctrinam non admittere pugnaces animos, non iram, non maliuolentiam, non odium, ad Galat . 5. Tantum abest, ut permittat grassari in Christianos, in fratres, ut non conuenit capiti pugna cum pedibus, ita neque christiano cum christianis, quum inuicem simus membra, ita .1. Corinth . 12. Ephes . 4. Prouocare ad pugnam nemini licet, si liceat prouocatum contra mouere arma uiderint magistri nostri [1]), quando neque id mihi probatur. Non sinebat Mosaica lex suos principes adornare prelia,
pag. 283. nisi prius pacem obtulissent, Deuteron . 20. Quando accesse-//ris ad expugnandum ciuitatem, offeres ei primum pacem etc. Id si Mosi legi non licuit, quae tota est in pugnis, qui poterit euangelica lege, id esse licitum, quae pacis est lex, quae cogit et inimicos diligere.

Lvpanaria permittere [2]), Non licet imperatori, sed neque ulli pontifici permittere scorta publica, quae et Mosaica lege sunt uetita. Deut . 23. Non erit meretrix de filiabus etc. uerum cogitur permittere, nolens, quando aliter tuta esse non potest uirginum pudicitia, ita olim Paulus Corinthijs permisit secunda coniugia, non quod non intelligeret, quid foret optimum, sed quod aliter tuta pudicitia esse non potuit (quanquam aliter habeam honestas nuptias, et foeda prostibula) ita igitur cogitur imperator admittere scorta publica, ne quid delinquatur flagiciosius. Ipse autem sua autoritate facere non potest ut apud deum non sit peccatum. Conniuere potest ut non dent poenas legibus publicis.

Quia [3]) omnis potestas ad honorem et utilitatem eius à quo est exerceri debet, sitque quilibet princeps dei et ecclesiae uicarius, tenetur in haereticos primum, Deinde in legem dei manifesti delinquentis congrua cohertione etiam usque ad carnis interitum animaduertere.

Et hoc ego magistri nostri [4]) corrolarium, hoc modo arrodo, Non tenetur imò neque licet ulli potestati quenquam manifeste cohercere, quem priuatum non monuit, // nisi manifestum sit flagitium,
pag. 284. alioqui iuxta regulam euangelicam admonendus est proximus, Matthaei .17. Ecclesiasticae autem potestatis extrema poena est excommunicatio, Gladio Christus nihil docuit suos attentare, Reuocandus

---

1) Of iemand die geprovoceerd wordt de wapenen mag opvatten, moogt gijlieden zelf beoordeelen, ik ben overtuigd dat het niet zoo is.

2) Vervolg van het „primum corollarium" op p. 268, hierboven, blz. 553.

3) Het tweede „corollarium" van p. 268 (hierboven, blz. 554), komt nu aan de beurt om bestreden te worden.

4) Aanduiding van de tegenpartij.

est potius tolerantia, atque doctrinis sanis, quod si ille est insanabilis, suo domino relinquendus erit. Nobis non licet iudicare quenquam, ita docuit apostolus cum de Corintho incesto esset quaestio, ita iubet Christus sibi seruari uindictam, ita redarguit Apostolos precantes ignem coelo descendere, Lucae .9. Lapidare Iudaeorum est, mederi christianorum est, Haereticus nemo pronunciandus est, nisi qui apostolicis autoritatibus erroris publice conuictus, mutare noluerit insana dogmata. Tum demum huic praescribenda est poenitentia, ut ab ecclesia depulsus solus maneat, ut suffusus pudore quandoque mutetur ad meliorem mentem, ita egit cum haereticis Hymeneo atque Alexandro apostolus .1. Timoth. 1. Ita cum Hermogene, Phyleto, atque Phigelo, quos certe ille capitis poena nolebat plectere. MAGISTER noster. Quae bona fabula? Quam nouam rem nobis ebuccinas? Et ubi quicquam traditum est, de hisce haereticis, quos tu nobis ingeris, TIMMER. Nosti Tertulliani libellum, cui de praescriptionibus haereticorum ille dedit titulum? MAGISTER noster, Nunquam uidi codicem. TIMMER. Praestaret et hunc patrem lectitasse, qui uolet de eiuscemodi re docta disserere. MAGISTER no//ster. Somnia mihi narras. TIMMER. Ne quaeso magister noster pag. 285.
has meas fabulas rideat, Exiguus quidem est libellus, uerum talis est, tantus est, ut optarim in orbe non esse Dominicanum theologum, qui hunc uetustissimi patris libellum non edidicisset, adeo probe suis coloribus pingit doctores scholasticos. Hoc igitur libello, ille narrat haec quae monui. Porrò si ab haereticis sumendum erit capitis supplicium, quid est quod Apostolus iussit deuitandum, qui huiusmodi est, ad Titum .3. Haereticum post primam et secundam ammonitionem deuita, nisi forte Magister noster uolet, deuitare uocabulum, ita interpretari, ut audio quosdam magistros nostros, Paulinam dictionem torquere, dum deuitare sunt interpretati, de uita tollere, Id si ita uoluit apostolus, quid est quod nusquam non clamitat cauendos pseudoapostolos, quos certe non raro poterat tradidisse potestati publicae atque ab his capitis supplicium sumpsisse, uerum non ita uoluit apostolus, habet et euangelica mansuetudo suam iram, non qua seuiat, sed qua corrigat, hinc est quod Christus cauendum docet à falsis prophetis. Attendite, inquit, uobis à falsis, non ait perdite, trucidate, iugulate, Christiano enim non licet in fratrem seuire, ob id enim spiritalem ecclesiae gladium Christus esse uoluit, ne ethnicorum more frater fratrem iugularet, Ita et Turonensis antistes diuus Martinus (ut autor est Sulpicius) apud imperatorem precator intercessit, ne apud Gallias ille // iugu- pag. 286.
laret haereticos, Ita et pro Donatistis circumcellionibus intercessit Augustinus. Igitur hunc imperialem gladium, quem patres nostri Romano tribuunt pontifici, quod imperator sit, prorsus negamus et

Deuitare quid significet.

Haeretici non sunt exurendi sed sanandi.

Romano et cuiuis alij eximio antitisti, quando Christus pacem docuerit, non pugnam, iussus est Petrus, et hunc gladium occulere. Matth. 26. non Petrus tantum, sed in Petri persona ecclesia, quam Christus pacem docuerit, Pacem meam, inquit, do uobis, Iohann. 14. quin et adeo non licet Petro, id est, ecclesiae gladium educere, ut cogatur [1]), et benefacere facientibus male, et diligere inimicos, et tollenti tunicam, pallium adijcere, Et Apostolus docet, quantum in nobis est cum omnibus hominibus pacem habendam, Ad Roman. 12. cum simus inuicem fratres alter alterius membra. Caeterum quod hodie gladium permittimus pontifici, non hunc permittimus cuiquam, quod sit pontifex, sed quod prophanam gerit potestatem, cui apostolus gladium permisit. Ad Rom. 13. Pontifici non licet mouere arma, qui iussus est praedicare euangelium pacis, Quam pulchri, inquit, pedes etc. ad Rom. 10. Neque enim gladio quicquam attentauit Christus, alioqui non fuerat piscatoribus, sed imperatoribus aggressurus totum orbem sibi subdere, Imperator cogitur audire, Pontificem Romanum ut preconem doctrinae euangelicae, Pontifex cogitur audire imperatorem, ut potestatem publicam, cui nos omnes ex equo Apostolus subiecit. Ad Roman. 12. // Omnis, inquit, anima potestatibus etc. Quod si et imperator uolet Romano pontifici tributa imponere, cogetur ille iuxta Pauli doctrinam aeque pendere, atque quilibet extremi ordinis christianus, ita et Christus imperatori soluit didrachmum, tantum abest, ut quicquam in imperatorem possit pontifex. Vult Paulus christianos omnes obaudire potestati publicae, Id si facere nolet Romanus pontifex, si turbare, si obstrepere imperatoris decretis, ipse uiderit si sit christianus, quin et adeo nihil licebit Romano pontifici, in imperatorem, ut et licet ethnicum iussus sit honorare .1. Petri .2. Subiecti estote omni humanae creaturae. Siue regi quasi praecellenti etc. ita et Ambrosius non grauatus est ducenta auri pondo imperatori pendere, epistola .33. Si patrimonium, inquit, petitur inuadite, basilicam non trado, etc. Verum haec se ita habebunt, si synceritatem spectes doctrinae euangelicae. Caeterum si huc adferas patrum constitutiones, de immunitatibus ecclesiarum atque clericorum. Quis non ridebit meam fabulam? Alter gladius qui est excommunicationis non est peculiaris ulli pontifici, sed communis omnibus, etiam laicis, id est, ecclesiae. Non enim Paulus excommunicauit Corinthum incoestum, sed ecclesia quae fuerat offensa, sed neque eum reconciliauit, fecerunt id ciues Corinthij, qui eius correctione reconciliati, condonarunt fratri quod admiserat. Paulus igitur quando illi fuerant pla-

[Margin: Petrus ecclesiae gessit personam.]

[Margin: pag. 287.]

[Margin: Excommunicatio penes quos.]

---

1) Zoo weinig is het Petrus, d. w. z. de kerk geoorloofd het zwaard te trekken, dàt hij zelfs verplicht is wel te doen enz.

cati, libens // condonauit admissum. Si cui, inquit, aliquid condonastis pag. 288.
et ego .1. Corinth. Igitur spiritualis eccelesiae [1]) gladius non est penes unum Romanum pontificem, sed penes eos, qui laesi sunt fratris flagitio. Quod si illi reconciliantur, et Christus reconciliatus est. Nec habet Romanus pontifex, quod in eum seuiat, iuxta illud euangelicum. Si audierit te, lucratus es fratrem tuum. Matth. 17. Item, Si duo ex uobis consenserint. Amen dico uobis, quaecunque alligaueritis super terram etc. Quod si penes unum pontificem, haec erit alligandi autoritas, cur Apostolus hoc quidquid est autoritatis, non mandauit Ecclesiae et [2]) Episcopo? aut certe cur id non iussit Timotheo, ut eum incoestum eijceret ecclesiae conuentibus, quando per Timotheum mittebat epistolam? Verum ecclesiae hanc autoritatem detulit, quae foedo crimine offensa fuerat. LECTOR, Ita ne igitur tu utrumque gladium adimis pontifici, quando et Christus eos non ademerit? Neque enim ille dixit, Nimium est, sed satis est? TIMMERM. Pontifici suum ius non adimo, imò illi uindico, quod autoritate euangelica illi donauit Christus, nempe uerbi ministerium, gladiumque spiritus, quem tamen ita peculiarem nolo esse Romano pontifici, ut eum adimam ecclesiae, cui cum quouis pontifice communis est. Caeterum imperialem gladium iussus est Petrus occulere. Conuerte, inquit, gladium in locum suum. MAGISTER noster, Adeo non iussit Christus hunc gladium abdere, ut //
et emere iusserit gladium. Qui habet, inquit, sacculum tollat, simi- pag. 289.
liter et peram. Et qui non habet, uendat et tunicam suam et emat gladium. Lucae .22. TIMMERM. Ita ne igitur secum pugnat Euangelium? an secum dissidet Christus, ut iubeat et gladium emere et gladium occulere? An forte arcanum quid haec Christi uerba innuunt? Audiant patres optimi [3]), Dicam quid hisce suis uerbis tacite subindicarit Christus. Emere iubet gladium, at ferire prohibet, ut discas etiam tum non ulcisci, quando ulcisci poteras, iuxta illud, benefacite his qui persequuntur uos. Matth. 5. et ad Romanos .12. Non uosipsos defendentes charissimi, sed date locum irae. Benedicite persequentibus uos etc. ita et Christus cum se ulcisci potuisset, maluit immolari, hoc enim est et gladium emere, et gladium abdere. Porrò quod duos gladios admiserit Christus, dum inquit, satis est, puto ego his uerbis Christum tacite subindicasse Apostolis, ne quid temere prophanam potestatem incesserent, quando et illa hac parte sui officij non inutilis futura erat pietati euangelicae, dum facinorosorum hominum cohercet uitae licentiam, alioqui dicturus fuerat Christus, nimium est, uerum quid hunc gladium

Gladium emere qua re iussit Christus.

---

1) Ecclesiae. 2) Dit „et" schijnt overtollig.
3) Aanduiding van de tegenpartij.

nituntur patres nostri Pontifici tribuere? quum Petro sit dictum, ut hunc gladium abderet?

Vnde [1]) Romanus pontifex sicut canones condere etiam contra quoruncunque doctorum determinata, modo non
pag. 290. aut contra scripturam, aut contra pri//orum quatuor consiliorum sint dictata, potest ita in uotis et iuramentis dispensare, caeterum religiosos, aut in sacris constitutos ab horarum lectione penitus absoluere potest minime.

Et hoc corrollarium hoc modo impugno, Assero Romano pontifici licere (si ita uidebitur ecclesiae expedire) dispensare in omnibus humanis decretis etiam quatuor consiliorum, cum sit Episcopus, id est, is qui consulere debeat atque prospicere aliorum saluti, Igitur si quicquam decreuit Nicenus conuentus quod (ut nunc sunt hominum mores) Pontifex uiderit suo populo esse exitio, non est Episcopus noster nisi mutet, nisi adtemperet institutum, ut nobis uidebitur expedire, dicam id exemplo luculentius. Cogimur pontificum decretis ad frequentissimas diuorum ferias, Si conspexerit Romanus pontifex indictas ferias absumi, libidinatione, alea, ebrietatibus, luxu, caedibus, fabulis etc. Peccauit pontifex si non tollit sabbatismos, si ob synodorum, si ob hominum decreta, non uindicet iniuriam dei. Quod si Romanus pontifex indicat ferias, quas nostrae ecclesiae Groninganae, pastor uiderit suo populo esse exitio, licebit illi contra Romani pontificis edicta abrogare ferias, quas uidet in perniciem uergere sui gregis. Et quare est pastor nisi ut prospiciat quae in rem faciunt commissae multitudinis, Romano pontifici non sunt commissae tuae oues, tu pastorem profiteris, alioqui satis foret
pag. 291. unum esse Chri//stiani orbis pastorem, cum tamen Ezechielis uaticinium ex aequo omnes pastores increpitet cap. 34. Et Naum .3. Dormitauerunt pastores tui, non ait Pastor, et Zach. 10. Iratus est dominus super pastores. ita Paulus ex aequo omnibus mandauit de ouibus Actorum .20. Attendite uobis et uniuerso gregi etc. Igitur si licebit Groninganis pastoribus mutare Romani pontificis decreta, hac caussa, Quid ni licebit et Romano pontifici mutare decreta patrum suorum, atque quorumcunque consiliorum, si uiderit illa non expedire nostris moribus? Sabbatum, inquit dominus propter homines est, id est, obseruiet hominum utilitati, non homo audiet sabbatum. Video patres nostros [2]) Gregorij exemplo Euangelicam autoritatem tribuere quatuor synodis, At non hic mihi probatur Gregorij autoritas, quando Gregorio habet contrarium diuus Aurelius Augustinus contra Cresconium grammaticum libr. 2. cap. 22. Item in commo-

Groninganis pastoribus licebit abrogare diuorum ferias.

Quatuor consilia, ut quatuor Euangelia.

---

1) Het volgende „corollarium" (p. 268, hierboven, blz. 554) komt nu aan de beurt om bestreden te worden.

2) De tegenpartij.

nitorio ad fortunatianum. Item ad Probam. Item in prologo in librum .3. de trinitate, et lib. 2. contra Donatistas, cap. 3. Item ad Hieronymum epistola .19. Item Hieronymus ad Theophilum aduersus Iohannem Hierosolymitanum. Item distinct. 9. cap. Quis nesciat, et distinct. 9. cap. Noli [1]).

In uotis [2]) et iuramentis dispensare potest. TIMMERMANNVS, Potest certe si id facit consulens illorum saluti, si suo quaestui non potest. Neque enim pontifex prohibere potest, ut non faciam bonum quod facere institueram. // De uotis.

Caeterum [3]) in sacris constitutos et religiosos ab horarum lectione penitus absoluere potest minime. pag. 292.

TIMMER. Mirum quid hic uelint theologi, ita ne secum pugnent ipsi. Dicunt Romano pontifici licere dispensare in omnibus quae iuris sunt (quod aiunt) positiui, An horarum lectio iuris est diuini? Quis me nouus apostolus coegit certum psalmorum et precum numerum quotidie emurmurare, cum Christus doceat non multis uerbis orandum ethnicorum more. Matth. 6. Et quid si grauioribus me contingat rebus occupari, dum lectito quae facient ad erudiendam rudem plebeculam, quid si sim occupatus consolandis pupillis destitutisque uiduis. Quae uera est religio, Iacob. 1. ita ne igitur mihi licebit hanc pulchram pietatis speciem anteponere frigidis praeculis, quas è suo ingenio nescio quis mihi homo praescripsit, Si hanc dispensationem non permittis Romano pontifici, quid orbis monarchiam illi asseris. MAGISTER noster, Si ita contingit quempiam grauioribus occupari tum iam licebit Romano pontifici eas canonicas preces ita mutare, ut ter oret precationem dominicam, uerum penitus absoluere non poterit. TIMMERM. Rem nouam audio, Gratiam habeo, quod nesciui, didici. LECTOR. Stabit haec mea sententia, perpetuo addictum esse canonicis precibus, qui beneficiatus est clericus. TIMMERM. Igitur neque uos cogemini ad eas preculas quando uobis non sint beneficia. MAGIster noster. Sunt maxime //. nempe qui pauperum liberalitate ociosi uiuimus. TIMMERM. Oretis ergo in dei nomine. De horis canonicis pag. 293.

Legi [4]) naturali etsi repugnet mundum incoepisse ipsum tamen accepisse esse potest non ueritate comprobatur ita ut nec locus sine corpore nec econtra, ita nec uacuum quo tamen posito et si motus in eo fieret, non tamen in instanti.

---

1) In het *Decretum* van Gratianus, c. 8. D. IX, en c. 9. D. IX; in de uitgave van Friedberg, P. I, col. 17 seq.

2) Het vervolg van het aangevallen „corollarium", p. 268 seq.; hierboven, blz. 554.

3) Slot van het aangevallen „corollarium", p. 269; hierboven, blz. 554.

4) Thans wordt de laatste stelling aangevallen: p. 269, hierboven, blz. 554; vgl. aant. 4 aldaar, en blz. 379.

MAGIster Gerhardus Pistoris [1]), Hoc corrolarium plures habet partes, quarum primam impugno hoc modo teste philosopho [2]) .12. Metaphysic. cap . 7. Tum coelum tum terra à deo primo principio dependet, tanquam caussa efficiente illo eiusdem, igitur non repugnat legi naturali mundum incoepisse.

Secundo sic, Si legi naturae repugnaret mundum incoepisse, materia mundi tota esset coëterna ipsi deo primo, ac coeternum stramentum sempiternae caussalitatis ipsius dei, quod sane est absurdum asserere.

LECTOR, Et ego noui, quid coegerit eximios philosophos dubitare de mundi initijs, hanc enim causam uidebantur adferre, quia nisi semper ante fuisset, sempiternus deinceps esse non posset, quanquam apertissime clamitet Plato mundum et esse coepisse, et tamen non habiturum finem, Verum siue ille esse coeperit ante tempus siue post tempus, siue cum tempore, ut cum corpore procedit umbra, non est huius loci neque temporis acute disserere. MAGIster gerhardus, Recte narras. //

pag. 294. Tertio [3]), si mundus lege naturae fuit ab aeterno, ergo generatio fuit ab aeterno, patet consequentia per philosophum secundo de generatione dicentem, motus solis in obliquo circulo est causa generationis et corruptionis in haec inferiora, et sic infiniti homines processerunt ergo infinitae corruptibiles animae, et infinitae circulatione solis mundo existente ab aeterno praecesserunt, ergo erit ponere infinitum in actu et infinita continget pertransire contra philosophum [4]) .3. Physicorum.

Quarto de hac eadem sententia diuersa sentit ac contraria. Nam primo coeli disputat coelum esse ingenitum et incorruptibile, In primo topicorum uero manifeste dicit, quod quaedam sunt problemata dialectica, de quibus rationes non habemus, ut utrum mundus sit aeternus, ergo uacillanter, et non demonstratiue loquutus fuisse uidetur mundum fuisse lege naturae ingenitum et incorruptibilem.

Item Augustinus lib. de ciuitate dei .12. ca . 14. confutat hanc Aristotelis, et aliorum opinionem de origine mundi dicens, quod philosophi, qui sic tenent putant non quod sciunt, sed quod uolunt.

Quod locus possit esse sine corpore [5]).

---

1) Deze neemt voor het eerst aan het debat deel.

2) Aristoteles nl. die de eeuwigheid der wereld leert. Wegens de opgeworpen stelling zou men meenen, dat de Dominikaners ook hierin met hem medegingen. Uit hetgeen aanstonds door den Lector gezegd wordt, blijkt het omgekeerde het geval te zijn. De partijen zijn het op dit punt met elkander eens. De stelling is slechts voor de leus opgeworpen. Vergel. blz. 379.

3) Het woord is hier weder aan Gerhardus Pistoris.

4) Met den „philosophus" is telkens Aristoteles bedoeld. Deze is dus, naar het oordeel van Gerhardus Pistoris met zich zelf in tegenspraak, zooals ook in het vervolg moet blijken.

5) Het vervolg van de bestreden stelling. Zie p. 269, boven, blz. 554.

Si id quod minus uidetur inesse, ergo etc. sed extra coelum uidetur esse locus sine corpore, ergo locus sine corpore est reperire sub hac sphaera actiuorum et passiuorum. Probatur quoniam substantiae separatae, aut // intelligentiae sunt extra coelum, sed extra pag. 295.
denotat locum uel nominat conditionem et circumstantiam loci. Nam dicimus extra coelum, et intra coelum, ergo uidetur ibi locus esse sine corpore.

Vtrum [1]) Christus benedictus ab hora natiuitatis suae, Sacerdos fuerit et imperator, atque haec sua passione meruerit.

Christus, quoniam filius dei sacerdos fuit inaeternum, non secundum ordinem Aaron, sed Melchisedech, qui inducitur ab Apostolo neque initium dierum, neque finem habens, ut intelligas Christi sacerdotium, neque coepisse ab hora natiuitatis suae, neque desijsse, Neque enim ab homine ille est institutus aut unctus, iuxta illud ad Hebraeos .7. qui non secundum legem mandati carnalis, factus est sacerdos, sed secundum uirtutem dei, contestatur enim quoniam tu es sacerdos inaeternum, secundum ordinem Melchisedech. Item lex homines instituit sacerdotes, sermo autem iurisiurandi filium inaeternum. Item psalm. 44. Vnxit te deus, etc. Igitur Leuiticum sacerdotium secundum Aaron, et in tempore coepit, et in tempore desijt, Christi sacerdotium, quod non leuiticum, sed ex tribu Iuda, et inaeternum fuit, et inaeternum manet, ut testatur Apostolus ad Hebraeos .7. Passione sua non meruit sibi quicquam, cui nihil accedit, nihil decedit. Psalm. 101. Tu autem idem ipse es etc. Verum nobis meruit, ut nobis prosit ipsius sacrificium. Ipse enim nobis à patre do//natus est, ut nostris usibus impenderetur .1. Co- pag. 296.
rinth. 1. Qui factus est nobis sapientia, iustitia, sanctificatio et redemptio, etc. Ita et Iohann. 3. Sic deus dilexit mundum, ut filium suum daret, et .1. Iohann. 4. Testificamur, quoniam pater misit filium suum saluatorem mundi, et .1. Ephes. 1. Qui elegit nos in Christo, ante mundi constitutionem, Et Esaiae. .9. Puer natus est nobis etc. Nobis, inquit, datus est, cum nondum ille nobis esse [2]) aeditus. Ita Christus nobis fuit sacerdos, quum esset ab aeterno unigenitus apud patrem. Verum qui sacerdos erat inaeternum. non enim ab hominibus institutus est. et Apostolus ad Hebr. 7. In fine temporum homo factus sacrificium obtulit, quo sibi nihil meruit sed nobis, ita et suos uocat pueros quos suo sacrificio nondum à patre meruerat, Esaiae .7. Ecce pueri mei, quos dedit mihi deus. Ita et Iohann. 17. Ante hoc sacrificium, Pater sancte, serua eos, quos dedisti mihi. Igitur ut Christus suos dicit, quos nondum

---

1) Het debat keert terug naar de inleiding of de „casus positio" van de betwiste stellingen, p. 267, hierboven, blz. 553.

2) Lees: esset.

suo sacrificio à patre meruerat, ita et nobis fuit sacerdos, cum nondum obtulisset sacrificium, cum unigenitus esset apud patrem,
1. Corinth. 1. uerum qui inaeternum sacerdos erat apud patrem, nobis sacerdos factus est, iuxta assumptam humanitatem, id est, tum pro sacrificio nobis consuluit, tum nobis profuit, quando factus est nobis à patre reconciliatio, quando deus in eo agnitus est reconcilians sibi mundum, alioqui si secundum humanitatem dumtaxat est sacerdos, si
pag. 297. ab hora natiuitatis suae sacerdos esse coe//pit, quis eum sacerdotem instituit? quis unxit? Neque enim lex eum sacerdotem instituit, quae non admittebat ad sacerdotium, nisi leuiticae tribus uiros. Apostolus autem, ut aeternum Christi sacerdotium asserat, et è tribu Iuda inducit, et iuxta ordinem Melchisedech, cui neque initium, neque finis dierum. ¶ Sua morte sacerdos fieri non meruit, sed qui sacerdos erat, sua morte sacrificium obtulit. Porrò ut pater nos praedestinauit in Christo ante mundi constititutionem [1] .1. Ephes . 1. ita et Christum nouit sacerdotem ante mundi constitutionem, cuius sacrificio saluandi erant praedestinati. Si ab hora natiuitatis ille sacerdos esse coepit. Sacerdotem autem nos dicimus scholastici, quod faciat sacra, Christus autem non obtulit suum sacrificium ante eam caenam, quam sub noctem suae passionis cum discipulis mysticam egit, aut certe ante crucis supplicium, Igitur ab hora passionis, et non natiuitatis sacerdos esse coepit. MAGISTER NOSter. Captiose contra nos argumenta instituis. Quid si ille ante mortem non obtulerit sacrificium, quum et nos hodie habeamus sacerdotulum, qui nondum obtulit sacrificium, num ideo is non est sacerdos? certe oblaturus est, idque die ab hac quarta.

Sua morte si Christus sacerdos fieri meruit.

GYMNASIARCHA [2]). Si is est sacerdos, qui aliquando oblaturus est sacrificium, numerabo et me inter sacerdotes, quippe qui hoc sacrificium non deuouerim. MAGISTER NOSTER, Bona uerba. GIMNA-
pag 298. SIARCHA. // Lubens audio, daboque silentes auditus, modo magister [3]) autoritatibus grauissimis obtundat Lesdorpium. Aut certe si id nequis, pergo fabulam texere, Christum dicunt patres optimi [3]) sacerdotem, ob id quod olim oblaturus erat in cruce sacrificium, quid arguit eum ab aeterno hoc modo sacerdotem asserere? quando ab aeterno huic sacrificio à patre destinatus erat, iuxta illud Apostoli ad Hebraeos .9. Apparuit sacerdos cum hostia sua, Is qui sacerdos erat cum hostia, id est, cum assumpta carne in cruce apparuit, Verum mittamus ista, quescisse [4]) aut nescisse retulerit nihili.

S a c r o s a n c t u m [5]) p o s t m o n a r c h i a s q u a t u o r i u x t a

1) Constitutionem.
2) Meester Nicolaus Lesdorpius treedt voor het eerst op in het debat.
3) De tegenpartij. 4) Lees: „quae scisse".
5) De eerste van de betwiste stellingen, p. 268, hierboven, blz. 553.

Danielis praesagia imperium Christo uero deo et homini, secundum eius humanitatem ab initio suae benedictae natiuitatiis [1]) inabdicabiliter traditum sacerdotale simul et monarchicum est, quare multarum rerum non modo dono, et facto proprio acquisiuit proprietatem, uerum omnium infusum habet dominium.

Et hoc quicquid est ita eludo, Noui quatuor Danielis monarchias in Christum desiuisse, uerum hanc amplissimam dignitatem illius diuinitati tribuo, humanitati illius praesentissimo animo adimo. Neque enim quicquam huius imperij filio donauit pater, Alioqui quid est quod in regem uocatus, rex esse noluit, Iohann . 6 qui stabit illius uerbum? Quae placita sunt illi facio semper, Iohann . 8. Et regnum meum non est de hoc mundo, Iohann . 18. //
MAGISTER noster, Christi regnum non erat de hoc mundo, at in hoc mundo erat. GYMNASIARCHA. Gratiam habeo, quod nesciui, te docente didici, Quod sciui, te dicente non perdidi. Dextre nodum amouit theologus, Lubet et aliud inuestigare, quando in omnem nodum discutiendum Magister noster tam sit facilis. pag. 299.

E a [2]) p r o p t e r u t r i u s q u e g l a d i j a u t o r i t a s a p u d Romanum pontificem Christi regis regum et summi sacerdotis uicarium plenario iure residet, quorum alter ab et pro ecclesia est utendus, Alter uero pro et non ab ecclesia est euaginandus, sicut et imperator Romani pontificis autoritate in casu uenit deponendus.

GYMNASIARCHA. Et hoc corollarium adeo non approbo, ut etiam totis animi neruis id niter impugnare, Quae consequentia? Concedimus Christo cessisse imperium monarchicum atque sacerdotale, quando simul et rex et sacerdos successerit et leuitico sacerdotio et Israëlitarum regno, Verum negamus Christum hanc amplissimam dignitatem cuiuis pontifici tradidisse. Quod si iure diuino eam monarchiam Romano pontifici uindicas, nitemur falsissimam assertionem ualidissimis argumentis eludere. Quid plus Romano pontifici asseris eam Monarchiam quàm Alexandrino aut Antiocheno [3]), Si Christi habet monarchicum imperium qui Christi est uicarius, habent eam ex aequo pontifices omnes, quando ex aequo omnes Christi agunt uices. Neque enim cuiquam peculiariter Chri//stus eam monarchiam tribuit, quam assertionem, si non accipitis, nitemur eam Euangelicis autoritatibus statuere. Primum igitur negamus Romani pontificis monarchiam. Ministros suos Christus apostolos statuit non monarchas, non satrapas, non principes, non rabinos, hoc est, magistros nostros. Ministros instituit iuxta illud .1. Corinth . 3. Quid autem Apollo, quid uero Paulus, Nónne ministri eius cui uos cre- pag. 300.

Ministros Christus apostolos instituit, non satrapas.

1) Natiuitatis.

2) Het eerste „corollarium" van de eerste der betwiste stellingen, p. 267, hierboven, blz. 553. 3) Nl. „pontifici".

didistis? Et .1. Corinth. 4. Sic nos existimet homo non ut autores, sed ut ministros Christi .2. Corinth. 3. qui et idoneos nos fecit ministros, Coloss. primo. Cuius factus sum ego Paulus minister. Satrapas aut principes esse noluit. Matth. 20. Non ita erit inter uos, Principes gentium dominantur eorum etc. Quicunque uoluerit inter uos esse maior, erit uester minister, Si Petrus uoluit sibi arrogare orbis monarchiam, omnium constituendus erat minister, Ita et Paulus omnes nos, membra dicit unius corporis, cuique caput non est Romanus pontifex qui et ipse membrum, si tamen est in ecclesia, Christus autem ecclesiae suae est caput. Roman. 12. In uno corpore multa membra habemus etc. singuli autem alter alterius membra .1. Corinth. 12. Sicut unum corpus multa habet membra, Ephes. 4. Quoniam sumus inuicem membra. Igitur si pontifex nolit nobiscum esse membrum (caput autem non est, iuxta illud

Rabinos esse noluit.

Ephes. 5. Christus autem caput ecclesiae) uideat ille cuius sit caput aut membrum. Rabinos apostolos esse noluit, Matth. 23. Vos autem

pag. 301. nolite uocari rabbi, Vnus est enim magister // uester etc. MAGISTER noster, Imò rectissime dicimur omnes quotquot magistri sumus imperitae multitudinis. GYmnasiarcha. Non ita est uocabulum interpretatus Reuchlinus, ille in suis uocabulis Rabinos uocat non quoslibet, sed eximios magistros nostros. MAGISTER noster, Reuchlinus suo more nos ridet omnes, nusquam non stomachatur in sacrosanctum gradum facultatis theologicae, uerum est, quo illius exsufflemus conuitium. Ridet ille Rabbinos, hoc est, magistros nostros. Christus autem fuit rabbi, igitur feret ille nobiscum communem iniuriam. GYMNASIARCHA. Si quemquam ille rideat, mihi certe non est compertum, uirum uideo apostolico pectore non parum quid emolumenti peperisse literis optimis, Cui quoque non parum debet, quisquis hodie theologiae est candidatus. Quin et ego hoc illi debeo, quod id uocabuli mihi sit interpretatus, ut intelligam eos olim dictos Rabinos quos hodie uocamus magistros nostros, quales tamen Christus apostolos esse noluit, Vos autem nolite, inquit, uocari Rabbi, unus est enim magister uester etc. Hoc est, Procul absitis à supercilio pharisaeorum qui sibi placent, quoties audiunt magnificum illud nomen Rabbi. Nolim horum exemplo pro eximijs magistris uos geratis, quando uos nihil sitis aliud quàm mei ministri, ac fratres inuicem. Vnus est, quem communem magistrum habetis omnes, huic uni transcribendum si quo honore dignabitur uos mun-

pag. 302. dus, ne quid uobis uelitis arrogare // quando non sitis aliud quam ministri rei alienae. Ita .1. ad Thimoth. 1. Ponens me in ministerio euangelij sui. Et .2. Corinth. 5. legatione fungimur etc. Ita et Paulus increpat eos, qui se pro eximijs gerebant apostolis, qui euangelij gloriam sibi asscribebant .1. Corinth. 4. Quid habes, inquit,

quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis. Si tua tradis, inquit, teipsum praedicas non Christum. Sin aliena, sin euangelij es minister, quid alienum fulgorem tibi arrogas, qua fronte tibi uindicas, quod tuum non est. Igitur hisce autoritatibus liquet pontificatum non esse monarchiam, non imperium, ut patres nostri [1]) dicunt sed ministerium, Quod ex aequo omnibus apostolis Christus delegauit. Matth. 10. Conuocatis duodecim, misit eos etc. Idem et Marci ultimo, Euntes in orbem uniuersum. Igitur eandem sollicitudinem, quam debebat Petrus Romanis, debebat et Iacobus Hierosolomitanis, quando et ipsum episcopi uocabulum, palàm non indicet principatum, sed ministerium, sed sollicitudinem, Ita et Paulus, diaconos et presbyteros uocat episcopos, Act. 20. Attendite uobis et uniuerso gregi, in quo uos spiritussanctus posuit Episcopos etc. Ita et Apostolus iubet praelatos non in imperio, sed in sollicitudine praeesse. Roman. 12. qui praeest in sollicitudine, ita ad Coloss. uolo uos scire qualem sollicitudinem habeam pro uobis .1. Corinth. 12. Pro se inuicem sollicita sunt membra. Igitur pontificatus non est imperium, sed ministerium, sed sollicitu//do qua unus prospicit multis. Sed dicunt ob genera- pag. 303.
lem sollicitudinem Romanus Pontifex merebitur orbis monarchiam. Quod si ita uultis, prius est, ut Paulo eam demus, cui cura fuit omnium ecclesiarum, qui plus omnibus laborauit, et Corinth. 11. et .1. Corinth. 15. Pontificis ergo officium est, non imperatorem agere, sed pastorem, sed ministrum, idque etiam suo periculo, quando ipse sua functione compellitur ἐπισκοπεῖν alijs inseruire, aliorum commodis prospicere, non proprijs .1. Corinth. 9. Vae mihi est, si non euangelizauero, ita et queritur omnes, quae sua sunt quaerere. Ita .1. Corinth. 10. Non quaero, quod mihi utile est etc. Igitur in hac sollicitudine omnes episcopi ex aequo Christi agunt uices, sicut ille patris sui caussa, hic in mundo legatione functus est, Iam quid nituntur patres mei [2]) Christum imperatorem statuere, atque mox huius uicarium Romanum pontificem? Imperatorem dicebant Romani, quod educebat exercitum, Christo autem quid commune cum armis, qui tota uita praedicat pacem. LECTOR. At tum quidem imperatorem egit Christus, cum templo eijceret flagello ementes. Iohann. 2. GYMNASIARCHA. Certe hac eiectione non imperatorem, sed ludimagistrum uideo egisse Christum. Igitur multo iure mihi plaudam licebit [3]), quando ego Christi agam uicarium, idque fortassis nonnihil uerius atque orbis monarcha Romanus pontifex, aut certe imperator, qui gladio animaduertunt, si quid

---

1) Aanduiding van de tegenpartij. 2) De tegenpartij.
3) De „gymnasiarcha" bedoelt, dat het hem geoorloofd is met de plak te slaan.

admissum est sceleris. Christus autem non ense proturbauit nego//
pag. 304. ciantes, sed flagello, ut intelligatis Christum ludimagistrum, atque pleno iure me illius uicarium, qui et ipse flagello ad meliorem mentem meos clientulos perpello. MAGISTER noster, Eam orbis monarchiam, qua imperator est, est [1]) pontifex, concedimus iuris esse quod dicimus positiui, Verum Petri monarchiam, qua ille christiani orbis est primas, euangelicam asserimus, cum amplissimam hanc apostolicamque dignitatem non cuiuis tribuerit extremi ordinis apostolo, sed uni Petro, apostolici ordinis primati. GYM. Et hanc illi monarchiam negamus, quando ministros non satrapas Christus apostolos suos instituit.

Christus [2]) ecclesiae sponsus, tamensi generalem Pontifici Romano in temporalibus interdixerit administrationem, particularem tamen minime, quam ita apud imperatorem esse uoluit, ut nullus contra eam possit praescribere etc.

GYMNASIARCHA. Christus temporalis imperij nihil dedit apostolis, quos ceu oues inter lupos direxit. Ecce ego mitto uos sicut oues. Matth. 10. quando ne ipse quidem Christus huius mundi imperium, aut administrationem habuit, igitur quando Petrum Christi dicitis uicarium, Christus imperator nunquam fuit, igitur neque Petrus erit. Quin et contendentes de primatu discipulos redarguit. Ego, inquit, in medio uestrum sum, qui ministrat. Quid cum Octauiano
pag. 305. imperatore? Imperauit ille tot // orbis nationibus, quot tum subiectas habebat suo imperio, faciat item et noster imperator, quid haec ad rem theologicam, Imperator apostolica autoritate praeerit suo imperio, quantum quantum est, Imperator non gerit Christi uices, qui nusquam docuit mouere arma, sed Christi, inquit, minister est, ad Roman. 13. dum aliqua parte sui officij patrocinatur iusticiae euangelicae.

Vnde [3]) Romanus pontifex, sicut Canones etiam contra quorumcunque doctorum determinata, modo autem non contra scripturam aut contra priorum quatuor conciliorum sint dictata, condere potest.

GYMNASIARCHA. Et hanc assertionem ita destruo, Si Romano pontifici nihil licebit contra quatuor concilia, qua autoritate orbis monarchiam sibi uindicat, quum suburbicarum dumtaxat ecclesiarum curam, illi delegarit Nicenus conuentus. Si contra quatuor
Nota candide concilia nihil potest, ergo iniquissimo iure orbis est monarcha, et
lector argu- liberi erunt tot Christiani orbis Episcopatus, quos contra Nicena

---

1) Dit „est" is overtollig.
2) Het vervolg der stellingen, op p. 267, hierboven, blz. 553.
3) Aanhef van het eerste „corollarium" der derde stelling: p. 268, hiervoor, p. 554.

decreta possidet. Videmus hic quàm teneant probe historiam patres optimi [1]), quomodo secum pugnent ipsi. Orbis monarchiam pontifici asserunt, et Nicena statuta rata uolunt, quae hanc orbis monarchiam Romano pontifici apertissime denegant. Quis hos coniunget hiatus? Quasi non et alia sexcenta sint horum conciliorum decreta, quae postea aut abrogarit aut permutarit temporis ratio. Quod si crimen est contra Nicena statuta quicquam facere, // qua fronte ausus est Calcedonensis conuentus, uniuersalem pontificem pronunciare, antistitem Romanum? qua conscientia ausus fuit diuus magnusque Gregorius amplissimam hanc dignitatem Romanae sedi depellere, idque contra Calcedonensis synodi decreta, Legant patres optimam epistolam ad Eulogium episcopum Alexandrinum, cui est initium, Communis filius, cuius haec sunt uerba, Ecce in praefatione epistolae, superbae appellationis uerbum, uniuersalem me Papam dicentes imprimere curastis. Quod peto mihi ultra sanctitas uestra non faciat, quia uobis subtrahitur, quod alteri plusquam ratio exigit praebetur etc. Et infra, Et quidem in sancta Calcedonensi synodo atque post hoc à subsequentibus patribus, praecessoribus meis, hoc oblatum sanctitas uestra nouit, sed tamen nullus eorum hoc nunquam uocabulo uti uoluit etc. Si crimen est contra Nicena decreta quicquam facere, quare cum clericis praeter matrem et sororem manet foemina? quando et id interdixerit Nicenum concilium, Quare fornicarij sacerdotes, notorij (ut ipsi dicunt) admittuntur hodie ad altaris ministerium, cum hos iusserit Nicena synodus cum laicis communicare? Quare ab episcopatu minore, ad maiorem hodie quisquam ausus est transcendere, quando et id cauerit Nycenus conuentus? Sunt id genus sexcenta alia quae hodie mutarit temporis ratio. Quid ni igitur licebit Romano pontifici contra horum conciliorum decreta quicquam statuere, quod // toties iam factum asseritur. MAGISTER noster. Certe non inualidis argumentis quae dicis asseris, Gratiam habeo uiris optimis, quod euocati in hanc disputationem processerint, Discimus inter haec quae nesciuimus, docebimus quae didicimus, siquidem hoc nomine profutura est nostra disceptatio, ut ea inquiramus, quae sunt optima, ea teneamus quae sunt Euangelica, Veritas, inquit Aurelius Augustinus, disputatione inquiritur, non ueritate disputatio, in prologo quaestionum in Genes. Ego humanissimis uiris, prandium condico, apparabitur uenturis theologis tenuis epulatio, literarijs iocis exhilarabimus conuiuium.

mentum quod instituitur

pag. 306.

Gregorius uniuersalis pontifex esse noluit.

pag. 307.

FINIS. //

---

1) Terwijl de mannen der tegenpartij als „patros optimi" worden toegesproken, wordt hun tevens een verwijt gedaan.

pag. 308.

EPISTOLA

DOCTI CVIVSDAM (VT APPARET) ET CHRISTIANI VIRI, DE CERTA IN deum fiducia habenda, De ceromoniarum usu, et superstitione, De confessione, De ordine ecclesiastico, Et de causa Lutheri, quid censendum à uere Christiano.

ITERAS TVAS HVMANITATIS ET OFFICIJ PLENAS, PRAECEPTOR colendissime, accepi, legi, et intellexi. Officium tuum in me boni consulo, Animum tuum mihi quidem amicissimum, compertum habeo. Caeterum quae mones indigniora mihi uidentur, quam quibus albus subdendus sit calculus. Primum quod Prioris Anteuerpiani uincula et carceres, ceu quaedam puerorum terculamenta ob aures obijcis, non plus me mouet, quam ex pelui (ut aiunt) redditum fulgur. Necessum est enim, omnes qui pie uolunt uiuere in Christo, persecutionem patiantur propter iustitiam. Nolo interim putes me Prioris causae admixtum, si modo ille christianae fidei, male sibi sit conscius, Equidem fidei meae rationem quibusuis exponere paratus sum, Prioris uero causam, uel precationibus (si quid peccatoris apud deum ualeant pre-
pag. 309. ces) ad-//iuuo, uel certissimis dei iuditijs dedo, Hoc tamen persuasum habeo, ut Christi probra, flagella cruciatus, denique et deterrimum mortis genus, non obscurant uerbi maiestatem, ita neque Prioris causam (modo pia sit) eleuare potest apud iudicem deum obscuri
1 . Iob . 2. carceris situs, et aereae compedes, Imò ut diuus ille Iob sublimior erat longe in Christo, sterquilinio insidens humilis, quam cum in regia sederet purpuratus. Ita cum undique subeunt tentationum, et persequentium flagra (explorata nimirum fide) audentior redditur,
Psalm . 90. et in Christo sublimior quisque pius, quippe cum quo deus ipse sit in tribulatione, erepturus, glorificaturus, et longitudine dierum repleturus captiuum, tandemque ostensurus salutare dei, Iuxta suae
Lucae . 22. promissionis uocem, Vos estis, qui mansistis mecum in tentationibus meis, et ego dispono uobis regnum, sicut disposuit mihi pater meus. Iam quid popularibus rumusculis de me iactetur, contemno,

sat id habens mihi, si refragante conscientiae testimonio astruam nihil, Surdus sum ad Syrenarum blandas cantilenas, quae me praecipitem dare moliuntur in coenosam humanarum opinionum uoraginem, Apage hanc blandam pellacis linguae pestem, quae uelut melle lito gladio eripere contendit, mihi [1]) uerbi dei fructum, Non est quod easdem Prioris compedes, mihi timeam, qui in dominum certissimum affectorum male asylum [2]) spei certaeque fidei sacram anchoram coniectem, à cuius unius uoluntate ceu scopo, // utinam nunquam contingat aberrare. Ad quam ceu cynosuram, utinam sic sedulo obtutu defixus haeream, ut non subinde ferre cogerer carnis meae pertribulationes sedulo obmolientes illinc oculos mentis reflectere, Non patitur dei timor consortem timorem carnis, Non recte coeunt amor dei cum sui perniciosa dilectione, Necessarium in primis est ut moriatur, quod carnale est, ut resurgat id quod spirituale est. Granum frumenti, nisi solo mandatum emoriatur, non edit fructum. Honora, inquit ille, dominum deum tuum, et ualebis, et praeter eum ne timueris alienum, Quod si possessionis meae iacturam reueritus (cuius tu amplitudinem uideris demirari, et quam ego contemptim habeo) diuina consulta negligerem, hoc ipsum audirem à domino, quod de Iuuene locuplete memorat euangelium. Porrò infidelitatis tuae ulcus quod hic in te subodoratus sum, nolo tangere, modestiae gratia parcens, nonnihil praeceptorio nomini, quod certa fiducia, et toto pectore, non credis deum nostrum propicium seruatorem, praesentem custodem, et uerum pastorem, dilectissimae sibi sponsae sanctae ecclesiae, qui tamen ne unam quidem ouiculam ex creditis, sibi à patre caulis perditurum astruxit, ut quas obseruare uigilanter tueri, et salutari pabulo pascere possit, sciat et uelit, non secus atque pupillam oculi.

[pag. 310. — Iohann . 12. — Prouerb . 7. — 1 . Luc . 18. — Iohann . 10.]

¶ Stulta igitur mea quidem sententia, haec est ratiotinatio, Si cessarent ceremonialia, si exoleret confessionis et poenitentiae sacramentalis usus, futurum ut homines rude // et ruraliter (ut tuis uerbis utar) uiuerent, quasi deo non esset cura de omnibus, et quasi non itidem Christi membra irent, sicut scriptum est de eis, uti filius ipse hominis iuit, sicut scriptum est de eo. Quis obsecro tam stupidae est mentis, qui non intelligat horum nihil familiare fuisse (quae casura tanto pertimes) aeremum quondam incolentibus, et solitarijs quibusque, longe à uulgi aut sodalium contubernio semotis, quorum tamen salutem, cui acceptam feras, quam dei clementissimae bonitati, cuius regnum non uenit cum obseruatione. Tum, non uiuit crude et ruraliter, quisquis pie uiuat, pia autem

[Contra ceremoniarum fiduciam. — pag. 311. — Matth . 26. — Luc . 17.]

1) De komma achter „contendit" is misplaatst.

2) De Heer is de toevlucht van degenen die kwalijk getroffen worden.

uita non è ceremonijs et sacramentorum usibus, paenitentiae praesertim et confessionis sacramentalis propendet effluitue, sed è supernis descendit ex dei gratuita munificentia. Item si nihil damnationis est his, qui sunt in Christo Iesu, quid quaeso refert, rudis ne sit an ciuilis, humanis oculis uita, modo non ingrata sit deo? Qui ruditatem et ruralitatem (ut sic loquar) declinat moribus, infidelis tamen, age habeat suam felicitatem, cum moralium praecone Arestotele, hoc ei demum non inuideo, Cui deus non imputat peccatum, is non peccat, Iam uita ciuilis hominis, hoc est, uiuentis, [1]) secundum ritus ceremoniarum, et uita agrestis, expers omnium ceremoniarum, à deo iuxta imputantur, quia utrinque malae arboris noxij fructus eduntur, Reliquum est ergo, ut (quoniam deus nostras, quae ex lege aut decretis pontificum sunt, iusticias nihil
pag. 312. remoratus, seruat quos uult, electos ante mundi // constitutionem, nonnunquam etiam dei fugientes praesentiam et exosam habentes dei uoluntatem) futile sit, quod hac de causa damnentur Lutheri scripta, quod ruralis uita alioqui possit exoriri inter Christianos, ut autem haec omittam, quae hic in nostram sententiam possent adduci, quae plurima sunt, libet pauculis indicare mentem meam de confessione et ceremonijs, quando huc me uocant tuae literae.

De confessionis usu.

¶ Confessionis uulgaris usum, ut non tollo, ita nec probo, Cum ad confitendum spiritussanctus commouet poenitentem, et is eiusdem afflatui parens et credens confitetur detegens peccatorum sor-
Psalm . 110. des, tum nihil addubito, confessionem opus esse domini, iuxta illud. Confessio et magnificentia opus domini. et proinde bonam esse poenitenti, idque quia dei donum est, descendens à patre luminum, sine cuius lumine nihil potest non esse in tenebris, Alioqui secundum faciem quidem confiteretur, cum à re tamen esset alienus, qui tantum praecepti ratione, non ex spiritus decreto ad numeranda sacerdoti peccata se accingeret, quando à labris tamen praecordia desentirent, neque id corde execraretur, quod apud tutas sacerdotis
Augustinus. aures, deponeret, Augustinum hic habeo meae sententiae assertorem psalm . 5. uersu, Et spiritumsanctum tuum ne auferas à me, quo loco in haec uerba scribit, Non potest esse confessio peccati et punitio in homine à seipso, cum quisquis sibi irascitur sibi displicet, sine spiritussancti dono non est. Est enim spiritus in confitente,
pag. 313. haec ille. Est igitur sa-//lutaris confessio, non quae ex ecclesiae mandato est reuerenda, sed quam spiritus reddet efficacem et ueram. Nam nisi uiuas non confiteris, nisi ex uita spiritus, delictum non
Eccles . 17. agnoscis salubriter. Mortui perit et nulla est Germana confessio, ab immundo nihil mundum proficiscitur dona enim iniquorum non

1) Deze komma is misplaatst.

probat altissimus, uictimae impiorum abominabiles domino. Id quod claro exemplo docet Moseos Genes. Cum Chayn opus deo placere non potuit, quod ipse immundus esset ob infidelitatem. Impurus item ut erat Christi proditor Iscariothes, sic et sua confessio morbida erat, cuius rei fidem facit dignus personata [1]) confessione interitus. Personata erat, quod fides deesset, Quapropter et propheta significans remissam iniquitatem ei, cui diuini numinis beneficio obtigit uotum [2]) confitendae iniustitiae suae, aperte dicit, Dixi confitebor aduersum me iniustitiam meam domino et tu remisisti iniquitatem peccati mei. Consequitur ergo, cum peccata remissa sint ante confessionem, uerbalem ipsam confessionem, signum et argumentum esse uerae resipiscentiae, quippe quae id ore detestetur et uoce, quod corde intus oderit. Hoc quidem uoce confiteri est, uere intus odisse. Intus autem odisse, quis dei donum ausit inficias ire? Vide iam quid confessionis ritui sit deferendum, quem tot uerborum ampullis iactamus? Epistolaris angustia hic non patitur prolixiorem. Ad sacramentum ordinis respicit animus et properat calamus. //

Prouerb. 15.
Genes. 4.
Matth. 27.
Psalm. 31.

De ordine ecclesiastico quid censendum. pag. 314.

Ordinem in ecclesia salubriter institutum scio et probo, quo digestius et requietius agatur uerbi et christianae rei ministerium. Corporum ratio eget ordinibus non animus, quippe cuius unius deus est dominus rector et pastor longe potentissimus, longe sapientissimus, et longe clementissimus. Periculum autem est in ordinatis, ne qui in ministerium tantum rei sacrae asciti sint, dominij praeferant ambitionem, id quod faciunt, qui ordinum ratione, gratiae collationem, peccatorum ueniam, salutis impendendae negocium sibi arrogant, dictitantes haec uel ex sese uel ex ordinis sacramento profluere? [3]) Homines enim cum sint salutem conferre dum libet, aut eandem per tyrannidem adimere, in sua non habent manu, ne quod solius est dei et agni, sibi temere et mendaciter uendicent, poenam temeritatis cum Osa non euasuri. In quam sententiam descendit Augustinus psalm. 143. In filijs hominum in quibus non est salus. Sine caussa (inquiens) sibi arrogant homines quod dant salutem, sibi dent, Responde superbo homini. Gloriaris te mihi dare salutem, uide si ipse habeas eam. Num fistula dixerit se dare aquam? Vana est salus hominis, domini nimirum est salus, et super populum domini benedictio. Deus est qui cor mundum creat et spiritum rectum innouat in uisceribus nostris, non homo, non sacerdos, non pontifex. Salus enim iustorum à domino non ab

2. Regum. 6.
Augustinus.
Psalm. 3.
Psalm. 50.
Psalm. 36.

1) Niet uit de ware gezindheid voortvloeiende.
2) Die het voornemen heeft opgevat.
3) Het vraagteeken is misplaatst.

pag. 315. homine uel ordinibus. Non commemini // apud Lutherum legisse, ordines tollendos et à ceremonijs (ut malis) in totum abstinendum, uerum enimuero, Arrogantiam, Abusum, Symoniam ordinatorum insectatur uerbo dei. Arrogantia enim eo prolabuntur uesaniae, ut uelint fidem informem (ut cum schola apud scholicos loquar) formatam reddere charitate, utque suis planè humanis institutiunculis et commentis, salutem uel conferre, uel adimere iactent, idque ordinum tantum ratione, cuius cuius fidei sit suscipiens, contra ma-
Esai. 43. nifestam scripturam, Ego sum qui deleo iniquitates et peccata prop-
Hebr. 1. ter me. Et illud, Agitque omnia uerbo potentiae suae purgatio nem peccatorum faciens, Qua arrogantia quid Moabiticum magis? Abusus est sacramentorum, quod praetextu et larua ordinum cauponantur uerbum dei, nundinantur bona opera, et neminem non emungunt argento, nihil refragante scriptura deterriti, gratis accepistis, gratis date. Et gratis iustificati estis. Iustus ex fide uiuit.
Matth. 10. Verbo domini coeli firmantur etc. Symoniam uero admiscent ordinibus, quod negatum sit hos et in pontificij muneris et ecclesiastici ordinis gradus subuehi, nisi intercedente stipe (contra quidem exem-
Matth. 5. plum Christi mittentis discipulos suos in messem euangelicam) et humanae fidei sacramento, contra illud saluatoris scitum, Nolite
Luc. 10. iurare omnino, neque per coelum neque per terram, sit sermo uester est, et non, quo fit, ut negocio euangelico planè neglecto,
pag. 316. humana substituantur decreta, quae mor//dicus tueri uolunt magnates ecclesiae. Porrò ceremoniarum miram superstitionem et stultam confidentiam damnat et traducit, cum eas christianismo opido necessarias, minimeque intermittendas praedicet, ne (quod tu times) agresti et ferino more uiuatur apud Christi populum. Quas sic tractandas et adhibendas monet, ne in superstitionem abeant, id quod fit, cum superstitiosius habentes ceremonias deo sacrificari animo persuademus, cum uerum sit sacrificium, non sacer ille externus cultus, sed deuota ardensque in deum uoluntas, cum sui plena
Psalm. 39. abiectione et effusione. Sacrificium namque et oblationem quae foris
Esai. 1. speciosa apparent, pro peccato non postulat dominus, imò odio habet et fastidit apud Esaiam, si non intus corda in deum effundamus, Quod si procul animo absit confidentia, et tractentur ceremonialia hoc animo, ut quaedam sint adminicula et subuehicula in deum (quibus tamen ipsis, ne tantilla quidem iustificationis portio debeatur) Tum demum recte ceremoniae adhibentur, quas uelut alarum subsidium iam in Christo adultus, abijciendas et contemnendas ducit, cum uidelicet uirtute dei potens, alieni nihil indigens praesidij in deum rapitur et incalescit. Hactenus, inquam, Lutherus digna uerborum contumelia incessit, et ceremoniarum superstitionem, et ordinum confidentiam, et supercilium theologicae maiestatis. his si

quid habes quod obijcias, age refellas et conuellas meam sententiam, idque uerbo dei, et tum pali//nodiam à me expectare licebit, atque amanter sum accepturus, si pro Christiani doctoris officio, et charitatis fraternae debito, mihi scripturae sensum recluseris, alioqui in hac sententia persistere cerum [1]) est. pag. 317.

¶ De causa uero Lutherana probata, nihil expecto sanctimoniae, et rursum de improbata, nihil timeo damni, qui in hominibus gloriandum cum Apostolo non puto. Et qui quorumcunque hominum nomina, titulos, magnificentiam, primatum, personas, splendorem, et item humilitatem, obscuritatem, tenuitatem, neglectum, iuxta aestimo, quippe ut laruas et spectra, imò ut res nihili, et mundi quaedam proiectamenta, Quam mentem ex paulinis hausi literis, qui docet deum personam hominis non accipere, qui testatur nihil esse plantantem, nihil esse rigantem, qui secundum faciem iudicandum negat, qui denique omnem et legalem, et humanam iusticiam et mundi lucra dispendia uerius esse quam compendia aperte confitetur, quo sibi Christum lucrifaciat, in nullius hominis uerba sum iuratus, humanae doctrinae, si aliquando nomen dederim, iam tamen exauthoratum glorior, et repudium, remitto philosophorum nugalibus, Solum enim uerbum dei est uirtus ad salutem omni credenti. Esto uel saxum uel asinus, qui uerbum administret, uerbo equidem faciles aures inclinabo, reiecta et contemptius habita persona docentis, Non facit mihi fidem Lutheri nomen, ut uera credam quaecunque scribat (neque id sibi optat) sed euangelium audio, et testem spiritum, quem // in penetralibus animi gero praesentissimum consultorem, Sic neque in totius etiam scholae sententiam pedibus eo, quod sic schola uel tota sentiat, aut nugetur, hoc est enim in homines confidere, in quibus non est salus, hoc est, in homine spem ponere, quod execratione dignum clamat propheta, Verum audio, quid in me loquatur dominus, cum uox hominis aures eminus ferit, Et ministri hominis uerbum ad sacras literas, ceu ad amussim lapidem inflecto, tum non delirante amussi, probo structuram, quae non iam hominis, sed dei sit, Iuxta illud, Qui incrementum dat deus. Et alibi, Dei plantatio estis, dei aedificatio estis, Quo aequilibrio, si et scholicorum innumera nugamenta, logomachiasque appenderes, uideres quam ridicule, quam deformiter, imò quam pugnanter apprehenderentur ad scripturae regulam, ceu lancibus examinanda, Nihil luci cum tenebris, male componitur deus cum belial, ex diametro pugnat mendacium hominis cum uero dei uerbo, Haud quaquam igitur mihi placeo Lutheri nomine, sed sustinuit anima mea in uerbo domini, quod potest seruare animas

De causa M. Lutheri. — 1. Corinth. 1. — Galat. 2. — 1. Corinth. 3. — Philipp. 3. — Roman. 1. — pag. 318. — psalm. 145 — 1. Corinth. 3. — 2. Corinth. 6. — Psalm. 129.

1) Lees: certum.

nostras, Si mihi inprimis salua manere potest bibliae autoritas (manebit autem, rumpantur licet ilia aemulis) Si deinde Augustino habenda sit fides literis sacris assentienti, Luthero carere non fuerit molestum, interim tamen detrahentibus pio fortassis uiro, et calumniantibus obsistam gladio spiritus. Video enim multo maximam
pag. 319. partem ad condemnandum promptiores, ad calumniandum // procliuiores, obstrepere Lutheri scriptis, quae uel hoc nomine suspecta habent, quod Lutherana sint etc. Si autem Lutheri mentem uel summa cute exquirerent, aut certe si non dissimularent, tam paratam non haberent uirgulam censoriam in uiri eruditionem, non plane impiam, neque tam siticulose, ut sanguinarij psychotyranni flammas spirarent, et uulcanum inclamarent, dis diapason à Christo uitae Christianae exemplari dissidentes,

¶ Causa certe Lutheri talis est (quod meus dictat animus) quae columbino oculo et repurgato à fecibus humanarum opinionum animo expensa, nullius pij hominis non arrideat animo, si dempseris, quae
Lutheri mordacitas excusatur. incogitanter magis quam impie elapsa sunt etc. Neque enim fieri potest, ut non inconditius aliqua elabantur è buccis, qui cum multis eisque pugnacissimis hostibus rem habet. Est Luthero res et pugna cum carne tabo confecta, et prorsus morbida, cui spiritum indere uitalem nequit nisi admoto cauterio, quo inustae carni redeat genuinus habitus, Sal nisi mordeat, insulsum est, Haec quisquis secum aequa mente putauerit, facile hanc Luthero ueniam dabit, quod liberior mordacior et dentatior ipsius sit charta, uitijs nemo sine nascitur, optimus ille est, qui minimis urgetur. Charitatis est, non
Iacobi. 3. iudicare, humanum est labi, qui non labitur lingua (teste Iacobo) hic perfectus est uir, propterea quod facilis et lubricus lapsus est linguae, Qui Luthero unam mordacitatis notam inurunt, ipsi toti
pag. 320. oper//ti sunt iniquitatibus, qui in se minime descendentes, non uident manticae quod intergo est, Sic ferè fit, ut in aliorum erratis, uel lincem superemus et aquilam, in proprijs uel talpa caeciores. Supra hominem est cum tot monstrosis hominibus (quos pertinacia inuictos reddit) linguae bello depugnare, et nihil inde monstrosum contrahere, Quis Luthero ueniam negabit, imò, quis tam acrem uerbi dei patronum et uindicem non suspiciet, qui rem ut arduam, ita et cum multorum inimicitia coniunctam sic egit, sic penè dixerim triumphauit, ut à tot hostibus, à tot obseruatoribus, à tot coryceis, immoderatioris, non mendacis tamen linguae notari possit, quamquam ne immoderatioris quidem, si Christum ipsum et Apostolum ab hac nota eximant hostes, qui aestuanti in
Matth. 22. ueram fidem zelo uehementius sunt destomachati in phariseos,
Lucae. 11. pseudoapostolos et rabinos. Vt ad te tandem redeat sermo, mifrater
Philipp. 3. amicissime, et idem praeceptor non poenitende, quam uellem hanc

mentem induisses iam pridem, ut personarum respectum, magisterij uanam appellationem, et theologicae maiestatis gloriam posthabens, imò negligenter habens, ad unum dei uerbum oculorum aciem deflexisses, ab istis laruatis laruis et personatis faciebus, quibus multorum oculi sic uelut praestigiati sunt, ut infeliciter sapiant, infelicius iudicent, infelicissime autem in lapidem offensionis, nempe ueritatem, impingant, Quare precor deum optimum maximumque quantum possum, ut // et tibi et omnibus theolo- pag. 321.
gici nominis studiosis mentem largiatur meliorem, Ignosces spero pro tua humanitate, quod liberior fuerim in te reuocando in uiam, Noui candorem indolis tuae, cum in omnes tum erga me, hoc uehementior in te fui, quo te magis cupiam in uisceribus

Iesu Christi, ijs bene uale dignissime domine,
Postridie Kalendas Ianuarias, Anno. 1 . 5 . 21 [1]).

MARTINVS LVTHERVS, VVOLF GANGO FABRITIO CAPITONI, S. D [2]).

VANTVM LITERAE CARDINALIS TUI ANIMUM MEUM EREXErunt, tantum tuae deiecerunt, mi Fabrici. Deijcit forte et uultum tuum exordium hoc triste et ingratum: sed tua culpa, qui et fidem et autoritatem literis Cardinalis tam intempestiua rhetorica ademeris. Inter multa enim quae mouerunt, hoc erat unum, quod scribis te iuuandarum Euangelij partium, diuersam à nobis inijsse rationem. Hoc enim quid aliud est, quàm aut tuam, aut nostram rationem damnabilem esse? cum necesse sit ministerium spiritus sibijpsi quam minime pugnare. Paulus enim eiusdem uestigijs Timotheum // incedentem, Corinthijs pag. 322.
commendat. Atque ego quidem pro meo in te candore, uerbum hoc 1 . Corinth . 4.
diuersitatis lenijssem, nisi tuipse tuus interpres, coegisses sic intelligendum esse, Euangelium tunc promoueri, si Principibus conniueatur, parcatur, eorum facta excusentur, et (ut tua uerba sonant)

1) Daar de schrijver (boven blz. 576) de gevangenneming van Jacobus Praepositus bespreekt, moet deze dagteekening gesteld zijn in den Paaschstijl.

2) Deze brief is o. a. gedrukt door E. L. Enders, *Dr. Martin Luther's Briefwechsel,* Stuttg. 1889, Bd. III, S. 279—284. Voor den inhoud raadplege men: Dr. P. Kalkoff, *W. Capito im Dienste Erzbischof Albrechts von Mainz,* Berlin 1907 (*Neue Studien zur Geschichte der Theologie u. der Kirche,* herausg. von Bonwetsch und Seeberg), S. 70—86.

ne pugnam procaces prouocamus. Haec tua ratio est: quae, iuxta nostram rationem, pulchra adulatio est, et ueritatis christianae abnegatio est. Ego nec inimicis optarim hunc animum probari: tantum abest, ut optem hac ratione iuuari Euangelium, ut nihil uehementius deprecer. Et faxit Christus, non ut nihil promoueas, sed ut seruet te nobiscum, ne noceas. Mansuetudinem et benignitatem exigis, scio. Sed quid Christiano, et adulatori? Res est aperta et simplicissima, christianismus, Rem sicuti habet, et agnoscit et fatetur. Male ualere uolunt etiam Gentiles eos amicos qui uitijs amicorum blandiuntur, et ueritas Christi uitijs et impietati simul blandiri poterit? Nos autem tibi nostram quoque rationem exponemus, et cum fiducia sub iudicium tuum et orbis proponemus, nihil ueriti, quod scribis offendi multitudinem mordacitate. Quem enim
Spiritus. non offendebat Christus? aut quem non arguebat? Et spiritus ueritatis arguit, non blanditur. Arguit uero non aliquot, sed totum mundum. Igitur nos sic sapimus, omnia prorsus esse reprehendenda, arguenda, confundenda, nihil parcendum, nihil conniuendum, nihil
pag. 323. excusandum, // ut medio stet campo, et libera et pura et aperta ueritas. Porrò aliud est, quos corripueris summa mansuetudine sus-
Charitas. cipere, tolerare, inuitare. Hoc iam ad charitatis et officij exemplum pertinet, non ad ministerium uerbi. Nam et Christus cum omnes
Matth. 23. acerrime argueret, tum optat gallina illis esse, et sub alas colligere.
Corinth. 13. Charitas omnia sustinet, omnia suffert, omnia sperat. Fides uero, seu, uerbum, nihil sustinet prorsus, sed arguit, deuorat, seu ut Hie-
Hierem. 1. remias dicit, euellit, destruit et dissipat, et maledictus est qui facit
Ibidem. 48 opus domini fraudulenter. Aliud est enim Fabritij uitium laudare, uel extenuare, aliud benigniter et suauiter curare. Primum omnium dicendum est, quid rectum, et non rectum sit. Deinde, ubi auditor
Rom. 14. susceperit, tolerandus, et ut Paulus ait, infirmus in fide suscipiendus est. Tua uero ratio id efficit, ut nunquam ueritas agnoscatur, et tamen interim blanditia et ficta humanitate praesumatur uitium
Hierem. 8. sanari. Sic impletur illud Hierem. Et sanabant contritiones populi
Ibidem. 23. mei. Et iterum. Confortauerunt manus malorum, ut non conuertantur unusquisque à malicia sua. Nec spero nos tales unquam fuisse, quibus charitas desyderata, in suscipiendis et tolerandis infirmis possit opprobari. Neque deest mansuetudo, benignitas, pax, et gaudium, si quis uerbum nostrum probarit, et statim non queat perfectus esse. Contenti enim sumus interim, agnouisse illum ueritatem,
pag. 324. non restitisse, non damnasse. Quod deinceps agitur, charitatis // est, quae exhortatur, ut et faciat quod cognorit. Nam et si ex animo Cardinalis tuus has literas scripsisset, obsecro, quanto gaudio, qua humilitate nos pedibus eius prouoluti, dignos non arbitraremur nos, qui puluerem pedum eius oscularemur? Nónne et nos fex

sumus et peccati sentina? Agnoscat uerbum modo, et seruos nos praestabimus. Porrò ijs qui doctrinam ipsam et uerbi ministerium aut damnant, aut contemnunt, aut subdole exequuntur, nulla gratia, nulla charitas, nulla benignitas. Quamquam et hoc sit summae charitatis, furori et impietati eorum omnibus uiribus et modis resistere. Si autem ex tua formatura (quod suspicor) Cardinalis tuus, tam egregium hypocritam praestitit, uides tuipse, quod nihil nos mouere debeat. Sed neque fallere nos poteritis, quando et Satanae cogitationes non ignoremus, et ex uerbis ipsis tum iustificare, tum damnare possimus quemlibet. Scribit Cardinalis tuus, sese praestiturum deinceps, gratia dei, quod ecclesiasticum Magistratum decet. Si hoc fide syncera dicit, et tu eum hoc non docuisti, certe animus eius huiusmodi est, qui laruam Cardinalatus, et pompam Episcopalem ablegare, et uerbi ministerio sese adcingere praestituerit. At hoc, quanam suadela fore credemus? Impossibile est, ut sic paruulam parochiam administrare potens sit, ac difficile est, ut resignet, et parochus fiat. Et quis (inquis) audebit hoc exigere? Respondeo. Et quomodo tu securus eris, nisi ueritatem hanc cog-//nitam ei feceris? Foue, et conniue postea, sed primum haec ei nota facito. Sciat, quo peccari, quo non peccari possit. Deinde ne peccetur, cooperare. Aut si peccarit, tolerato. Non autem tolerato, et conniueto, siue per Christianam, siue humanam modestiam, si impie errauerit. Hoc enim facit crudelis adulatio, quae fingit modestiam siue Christianam, siue humanam. Iam uero quomodo et hoc uerum esse credam, quod et tu scribis, sacerdotem uxorium liberatum, et ille scribit causas scribendi libelli mei iamdudum sublatas è medio? Pulchra liberatio, quasi non potior fuisset ei occisio. Abiurare coegisti uxorculam aduersus conscientiam de quo nunc dolet. Obsecro, an tentatis etiam spiritum sanctum? Nónne perseueratis in odio sacerdotalis coniugij, donec non reuocatis exactam abiurationem, et diuortij facti uiolentiam? Scortum, inquis, erat, rhetor optime. At hoc prius explorandum fuerat. Iam, ut maxime scortum fuerit, cur in hunc unum insanijstis, et prŏstibula uestra Halberstadiana, Moguntina, et Magdenburga, aliaque innumera clausis auribus perpetuo transitis? Vides tuam Rhetoricam nihil esse, Fabrici? Certe ubi confitebatur uxorem esse, uos quiescere oportuerat: aut Paulum confutare, qui doctrinam daemoniorum uocans, clarissime damnat istum coelibatum. Quod si mentiretur uxorem esse, periculum eius erat, uos salui eratis. Iam quod periculum diuortij caussaris in isto nouo coniugio, si per-//teduerit molestiae uxoriae, arbitror, et ipsum non ex animo à te dici. Quid enim hoc ad doctrinae pietatem, quod mali bonis male utuntur? Nos à uobis non exigimus, ut coniugia praestetis omnibus molestijs libera, sed tantum, ne doctrinam

Contemptus uerbi.

pag. 325.

Modestia

Coniugium sacerdotale.

1. Timoth. 4.

pag. 326.

eius et exempla damnetis. Nos nihil de sacerdotum coniugio promittimus, nisi quod autoritate dei liceat sacerdotes esse coniuges.
Praepositus Kembergen. Praepositus Kembergensis uir est, in quo nihil possis non laudare, tantum abest, ut leuitatis argui possit. Nisi forte ideo leues erunt, quia tu metuis leues fore. At ad metum tuum, uel spem nostram nihil sequitur, uel non sequitur in factis hominum, nedum in uerbis dei. Alioqui nihil diuinorum praeceptorum nos hic metus sinet tentare. Vides mi fabrici, quantis argumentis ego uexer, ne Credam Cardinalem tuum ex animo haec scribere. Taceo denique tyrannidis
Andreas Kaugsdorff. illud eximiae, qua Andream Kaugsdorffium Magdenburgensem suggestu cum tanta ignominia submouerit, uirum, cui uix similem sub sua ditione habeat tuus Cardinalis. Nec uos adhuc istius poenitet. Obsecro te mi Fabrici, eum exigis LVTHERVM, qui ad omnia uestra conniueat, solis literis blandiusculis palpatus? cum sint tam infanda, quae uos molimini: et non estis contenti, quod parati sumus ignoscere et tolerare per charitatem. Quin expostulatis, ut iustificemus quoque, hoc est, ipsam doctrinam abnegemus per impietatem. Satis, et plus quam satis tentatis me, optime Fabrici. Et ego satis, et plus
pag. 327. quam satis benigniter re//spondeo: cum longe seueriorem responsionem merueritis, qui non modo non facitis, quod toties luditis et irridetis fucis, sicuti uobis uidetur egregijs, sed sicut ego uideo, in signiter ineptis, Nos doctrinam pietatis tuebimur, quantis uiribus possumus, offendat siue coelum, siue tartarum. Habes itaque LVTHERVM, sicut semper habuisti, obsequentissimum mancipium, si modo pietatis amicus fueris. Rursus egregium contemptorem, si perrexeris
Summa. cum tuo Cardinali ludere in re sacra. Summa esto. Charitas nostra pro uobis mori parata est. Fides uero si tangitur, tangitur pupilla
Charitas. oculi nostri. Charitatem expositam habe tote omnibus, siue ludi-
Fides. brijs, siue honoribus. Fidem, et uerbum adorari à uobis uolumus,
Verbum. et sanctum sanctorum haberi. De charitate nostra nihil non praesumite, fidem uero nostram nusquam non timete. Cardinali tuo non respondeo, quod medium iter non potuerim tutus incedere, neque laudare, neque uituperare, siue hypocrisim, siue synceritatem. Ex te autem intelliget Lutheri spiritum. Et ego, ubi de synceritate certus factus fuero, me totum non differam effundere et profundere ad pedes eius. Vale mi Fabrici, et animum meum ne dubita candidum esse in te. Res ipsa sicut uides, magna et sacra est, cui nos decet accommodare, ne forte fratres aut sorores plus diligamus quam Christum. Ex eremo mea,

die Antonij. M.D.XXII.

Grapheus,
Divi Caroli Imperatoris desyderatissimus in Germaniam Reditus.

INLEIDING.

Toen Corn. Grapheus te Brussel gevangen zat [1]), sidderend voor dreigende gevaren, heeft hij gemeend, dat een gedicht, vroeger door hem vervaardigd, hem redding zou kunnen brengen. Een gedrukt exemplaar daarvan sloot hij in bij zijn verzoekschrift aan Joannes Carondilet [2]), in de hoop dat deze het zou lezen en aan anderen ter lezing geven [3]). Zeker was het Grapheus' vurige wensch, dat Carondilet het onder de oogen van den Keizer zou brengen, en hierdoor bij Karel V eene gunstige stemming wekken voor den dichter. Deze toch verlangde niets liever, aldus verklaarde hij, dan te leven voor de eer van Christus en den lof des Keizers. En hoe keizerlijk gezind hij was, kon genoegzaam uit dit gedicht worden opgemaakt [4]). Het was gewijd aan den blijden terugkeer van Karel V uit Spanje te Antwerpen in 1520, na zijne verkiezing tot keizer.

De inhoud is ten eerste van eenig belang om Grapheus nader te doen kennen als humanist, als dichter. Hierbij behoeven wij niet stil te staan. Men zal terstond opmerken dat hij wèl vertrouwd is met de Grieksche en Romeinsche mythologie, de lucht en het water bevolkt met scharen van goden en godinnen. Aan verbeeldingskracht ontbreekt het hem niet. Hier en daar is hij zelfs schilderachtig. De bede tot de Windgoden, waarmede hij aanvangt, en die de strekking heeft, dat dezen aan de keizerlijke vloot eene veilige en voorspoedige vaart mogen verschaffen, is te lang [5]). De beschrijving van de behouden aankomst, waarbij men als het ware de schepen, omringd door tritonen en nymphen, langs de Schelde

1) Zie boven, blz. 6—9.
2) Boven, blz. 7 vlg., 256—263.
3) Boven, blz. 262.
4) Boven, blz. 262.
5) *Divi Caroli reditvs*, eerste quatern, fol. ij v, hierachter, blz. 596.

naar Antwerpen ziet opvaren, is zeer aanschouwelijk [1]). Waar de goden samenwerken om dezen „koning der koningen" — aldus betitelt hij Karel V — hulde te bewijzen, mogen de menschen niet achterblijven; eene schitterende feestviering wacht hem dan ook [2]). Eigenaardig is, hoe de dichter het er afbrengt in de termen der klassieke oudheid eene kerkelijke processie te beschrijven:

. . . . Deorum
Relliquiae longa circum omnia moenia pompa
Portentur, puerique pij, sacrique Ministri
Omnes albenti lucentes veste, decoro
Ordine praecedant, promiscua turba sequatur,
Collaudentque Deos, acclamentque ore soluto
Iam reduci Regi . . . [3]).

Het toppunt bereikt de dichter, waar hij den Keizer zelven toespreekt en hem o. a. begroet als den Vredevorst, onder wiens bewind de wolf met het lam verkeeren zal [4]).

Doch de reden waarom dit stuk eene plaats verdient in de „Bibliotheca reformatoria" is gelegen in iets anders, nl. in de regelen, die gewijd worden aan de verhouding tusschen paus en keizer. Het ideaal des dichters is: de keizerlijke alleenheerschappij over den ganschen aardbodem. Over het Oosten en het Westen, over het Zuiden en het Noorden, over Europa, Azië en Afrika moet hij den schepter voeren. Zoo zal inderdaad in vervulling gaan het: „ééne kudde en één herder" [5]). Verkrijgt de keizer hierdoor reeds een volstrekt overwegend gezag tegenover den paus, de macht des laatsten wordt nog meer besnoeid doordat hem de wereldlijke heerschappij geheel ontnomen wordt. Naar de voorstelling des dichters ziet Italië reikhalzend naar den nieuwen keizer uit om hem als haren wettigen koning te begroeten:

Tibi debita sacram
Promittit sedem Italia, et sua brachia pandens
Te inuitat Tybris, laetatur maxima Roma
Legitimum Regem tandem acceptura, reseruat
Sceptra tibi, partasque et opes, Regnique tiaram.

---

1) *Divi Caroli reditvs,* eerste quatern, fol. iij v—v r, hierachter, blz. 598 vlg.
2) Ibidem, eerste quat., fol. v v—quat. b, fol. iij r, hierachter, blz. 600 vlg.
3) Ibidem, quat. b, fol. ij r, hierachter, blz. 601.
4) Ibidem, quat. b, fol. iij r, hierachter, blz. 602.
5) Ibidem, quat. b, fol. iij r en v, hierachter, blz. 602.

De paus daarentegen zal vrijwillig in het voetspoor van Petrus treden, den keizer zijne volledige rechten toestaan, en zich vergenoegen met zijn herderlijk ambt en de zorg voor de godsvereering. Hij zal de wolven weren van de kudde, allerwege de zaden van het Godswoord uitstrooien, de onwetenden onderwijzen, de wankelenden sterken, de boozen kastijden en aan allen in zijnen wandel Christus vertoonen. Dit zullen de schoonste plichten van den opperpriester zijn, dit alleen zijne wapenen, dit het eenige zwaard, waarmede hij weerbarstige zielen zal beteugelen:

Ipse tibi Antistes magnus, vestigia Petri
Sponte ingressurus, altrum prudentior ensem
Restituet, caedetque tibi tua iura, Deorum
Contentus tandem sacris assistere, munus
Pastoris, Patrisque pij exercere, luporum
Arcere insidias, diuini saemina Verbi
Spargere vbique, docere rudes, firmare labanteis,
Castigare malos, cunctis ostendere Christum,
Ista Sacerdotis magni pulcherrima sunto
Officia, haec sint arma illi, gladiusque, rebelleis
Quis domitet menteis... [1])

Mag men het hierin uitgedrukte gevoelen beschouwen als dat van den kring, waarin de dichter leefde, dan is het een merkwaardig teeken des tijds. Wij weten trouwens dat toenmaals in de Nederlanden over het pausdom verschillend werd gedacht, dat sommigen in universitaire en zelfs in echt-kerkelijke kringen ten opzichte van des pausen suprematie, onfeilbaarheid en wereldlijke macht gevoelens aankleefden, die in de algemeene verwarring van die dagen nog geduld, naderhand als onrechtzinnig gebrandmerkt zouden worden. Reeds meer dan eens werd dit in het voorafgaande opgemerkt. Adriaan VI heeft, toen hij nog kanselier der universiteit te Leuven was, de pauselijke onfeilbaarheid verworpen [2]). Professor Jacobus Latomus aldaar heeft de pauselijke macht aan allerlei restrictiën gebonden en bij de verdediging van 's pausen suprematie tegenover Luther van de wereldlijke macht met geen woord gerept. Het pauselijke gezag, waarvan hij spreekt, wordt uitsluitend op geestelijk gebied uitgeoefend [3]). In het algemeen heeft de theo-

---

1) *Divi Caroli reditvs,* quat. b, fol. iij v, ij r, hierachter, blz. 603.
2) *Bibliotheca reformatoria,* Dl. III, blz. 88.
3) Ibidem, Dl. III, blz. 106, 107.

logische faculteit te Leuven [1]) evenmin als die te Parijs [2]) Luther zijn verzet tegen de hooge aanspraken van het pausdom zwaar aangerekend. Met het gevoelen van Grapheus kwam dat van professor Driëdo van Turnhout het meest overeen. In den strijd over de suprematie stond deze geheel aan de zijde des keizers; ook hij kende den paus slechts het geestelijke gezag van zieleherder toe [3]).

De rechtzinnigheid van al deze mannen is onverdacht geweest. Ook Grapheus moet, toen hij de bedoelde dichtregelen liet drukken, de overtuiging gekoesterd hebben, dat zij in toongevende kringen, inzonderheid aan het keizerlijke hof, geen ergernis konden wekken. Joannes Carondilet, aan wien hij in 1522 een exemplaar toezond, was behalve kanselier van Brabant, ook aartsbisschop van Palermo. Van hem moet Grapheus ondersteld hebben, dat hij de bedoelde bespreking van de verhouding tusschen keizer en paus zeer wel verdragen kon. Carondilet verkeerde in de omgeving des jongen Keizers. Hoe dacht deze over dit onderwerp? Aan Grapheus kan bekend geweest zijn dat 's keizers grootvader Maximiliaan I gedroomd heeft van eene vereeniging der pauselijke met de keizerlijke waardigheid [4]). Blijkbaar heeft omstreeks 1520 ten opzichte van een der belangrijkste vraagstukken binnen de grenzen der katholieke wereld ruimte voor verschillende opvattingen bestaan. Eerst later heeft de rechtzinnige leer ten aanzien van dit punt een vasteren vorm verkregen [5]).

---

1) Aldaar, blz. 89. 2) Zie hierboven, blz. 356.

3) *Bibliotheca reformatoria,* Dl. III, blz. 90.

4) *Maximiliani I. epistola ad Baronem Paulum a Liechtenstein*, 16 Sept. 1511, achter de *Lettres du roy Louis XII*, Bruss. 1712, 8°, T. III, p. 324—327; *L'Empereur Maximilien I. à sa fille Marguerite d'Autriche*, 18 Sept. [1511], in dezelfde *Lettres,* T. IV, p. 2 s.; H. Ulmann, *Maximilian's I. Plan einer deutschen Kirchenreformation* im J. 1510, in de *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, herausg. von Th. Brieger, Gotha 1879, Bd. III, S. 202; dezelfde, *Kaiser Maximilian's I. Absichten auf das Papstthum in den Jahren 1507—1511,* Stuttg. 1888.

5) Het boekje, waarvan hierachter een herdruk volgt, is gedrukt met Romeinsche letter in 4°-formaat. Pagineering ontbreekt. Signatuur b i en b ij. Aantal bedrukte bladen, met den titel: 8. Aantal regels per bladzijde: 29. Hoogte: 20 c.M. Breedte: 14.5 c.M. Een exemplaar bevindt zich in de Bibliotheca Thysiana te Leiden.

DIVI CAROLI IMP·CAES·OPT· MAX. DESYDERATISSIMVS EX HISPANIA IN GERMA NIAM REDITVS

COR· GRA· PHEO AVTORE.

Antuerpiæ Michael Hillenius
Imprimebat.

[a i v] MAGNIF· D.
MERCVRINO A GATTI
NARIA, EIVS LOCI
COMITI, APVD CAES.
Ma. Cancellario
summo [1]), C.
Grapheus,
S. P. D.

Vm nullus vsquam sit populus, (presertim inter Belgas) qui Roman. Imperatorem aeque amet, obseruet, admiretur, atque iste noster Antuerpiensis, vtpote qui ipsis Roman. Imperatoribus semper charissimus extiterit, Ingentibus beneficijs ab ijsdem saepissime largiter acceptis, Incredibile est quanto (prae caeteris) gaudio, quanta alacritate perfusi fuerint, cum in demortui Maximiliani Caesaris locum (fauentibus Superis) nobis suffectus sit Magnus ille Carolus Principum omnium, ac Regum Christianorum facile summus, tum vero vel maxime cum iam Hispania eum nobis foelici reditu incolumem reddiderit: nam quid tantum profuisset absentis Imperatoris Electio: nisi sequuta Imperij possessione Imperatorem praesentem videre potuissemus?
[a ij r] Multis igitur votis, multo adhortatu, a // me subinde expostulant: plaerique mei et amici et pernecessarij: inter Ciues istos Antuerpienses vel primarij. Romano Caesari addictissimi: vti de foelici foelicissimi Imperatoris ad nos ex Hispania reditu: nonnihil quod ad publicam gratulationem faciat: conscribam: quibus quidem cum nihil non debeam: nimirum pulchre de me meritis: non possum quin vltro eorum votis caedam: descriptis videlicet per lusum his quae vides carminibus. Porro cogitanti mihi: sub cuius nomine ea

---

1) Over Mercurinus de Gattinaria zie men: Gerdes, *Historia evangelii seculo XVI. passim per Europam renovati*, Gron. 1744, T. I, p. 36 seq., 195—204; Le Glay, *Études biographiques sur Mercurino Arborio di Gattinara*, Lille, 1848; en de *Brieven van Mercurino Arborio de Gattinara aan Margaretha van Oostenrijk* (1507—1508), afgedrukt achter: Dr. L. M. G. Kooperberg, *Margaretha van Oostenrijk, landvoogdes der Nederlanden, tot den vrede van Kamerijk*, Amst. 1908, blz. 337—463.

aediturus essem: quandoquidem amici omnino edi voluerunt: tuam Magnitudinem potissimum elegi: tum quod summum apud Imp. Maiestatem cuius hic res geritur. Cancellarium agit: tum quod in ista Imperatoria aula: bonarum litterarum: non modo te amatorem: verum etiam Moecoenatem praecipuum intelligo: idque cum a multis: tum maxime a. D. Ioan. Cornelio Stanzardo: meo compatre suauissimo: Tuae Magnificentiae familiarissimo: ac etiam a Michaele Aegidio: maxima spe Iuuene: Caesari Maximiliano dudum a Secretis: vtrisque Ciuibus Antuerpianis, vtrisque tuarum virtutum: tuarum laudum praeconibus indefessis. Proinde qualescunque sint huiusmodi nostrae nugae Tua Magnificentia aequi bonique consulat quaeso: nam (vt diximus) non serio: sed per lusum, quantum per occupationes licuit, effutiuimus: Valeat E. T. M. cui me quantus quantus sum addico: Antuerpiae Sexto Calend. Iulias: Anno Christi M.D.XX.

[a ij v]

COR. GRAPHEI, DE DIVI CARO
LI IMP. CAES. OPT. MAX.
reditu, Gratulatio

ADIVRANTVR VENTI

Eole, quem (merito) Diuum pater, atque hominum rex
Ventorum Regem, Induperatoremque potentem
Fecit, et aerias voluit regnare per oras,
Ingentem sceptris, et maiestate tremendum,
Per Styga, perque tuum Ventis venerabile numen
Te adiuro, cohibe insanos procul aequore Ventos,
Ne attollant fluctus, tempestatesque sonanteis
Marmora per moueant, vinclisque et carcere claude
Indomitos, fremitent circum sua claustra, superbo
Murmure, et aeolijs latitet gens saeua sub antris,
Venti contrarij. Praecipue infesto Boreas furibundus hiatu,
Et socius Carbas, Aquiloque, et Caurus, et atrox
Argestes, Eurusque ferox, rapidusque volatu
Vulturnus, reliquique immania semina fratres,
Venti secundi. At solum aut Zephyrum, aut solum Liba carcere laxo
Emitte, et leni percurrant aequora flatu,
Suppressis placidam spirantes faucibus auram,
Adiuratur oceanus. Te quoque cunctarum Genitor ter maxime rerum
Oceane, et te Amphitrite, et te maxime Nereu,
Amphitrite nereus etc. Grandeue o Nereu, vos aequoreae quoque Nymphae,
Compello, et sacris supplex per carmina votis
Vos vos obtestor, (si quid pia carmina possunt)
Sternite inaequaleis fluctus, hiemesque, procellasque
Arcete instanteis, atque aequor reddite planum,
Sit tutus, rectoque incaedat tramite cursus, //
[a iij r] Maximus ille hominum, Regum Rex maximus, ille
Carolus Carolus, orbis Amor, Dominator maximus orbis,
Imperij immensi visurus regna, solique
Natalis repetiturus cunabula, gentem
Hispanam linquens, et Bethica rura, per altum

Iam pelagus parat ire viam, hunc Germania, magno
Hunc desyderio Belgae, hunc Batauique, Sicambrique
Expectant auidi, hunc Flandri, hunc Brabantia Regem
Atque Ducem inuictum, patrio suspirat amore
Absentem, et tardum queritur deserta recursum,
Hunc ardet Rhenus, Mosa hunc affectat, et imo
Gurgite se attollens, placidum caput exerit vndis
Anxius, auscultans quid dicat fama, rapaci
Danubius cursu, gaudens exultat, et amplos
Huius in aduentum faesto parat amne triumphos,
Noster ab vndoso consurgens flumine Scaldis
Praeteriens rapido foelicem Antuerpian amne,
Saepius oppositum dubius procurrit in aequor,
Visurus si quae veniens Hispanica classis
Aduehat hunc tandem, totus desyderat orbis
Huius in occursum properare, et cernere vultum
Caesareum, et iuuenile decus, formamque cupitam,
Hunc vos aequorei o Diui, tuque Aeole, vestro
Numine seruatum, incolumem redducite, longae
Ductores, comitesque viae, sine numine vestro
Nil agimus, numen vestrum imploramus, adeste,
Optata Augustam deferte ad littora classem,
Sic vos accensis alacres venerabimur aris, Votum
Littoreque extremo laeti soluemus honorem //
Laegitimum, rutilo stabis sublimis in auro [*a iij* r]
Oceane, aurato radians cultu, aureus ipse
Ennosigaee aderis, simulacra tibi aurea Nereu
Fulgebunt, auro insignis, pulcherrimus auro
Aeole totus eris, centum mactabimus agnas, Sacrae victi-
Tercentumque sacros immani corpore tauros, mae
Candenteis tauros, candenteis frontibus agnas,
Tauros Oceano, tauros tibi maxime Nereu,
Tauros Neptunno, Ventis foelicibus agnas,
Intactas agnas, intactos tergore tauros,
Tum salsas fruges, et vina liquentia, mixto
Sanguine, et aequoreas fumantia viscera in vndas
Spargemus, sacris ardebunt ignibus arae,
Vndabit late confundens aera fumus
Panchaeus, vario redolentia gramina flore
Tellurem insternent, Iuuenes, puerique, senesque,
Et tenerae pariter laetissima turba puellae
Circum aras, incomposito cum murmure, faestas
Saltabunt choreas, et numina vestra canoro

Laudabunt cantu, feriet procul aera clamor
Plaudentum, et magno confundet sydera motu,

CAROLVS Imperator redit
AT bene habet, spirant Zephyri, turbata quiescunt
Aequora, tuta via est, Boreasseclusus, in antro
Aeolio, immani circum horrida claustra boatu
Murmurat, audiuere Dei pia vota, secundo
Flamine mox aderit Spes nostra, haud fallimur, ipse
Scaldis — Scaldis ab Oceano rediens, quo nescio plausu
Plus solito exultat, faesto redimitus amictu //
[a iiij r] Vluarum, viridi decoratus harundine, longo
Magnifice incinctus latissima pectora velo,
Certe aliquid, certe est aliquid, quod nunciet, ecce
Quam blandus, quam vultu alacris, quam fronte serenus,
Laeta ne fert? fert laeta equidem, fert omnia fausta,
Omen. — Ecce omen, Regina auium procul aere aperto
Hesperia ab regione volans, ingente Volucrum
Agmine adest, nosco augurium, manifestaque signa
Caesarei aduentus, Venit tandem aequore longo
Permenso, venit, iam venit io, optimus ille
Rex orbis, Patriae tutorque, decusque, parensque,
Classis Caesarea. — Venit, venit, io venit, Video aequore toto
Ingentem classem, atque albentia vela, superbo
Allapsu, quingentae adsunt immania naues
Rex CAROLVS. — Robora, Rex auro, et Tyrio spectandus in ostro
Et multo radians gemmarum lumine, longa
Inuectus Pistri, medio sedet agmine, clarus
Caesareis sceptris, et maiestate suprema,
Neptunnus. — Neptunnus viridi lapsus per caerula curru,
Augustam placido praecaedens numine classem
Sternit aquas, planumque facit sine fluctibus aequor,
Et ducit faestam praelongo examine pompam,
Aequoream pompam, Praeeunt, flatuque canoro
Tritones. — Intendunt tumidas longo cum murmure conchas,
Tritones madidi, sequitur pecus omne marinum,
Armentumque ingens, sublatus ad aethera clangor
Auditus longe, toto sonat aequore, laeto
Concentu, forma est illis humana superne,
Pubetenus, curui reliquo sunt corpore pisces, //
[a iiij v] Dextra gerit clypeum horrentis de tergore Ceti,
Et caput horrescit galea, de tergore eodem,
Nymphae aequoreae. — Ipsae autem aequoreae pulcherrima numina Nymphae,
Caesaream Hispano classem aequore ab vsque sequutae,

Lasciuo gestu, bene culto corpore, nudo
Pectore, brachiolis nudis, nudisque mamillis,
Et nudo gremio, et nudis sine tegmine coxis,
Adsunt innumera passim agglomerante caterua,
Et classem circunsiliunt, ludoque procaci
Dulcia coeruleo praebent spectacula ponto,
Spectantumque auidas menteis, et lumina ducunt,
Formosae impexo per candida colla capillo,
Et iam ecce optatos properanti remige portus — Rex in portum.
Rex tandem ingrediens plaeno subit ostia velo,
Et dulcis patriae gaudens allabitur oris,
Occurrit Portunus ouans, Regemque salutat — Portunus.
Obuius, et tuto venientem suscipit alueo,
Vela cadunt, proiecta altas tenet ancora naueis,
Aenea laxantur valido tormenta fragore,
Et coelum quatiunt tonitru, fumoque profundo
Inuoluunt totum cunctis cum nauibus aequor,
Nautica confusis media in caligine pubes
Vocibus exultat, clamorque Virum, clangorque tubarum
Exoritur, quem dum late accepere tumultum
Finitimos quae habitant campos et flumina Nymphae, — Nymphae terrestres
Naides, Dryadesque, et Oreades, atque Napaeae
Continuo erumpunt antris, cursuque citato
Vndique conueniunt, portusque et proxima complent
Littora, contendunt Iuuenem spectare, simulque //
Spectari affectant auidae, captaeque decore — *b i r*
Diuino, tabent, subitoque vruntur amore
Incensae, et crebro repetunt suspiria tractu,
Et nunc post salices fugiunt, vel harundinis vmbram,
Nunc sese ostentant vltro, niueosque lacertos,
Auratasque comas, nudataque pectora monstrant,
Vel carpunt frondes, vel odoro gramine flores,
Quos spargant passim, et se herbis variantibus ornant,
Forte mari emenso dum regna Britannica tandem — Britannia occurrit Regi.
Nostra haec contingit classis dudum, omnis ab omni
Parte ruens cum Rege suo Gens Anglica, multis
Millibus occurrit, tantumque accepit amico
Hospitio Iuuenem, non est narrabile, non est
Credibile auditu, quanto hunc affecit honore — Publica exultatio Anglorum.
Anglia, vbique nihil magnus nisi Caesar in ore
Omnium erat, Caesar fora, Caesar templa, viasque
Implebat. Caesar vicos, atque oppida, Caesar
Carolus, Augustus, Regum Rex maximus, omni

Vsque loco, insolito perfuderat omnia plausu,
Ipse manu charum dextra, ingentemque Nepotem
Rex Regem, Iuuenis Iuuenem, deducit in aulam
Regalem, pariterque epulis inuitat amicis,
Dignaque Caesareo gaudens dat munera sceptro,
Ingentem cratera, auro, gemmisque superbum,
Qui partem valeat Regni, ostentatque potentes
Diuitias, procerumque animos, populique fauorem,
Quaeque sit immenso pariter sua gloria regno,
Et tandem innumero comitatu ad littora nota
Conducit, nobisque aura aspirante remittit, //
b i[v] Gratantur proceres, gratatur vulgus, amicos
Inter se coijsse aeterno foedere Reges,
Ergo si externae gentes, si Numina Ponti,
Si Nymphae Iuuenem, et totus tanti facit Orbis,
Quid nos, quid tandem, quid non faciemus inertes?
Non occurremus nostro Regique: Patrique?
Publica laeticia. Quin occurramus laeti: noua gaudia faesto
Testantes cultu: nihil hac sacratius vnquam
Sit luce: Omnibus in templis: omnique sacello
Turribus ex altis vario roboante tumultu
Omnia tintinnabla sonent: Per singula passim
Compita: perque vias: accensis ignibus altae
Tollanturque pyrae ad nubes, cerataque cunctis
Pro domibus multo rutilet fax lumine, taedae
Vndique flammescant, Laeto conuiuia vultu
Publica vicatim fiant, epulisque paratis
Sub Dio, exultet magno vicinia plausu,
Sint alacres passim choreae, iuuenesque puellaeque
Inter se ludant, et tinnula carmina dicant,
Et iuuenile procul resonet per compita murmur,
Tum cytharae, atque lyrae, et rauco caua cornua cantu,
Tibiaque, atque tubae, et confuso tympana bombo,
Et sistra, et molli crepitantia cymbala pulsu,
Erectos animos in publica gaudia soluant,
Ante domos cunctas, ante omnia templa, coronae
Immineant virides, virides spargantur vbique
Herbaeque, floresque, et raptae ex arbore frondes,
Assyrij, Idalijque etiam fundantur odores,
Et grata attonitos capiat fragrantia nasos, //
b ij[r] Matrone, Proceresque vna, Populusque, Patresque
Ornatu quo quisque queat sese induat, aurum
Argentum, gemmae, rutilascens purpura, byssus

Vndique faestiuo niteant fulgore, Theatris
Extructis fiant spectacula publica passim,
Parietibus cunctis late suspensa supremum
Aulea abijciant cultum, Crebra omnibus aris
Victima mactetur, soluantur vota, Sacerdos
Vittis, et sacra redimitus tempora fronde,
Ante aras astans, magnis libamina Diuis
Atque incensa ferat, cumulentur dona, Deorum
Relliquiae longa circum omnia moenia pompa
Portentur, puerique pij, sacrique Ministri
Omnes albenti lucentes veste, decoro
Ordine praecedant, promiscua turba sequatur,
Collaudentque Deos, acclamentque ore soluto
Iam reduci Regi, solus Rex omnium in ore
Versetur, Venisti eia Rex maxime, tandem
Venisti, Populumque tuum, Patriamque reuisis,
Haud oblitus adhuc nostri, datur ora tueri
Rex Auguste tua, optatumque agnoscere vultum.
O nimium nos foeliceis, quibus aurea Diuum
Numina sic fauere, quibus lux tanta benignis
Affulsit fatis hodie, nouum ab aethere sydus,
Ah quae te tenuere morae, o spes summa, tuique
Orbis delicium? O quae hodie, quae gaudia, Totus
Exultat Mundus, ridet Sol, ridet et Aether,
Blandior aura micat, gauisus plaudit Olympus,
Flumina, syluae, amnes, Nymphae, nemora alta, paludes, //
Prata, agri, fontes, horti, pecudesque, hominesque, *b ij v*
Omnia foelici aduentu gratantur, amico
Assenssu, et verso monstrant sua gaudia vultu,
Nam dum longe aberas, et dum te fluctibus altis
Credebas, caeptumque aduerso flamine cursum
Impediens Boreas, coelum turbabat et vndas,
Omnia moerebant dubio suspensa timore,
Sollicitoque metu, et varia anxietate futuri
Euentus, reditusque tui, reditusque tuorum,
Spes tamen interdum trepidantia corda leuabat,
Ah quae nos miseros, quae sollicitudo premebat,
Ne te Ventorum vis, aut impingeret atros
In scopulos, aut in loca non bene fida, vel ipsas
Rursus ad Hispanas vrgens impelleret oras,
Quotidie effusis Ventorum numina votis,
Oceanumque Patrem rerum, Nymphasque potentes,
Aeriamque Deam Iunonem, ipsumque Tonantem,

Proceleusmaticus.

Publica gratulatio.

Compositis aris, trepidique, et mente profusa
Rite precabamur, libamina sacra ferentes,
At postquam tristi mutato sydere, dulces
Spirarunt Zephyri, et velis, fluctuque secundo
Huc hodie tandem appellis, pedibusque beatis
Attingis natale solum, versa omnia, moeror
Pulsus abit, nil est trepidum, nil triste, repente
Prostratae assurgunt mentes, et pectora dudum
Anxia, de tepido aegrotantia corpora lecto
(Tantum est laeticiae) prorsus iam sana, receptis
Viribus exiliunt, consuetaque robora sumunt,
Portentumque nouum, pecudes, volucresque, fereque //
[*b iij* r] Ter foelix nomenque tuum, reditumque cupitum
Effantur, passim curuis e vallibus Echo
Acclamat, reboant confusis vocibus aurae,
  Salue hominum Princeps, Salue Augustissime Caesar,
Salue iterum, deciesque iterum, O vita, o decus ingens,
O desyderium, o nostris spes vnica rebus,
Quam nobis optatus ades, non dicere possit
Lingua humana vnquam, dubijs tu dulcia nobis
Pax vniuersalis — Gaudia fers rediens, tecum pax aurea, tecum
Grata quies venit, nunquam te Principe belli
Audebit rabies nos attentare, timendus
Nusquam hostis, nusquam insidie, tuta omnia, toto
Saecula aurea — Te regnante aderunt mox aurea saecula mundo,
Aurei erunt homines, species erit aurea rebus
Omnibus, ignauum plumbi, ferrique metallum,
Atque aeris passim pedibus calcabitur, vsus
Argento quoque nullus erit, concordia cuncta
Vndique erunt, Lynces pariter, pariterque Leones,
Atque canes, damaeque simul, socia agmina iungent,
Nec pardi insidias haedis, dirus lupus agnis
Intentare volet, firmata pace columbae
Atque aquilae, iuncti hospitio, iungentur amore
Perpetuo, lites nullae, contentio nulla
Post fient, nullum virus serpentibus atris,
Noxia nulla animalia erunt, penitusque sepultis
Dissidijs, regnum pia mansuetudo tenebit
Aeternum, aeterno coniungens foedere mundum,
Vnus pastor. — Vnus erit tum pastor, et vnum erit omnium ouile,
Vnum ouile. — Talia saecla olim veteres cecinere Sibyllae, //
[*b iij* v] Talia multiplici praedicunt omine Vates,
Nec fallunt quoque successus huc vsque secundi,

Macte animo, macte ingenita virtute, Deorum
Inclyta progenies, summum Iouis incrementum,
Arripito o summos (iam nunc, iam tempus) honores,
Herculeas dudum progressus es vsque columnas, Columnae
Hesperidumque manu legisti poma Sororum, Herculeae.
Transgrediere breui, atque alias virtute columnas
Ipse tua statues, at non (velut ille) profundo
Occiduo tantum, qua Coelum sustulit Athlas,
Sed longe plus vltra, alias sub sydere Cancri Plus vltra.
Extremo Oceano figens, alias procul ortu
Aeoo sistens, alias borealibus vndis
Neptunno indignante locans, oracula Diuum
Ista canunt non esse procul, tibi seruiet omnis
Orbis, ab Aurore exortu, solem vsque cadentem,
Ac rursum de parte Austri, septem vsque Triones,
Sicque potens rerum, toti dominabere mundo,
Te Libyes, te Asiae populi, te extrema per orbem Totus orbis.
Regna petunt, optantque pium Patremque, Ducemque,
Iam fessi portare iugum, portare Tyrannos,
Sanguinoros, foedos, crudosque, trucesque Tyrannos,
Te vocitant, crudele iugum excusisse precantur,
In te spem posuere omnem, Tibi debita sacram Italia
Promittit sedem Italia, et sua brachia pandens
Te inuitat Tybris, laetatur maxima Roma
Legitimum Regem tandem acceptura, reseruat
Sceptra tibi, partasque et opes, Regnique tiaram,
Ipse tibi Antistes magnus, vestigia Petri // Pontifex
Sponte ingressurus, altrum prudentior ensem [*b iiij r*]
Restituet, caedetque tibi tua iura, Deorum
Contentus tandem sacris assistere, munus
Pastoris, Patrisque pij exercere, luporum
Arcere insidias, diuini saemina Verbi
Spargere vbique, docere rudes, firmare labanteis,
Castigare malos, cunctis ostendere Christum,
Ista Sacerdotis magni pulcherrima sunto
Officia, haec sint arma illi, gladiusque, rebelleis Duo gladij.
Quis domitet menteis, alter tibi, (nil dubitum) alter
Debetur gladius, debentur regna, tibi vni
Omnia debentur, quondam Tirynthius heros
Orbem humeris fertur sustentasse, Hercule magno
Tu longe maior, tu longe fortior, altis Carolus maior
Non humeris tantum, non dorsi robore, nullo Hercule.
Athlante adiutus, propria virtute, vel vno

Iulius Caesar Alexander magnus

Comprendes palmo totum cum gentibus orbem,
Et solus magni Dominus vocitabere Mundi,
  Magnus erat Caesar, magnus fuit ille, Philippo
Natus Alexander, magnum est sortitus vterque
Imperium, sed non multa sine strage, sine Orbis
Pernicie ingenti, immaneis aegere Tyrannos,
Imperium tu maius habes, sine Marte, sine vlla
Iactura alterius, tibi tot iam regna, tot vrbes
Sponte sua parent, quot nunquam coeperit vllus
Vi belli, tu pace capis, tu pace gubernas,
Vndique in immenso mira est tibi gratia mundo,
Nunquam talis erit (certum est) per saecula Caesar,
Nunquam dux talis, nunquam tali omine Pastor, //
[*b iiij* v] Viue diu Regum fortunatissime, viue
Aeternum, serusque polos, et sydera scande,
Diuorum ascitus numero, magnum aethere numen,
Interea nos pasce gregem, tibi pectore toto
Fortiter addictum, corpus, vitamque, animumque,
Fortunasque omneis, pro te exposuisse paratum,

τὸ τέλος:

Apud Imperialem Antuerpiam per Michae
lem Hillenium Hoochstratanum. //

LIJST DER AANGEHAALDE BIJBELPLAATSEN.

OUDE TESTAMENT.

(*De cursieve cijfers wijzen de bladzijden aan*).

De telling der Psalmen is naar de Vulgata.

NIEUWE TESTAMENT.

APOCRYFE BOEKEN.

ALPHABETISCH REGISTER.

De getallen verwijzen naar de bladzijden. Staat bovenaan een getal een klein cijfer of getal, dan duidt dit aan de op de bladzijde voorkomende aanteekening (dus 403 [1] = blz. 403, aant. 1).

H.

J.

O.

P.

Q.

R.

Z.